

ULUSLARARASI BALKAN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

6-8 EKİM 2016, ÇANAKKALE

BİLDİRİLER
CİLT I

EDİTÖR: AŞKİN KOYUNCU

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
BALKAN VE EGE UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
BALKAN VE EGE UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI BALKAN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU

6-8 EKİM 2016, ÇANAKKALE

BİLDİRİLER

CİLT I

EDİTÖR
AŞKIN KOYUNCU

Çanakkale, 2017

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
BALKAN VE EGE UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ**

**ULUSLARARASI BALKAN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
6-8 EKİM 2016, ÇANAKKALE**

BİLDİRİLER

CİLT I

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları
Yayın No. 133

Aralık, 2017

ISBN: 978-605-4222-59-9

Kapak - Sayfa Tasarım
Cemile YILDIRIM ALTUN

Baskı

Pozitif Matbaa, Ankara

Çamlıca Mahallesi, Anadolu Bulvarı, 145. Sokak 10/19 Yenimahalle/ANKARA
0312 397 00 31 - www.pozitifmatbaa.com

Bu bildiri kitabında yayınlanan yazıların bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

DESTEKLEYEN KURUMLAR / *PARTNERS*

T.C. Çanakkale Valiliği
T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)
Kale Holding A.Ş.
Çanakkale Belediyesi
Çan Belediyesi
Pomak Dernekleri Federasyonu (PODEF)
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Namık Kemal Üniversitesi
Trakya Üniversitesi

ONUR KURULU / *HONORARY BOARD*

Orhan TAVLI, Çanakkale Valisi
Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ, Kırklareli Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK, Namık Kemal Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU, Trakya Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU / *ORGANISING COMMITTEE*

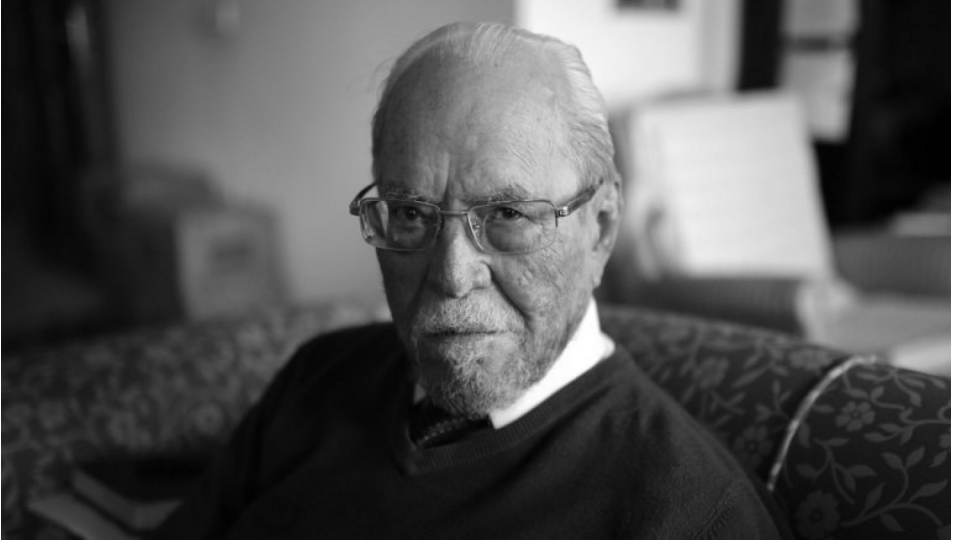
Prof. Dr. Süha ÖZDEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Metehan UZUN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ŞENGÖRÜR, Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. M. İhsan SOYSAL, Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih KONUKÇU, Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mümin ŞAHİN, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Ali SÖNMEZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Hacı Veli AYDIN, Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet ERAT, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KARATAŞ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Özkan KESKİN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Reyhan KÖRPE, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif KORKMAZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz PARLAK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süheyla YENİDÜNYA, Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZÇELİK, Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALTAY, Kırklareli Üniversitesi
Arş. Gör. Erhan ACAR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

BİLİM KURULU / *SCIENTIFIC COMMITTEE*

- Prof. Dr. Alexandra YEROLYMPPOS, Professor emerita,
Aristotle University of Thessaloniki, Greece
- Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENC, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Bekir KOÇ, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Edin RADUŠIĆ, Univerzitetu u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina
- Prof. Dr. Evangelia BALTA, National Hellenic Research
Foundation, Athens, Greece
- Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL, Yıldız Teknik
Üniversitesi
- Prof. Dr. Florian BIEBER, University of Graz, Austria
- Prof. Dr. Gregory JUSDANIS, The Ohio State
University, Columbus, USA
- Prof. Dr. Hasan BABACAN, Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Justin A. MCCARTHY, University of
Louisville, Kentucky, USA
- Prof. Dr. Kezban ACAR, Celal Bayar Üniversitesi
- Prof. Dr. Machiel KIEL, Hollanda Araştırma Enstitüsü,
İstanbul
- Prof. Dr. Mahir AYDIN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mithat AYDIN, Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa TÜRKES, Orta Doğu Teknik
Üniversitesi
- Prof. Dr. Nenad MOAČANIN, Croatian Academy of
Sciences and Arts, Zagreb, Croatia
- Prof. Dr. Nikolay ARETOV, Bulgarian Academy of
Sciences, Sofia, Bulgaria
- Prof. Dr. Oktay Ahmed, SS. Cyril & Methodius
University, Skopje, R. Macedonia
- Prof. Dr. Osman KÖSE, Polis Akademisi
- Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Paschalis KÍTROMÍLIDES, National and
Kapodistrian University of Athens, Greece
- Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi
- Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi
- Prof. Dr. Zeynep ZAFER, Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali SÖNMEZ, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ, Çanakkale
Onsekiz Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Danko LEOVAC, University of Belgrade,
Serbia
- Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Hacı Veli AYDIN, Namık Kemal Üniversitesi
- Doç. Dr. Hatice ORUÇ, Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ, Süleyman Demirel
Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa BLUMI, Stockholm University, Sweden
- Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA, Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Kamil ÇOLAK, Osmangazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Mesut AYAR, Kırklareli Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhammet ERAT, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhidin MULALİC, International University
of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Doç. Dr. Murat KARATAŞ, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Orlin SABEV, Institute for Balkan Studies,
Sofia, Bulgaria
- Doç. Dr. Özkan KESKIN, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Yunus Emre Enstitüsü,
Belgrad
- Doç. Dr. Şerif KORKMAZ, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Doç. Dr. Zecir RAMČILOVIĆ, SS. Cyril & Methodius
University, Skopje, R. Macedonia
- Yrd. Doç. Dr. Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY, Trakya Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Cengiz PARLAK, Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Ferhat BERBER, Celal Bayar Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN, Kırklareli
Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY, Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU,
İstanbul Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN, Kırklareli Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Süheyla YENİDÜNYA, Trakya
Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Tank ÖZÇELİK, Kırklareli Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ, Kırklareli
Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Yakup KURT, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi
- Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALTAY, Kırklareli Üniversitesi
- Dr. Amir DURANOVIĆ, Univerzitetu u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina
- Dr. Jelena Paunovic STERMENSKI, University of
Belgrade, Serbia

SEKRETERYA / *SECRETARIAT*

- Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ, Çanakkale
Onsekiz Mart Üniversitesi
- Arş. Gör. Erhan ACAR, Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi

Prof. Dr. Halil İnalçık (1916-2016)

Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Osmanlı ve Balkan tarihine yaptığı katkılardan dolayı Prof. Dr. Halil İnalçık'ın aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

***

The International Symposium on Balkan History and Culture is dedicated to the memory of Prof. Halil İnalçık for his invaluable contributions to the Ottoman and Balkan history.

TAKDİM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olarak Trakya Üniversiteler Birliği'nin girişimi ile 6-8 Ekim 2016 tarihleri arasında Çanakkale'de gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'na ev sahipliği yapmış olmaktan büyük bir gurur ve mutluluk duyduğumuzu belirtmek isterim.

Trakya Üniversiteler Birliği, 2012 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi'nin iştiraki ile hem kendi aralarında akademik ve bilimsel dayanışma tesis etmek, hem de Türkiye'nin Balkanlardaki tarihi ve kültürel bağlarının bilincinde olarak bu alandaki akademik araştırmaları teşvik etmek ve Balkan ülkelerindeki üniversitelerle akademik, bilimsel, sosyal ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Trakya Üniversiteler Birliği dönem başkanı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi rektörü olarak böyle bir sempozyumu organize etmekle bu anlamda önemli bir misyonu yerine getirdiğimiz düşüncesindeyim.

Balkanlar tarih boyunca çok çeşitli dil, din ve etnik kökene mensup halklara ev sahipliği yapmış kültürel açıdan çok zengin bir bölgedir. Ayrıca, Türk ve dünya tarihinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Balkanlarda Türk varlığı ortaçağlara kadar uzanmakta birlikte modern Balkanların oluşumunda bilhassa Osmanlı döneminin büyük bir etkisi vardır. Keza günümüzde de Türkiye ve Balkan ülkeleri tarihi, sosyal ve kültürel açıdan birbirlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Diğer taraftan, Türkiye'nin, özellikle son yıllarda Balkan ülkeleri ile olan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine büyük bir önem verdiği aşikârdır.

Çanakkale, Osmanlıların Rumeli'ye geçiş noktası olduğu gibi, yüzyıllar boyu Anadolu ve Balkanlar arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Ayrıca, Balkan muhacirlerinin en yoğun olarak iskân edildiği şehirlerin başında gelmektedir. Buna 1989 yılında Bulgaristan'dan yapılan göç de dâhildir. Dolayısıyla Çanakkale'de yaşayan insanların önemli bir kısmının kökeni Balkanlara dayalıdır. Bu sebeple Çanakkale Balkanlara yalnızca coğrafi olarak değil, aynı zamanda gönülden de bağlıdır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, kurulduğu şehrin tarihi misyonuna uygun şekilde Türkiye'nin en önde gelen üniversitelerinden birisi olma yolunda hızla ilerlemektedir. Üniversitelerin amaçlarından birisi de ulusal ve uluslararası değerlerin araştırılıp gün yüzüne çıkarılmasına katkı sunmaktır. Bu sebeple Türkiye'nin Balkanlara açılan bir penceresi olmayı hedefleyen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesine ve karşılıklı akademik ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunmaya hazırdır ve bunu gerçekleştirebilecek gerekli altyapı ve donanımına sahiptir. Bu sempozyumu bu anlamda atılmış önemli bir adım olarak telakki ediyoruz.

Bu vesile ile başta davetli konuşmacı olarak sempozyuma katılan Prof. Dr. Justin McCarthy, Prof. Dr. Machiel Kiel ve Prof. Dr. Gregory Jusdanis olmak üzere Balkan

tarihi, kültürü ve edebiyatına katkı yapan 14 farklı ülkeden 74 bilim insanına birikimlerini bizimle paylaşmak üzere Çanakkale'ye tesrif ettikleri ve bizi onurlandırdıkları için şükranlarımı sunmak isterim. Bildiri kitabının bilim âlemine hayırlı uğurlu olmasını temenni ederim.

Son olarak sempozyumun düzenlenmesindeki destek ve katkılarından dolayı başta ana sponsorlarımız Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve KALE Holding A.Ş. olmak üzere Çanakkale Valisi Sn. Orhan Tavlı'ya, AK Parti Grup Başkanvekili ve Çanakkale milletvekili Sn. Bülent Turan'a, Çanakkale Belediye Başkanı Sn. Ülgür Gökhan'a, Çan Belediye Başkanı Sn. Dr. Abdurrahman Kuzu'ya ve Pomak Dernekleri Federasyonu'na (PODEF) şükranlarımı sunarım. Ayrıca, özverili çalışmaları ile sempozyumun asıl mimarları olan ve sempozyumun başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Süha Özden ve Doç. Dr. Aşkın Koyuncu'ya, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine, Trakya Üniversiteler Birliği bünyesindeki paydaşlarımıza ve sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenlere teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yücel ACER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

FOREWORD

It is a great honor and pleasure for us, Çanakkale Onsekiz Mart University (COMU), to host the International Symposium on Balkan History and Culture, organized in Çanakkale as an initiative of the Union of Thracian Universities on 6-8 October 2016.

The Union of Thracian Universities was co-founded by Çanakkale Onsekiz Mart University, Kırklareli University, Tekirdağ Namık Kemal University, and Trakya University in 2012 both to form new academic and scientific collaborations among these institutions, to promote scholarly research in the Balkans, and to develop academic, scientific, social and cultural collaborations with the Balkan universities. In this sense, as the president of the Union of Thracian Universities and the Rector of Çanakkale Onsekiz Mart University, I believe that we accomplished a very significant mission with the organization of this symposium.

The Balkans is a culturally rich region, which has hosted members of various linguistic, religious and ethnic communities throughout history. Moreover, it has played an important role in the shaping of Turkish and world history. Turkish presence in the Balkans dates back to the Medieval Ages and the Ottoman period had a noteworthy influence on the formation of the Modern Balkans. Thus, Turkey and the Balkan countries are historically, socially and culturally interconnected. Besides, it is obvious that Turkey has recently attached great importance to the promotion of economic, political, social and cultural relationships with the Balkan countries.

For centuries, Çanakkale has served as a bridge between Anatolia and the Balkans and as a pass to Rumelia for the Ottoman Empire. Moreover, it is among the cities most densely populated by the Balkan immigrants, including the ones from Bulgaria in 1989. Therefore, there is a substantial amount of population in Çanakkale known to have migrated from the Balkans. Thus, Çanakkale is not only geographically but also cordially connected to the Balkans. Çanakkale Onsekiz Mart University, assuming the historical mission of the city, has been taking great leaps to be listed among the leading universities in Turkey. Among the goals of universities is to make notable contributions to the efforts to research and foreground national and international values. Çanakkale Onsekiz Mart University, willing to function as a gateway to the Balkans, is ready to contribute to the endeavors to strengthen historical and cultural ties between Turkey and the Balkan countries, to form new academic collaborations and to develop the existing ones and it has the infrastructure and equipment required to do so. I regard this symposium as a significant step towards the accomplishment of this goal.

I would like to thank the invited speakers, Prof. Justin McCarthy, Prof. Machiel Kiel and Prof. Gregory Jusdanis, and the 74 participants from 14 different countries for honoring us by coming over to Çanakkale to contribute to the history, culture and

literature of the Balkans. I believe that this book of proceedings will prove fruitful for the academic and scientific milieu.

I would also like to express my gratitude to the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) and KALE Group, Inc. particularly and Mr. Orhan TAVLI, Governor of Çanakkale Province; Mr. Bülent TURAN, AK Party Group Deputy Chairman and Çanakkale Deputy; Mr. Ülgür GÖKHAN, Mayor of Çanakkale City; Mr. Abdurrahman KUZU, Mayor of Çan and the Federation of Pomak Associations (PODEF). Last but not the least, I feel profoundly grateful to Prof. Süha ÖZDEN, Vice-rector to Çanakkale Onsekiz Mart University, Assoc. Prof. Aşkın KOYUNCU, to the faculty members in the Department of History, the partners in the Union of Thracian Universities and each and every contributor to the symposium.

Prof. Dr. Yücel ACER

Rector of Çanakkale Onsekiz Mart University

ÖNSÖZ

6-8 Ekim 2016 tarihlerinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Trakya Üniversiteler Birliği bünyesinde Balkan tarihi ve kültürüne yönelik olarak organize edilen ilk uluslararası sempozyum olma özelliği taşımaktadır.

Doğu-Batı arasında uzanan Balkan coğrafyası, tarih boyunca çok çeşitli dil, din ve kültüre mensup halklara ev sahipliği yapmış olması hasebiyle etnik, sosyal ve kültürel açıdan adeta bir tarih laboratuvarıdır. Yerli halklarla sonradan gelen kavimlerin karışımı bölgenin kültürel zenginliğini artırdığı gibi, bu durum zaman zaman bölge üzerinde egemenlik mücadelesine ve etnik-dinsel çatışmalara yol açmıştır. Bu sebeple Balkanlar, Türk ve dünya tarihinin kaderinde de rol oynamış önemli bölgeler arasındadır.

Balkanlarda Türk varlığı Hunlar (4-5. yüzyıl) ve Avarlar (6. yüzyıl) döneminde başlamıştır. 7. yüzyılda Tuna Bulgarları, 11. ve 12. yüzyıllarda ise Peçenekler ve Kumanlar (Kıpçaklar) bölgeye göç etmişler ise de zamanla yerli halkların içinde erimişlerdir. Keza, 13. yüzyılım ikinci yarısında bölgeye gelen ve dillerini muhafaza etmekle birlikte zamanla Hristiyanlaşan Gagauz Türklerini de unutmamak gerekir. Modern Balkanların oluşumunda Osmanlı hâkimiyetinin büyük bir rolü vardır. Nitekim Osmanlı hâkimiyeti döneminde bölgenin etnik, demografik, dini, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı önemli bir değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Günümüzde de çeşitli alanlarda Osmanlı mirası halen varlığını sürdürmektedir. Balkanlar şüphesiz Türkiye'nin tarih, ekonomi, kültür, siyaset ve sosyal yaşamında da önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, modern Türk kimliğinin anlaşılabilmesi için de Balkan deneyiminin göz ardı edilmemesi elzemdir. Ancak, gerek Türkiye'de, gerekse Balkanlarda romantik ve milliyetçi yaklaşımlar bu tarihsel mirasın sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini uzun bir süre engellemiştir. Özellikle popüler literatürde ve ders kitaplarında karşılıklı önyargılar ve stereotipler halen varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple sempozyumun ana temasını "Türkler ve Balkanlar: Tarih ve Kültür" olarak belirledik. Bu bağlamda Balkanlar konusunda çalışan yerli ve yabancı bilim insanlarını bir araya getirmek suretiyle hem yeni çalışmalarda ortaya çıkan bulguların bilim âlemine sunulmasını; hem de Türkiye'de Balkan araştırmalarının Balkanlarda ise Osmanlı ve Türkiye araştırmalarının temel problemlerinin ve eksikliklerinin tartışılmasını ve bu hususta atılması gereken adımların görüşülmesini amaçladık.

Prof. Dr. Justin A. McCarthy (University of Louisville, Kentucky, USA), Prof. Dr. Machiel Kiel (Hollanda Araştırma Enstitüsü-Netherlands Institute in Turkey), Prof. Dr. Gregory Jusdanis (The Ohio State University, Columbus, USA) çağrılı konuşmacı olarak sempozyuma teşrif etmişlerdir. Bu sebeple kendilerine teşekkürü bir borç biliriz. Sempozyuma Amerika Birleşik Devletleri, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, Kazakistan, Kosova, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Türkiye ve Yunanistan uyruklu (31 yabancı, 43 T.C. uyruklu) 74 bilim insanı katılmış olup, bilim kurulu tarafından yapılan değerlendirmelerde sempozyumda sunulan ve tam

metni gönderilen bildirimler içerisinde 62 tanesinin bildiri kitabında yer alması uygun görülmüştür.

Orta çağdan modern zamanlara kadar çeşitli konuların ele alındığı bildiri kitabındaki tebliğlerin ağırlıklı temasını *Balkanlarda Osmanlı Kültür ve Medeniyeti* teşkil etmektedir. Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Osmanlı ve Balkan tarihine yaptığı katkılardan dolayı Prof. Dr. Halil İnalıcık'ın aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

Sempozyumun düzenlemesi sürecindeki yardım ve desteklerinden dolayı başta ana sponsorlarımız Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve KALE Holding A.Ş. olmak üzere Çanakkale Valisi Sn. Orhan Tavlı'ya, AK Parti Çanakkale milletvekili Sn. Bülent Turan'a, Çanakkale Belediye Başkanı Sn. Ülgür Gökhan'a, Çan Belediye Başkanı Sn. Dr. Abdurrahman Kuzu'ya, Pomak Dernekleri Federasyonu (PODEF) Başkanı Sn. Bayram Erat'a teşekkürü bir borç bilirim. Keza, sempozyumun düzenlenmesindeki teşvik ve desteklerinden dolayı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yücel Acer'e ve Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Süha Özden'e, Tarih Bölümünün değerli öğretim üyelerine, Trakya Üniversiteler Birliği'ne ve sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım. Son olarak, sempozyumun düzenlemesi ve bildiri kitabının hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan Erkoç, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yıldız ve Arş. Gör. Erhan Acar'a teşekkür ederim.

Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
Trakya Üniversiteler Birliği Sekreteri &
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

PREFACE

The International Symposium on Balkan History and Culture, hosted by Çanakkale Onsekiz Mart University on 6-8 October 2016, happens to be the first international symposium intended for the Balkan history and culture organized by the Union of Thracian Universities.

The Balkan geography stretching between East and West resembles an ethnic, social, cultural and historical laboratory due to the fact that it has hosted peoples with various linguistic, religious and cultural backgrounds throughout history. Besides culturally enriching the region, the blend of local people and the incoming peoples sometimes led to administrative and ethno-religious conflicts over the region. Therefore, the Balkans is among the regions having played a decisive part in Turkish and world history.

Turkish presence in the Balkans started with the arrival of the Huns in the 4th to 5th century. Besides, the Avars appeared in the region in the 6th century. Although the Danube Bulgarians in the 7th century and the Pechenegs and the Cumans in the 11th and 12th centuries migrated to the region, they melted away in the local population over time. Moreover, one must remember that the Gagauzes, having arrived in the region in the second half of the 13th century, preserved their language, but were Christianized in the course of time. The Ottoman rule had a substantial influence on the formation of the Modern Balkans. Accordingly, the region underwent a drastic ethnic, demographic, religious, political, economic, social and cultural change during the Ottoman period. At the present time, the Ottoman legacy is still observable in various areas. Doubtlessly, the Balkans holds a crucial place in Turkey's economic, cultural, political and social life as well. Besides, it is imperative to take the Balkans into consideration to better appreciate the modern Turkish identity. However, romantic and nationalist approaches in both Turkey and the Balkans have retarded the efforts to properly evaluate this historical legacy. Mutual prejudices and stereotypical attributions still exist, particularly in the popular literature and textbooks. Therefore, we designated the main theme of the symposium as "Turks and the Balkans: History and Culture". In this sense, the symposium was primarily intended to both present the academic circles with the findings of the recent studies and to allow for discussions concerning the major problems and shortcomings of the Balkan research in Turkey and of the Ottoman and Turkish studies in the Balkans and also for ones pertaining to the steps to take in relation to these issues.

Prof. Justin A. McCarthy (University of Louisville, Kentucky, USA), Prof. Machiel Kiel (Netherlands Institute in Turkey), Prof. Gregory Jusdanis (The Ohio State University, Columbus, USA) have attended the symposium as the invited speakers. We are deeply thankful to these scholars. In the symposium participated 74 scholars (31 international and 43 national) from Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Netherlands, Ireland, Kazakhstan, Kosovo, Macedonia, Romania, Serbia, Slovakia, Turkey and Greece, and

the full texts of 62 presentations delivered at the symposium and submitted for further evaluation were accepted to be included in the book of proceedings by the scientific committee.

Ottoman Culture and Civilization in the Balkans is the prevalent theme in the book of proceedings, which brings together various subjects ranging from the Medieval Age to the modern times. The International Symposium on Balkan History and Culture is dedicated to the loving memory of Prof. Halil İnalçık for his invaluable contributions to the Ottoman and Balkan histories.

I would like to thank the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) and KALE Group, Inc. particularly and Mr. Orhan TAVLI, Governor of Çanakkale Province; Mr. Bülent TURAN, AK Party Group Deputy Chairman and Çanakkale Deputy; Mr. Ülgür GÖKHAN, Mayor of Çanakkale; Mr. Abdurrahman KUZU, Mayor of Çan and Mr. Bayram ERAT, President of the Federation of Pomak Associations (PODEF). I am deeply grateful to Prof. Yücel ACER, Rector of Çanakkale Onsekiz Mart University, and Prof. Süha ÖZDEN, Vice-Rector of Çanakkale Onsekiz Mart University, the faculty members of the History Department, the Union of Thracian Universities for their supports and to anyone having contributed to the organization of the symposium. Lastly, I would like to express my gratitude to Asst. Prof. Hayrettin İhsan ERKOÇ, Asst. Prof. Mehmet YILDIZ, and Res. Asst. Erhan ACAR for their valuable contributions to the organization of the symposium and the production of this book of proceedings.

Assoc. Prof. Aşkın KOYUNCU
Secretary of the Union of Thracian Universities &
Çanakkale Onsekiz Mart University
Faculty of Arts and Sciences,
Department of History

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

	Sayfa/Page
İçindekiler/Contents	ix
Takdim	xiii
Foreword	xv
Önsöz	xvii
Preface	xix

Cilt I / Vol. I

Justin McCarthy , The Demography of Ethnic Cleansing in the Balkans.....	1
Machiel Kiel , Tikveş An Introduction of a Little-Studied Ottoman Province in the Southern Balkans: Its History in the Middle Ages and the Ottoman Centuries (1395-1912), The Spread of Islam, Demography, Economy and Monuments of Architecture	17
Gregory Jusdanis , In Literature First: Greeks & Turks as Brothers	36
Reyhan Körpe , Troia'nın Gelibolu Yarımadası'ndaki Toprakları	44
Hayrettin İhsan Erkoç , Attila'nın 447 Yılı Balkan Seferi	60
Marko Šuica, Slobodan Rudić , Princess Milaca as the Ottoman Vassal – One Case of Multifaceted Serbian-Ottoman Relations at the End of 14 th Century	88
Gaye Yavuzcan , Realiteden Mite: Kosova Savaşı (1389) ve Efsanesi	103
Emir O. Filipović , The Ottoman-Serbian Attack on Bosnia in 1398	119
Uğur Altuğ , Karadağ, XVI. Yüzyılda Balkanlarda Tipik Bir Osmanlı Sancağı (Karadağ'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi)	126
Betül Tezcan , 16. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Bir Ege Adası: Rodos (367 Numaralı/1530 Tarihli Rumeli Vilayeti Defterine Göre).....	135
Ema Miljković , Ottoman Conquest in the Balkans: The Fall of Smederevo and Establishment of the <i>Semendire Sancağı</i>	144
Hatice Oruç , 1741 Tahririne Göre Semendire Sancağı'nın İdarî ve Demografik Yapısı. 154	
Zecir Ramcilovic , Accepting Islam by the Bosniaks during the Ottoman Period	176
Aşkın Koyuncu , Kavânîn-i Yeniçeriyân ve Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilmesi Meselesinin Tenkidi	193
Fahd Kasumović , Evaluating Political Flexibility of the Ottomans: Urban Population and the Exemption from Extraordinary Taxes on the Western Ottoman Borders, C. 1548 – 1604.....	234
Nenad Moaçanin , New Chance for Cliometrics: Examining the Inequalities of Wealth and Income in Ottoman Rural Economy	246
Mirlind Behluli , The Islamization of Albanians between Two Grand Narratives	256
Ayşe Beyza Büyükcınar , Romanya “Babadağı” Ekseninde Sarı Saltuk ve Heterodoks İslam	266
Özcan Taşcı , Balkanlarda Kelam İlmi ve Kelamcılar.....	275

Hanife Alaca , Tahrir Defterlerine Göre Rumeli’de Müslüman Mahalle Düzeni: Prizren Sancağı Örneği	281
Dragana Amedoski , XVI. Yüzyıl Şehirköy (Pilot) Vakıflarına Genel Bir Bakış	289
Kamil Çolak , Rusçuk’ta Mülk Satışları (1656-1658)	295
Kadir Arslanboğa , Bosna’da Gazi Hüsrev Bey Vakfı’nın H. 1165-1170 / M. 1751-1757 Tarihleri Arasındaki Muhasebe Bilançolarının İncelenmesi	303
Jasmina S. Ciric , Medieval Architecture in Ohrid and Paradigms of Creation of the Sacred Spaces. A Few Observations.....	319
Ercan Alan , Kadıasker Ruznamçelerinin Balkan Tarihi Açısından Önemi.....	330
Ömer Gezer , Bosna Serhaddinde Osmanlılar: Karlofça Antlaşması’ndan Sonra Bosna Eyaleti’ndeki Osmanlı Ordusu Üzerine Bir Analiz.....	338
Levent Kuru , Savaşların Osmanlı Kaza ve Kadılık Teşkilatına Etkisi: 18. Yüzyıl Rumeli Örneği.....	348
Ulzhan Dyusembayeva&Jozef Rojik Post Ottoman Identity of Serbia: Uprisings and Belgrade	358
Mensure Öztürk , Alemdâr Mustafa Paşa’nın Yükselişinde Mukâtaa Sisteminin Rolü.....	367
Faruk Doğan , Orta Balkanlarda Yerel Ticaret: XIX. Yüzyılın Ortalarında Dubnice Emtia Gümrüğü.....	379
Sevgi Işık , Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Işığında Balkan Şehirlerinde Osmanlı Pazar ve Panayırlarına Bakış	397
Enisa Alomeroviç-Hubaniç , Sırbistan Arşivi’ndeki Hazine	421
Ferhat Berber, Salim Aşlı , 19. Yüzyıl Ortasında Bulgaristan’da Bir Türk Yerleşimi Topçu Nahiyesi.....	425

Cilt II / Vol. II

Şerif Korkmaz , Manastır Sanayi Mektebi (1902-1912)	1
Margarita Dobрева , The Origin, Network and Sources on the Islahhanes of the Danube Vilayet (1860s-1870s)	21
Murat Alandağlı , “Rum İli” İlm ü Haber Defteri’nden XX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Balkan Coğrafyasına Bakış.....	75
Zafer Atar , İngiliz Parlamenter Sir Ellis Ashmead Bartlett’in Osmanlı Selanik’inde İmtiyaz Alma Mücadelesi.....	91
Derviş Başa , Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Petrol Kaynaklarını İşletme Faaliyetleri.....	105
Amila Kasumović , Ottoman Diplomatic Activities in a Lost Province: The Case of Bosnia And Herzegovina, 1910 – 1918.....	115
Liliana Boşcan, Ömer Metin , The Islamic Heritage in the Southern Dobroudja (Cadriatr) During The Romanian Administration (1913-1940).....	127
Orlin Sabev , 1877 Plevne Şehitleri ile İlgili Bir Kemik Hikâyesi	141
Veysi Akın , Balkan Harbinde Edirne’nin Sükûtu ve Şükrü Paşa’nın Esareti	160

Mithat Atabay , Balkan Savaşları'nda Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasının Askeri Boyuttan Siyasi Boyuta Taşınması.....	175
Muhammet Erat , Kâzım Karabekir'in Balkan Savaşları Sırasındaki Faaliyetleri.....	189
Nurten Çetin , Balkan Savaşlarının Orta Anadolu Vilâyetlerine Etkisi.....	199
Georgi Zelengora , Orehovo'dan İlyasağaçıftlığı'ne (Balkanlar'dan Anadolu'ya Pomak Göçlerine Klasik Bir Örnek).....	212
Nuri Korkmaz , Shifting Physical Borders And Cultural Boundaries in the Balkans: the Conversion of Pomaks in Bulgaria during the 1912-1913 Balkan Wars.....	219
Mehmet Kaan Çalen , II. Meşrutiyet Dönemi Ders Kitaplarında Balkan Savaşları ve Rumeli'de Kaybedilen Topraklar.....	229
V. Türkan Doğruöz , Bir Bulgar Yazarın Gözünden Balkan Savaşları: Ivan Lesiçkof'un "Balkan Muhârebâtı Hatıratından" Adlı Eseri.....	250
Hasan Demirhan , Avrupalı Güçler ve Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci.....	276
Ahmet Esenkaya , Çanakkale Muharebelerinde Hizmet Etmış Balkanlı Komutanların Profilleri.....	294
Naka Nikšić , Boşnakların Müzik Geleneğinde Curumlu (Đurumljia) Şarkıları.....	324
Edin Radušić , The Contrasting Image of Ottoman Rule and Muslims in Bosnia Built in Britain during the Late Ottoman Period.....	333
Sabina Veladžić , Who Are Bosnian Muslims – Literary Narratives about Bosnia and Bosnian Muslims in the Period of Socialist Yugoslavia.....	342
Enis Sulstarova , The Orient and Bodies in the Works of Ismail Kadare.....	353
Esilda Luku , The Perception of the Ottoman Empire in History Textbooks during the Socialist Period in Albania.....	371
Zeynep Zafer , Bulgar Yazar İvan Vazov ve Türkler.....	384
Nikolay Areto , Evolution and Competition of the Myths of Origin: Bulgarian and Balkan Aspects.....	400
Yakup Kurt , 20. Yüzyıl Türk Romanında Balkanlardaki Ulusçuluk Hareketleri.....	410
Hasip Saygılı , Kosova Türklerinde Türkiye Algısı.....	425
Irena Šentevska , Crni Gruja and the Turks: The Late Ottoman History of Serbia from Blackadder's Perspective.....	431
Abdullah Şahin , Cumali Yaşar , Mesut Kalın Salih , Uzaktan Öğretimin Balkanlarda Yaşayan Soydaşların Eğitimine Etkisi.....	444

THE DEMOGRAPHY OF ETHNIC CLEANSING IN THE BALKANS

JUSTIN MCCARTHY*

Rector Bey, distinguished visitors, colleagues, friends,

I am going to talk a little bit today about nationalism, but especially about effective nationalism, and the people of the Balkans, specifically the Muslims. I am going to give you a summary and an introduction because there is only a limited time to talk about a very very difficult and long topic: the moving of peoples. The moving of peoples in the Middle East and the Balkans, which is really an old tradition. It began before we had history. People have been moved back and forth across the Balkans, forced to leave their homes ever since the beginning of the history.

The best term to use for all of these things is the term “forced migration”. Any general term that you try to use to describe what happened in the Balkans to the peoples, especially the Muslim peoples of the Balkans can be very confused. People use words like “genocide” and “ethnic cleansing”. The word that is used by demographers is usually

---

* Prof. Dr., University of Louisville, Kentucky, USA. E-mail: justin.mccarthy@louisville.edu. Transcribed by Assist Prof. Mehmet Yıldız, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures.

“forced migration”, forced migration which means people that were forced out of their homes with the gun in their heads, saying, “You will either move or you will die.” This happened in a very many different ways in the Balkans. The Serbs used forced migration by treaty in which the Ottomans were forced to move Muslims out of Serbia. In the Crimea, there was forced migration because of administration and because of judicial oppression by the Russians. In Greece, in the 1820s Muslims were forced out because of outright murder. It was never rational. It was never completely right to divide up the Ottoman Empire and to end the Ottoman Empire. This was because the ethnic and religious groups in the Ottoman Empire were simply too completely mixed, even down to the village level. It was always going to be impossible to separate the various peoples of the Balkans without tremendous human suffering and that is of course exactly what happened. The rise of nationalism however dictated that these people would be separated no matter what the cost was. If the states were created, if you are actually going to create states in the Balkans rationally and morally, you would have done it by population transfer.

The map you see in front of you is what you would have done if you divided up people by their ethnic group. Now I say “ethnic group”, but actually we only know the religious groups of people. We only know the religious groups because the Ottomans kept the census data, the population registration data by religion. They did not keep these records by ethnic group. So for instance we don’t know who is a Macedonian and who is a Bulgarian. We don’t know the difference because most of the Macedonians were the members of the Bulgarian church. They were very different people. They didn’t think they were the same people necessarily. But we can’t make that separation. So looking at this map you’ll see that there was an area in which you would have a state of Bulgarians, in which Bulgarians were the majority of the population, that’s the red in the middle. You

would have a state that was Greek that went up almost all the way to Salonika, but not to Salonika. You would have a Muslim state that was Albanian in Kosova, in Yanya. As you see that whole area was Albanian. You would also have obviously a Bosnian state. And you would have two states of Turkish Muslims. The one in the north going up through the Dobruca, in Romania today, and in the South in Thrace. These were based on what the population was at the beginning of the troubles that took place starting with the 1877 and 1878 war. It's a theoretical division. It's not what I would say you should do, but if you are going to divide the populations of the Balkans justly, properly, you would make these states and you would move people back and forth, people who didn't want to stay in one, going to the other. A population transfer is not a nice thing to do. A population transfer is very difficult. But in fact it is the best way to deal with the fact that people simply would not live together. Why they wouldn't live together?

Primarily because of the Russian invasions that happened in 1877 and 1878, that the Turks call the "93 War". As you can see, in 1877 and 1878 what happened was the Muslims were forced out, greatest number of Muslims. The Bulgarians, also forced out, fled from the Ottoman Empire. The Bosnian Muslims after the war migrated to what remained of the Ottoman Empire. There was the expulsion of Muslims and the concentration of Christian peoples.

Muslim Loss, 1877-1881

TAKEN BY	BEFORE WAR	AFTER WAR	LOSS*
ROMANIA	184,000	32,000	83%
GREECE	40,000	5,000	88%
SERBIA	131,000	12,000	91%
M.NEGRO	68,000	0	100%
AUSTRIA	694,000	449,000	35%

*Dead and Refugees

Bulgaria: Population Loss and Gain

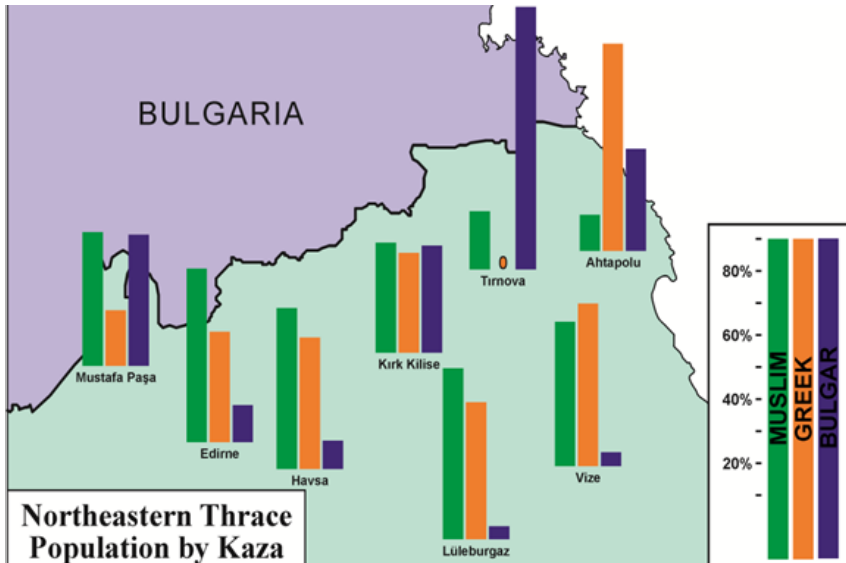
	POP. IN 1877	SURVIVING REFUGEES	POP. IN 1879	POPULATION LOSS/GAIN	MORTALITY
MUSLIM	1,479,679	-515,000	676,215	-288,464	288,000 (19%)
NON-MUSLIM	2,668,740	+187,000	2,695,753	+27,013	159,987 (06%)

The losses were great. As you can see, I am primarily looking at the losses of Muslims because Muslims were the ones who suffered the most. But the losses in Romania, the Dobruca area, were monumental, were awful. Now I say “loss”, most of these people were dead and many of them moved. In Greece, 88% were gone. In the Serbian area, in the Niš (Nish) area, at the end of the wars, 91% of Montenegro, all the Muslims were gone. In the area taken by Austria, the Bosnian area today, 35% were gone. If you look down below however, you’ll see that even though the Muslims suffered the worst of all, the actual suffering, and I use the Bulgarian area as an example, the actual suffering of the non-Muslim people of the Bulgarians was also great. It’s one of the features of this demographic study that the deaths are so great, the situation is so horrible that you don’t even notice, it’s just awful. So for instance almost 20% of the Muslims were dead at the end of that time. And I say only 6% of the Bulgarians, actually 6% is a horrible death rate. There is almost no death in human history as bad as that. So the Bulgarians, not simply the Muslims, but the Bulgarians were suffering terribly.

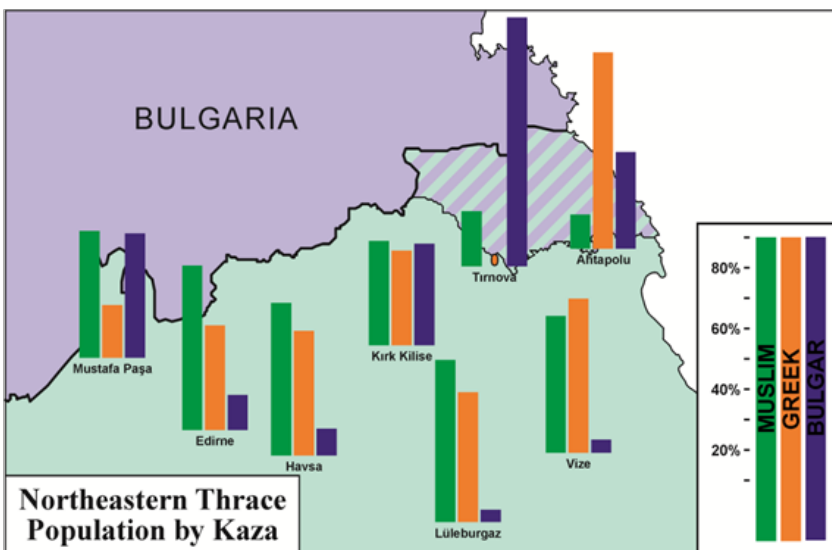

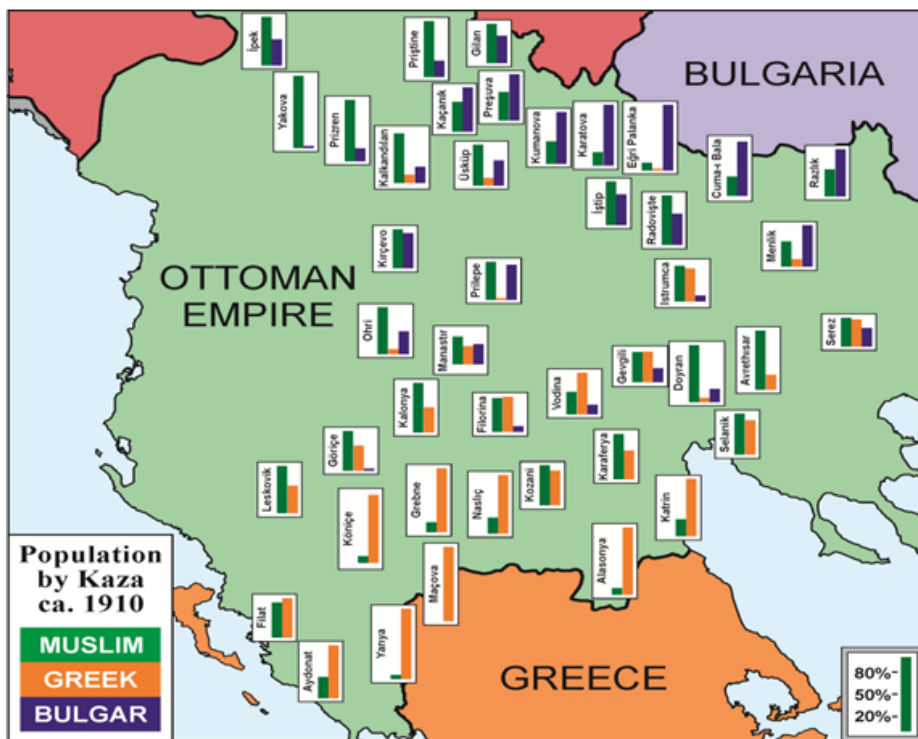
The strategy, the reason that people were moved out of their home, especially the Muslims, was perfected by the Russians. It was perfected not only in the Balkans but in the Caucasus especially, where it was used against the Caucasian Muslims by the Russian invaders. And the strategy as you can see is first of all to attack villages. You attack a village, and in attacking the village, it can be locals, it can be the Russian Army, it can be any number of people. What they do is, what they do in the attack to the villages is they first of all kill all the men, or if the men are even there at the time, and they take the women, they rape the women, they lock the women up, for instance, in a mosque, in a hay barn or something and then burn them to death. They also make sure that someone escapes. Because someone has to escape to tell the next village what happened. This is called “terrorism”. The people that are terrorized then they hear what happened to the village over there, and they start to flee. And whole regions are denuded of their population. They’re denuded of their population because they are afraid. And no rational person wants to live on a battle field, especially not if they know that their people are being massacred. But if people do stay behind, if people do stay behind, the law and the government are used against them. Especially this is true of the Muslims but also of the Bulgarians, and parts of Macedonia, in which they simply have no rights from the government. They’re not heard. A Muslim before a Serbian court has no rights at all. A Muslim before a Bulgarian court has no rights at all after the 1877 - 1878 War. But the biggest thing is, the refugees are not allowed to return. A reasonable person becomes a refugee in a war. If you’re going to fight or leave homeland, you leave of course. The question is whether you are allowed back or not. And the answer is “No!”. They were not allowed back.

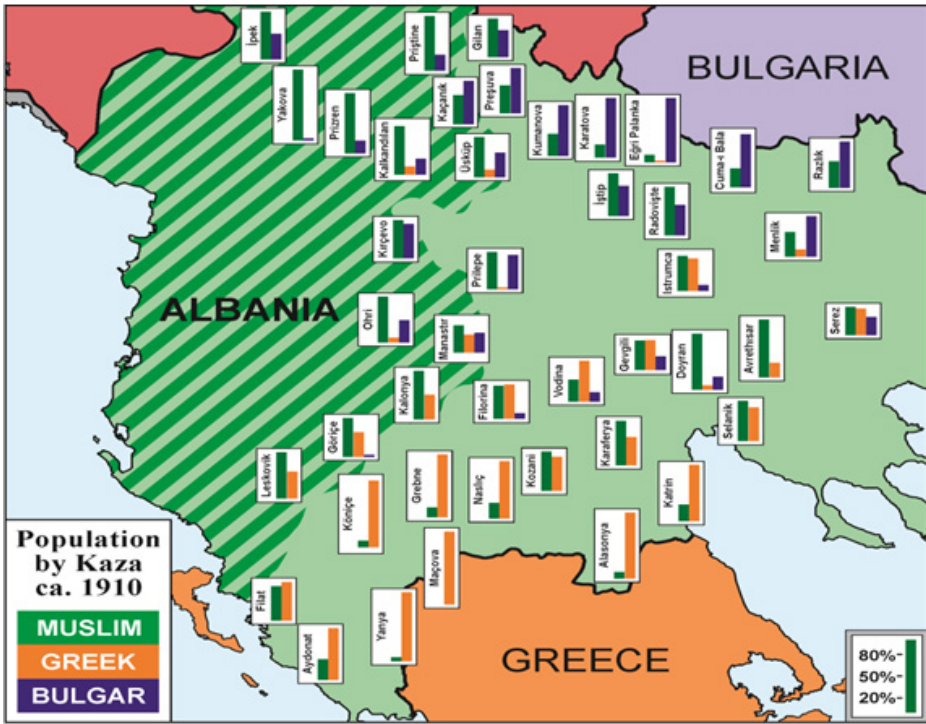
After the 1877 - 1878 War, you can see what the population looked like. The population in the Balkans was quite different after that time. Before that war, the Muslim population had been the largest population of Ottoman Europe. But it was not the majority. The majority was various Christian populations, all divided up into different groups. After this war, because so many Muslims went into Macedonia and Thrace, and so many Bulgarians left Macedonia and Thrace, the Muslims were now not only a plurality, not only the biggest group but the majority of the population in the Ottoman Balkans, in which you can see in front of you is you see in Eastern Thrace, the area that we see here, which is largely a part of Turkey today, the Muslims were in absolute majority. Church predominated, but the largest group in the area was Greek, the largest Christian group was Greek.

If you look at the one area that could be claimed by Bulgaria, because the Bulgarians were a large portion of that population, was the area that was absolutely closest to Bulgarian border. And this indeed was an area where many people went back and forth and actually and hardly ended up in Bulgaria actually. So that's pretty much all it could be claimed if you're going to have the Bulgarians take part of Thrace. That would be the part, that might be if you are going to do that at all would be a rational thing to do.

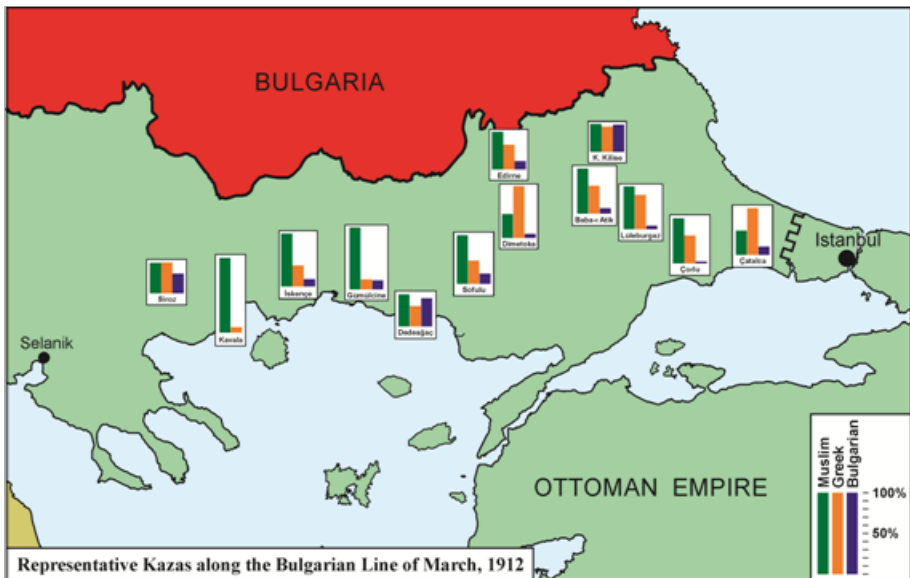
In Macedonia and the west although it's a little hard to see because it is very hard to fit all the populations onto the map. Necessarily have population by kaza, by district, by ilçe today. In this population the Muslims, especially the Muslims of Albania and the Muslims of Bosnia, these people are a majority. There is no question, but the Albanians and the Slavic-speaking Muslims are majority in this area. The Serbs actually have any kind of ethnic claim only to maybe a very very small area. But basically the Serbs have no ethnic claim there at all. Simply there aren't Serbs living there. They don't live in that area. People that live there are to a certain extent Bulgarians and to a certain extent Greeks, the vast majority of Muslims, primarily Albanians, but there are not Serbs. This is in a way indicative of what goes wrong in the Balkans because it is that very area that the Serbs are going to take over. Even though the one group that never should have had it.

If you look at Albania, if you look at the Albanian region, you find what should have been created. This is what Albania should have looked like. If you are going to create a land where the Albanians were a majority, this is it. This is what it should look like based on who lived in the area. And I am only counting as a majority Albanian Muslims even though the Albanian Christians, the Greek Orthodox and Roman Catholics, much closer to the Muslim Albanians than they ever would be to the Serbs or to the Bulgarians. So there should have been a large Balkan state, primarily for Albanians in the west. As we know, this did not take place.

If you look at where you would have created a Turkish state, in 1912 this is what a Turkish state should have looked like. You can have other people living in the northern most areas, very small areas, but basically the Turks are a majority in this whole region and of course in Anatolia as well. If you are going to create a state based on the population, it would have been like this. This is the way it should have looked. But as we can see, that is not what happened. There should have been a Muslim state in the west, primarily of Albanians. There should have been a Muslim state in the east of Europe, primarily of Turks. But this is not what happened at all because of the Balkan Wars. The invasions of the Balkan Wars had nothing to do with demography, they had nothing to do with the rights of people, and they surely had nothing to do with democracy, or what we call “One man, one vote” or the right of people to decide their own futures. An example of what happened is the march of Bulgarian armies.

You see here the march of the Bulgarian armies which actually went in two directions: down towards Istanbul, ending in Çatalca, and over towards Salonika. These are the populations of the kazas on the way. This is where the Bulgarians invaded in other words. The one thing you will note is that none of these areas are Bulgarian. This has nothing to do with the rights of the Bulgarian people; it has nothing to do with building up the Bulgarian population in places where the Bulgarians are. No! This is out and outright invasion to take over the land that should be someone else's. In order to do this, the only way you can create, what they call “facts on the ground”, the only way you can create a system in which the people who live there are not there anymore is either by killing them or forcing them to flee. And that is exactly what happened. People were killed and they were forced to flee. In Serbia, in the Balkan Wars, in Montenegro, especially the Montenegro invasion, everything was considerably worse. Basically the whole of northern Albania was destroyed by the Serbs, by the Serbian speakers, Montenegrins who came in, and many people in the area of Yenipazar also, they were completely destroyed. So there were simply no Muslims left in many of these areas.

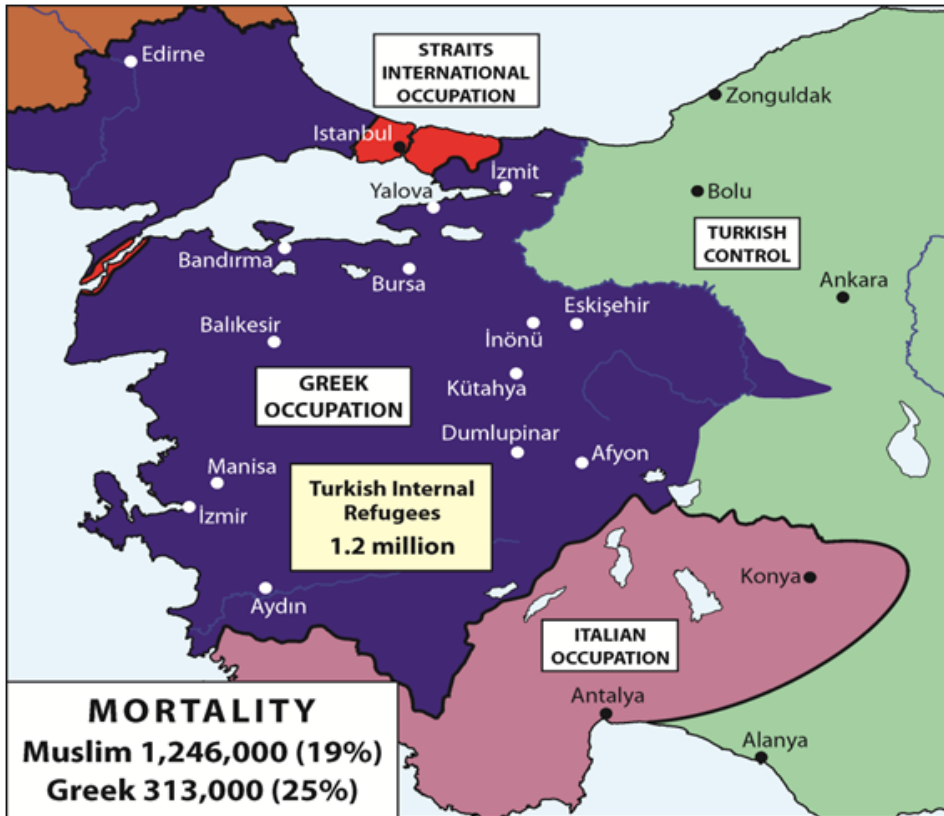
These are what the migrations looked like at the end of the Balkan Wars. Muslims escaped. The victorian armies are going to the Aegean ports, where they were rescued by the sea and taken, as you can, see taken especially to İzmir, were also somewhere as far as Egypt. Over land, they went to Eastern Thrace. They ended up going to Anatolia. After the war, the Greeks and others but especially the Greeks facilitated, they helped the Muslims who remained there go to Salonika. They actually put them on boats because they wanted to get rid of them, which they successfully did. Bulgarians and Greeks for the first time, people in the Balkans realized that they could not live together any longer, so the Bulgarians and Greeks exchanged their populations.

The mortality is not the mortality of the Balkan Wars, specifically the mortality of the Muslims. Muslim deaths 632.000, 27% of the Muslims and these are almost Turks because Albanians are not included. 27%, one out of four of Turks of the Balkans were dead at the end of the Balkan Wars. This is an astonishing death rate. This is one of the worst death rates that has ever been seen in human history. 27% of the Muslims are dead. More than 60% of the Muslims had either been forced out or dead in the conquest of Macedonia by the Serbs and the Montenegrins. Christians also suffered. And I would not want to say it that it was just Muslims who suffered. They suffered more.

But the Bulgarians especially also suffered tremendous losses. In the Bulgarian conquest, the Ottomans at the end of the war retook Eastern Thrace. The Greeks and the Bulgarians, especially the Bulgarians, fled. This is only reasonable because they had been slaughtering Muslim villages and they surely did not want to stay around when the Turks came back again. The Greeks in 1913, in 1914 left Western Anatolia where the life was made difficult for them by the government. The numbers that left in those times are unknown really. We do not know exactly the numbers of Greeks that left Anatolia. Someone said a hundred thousand which I think is too many. But as you will see, I've included them in the figures for the population exchange. Most of the Turks were gone then from the Balkans, but more disasters were to come, specifically the disaster of the Greek invasion of Anatolia.

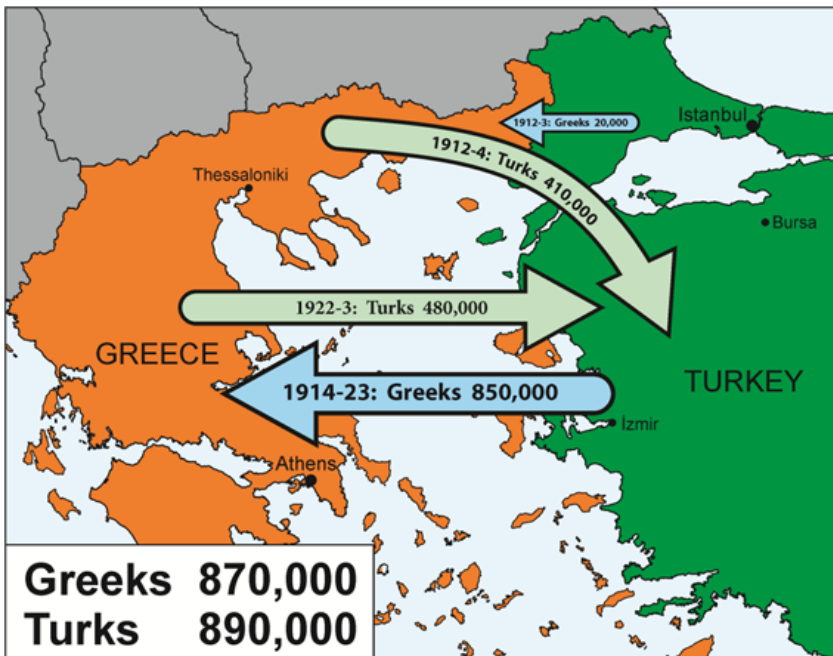

In the Greek invasion of Anatolia, right from the beginning the intention was to force the Muslims out, the Turks out. And that is exactly what happened. As you can see, Turkish internal refugees in the areas where the Greeks invaded, there were 1.2 million Turks, who were forced out of their homes, forced to Istanbul, forced into Anatolia, forced into the Italian areas, basically forced to wherever they could run to. The Turkish nationalist resurgents however meant that it was the turn of the Greeks to leave. Because of course having killed and forced the Turks, the Greeks now found that the Turks had come back, and the Turks would have exerted, would have taken their vengeance. The amazing thing is how little the Turks killed the Greeks in the area, how much Mustafa Kemal managed to hold his troops and check when they obviously wanted to take their revenge.

But in the population exchange, in the great population exchange that took place at the end of the war under the Treaty of Lausanne, you see that there were 850 thousand Greeks who were exchanged, that includes some who came earlier, and 480 thousand Turks. So once again they could not live together, and so they were separated. It looks here like there were many many more Greeks who suffered than the Turks.

But actually when you put together the figures of the Turks who were expelled from Greece and the Greeks who were expelled from Turkey from 1912 and the Balkan Wars, when you put those together, you end up with almost exactly the same numbers. The numbers of Turks who were forced out of Greece and the numbers of Greeks who were forced out of Turkey were almost exactly the same. Once again, you have people who simply could not live together, and thus could only, could only live separately. The responsibility, I mean, who is at fault for all of these things? Who is at fault for some of the greatest crimes that had ever been committed in the 19th or the 20th century? Some of the worst things that people had ever done. Obviously nationalism. The idea that your country deserves to take land, no matter whose living on it because you can force them out and take it yourself, that your nation should triumph no matter what. This is an evil thing. Obviously, the Ottomans failed, the Ottomans simply could not take care of their own people properly. Sometimes because of their mistakes, often because there wasn't anything that they could do. The Russians, the Russians are the people who were primarily responsible, because the Russians were the ones who led the attacks that killed so many of the people. But also people seldom talk about this. The greatest share, maybe one of the great shares, of responsibility was on the European powers, on the Europeans who made promises.

The Europeans Turn Away

Ottoman Borders Guaranteed - *casus belli*

Treaty of Paris, 1856

Treaty of London, 1871

Treaty of Berlin, 1878

Muslim rights guaranteed

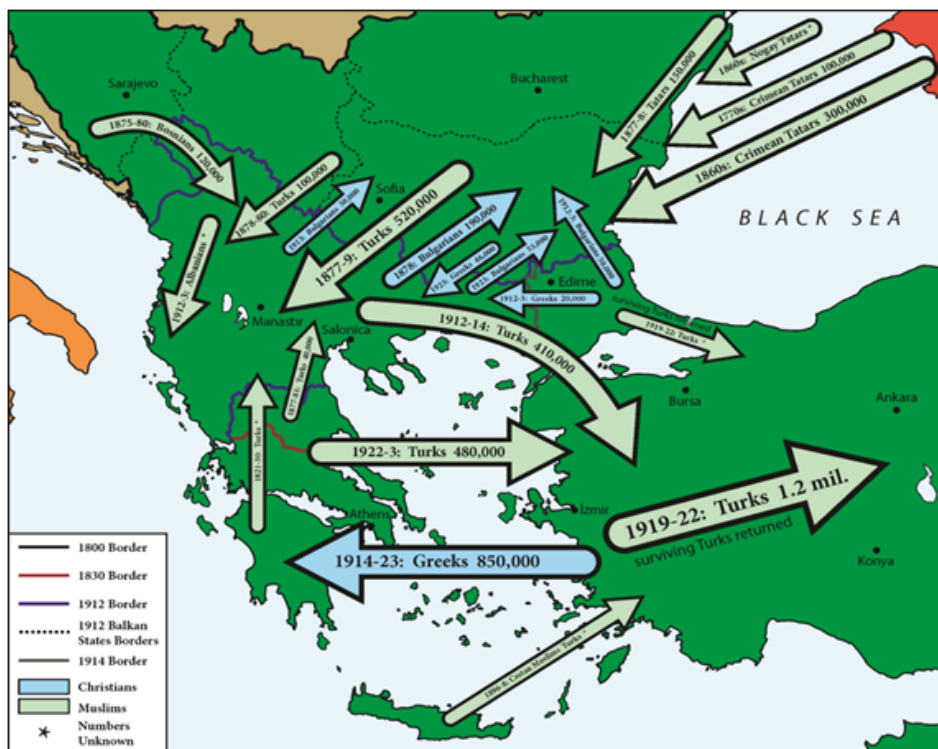
Refugees have right of return

Ignore the Carnage

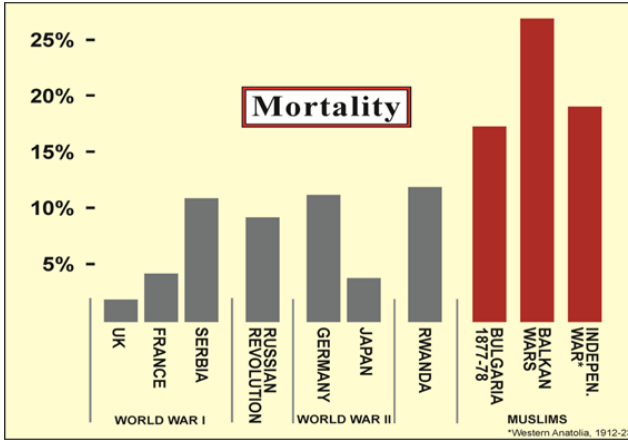
Refuse to Publish Consular Reports

Europeans Send In the Greeks

Specifically, the Europeans who promised that they would guarantee the Ottoman borders, the Europeans who promised that if anyone tried to stop the Ottoman borders, to invade the Ottoman Empire, to change the borders of the Ottoman Empire, if anyone did that, the Europeans, the British, the French would go to war, to help the Ottomans. These were absolute promises. In fact, they were called moral duties. Things that the British and the French said they had to do. Under the Treaty of Paris in 1856, they promised that if anyone invaded the Ottoman Empire, they would go to war to save the Ottoman borders. They said the same thing in 1871. They said the same thing in 1878, in the Treaty of Berlin. In the Treaty of Berlin, the Europeans not only guaranteed the Ottoman borders, but they said that the Muslims of the Balkans, of Bulgaria, of Serbia, of Montenegro, of Greece, that they had an absolute right to return to their homes, an absolute right. The Europeans would make sure that they had that right.

Do you know how many returned to their homes? Almost none. Because when they did, they were killed. What did the Europeans do about this? Obvious violation of treaty, violation of their promises. What did they do? Nothing. They ignored the carnage. And they refused even to tell their own people about what was happening. They refused to tell their own people that the Muslims were being slaughtered. It was all in the consular records. The consuls kept their records. They wrote down the Muslims were being killed in tremendous numbers. And when the parliament in England asked the prime minister, said "We want to see these records. Let us see the consular records. Let us see what's going on". The prime minister said, "No, that would not be a good idea." Consequently, we didn't even know until they opened the British archives, we didn't know a lot of the things the Europeans did know. It turned out the British and French governments knew exactly what was happening and decided to do nothing about it. After the war, they brought in the Greeks. They violated the principles of the Treaty of Mudros, I mean the Armistice of Mudros. When the Turks agreed to give up the World War I, the Europeans promised that nothing would happen unless the Turks attacked them, or unless the Turks attacked Christian groups. They did none of these things, but the British invaded anyways. They took over Istanbul. They helped the Greeks into Izmir. They deliberately caused all the troubles that came, because they did not care about the rights of the Turks. In the Balkans then, the migrations that took place and the deaths that took place were some of the largest mass movements of peoples that there had ever been. Although the main targets were Muslims, Greeks and especially Bulgarians suffered terribly as well. Serbs were the people who lost the least. And just so we understand quite how bad it was.

This is the mortality in various important inhuman times in modern history. The World War I, the suffering of the British, the French, the Serbs. The Russian Revolution. And in more modern time, Germany in the World War II, Japan in the World War II. Rwanda, which is the worst of the modern genocides obviously. If you put those all together and you compare them to the Muslims of Bulgaria in 1877-78, in the Balkan Wars, and you compare the Independence War, the people in Western Anatolia. Just look! There it is! I ask you, you have heard about Rwanda, or the world has heard about Rwanda. They've heard about the sufferings of the Russians in the war. They heard about the sufferings of people in World War II. Who has heard about the sufferings of Muslims, which were much worse? Obviously, it is the Muslims of the Balkans, and then the other people of the Balkans, but especially the Muslims who suffered more than any Europeans in any modern European wars. Sadly their suffering is known very little today. European parliaments, even religious leaders make statements about what they call "genocide". They exaggerate the losses of some people, and they don't talk about the Muslims at all. Those who write general books about genocide and ethnic cleansing, they seldom mention the Balkans, they never mention Anatolia. But some of the worst suffering and the worst inhumanity in history took place in the Balkans and Anatolia. And it definitely should be known today. Thank you.

TIKVEŞ AN INTRODUCTION OF A LITTLE-STUDIED OTTOMAN PROVINCE IN THE SOUTHERN BALKANS: ITS HISTORY IN THE MIDDLE AGES AND THE OTTOMAN CENTURIES (1395-1912), THE SPREAD OF ISLAM, DEMOGRAPHY, ECONOMY AND MONUMENTS OF ARCHITECTURE

MACHIEL KIEL*

INTRODUCTION

This lecture is intended to be a short introduction of a little known province of the Ottoman Empire, bringing together a number of documents from the Ottoman Archives in Istanbul and combine them with the results of extensive travels in the area and using the few local documents of the Byzantino-Slavic period in combination of what the monuments of medieval and Ottoman -time architecture have to say.

Tikveş is the name of a largely agricultural district in the south of the present Republic of (Skopje) Macedonia situated on both sides of the river Vardar and in the south bordering on Greek territory, where a chain of high mountains forms a natural frontier. Tikveş is also the name of an old castle that in the late-middle ages and early Ottoman period served as administrative centre of the district. At least since the 17th century the centre of the district is the small town of Kavadarci, situated eight km north of Tikveş Castle and 130 kilometer north-west of the great city of Thessaloniki/Selanik. From 1355 to 1395 the district of Tikveş belonged to the Serbian-Bulgarian Principality of Velbužd (Küstendil), and between the years 1395 to 1912 was more than half a millennium part of the Ottoman Empire. From the early 17th century onward to 1912 Tikveş had a large Muslim population, among them eight villages of Yürüks in the eastern part of the Kaza, locally called ‘Turkluk.’ From 1395 until the Vilayet-reforms of 1864 Tikveş was a Nahiye of the great Kaza of Ustrumca/Strumitsa.

Strumica, which was a part of the Sandjak of Küstendil, after 1864 it was not only elevated to Kaza but was also taken away from Küstendil and added to the Vilayet of Selânîk to which it belonged until 1912. The late-Ottoman centre of Tikveş, the *kasaba* of Kavadarci, was connected by railway with the Macedonian metropolis of Selanik via the station Krivolak in the Vardar Valley.

Tikveş straddles on both sides of the great Macedonian river Vardar with the bulk of its territory west of the river. The latter is a district of undulated plains, mostly very fertile, with some low, wooded mountain ranges. The river Črna coming from the Pirlepe/Prilep district in the west cuts the Tikveş district in two almost equal parts.

Tikveş is, and was, the largest wine producing area of the entire southern Balkans. In Turkey Tikveş was especially known for its second main product “Tikveşli” yoghurt and *ayran* produced by a firm founded by a successful *mühacir* from the district. For

---

* Prof. Dr., Nederlands Institute in Turkey, İstanbul; E-mail: machiel.kiel@googlemail.com

the much older generation the region was known as the place where the purest Bulgarian (now called Macedonian) was spoken, expressed in the local saying: *İstanbul'un Türkçesi, Elbasan'ın Arnavutçası, Tikveş'in Bulgarcası, Yanya'nın Rumcası*.

For the greater part of its history Tikveš was a land without cities, having in 1519 110 large and small villages and roughly the same number in 1570; and an economy entirely based on agriculture and cattle breeding. In Antiquity it was almost the same. The only real urban centre, Stobi, with city walls, palaces, a theatre, warm baths, a few large early-Christian basilicas and a synagogue, was situated just at the extreme northern limit of Tikveš. Stobi went down around 600 A.D. after a number of destructive invasions of the Goths, Huns, Avars and Slavs and was never rebuilt.

History

After the downfall of the antique civilisation around 600 A.D. the land was settled by Slavic tribes. The Slavic "Landname" meant a total break with the past. The original Illyrian population either fled, perished, or was assimilated in the Slavic masses. Most probable all three factors combined. In the entire territory of the later Ottoman Kaza of Tikveš not a single pre-Slavic place name is preserved. From the 7th century onward the territory belonged nominally to loosely knit the First Bulgarian Empire. From 976 until 1018 it was part of the short-lived Empire of Tsar Samuel. After the destruction of this state by the Byzantines under Emperor Basilus the Bulgar-Slayer all of Macedonia was added to the Byzantine Empire, that could maintain its grip on the territory for almost two centuries, leaving behind a number of castles and beautiful churches, some of which surviving till today. After 1202 (capture of Constantinople by the Crusaders and dismantlement of the Byz. Empire) Macedonia changed hands several times. From 1202 to 1224 it was part of the Frankish state of Boniface of Monferrat (with Thessaloniki/Selânik as capital), for some years it was part of the Despotate of Epirus (Yânnina-Arta), became Bulgarian again in 1230 after the Battle at Klokotnica had broken the power of the Despotate of Epirus. In 1246 it was re-conquered by the energetic emperor John Vatatzes and added to the Byzantine successor state of Nicaea/İznik. Finally Tikveš and most of Macedonia was conquered by the Serbians under King Stefan Dečanski in 1330. After the death of the powerful Serbian Tsar Stefan Dušan, 1355, his ephemeral empire broke up in a number of small principalities. Tikveš became part of the Serbo-Bulgarian principality of the Dejanović family (the Dragaši), who resided in Velbužd/Küstendil.

Küstendil (now in Western Bulgaria). In 1371 this principality became Ottoman vassal and after the death of the last Prince, Konstantin Dejanović, 1395, was as a Sandjak included in the Ottoman Empire without great upheavals, Konstantin not having a suitable heir to succeed him (Fine, 1987; Jireček, 1911; Matanov, 1997). His name lives on in the name of the Ottoman Sandjak: Küstendil ("Kostadin İli" =The Land of Constantine). The bulk of Konstantin's army, accustomed to fight together with the Ottomans, was assimilated into the Ottoman army, either as Christian Sipahi, or as Voynuk. We see the Christian sipahis in the *tahrir defters* of the 15th century, and the Voynuks in the 16th and 17th centuries in the *Cizye defters*. In the 16th century the Christian Sipahis slowly disappeared, absorbed in Turkish Islam. The Voynuks remained Christian to the 19th century.

The first known centre of medieval Tikveš was the castle of Devol on the ancient road from the great Pelagonian Plain (with Manastır/Bitola and Prilep) to the valley of the River Vardar, connecting it with Skopje in the North and Thessaloniki in the south.

It had a Late-Roman forerunner. Devol is situated 2 km from the village of Drenovo overlooking the small Raečka River. In the early Middle Ages the ruins of the Roman Acropolis of Devol was rebuilt, using stones from the ruins of the great Roman town of Stobi. Devol is dated by Slavic ceramics from the 10th to the 12th century and coins from the Byzantine emperors from Johannes Tsimiskis (969-976 until Andronikos II - 1289-1328. (Mikulčik, 1996).

With the Serbian conquest (1334) Devol lost its importance and its function as administrative centre of the district was taken over by the hilltop castle of Tikveš, 160 meters above the river Črna, eight kilometer south of Kavadarci. Like Devol it had a Roman predecessor, a great rectangle of 140 x 155 meters. The new, medieval, stronghold measured only 56 x 30 m. Below the castle, on the banks of the Črna River, was a suburb with three small churches, one with wall paintings (fresco) from the first century of Ottoman rule. The castle of Tikveš is not mentioned in the Byzantine or Slavic sources. Its existence is proved by medieval Slavic pottery and by Byzantine coins from the 13th century onward (Mikulčik, 1996, p.204 – 206). The Ottoman sources show it as the centre of the Nahiye of Tikveš from the mid 15th century onward (the defter fragment A.DFE, D 0002 from 1454). The 1570 *tahrir* has it with 36 households. After that date the village declined slowly and was finally deserted. The Cizye Defter F. 134 A in the Sofia National Library and dating from 1031 (1622) has the village of Tikveš with 8 households, the Cizye Defter MAD 1052 in B.O.A. from 1052-1642 with 6 households, the defter F. Mk 26/11 (Sofia) from 1065-1665 does not mention it anymore. The administration moved to the more centrally located Kavadarci, which in 1570 (Küstendil Tahrir) is shown with 24 households but in 1031 (1622) had already 53 households. Evliya Çelebi has Kavadarci with 300 houses and by the mid-19th century had grown to 600 houses and over 3.000 inhabitants. The curious name “Tikveš” could derive from the Slavic “Tikva” – pumpkin, or pumpkin-shaped, or is a rare relic of pre-Slavic (Illyrian) origin.

Medieval Monuments

From the medieval times some outstanding monuments of Byzantino-Slavic religious architecture remain preserved. Mentioned should be the relatively large church of the Holy Virgin in the village of Drenovo 10 km west of Kavadarci, restored in 1355 (inscription) and decorated with fine wall paintings under Tsar Dušan. In fact the church is a much older structure inspired by the plan of the grand Aya Sofya Church in Thessaloniki, built under Emperor Constantin VI (780-797). Of great importance for history and for history of art is the church of the Pološko Monastery, not far from the ruins of the medieval castle of Tikveš. It was built by Tsar Dušan shortly before 1340 to contain the tomb of his brother Dragutin. In the middle of the 14th century the interior of the church was painted with frescos of great historical importance having large-size portraits of the founder, Tsar Dušan, his successor King Uroš (1355-1371) and his wife Queen Elena, as well as Dragutin and his wife Despotica Maria, holding a model of the church in her hands (Nikolovski-Ćornakov, 1961); Popovska-Korobar, 2008).

Another memory of the medieval past of Tikveš is the name of a village in the south-west of the district: Kumaničevo (Kuman’s Village), and nearby the mountain top Kumanov Glava (Kuman’s Head), referring to the settlement of a group of Kıpčak Turks, the Kumans in Macedonia. Kumaničevo is first mentioned in 1378 when the Prince Konstantin Dejanović donated the village to the Athos monastery of Panteleimon but must be at least a century older.

There is no information what-so-ever about the population of Tikveš before 1395. We may assume that in the 14th century it was rather low, like in most European countries, many villages having been deserted because endemic plague starting from 1348. A recovery started hesitatingly in the second half of the 15th century (Russell 1971; Mols. 1974).

Demographic Development

The oldest preserved Ottoman source for the Tikveš district is a fragment of a *mufassal* defter of the Sandjak Küstendil, preserved in the B.O.A. İstanbul, which I came across beginning of this year. It contains the dates of 15 villages in the Kaza Tikveš, besides some others in the Kazas of Doyran and Strumitsa, that also belonged to the Sandjak of Küstendil. On some Tikveš villages notes about mutations were added a various years in the second half of the 15th century. The oldest of these mutations is from 871/1457. This makes it clear that the fragment was once a part of the register made in 1453/54, of which large parts are preserved, dealing with other parts of Macedonia. The Tikveš fragment bears the signature: A. DFE. D 0002. Together the 15 villages had 294 households of Christians, 33 bachelors (*mücerred*) and 34 incomplete households headed by a widow (*bive*). Some of these 15 villages the preserved documentation allows us to follow their development through the centuries.

The second oldest preserved information of the population of Tikveš is the Cizye Defter from 1488, published by Barkan (1964) where we find a total number of 2.509 households. The well preserved *mufassal tahrir* of the Sandjak Küstendil of 1519 (MAD 170) shows a slow growth to 2.997 households in the 86 Tikveš villages of that year. Among them were 29 households of Muslims (=1%). The *tahrir* of 1570 - easiest accessible in the Macedonian translation of Stojanovski (1982) shows a healthy growth to 3.980 households in 110 villages, among them a Muslim group of 170 households (4%). The register also shows that a slow process of re-colonization of deserted places took place especially in the area east of the Vardar, later commonly known as Türklük. The village of Brusnik has the remark that in "previous register" this place was empty and deserted (*mezra'a*) worked by the villagers of Pešternica (also in Türklük), but that "Turks" had settled there, 18 households in all who mostly had a para-military function of *eškünci* or *yamak*. In 1570 the *mezra'a* of Vălci Dol (Wolf's Dale) had four households of Yürüks and an Imam. The place became registered as village. Near the important village of Gradec in the south-eastern end of Türklük the "Cema'at of Turgut Fakih" having 42 *hâne* had settled down. They were "Selânik Yürükleri". In the course of time more Yürüks settled in the *mezra'as* of what was to become "Türklük and at the end of the Ottoman period numbered almost 2.000 people. On the much larger western part of Tikveš Islam made headway in a different manner. Most of the Muslims of this area were local converts to Islam, or descendants of converts. In the existing literature conversion to Islam in a rural population is thought to have come from the groups of landless peasants or small crofters who wanted to escape the poll tax and better their status in society. However, in 1570 villages like Krivolak, Dolni Disan, Pepelište and others show that all the converts were in possession of a full farm (*çift*). The cizye registers of the 1622, 1636, and 1642 show a rapid decline of the Christian population.

The decline of population in the 17th century was a world-wide phenomenon, comprehensively studied and explained in Geoffrey Parker's impressive monograph *Global Crisis* (871 pages!). It was partly due to the effects of the "Little Ice Age" partly also to a creeping process of Islamisation. In the early Ottoman period, between 1395 and

1454 Islamisation in Tikveš was next to nothing. Between 1519 and 1570 it rose to 8% of the total population of Tikveš. In the course of the 17th century, until 1688 Islam slowly gained more adherents. Four registers of the poll tax (*cizye*) of the Christians from the years 1622, 1636, 1643 and 1688 allow us to follow this process in detail.

During the troubled period following the break-through of Austrian/ Hungarian troops of 1689, and the outburst of violence in the following months, have been thought to be the reason behind the explosive growth of the number of Muslims in Tikveš. The Poll Tax registers (*Cizye Defters*) of the years between 1622 and 1688, however, show that a large part of the Islamisation of the Tikveš population was for the greater the result of a long and slow process running between 1454 and 1688 and NOT from one big bang! This is NOT to say that nothing serious happened during the aftermath of the Habsburg invasion. Besides realistic sounding local traditions, there are a number of marginal notes in Serbian religious books (used by Radovanović in 1924) that in a sufficiently clear way speak about the plundering and killing by the Ottoman troops, including a large contingent of Crimean Tatars, pushing back the Austrians. The conquest and total destruction of the metropolis of Slav Macedonia, Skopje (Üsküp), the capture of the Sandjak capital Küstendil by Austrian and Hungarian troops, accompanied by a gruesome massacre of its Muslim inhabitants, the capture of the great merchant city and Muslim cultural centre of Štip and the break through to Köprülü/Veles, are all recorded in the sources. The local oral history records that a part of the Austrian army moved southward to čičevo and Klen and captured the castle of čičevo and refortified it. The main military base (*tabor*) of the Ottomans was Podles. Another Pasha held Tremnik. The first mentioned places lay just outside the northern border of Tikveš. Tremnik was deep in Tikveš' territory. After a battle, fought between Rujen and čičevo the castle was taken and demolished by the Ottomans and the Austrian troops destroyed.

This was followed by the Ottoman re-conquest of the whole area, accompanied by looting and destroying whole villages and the killing of innocent civilians, the Ottoman army being "100.000" men, Turks and Tatars. The number is doubtlessly the product of popular imagination, the over-reaction of the Ottoman army, however, looks understandable after all the damaged done by the Habsburg invaders. After the wilfull destruction of the great city of Skopje the Habsburg's commander Piccolomini died suddenly from a bad illness, which by many was seen as God's punishment of a man who had gone too far.

The marginal notes mentioned here are available since 1910 in the great work of Ljubomir Stojanović. Both the oral traditions and the marginal notes coined the thinking about the reason behind the Islamisation of such a large part of the Christian inhabitants of Tikveš. The principal Ottoman sources remained very long unknown and those published largely unused.

The end result of the slow and creeping Islamisation, the victims of war and the slow recovery in the later years was that in 1889 (Kamûsü'l-'Alâm) the population of the villages of Tikveš villages, and the little town of Kavadarci, amounted to 7.541 households of whom no less than 49% was Muslim. Those with the convert background spoke the West-Bulgarian dialect that in our time is called "Macedonian" and are locally known as Torbeš, more usual called Pomaks. Those of Türklük were the descendants of Yürük colonists of the 16th century, with a small amount of converted Christians who submerged in the dominant Turkish language of this small district.

Economy

One of the things that came with the Ottomans was the introduction of rice, presumably in the second half of the 15th century when especially the Sultans Mehmed II and Bayezid II greatly encouraged rice growing. Rice growing in the Western and Central Balkans is mentioned by the Burgundian knight Bertrandon de la Broquière in 1433, who mentioned rice in the great and well watered plain of Niš in Central Serbia. The 1519 *mufassal tahrir* of Köstendil (MAD 170) show rice plantations (çeltük) in five different places in the Nahiye of Tikveš, the four most important ones were part of a “Crown Dominion” a Sultanic *Hass*: Došnica on the Bošava River, Manastirec, Vozarci, and Tirstenik all three situated on the River Črna River. The fifth *çeltük*, that of Pološko, is mentioned as new and not in the previous register. Pološko was no great success and in 1570 it is no longer mentioned. In 1570 the register mentions person-by-person 15 Muslim *çeltükci*s and 105 Christians of the same job. The Muslims were the leaders (re’is) and organizers of the work and maintained the irrigation canals. Many of the 36 Christian *çeltükci* of Vozarci had taken the job from a Muslim predecessor and most of the *Çeltükci*s had taken over the job from their fathers. A comparison between the defters of 1519 and 1570 the Tikveš *çeltüks* show a forceful expansion of the rice production. In 1519 they produced in total 3634 *keyl* of rice per year, with a value of 43.608 Akçe, but in the year 1570 87.216 Akçe. The standard *keyl* for rice was 10 *okka* of 1,282 kilogram per *okka* making the total rice harvest of 46 metric tons in 1519 but 70 metric tons in 1570. Meanwhile the population growth of the fertile 16th century pushed up the price from 12 Akçe per *keyl* in 1519 to 24 Akçe in 1570. The *çeltükci*s, regardless of being Christian or Muslim, enjoyed a privileged status. They did not pay the unpopular ‘avâriz and tekâlif taxes and in some cases (here Manastirec and Vozarci) also not the *ispence* of 25 Akçe per household.

The Ottomans are also responsible for the introduction of the water buffalo (manda), who is the source of the production of *kaymak*, the very fat and tasty dairy product that greatly enriched the local kitchen but remained a rather expensive luxury. It is made from the excessively fat milk of the water buffalo.

Together with the Ottomans also came the exploitation of a rare and expensive mineral. This was the arsenic mine (zırnıh/zırnık in Ottoman) near the village of Rožden in the Moriovo district in the south-western corner of Tikveš, the only arsenic mine in the entire Rumeli. In the former Ottoman Balkans the only other mine of arsenic was near the mining town of Kreševo in Bosnia. Arsenic is known since Akkadian times and was, besides as deathly poison, mostly used in metallurgy, as medicine (against gout and skin deceases) as well as binding agent (auripigment) for sensitive colours in monumental paintings in 17th century Holland. In 1467/68 Rožden was a village of 37 households, or about 160/70 inhabitants. Because of the exploitation of the arsenic ore it grew into the head village of a *nahiye* with in 1481/82 with 76 households and in 1530 with 157 households (or 700/750 inhabitants. In the *tahrir* of 1519 the mukata’a of the “*ma’den-i zırnıh der nahiye-i Morihovo*” was fixed at 10.000 Akçe per year, in 1528/30 the mukata’a amounted to 12.844 Akçe. The village was made *Hass-i Humayun* and enjoyed extensive privileges. In 1568/69 the village had 100 households and 32 adult but unmarried young men (mücerred), or about 500 inhabitants, judging by their names and patronyms all Bulgarian/Macedonian Christians. In 1900 Vasil Kănčov, in his much used work on the demography of Macedonia mentions 984 inhabitants (Kănčov, 1900, 2, 1970).

After 1569 a satellite village, Majdan (= Ma'den), developed south of Rožden and survived all vicissitudes of time, also after the arsenicum production had come to an end. The very surveyable *muhasabe defteri* from the year 937(1530), including the entire southern half of the Balkans, Paşa Livâsi and the sandjak of Kyustendil, mentions only one arsenicum mine, that of Rožden. The arsenic production came to an end in the tumultuous year of the attack of the Habsburg army (1689) and their destruction of Skopje and the occupation of the nearby Köprülü/Veles and the Ottoman counter-attack.

Another aspect of the economic life of the district is its vast production of wine. This must have been the case in the Byzantino/Slavic period but was also very important under the Ottomans, as becomes clear from the tahrir defters of 1519-1550 and 1570. A whole line of villages lived from wine making for half of their total economic activity. In some villages more than 60% of their agricultural production was wine, for which the soil of Tikveš is very suitable. Today also large parts of the undulating hilly land is covered by vineyards. The *tahrir defter* of the Sandjak of Küstendil from 1570 shows that this was not very different from the situation of today. In a whole line of Tikveš villages: Dolna Boševa, Lipa, Moklište, Pčanište, Resava, Vataša, and others the production of wine amounted to more than 40% of the entire agricultural production, immediately after wheat and barley. In some villages like Hodovo near the centre of the district, Kavadarci, wine came with 57% on the first place, the village of Smolani it came to 55% and in the large village of Golem Sopot even to 67%. In Turkey Tikveš is in the first place known for its second main product: "Tikvešli" Yoghurt and ayran. The older generations know the region as place where the purest Bulgarian (now called "Macedonian") is spoken as is clear in the popular saying: *Istanbul'un Türkçesi, Elbasan'ın Arnavutçası, Tikveş'in Bulgarçası, Yanya'nın Rumçası.*

Evliya Çelebi in Tikveš

In 1081 (1670/71) on his way from Albania via Ohrid, Manastir and Pirlepe to Strumitsa (Ustrumca) and onward to Edirne and Istanbul Evliya Çelebi passed through "Tikveş" and describes it briefly. In fact he describes the emerging town of Kavadarci. It was a *kasaba* having four Muslim mahalles, two mahalles of "müşriki" and a total of 300 *keremit örtülü evler* were numerous 'ayân-i kibâri lived. The town had three mosques, two mesdjids, a medrese, a mektep a hamam, a dervish convent and two hans. The town was famous in Anatolia as well as the Arab and Persian lands for the excellent white abba it produced. The little town was the centre of a district with 70 prosperous villages. Evliya's description is stereotype and names of the founders of the main buildings or dates of construction are completely lacking. This description only makes clear that Kavadarci had between 1570 and 1671 made the jump from small village to a real *kasaba*. The medrese mentioned by Evliya is not mentioned in the official list of medreses in Rumeli from same year (Özgerin, 1976). Yet the likewise official list of kadılıks of Rumeli from 1660 mentions "Tikveş" as a kadılık of the tenth rank on the list of 12 categories. (Özgerin, 1973).

War and Destruction

The long war of the Ottomans against of the united European forces (1683-1699) had in Macedonia catastrophic results. In the year 1689 Austrian and Hungarian forces took Üsküp/Skopje and Prizren and plundered and burnt down these great cities. They also took İştip/Štip and Küstendil where they committed ugly massacres of Muslim civilians, and pushed on to Köprülü/Veles on the Vardar, very close to Tikveš. Local tradition preserves the memory that a part of the Austrian forces were active around Tremnik, Čičevo and

Podles. Two marginal notes in a church codex mentions that in 1689 a large force of Turks, supported by “100.000” Tatars ruined vast areas and destroyed many villages and people. In this chaotic period of anarchy, and after the end of the war (1699), many local Christians had accepted Islam and strengthened the process of Islamisation that had begun in the early 15th century, pushed up rapidly in the first half of the 17th century, as shown by the Poll Tax registers of 1031 (1622), 1046 (1634) and 1052 (1642), and reached a climax around 1700. (Radovanović, 1924).

Tikveš in the 19th century

During the Vilayet reform of 1864, part of the Tanzimat, the Kaza of Tikveš was reorganized. In the north-west a slice of the Kaza of Köprülü/Veles, with the large Muslim villages of Kruševica, Rosoman and Sirkovo and the Christian villages of Debrište, Faris, Mrzen and Kamendol were cut off from the Kaza Köprülü and added to Tikveš. At the same time the villages Carević, Smolani and Dren in the south-west were taken away from Tikveš and added to the Kaza of Pirlepe/Prilep but Roždân/Rožden with its *zırnîh ma'den* was taken from Pirlepe and added to Tikveš.

The Salnâme of the Selânik Vilayeti of 1324-1906 (p. 308/311) describes the Kaza centre, the town of Kavadarci, as having 1.297 houses, six mosques, one medrese with 50 students, a tekke (of the Rufa'iyye order), a church, a Rüşdiye school with 60 pupils, two İptidaye schools with 150 male pupils and 80 girls, one Hususi Mektebi, a Bulgarian mektep, 15 hans, 225 shops and seven sesame oil mills. Ayverdi noted a Seyh Abdullah Camii, which was mentioned in 1234 (1818/19) and a Medrese of Mustafa Bey, which was immatriculated on 24 Muharrem 1249 (13.6.1833), having the revenue of a çiftlik, a mill, a kahvehâne and some shops as source of maintenance. According to Ćehajić Kavadarci also had a Tekke of Abdulkadir Bey belonging to the Melami-Nuriye order (Ćehajić, 1986). In 1900 Kănčov mentions 3.120 Muslim inhabitants (3000 Pomaks and 120 Gypsies) and 1.940 Christian Bulgarian inhabitants. The little town thus had over 5.000 inhabitants of whom 62% was Muslim. Kavadarci's expansion was for a large part due to the much quicker transport of goods by the railway from Kososo through the Vardar Valley to Selânik, put in operation in 1888.

In 1880, with Sultanic permission, the arsenic mine near Rožden was revived by an Ottoman-French firm called Alşam, a contraction of the name of the prominent Alatini family from Selânik (Thessaloniki) and the French firm Charteau/Şarto). The village of Rožden grew again and in 1900 is described as having 984 inhabitants, much for a poor area as the south-western corner of Tikveš. The mines worked until the Balkan Wars 1912/13 and then stopped. They were not put in operation again after the wars because of the lack of expertise and investment. Only in the most recent years there were talks to revive the mines again. The soil at the place where the arsenic ore was washed is still yellow coloured because of the poisonous mineral waste left behind by the miners. Over the valley of the mines still hangs the foul smell of sulphur as if in the devil's kitchen.

Balkan Wars and after

In October 1912, after their smashing victory in the Battle of Kumanovo, the Serbian army took all of Northern Macedonia, which was added to the Serbian State. Many Muslims fled to the south and later settled in Anatolia. In June 1913 the local population revolted against the harsh Serbian rule. This was the “Tikveš Uprising” which was high-handedly suppressed by the Serbians, 1200 people killed, thousands of houses destroyed and 2700

men languishing in prison. In World War I Tikveš and all of North Macedonia was occupied by the Bulgarian army. A comparison between the numbers of inhabitants and households of the 87 villages of the Kaza of Tikveš from the Ottoman census of 1894/5 (in *Salnâme* of Selânik Vilayeti from 1312), and the numbers of the statistics of Vasil Kănčov from 1900, as well as with the results of the intensive research of Radovanović in 1922) shows what had happened during the three wars between 1912 and 1918. In 1895 the 54 (almost) pure Christian villages of Tikveš had 2.581 households, in 1922 2.635 households. In contrast to them the 14 pure Muslim villages (8 Turkish, 6 Pomak) had in 1900 1.312 households, but in 1922 1.066. The Turkish villages of Aşağı and Yukarı Promet and Sofular in Türklük were destroyed and empty. They were never re-settled. The Turkish village of Brusnik, with 174 inhabitants in 1895 had 25 inhabitants left in 1922. The likewise Turkish village of Koşarka went from 140 households to 58. In 1900 the Pomak village of Turska Kuriya, had 180 inhabitants, in 1922 not a single Muslim was left, but instead now 40 Christian households lived in Kuriya. In 1895 these Muslim villages had a rapidly growing population (5,⁰⁹ inh. per hâne) and in the interval of 27 years could easily have grown to 2.000 souls. In the 19 mixed villages the Christian community lost 13% between 1900 - 1922, but the Muslims 30%.

Between 1918 and 1941 the area saw some recovery but remained basically rural. In World War II the land suffered a second brutal Bulgarian occupation. When after 1945 Marshall Tito opened the borders thousands of Muslim, either Turkish speaking or Bulgarian/Macedonian, migrated to Turkey. Especially in the group of large villages in the north-eastern part of Tikveš a sizeable Muslim population survived to the present day.

In 1968 a great dam was built in the river Çrna creating a 14 km² large lake and a big hydro power plant, producing electric energy for a vast area and facilitating irrigation. The hill top with the ruins of the castle of Tikveš became a small island and the famous Monastery of Pološko only accessible by boat. According to the census of 2002 Kavadarci had 38.391 inhabitants among which still is a very small Muslim community having one simple mosque at their disposal, rebuilt by Sultan Abdulhamid II in 1310/1892 on request of the local Muslim population, as is recorded on a 5-line Ottoman inscription on the building (Ayverdi, 1981). After World War II a number of industries were made in the town, among which ferro-nickel production and tobacco are the most important, the latter especially exported to the USA, Japan and so EU-countries. Wine production and exporting remained the pillar of the Tikveš economy, just as it was Ottoman times.

In the town a huge 5-story tower-house of the 18th century is the only Ottoman monument of importance standing. Similar towers still stand in the *çeltik* village of Manastirec (the “Begova Kula”), and in the little town of Negotin. The latter was built at the beginning of the 19th century by Hacı Tahir Ağa, who also built the *bedesten* of the town, which in 1913 during the Tikveš Uprising was destroyed. In the villages of the district some Ottoman-time churches remain preserved and were made known: the Moklište Monastery, built and painted in 1595, the church of Pravednik, built and painted in 1625 and the churches of the villages of Klinovo and Galište, both with wall paintings from the late 17th century. There must be many more villages with Ottoman-time churches but they have not been studied yet. The same is true for the mosques of those villages that remained largely Muslim. Here much inventarisation and study awaits the diligent researcher.

LITERATURE

- Ayverdi E. H-, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, Yugoslavya, III cild, 3 kitap, Yugoslavya*, İstanbul 1981, p. 83/84.
- Balabanov K. – Nikoloski A. – Ćornakov D., *Spomenici na Kulturata na Makedonija*, Skopje (Misla) 1980, p. 142-147, 150-157.
- Barkan Ömer Lütfi, 894 (1488-'89) yılı cizyesinin tahsilâtına âit muhasebe bilançoları, = *Belgeler, I*, Ankara 1964, p. 1-117.
- Ćehajić Džemal, *Derviški redovi u Jugoslovenska zemljema*, Sarajevo 1986, p. 208/09.
- Djurić V. J., "Pološko – Hilendarski metoh i Dragutinova grobnica," *Zbornik Narodnog Muzeja VIII*, (Beograd 1975), S. 327-344.
- Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, Zagreb 1971, p. 332.
- Fine John V.A., *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey of the late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, Univ. of Michigan, 1987, passim, (p. 424 on the end of the Dragaši principality.
- Georgiev Zoran,"Stobi," in: Pasko Kuzman (ed.), *Macedonian Cultural Heritage, Archaeological sites*, Skopje 2008, p. 30 – 35.
- Jireček Constantin, *Geschichte der Serben*, II, Gotha 1911, p. 102.
- Kānčov Vasil, *Makedonija: Etnografija i statistika*. Sofia, 1900. reprint: *Izbrani Proizvedenija*. II, ed. Christo Christov, Sofia: Nauka i Izkustvo 1970, p. 453-456.
- Kostić Kosta, *Naše novi gradovi na jugu*, Beograd 1922, p. 125.
- Matanov Hristo, *Knyažestvo na Dragaši*, Sofia (Gal-Iko) 1997, p. 117-162.
- DIA* 29, 2004, p.34/35 art. "Melamiyye."
- Mikulčik Ivan, *Srednovjekovni gradove i tvrdini vo Makedonija*, Skopje (Makedonska "Civilizacija) 1998, p. 200-204 (Devol), p. 204-206 (Grad Tikveš, naselba, regionalno središte,) and p. 230-238 Prosek.
- Mols R.J., "Population in Europe, 1500-1700," in: C.M. Cipolla (ed) *The Fontana Economic History of Europe, The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Glasgow 1974, p. 15-82.
- Nikolovski Antonie - Ćornakov Dimitar, *The Kultural Monuments of the People's Republic of Macedonia*, Skopje 1961 (and later editions), p. 141-143.
- Özergin M. Kemal, "Eski bir Rûznâme'ye gore İstanbul ve Rumeli Medreseleri" in: *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5, 1973 – 1974, p. 263-290.
- Özergin M.K., "Rumeli Kadıkları'nda 1078 Düzenlemesi," in: *Ord.Prof. İsmail Hakki Uzun çarşılı'ya Armağan*, Ankara, TTK, 1976, p. 251-309.
- Parker Geoffrey; *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the seventeenth Century*, New Haven and London (Yale University Press), 2013 (871 p.).
- Pejić Sava, "Arhitektonska plastika Bogorodicine crkve u Drenovo," *Starinar*, N.S. 36 (Beograd 1985), S. 161-171.
- Popovska-Korobar Viktoria, "Monastery at Pološko," in: Julija Tričkovska (ed.) *Macedonian Cultural Heritage, Christian Monuments*, Skopje (UNESCO Office) 2008, p. 94-99,
- Radovanović Vojislav S., *Tikves i Raječ*, (rich monograph published in Srpski Etnografski Zbornik, Naselja i poreklo Stanovništva, Beograd (Srpski Kraljevska Akademija) 1924. P. 131 – 565 (the Habsburg invasion and ist aftermat p. 200-204).
- Russell J.C., "Die Bevölkerungs Europas 500-1500," in: Carlo Cipolla/Knut Borchardt, *Bevölkerungsgeschichte Europas*, München (Piper) 1971, p. 8-57.
- Schulze-Jena Leonard, *Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder*. Jena (Fischer) 1927, S. 156-159.
- Stojanović Ljubomir, *Stari Srpski zapisi i nadpisi*, Beograd 1910.
- Stojanovski Aleksandar, *Turski Dokumenti za Istorijata Makedonski Narod: Opširni popis defteri od XVI vek za Küstendilskiot Sandjak*, tom IV, Kniga III, p. 379-545.
- Wisemann J. – Mano Zissi Dj., "Excavations at Stobi," in: *American Journal of Archaeology*, 75, Washington 1971, p. 375-411.

APPENDIX

I

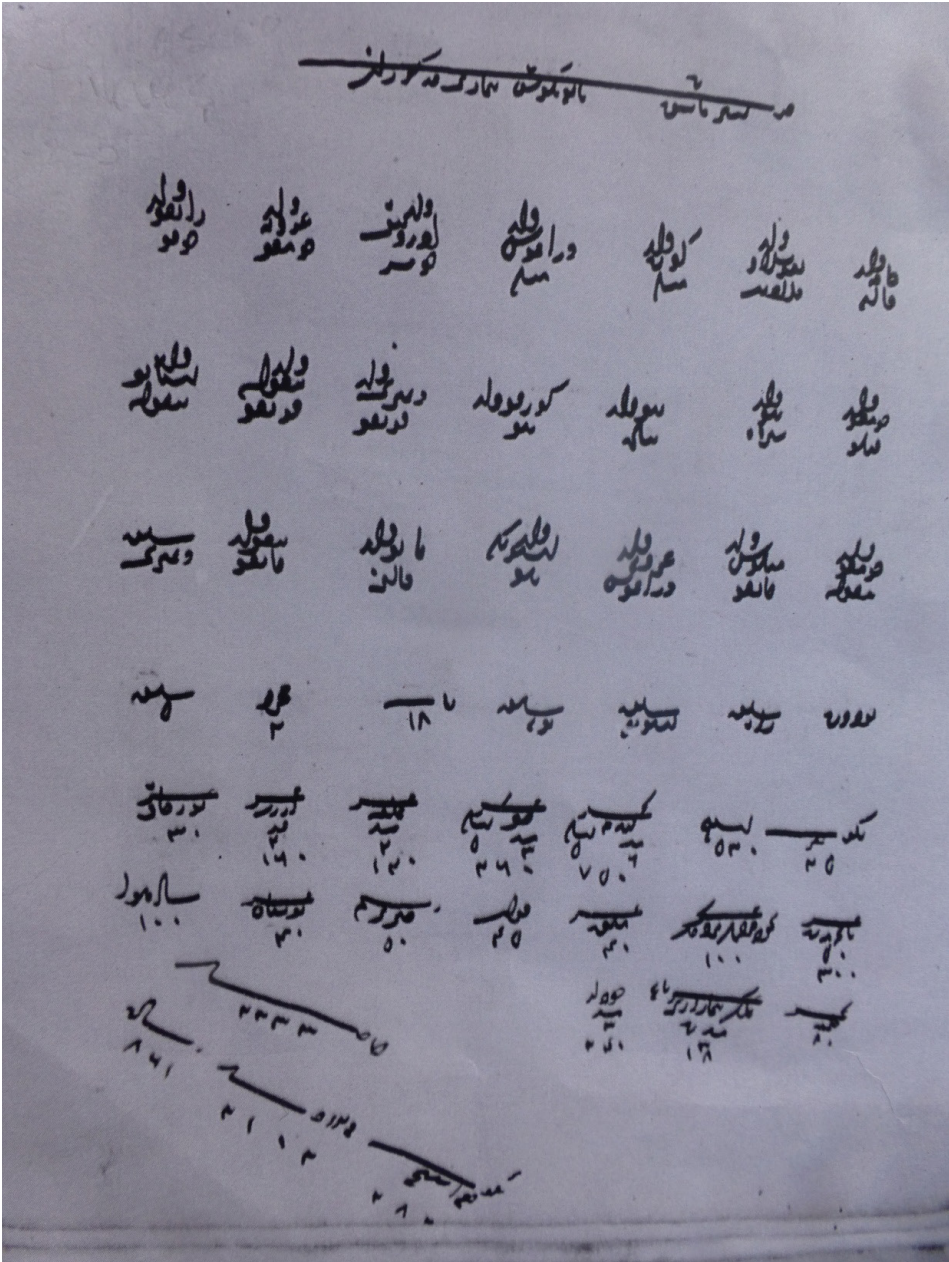
The King's Church of the Pološko Monastery, 1340, Narthex added in 1609, seen from the south.

II

Monastery of Pološko, the narthex with fresco paintings from 1609.

III

Example of the 1454 tahrir defter, depicting the village of Stremaševo with 18 hâne, 2 mücerred and 5 bive and the various agricultural products.

IV

MAD 1389 Kaza Tikveş - Tahriir-i cedid H.1052 Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

17 9.16-34

semerko
برسکو

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

Brnova ?
Tnova

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

Resava

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

Turlek
Klisuna

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

Rakite

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

stremasovo

سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک
سول	سول	سول	سول	سول	سول	سول
برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک	برسک

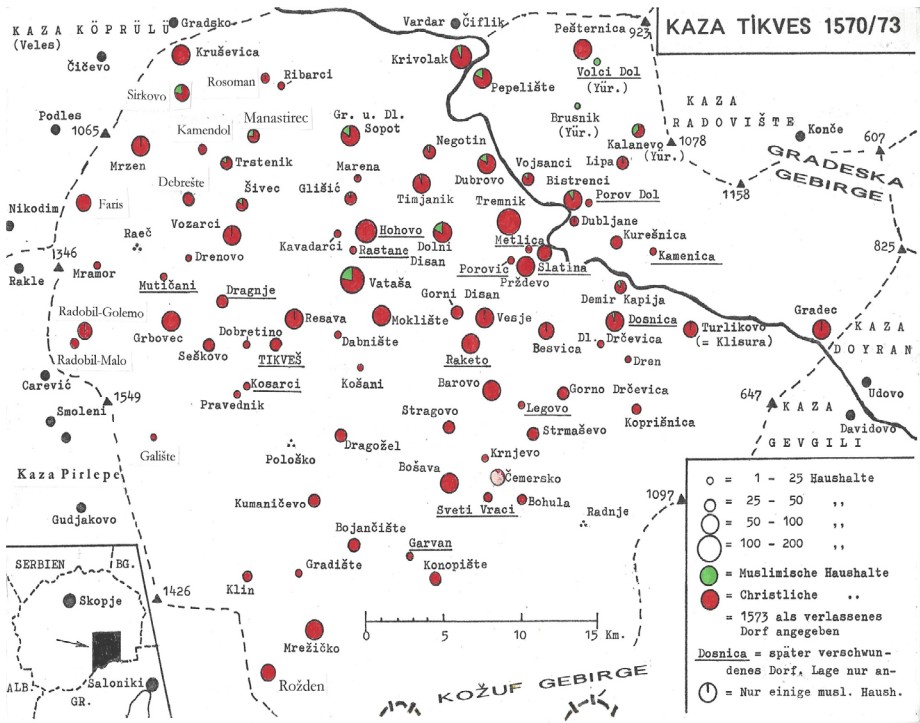
Example of a 17th century population register, only giving the Non-Muslim part of the population (in Households)
BOA, MAD 1389 from 1643.

V

Kaza Tikveš between 1519 – 1922 according to 2 Tahirs, 4 Cizye Defters
one Salnâme and one detailed local Serbian study
(in Households)
(made in alphabetic order by us)

	1519	1570	1622	1636	1643	1688	1895	1922
Barovo	50	70	46	53	59	19	87	85
Bohula	67	42	41	41	46	(50)	162	157
Dolna Dračevica	/	15	22	6	4	(3)	11	deserted
Dolni Disan	170	100	55	55	45	11	101	210
Dragne	18	30	23	16	8	5	32	36
Dragožel	45	33	21	21	8	2	25	34
Dublane	36	48	18	20	27	7	70	(45)
Garvan	13	15	10	10	13	5	deserted	deserted
Gradec	78	53	53	112	130	67 ^(Derbend) 89		95
Gornji Disan	454 17	46 ⁴⁵²	37 ³²⁶	45 ³⁷⁹	40 ³⁸⁰	9 ¹⁷⁸	45 ⁶²²	32
10 Villages								
Glšić	31	28	15	15	5	3	50	50
Grbavec	60	67	80	80	16	8	29	30
Gradište	36	20	39	39	6	2	20	23
Hohovo ?	32	105	(60)	25	48	5	deserted	deserted
Kalanevo	55	66	41	41	(20)	4	66	18
Kamen Dol	4	33	(30)	(27)	(23)	19	35	12
Kavadar(ci)	28	14	53	(70)	(110)	„150“	220	278
Konopište	29	42	62	70	94	31	123	97
Korešnica	13	(25)	34	35	(23)	12	(40)	97
Krivolak	97 ³⁸⁵	117 ⁵¹⁷	51 ⁴⁶⁵	34 ⁴³⁶	48 ³⁹³	11 ²⁴⁵	150 ⁷³³	136
20 Villages								
Kumanicevo	55	35	62	68	29	35	45	74
Moklište	78	56	20	20	5	(7)	25	20
Pepelište	52	60	13	13	18	1	229	189
Prždevo	(70)	93	37	11	(10)	7	317	236
Rakita	48	71	49	50	23	(12)	deserted	deserted
Resava	52	50	36	(24)	12	10	107	125
Šeskovo	30	42	35	45	43	12	40	59
Slatina	24	40	26	29	43	(20)	deserted	deserted
Stragovo	30	42	68	63	89	32	44	118
Stremaševo	53 ⁴⁹²	42 ⁵³¹	33 ³⁷⁹	(25) ³⁴⁸	19 ²⁹¹	9 ¹⁴⁵	50 ⁸⁵⁷	49
30 Villages								
Tikveš Nefs-i T.	14	36	8	8	6	0	deserted	deserted
Timjanik	48	70	55	55	49	15	233	234
Turlak (later: Klisura)	(15)	(20)	30	(46)	56	64 ^{derbend} 72		90
Zleševo	20 ⁹⁷	20 ¹⁴⁶	13 ¹⁰⁶	13 ¹²²	44 ¹⁵⁵	3 ⁸²	des. 305	deserted
34 Villages								
TOTALS	1.428	1.446	1.276	1.216	1.219	650	2.517	2.329

VI

VII

The Decline of Tikveš Castle and the Rise of Kavadarci-Town

Tikveš Varoş	1519	14 - 3 - 5	Christ.	Stojanovski-Gorgiev, p. 219
„ „	1530	12 - 5 - 2	„	Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli, İst. 2003,
„ „	1570	36 - 30		Stojanovski – Gorgiev, p.219
„ „	1636	8 hane	Cizye	Grozdanova (ed.) T. Izv. 2001, p.43
„ „	1643	6 „ „		1389, 1053, p. 15 – 37.
„ „	1665			No longer mentioned
„ „	1688			Deserted
KAVADARCI - Town				
Christians				
		Hâne	Müc. Bive	(until 1570 NO Muslims)
1519		28	/ /	
1530	„	27	6 1	Muhasebe Defter Rum-İli, T.D.167
1570	„	14 – 10	1	Source: Stojanovski- Gorgiev, Naselbi i Naselenie Skopje 2001, p. 100
1622	Cizye	53 hâne	cizye	Grozdanova, Tr. Izvori 2001, p.43
1643	Cizye	55 hâne	cizye	BOA, MAD 1389
1670	Total	150 hâne		(Evliya Çelebi, adjusted)
1895	Total	945 hâne		(Salnâme- i Vilayet Selanik
1900	670 Müsl. Hâne /	385 Chr. hâne		(Känčov, Makedoniya)
1922	709 Müsl. hâne	621 Christ. hâne		Smilanski

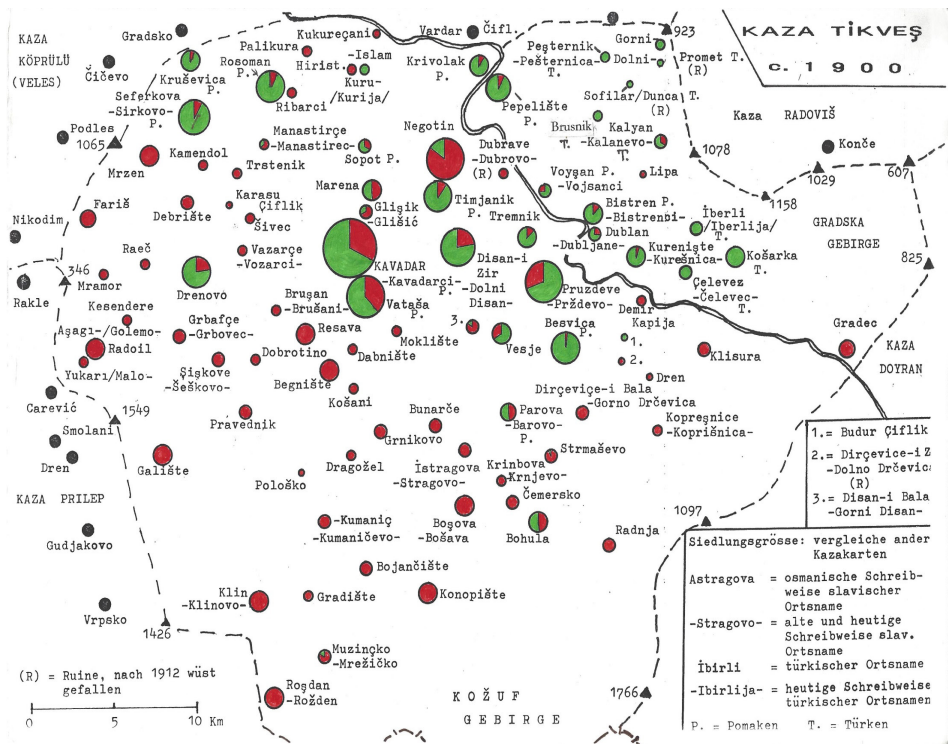
VIII

The „Green“ North-Western Corner of Tikveš: 1454 - 1922

	1454	1519	1545	1570	1654	1900	1922
	Musl. Chr.	Musl. Chr.	Musl. Chr.	Musl. Chr.	Christ.	Musl. Christ.	Musl. Chr.
Debrešte	3 37	4 36	4 40	4 37	16	/ 54	/ 41
Faris	/ 70	/ 80	/ 6	/ 61	32	/ 100	/ 53
Kamendol/	15	/ 13	/ 23	1 32	17	/ 35	/ 12
Kruševica	/ 29	/ 66	/ 88	4 50	40	105 6	94 /
Rosoman	/ 37	2 39	2 45	4 45	15	188 20	161 /
Sirkovo	/ 80	2 50	4 72	11 52	14	280 12	236 /
TOTALS, 3 268		8 284	10 328	24 244	134	537 227	497 106
Both groups	271	292	338	296	134	764	603
% of Muslims	1%	3%	3%	9%	N.D.	70%	82%

Research and layout: M. Kiel 2016

IX

X

Tikveš, Comparison between Salnâme 1895, Kănčov 1900, Radovanović 1922

In number of inhabitants and as households. The 19 mixed villages

1895		1900		1922	
Inhab.	Househ.	Müsl.	Christ. Inhab.	Müsl.	Christ. Househ.
Barevo	422 87	248	220 (suspect)	34	51
Bistrenci	564 122	570	80 (86 more)	89	0
Buhola	835 162	460	405 (okay)	92	65
Dolni Disa	444 101	1.20	350 (impossible)	207	3
Drenovo	949 215	800	240 (very suspect)	145	29
Glišik	263 50	84	200 (okay)	17	33
Kalanevo	301 66	202	100 (okay)	1 (!)	17
Krivolak	659 150	650	75 (65 more)	136	0
Manastirec	453 100	300	270 (117 more)	35	41
Negotin	1.764 379	320	1.925 (480 more)	0	452
Prževo	1.466 317	1.200	500 (234 more)	184	52
Pepelište	1.007 229	850	80 and 54 gypsies	189	0
Rosoman	815	170	940 100 (225 more)	161	0
Sopot	334 68	225	130 (okay)	42	0
Tremnik	657 133	554	93 (okay)	88	0
Vojšanci	(410 88)	310	110 (okay)	96	0
Vataša	1.293 384	618	1.142 (467 more)	102	221
Vesje	707 129	460	255 (okay)	80	36
Totals	13.505 2.662	10.063	6.391 (2.949 more)	1.710	1.008

Conclusion: The 19 mixed Tikveš villages lost terrible; much more than the two homogenous groups

From 13.505 inhabitants 10.787 were lost.

If we subtract the 1.765 ghost-people from the numbers of Kănčov we get an approximate view of what had happened between 1900 and 1922. To transform the 1900 number of inhabitants with help of the known household size in 1895 we get close to what has really happened.

XI

Tikveš, Comparison between Salnâme 1895, Kănčov 1900, and Radovanović 1922
in number of inhabitants and as households

The 14 (almost) pure Muslim villages

	1895		1900		1922	
	Inhab.	Househ.	Inhab.		Househ.	
Besvice + 2% Chr.	1014	201 (5)	1050 (Pom.)	+ 2% Chr.	112	
Brusnik	174	47 (3,7)	160 (Turk)		5	
Čelevec	283	26	auch 283 (Turk)		53	
Dolni Promet	92	16 (5,7)	95 (Turk)		0	
Gorni Promet	169	31 (5,4)	170 (Turk)		0	
İberli	487	112 (4,3)	280 (Turk)		74	
Košarka	702	109	auch 702 (Turk)		58	
Kruševica	524	116 (4,5)	auch 524 (Pom.)	+ 5% Chr.	84	
Kurešnica	(524)	(120) (4,4)	530 (Pom.)	+ 3% Chr.	97	
Pešternica	103	22 (4,7)	110 (Turk)		113	
Sirkovo	1237	234 (5,3)	1400 (Pom.)	+ 4% Chr.	236	
Sofular	74	13 (5,7)	auch 74 (Turk)		0	
Timjanik	1144	233(4,9)	1150 (Pom.)	+ 8% Chr.	234	
Turska Kurija	163	32 (5)	180 (Pom.)		0 Musl.	40 Chr.
Gesamtzahl:	6.690	1.312 = _{5,09} p.h.	6708		1.066	

Conclusion: almost no difference. In most case the number of 1895 and 1900 vary only slightly or are identical (taken by Kănčov directly from the Salnâme)

On the map from 1922 Gorni and Dolni Promet are depicted as deserted settlement, "selište" place where a *selo* (village) has been. Sofular, also known as Dunje appears as Dunje on the 1922 maps being deserted. A Sofular is not mentioned in the Imenik. Only in the Kaza İstip a Sofular is mentioned which in 1900 had 45 Christian inhabitants. As a whole the Muslims had suffered a deep decline. From the 14 Muslim villages 4 disappeared forever. Of a relatively quickly growing population, which in the interval of 27 years could easily have grown to more than 2.000 souls, half was lost through death or exile, or both. Actually the number of households went down from 1.312 to 1.066, or with 246 households (22%).

IN LITERATURE FIRST: GREEKS & TURKS AS BROTHERS

GREGORY JUSDANIS*

In the remarkable passage in Homer's Book VI of the *Iliad*, Hector returns to the citadel of Troy in order to see his wife, Andromache, and son, Astyanax, for the last time. In of the most moving passages in the poem and perhaps all of literature, Homer departs from the expansive glance of the poem to focus on the minute tragedy of a family.

Homer, never taking sides between the Greeks and the Trojans, treats the encounter between Andromache and Hector with much tenderness and empathy. Andromache herself, not wanting to lose her husband to this meaningless war, begs him to stay within the city walls. With all her family members killed, she has no one left, she says, "you are my father now, my noble mother./ a brother too" (VI, 508). In his response Hector alludes to the coming catastrophe, pained by the thought

When some brazen Argive hales you off in tears,
Wrenching away your day of light and freedom!
Then far off in the land of Argos you must live,
Laboring at a loom, at another woman's beck and call. (VI 540-544).

Their exchange conveys feeling and insight without ever slipping into a sentimental sense of ethnic belonging. Lost in the drama of the scene, however, is the realization that a Greek "author" actually cast it using the Greek language. In other words, Homer allows the Trojans, the enemies of the Greeks, to speak and foresee their own destruction and enslavement at the hands of the Greeks. Rather than being portrayed schematically as two-dimensional characters, Hector and Andromache have agency and act with great dignity. In fact, Hector is shown as the better man, loyal and patriotic, in contrast to the self-absorbed and narcissistic Achilles.

Moving up many centuries, we see a similar phenomenon in Aeschylus' drama, "The Persians," produced in Athens in 472BCE, 8 years after the destruction of the city by the Persians in 480BCE. Although ultimately the play celebrates the victory of small Athens over imperial Persia, Aeschylus focuses on the plight of the Persian soldiers who die as heroes rather than as aggressors, their horrible ends described with nuance and sympathy. The Chorus, for instance, in its lament intones "Grieve you houses robbed of your men/Wail, childless parents, wail/ inhuman anguish, /Dead and Gone./ and learn in your grey years/ inhuman anguish? (67). The messenger who delivers the news about the tragedy to the court in Susa describes the young soldiers as "Persians at the peak of life./ best in soul, brightest in lineage./ first always to give the King loyalty/ they're dead without glory,/and shamed by that fate." (61).

It is astonishing to read these scenes especially after seeing the film "300" (2007) with its unashamedly orientalist representations of the Persians. The Persians warriors appear like cartoon monsters and Xerxes as an effeminate computer generated giant.

---

* Prof. Dr., The Ohio State University, Columbus, USA, E-mail: jUSDANIS.1@osu.edu

Yet Aeschylus' play presents the Persians as real human beings, rather than as stock enemies within a couple of years after Persian imperial aggression. More astonishing is the fact that the play was produced at taxpayer's expense. This is like a pro-Taliban play subsidized by the National Endowment for the Arts, a government agency, and produced in the Kennedy Arts Center, the largest theater in Washington DC, eight years after 9/11.

To provide an example from the modern period, I turn to Mark Twain's *The Adventures of Huckleberry Finn* (1884). In perhaps the second time that century after Harriet Beecher Snow's *Uncle Tom's Cabin* (1852), an American author portrays a slave. In this case Jim is a real person who thinks and feels and an equal of the white protagonist Huck Finn. Indeed, the novel traces how Huck matures by accepting the humanity of Jim, whom he helps escape from slavery. At the beginning of their adventure together Huck looks at Jim with all the prejudices of his time, saying that Jim "had an uncommon level head for a nigger" (136). Eventually, however, he places himself on the same plane as Jim, even apologizing for playing tricks on him. He accepts Jim as another human being and becomes his friend, thereby establishing a relationship of equality between them (Jusdanis 2014).

Twain achieved this nuanced portrayal of Jim and had his friendship with Huck 20 years after the end of the American Civil War (1861-65) and many decades before the civil rights era in the US, a period of great social conflict when African Americans struggled to gain political rights denied to them. Indeed, we could say that Huck's unequivocal embrace of Jim is a century ahead of its own time.

What I am trying to say with these three disparate examples is that literature represents the hated Other, the enemy, the slave, the marginalized person as a human being decades, if not centuries, before changes in social behavior. In other words, the imaginary world of literature anticipates and perhaps encourages transformation in social relations. At the very least, literature allows readers to perceive in the imaginary world of writing a new way of viewing the Other, not beholden to contemporary realities. While this in itself may not change social relations at least it provides for dissenting views of the Other, contradicting the one available in mainstream society.

How does literature achieve this? While an extended discussion would go beyond my aim here,¹ I would like to touch on two points: First, I would say that the specialized language of literature, its very metaphors, creates a space where imaginary representations are possible. This world of invention forges a domain separate from reality into which we can go and from which we can observe reality and perhaps try to change it.

Second, literature as a social institution has been endowed with the capacity to create fictions, that is, to bend and twist language in such a way as to allow the reader to enter the world of make-believe where the rules of gravity or reality don't obtain. That is to say, unlike the discourses of scholarship, law, journalism, education, or science, literature, like art in general, has been freed to peddle in fiction. And we, as story-telling animals, love entering manufactured worlds.

---

1 Please see my *Fiction Agonistes. In Defense of Literature* (2010).

To provide a greater sense of my argument, I would like to point to two Greek works of fiction, a short story by Yiorgos Viziinos and a novel by Rhea Galanaki: Yiorgos Viziinos (1849-96), living still in that part of Greece ruled by the Ottoman Empire, was one of the first practitioners of the Greek short story, which was then a new literary genre in Greece.² In his brilliant “Moscóv-Selím,” (1895), his last story before descending into mental illness, Viziinos begins with a strange preamble written in the second person and directed at the protagonist of the short story. It is unlike anything I’ve every seen before, where the author/narrator speaks to one of his characters, at the end of which he then switches to the third person to tell the story. This address smudges the boundary between fiction and reality, confusing readers as to what is a story and what a biography.

What does the narrator/author say: he pleads for understanding from both Greeks and Turks for selecting a Turk as his protagonist. After addressing the protagonist directly, the narrator says that he must now write his story. But here is the problem: He fears that the “fanatics” of Moscóv-Selím’s “race” will curse him for opening his heart to an infidel and that the fanatics of his own “race” will reproach him for making his hero a Muslim, rather than a Christian. But he assures Moscóv-Selím that he will not conceal his virtue and will tell his story as a simple man and not as an “inexorable enemy” of his nation. In this case, friendship trumps national identity and love wins over internecine hatred. So then a Greek loves a Turk, at least in literature first.³

So what is the story? One day as he rides his horse in eastern Thrace, the narrator spots a little house resembling a Russian cottage. Intrigued by this sight, he asks and is told that the resident is a strange Turk who dresses and acts like a Russian. Fascinated further, the narrator meets the Turk who tells him his story. So we have a story within a story, first person narrative told in first person narrative. Without necessarily wanting it, the Greek is captivated by the Turk, finding him so preposterously dressed in Russia clothes while living in eastern Thrace.

Does this mean only strange Turks can interest a Greek author? Partly his choice of protagonist is government by the dynamics of narrative, readers being fascinated more by abnormality rather than normality. You won’t get a good story about an ordinary person. What pulls the Turk to the Greek and then to us is his eccentricity, with the narrator wanting to find out his motivations. He is attracted by his unconventionality, a Turk acting like a Russian, someone living a boundary, between places. They become friends because they both essentially reject their own ethnic identities.

Moscóv-Selím tells his story, how he came from a noble family in Istanbul and how his mother, not loved by her husband, kept the young Moscóv-Selím longer in the harem by dressing him as a girl. When his older brother Hasan deserted rather than fight in the army, Moscóv-Selím registered in his name to preserve the family name and was sent to the Crimean War in 1854 during which he fight bravely but was overlooked for a medal which went to someone with connections. He returned only to find out that his

2 In *Belated Modernity and Aesthetic Culture. Inventing National Literature* I have shown how Greek literature was established as a national institution (1991)

3 Hercules Milas rightly reminds us that there was no Greek-Turkish controversy before the creation of the nation-state. While there were tensions between Ottomans and Byzantines, Muslims and Christians, there conflicts did not become national until after the Greek War of Independence in 1821 (2009)

father had turned against him. Meanwhile, his mother, the only person who has loved him, died and gave him permission to marry her ex-slave, Meleika. When in 1875 a rebellion erupted in Herzegovina, Mosc6v-Sel6m went to fight and returned finally to be reconciled with his father. Then a second war broke out in Herzegovina in 1879 and Mosc6v-Sel6m enlisted again out of duty to the Sultan, leaving behind Meleika and his children behind. But he was captured prisoner and taken to Russia where he was treated kindly in an attempt by Russians to indoctrinate their detainees. Rejected by his father and mistreated by the Sultan, Mosc6v-Sel6m found acceptance and warmth in the hands of his Russian enemies. When he eventually got back to Istanbul he discovered that his properties had been confiscated and his wife and children had died as refugees in the city. Out of deep disillusionment he withdrew into the countryside of Thrace, carving a bit of Russian life for himself and living out a fantasy. This was where the narrator found him, a delusional soul, tortured and cast out.

What does this story tell us about Greeks and Turks? First, literature serves as an early host to the Turk.⁴ But this is not a simple procedure. For Greeks and Turks to become literary characters in each other's literature, they have to denationalize themselves. For the Greek to love the Turk and vice versa he has to cast off his national mind-set and adopt imaginative thinking. Mosc6v-Sel6m accomplishes this spectacularly, embracing both the Russian and the Greek Other. Had he not done this, he would not have been converted into a hero of Greek story. It was his capacity for being betwixt and between, for standing on both sides of the fence that makes him such an open person, so willing to love the enemy, and so worthy of being loved in return and being written about. And it was his prolonged stay in the harem, a boy dressed as a girl, which endowed him with empathy, the capacity to put himself in the shoes of another person. That early experience made him into a literary person, that is, both a literary character and one receptive to imaginative, otherworldly thinking: "The warlike, magnanimous Selim had inherited from his gentle and peaceable mother not only a heart extraordinarily vulnerable but also an unusually lively imagination that served that vulnerable heart. Mosc6v-Sel6m had created a Russian life in that Hellenic land because his lively imagination, perverted his passion for Russian things, filled in the gaps in that life ... just like his [mother] had created through her own imagining a girl child by dressing and making up the extremely manly Sel6m as a daughter" (225).

His heightened imagination, so developed in the years acting as a girl, made him think beyond categories of gender or national identity. He abandoned "the exclusiveness and religious fanaticism of his race" and thus could love both Russians and Greeks. And yet not quite. The story ends with Mosc6v-Sel6m's possible return to his Turkish fold. Ailing in bed from a stroke, he realizes that "my father and my mother were Islam and I all the Osmalis are the Sultan's property. How can I deny my blood?" And then he hears rumors that the Russians have arrived in Bulgaria and asks the narrator if this is true. To prevent his further deterioration, the narrator lies and says that the Russians have not come. Hearing this, he kisses the narrator in gratitude and whispers "Allah, Allah." And then dies, prompting the narrator to say that the "Turk remained a Turk to the last." We don't know what happens at the end of the story. Perhaps Mosc6v-Sel6m needed to die as

---

4 This, as I said earlier, is not unusual. Literature has been to the eccentric, the enemy, the slave, and the outsider from the beginning, that is, since the inception of poetry with the Sumerian *Epic of Gilgamesh* (2000 BCE).

a Turk because he could no longer abide with the divisions of his life. In death he attained the peace he could not achieve while living.

Yet in life Moscóv-Selím had befriended a Greek and lived as a Russian, a man caught between identities, at home in neither. Not a modern, jet-setting cosmopolitan, he was an individual tortured by love and hatred of the nation. Moscov Selim never surrendered to hopelessness but created an imaginary space in which he could live. Although he suffered adversities and misfortunes, he used his heightened creativity, sharpened during the time spent in the harem, to fashion a welcoming world of amity and otherworldly thinking that enabled the embrace of the Other. He embraced his enemies and then ultimately found his repose in literature, which has always honored people's adversaries.

We see this again if we jump forward 100 years to Rhea Galanaki's postmodern novel about conflicting loyalties between Greeks and Ottomans, Muslims and Christians. What makes the novel so captivating is that it is based on actual historical events, the story being so strange that it has to be real. Published in 1989 to much acclaim and celebrated as part of the literary reexamination of the Ottoman past, the novel follows the lives of Ismail Ferik Pasha and his brother Antonis Kambanis Papadakis who were born on Crete. But during the Greek War of Independence in 1821, the brothers were taken prisoners after members of their family were massacred.

In the midst of war and absence of written testimony it has been difficult to determine what happened next. But we do know that Ismail Ferik Pasha was sold as a slave in Egypt, reared as a Muslim, entered military school, and eventually became Minister of Military Affairs and friend of Ibrahim (1789-1848), the son of the Viceroy of Egypt, Muhammad Ali (b 1769 Kavala, d 1849, Alexandria). His brother, on the other hand, was sold in Istanbul but eventually escaped to Odessa, where under the protection of the Sturdzas family, he prospered.

That captured Christian boys were raised as Muslims was not unusual neither the fact that some rose up and distinguished themselves in the Ottoman administration.

What makes this situation unique is the existence of the brother in Greece who became one of the chief instigators and financial backers of a new revolt on Crete, 1866-68. This is what makes for a fascinating story and an exploration of ethnic and religious loyalty, brotherly love, and the impact of the past on human lives.

By a diabolical turn of fortune, Ismail Ferik Pasha arrived at Crete on the orders of Ibrahim, then Viceroy, to crush this uprising by the Greeks.⁵ So in a sense the brothers met full circle and their lives became entangled again, one a Christian and the other a Muslim. We have little information about Ferik's life on Crete apart from the fact that he died on the island either in a battle or by assassination. We have no evidence that brothers knew of each other's existence.

But this does not matter to the novelist. Or actually she thrives in the absence of archival material for she is writing literature rather than history. Therefore she imagines

---

5 That revolt also failed to be followed by one in 1898, which succeeded in making Crete autonomous. Crete achieved union with Greece in 1913.

a possible encounter between them to explore the consequences of conflicting identities. This is the difference between history and literature, the latter not feeling itself beholden to the rules of evidence, our need for logic, and our desire for verisimilitude. As Aristotle said in his comparison of poetry and history, poetry describes “not the thing that has happened, but a kind of thing that might happen.” Indeed, poetry was for Aristotle superior in that “its statements are of the nature rather of universals, whereas those of history are singular” (2323 [1451b1]). What is important here is the first part of Aristotle’s formulation, namely that poetry describes things that might happen. It is in this realm that Galanaki operates, trying to imagine a real person whose biography we don’t have. So she fills in the gaps, which, in this case, are wide.

She in fact incorporates the missing information physically into the story, making it part of the narrative. The first part, “the Days in Egypt,” which she calls the “myth,” is in third person, a distancing mode of narration. She refers to part two, “the Days of Homecoming,” as the history, and writes this in first person, a mode of writing allowing for immediate access to the soul and heart of an individual. As she explains in her introduction, the combining of Greek words for myth (*mythos*) and history (*istoria*), gives the Greek word for novel, *mythistorima*. Part Three, *epimythion* (which plays with the word myth but signifies a moral or lesson) returns to the third person. As readers pass from third, to first, and then to third person again, they are conscious not only of different perspectives to the life of Ismail Ferik Pasha but also of his invented nature. He is real and imaginary at the same time.

Part One, begins abruptly and unhelpfully with the following sentence: “The boy reflected that someday the key might turn in the lock once again, its gentle metallic sound restoring life’s continuity.” We don’t know who the boy is, where we are in time and place, and what this continuity might refer to. Gradually we pick up the threads of a story, a boy enslaved on Crete, taken to Egypt, raised as a Muslim. “In his new life he met with good fortune ... Muhammad Ali personally arranged for him to be admitted to the Military School of Cairo” (27). After being admitted to this prestigious school, he heard news that the European powers defeated the Egyptian fleet in Navarino, an event signifying the independence of Greece from the Ottoman Empire. In military campaigns he became friends with the Viceroy’s son, Ibrahim whom he accompanied in a journey to Europe where together they witnessed the wonders of western modernity.

But his life changed when one day he received a visitor, a cousin from Crete, who informed the Pasha that he had a brother in Athens.⁶ Not mentioning his newly found identity to his Muslim family, the Pasha began writing to his brother surreptitiously. We get a citations of these lyrical letters the men wrote to each other, tender and longing: “Now I know that You have a body – now I can clasp You in my arms.”

After the last letter, the narrative stops, resuming again in first person with the Pasha now on Crete, sent by Ibrahim full circle to crush the new rebellion. This return “home” casts the Pasha into an existential dilemma as Galanaki tries to dream for us how a person in his situation might feel, stepping onto the soil of his initial enslavement.

---

6 His brother would become one of the bankrollers of the new revolt on Crete and also one of the great benefactors of the newly established University of Athens. Upon his death, he left his entire fortune to the university, an act of munificence recorded today by a bronze plaque.

While dictating his report in Arabic, he has a longing to write in Greek, a language he does not know. While he presses on with his campaign, he is “unable to remain indifferent at the thought of women and children hiding in the caves” as his biological family had done (91). Starring at a boy on his path, he finds himself as an adult (93). He hears of the carnage his troops commit, “the pyramid of dead bodies in the desert of war” (103). Yet, although on Crete, he can’t imagine losing Egypt and his Muslim family. But his mission brings him closer to the place of his birth and his capture. But now he wonders which place has imprisoned him more, Crete or Egypt (133). “My return was nothing more than a variation of my departure” (132).

On the day the fighting begins he approaches his house. Opening the door he nears the hearth, makes a cut on his arm, and lets the blood drop to allow the shades of the house to speak, a reference to Odysseus’ actions in the *Odyssey*. He speaks to his long-dead relatives. This marks the end of Part Two.

Part Three, the moral, explores the three versions of the Pasha’s death. The official account is that he died in battle. The second quite probable explanation has Omer Pasha, the Sultan’s representative on the island, poisoning Ferik Pasha, for his crypto-Christianity and possible treason. But there is another version that history does not record and that is the novelistic interpretation. Still in the hearth of this original home, longing to be reunited with his Christian past but unable to leave his Muslim present, he takes the old rusty knife he has had all his life and thrusts it into his heart (166). While the first two accounts are part of the historical record, this final one exists only orally, among the Muslim ghosts on the island, especially after the cemetery in Irakleio was raised to make way for a new neighborhood. “Ismail Ferik Pasha’s soul remained on the island,” one of the invisible memories of the island’s Muslim past.

It is fascinating that both Viziinos’s story and Galanaki’s novel entertain the possibility of ethnic return and reconciliation. Both protagonists exist in a nether land of ethnic and religious instability. Theirs are lives of false starts, of events turning upon themselves, and of interpretations threatening the entire whole. For these reasons both characters long for the completeness of identity, Islam in the case of Moscov-Selim and Christianity in the case of Ismail Ferik Pasha. They desire integrity in their fissured lives. Moscov-Selim seems to find it in death, his stroke saving him from the possibility of having to choose between the Russians who are coming and his loyalties to Islam. And Ismail Ferik Pasha kills himself at the realization that he cannot be the boy he once was; the only existence possible being a perennial pull between two lives of his own self.

Only literature lets them be themselves. But real life does not. The fanatics in each society, as the narrator of “Moscov-Selim” says, undermine any attempt towards empathy. The only solution for Moskov-Selim is death. The misfits, the apostates, the in-betweeners have to die. We don’t want Turks loving Greeks.

REFERENCES

- Aeschylus. 1981. "The Persians." Translated by Janet Lembke & C. J. Herington. New York: Oxford University Press.
- Aristotle. 1984. *Poetics*. Translated by I. Bywater. *The Complete Works of Aristotle*, Vol. II. Princeton: Princeton University Press.
- Homer. 1990. *The Iliad*. Translated by Robert Fagles. New York: Penguin Books.
- Galanaki, Rhea. 1996. *The Life of Ismail Ferik Pasha*. Translated by Kay Cicellis. Paris: UNESCO Publishing.
- Jusdanis, Gregory. 1991. *Belated Modernity and Aesthetic Culture. Inventing National Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Turkish translation:
1998. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. Istanbul: Metis.
2010. *Fiction Agonistes. In Defense of Literature*. Stanford: Stanford University Press.
2014. *A Tremendous Thing. Friendship from the Iliad to the Internet*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Milas, Hercules. 2009. "Perceptions of Conflict: Greeks and Turks in each Other's Mirrors." In *The Long Shadow of Europe. Greeks and Turks in the Era of Postnationalism*. Edited by Othon Anastasakis, Kalypso Nicolaidis, Kerem Öktem. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Twain, Mark. 2000. *The Adventures of Huckleberry Finn*. Boston: Houghton Mifflin.
- Vizyenos, Georgios. 1988. *My Mother's Sin and Other Stories*. Translated by William F. Wyatt, Jr. Hanover: University Press of New England.

TROIA'NIN GELİBOLU YARIMADASI'NDAKİ TOPRAKLARI

REYHAN KÖRPE*

Özet

Avrupa kıtasının Asya'ya en fazla yaklaştığı Gelibolu Yarımadası iki kıta arasında bir köprü olmasının yanı sıra, tarih içinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Yarımadanın yerleşim yerlerinin kültürel karakteristiği M.Ö. 5. Bin yıldan, Tunç Çağlarının sonuna kadar Anadolu yakasındaki Troia ve çevresi uygarlıklar ile benzerlik gösterir. Bu durum Geç Tunç Çağında artık bölgeye hakim bir güce dönüşen Troia VI zamanında da devam etmiştir. Gelibolu Yarımadasının batısı bu dönemde Troia'nın kuzey hinterlandı olmalıydı. Arkeolojik verilerin yanı sıra Troia savaşları ile ilgili mitosların yarımada da kapsamı bunu destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Gelibolu Yarımadası, Thraikie Khersonesos, Troia, Protesilaos, Karağaçtepe, Hekabe, Kynossema, Sestos, Kilisetepe.

Trojan Territory the in The Gallipoli Peninsula

Abstract

The Gallipoli peninsula, known as the Thracian Chersonese in ancient times, was a bridgehead between Europe and Asia. It hosted several different civilizations, i.e. Thracians, Greeks, Romans. During the prehistoric times, from the fifth millennium BCE to the end of the Bronze Age, the Gallipoli culturally resembles to the Troad and its surrounding area. The cultural influence of the Troad on the Gallipoli peninsula perhaps indicates political influence. If so Gallipoli might have belonged to the mighty city of Troy which controlled the Hellespont. The myths about Trojan War support this thesis as the Gallipoli peninsula is another important theater in the myths of the Trojan War.

Keywords: Troy, Thracian Chersonese, Troad, Protesilaos, Hecuba, Gallipoli, Trojan War.

Gelibolu Yarımadası, Trakya'dan Ege Denizi'ne doğru uzanan, kuzeyinde Saros Körfezi, güneyinde Çanakkale Boğazı ve batısında Ege Denizi ile çevrelenen bir yarımadadır. Bugünkü adını Gelibolu ilçesinden alan yarımada, antik çağlarda Yunanca "yarımada" anlamına gelen *Khersonesos* olarak biliniyordu. Diğer yarımadalardan ayırmak için *Thraikie Khersonesos*'u olarak adlandırılmıştır.

Güneydoğu Avrupa'nın Asya kıtasına en fazla yaklaştığı noktalardan biri olan Gelibolu Yarımadasında insanoğluna ait en eski kalıntılar Epipaleolitik döneme kadar

---

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, e-mail: rkorpe@comu.edu.tr / reyhankorpe@yahoo.com

gitmektedir¹. Mehmet Özdoğan'ın yaptığı yüzey araştırmalarında bölgede Erken ve Geç Tunç Çağlarına ait yerleşimler tespit edilmiştir². Gelibolu yarımadası bu dönemlerde Anadolu ve Avrupa kültürleri arasında bir geçiş bölgesi olduğundan, yerleşimlerde hem Anadolu, hem de Avrupa-Balkan kültürlerinin izlerini görmek mümkündür³.

Modern tarihçiler genellikle Çanakkale Boğazı'nın Asya ve Avrupa arasında bir köprü ve aynı zamanda doğu-batı uygarlıkları arasında bir sınır olduğu konusunda neredeyse hemfikirlerdir. Fakat yapılan araştırmalar Çanakkale boğazının her iki yakadaki kültürleri ayırmaktan ziyade, bir araya gelmelerinde bir köprü olduğunu göstermektedir. Daha Neolitik dönemde Batı Anadolu, Balkan Yarımadasının doğusu ve Ege Denizi adalarında ele geçen buluntu topluluklarında benzerlikler olduğu görülmüştür. Özdoğan, Geç Neolitik'ten Erken Tunç Çağının başlangıcına kadar Anadolu ve Anadolu ve Balkanları tek bir kültürel oluşum bölgesi içinde olduğunu söyler.

Fakat son yıllarda Balkan yarımadasında yapılan yeni arkeolojik araştırmalar ile bu durum biraz değişmiştir. Balkanlarda M.Ö. 5500-3000 yılları arasına tarihlenen buluntu toplulukları ile Batı arasında belirgin farklılıklar çıksa da, gene de Balkan Yarımadası ve Anadolu kültürleri arasında doğrudan olmasa da dolaylı bir ilişkinin var olduğu görülür.

Balkan Yarımadasının Anadolu'ya en fazla yaklaştığı güney ucunda yer alan Gelibolu Yarımadası için yukarıdaki genellemelerin ne kadar uygun olduğunu anlayabilmek için yarımadadaki erken dönem yerleşimlerine göz atmak gerekir.

Çanakkale'de Gülpınar yakınlarındaki Coşkuntepe yerleşimi ile Çanakkale Boğazının hemen karşı tarafında, Troia yakınlarındaki Alacalı Göl ve Çıplak Höyük yerleşimleri bölgenin bilinen en önemli Neolitik höyükleridir. Diğer taraftan Marmara Denizinin her iki tarafında da çok sayıda Neolitik dönem höyüğü bulunmaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar ilk tarım toplumlarının ve üretim bilgisinin Anadolu'dan Avrupa'ya, Ege adaları ve Balkanlar üzerinden taşınmış olduğu tezini kanıtlamaktadır. Gelibolu Yarımadası daha sonraki bin yıllarda da haklı bir şekilde taşımaya başladığı "Kıtalar Arasındaki Köprü" konumunu ilk defa Neolitik dönemde kazanmıştır.

Gelibolu Yarımadası'nda gerek Mehmet Özdoğan'ın 1980'li yıllarda yaptığı çalışmalar, gerekse son yıllarda Onur Özbek ve Reyhan Körpe tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında çok sayıda Neolitik dönem yerleşimi tespit edilmiştir.⁴ (**Harita 1**) Bölgedeki Neolitik höyükler çok tabakalı olmayıp, daha çok denizden içeri doğru giden

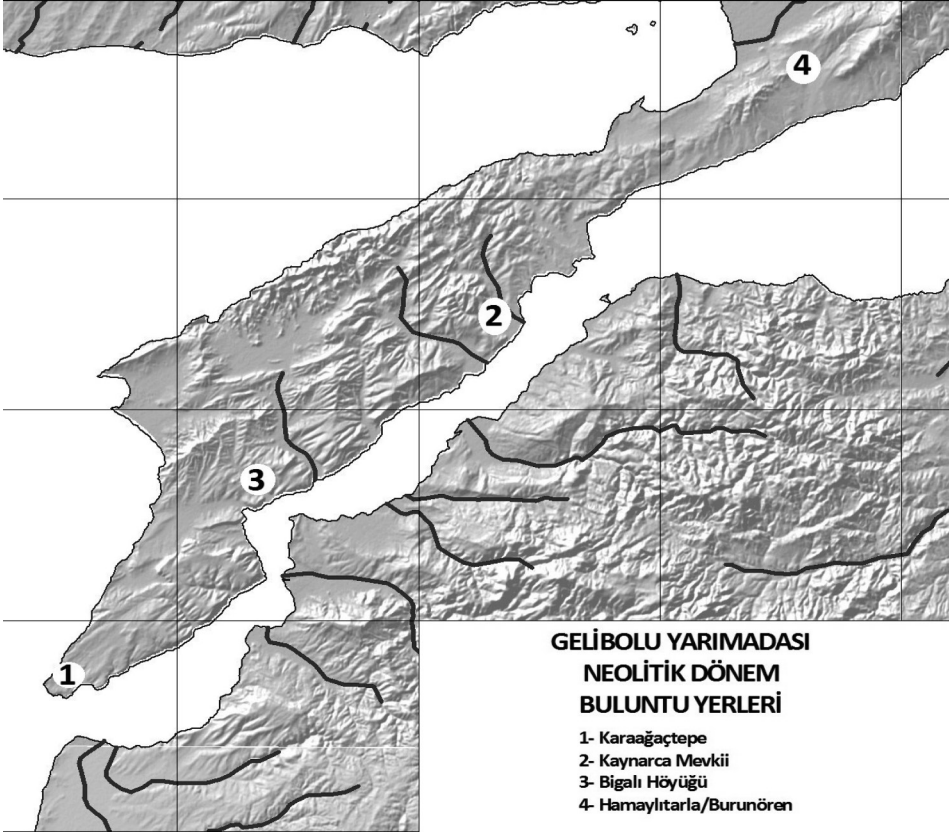
1 Mehmet Özdoğan, "Gelibolu Yarımadası Arkeolojik Belgeleme Çalışmaları ve Yüzey Araştırması, II. Ara Rapor", Basılmamış Rapor 1982, ss. 14-15.

2 Özdoğan Yarımada'da yaptığı yüzey araştırmalarında çok sayıda prehistorik yerleşim tespit etmiştir. Mehmet Özdoğan, "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula," *Anadolu Araştırmaları* 10, 1986, s. 51-67; Veli Ünsal, "First Traces of Settlement in Canakkale and Gallipoli Peninsula," *The Journal of International Social Research*, Vol. 8, Issue: 40, 2015, s. 344.

3 Mehmet Fatih Yavuz, "The Thracian Chersonese in the Archaic and Classical Ages," Basılmamış Doktora Tezi, University of Southern California, 2003, s. 65.

4 Özdoğan, 1986, a.g.e. 51-66; Onur Özbek, "2007 Yılı Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması," 25. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Ankara*, (2009), s. 367- 382; Reyhan Körpe, Mehmet Fatih Yavuz, "2013 yılı Sestos ve Çevresi Yüzey Araştırması," 36. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 02-06 Haziran, Gaziantep, (2013), s. 356-368.

geniş dere vadileri ile bu vadilerin denize bakan yamaçlarında bulunmuştur. Alüvyon ovalarda ve deniz kıyısına yakın çökelti havzalarında rastlanmaması daha çok bu alçak höyüklerin alüvyonların altında kalması, ya da yükselen deniz suları ile örtülmüş olması şeklinde yorumlanmaktadır.

Harita 1: Gelibolu Yarımadasında bulunan Neolitik yerleşimler

Gelibolu Yarımadası'nda tespit edilmiş olan en önemli Neolitik höyüklerden biri Eceabat-Gelibolu kara yolu üzerinde, Münipbey Deresi'nin hemen doğusunda bulunan Sütlüce köyü arazisinde bulunur. Köy yakınlarında, Kaynarca mevkisi olarak bilinen bu höyük sadece Neolitik dönem buluntuları ihtiva etmektedir⁵. M.Ö. 5 bin yılına tarihlenen buluntular içinde çeşitli çakmak taşı aletler ile el yapımı çanak çömlek parçaları göze çarpmaktadır. Burada önemli bir neolitik yerleşmenin varlığına işaret etmektedir⁶. Mehmet Özdoğan tarafından tespit edilen bu höyük buluntuları daha çok Trakya Neolitik kültürleri ile etkileşim halinde olduğunu göstermektedir.

5 Özdoğan 1986, a.g.e. 59.

6 Onur Özбек, "Kaynarca: A Neolithic Mound in Gelibolu Peninsula," *Anatolia Antiqua*, Tome 16, 2008. s. 1-12.

Yarımada'daki bir diğer Neolitik yerleşim, Şarköy-Gelibolu sınırında; Marmara Denizi'ne bakan dağların yamacında; Buruneren Çiftliği'nin sınırları içinde yer alan Hamaylıtarla/Burunören'dir⁷. Erken Neolitik döneme tarihlenen Hamaylıtarla, yüzey buluntuları nedeniyle Neolitik döneme ait bir işlik olarak değerlendirilmiştir.

Yarımada içinde bulunan en önemli Neolitik yerleşim, Gelibolu Yarımadası'nın en batı ucunda, Seddülbahir köyünün hemen doğusundaki ovanın ortasında bulunan Karaağaçtepe'dir⁸. Günümüzde Seddülbahir köyünün 3 km kuzeydoğusunda, Morto Körfezi'ne yaklaşık 1 km uzaklıkta bulunan höyük, yaklaşık 125 m çapında ve 10 m. yüksekliktedir. Çanakkale savaşlarında hemen sonra Gelibolu Yarımadası'nın işgal altında olduğu 1921-1923 yılları arasında Fransız işgal kuvvetlerinin bir deniz subayı olan R. Demangel burada kazılar yapmıştır⁹. Kazılarda höyüğün yaklaşık 12 m. dolgu toprağı olduğu görülmüştür.

Burası aynı zamanda Kalkolitik dönemden Tunç çağlarının sonuna kadar yerleşilmiş bir höyük olup, Arkaik dönemde de kutsal alan kullanılmıştır. Gerek I. Dünya Savaşında Fransızların yaptığı kazılarda çıkan, gerekse Mehmet Özdoğan ve Onur Özbek'in yüzey araştırmalarında tespit ettiği çanak çömlek parçaları burasının hem Ege dünyası, hem de Balkanlarla kültürel bağları olan bir yerleşim olduğunu göstermektedir¹⁰. **(Resim 1)** Kaynarca yerleşiminden daha erken olan ve Erken Neolitik döneme tarihlenen Karaağaçtepe höyüğü, Boğazın hemen karşısındaki Çıplak ve Alacalıgöl Neolitik höyükleri ile de çağdaştır. Geç Neolitik Dönemin sonlarında Beşiktepe-Kumtepe Ia kültürlerinin Gelibolu Yarımadasının yanı sıra, muhtemelen Trakya'nın güneyine kadar yayılmış olduğu düşünülmüştür¹¹.

7 Onur Özbek, Kenan Erol. "Étude pétrographique des haches polies du Hamaylıtarla et Fenerkadutlar (Turquie)," *Anatolia Antiqua*, Tome 9, 2001. ss. 1-7.

8 Özdoğan 1986, a.g.e. 54-59.

9 Robert Demangel, *Le Tumulus dit de Protesilas*, Paris,1926.

10 Özdoğan, 1986, a.g.e., 59.

11 Burcin Ergoç, "Neolithic and chalcolithic cultures in Turkish Thrace," Durham University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s. 217.

Resim 1: Fransızların gerçekleştirdiği Karaağaçtepe kazıları

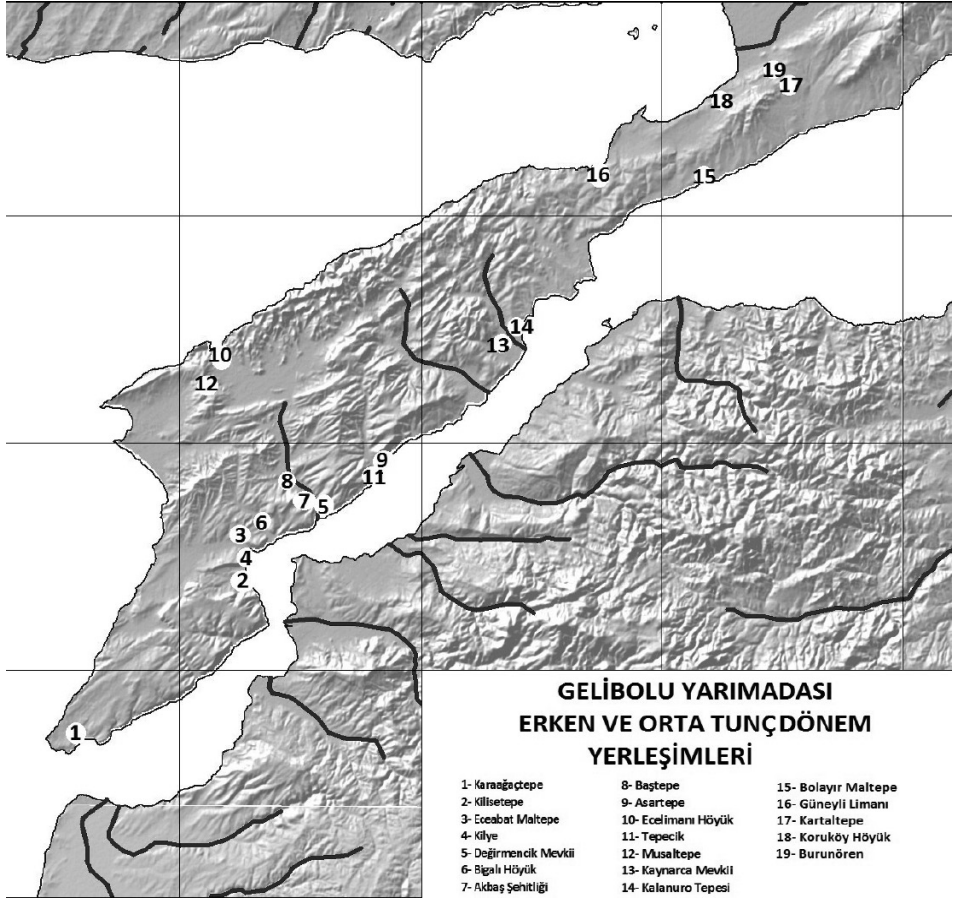
Neolitik dönem sonrasında, Kalkolitik dönemde Gelibolu Yarımadası kültürel anlamda birbirinden iki farklı seyir izleyen Anadolu ve Balkan yarımadası arasında kalmıştır. Bölgede bu döneme ait kazısı yapılan tek yerleşim yeri Karaağaçtepe'dir. Karaağaçtepe kazılarında ve yüzeyde yapılan araştırmalarda ele geçen seramik buluntular, höyüğün Çanakkale Boğazının karşı tarafında bulunan Beşik Sivri Tepe ve Kumtepe höyükleri ile daha yakın kültürel etkileşimde olduğunu göstermiştir¹². Neolitik dönemden bu yana özellikle Yarımada'nın batı ucundaki kültürler ile Troia civarı kültürlerin birbirleriyle etkileşim içinde olmaları son derece doğaldır. Fakat aynı şeyi Gelibolu Yarımadası'nın doğusu için söylemek güçtür. Yarımada'nın doğu kısmı Balkan kültürlerine daha yakın gözükmektedir.

Anadolu ve Balkan kültürlerinin farklılıklarının belirmeye başladığı Tunç Çağda bölgedeki en önemli yerleşim Troia'dır. Yapılan yüzey araştırmalarında Gelibolu Yarımadası'nda da bu döneme ait çok sayıda höyük bulunmuştur. (**Harita 2**) Gerek Mehmet Özdoğan'ın, gerekse yakın dönemlerde yapılan diğer araştırmacıların gerçekleştirdiği araştırmalarda Gelibolu Yarımadası'nda Erken Tunç Çağlarına ait yerleşimlerde Troia I ve ile benzer seramiklerin bulunduğu tespit edilmiştir¹³. Yarımada'nın batısından, doğuda Saros Körfezine uzanan bölgedeki yerleşimler: Karaağaçtepe, Kilisetepe, Eceabat

12 Erdoğan, a.g.e., s. 32.

13 David French, "Surface Finds: Akbaş Şehitliği, Asartepe," *Anatolian Studies* 14, 1964, s.36-37; Mehmet Özdoğan, "The Second Millennium of the Marmara Region: the Perspective of a Prehistorian on a Controversial Historical Issue," *Istanbuler Mitteilungen* 43, s. 156.

Maltepe, Kilye, Değirmencik Mevkii, Bigalı Höyük, Akbaş Şehitliği, Baştepe, Asartepe, Ecelimanı Höyük, Tepecik, Musaltepe, Kaynarca Mevkii, Kalanuro Tepesi, Bolayır Maltepe, Güneyli Limanı, Kartaltepe, Koruköy Höyük, Burunören'dir.

Harita 2: Gelibolu Yarımadasında bulunan Erken ve orta tunç yerleşimleri

Fakat bu yerleşimlerin doğuda Saros körfezinin çok da ötesine geçmedikleri görülür¹⁴. Daha doğuda Thrakia'da yer alan höyükler ise Balkan kültürlerine dahildirler.

Karağaçtepe höyüğünün bu dönemde de Troia kenti ile yakın kültürel bağlarını devam ettirir. Fransızların höyükte gerçekleştirdiği kazılar höyüğün Kalkolitik tabakalarının üzerinde Troia'nın I. ve II. yerleşimleri ile çağdaş dört prehistorik tabakadan oluştuğu tespit edilmiştir. Birinci tabaka hemen ana kayanın üzerinden başlar ve yaklaşık 2 m kalınlığındadır. İçerisinde çok miktarda kaba, kahverengi renkli ve bazen üzeri açıkli

14 Mehmet Özdoğan, "1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*, 1988, s. 166, Res. 3.

seramik ele geçmiştir. Seramik formlarının incelenmesi sonucu bu tabakanın Kumtepe Ib ve Troia I in erken ve orta dönemleri ile çağdaş olduğu anlaşılmıştır¹⁵. Yangın kalıntılarına rastlanılan ikinci tabakanın seramiklerinin büyük bir kısmı birinci tabakaya benzer. Höyüğün üçüncü tabakası ise Troia II Orta dönemi ile çağdaştır. Karaağaçtepe'nin Troia ile bu kadar kültürel yakınlığı özellikle *Depas Amphikypellon* denilen çift kulplu kapların özel bir türünün Troia dışında sadece Karaağaçtepe'de ele geçmiş olmasıdır¹⁶. **(Resim 2)**

Resim 2: Karaağaçtepe ve kazıda bulunan Depas Amphikypellonlar

Bölgedeki bir diğer önemli Tunç Çağı yerleşimi Eceabat Kilisetepe Höyüğüdür. **(Resim 3)** Höyükte en eskisi Kumtepe Ib olmak üzere Troia VI dönemi sonuna kadar uzanan tabakalar tespit edilmiştir¹⁷. Günümüzde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden Doç. Dr. Göksel Sazcının arkeolojik kazılar yaptığı Kilisetepe Höyüğü, Tunç Çağlarında Anadolu ile Balkan kültürleri arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamıza olanak vermektedir¹⁸. Kilisetepe'nin Tunç Çağlar boyunca komşu Troia çok yakın ilişkiler kurmasına rağmen Trakya üzerinden gelen Balkan kültürleri ile de sıkı bağları olduğu anlaşılmaktadır.

15 Reyhan Körpe, "2014 Yılı Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması," 37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 11-15. 05.2015, Erzurum, 2015, s. 329.

16 Demangel, a.g.e., s. 60.

17 Özdoğan, 1986, a.g.e., s. 55.

18 Göksel Sazcı, "Tarih Öncesi Dönemler'den Antik Çağ Sonuna Kadar Eceabat/ Maydos," Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları- Eceabat Değerleri Sempozyumu, ÇANAKKALE, TÜRKİYE, 25-31 Ağustos 2008, s.1-12.

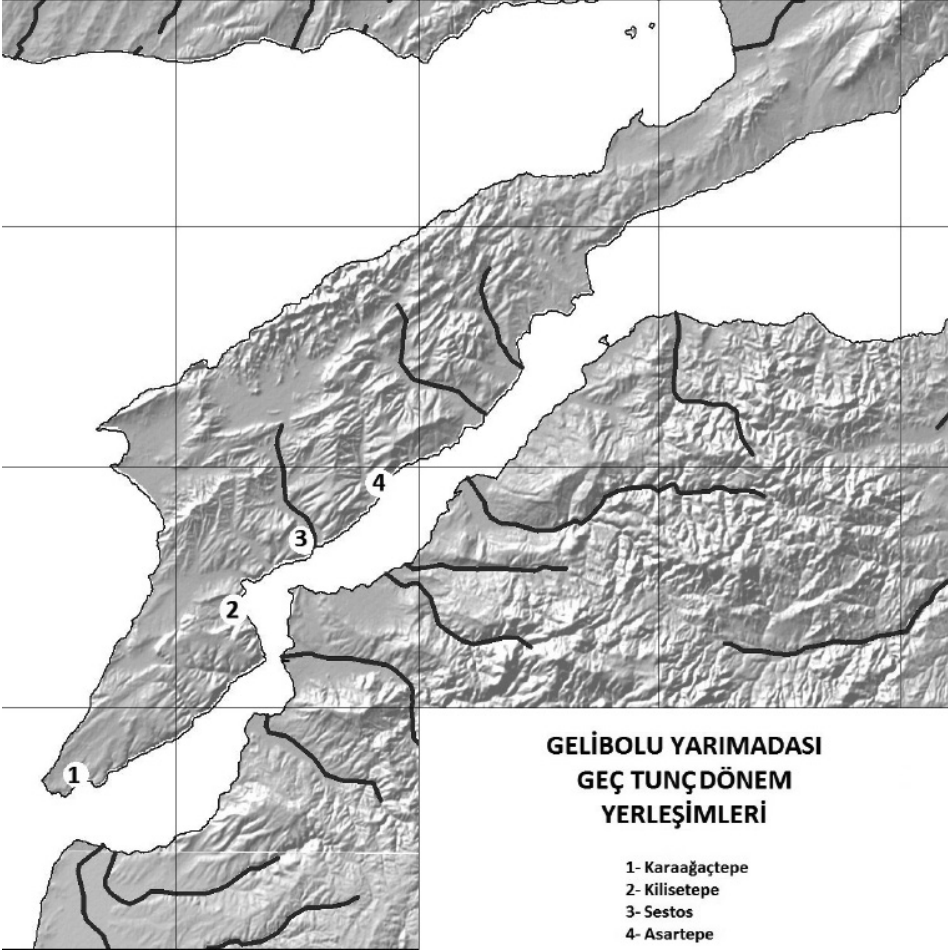

Resim :3 Kilise Tepe Höyükü

M.Ö. II. bin ortalarına doğru, Geç Tunç Çağda, Anadolu'da irili ufaklı merkezi krallıklar ortaya çıkmaya başlar. Kuşkusuz bu çağın Kuzey Batı Anadolu'daki en önemli aktörü Troia ya da Wilusa Krallığıdır.

Gelibolu Yarımadasında ise Geç Tunç Çağlarında demografik yapının yavaş yavaş değişmeye başladığı görülmüştür. Yarımada bu döneme ait Troia VI seramiklerinin çıktığı yerleşimler oldukça azalmıştır. Araştırmalarda Troia'dakiler ile benzer seramikler sadece Karaağaçtepe, Kilise Tepe, Sestos, Asartepe ve Kalanuro Tepe gibi birkaç yerleşimde bulunmuştur¹⁹. **(Harita 3)** Geç Tunç Çağ yerleşimlerine Kalanuro Tepesinin doğusunda rastlanmaktadır. Bu durum M.Ö. 2. binin ortalarından itibaren Balkan kültürlerinin yarımada'nın orta kısımlara kadar uzanmış oldukları şeklinde yorumlanabilir.

19 Özdoğan, 1982, a.g.e., s. 14-15; Özdoğan, 1986, a.g.e., s. 51-67; Mehmet Özdoğan, "1989 Yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı," *Kazı Sonuçları Toplantısı 12*, 1990, s. 369, Res. 12; Rüstem Aslan, Gebhard Bieg, Peter Jablonka ve Petra Krönneck, "Die Mittel-Bis Spätbronzezeitliche Besiedlung (Troja VI und VIIA) Der Troas und der Gelibolu-Halbinsel," *Studia Troica* 13, 2003, s.187-189; Körpe, Yavuz, a.g.e., s. 360; Onur Özbek, "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi," *Journal of Archaeology and Art*, 2008, s. 10.

Harita 3: Gelibolu Yarımadasında bulunan Geç Tunç yerleşimleri

Gelibolu Yarımadasında yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları Neolitik dönemden bu yana devamlı olarak iskan edilen bölgenin Anadolu ve Balkan yarımadası arasında bir köprü olduğunu ortaya koymaktadır. M.Ö. 5. bin yıldan, M.Ö. 2. bin ortalarına kadar Yarımada'nın batı ucundan, doğuda Saros Körfezine kadarki bölümü kültürel anlamda neredeyse Anadolu'nun bir parçası görünümündedir²⁰. Bölgedeki höyüklerin seramikleri Troia ve civarındaki höyükler ile büyük benzerlik göstermektedirler. M.Ö. 2. binden itibaren Yarımada'daki Balkan etkilerinin arttığını görmekteyiz. Öyle ki Geç Tunç Çağına geldiğimizde, Troia VI dönemi seramikleri Kalanuro'dan daha doğuda artık görülmezler. Bu dönemde göçebe Balkan halklarının Gelibolu Yarımadasında büyük ölçüde kontrolü ele geçirmiş oldukları, fakat buna rağmen günümüzde Eceabat

20 Aslan Rüstem, "Troia ve Çanakkale Savaşları'na Analogik Bir Yaklaşım," *90. Yıl Dönümünde Çanakkale Savaşlarını Düşünülürken*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM), Çanakkale, 2005, s. 33.

ilçesinin, yani yarımada'nın batı ucunun Troia bağlarının daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Yarımada'nın doğusu çeşitli Balkan kabilelerinin kontrolünderken, Sestos da dahil olmak üzere batı kısmının Troia ile yoğun kültürel (ve belki siyasi) bağları olduğu anlaşılmaktadır. Yarımada üzerindeki Balkan kültürlerinin yayılımı doğudan batıya doğru takip edilmesinde belki de en dramatik tespit höyüklerdeki yerleşik hayatın sona ermesidir. Geç Tunç Çağının sonlarında göçebe Balkan kabilelerinin ilerleyişinin sonucunda nihayet Sestos ve Kilisetepe gibi yerleşimlerin de sükûta uğramasıyla, Gelibolu Yarımadasında M.Ö. 5. binden itibaren var olan Troia (Anadolu) kültürleri tamamen ortadan kalkmıştır. Çok geçmeden aynı kabileler Anadolu'ya da geçerek başta Troia olmak üzere diğer yerleşimleri tahrip etmişlerdir.

Thrak kabilelerinin Gelibolu Yarımadası'na gelişleri Tunç Çağının sonunu getiren büyük göç hareketiyle ilişkilidir. M.Ö. 1200'lerin sonunda Güney Doğu Avrupa'dan başlayan büyük kavim hareketleri sonrasında Balkanlar üzerinden güneye doğru inen halklar, boğazlar üzerinden Anadolu'ya girerek Mısır kapılarında sonlanacak olan büyük bir kargaşaya yol açmışlardır. Tarihte "Deniz Kavimleri Hareketi" olarak adlandırılacak olan bu büyük göç dalgası aynı zamanda Tunç çağlarının da sonunu getirmiştir. Başta Troia olmak üzere Anadolu'da bütün Tunç Çağı yerleşimleri bu göç dalgasıyla tahrip edilmiş, Myken ve Hitit İmparatorlukları tarihe karışmıştır²¹.

Tunç Çağlarına ait arkeolojik kanıtlarının yanı sıra literatür verileri de Gelibolu Yarımadası'nın bu bölümünün Troia ile yakın ilişkide olduğunu işaret eder.

Yazılı kaynaklar ilk defa M.Ö. II. Bin ortalarından itibaren Anadolu'nun kuzeybatı köşesi için *Wilusa* adını kullanmaya başlarlar²². Bu bölgeden *Wilusa* olarak bahseden Hititlerin, Troia kentiyile birlikte bölgeyi ve bölgede yaşayan insanları da kastettikleri düşünülmektedir²³. Bölgenin M.Ö. II. Bin sonlarındaki demografik yapısı ve siyasi yapılanması ile ilgili bilgilerimiz daha sonraki Yunan kaynaklarından gelmektedir. Söylencelere göre Troas, Troia Kralı Priamos yönetiminde dokuz *dynestes* arasında bölüşülmüş durumdaydı. Homeros, Troia krallığının toprakları doğuda Aesepos (Gönen) çayından, kuzeyde Kaikos (Bakırçay'a) kadar uzandığını söyler²⁴. Bu topraklar kralın oğulları ya da yakın akrabası olan prensler tarafından yönetilmektedir. Bu prensliklerden biri de Troia'nın kuzeyinde, Aeneas'un idaresindeki Dardaneia'dır²⁵. Bu topraklarda Priamos, Troia tahtında kral olarak otururken, oğulları ve torunları Troia'nın yakın çevresindeki kentlerin ve bölgelerin yöneticileridirler. Bölge içindeki daha uzak topraklarda ve komşu bölgelerde ise Priamos'un müttefiki olan diğer halklar yaşamaktaydı.

21 Anthony M. Snodgrass, "Metal-works as Evidence for Immigration in the Late Bronze Age," *Bronze Age Migration in The Aegean. Archeological and Linguistic Problems in The Greek Prehistory*, Park Ridge, (1972), s. 209-213.

22 Hans G. Guterbock, "Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History", *Troy and The Trojan War; A Symposium Held at Bryn Mawr College October 1984*, (Ed. Machteld J. Melling) 1986; Trevor Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, Oxford, 1998, s.399.

23 Donald F. Easton, J. D. Hawkins, A.G. Sherratt ve E.S. Sherratt, "Troy in Recent Perspective", *Anatolien Studies*, Vol. 52, 2002, s. 94-96; Charles Brian Rose, *The Archaeology of Greek and Roman Troy*, Cambridge, 2014, s. 27.

24 Homeros, İliada, II, 910.

25 Homeros, İliada, II, 900.

Homeros, Troialıların müttefiki olarak Gelibolu Yarımadası'ndaki Thrakları da saymaktadır. Troia savaşlarına Troia'nın müttefiki olarak Thraklar da gelmiş, ayrıca Priamos küçük oğlunu ve hazinesini karşı kıyıda Thrak kralına emanet etmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda bu döneme ait kalıntıların çıktığı yerleşimler çok fazla değildir. Gene de Kilisetepe, Karaağaçtepe, Sestos, Asartepe ve Kalanuro Tepe gibi höyükler Homeros'un da bahsettiği müttefik krallıkların merkezleri olmalıdır.

Homeros'ta her ne kadar Troia'nın hemen karşısında yer alan Gelibolu Yarımadası topraklarının krallık ile olan ilişkisi hakkında kesin bir ifade yoksa da, destanlarda anlatılan birtakım olayları yakından incelediğimizde yarımadanın en azından Troia'ya yakın olan uç kısmının kraliyet toprağı olduğu sonucunu çıkartmak mümkün gözükmektedir.

Bu durumu destekleyecek kanıtlar gene Homeros destanlarında bulunur. İliada'da, savaşlarının başlangıcında Yunanistan'dan gelen Akhaların Troia krallığının çevresindeki topraklara yaptığı akınlardan bahsedilir. Bu saldırılarda Edremit körfezinden başlayarak Gelibolu Yarımadasına kadar kraliyet toprakları yağmalanmıştır. Troia kenti önünde yapılan savaşlara kadar, Troia ve Akha askerleri ülkenin çeşitli yerlerinde karşı karşıya gelmiştir. Aslında savaşların başlangıcı Akhaların karaya ilk ayak bastıkları ve Troia kuvvetleriyle çarpıştıkları yer Troia'dan çokta uzak değildir. Savaşlarının ilk kanı Yarımada'nın ucunda dökülmüştür denebilir.

Bu olayı Homeros şöyle nakleder:

Eskiden onlar cenkçi Protesilaos'un buyruğundaydılar; kara toprak yuttu şimdi Protesilaos'u, yarım kalmış bir saray bıraktı Phylake'de. bir de iki yanağını yırtan bir karı.

Öbür Akhalardan çok önce atlayınca gemisinden karaya, bir Dardanolu öldürdü onu²⁶.

Theselya kralı olan Protesilaos aslında Troia kıyısına ilk ayak bastığında öldürülmüştür. **(Resim 4)** Bu kıyı Troia'ya oldukça yakın ve "Troia civarı" olarak tanımlayabileceğimiz Gelibolu Yarımada'nın batı ucudur. Günümüzde Troia kentinden bile görülebilecek mesafede kahramanın anıt mezarı olduğu söylenen tepe görülebilmektedir²⁷. **(Resim 5)** Troia civarında savaşlarda ölen kahramanlara ait böyle çok sayıda anıt mezar Asya tarafında Troia civarındayken, sadece Protesilaos'un anıtı karşı kıyıda yer almaktadır²⁸.

26 Homeros, İliada, I, 780.

27 Reyhan Körpe, "Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s.240.

28 Charles B. Rose ve Reyhan Körpe, "The Tumuli of Troy and the Troad," *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*, Ute Kelp ve Olivier Henry (Edit.), Berlin/Boston, 2016, s. 373.

Tesalya Kralı Protesilaos

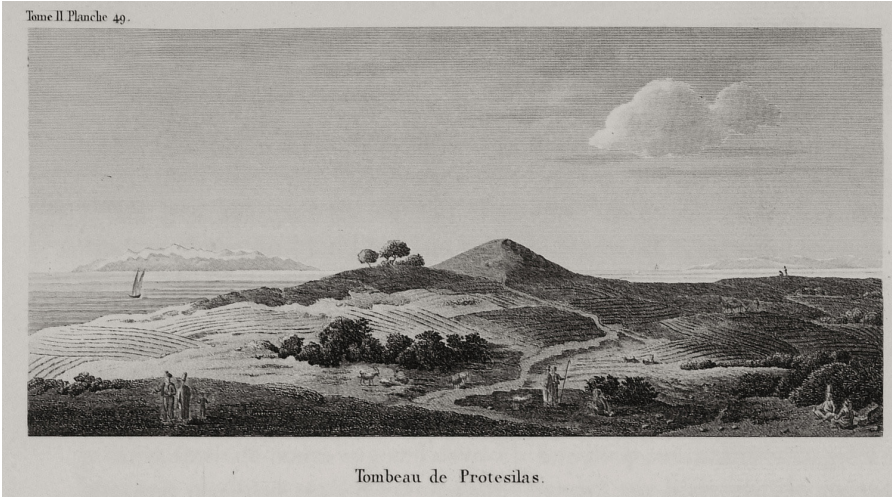
Resim 4: Akhalı kahraman Protesilaos'un heykeli ve sikke üzerindeki tasviri

Resim 5 Troia ve Protesilaos tümülüştü

Günümüzde Seddülbahir köyünün 3 km kuzeydoğusunda, Morto Körfezi'ne yaklaşık 1 km uzaklıkta bulunan tümülüs, yaklaşık 125 m çapında ve 10 m. yüksekliktedir. **(Resim 6)** Karaağaçtepe höyüğü olarak da bilinen bu tepe Neolitik'ten Geç Tunç Çağlarına kadar Troia ve çevresi ile kültürel anlamda bütünleşmiş gibidir. Üzerinde bulunan ağaçlar nedeniyle "Karaağaçtepe" olarak adlandırılan bu yer için antik çağlarda Philostratus:

"Protesilaos, Troia'da değil burada Khersonesos'ta gömülmüştür. Bu mezar tepesi onun kalıntılarını saklar. Nympheler daha sonra tepeyi karaağaçlar ile kaplamışlardır. Bu ağaçların dalları karşıdaki Troia'ya çevrilmiştir. Her ilkbaharda bu dallar diğerlerinden daha önce tomurcuklanır ve gene hepsinden önce tıpkı Prote-silaos'un kaderi gibi yapraklarını dökerler²⁹." diye yazmaktadır Tepe daha sonraki yüzyıllarda da bu kahramanın kutsal bir mekanı olarak saygı görmüştür³⁰.

Resim 6: Prote-silaos tümülüsü (CHOISEUL-GOUFFIER, Gabriel Florent Auguste de. Voyage pittoresque de la Grèce, Paris, J.-J. Blaise, M.DCCC.XXII [=1822]. 443)

Protesilaos'un bir Dardanoslu tarafından öldürülmesinin de tesadüf değildir. Çünkü Boğazın karşı kıyısı Dardeneia topraklarıydı ve Dardeneia prensliğinin boğazın her iki tarafını da kontrol ettiği söylemek mümkündür. Ayrıca destanda, Sestoslular'dan Troia'nın bir müttefikinden ziyade krallığın bir kenti gibi bahsedilmesi gözden kaçmamaktadır.

Tıpkı Prote-silaos mitolojisinde olduğu gibi, Gelibolu Yarımadasını Troia'ya bağlayan bir başka mitolojik olay da Hekabe'nin hikayesidir.

Hekabe Troia kralı Priamos'un karısı, Hektor, Paris, Kassandra ve daha birçok çocukların anasıdır³¹. Troia savaşlarından sonra, Troia yakılmış, Troialı erkekler öldürülmüş

29 Philostratus, *On Heroes* 9.1-3.

30 Herodotos, 9, 116-120.

31 Homeros, *İliada*, 26, 492; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, (1996), s. 118.

ve kadınları da Akhalar tarafından paylaşılmıştır. Hakabe'nin en küçük kızı Polyksena, Akhilleus için kurban edilmiş ve en küçük oğlu Polydoros da kendisine emanet edilen Trak kralı Polymestor tarafından öldürülmüştür. Bütün bunlara dayanamayan kraliçe, Odyseus'un gemisinden denize atlayarak Gelibolu Yarımadasında, şimdi Kilitbahir köyü yakınlarında karaya çıktığında üzüntüsünden bir köpeğe dönüşmüştür³². **(Resim 7)** Antik çağlarda bu burunda yer alan tepe (ya da kayalık) köpeğe dönüşen Hekabe'nin mezarı olarak bilinmekteydi. Bu nedenle burun Kynos Sema, “dişi köpeğin mezarı” olarak adlandırılmıştır³³. Tıpkı Protesilaos'un tümülüsü gibi, Hekabe'nin mezarı da Troia'nın karşısındaki topraklarda bulunur. **(Resim 8)**

Resim 7: Madytos sikkesi üzerinde köpek tasviri

Resim 8: Kilitbahir Kynossema ve karşıda Anadolu kıyısı

32 Euripides, *Hecuba*, 1265; Ovid, *Metamorphoses*, 13, 569; Apollodorus *Epitome*, 5.23.

33 Madytos sikkeleri üzerinde görülen köpek figürü Hekabe'yi temsil eder. R. S. Poole, “The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace,” *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, 1877, Reprint 1963. Bologna: Arnaldo Forni, 1877. S.197, Nr. 1–2.

SONUÇ

Gelibolu Yarımadasında yapılan arkeolojik araştırmalar yarımadaının M. Ö. 5. Binden itibaren Troia ve civarı Anadolu kültürlerinin etkisinde olduğunu göstermektedir. Geç Tunç Çağlarında ise Balkan etkisinin yarımadaaya nüfuz etmesine rağmen, batı yarısının Troia ile kültürel ve siyasi bağlarını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Arkeolojik kanıtların yanı sıra, Troia mitolojisinin ayrılmaz bir parçası olan Protesilaos ve Hekabe mitosları, bu kahramanlara ait mezarlar karşı kıyıda yer almaktadırlar. Homeros destanlarının yorumlanmasıyla, yarımadaının batı ucunun en azından Sestos'a kadar olan kısmının Troia krallığının toprakları içinde kaldığını söyleyebiliriz. Geçmişte Romalılardan Osmanlı'ya ve günümüze kadar, Çanakkale Boğazının her iki tarafı bölgeye hakim tek bir devlet tarafından kontrol edilmiştir. Bu durumun Troia krallığı için de bir istisna olmayacağını düşünmemek için bir sebep yoktur.

KAYNAKÇA

- Aslan Rüstem, Bieg Gebhard, Jablonka Peter ve Krönneck Petra, “Die Mittel-Bis Spatbronzeitliche Besiedlung (Troja VI und VIIA) Der Troas und der Gelibolu-Halbinsel,” *Studia Troica* 13, (2003), ss. 165-213.
- Aslan Rüstem, “Troia ve Çanakkale Savaşları'na Analogik Bir Yaklaşım,” *90. Yıl Dönümünde Çanakkale Savaşlarını Düşünürken*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM), Çanakkale, 2005, ss. 5-43.
- Bryce Trevor, *The Kingdom of The Hittites*, Oxford, 1998.
- Demangel Robert, *Le Tumulus dit de Protesilas*. Paris, 1926.
- Erdogu Burcin, “*Neolithic and chalcolithic cultures in Turkish Thrace*,” Durham University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.
- Easton Donald F., J. D. Hawkins, A.G. Sherratt ve E.S. Sherratt, “Troy in Recent Perspective”, *Anatolien Studies*, Vol. 52, (2002), s. 75-110.
- Erhat Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1996.
- French David, “Surface Finds: Akbaş Şehitliği, Asartepe”, *Anatolian Studies* 14, 1964, ss. 36-37.
- Guterbock Hans G., “Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History”, *Troy and The Trojan War, A Symposium Held at Bryn Mawr College October 1984*, (Ed. Machteld J. Melling) (1986), ss. 33-44.
- Körpe Reyhan, Yavuz Mehmet Fatih, “2013 yılı Sestos ve Çevresi Yüzey Araştırması” *36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 02-06 Haziran, Gaziantep, (2013), ss. 356-368.
- Körpe Reyhan, “2014 Yılı Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüzey araştırması,” *37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 11-15. 05. 2015, Erzurum, (2015), ss. 325-338.
- Körpe Reyhan, “Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması,” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 131-160.
- Özdoğan Mehmet, “Gelibolu Yarımadası Arkeolojik Belgeleme Çalışmaları ve Yüzey Araştırması, II. Ara Rapor”, *Basılmamış Rapor* 1982.
- Özdoğan Mehmet, “*Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula*,” *Anadolu Arastırmaları* 10 (1986) ss. 51-66.
- Özdoğan Mehmet, “1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı V/II*, (1988), ss. 157-174.

- Özdoğan Mehmet, “1989 Yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 12*, (1990), ss. 345–375
- Özdoğan Mehmet, “The Second Millennium of the Marmara Region: the Perspective of a Prehistorian on a Controversial Historical Issue” *Istanbul Mitteilungen* 43, (1993), ss. 151-163.
- Özbek Onur, Erol Kenan. “Étude pétrographique des haches polies du Hamaylıtarla et Fenerkadutlar (Turquie),” *Anatolia Antiqua*, Tome 9, (2001). ss. 1-7.
- Özbek Onur, “Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi,” *Journal of Archaeology and Art*, (2008), ss. 1-14.
- Özbek Onur, “2007 Yılı Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması,” 25. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Ankara*, (2009), ss. 367- 382
- Özbek Onur, “Kaynarca: A Neolithic Mound in Gelibolu Peninsula,” *Anatolia Antiqua*, Tome 16, (2008). ss. 1-12.
- Poole R. S., “The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace,” *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum*, 1877, Reprint 1963. Bologna: Arnaldo Forni, 1877.
- Rose Charles Brian, *The Archaeology of Greek and Roman Troy*, Cambridge, 2014.
- Rose Charles B. ve Körpe Reyhan, “The Tumuli of Troy and the Troad,” *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*, Ute Kelp and Olivier Henry (Eds.), Berlin/Boston, 2016.
- Sazcı Göksel, “Tarih Öncesi Dönemler’Den Antik Çağ Sonuna Kadar Eceabat/ Maydos”, *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları- Eceabat Değerleri Sempozyumu, Çanakkale, Türkiye*, 25-31 Ağustos (2008), ss.1-12.
- Snodgrass Anthony M., “Metal-works as Evidence for Immigration in the Late Bronze Age,” *Bronze Age Migration in The Aegean. Archeological and Linguistic Problems in The Greek Prehistory*, Park Ridge, 1972.
- Ünsal Veli, “First Traces of Settlement in Canakkale and Gallipoli Peninsula,” *The Journal of International Social Research*, Vol. 8, Issue: 40, 2015, ss. 340-346.
- Yavuz Mehmet Fatih, “The Thracian Chersonese in the Archaic and Classical Ages,” Basılmamış Doktora Tezi, University of Southern California, 2003.

ATTILA'NIN 447 YILI BALKAN SEFERİ

HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ*

Özet

Avrupa Hun hükümdarı Rua 434'te ölünce onun kardeşinin çocukları Bleda ve Attila, imparatorluğun yönetimini birlikte devralmışlardır. Attila, selefleri tarafından yürütülmekte olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun sürekli baskı altında tutulması siyasetini terk etmemiş ve 441'de Doğu Romalılarla savaşa girerek Birinci Balkan Seferi'ni düzenlemiştir. Savaş sona erdikten sonra, kardeşi Bleda'nın 444-445 yıllarında ölümüyle birlikte Attila, Hun İmparatorluğu'nun tek hâkimi olmuş ve tüm Hun ordularını kendi komutası altına almıştır. Aradan geçen birkaç yıl içerisinde, Doğu Romalıların 434 yılında Attila ile yapmış oldukları Margus Antlaşması'nın koşullarını hâlâ tam olarak yerine getirmemiş olmaları ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda yaşanan bazı doğal felaketler, Attila'nın 447 yılında ikinci bir Balkan Seferi'ne çıkmasına yol açmıştır. Bu seferin tarihlendirilmesi ve seferin nasıl yürütüldüğü konularında farklı görüşler vardır. Biz de bu bildirimizde Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi hakkında mevcut olan Roma-Bizans kaynaklarındaki kayıtları aktardık ve bu sefer konusunda modern tarihçilerin yapmış oldukları incelemeleri elden geçirdik. Ayrıca, bugüne kadar Avrupa Hun tarihi konusunda özellikle Türkiye'de üzerinde pek durulmamış olan bir Süryani kaynağı olan Antakyalı İshak'ın Hunlara ve bu sefere ilişkin yazdığı kayıtları da bildirimizde sunarak bu bilgileri değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Hun İmparatorluğu, Hunlar, Attila, Doğu Roma İmparatorluğu, 447 Yılı Balkan Seferi, Priscus, Antakyalı İshak

Attila's Balkan Campaign of the Year 447

Abstract

When the Hunnic ruler Rua died in 434, the sons of his brother, Bleda and Attila, mutually inherited the rule of the empire. Attila did not abandon the policy of constantly keeping the Eastern Roman Empire under constraint pursued by his predecessors, entered into a war with the Eastern Romans in 441 and launched his First Balkan Campaign. After the war came to an end, Attila became the sole ruler of the Hunnic Empire following the death of his brother Bleda in 444 or 445 and he brought all the Hunnic armies under his command. In the meanwhile, the Eastern Romans abstained from entirely fulfilling the agreements of the Treaty of Margus they had concluded with Attila in 434. Within a few years, while the Eastern Romans did not fulfill the agreements of the Treaty of Margus, some natural disasters occurred in the Eastern Roman Empire. The disobedience of the Eastern Romans to the treaty and these natural disasters caused Attila to launch a second Balkan Campaign in the year 447. There are different views on the dating of this campaign and how exactly it was conducted. In our paper, we narrated the records

---

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr ve ihсан_erkoc@yahoo.com

found in Romano-Byzantine sources regarding Attila's Balkan Campaign of the year 447 and we examined the studies made on this campaign by modern historians. Additionally, we presented and evaluated the records written by Isaac of Antioch, a Syriac source not emphasized much on Hunnic history especially in Turkey until now, regarding the Huns and this campaign.

Keywords: Hunnic Empire, Huns, Attila, Eastern Roman Empire, Balkan Campaign of the Year 477, Priscus, Isaac of Antioch

GİRİŞ

Avrupa Hunları 375 yılında Doğu Avrupa'ya istila ederek birkaç on yıl içerisinde Tuna Irmağı'na kadar olan bölgeleri hâkimiyetleri altına almışlar ve Roma dönemindeki adıyla Pannonia (bugünkü Macaristan) merkezli bir devlet kurmuşlardır.¹ Hun hükümdarı Rua'nın 434'teki ölümüyle birlikte de onun kardeşi Muncuk'un çocukları Bleda ve Attila, Avrupa Hun İmparatorluğu'nun yönetimini birlikte devralmışlardır. Rua'nın hükümdarlığının son yıllarında bozulmaya başlayan Hun-Doğu Roma ilişkileri, Attila'nın 434'te Doğu Roma elçileriyle yaptığı Margus Antlaşması sayesinde bir süreliğine daha barış içerisinde devam etmiştir.² Ancak Attila, selefleri Uldız ve Rua tarafından yürütülmekte olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun sürekli baskı altında tutulması siyasetini terk etmemiş ve ilk fırsatta Doğu Roma'yla tekrar savaşa girmeyi beklemiştir. Nitekim Attila'nın aradığı fırsat, 440 yılında ortaya çıkmıştır. Vandalların 439'da Kartaca'yı ele geçirip ertesi yıl Sicilya'ya saldırımları yüzünden Batı ve Doğu Roma kuvvetleri bu bölgelere gönderilmiş, durumdan yararlanan Sasani İmparatorluğu ise Doğu Roma'ya bağlı olan Ermenistan'a saldırmıştır. Doğu Roma'nın birliklerinin bir kısmını da İran sınırına göndermesi üzerine Tuna Cephesi'ni koruyacak yeterli sayıda birlik kalmamış ve Vandal Krallığı'ndan yardım talebi alan Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı harekete geçmiştir. Margus Piskoposu'nun Hun mezarlarını soymasını ve Doğu Romalıların Margus Antlaşması'nın koşullarına uymamalarını gerekçe gösteren Attila, 441 yılında ordusuyla birlikte Tuna'yı geçerek İllirya bölgesinde pek çok şehri ele geçirmiş ve Trakya'ya yönelmiştir. Batı Roma İmparatoru'nun en üst düzey devlet adamlarından olup, o sıralarda Hunlarla iyi ilişkileri olan Flavius Aetius'un araya girmesiyle ise barış tekrar tesis edilmiş ve Attila geri çekilmiştir. Bleda'nın 444-445 yıllarında ölümüyle birlikte de kardeşi Attila'nın Hun İmparatorluğu'nun tek hâkimi olduğu ve tüm Hun ordularını kendi komutası altına aldığı görülmektedir. Aradan geçen birkaç yıl içerisinde, Doğu Romalıların Margus Antlaşması'nın koşullarını hâlâ tam olarak yerine getirmemiş olmaları ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda yaşanan bazı doğal felaketler, Attila'nın 447 yılında ikinci bir Balkan Seferi'ne çıkmasına yol açmıştır.³ Bu seferin tarihlendirilmesi ve seferin nasıl yürütüldüğü konularında farklı görüşler vardır. Biz de bu bildirimizde Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi hakkında mevcut olan Roma-Bizans kaynaklarındaki bilgileri aktaracağız ve bu sefer konusunda modern tarihçilerin yapmış oldukları incelemeleri elden geçireceğiz. Ayrıca bugüne kadar Avrupa

1 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 25-53.

2 Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 53-67. Margus Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 62.

3 Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 66-70.

Hun tarihi konusunda özellikle Türkiye’de üzerinde pek durulmamış olan bir Süryani kaynağında Hunlara ve bu sefere ait verilen bilgileri de bildirimizde sunarak bu bilgileri değerlendireceğiz.

Tarihî Kaynaklara Göre Attila’nın 447 Yılı Balkan Seferi

Attila’nın 447 yılı Balkan Seferi hakkında bilgi veren Roma-Bizans kaynakları, Priscus⁴, Nestorius⁵, *Vita Hypatii*⁶, *Chronica Gallica*⁷, Marcellinus Comes⁸, Ioannes

- 4 Priscus’un (Yunanca *Priskos*) 410-420 arasında Thracia’daki (Trakya) Panium’da (Panion) doğduğu ve 472’de öldüğü düşünülmektedir (Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila’nın Sarayı’nda Bir Romalı: Grek Seyyahı Priscos’a Göre Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 13; R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, I, Francis Cairns, Trowbridge 1981-1983, s. 48). Onun *Historia Byzantiakē* (Bizans Tarihi) adını taşıyan, ancak muhtemelen bu adı sonradan eklenmiş olan eserini hangi tarihte yazdığı bilinmiyorsa da, eserde 433-472 yıllarındaki olaylarla ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Bu eser günümüze, Bizans imparatoru VII. Konstantinos Porphyrogennētos’un *Excerpta de Legationibus* adlı eserindeki fragmanlar sayesinde ulaşmıştır (Ahmetbeyoğlu, *Attila’nın Sarayı’nda...*, s. 15; Blockley, a.g.e., I, s. 49-50; Karl Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, Parisiis Editore Ambrosio Firmin Didot, Paris 1851, s. 69-71). Priscus’un bu eserinin fragmanlarının tasnif edilerek numaralandırılmasında farklı yollara gidilmiştir; biz ise çalışmamızda Blockley’in tasnifini kullandık.
- 5 Yaklaşık olarak 381 ya da 386’da Germanicia’da (Kahramanmaraş) doğduğu tahmin edilen Nestorius (Yunanca *Nestorios*), 428-431 yılları arasında Constantinopolis Patriği makamında bulunmuş, ancak İsa’nın doğuşu konusundaki farklı görüşleri yüzünden 431’deki Ephesus Konsili’nden sonra imparator II. Theodosius tarafından görevinden uzaklaştırılarak sürgüne gönderilmiş ve muhtemelen 450 yılı dolaylarında ölmüştür. Hristiyanlığın Nesturilik kolunun kurucusu olan Nestorius’un, Yunanca ve Latince kopyaları olan eserleri sonradan yasaklanmış ve bunların büyük çoğunluğu yakılarak yok edilmiştir. Ancak bunların Süryaniceye çevrilen bazı kopyaları günümüze ulaşmıştır; *Hērakleidēs’in Pazarı* başlığını taşıyan eser de bunların arasındadır. Nestorius’un bu eseri Mısır’da sürgündeyken 451 ya da 452’de yazdığı, eserin sonradan 535 yılı dolaylarında Süryaniceye çevrildiği düşünülmektedir. Bu çevirinin Hakkâri’de Konak’taki Süryani patriğinin kütüphanesinde 19. yüzyılın sonlarında Batılı bilim adamları tarafından bulunan ve zaman içerisinde kısmen tahrip edilmiş olduğu görülen tek nüshasının sonradan dört kopyası çıkarılmış ve eser 20. yüzyılın başlarında neşredilmiştir (Nestorius, *The Bazaar of Heracleides*, çev. G. R. Driver ve Leonard Hodgson, Clarendon Press, Oxford 1925, s. ix-xii). Nestorius, *Hērakleidēs’in Pazarı* başlıklı eserinin II. Kitabı’nın II. Kısmı’nda, 447’deki büyük depremden ve Hun istilasından kısa bir şekilde söz etmektedir (Nestorius, a.g.e., s. 363-368).
- 6 Bu eser, 447-450 yıllarında Suriyeli ya da Doğu Anadolu’da bir keşiş olan Callinicus (Yunanca *Kallinikos*) tarafından yazılmıştır. Callinicus, 366-466 yılları arasında yaşayıp Chalcedon’un (Kadıköy) güneybatısındaki Rouphinianai Manastırı’nın ilk başkanı (*hēgoumenos*) olan Aziz Hypatius’un öğrencisidir. Hocasının ölümünden sonra *Vita Hypatii* (*Hypatius’un Hayatı*) başlıklı bir eser kaleme alan Callinicus, bu eserinde hocasının hayatını anlatmış ve Hunların 447’deki Balkan istilasından kısaca söz etmiştir (Rafał Kosiński, “A Few Remarks on the Author of the *Vita Hypatii*”, *Electrum*, 8, 2004, s. 143-145, 150). Callinicus’un kendisinin hayatı hakkında ise pek fazla şey bilinmemektedir (Kosiński, “a.g.e.”, s. 144-150).
- 7 *Chronica Gallica* (*Galya Kroniği*), Batı Roma İmparatorluğu’nun bir parçası olan Galya’da yazılmış anonim bir eser olup, 379-452 yılları arasındaki olaylara ilişkin kayıtlar içermektedir. Mommsen hem bu kroniği hem de aynı adı taşıyıp 379-511 yılları arasındaki olayları kapsayan diğer kroniği neşretmiş, kullandığımız kroniğe *Chronica Gallica A. CCCCLII* adını vermiştir (“*Chronica Gallica A. CCCCLII et DXI*”, *Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII.*, ed. Theodor Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, I, Berlin 1892, s. 617-625).
- 8 *Chronicon* (*Kronik*) başlıklı eserinde 378-534 yılları arasındaki olayları ele alan tarihçi Marcellinus Comes’in hayatı hakkında, diğer bir tarihçi olan Priscus’un hayatına oranla çok daha az bilgi bulunmaktadır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen bu tarihçi, kroniğini 518/519 dolaylarında yazmış ve 534’te eserine bazı eklemelerde bulunmuştur (*The Chronicle of Marcellinus*, çev. Brian Croke, Australian Association for Byzantine Studies, Sydney 1995, s. xix-xx).

Malalas⁹, Iordanes¹⁰, Evagrius Scholasticus¹¹, *Chronicon Paschale*¹² ve Theophanes'tir¹³. Bunların dışında, konu hakkında bilgi veren bir Süryani kaynağı da Antakyalı İshak'tır.¹⁴ Yukarıda sözünü ettiğimiz Roma-Bizans kaynaklarında verilen bilgilere gelecek olursak; bunların arasında, yaşanan olaylarla muasır olan en önemli ve ayrıntılı kaynak Priscus olup, kendisi Doğu Romalı oluşu sebebiyle yaşadığı bölge olarak da olaylar hakkında yakından bilgi edinmiştir; ancak, Priscus'un eserinde bu sefer hakkında verdiği bilgiler, günümüze eksik olarak ulaşmıştır. Attila'nın bu seferine, Priscus'un eserinde Blockley'in tasnifine göre

-
- 9 Antiochialı (Antakya) bir bürokrat olup sonradan Constantinopolis'e (İstanbul) taşınan Ioannes Malalas'ın (Yunanca *Iōannēs Malalas*) hayatı hakkında da benzer şekilde çok az bilgi bulunmaktadır. Antiochia'da 490 yılı dolaylarında doğduğu ve Constantinopolis'te 570'li yıllarda öldüğü düşünülen Ioannes Malalas, Âdem'den başlayarak kendi dönemine kadar yaşanan olayların tarihlerini ele aldığı *Khronographia* (*Kronik*) başlıklı eserinin ilk kısmını, muhtemelen 530'lu yılların başlarında Antiochia'da kaleme almıştır. Eserin 532-565 yıllarındaki olayları kapsayan diğer kısmının ise Constantinopolis'te yazılmış olduğu anlaşılmaktadır; eserin son kısımlarının, yazarın ölümünden sonra başkaları tarafından kaleme alınarak eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. Ioannes Malalas, *Khronographia*'da Bizans imparatoru Zeno'nun saltanatına (474-475 ve 476-491) kadar olan dönemlerin anlatılarını kendisinden önceki çeşitli yazılı kaynaklardan, Zeno'nun döneminden itibaren yaşanan olayların anlatılarını ise sözlü kaynaklardan aldığı bilgilerle yazmıştır (*The Chronicle of John Malalas*, çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys ve Roger Scott, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986, s. xxii-xxiii).
  - 10 Got asıllı olup 6. yüzyılda yaşamış bir Bizanslı tarihçi olan Iordanes'in, tam olarak hangi tarihlerde doğup öldüğü bilinmemektedir. Iordanes, 552 yılı dolaylarında Roma tarihiyle ilgili bir eser yazmış ve Yaratılış'tan 552'ye kadar yaşanan olayları anlatmıştır. Eseri 1882'de neşreden Mommsen, esere başlık olarak *Romana* adını koymuştur (Iordanis, *Romana et Getica*, ed. Theodor Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Apud Weidmannos, Berlin, 1882, s. v-vii).
  - 11 Evagrius Scholasticus (Yunanca *Euagrios Skholastikos*), 535 yılı dolaylarında Syria Secunda'daki Epiphania (Hama) şehrinde doğmuştur. *Ekklesiastikē Historia* (*Kilise Tarihi*) başlığını taşıyan eserini 593 yılı dolaylarında kaleme alan Evagrius Scholasticus, bu eserinde 431'den kendi yaşadığı döneme kadar olan olayları anlatmıştır (*The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, çev. Michael Whitby, Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. xiii-xv).
  - 12 Yazarı bilinmeyen ve *Chronicon Paschale* (*Paskalya Kroniği*) adını taşıyan bu anonim kronik, Constantinopolis'te 7. yüzyılın başlarında, muhtemelen 620'lerin sonlarında ya da 630'ların başlarında yazılmıştır. Kronikte Dünya'nın yaratılışından 628 yılına kadar olan olaylar anlatılmış, yazıldığı dönemden önceki olaylar hakkında günümüze ulaşmış ve ulaşamamış yazılı kaynaklar kullanılmış, kendi dönemindeki olaylarda ise birinci el kaynaklardan yararlanılmıştır (*Chronicon Paschale: 284-628 AD*, çev. Michael Whitby ve Mary Whitby, Liverpool University Press, Liverpool 2007, s. ix-xiii).
  - 13 Theophanes (Yunanca *Theophanēs*), 759-760 yılları dolaylarında doğmuş ve 818'de ölmüştür. Onun *Khronographia* adını taşıyıp, 284/285-812/813 yılları arasındaki olaylardan söz ettiği kroniğinde kullandığı daha eski kaynakların bir kısmı günümüze ulaşmışken, bir kısmının günümüze ulaşmadığı görülmektedir (*The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, çev. Cyril Mango ve Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997, s. xliii-lxiii).
  - 14 Süryani edebiyatının yıldızlarından birisi olarak kabul edilen Antakyalı İshak, 5. yüzyılda yaşamış olan ama hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Süryani bir yazardır. Pek çok dinî vaaz (*homilia*) kaleme almış olan Antakyalı İshak, başlığı *Kraliyet Şehrine İlişkin* ya da *Başkente İlişkin* şeklinde çevrilebilecek bir vaaz metninde Hunların Constantinopolis'e yürüyüşlerini ve başarısız oluşlarını anlatmıştır. Bilinen tek nüshası British Museum'da Add. MS. 14591 numaralı Süryanice bir elyazmasının 48a-54a varaklarında kayıtlı olan bu vaazın Süryanice metni, Moss tarafından 1929'da yayımlanmış ve İngilizceye çevirisi yine aynı kişi tarafından 1932'de yapılmıştır. Moss, Antakyalı İshak'ın bu vaaz metninde Attila'nın 441 yılı Balkan Seferi'nden söz ettiğini düşünmüştür; ancak ileride de göreceğimiz gibi, bizim düşüncemize göre bu metin, 447 Seferi'ni anlatmaktadır (C. Moss, "Isaac of Antioch. Homily on the Royal City", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 7, 1929, s. 295-297). Türkçe çevirisi bugüne kadar yapılmamış olan *Başkente İlişkin* vaazı, Avrupa Hunları hakkında Türkiye'de yapılmış çalışmalarda da henüz yeterince kullanılmamıştır.

9.1-3, 11.2 ve 14 (Müller'in tasnifine göre 3-5 ve 8) numaralı fragmanlarda¹⁵ değinilmiş, ancak bu fragmanların tarihlendirilmesinde farklı görüşler ortaya sürülmüştür.¹⁶ Priscus'un bize bu seferle ilgili aktardığı bilgiler daha çok seferin açılma sebebiyle, seferden sonra varılan barış antlaşmasıyla ve Hunlara haraç verilmesiyle ilgilidir.¹⁷

Priscus'un Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında verdiği bilgilerden günümüze ulaşan ilk fragman olan Fr. 9.1'de, bu seferin çıkış sebepleri ve ilk harekâtları anlatılmıştır.¹⁸ Priscus'a göre, Genç Theodosios'un¹⁹ saltanatı sırasında Hunların kralı Attēlas (*Attēlas ho tōn Hounnōn basileus*; Attila), ordusunu toplayarak imparatora kaçaklar ve haraçların ödenmesi meseleleri hakkında mektuplar göndermiştir. Attēlas bu mektuplarında, Theodosios'a mevcut savaş hâli bahane edilerek gönderilmemiş olan her şeyi (kaçaklar ve haraçlar) bir an önce kendisine yollamasını buyurmuştur. Ayrıca Attēlas, bundan sonra ödenecek olan haraçlar konusunda görüşmek üzere kendisine elçiler gönderilmesini, kendisine kaçamak cevaplar verilmesi ya da savaşa hazırlanması durumunda ise İskit (Hun)²⁰ kuvvetlerini serbest bırakacağını (yani onları Romalıların üzerine salacağını) söylemiştir. Bu taleplerin iletildiği mektuplar sarayda okunduğunda, saraydakiler hiçbir şekilde kendi aralarında bulunan kaçakları teslim etmeyeceklerini ve savaşa gireceklerini belirtmişlerdir; ancak, anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için de elçilerin gönderilmesine karar vermişlerdir. Romalıların görüşleri ona iletildiği zaman ise Attēlas kızgınlıkla karşılık vermiş ve Roma topraklarını tahrip etmiş, bazı kaleleri yıkarak çok büyük ve kalabalık bir şehir olan Ratiaria'ya saldırmıştır.²¹ Fr. 9.2'de ise Priscus, Theodosios'un *Hypatos* (Latince *Consul*) rütbesinde bulunan Sēnator adında bir adamı Attēlas'a elçi olarak gönderdiğini yazmıştır. Sēnator, kara yoluyla Hunlara ulaşamamaktan korkmuş ve Pontos'a (Karadeniz) açılarak Odysos (Odessus, Varna) şehrine doğru yelken açmıştır. Bu şehirde ise, oraya general olarak gönderilmiş bir kişi olan Theodoulos bulunmaktadır.²²

Priscus'un eserinde, yukarıdaki kısımlardan sonra seferin kronolojisini içeren kısımların büyük bölümü günümüze ulaşamamıştır; ancak, günümüze ulaşan parçalardan Fr. 9.3'te (Müller'e göre Fr. 5), seferin son kısımlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Priscus'a göre, Romalılarla Hunlar (*Hounnoi*) arasında Khersonēsos'ta (Chersonesus, Gelibolu Yarımadası) yapılan bir çarpışmanın ardından, Anatolios görüşmelerde bulunmuş

15 Priscus'un eserinin fragmanlarının numaralanarak tasnif edilmesi konusunda Müller, Dindorf, Niebuhr ve Blockley farklı yöntemler izlemişlerdir. Blockley, Priscus'un fragmanlarının farklı tasniflerinin bir tablosunu da hazırlamıştır (Blockley, a.g.e., II, s. 491-493).

16 Bu konudaki tartışmaların genel bir değerlendirilmesi için bkz. Blockley, a.g.e., I, s. 168-169.

17 Priscus Fr. 9.1-3, 11.2, 14.

18 Müller, Blockley'in Fr. 9.1 olarak tasnif ettiği fragmanı (kendi tasnifine göre Fr. 3) 442 yılına tarihlendirmiş ve bunu Hunların Birinci Balkan Seferi'yle ilişkilendirmiştir (Müller, a.g.e., s. 73). Fr. 4 olarak tasnif ettiği (Blockley'in Fr.9.2) diğer fragmanı ise Müller tarihlendirmemiştir (Müller, a.g.e., s. 74). Ancak Blockley, bu iki fragmanın 447 Seferi'ndeki olayları anlattığını ve o yılı tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Blockley, a.g.e., I, s. 168-169).

19 Doğu Roma imparatoru II. Theodosius (408-450 yılları arası hükümdar).

20 Bizans kaynaklarında İskit (*Skvthai*) adı, Avrasyalı birçok bozkır halkı için kullanılmıştır (Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, E. J. Brill, Leiden 1983, s. 279-283).

21 Priscus Fr. 9.1.

22 Priscus Fr. 9.2. Ahmetbeyoğlu, bu iki fragmanı çevirirken bazı hatalar yapmıştır (Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda...*, s. 22-23).

ve iki taraf arasında bir barış antlaşmasına varılmıştır. Antlaşmanın şartlarına göre, daha önce Doğu Roma İmparatorluğu'na sığınmış olan kaçaklar Hunlara geri verileceklerdir. Daha önce ödenmeyen ve biriken haraç borçlarını kapatmak amacıyla Romalılar Hunlara 6000 libre (*litra*) altın ödeyeceklerdir; yıllık haraç ise 2100 libre altına çıkarılacaktır. Fidyesi ödenmeden kaçan ve yurduna dönen her Romalı için kişi başına 12 altın sikke (*khrysos* yani "altın", Romalıların altın *solidus* sikkesi) ödenecek, bu kaçakları kabul edenler ödemeleri yapmazlarsa kaçakları teslim edeceklerdir. Ayrıca Romalılar bundan sonra kendilerine sığınmak isteyen hiçbir yabancıyı kabul etmeyeceklerdir. Priscus, antlaşma maddelerini saydıktan sonra Romalı komutanları ve yöneticileri eleştiriye geçmiştir. Ona göre her ne kadar Romalılar bu antlaşmaya gönüllü vardıkları numarası yapıyorlarsa da, aslında komutanları esir alan korku yüzünden barış için öne sürülen her koşulu ve isteği ne kadar ağır olursa olsun kabul etmişlerdir. Romalılar haraç borçlarını ağır olsa da ödemişlerdir, ancak hem kendi hazineleri hem de imparatorluk hazinesi hâlihazırda gereksinimler için değil, gereksiz ve lüks tüketimler yüzünden boşalmış durumdadır; Priscus burada, eleştirdiği gereksiz harcamaların ayrıntılı bir tasvirini de vermiştir. Romalılar bu zayıf durumlarından ötürü sonuçta yalnızca İskitlere (Hunlara) değil, Roma İmparatorluğu'nun daha pek çok barbar komşusuna haraç ödemek zorunda kalmışlardır. Hunlara ödenecek haracın toplanması sırasında, uzun süredir vergiden muaf tutulan pek çok Romalı ve hatta Senatörler bile belli bir miktar altın ödemesi yapmaya zorlanmışlardır. Priscus burada, Romalı zenginlerin yaşadıkları maddî sıkıntıları, eşlerinin takılarını ve mobilyalarını pazarlarda satmak zorunda kalmışlarını, bunların bir kısmının açlıktan dolayı öldüklerini ya da intihara sürüklendiklerini anlatmıştır. Böylece hazineler hızlı bir şekilde boşaltılmış ve talep edilenleri toplamak için gelen Hun elçisi Skotta başkente ulaştığı zaman, altınlar ve kaçaklar Hunlara gönderilmiştir. Kaçakların çoğunluğu teslim edilmeyi kabul etmemişler ve Romalılar tarafından öldürülmüşlerdir; bunların arasında, Attēlas'tan buyruk almaya isteksiz olan ve Romalılara sığınmış olan İskit (Hun) soyluları da bulunmaktadır.²³

Priscus'a göre, Attēlas ayrıca Romalılara dayattığı buyruklarına, Asēmous'un (Aseumus) halkının ellerinde bulunan hem Romalı hem yabancı bütün esirleri teslim etmelerini eklemiştir. Asēmous, hem Illyria'ya hem de Thrakia'nın sınırlarına yakın olan güçlü bir kaledir.²⁴ Bu kalenin garnizonu düşmana ağır kayıplar verdirmiştir, çünkü yalnızca kalenin surlarında çarpışmakla kalmamış, kalenin çevresindeki hendeği

23 Priscus Fr. 9.3.

24 Thompson'ın tarifine göre Aseumus, Oescus ve Ad Novas arasındaki sınırda bulunan, küçük Aseumus (günümüzdeki Osma) Irmağı'nın Utus (Vid) Irmağı'ndan dokuz mil doğusunda Tuna'ya aktığı yerde küçük ama güçlü bir şehirdi (Edward Arthur Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Clarendon Press, Oxford 1948, s. 85). Ancak Dinçel bu kısmı yanlış çevirmiştir: "Oescus ve Ad Novas arasındaki kıyıda uzanan, küçük Aseumus nehrinin Tuna'nın 9 mil kuzeyinden denize döküldüğü yerdeki küçük ama güçlü Aseumus şehri" (Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, çev. M. Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012, s. 111). Bu şehir sonradan 593 yılında da kahramanlık göstermiştir (Thompson, *A History of...*, s. 85). Kafesoğlu, Asemon (Osem) kalesinin Nicopolis (Niğbolu) yakınlarında olduğunu yazmıştır (İbrahim Kafesoğlu, "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, 3, 1957, s. 5). Ahmetbeyoğlu da bu bilgiyi aynı şekilde tekrarlamış, yalnızca kalenin adını *Aseumus* olarak daha doğru yazmıştır (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71, Ali Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 905; Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 155).

geçerek kendisinden sayıca üstün düşman kuvvetleriyle ve İskitler (Hunlar) arasında en çok ün salmış komutanlarla çarpışmıştır. Sayıları azalmakta olan Hunlar, kaleden yavaşça çekilmek zorunda kalmışlardır. Asēmousluların casusları, onlara düşmanın geri çekilmekte ve Romalılardan aldıkları ganimetleri yanlarında götürmekte olduklarını haber verince Asēmouslular, kalelerinden hayli uzak bir mesafede Hunlara saldırı düzenlemişlerdir. Düşmana ani bir baskın yapan Asēmouslular, Hunların ganimetlerini ele geçirmeyi başarmışlardır, çünkü düşmanları sayıca üstün olsalar da, cesaret ve güç bakımından kendileri daha üstün durumdadırlar. Böylece Asēmouslular pek çok İskit'i (Hun) öldürmüşler, pek çok Romalıyı kurtarmışlar ve düşmandan kaçanlara kapılarını açmışlardır. Attēlas ise Asēmouslulara kaçan Romalılar teslim edilene ya da onlar için fidye ödenene ve Asēmouslular esir aldıkları yabancıları özgür bırakana kadar ordusunu çekmeyeceğini ve antlaşmanın maddelerini onaylamayacağını bildirmiştir. Ne Attēlas'la antlaşma yapan Romalı elçi Anatolios ne de Thrakia'daki kuvvetlerin komutanı olan Theodoulos, Attēlas'ın taleplerine itiraz edebilmişlerdir. Zira onlar Attēlas'ın önüne güçlü kanıtlarla çıkmışlarsa da onu ikna edememişlerdir, çünkü Attēlas özgüvenli birisidir ve tekrardan savaşmaya hazırdır; öbür yandan, adı geçen iki Romalı ise yaşanan olaylardan ötürü yıldırılmış bir durumdadırlar. Bundan dolayı Anatolios ve Theodoulos, Asēmous halkına mektuplar yazarak ya aralarındaki kaçak Romalı esirleri teslim etmelerini ya da her esir başına 12 altın sikke (*solidus*) ödemelerini ve Hun esirlerini özgür bırakmalarını söylemişlerdir. Asēmouslular ise bu mesajları aldıkları zaman, aralarındaki Romalı kaçakların yanlarından ayrılarak özgürlüklerine kavuştuklarını ve esir düşmüş olan İskitlerden iki tanesi dışında hepsini idam ettiklerini bildirmişlerdir. Onların iki Hun esirini sağ bırakmalarının sebebi de kuşatma sırasında düşmanın bir baskın yaparak, kalenin önünde sürülerini otlatan Asēmouslu çocukların bir bölümünü kaçırmış olmalarıdır. Savaş kurallarına göre, çocuklar geri verilmediği sürece Asēmouslular da kendi ellerindeki esirleri teslim etmeyeceklerdir. Asēmouslulara gitmiş olan haberciler bu cevapla geri döndüklerinde, İskit kralı ve Romalı komutanlar, Asēmousluların kaçırıldıklarını ileri sürdükleri çocukların bulunması için bir arama yapılmasına karar vermişlerdir. Çocukların hiçbirisi bulunamadığında İskitler çocukların kendi ellerinde olmadıklarına ilişkin yemin etmişler ve Asēmousluların ellerindeki yabancı esirler geri verilmişlerdir. Asēmouslular ayrıca kendilerine kaçmış olan Romalıların, yanlarından ayrılarak özgürlüklerine kavuştuklarını ilişkin yemin etmişlerdir. Ancak Asēmouslular bu yemini yanlarında hâlâ gizlenen Romalılar olduğu hâlde yapmışlar ve yalan yemin etmiş olduklarını düşünmemişlerdir, çünkü bunu kendi ırklarından olan bu insanların güvenlikleri için yapmışlardır.²⁵ Attila'nın 447 Seferi hakkında Priscus ayrıca, Fr. 11.2'de (Müller'e göre Fr. 8) savaştan sonra kendisinin de içinde bulunduğu elçilik heyetinin Attila'ya gönderilmesini ve yolda yaşadıklarını anlatırken, yolda uğradıkları Serdikē (Serdica, Sofya) şehrinin daha önce Attēlas tarafından yakılıp yıkılmış olduğuna değinmiştir.²⁶ Priscus, bu sefer hakkında son olarak Fr. 14'te (Müller'e göre Fr. 8), savaş sırasında Zenōn adında üst rütbeli bir kişinin komutanlığından söz etmiştir. *Hypatos* (*Consul*) rütbesinde bulunan Zenōn, büyük bir Isauralı birliğine komuta ediyor iken, savaş sırasında bu birlikle Kōnstantinoupolis'i korumakla görevlendirilmiştir. Zenōn ayrıca

25 Priscus Fr. 9.3. Ahmetbeyoğlu'nun Fr. 9.3 çevirisi, diğer fragmanlara göre daha doğrudur (Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda...*, s. 23-26).

26 Priscus Fr. 11.2. Serdica'nın Hunlar tarafından 441'de mi yoksa 447'de mi yakılıp yıkıldığı konusu tartışmalıdır (Blockley, a.g.e., I, s. 168-169).

Stratiōtikōn Arkhōn Tagmatōn (Latince *Magister Militum per Orientem*, Türkçede *Doğu Orduları Komutanı*) unvanını da taşımaktadır.²⁷

Attila'yla yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış olan Nestorius, *Hērakleidēs'in Pazarı* başlıklı eserinin II. Kitabı'nın II. Kısmı'nda, kesin tarih vermeden onun 447 Balkan Seferi'ne kısaca değinmiştir. Ona göre, Hristiyanlık inancı çarpıtılmakta olduğu için, onu çarpıtanlar veba, açlık, yağmurun yağmaması (kuraklık), dolu yağışı, sıcaklık, olağanüstü depremler, esaret, korku ve kaçış gibi türlü illetler yüzünden bitkin düşmüşlerdir. Bunların üzerine bir de onlar, her şeyi yok edip herkesi esir alan barbarların ve İskitlerin (Hunlar) çıkardıkları daha büyük bir kargaşaya maruz kalmışlardır. Onlar bu istiladan sarsılmışlardır ve kurtarılmaları için en ufak bir umut bile yoktur; böylece onlar, başlarına gelen bu felaketlerin yalnızca insan eliyle olmadığını, Tanrı'nın gazabının söz konusu olduğunu anlamışlardır. Böylece Tanrı, daha önce hiç görülmemiş şiddetlerde yaşanan depremlerle toprağı sarsmıştır. Barbarlar da Romalıların üzerine çullanarak onlara saldırmışlar ve onları umutsuzluğa düşürmüşlerdir. Kōnstantinoupolis'te ise şehrin surlarının kuleleri yıkılmasına karşılık surların kendisi, sanki hiç deprem olmamış gibi sapsağlam kalmıştır; bir tek surların üzerindeki kireç dökülmüş ve altındaki taşları meydana çıkarmıştır. Büyük Theodosios Forumu'nda demirle ve kurşunla bağlanmış olan taşlar bile parçalanarak havaya sıçramıştır. Diğer ülkelerde (bölgelerde) yaşanan diğer olaylar da büyük kaygıya ve korkuya sebep olmuştur.²⁸ Nestorius'a göre büyük ve kalabalık bir halk olan İskitler (Hunlar), eskiden çeşitli halklara ve krallıklara bölünmüş olup, hırsız muamelesi görmekteydiler. Bu yüzden onlar, açgözlülük yüzünden ve hızlarının avantajlarını kullanarak yaptıkları bazı kötülüklerin dışında kötülük yapmamaktaydılar. Ancak İskitler sonradan (birleşik) bir krallığa dönüşmüşler ve devletlerini kurduktan sonra büyüklükleriyle Romalıların tüm kuvvetlerine üstün gelecek şekilde çok güçlenmişlerdir. Tanrı ise Romalılara, henüz gücünün zayıflamadığını göstermiştir. Ancak, Romalılar sapkınlıklarından ve Hristiyanlığı çarpıtmaktan vazgeçemedikleri için, barbarlar yeniden Romalıların üzerine yürümüşler, Romalıların toprakları üzerinde her yerde yayılarak katliamlar yapmışlar ve her şeyi altüst etmişlerdir. Romalıların ise ne herhangi bir kaçma yöntemleri ne de kaçacak herhangi bir yerleri kalmıştır, korku içindedir ve umutlarını yitirmişlerdir. Tanrı onları sararak, kurtulmaları için yaptıkları her çabada yetersiz bir duruma düşürmüştür. Romalılar, bir önceki kurtuluş şanslarını anlamadıkları için Tanrı, koyun gütmekte olup Theodosios'un kalbinin gizli amaçlarına karşı çıkan Nestorius'u yani kendisini göndermiştir. Nestorius zaten Tanrı tarafından harekete geçirilmiştir ve bir haç yapılmasını buyurmuştur; Theodosios ise ona inanmamakla birlikte, haçı kendi elleriyle yapmış ve onu barbarların üzerine göndermiştir. Ancak Theodosios, sarayın içine ve şehrin ortasında herkes tarafından görülebilsin diye Kōnstantinos Forumu'na birer haç daha diktirmiştir. Barbarlar da (forumdaki) haçı gördüklerinde kaçmışlar ve yenilgiye uğramışlardır. İmparatorun kendisi ise, kaçmak için hazırlanmaktaysa da bunun üzerine şehirde kalmak için özgüven kazanmış ve şehrin dermansız kalmış olan sınırları yeniden güçlenmiştir. Barbarlar yenilgi için kaçmışlar, imparator yüreklenmiş ve şehir cesaretlenmiş ise de, barbarların peşinden kimse gitmemiştir. Romalılar bundan sonra sapkınlıklarına devam ettikleri için Tanrı, onları cezalandırmak için barbarların

27 Priscus Fr. 14. Priscus'un sözünü ettiği Zenōn, komuta ettiği Isaurahlardan birisi olup, Latince adı Flavius Zeno'dur (Thompson, *A History of...*, s. 92).

28 Nestorius, a.g.e., s. 363-364.

saldırılarını ve depremleri yeniden göndermiştir. Sapkın Romalılar, barbarların yol açtıkları ölümlerin insan eliyle olduğunu düşünürlerken, depremin Tanrı'nın bir işi olduğunu anlayamamışlardır. Romalılar, Tanrı'ya inanmadıkları için barbarların köleleri olmuşlar ve yazılı belgelerin tasdiğiyle hem onlara hem de Tanrı'nın yanında savaşanlara haraç ödeme boyunduruğunun altına girmek zorunda kalmışlardır. Tanrı, barbarları efendi ve Romalıları köle yapmıştır; böylece üstünlük, sanki Tanrı yanlarında değilmiş gibi olan Romalılardan çıkararak, barbarlara geçmiştir. Bu yüzden de kavimlerin geriye kalanları, kendilerini korumaktan bile aciz olan Romalılardan kaçarak barbarlara sığınmışlardır.²⁹

Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında bilgi veren bir diğer dinî metin olan *Vita Hypatii*'de ise bu sefer hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Bu kaynağa göre Thrakia'da yaşayan Hunların barbar kavmi o kadar çok güçlenmiştir ki yüzden fazla şehir ele geçirmiştir. Kōnstantinoupolis bile tehlikeye girdiği için çoğu kişi şehirden kaçmıştır; keşişler bile İerosolyma'ya (Kudüs) kaçmak istemişlerdir. O kadar çok cinayet işlenmiş ve katliam gerçekleştirilmiştir ki, ölenlerin sayısı bilinmemektedir. Hunlar ayrıca pek çok kilise ile manastırı yağmalamışlar, rahipleri ve rahibeleri öldürmüşler, Hagios Alexandros Kilisesi'ni³⁰ de tahrip ederek hazineleri ve ata yadigarlarını götürmüşlerdir. Kilisenin yağması ilk kez yaşanmıştır, zira her ne kadar Hunlar daha önce bu kiliseye kadar yaklaşmışlarsa da hiçbirisi şehidin makamına kadar gitmeye cesaret edememiştir. Hunlar Thrakia'yı o kadar tahrip etmişlerdir ki bölge bir daha zenginleşip toparlanamayacak ve eski hâline dönemeyecektir.³¹ Batı Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Galya'da kaleme alınmış olup, Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında bilgiler içeren ender Batı Romalı kaynaklardan olan *Chronica Gallica* da bu sefer hakkında çok kısa bilgi vermiştir. Bu kaynağa göre 445 yılında Hunlar Thracia'yı istila ettikten³² sonra, 447 yılında Doğu Roma İmparatorluğu yeni bir istila ve yıkım yaşamış, en az yetmiş civarında şehri Hun saldırıları yüzünden tahrip edilmiş, ancak Batı Roma İmparatorluğu'ndan oraya hiç yardım gönderilmemiştir.³³

Attila'nın seferi hakkında bilgi veren diğer Roma-Bizans kaynaklarından Marcellinus Comes'e göre, 1 Eylül 444-31 Ağustos 445 tarihleri arasında Hunların kralı Bleda (*Bleda rex Hunnorum*), kardeşi Attila'nın kurduğu komplolar aracılığıyla öldürülmüştür.³⁴ Aynı tarihlerde Byzantium'da (İstanbul) Circus'ta (Hipodrom) bir halk ayaklanması çıkmış, pek çok insan birbirini öldürmüş, şehirdeki çok sayıda insan

29 Nestorius, a.g.e., s. 365-368.

30 Maenchen-Helfen, bu kilisenin Heraclea'dan (Perinthus, Marmara Ereğlisi) Arcadiopolis'e (Lüleburgaz) giden yol üzerinde Drizipera'da (bugünkü Karşıturan) olduğunu belirtmiştir (Otto Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, ed. Max Knight, University of California Press, Berkeley 1973, s. 123).

31 *Vita Hypatii* 138-139.

32 *Chronica Gallica* 130.

33 *Chronica Gallica* 132. Maenchen-Helfen, Galya'da derlenmiş bu kaynağın Doğu Roma'daki olaylarla ilgili olan kayıtlarının, muhtemelen Doğu Roma topraklarında yazılmış kaynaklardan alınarak metne sonradan eklenmiş olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Attila Doğu Roma'ya saldırırken Batı Roma'dan oraya hiç yardım gönderilmemiş olmasına ilişkin *Chronica Gallica*'da görülen yakınma, bu kaynağın Galyalı derleyicisinin itirafı değil, *Chronica Gallica*'ya sonradan eklenen Doğu Roma kökenli bir kaydın yazarının sitemidir (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 456).

34 Bleda'nın doğal yollardan mı öldüğü, yoksa kardeşi Attila tarafından mı öldürüldüğü konusunda tartışmalar vardır (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 67-68).

ve hayvan da salgın hastalık yüzünden hayatını kaybetmiştir. 1 Eylül 445-31 Ağustos 446 tarihleri arasında Constantinopolis'te (İstanbul) büyük bir açlık meydana gelmiş ve hemen ardından bir salgın hastalık çıkmıştır. İmparatorluk şehrinin kilisesi (Ayasofya) de bir yangında kül olmuştur.³⁵ 1 Eylül 446-31 Ağustos 447 tarihleri arasında ise büyük bir deprem, çeşitli yerleşim yerlerini vurmuş ve İmparatorluk Şehri'nin (İstanbul) kısa bir süre önce yeniden inşa edilmiş olan surlarını 57 kulesiyle birlikte yıkmıştır. Deprem şehrin içinde pek fazla yıkıma yol açmamışsa da pek çok başka şehir, bu deprem yüzünden yerle bir olmuştur. Açlık ve salgın getiren hava ise binlerce insanın ve hayvanın ölümüne yol açmıştır. Yaşanan bu felaketlerin ardından Hun kralı Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'na savaş açarak daha önceki seferden daha büyük bir sefere çıkmıştır. Avrupa'nın neredeyse tamamı Attila tarafından yıkıma uğratılmış, şehirler ve kaleler ele geçirilerek yağmalanmıştır.³⁶ Attila'nın seferi sırasında İmparatorluk Şehri'nin depremde yıkılmış olan surları, *Praefectus Praetorio* makamında olup surların tamiriyle görevlendirilen Constantinus³⁷ tarafından üç ay içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Hun kralı Attila ise tehditkâr bir şekilde Yunanistan'daki Thermopylae Geçidi'ne kadar ilerlemiştir. *Magister Militum* makamında olan Arnegisclus³⁸, Dacia Ripensis Eyaleti'nde (bugünkü Bulgaristan'ın kuzeybatısında) Utus Irmağı'nda³⁹ Hunlarla yapılan çarpışmada cesurca savaşmış, Hunların çoğu çarpışmada ölmüş, ama kendisi de Hun kralı Attila tarafından öldürülmüştür. 1 Eylül 447-31 Ağustos 448 tarihleri arasında ise savaş sona ermiş, Attila'nın Doğu Roma imparatoru Theodosius'a gönderdiği elçilik heyeti imparatorardan varılan anlaşmada miktarı kararlaştırılan haracın ödenmesini talep etmiştir.⁴⁰

Marcellinus Comes'le yaklaşık olarak çağdaş olan Ioannes Malalas ise, Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında eserindeki 14. Kitap'ta karışık ve hatalı bilgiler vermektedir. Ioannes Malalas, Attila'nın Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı 447'de yaptığı Balkan Seferi'ni, Batı Roma İmparatorluğu'na karşı 451'de yaptığı Galya ile 452'de yaptığı İtalya Seferleri'ni ve Attila'nın 453'teki ölümünden sonra oğullarının düşmanları tarafından yenilgiye uğratılmalarını, birbirlerine karıştırarak anlatmıştır.⁴¹ Anlatısında

35 Marcellinus 445-446.

36 Marcellinus Comes her ne kadar Attila'nın bu seferde Avrupa'nın neredeyse tamamını yıkıma uğrattığını yazmışsa da, buradan kastettiği yerler yalnızca Doğu Roma İmparatorluğu'nun Balkanlardaki eyaletleridir. Keza Attila henüz bu sefer sırasında Batı Roma İmparatorluğu ile savaşmamaktadır (Marcellinus 447).

37 Bu kişinin tam adı Flavius Constantinus'tur (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 120).

38 Muhtemelen Got kökenli olan Arnegisclus ya da Arnegisclus'un biyografisi için bkz. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, ed. J. R. Martindale, II, Cambridge University Press, New York 2006, s. 151.

39 Burası bugünkü Bulgaristan'da Vit Irmağı'dır (Thompson, *A History of...*, s. 85, 92). Kafesoğlu ise burasının Oescus (Gigen) kasabası yakınlardaki Vidin Çayı olduğunu belirtmiştir (Kafesoğlu, "a.g.e.", s. 5). Ahmetbeyoğlu bu bilgiyi aynı şekilde tekrarlamıştır (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 154). Marcellinus Comes'in eserini İngilizceye çeviren Croke, bu ırmağın adını yanlışlıkla *Utum* olarak yazmıştır (*The Chronicle of Marcellinus*, s. 19). Bu durumun sebebi, Latince *Utus* adının belirtme hâlinin (*accusativus*) *Utum* şeklinde olmasından kaynaklanmıştır; Croke, Latince metindeki *iuxta Utum amnem* ifadesinde *Utus*'un belirtme hâli çekimini, onun yalın hâli (*nominativus*) sanmıştır. Nitekim bütün yayınlarda bu ad, *Utus* şeklinde geçmektedir (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 154; Kafesoğlu, "a.g.e.", s. 5; Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 120; Thompson, *A History of...*, s. 85, 92).

40 Marcellinus 447-448.

41 Ioannes Malalas'ın Hun tarihiyle ilgili büyük oranda Bizans halk söylencelerine dayanarak verdiği bilgilerin

ağırlıklı olarak Attila'nın Batı Roma seferlerine yer veren Ioannes Malalas, tam tarih vermeden Doğu imparatoru Theodosios'un ve Batı imparatoru Balentinianos'un (Valentinianus)⁴² saltanatları sırasında, Gēped (Gepid) ırkından olan Attilas'ın (Attila)⁴³ on binlerce askerden oluşan büyük bir orduyla Rōmē'ye (Roma) ve Kōnstantinoupolis'e bir sefer düzenlediğini yazmıştır. Ona göre, Roma imparatoru Balentinianos'a bir Got elçisi aracılığıyla bir mesaj gönderen Attilas, mesajında "Benim ve senin efendin olan Attilas, sarayını onun için hazırlamanı benim aracılığıyla sana buyurmaktadır" demiştir. Attilas yine bir Got elçisi aracılığıyla, aynı mesajı Kōnstantinoupolis'teki imparator Theodosios'a da göndermiştir. Ioannes Malalas bundan sonra anlatısına Attila'nın Batı Roma seferiyle ve ölmesiyle devam etmiş, Attila'nın bu savaşının ayrıntılarının Priscus'ta bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Bunların dışında Ioannes Malalas ayrıca, yıl vermeden Theodosios'un saltanatı sırasında 26 Ocak günü Constantinopolis'te büyük bir depremin olduğundan da söz etmiştir.⁴⁵ Got asıllı Bizanslı tarihçi Iordanes, Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında kısa ama önemli ve başka yerlerde olmayan bilgiler aktarmıştır. Ona göre Hunların kralı Attila, Ardaric tarafından yönetilen Gepidler, Valamir tarafından yönetilen Gotlar (Ostrogotlar) ve başlarında kralları olan diğer kabilelerle ittifak kurarak Illyria'nın, Tracia'nın (Thracia), her iki Dacia'nın, Mysia'nın (Moesia) ve Scythia'nın tamamını tahrip etmiştir. Onlara karşı ise *Magister Militum Mysiae (Moesia Ordu Komutanı)* olan Arnegisclus, Marcianopolis'ten (Bulgaristan'ın doğusunda, Varna yakınlarında)⁴⁶ çıkmış ve yiğitçe savaşmıştır. Arnegisclus'un atı çarpışma sırasında ölmüş ve Arnegisclus bu yüzden hareket üstünlüğünü kaybetmiş, buna rağmen çarpışmaya devam etmiş ve sonunda öldürülmüştür. Mommsen, Iordanes'in aktardığı bu bilgileri 447 yılına tarihlendirmiştir.⁴⁷

Evagrius Scholasticus'un Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında verdiği bilgiler çok kısadır. İmparator Theodosios'un saltanat yıllarından söz ettiği yerde Evagrius Scholasticus, bu dönemde İskitlerin (Hunların) kralı Attilas'ın, hakkında daha önce çok şey yazılmış olan savaşını yürüttüğünü belirtmiştir. Attila'nın seferiyle ilgili başka bilgi vermeyen yazar, onun Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı bölgelerinde düzenlediği seferleri, hangi şehirlerin onun tarafından alınarak tahrip edildiğini ve başarılarından sonra nasıl öldüğünü Priscus'un anlatmış olduğunu yazmıştır. Evagrius Scholasticus ayrıca Theodosios'un döneminde çok büyük bir depremin yaşandığını, başkentin surlarının pek çok kulesinin yerle bir olduğunu, Khersonēsos'un (Gelibolu Yarımadası) Uzun Suru'nun yıkıldığını ve Bithynia, Hellēspontos, her iki Phrygia eyaleti gibi bölgelerin zarar gördüğünü anlatmıştır.⁴⁸ *Chronicon Paschale*'nin ise Attila'nın

---

değerlendirilmesi için bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 107-109. Attila'nın ölümünden sonra oğullarının uğradıkları yenilgiler hakkında ayrıca bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 115-122.

42 III. Valentinianus, 425-455 yılları arasında Batı Roma hükümdarı olmuştur.

43 Attila'nın Gepid kökenli olmasına ilişkin bilginin yanlışlığı konusunda bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 107, 110.

44 Ioannes Malalas 358-359.

45 Ioannes Malalas 363.

46 Kafesoğlu, bu şehrin bugünkü Preslav olduğunu belirtmiştir (Kafesoğlu, "a.g.e.", s. 5). Bu bilgi Ahmetbeyoğlu tarafından da aynı şekilde verilmiştir (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 155).

47 Iordanes, *Romana* 331.

48 Evagrius Scholasticus I.17. Whitby, Evagrius Scholasticus'un sözünü ettiği depremin, 26 Ocak 447'de yaşanan deprem olduğunu belirtmiştir (*The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, s. 44).

bu seferleriyle ilgili bilgileri Ioannes Malalas'tan almış olduğu görülmektedir. Sözünü ettiğimiz kaynak, Ioannes Malalas'ın anlatısını hemen hemen aynı şekilde kopyalamış, yalnızca Attilas'ın Gepid Hunlarının ırkından olduğunu belirtmiş, ayrıca Attilas'ın Theodosios'a ve Balentinianos'a gönderdiği Got elçileri aracılığıyla imparatorların kendi saraylarını değil, saraylardan birer tanesini kendisi için hazırlamalarını buyurduğunu yazmıştır. *Chronicon Paschale*'nin anlatısını Ioannes Malalas'tan ayıran bir diğer özellik ise, kroniğin bu olayları 450 yılı kayıtlarından sonra aktarmasıdır. Ancak burada da kronik, Attila'nın seferlerinin tam olarak bu yılda olduğunu yazmamış, tıpkı Ioannes Malalas'ın yaptığı gibi yalnızca bu olayların Theodosios'un ve Valentinianus'un saltanatları sırasında yaşandığını belirtmiştir.⁴⁹ Kronikte ayrıca Ioannes Malalas'ın yaptığı gibi Constantinopolis'teki büyük depreme de değinilmiş ve bu depremin 26 Ocak 450'de olduğu aktarılmıştır.⁵⁰ Bu kaynaktaki Attila'nın seferiyle ilgili bir diğer kayıt ise, 447 yılına aittir. Bu yıl içerisinde Markianoupolis (Marcianopolis) şehri ele geçirilmiş ve *Stratēlatēs Thrakēs* (*Magister Militum per Thracias, Trakya Ordu Komutanı*) olan Anargiskos (Anargiscus) öldürülmüştür. Ancak *Chronicon Paschale*, bu olayları Hun istilasıyla bağlantılı olarak anlatmamış ve şehri ele geçirenlerle komutanı öldürenlerin kim olduklarını yazmamıştır. Ayrıca bu yıl büyük depremlerin yaşandığı, surların yıkıldığı, depremlerin bir süre devam etmesi yüzünden kimsenin evlerine girmeye cesaret edemedikleri ve şehirden kaçarak gece gündüz ilahî söyledikleri aktarılmıştır. Ona göre zamanın başlangıcından beri böyle büyük bir korku görülmemiştir; ayrıca bazıları, gökte bir ateş gördüklerini de söylemişlerdir.⁵¹

Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında bilgi veren bir diğer Roma-Bizans kaynağı olan Theophanes, bu seferin Anno Mundi 5942'de (449/450 yılları) düzenlendiğini yazmıştır. Ona göre *Moundios* (*Muncuk*) adında bir İskit'in (Hun) oğlu olan Attilas, cesur ve kibirli bir adam olup, ağabeyi Bdellas'ı (Bleda) ortadan kaldırdıktan sonra, kendileri tarafından *Hunlar* olarak adlandırılan İskitlerin imparatorluğunun tek hükümdarı olmuştur. Attilas'ın 449/450 yıllarında Thrakia'yı istila etmesinin üzerine Doğu Roma imparatoru Theodosios, savaşmakta olduğu Vandal kralı Gizerikh (Genserik/Gaiserik/Geiseric) ile barış yapmış, Sikelia'daki (Sicilya) donanmasını geri çağırması, Aspar'ı, onun komutasına verdiği ordusunu ve Areobindos ile Argagisklos'u da Attilas'la savaşması için göndermiştir. Attilas ise bu sırada Ratiaria (Arçar)⁵², Naisos (Niş), Philippoupolis (Filibe), Arkadioupolis (Lüleburgaz), Kōnstantia (Köstence) ve daha pek çok şehri ele geçirerek büyük miktarlarda ganimet elde etmiş, çok sayıda kişiyi de esir almıştır.⁵³ Romalı generalleri çarpışmalarda tamamen yendikten sonra Attilas, iki denize de ulaşmıştır; bunlardan birisi Pontos (Karadeniz) iken, diğeri de Kallipolis'in (Gelibolu) ve Sēstos'un

49 *Chronicon Paschale* 587-588.

50 *Chronicon Paschale* 589. *Chronicon Paschale*'de anlatılan olayların doğru tarihlendirilmesi konusunda bkz. *Chronicon Paschale*, s. 80.

51 *Chronicon Paschale* 586.

52 Maenchen-Helfen, Ratiaria'nın bugünkü Arçar olduğunu yazmıştır (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 118). Mango ve Scott ise, Yukarı Moesia'da Tuna kıyısında bulunan Ratiaria'nın genellikle Arzar-Palanca'yla eşleştirildiğini belirtmişlerdir (*The Chronicle of Theophanes Confessor*, s. 160). Arçar, Bulgaristan'da Vidin yakınlarında, Tuna kıyısında bir köydür.

53 Sözü edilen şehirlerin yer tespiti için bkz. *The Chronicle of Theophanes Confessor*, s. 160.

(bugünkü Akbaş Limanı'nda)⁵⁴ yanından akan denizdir (Çanakkale Boğazı).⁵⁵ Attila bu ilerleyişi sırasında Hadrianoupolis (Edirne) ve bir zamanlar *Peirinthos* denilen Hērakleia (Marmara Ereğlisi) dışında bölgedeki bütün şehirleri ve kaleleri ele geçirmiş, Athyras (Büyük Çekmece) kalesine kadar gelmiştir. Theodosios ise bunun üzerine Attila'ya bir elçilik heyeti göndermek, Attila'nın geri çekilişini sağlamak için 6000 libre altın ödemek ve barışın devam edebilmesi için yıllık 1000 libre altın ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁶

Attila'nın 447 Balkan Seferi hakkında bilgi veren bir Süryani kaynağı olan Antakyalı İshak'ın vaazının başlarında, metni okuyanların Tanrı'ya şükretmeleri gerektiği yazılmıştır. Tanrı, çarpışma olmadan başkent halkına büyük bir kurtuluş sağlamış ve başkentlilerin gücünü savaşta yıpratmamıştır; başkentliler düşmanın yüzünü görmemişlerdir ve Tanrı, başkente gelerek halkını esir almakla tehdit eden tiranı (Attila) hastalık yoluyla yenmiştir. Düşmanlar hastalık surunun önünde tökezlemişlerdir; hem atlar hem binicileri yere kapaklanmışlardır; başkent için hazırlanmış olan düşman ordugâhı da susturulmuştur. Tanrı'nın buyruğuyla diyara barış gelmiş ve düşmanın geri dönmesi engellenmiştir. Tanrı, cılız bir asası olan hastalık sayesinde güçlü adamları mahvetmiş ve onları yere sermiştir. Düşmanın sahip olduğu korkunçluk, onu vuran zayıflığın (yani Tanrı'nın "cılız asası" olan hastalık) karşısında duramamıştır. Tanrı, vasat ve zayıf bir asayla başkentliler için düşmanın savaşçı güçlerinin elini kolunu bağlamıştır. Düşmanın hızlı olanları kaçmak için ayaklarına güvenmişlerdir; ancak, hastalık onlara ağırlık yapmıştır. Atlar ve atlılar, silahlar ve saldırı hep ziyan olmuşlardır, çünkü güçlü adamların başkent üzerine yürümesine engel olmak için bir ayak hastalığı⁵⁷, bu güçlü adamları yere sermiştir. Tanrı, kavmine karşı mağrurca davranmasını diye Filistlere sopayla vurmuş, Mısır'ı çekirgeyle cezalandırmış ve onu Yakub'un kızından mahrum bırakmıştır. Cılız sopalar vasıtasıyla da Tanrı, güçlü adamların çetelerini zayıf düşürmüş ve başkentlileri tehdit eden Hunları hastalık aracılığıyla yere sermiştir. Başkentlilere yardım eden bu müthiş hareket boyunca Tanrı, ne koluyla çarpışmaya katılmış, ne yayla ve okla savaşmış, ne de gücünü savaşta harcamıştır. Bunların yerine Tanrı, buyruğuyla çarpışmaları durdurmuştur; iradesiyle kılıcın varlığına son vermiştir; onun koruması da yüksek bir surdur ve güçlü adamlar bu suru aşamazlar.⁵⁸

Antakyalı İshak, buradan sonra vaazının metnine Eski Ahit'in Yahudi tarihiyle ilgili anlatılarıyla ve Hristiyan ilahiyatına ilişkin meselelerle devam eder.⁵⁹ Ancak

54 Mango ve Scott, Sēstos'u Eceabat ile eşleştirmişlerdir (*The Chronicle of Theophanes Confessor*, s. 160). Ancak Eceabat, Sēstos olmayıp eski Maydos (Madytos) şehridir.

55 Maenchen-Helfen biraz daha farklı bir çeviri yapmıştır: "Attila, Callipolis'te ve Sestus'ta denize ulaştı, hem Pontus'a hem Propontis'e." (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 113). Blockley'in çevirisi ise Mango ve Scott'un çevirisine yakındır (Blockley, a.g.e., I, s. 241).

56 Theophanes 5942. Theophanes'in aktardığı bilgilerin benzerleri, çok daha geç bir dönemde yaşamış olan bir Bizanslı tarihçi olan Nikēphoros Kallistos Xanthopoulos'un (1256-1335; eseri olan *Historia Ecclesiastica*'yı 1320 yılı dolaylarında yazmıştır) eserinde de mevcuttur (Blockley, a.g.e., II, s. 241, 382).

57 Moss'a göre cümlenin bu kısmı farklı şekillerde çevrilebilir. Onun önerdiği başka bir çeviri şekline göre hastalık, yaya olan güçlü adamları yere sermiştir; hastalığın güçlü adamların ayaklarını yere sermiş olmasına ilişkin bir çeviri de yapılabilir (C. Moss, "Isaac of Antioch. Homily on the Royal City", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 8, 1932, s. 62).

58 Moss, "a.g.e.", II, s. 61-62.

59 Moss, "a.g.e.", II, s. 62-66.

Antakyalı İshak bir yerde, Hunların sefere çıkma sebeplerine değinir ve bu konuda Hunları suçlarken Romalıların da bir miktar suçu olduğuna değinir. Ona göre güç ve gurur, başkenti büyütmüş ve onu kavimler arasında imrenilen bir şehre dönüştürmüştür. Tiranlık elde ettiği ganimetleri bu şehirde biriktirmiş ve yağmacı çetelerin bu şehre olan iştahlarını kabartmıştır. Hun (hükümdarı), onun malını mülkünü arzulamış ve ardından bu duygusu arzudan gazaba dönüşmüştür; arzusu kızgınlığa dönüşürken onu savaşa ve kılıca başvurması için tahrik etmiştir. Açgözlü olan bu hükümdar, arzuyu gazaba katarak karıştırmış ve şehre doğru yürümeye cüret etmiştir; zira bu, arzudan dolayı kavgaya tutuşan yağmacıların özelliğidir. Açgözlü kişiler, dik duran her şeyin çekişme ve kavga konusu olmasına yol açarlar; dünyadan açgözlülük kaldırılırsa barış her yere gelecektir. Antakyalı İshak bundan sonra, dünya malının nasıl halkları birbirine düşürdüğüne ve savaşların çıkmasına sebep olduğuna değinir. Ona göre zenginler, ülkeyi tutsaklık altına alırlar ve yağmacıları kendilerine karşı tahrik ederler; mal-mülklerinin aşırı bolluğu yüzünden zenginler, tutsaklığın gerçek sebebidirler. Fakir insan dünyaya barış getirir çünkü eşkiya onun üzerine gitmez; zengin insan ise kılıçların çekilmesinin sebebidir, çünkü dünyayı çarpışmalarla titretir. Yabancı onu tehdit eder ve tutsak eden kişi onun hazinelerini arar; zengin insan, böbürlenmesi yoluyla askerleri üzerine çeker ve onlar da toprakların nüfusunu azaltmak için gelirler. Antakyalı İshak bu sözlerinden sonra, Adem'in kendisini kıskanan Şeytan tarafından Cennet'ten kovulmasının anlatısını verir.⁶⁰

Bu kısımdan sonra Antakyalı İshak, Hunların Constantinopolis'in üzerine yürümelerini anlatır ve Hun orduları ile Hunların savaşa yöntemlerini tasvir eder. Ona göre Hun (hükümdarı), ovaların ortasındaiken başkentin görkemini duymuş ve ona imrenmiştir; şehrin zenginlikleri de onda, şehrin hazinelerini yağmalamak için gelme arzusunu uyandırmıştır. Ovanın sevimsiz insanlarını çağırarak onları toplamıştır; çölde (bozkırda) yaşayanlar onun etrafında kümelenmişlerdir ve hükümdar, çölün çetesini ülkeyi tutsaklık altına almak amacıyla sefere çıkarmıştır. Hükümdar, "Gidelim, barışın zenginliklerin çoğalmasını sağladığı ülkeyi yağmalayalım – hazinelerini, yabancıların henüz yağmalamamış oldukları büyük şehrin üzerine yürüyelim. Gidelim, dünyanın tamamının toplandığı şehri ele geçirelim – bir yuvanın ve bir kafesin içindelermiş gibi şehirdeki bütün kavimleri ele geçirelim. Uzun süren barışın büyüttüğü ve bu barışın tüm toprakların hazinelerini onun şerefine (ona hediye olarak) getirdiği muhteşem şehre gidelim. Yağmaların süpürmüş olduğu zenginlikler onun elindedir ve o, Perslerle Romalıların tüm altınını bir araya getirmiştir – tüccarlar ona gitmişler ve zenginlikleri onun içine yığmışlardır... Denizin ve karanın zenginliklerini denizciler sürükleyip getirerek onun içine yığmışlardır – dünyanın tamamı oradadır, hızlıca doğrulalım ve ona gidelim. Şiddet ve onun yoldaşı, şehirleri soyup (ganimetleri) onun içine yerleştirmiş olabilir – ve zulüm ile onunla birlikte suç, dünyada olan her şeyi ona vermiştir." demiştir. Tiran yani Hun (hükümdarı), bu sözleri ordugâhına söylemiştir; soyguncu, askerlerini arzuya doldurmak için bu sözleri sarf etmiştir. Kendisini askerleriyle birlikte zor bir iş için hazırlamıştır; böylece ilerleyebilecek, ele geçirebilecek ve tahrip edebilecektir. Korkunç kişi kendisini yağmacı çetelerle silahlandırmıştır (onları etrafında toplamıştır) ve adaletsiz kişi şehre ulaşmak üzeredir. Kılıcı sağ elinde asılı dururken kılıcın yarısı sol elindedir; elini yayının üstüne koymuş ve bu yaydan gönderdiği okla yayını denemiştir.⁶¹

60 Moss, "a.g.e.", II, s. 66-67.

61 Moss, "a.g.e.", II, s. 67-68.

Ancak günahkârlar yaylarını gerdiklerinde ve oklarını kirişlerine taktıklarında, hazırlıklar mükemmel bir şekilde yapılmışken ve ordu başkente hızlı bir şekilde ulaşmak üzereyken, tehlike onlarla gelirken ve gazap savaşı kıskırtırken, hastalık musallat olmuş ve orduyu kırlara savurmuştur. Barışı seven (Tanrı), barışın gelebilmesi ve ordunun mahvolabilmesi için tıpkı bir komutan gibi hastalığı tehditkâr ordunun üzerine göndermiştir. Hastalık, güçlü olanların gücünü almış ve savaşçıların dizlerini çelimsiz bırakmıştır; yayı ve kılıcı tutan elleri gevşeterek hedeflerinden saptırmıştır. Muazzam adamın sinirini söndürmüş, güçlü olanların tehditlerini dindirmiştir; bilge olanın öğütlerini boşa çıkarmış, korkusuz olanın yüreğini zayıflatmıştır. Yüreği çarpışma için güçlü bir şekilde atan kişi, hastalık yüzünden eli ayağı tutmaz duruma gelmiştir; cesareti gücü sayesinde canlı olan kişi, sayıca az duruma düştüğü için mecburen mütevazı hâle gelmiştir. Ok atmakta yetenekli olan kişiyi, bağırsak hastalığı devirmiştir; atların binicileri pinekleyip uyumuşlardır ve zalim ordu susturulmuştur. Hun'un bóbürlenmiş olduğu toplanmış ordu, Asur ordusunun Siyon'u tehdit ettiğinde olduğu gibi birdenbire mahvolmuştur. Antakyalı İshak, bundan sonra Asur hükümdarı Sennacherib'in büyük ordusuyla nasıl bóbürlendiğini, ancak Tanrı'nın gazabı sonucunda ordusunun nasıl mahvolup yitip gittiğini anlatmış, böylece Attila'nın Constantinopolis'in üzerine yürümesini de Sennacherib'in Kudüs Kuşatması'na benzetmiştir. Akılsız ve küstah kişilerin kendi yapabileceklerinin sınırlarını bilmediklerini söyleyen Antakyalı İshak, kendilerine bu şekilde güvenen böyle kişilerin sonunda Tanrı'nın gizli planlarını göremediklerini ve Tanrı tarafından bozguna uğratıldıklarını anlatmıştır. Antakyalı İshak vaaz metninin geri kalan kısmını da Hristiyan ilahiyatıyla ilgili konuşmalarla sürdürerek vaazını bitirmiştir.⁶²

Araştırma Eserlere Göre Attila'nın 447 Yılı Balkan Seferi

Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi'yle ilgili bilgiler aktaran kaynaklarını inceledikten sonra, yakın zamanlarda yapılan araştırmalarda bu seferin nasıl ele alındığını, tarihlendirilmesinin nasıl yapıldığını ve olay örgüsünün nasıl yeniden canlandırıldığını inceleyeceğiz. İngilizce yayınlar arasında bu konudaki en güncel çalışma, Blockley tarafından yapılmıştır. Blockley, 1981'e kadar İngilizce yapılmış çalışmalarda bu seferin tarihlendirilmesinin nasıl yapıldığına ilişkin görüşleri bir araya getirmiştir.⁶³ Attila'nın Balkan seferleriyle ilgili ilk çalışmalardan birisini Gibbon yapmıştır. Gibbon, Hunların 441'deki ve 447'deki iki seferini tek bir sefer olarak düşünmüş ve bunun da 441'de yapıldığını yazmıştır.⁶⁴ Gibbon ayrıca Hunlar ile Doğu Roma arasında yapılan nihai barış antlaşmasını da 446 yılına tarihlendirmiştir.⁶⁵ Antakyalı İshak'ın eserini İngilizceye çeviren Moss, Attila'nın 441-443 yıllarında Philippopolis'i ve Arcadiopolis'i alarak, 447'de ise Thermopylae'ye ulaşarak Constantinopolis'i iki kere tehdit ettiğini yazmıştır. Ona göre Antakyalı İshak'ın metni, 447'deki büyük depreme değinmediği için 441'deki savaşı anlatıyor olabilir. Metinde Constantinopolis'e daha önce herhangi bir saldırı yöneltilmiş olduğuna değinilmemesi, ayrıca şehrin olağanüstü zenginliklerinin tasvir edilmesi, metnin Birinci Balkan Seferi sıralarına tarihlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Moss'a göre 441-447 yılları arasında Hunlara ödenmiş olan haraçlar, şehrin zenginliğini

62 Moss, "a.g.e.", II, s. 68-71.

63 Blockley, a.g.e., I, s. 168-169.

64 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Antony Lentin ve Brian Norman, Wordsworth Editions Limited, Kent 1998, s. 649-651.

65 Gibbon, a.g.e., s. 655.

önemli ölçüde azaltmış olduğundan, Antakyalı İshak'ın sözünü ettiği zenginlikler 441 öncesindeki yılları tasvir etmektedir. Hun kuvvetlerinin salgın hastalıklar tarafından zayıflatılmış olmalarına rağmen, 443'te Doğu Roma İmparatorluğu'nun oldukça aleyhine olan bir antlaşmaya varılmış olması, Bosphorus'a (İstanbul Boğazı) kadar ilerlemiş olan Hun kuvvetinin, esas Hun ordusunun yalnızca bir bölümü olabileceğini gösteriyor olabilir. Her ne kadar bu birliğin hastalıktan kırılması Constantinopolis'i kurtarmışsa da, bu olay seferin tamamını etkilememiştir.⁶⁶

Grousset ise, Attila'nın Balkan seferlerinden çok kısa bir şekilde söz etmiştir. Ona göre Attila, 441'de sefere çıkarak Naissus'u ele geçirmiş, Philippopolis'i yağmalamış, Arcadiopolis'e kadar olan tüm Trakya'yı tahrip etmiş ve bu şehri yakmış, 448'de ise Doğu Roma İmparatorluğu'yla barış yapmıştır.⁶⁷ Váczy, Hunların 441'de Sirmium, Singidunum, Viminacium, Ratiaria ve hatta daha iç bölgelerdeki Naissus, Philippopolis, Arcadiopolis ve Constantia gibi şehirleri yerle bir ettiklerini yazmıştır. Ona göre Hunlar, 442'de Sicilya'dan geri dönen Doğu Roma ordusunu da Chersonesus'ta bozguna uğratmışlar ve 442 ya da 443'te Doğu Roma İmparatorluğu'yla Priscus'un anlattığı antlaşmayı yapmışlardır. Ancak Attila, Hunların temel zenginlik kaynağı yerleşik halkların yağmalanması olduğu için, tek başına tahta oturduğunda 445'te antlaşmayı bozmuş ve 447'de Trakya'ya girmiştir. Arnegisclus'un ordusunu Dacia'da bozguna uğratan Attila, tüm Balkan Yarımadası'nı işgal etmiş ve Thermopylae'den Constantinopolis'e kadar olan tüm bölgelerde Hun dehşetini yaşatmıştır. Hunlar bu sefer sırasında Marcianopolis'in ve Serdica'nın da dâhil olduğu yetmiş şehri yakıp yıkmışlardır. Attila bu zaferlerinden sonra 448'de Doğu Romalılarla sınır düzenlemesi ve ticaretle ilgili bir antlaşma yapmıştır.⁶⁸

Attila'nın Balkan Seferlerini inceleyen araştırmacılardan birisi olan Thompson, Hunların Balkanlara 441, 443 ve 447 yıllarında üç farklı sefer düzenlediklerini düşünmüştür.⁶⁹ Thompson, 441 ve 443 yıllarındaki seferleri tek bir savaşın etkinliklerini olarak betimlemiş ve 447 Seferi'ni de ayrı bir savaş olarak ele almıştır.⁷⁰ Ona göre Attila, 443'te sefere çıktığı zaman Ratiaria'yı aldıktan sonra, Naissus'u ve Serdica'yı alarak bunları yakıp yıkmış, Philippopolis ve Arcadiopolis'i ele geçirmiş, bir tek Hadrianopolis'i ve Heraclea'yı⁷¹ almadan yoluna devam etmiştir. Aspar, Arnegisclus ve Areobindus komutasındaki Doğu Roma ordusuyla karşılaşan Attila, bu orduyla Constantinopolis'in hemen dışında bazı çarpışmalar yaparak ona ağır kayıplar verdirmiş ve Hun ordusunun hızlı manevra yeteneği sayesinde Doğu Roma ordusundan arta kalanların Chersonesus'a kadar gitmek zorunda kalmalarını sağlamıştır. Bu sırada Hunlar, Callipolis, Sestus ve buranın kuzeyinde belirlenemeyen bir yerde üç noktadan denize ulaşmışlar, Constantinopolis'e çok yakın olan Athyras'ı da işgal etmişlerdir. Başkente

66 Moss, "a.g.e.", I, s. 296-297.

67 René Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, çev. Naomi Walford, Rutgers University Press, New Brunswick 1970, s. 76.

68 Péter Váczy, "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila*, haz. Gyula Németh, çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 60.

69 Thompson'ın 441 Seferi hakkındaki anlatısı için bkz. Thompson, *A History of...*, s. 79-81.

70 Thompson, *A History of...*, s. 79-85, 90.

71 Thompson'ın kitabının Dinçel tarafından yapılan çevirisinde, bu yerin günümüzdeki Kuşadası olduğu yazılmıştır (Thompson, *Hunlar*, s. 110). Kitabın İngilizce aslında ise bu şekilde herhangi bir tanımlama bulunmamaktadır (Thompson, *A History of...*, s. 84).

saldırmayan Attila, Chersonesus'a giderek burada Aspar'ın ordusundan geriye kalanları bozguna uğratmıştır. Thompson'a göre bu sefer sırasında Romalıların kazandıkları tek askerî başarı, Priscus'un anlatmış olduğu Asemus kuşatmasıdır. Burada baskına uğrayan ve kayıplar veren Hunlar, Aşağı Moesia'da harekât düzenleyen ve asıl ordudan ayrılmış olan büyük bir Hun süvari birliğidir. Thompson bundan sonra Anatolius'un Attila'yla yapmış olduğu anlaşmadan söz etmiş ve 443 Seferi'nin anlatisini tamamlamıştır.⁷² Ayrıca Thompson, Theodosius'un Attila'ya elçi olarak göndermiş olduğu Senator'un, 443 Seferi'nden sonraki yıllar içerisinde göndermiş olduğunu düşünmüş, ancak bunun kesin tarihlendirilmesinin yapılamadığına da işaret etmiştir.⁷³

Thompson, 447'deki seferin Attila'nın Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü ikinci büyük saldırı olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu seferin sebepleri kaynaklarda kaydedilmemişse de, Hunların yağmacılığa verdikleri önem ile son yıllarda Doğu Roma İmparatorluğu'nda yaşanan doğal felaketler, Attila'nın sefere çıkmasına yol açmış olmalıdır. Thompson'a göre bu sefer, 441'deki saldırının daha doğusundan, Scythia Minor'un ve Moesia'nın içinden yönetilmiş ve Doğu Romalıların sınırda yapmış oldukları savunma hatlarıyla karşı karşıya gelinmeden ilerlenebilmiştir. Thompson ayrıca 26 Ocak 447'de yaşanan depremi ve ardından surlarda yapılan tamirati da anlatmıştır. Nestorius'un Theodosius'un Constantinopolis'ten kaçmaya hazırlandığına ilişkin verdiği bilgi ise Thompson'a göre kuşkuludur ve bir önyargıyla yazılmıştır, zira Thompson'a göre imparator, Attila'nın saldırısına hazırlıksız yakalanmamıştır. Callinicus'un Hunların yüzden fazla şehir ele geçirmiş olduklarına ilişkin verdiği bilgi de Thompson'a göre biraz abartılı bir ifade olabilir. Utus Savaşı'nı anlatan Thompson, bu çarpışmanın Hunların kazandıkları son zafer olduğunu söylemiştir. Ona göre Hunlar, bu zaferden sonra Marcianopolis'i almışlar ve girdikleri eyaletlerde pek çok yıkım yapmışlar, ancak başkente saldırmaya niyetlenmemişlerdir. Thompson, eyaletleri yakıp yıkan Hunların Thermopylae'i ele geçirdikten sonra savaşın nasıl bittiğinin bilinmediğini, 441-443 Savaşı'na oranla bu sefer hakkında çok daha az bilginin mevcut olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁴

Kafesoğlu, Attila'nın 447 Balkan Seferi'ni araştırma eserlere dayanarak ele almış ve Türk okurlar için bir anlatı sunmuştur. Ona göre, Attila'nın sefere çıkmasının esas sebebi her ne kadar kaynaklarda Doğu Romalıların haraçlarını ödememeleri olarak gösteriliyorsa da esasında Attila, 446'daki salgın ve 447'deki depremden sonra Doğu Roma'nın askerî ve malî zayıflığından yararlanmak istemiştir. Kardeşi Bleda'nın ölümüyle birlikte Hun İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olan Attila, dünya hâkimiyetini kurmak için 447'de Doğu Roma İmparatorluğu'nu hedef almıştır. Kafesoğlu'ya göre Hunlar, Utus Irmağı'nı geçtikten sonra Doğu Roma ordusunu ağır bir bozguna uğratmışlardır; ancak Kafesoğlu, bu çarpışmada Hunların uğradıkları ağır kayıplara değinmemiştir. Zaferden sonra Attila, ordusunun bir kolunu Asemus kalesini kuşatmakla görevlendirmiş, bir kolunu Tuna boyunca sıralanmış şehirleri almak için doğuya doğru yollamış, kendisi de ordusunun ana kitleleriyle güneye doğru sefere devam etmiştir. Serdica'yı ve Philippopolis'i alan Attila, Hadrianopolis'i kuşatmışsa da burada savunma güçlü olduğu için zaman kaybetmemek

72 Thompson, *A History of...*, s. 83-86.

73 Thompson, *A History of...*, s. 89-90.

74 Thompson, *A History of...*, s. 90-94.

amacıyla harekâtına devam etmiştir.⁷⁵ Durostorum'u (Silistre)⁷⁶ ve Marcianopolis'i ele geçirdikten sonra Attila, ordusunun Karadeniz kıyısından güneye inen koluyla birleşerek Constantinopolis'in üzerine yürümüş, Arcadiopolis'e, Callipolis'e ve Sestus'a kolayca girmiştir. Attila'nın Constantinopolis surları önünde belirmesi beklenirken Attila birden geriye dönerek, arkada kalan savunma yuvalarını yok etmek için Trakya'yı geçerek Tesalya'ya girmiş ve Thermopylae'ye kadar ulaşmıştır. Artık Constantinopolis'i rahatça kuşatabileceğini düşünen Attila, şehre doğru yönelirken Doğu Romalılar da Anadolu'dan aliecele topladıkları birliklerle Chersonesus'ta Attila'nın yolunu kesmek istemişlerdir. Hunlar bu orduyu da imha ettikten sonra Athyras'a ulaştıklarında Attila, burada ordugâh kurmuş ve Doğu Romalıların gönderdikleri heyetle bir antlaşma yapmıştır. Kafesoğlu'na göre Attila'nın Athyras'tan sonra seferine devam etmemesinin ve Constantinopolis'e saldırmamasının sebebi, kazandığı zaferlerle Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendi hâkimiyeti altına almış olduğunu düşünmesi ve gerek görmedikçe uygarlık merkezlerini yıkmaktan çekinmesidir.⁷⁷ *Türk Millî Kültürü* kitabında da Kafesoğlu, Attila'nın 447 Balkan Seferi'ne kısaca değinmiş ve bu seferin anlatısını, önceki çalışmasına göre özetleyerek sunmuştur.⁷⁸ Ahmetbeyoğlu'nun 2001, 2002 ve 2013 yıllarında yaptığı üç çalışmasında bulunan 447 Balkan Seferi anlatıları ise, Kafesoğlu'nun 1957'deki anlatısının hemen hemen aynısıdır. Ancak Ahmetbeyoğlu kendi çalışmasında yalnızca araştırma eserlerden yararlanmamış, bazı tarihî kaynaklara da başvurmuştur.⁷⁹ Ahmetbeyoğlu'nun 2001'deki ve 2013'teki anlatısını Kafesoğlu'dan ayıran bir diğer nokta ise, onun Priscus'un anlatmış olduğu Asemus Kuşatması'na da yer vermiş olmasıdır; Ahmetbeyoğlu bu bilgiye 2002'deki çalışmasında yer vermemiştir. 2001 yılındaki çalışmasını Ahmetbeyoğlu, 2013 yılında aynı şekilde tekrarlamıştır.⁸⁰

Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi hakkındaki en ayrıntılı ve kapsamlı çalışma, Maenchen-Helfen tarafından yapılmıştır. Son üç yüzyılda bu konuda Avrupa'da yapılan çalışmaları incelemiş olan Maenchen-Helfen, Hunların 440'lı yıllardaki Balkan seferlerinin kronolojisindeki sorunlara değinmiş ve araştırmacıların farklı görüşlerini derlemiştir. Thompson'ın görüşlerini yukarıda aktarmıştık; onun dışında, Tillemont ve Seeck, Hunların Philippopolis'i ve Arcadiopolis'i 447'de aldıklarını düşünmüşlerken,

75 Attila'nın Hadrianopolis'ten geçtiğine ilişkin tek kayıt, Theophanes'tedir. Ancak Theophanes, Attila'nın şehri kuşatıp kuşatmadığını söylememiştir; ona göre Attila, Hadrianopolis ile Hêrakleia dışında bölgedeki bütün şehirleri ve kaleleri ele geçirmiştir (Theophanes 5942). Daha önce de değindiğimiz gibi, Hunların Serdica'yı hangi sefer sırasında ele geçirdikleri konusunda tartışmalar vardır (Blockley, a.g.e., I, s. 168-169).

76 Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi'ni anlatan tarihî kaynakların hiçbirisinde, bu sefer sırasında Durostorum şehrinin alındığına değinilmemiştir.

77 Kafesoğlu, "a.g.e.", s. 4-6.

78 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 79.

79 Ahmetbeyoğlu, 447'de savaşın başlaması ve Utus Savaşı'na kadar olan gelişmeleri aktardığı kısımda tarihî kaynak olarak Priscus'un yanı sıra Prosper Tiro'ya da atıfta bulunmuştur (Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 71; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905, 917; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 154). Prosper Tiro'ya göre 442 yılında Hunlar, Thracia'yı ve Illyria'yı istila ederek yıkımlarda ve yağmalarda bulunmuşlardır; bunun üzerine de Sicilya'da bulunan kuvvetler, Doğu eyaletlerini savunmak üzere geri çağırılmışlardır (Prosper Tiro 1346). Bu anlatı, Hunların İkinci Balkan Seferi'ne değil, Birinci Balkan Seferi'ne aittir.

80 Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s. 70-73; Ahmetbeyoğlu, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", s. 905; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 154-156.

Priscus'un Fr. 9.3'te sözünü ettiği antlaşma Bury ve Stein'a göre 443'te, Gibbon'a göre 446'da, Wietersheim'a ve Kulakovskii'e göre 447'de yapılmıştır; Tillemont ise, savaşın 447'de yaşandığını ve 448'e kadar sürdüğünü belirtmiştir. Maenchen-Helfen, bu kadar çok farklı görüşün ortaya atılmasına sebep olan şeyin, Theophanes'in kayıtları olduğunu göstermiş ve Theophanes'in kayıtlarındaki yanlışlıklarını⁸¹ göz önüne sermiştir.⁸² Savaşın ardından Hunlara ödenen ağır savaş tazminatı yüzünden Doğu Romalıların çekmiş oldukları sıkıntılardan yola çıkan Maenchen-Helfen, bu sıkıntıların 442'de ya da 443'te ilk savaşın ardından yaşandığına ilişkin görüşe karşı çıkmıştır. Onun sunduğu kanıt, bu büyüklükte ekonomik bir krizin yaşanması sırasında vergilerin yüksek tutulması gerektiğidir; ancak, 29 Kasım 444'te çıkan bir fermanla vergilerde düşüşe gidildiği görülmektedir. Doğu Romalıların ağır bir ekonomik yükün altına girdikleri savaş ve ardından gelen antlaşma, bu vergi indiriminden sonra yaşanmış olmalıdır; yani vergi indirimi savaşta sonra değil, önce yapılmıştır. Hunların 443'te Constantinopolis önlerine kadar gelmiş olduklarına ilişkin görüşe karşı çıkan Maenchen-Helfen, İlkbahar 443'te Theodosius'un Anadolu gezisine çıktığını ve 11 Ocak 443'te Akhilleus Hamamı'nın büyük kutlamalarla açıldığını, Hun saldırıları bu tarihte gerçekleşiyor ise bu iki olayın yaşanmasının da mümkün olmadığını belirtmiştir. Maenchen-Helfen ayrıca Callinicus'un, Evagrius Scholasticus'un ve Iordanes'in Hun Savaşı olarak yalnızca 447 Seferi'ne değindiklerinin, Callinicus'un bunun yanında Hunların sefere çıkmadan önce büyük depremin yaşandığını yazmasının üzerinde durmuştur. Ayrıca Maenchen-Helfen'a göre, Priscus'un sözünü etmiş olduğu Chersonesus Savaşı'ndan sonra varılan barış antlaşması, 442 ya da 443'te yapılmış olsaydı, Doğu Romalıları bu antlaşmayı hem Attila'yla hem de Bleda'yla yaparlardı; ancak Priscus, bu antlaşmanın yalnızca Attila'yla yapıldığını belirtmiştir. Maenchen-Helfen bunların yanı sıra, Attila'yla antlaşma yapmış olan Anatolius'un, Hunların ilk Balkan Seferi sırasında Constantinopolis'te değil, Antiochia'da olduğuna dikkat çekmiştir. Bütün bu bilgilerden yola çıkan Maenchen-Helfen, Attila'nın İkinci Balkan Seferi'nin 447'de yaşandığı sonucuna varmıştır.⁸³

Doğu Romalıları, Maenchen-Helfen'a göre Hunların 441-442 yıllarındaki Birinci Balkan Seferi'nin ardından 443 ya da 444 yılında Hunlara haraç ödemeyi kesmiş olmalarıdır. Birinci Sefer'de Doğu Roma ordularının dağınık bir durumda olmalarından yararlanan Hunlar, Balkanların batı taraflarına girerek zaferler kazanmışlar ve Theodosius onlara ödeme yapınca geri çekilmişlerdir. Onlar gidince imparator antlaşmayı bozmuş ve haraç ödemeyi kesmiştir; Hunlar ise henüz güçlerini tam olarak toparlayamamış oldukları için, o sıralarda harekete geçmemişlerdir. Hunların 447'deki Balkan Seferi'nde kazandıkları başarının ardında basit bir tesadüf ya da Doğu Roma'nın gizemli bir zayıflaması değil, Attila'nın Bleda'nın ölümünden sonra tek başına tahta çıkmış olması yatmaktadır. Maenchen-Helfen'a göre, Priscus'un savaşın çıkma sebeplerini anlattığı Fr. 9.1, daha önceki bazı araştırmacılar tarafından 442'ye tarihlendirilmişse de kesinlikle 447'ye aittir, çünkü burada Attila'nın tek başına hükümdarlığı açıkça vurgulanmıştır. Maenchen-Helfen ayrıca, aynı fragmanda geçen önemli bir ayrıntının üzerinde durmuştur. Attila, Theodosius'a gönderdiği mektuplarında, mevcut savaş

81 Örneğin Naissus'un Theophanes'in kaydının tersine 447'de değil, 442'de ele geçirilmiş olması gibi (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 116).

82 Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 111-114.

83 Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 114-116.

durumu bahane edilerek gönderilmemiş olan kaçakların ve haraçların en kısa zamanda kendisine yollamasını söylemiştir. Maenchen-Helfen'a göre, Attila'nın isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda Hunları Romalıların üzerine salacağını söylerken aslında demek istediği, koşulların yerine getirilmemesi durumunda kendi iktidar gücünün bile Hun kitlelerinin kontrolden çıkmasına engel olamayacağıdır. Attila'nın, "mevcut savaş hâli" ifadesi burada önemlidir, çünkü Attila henüz bizzat kendisi sefere çıkmamıştır ve sefere çıkmamak için taleplerinin yerine getirilmesini bildirmektedir. Maenchen-Helfen'a göre bu ifadeden anlaşılması gereken durum, o sıralarda üç farklı Hun topluluğunun mevcut olabileceğidir. Bunlar sırasıyla 1) Attila'nın yandaşları ve ordusu; 2) sabırsız, hükümdarlarından memnuniyetsiz olup, almaya hakları olduğuna inandıkları altınların tamamını elde edememeleri durumunda savaşa gitmeye hazır bekleyen "İskit kitleleri" ve 3) o sıralarda zaten Romalılarla savaşmakta olan bazı Hunlardır. Bu yüzdendir ki, Priscus'un Attila'ya elçi olarak gönderildiğinden söz ettiği Senator, Attila'nın hükmünü tanımayıp Romalılarla savaşmakta olan başıboş Hunlar yüzünden yolculuğuna devam etmeye cesaret edememiştir. Maenchen-Helfen ayrıca, Senator'un elçilik seferinin savaştan önce 445'te ya da daha büyük olasılıkla 446'da yapılmış olduğunu düşünmüştür.⁸⁴

Marcellinus Comes'in kayıtlarını inceleyen Maenchen-Helfen, onun Attila'nın seferiyle ilgili bilgileri depremden önce verdiğini, sanki depremin Attila'nın sefere çıkmasından sonra yaşandığı gibi yazdığını söylemiştir. Ancak bizim incelediğimiz Marcellinus Comes neşrinde, depremin anlatısı savaşın anlatısından önce gelmektedir.⁸⁵ Bundan sonra Maenchen-Helfen, 447 Seferi'yle ilgili olup kendi dönemine kadar yapılan çalışmalarda yeterince kullanılmamış iki kaynak olan Nestorius'tan ve Antakyalı İshak'tan alıntılar yaparak, bu iki kaynağı Avrupa Hun tarihine ilgi duyan okuyuculara tanıtmıştır. Maenchen-Helfen ayrıca, Moss'un Antakyalı İshak'ın eserini 441'e tarihlendirmesine karşı çıkarak, bu görüşün yanlışlığını ortaya koymuştur. Nestorius'un ve Antakyalı İshak'ın anlatımlarında bazı abartıların da olduğuna değinen Maenchen-Helfen, yine de bunların değerli bilgiler içerdiğini belirtmiştir. Ona göre, 27 Ocak 447 depreminin⁸⁶ ardından Constantinopolis'in surları tamir edilmişse de, aynı yılın Nisan ya da Mayıs aylarında bir Hun birliği Bosphorus'a doğru ilerlemiş ve o sırada surlar çökmüştür. Attila 452'de İtalya Seferi'ni salgın hastalıklar yüzünden bitirmek zorunda kalmışsa da, 447 Balkan Seferi'nde daha şanslıdır, çünkü Constantinopolis'te ordusunun bir kısmı hastalıktan zarar görmüş olsa bile, ordusunun büyük çoğunluğu sağlam bir şekilde varlığını korumuştur.⁸⁷ Maenchen-Helfen, çalışmasına savaşın ardından yapılan antlaşmayla devam etmiştir. Onun tespitine göre savaş, 447 yılının sonbaharında sona ermiştir, çünkü 1 Ekim 447'de Theodosius, kara yoluyla Constantinopolis'ten İtalya'ya elçi gönderebilmiştir. Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi sona erdiği zaman, Maenchen-Helfen'a göre Hunların gelmiş geçmiş en büyük zaferi olmuş, Attila da büyük bir gücün

84 Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 116-119.

85 Marcellinus 447-448; Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 119-120.

86 Maenchen-Helfen, bu depremin 27 Ocak 447'de gece yarısından iki saat sonra meydana geldiğini yazmış ve sözü geçen depremden bahseden kaynaklardan erişemediğimiz iki kaynağa daha atıf yapmıştır (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 120). Konuyla ilgili erişebildiğimiz kaynaklardan İoannes Malalas, yıl vermeden bu depremin Theodosius'un saltanatı sırasında 26 Ocak'ta gece vakti olduğunu belirtmiştir (İoannes Malalas 363). Bir diğer kaynak olan *Chronicon Paschale* de bu depremin 26 Ocak 450 gecesinde yaşandığını aktarmıştır (*Chronicon Paschale* 589).

87 Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 121-123.

hükümdarı hâline gelmiştir. Savaş patlak verdiği sıralarda her ne kadar Attila'nın otoritesi büyükse de henüz iyice yerleşmemiştir. Zafer onun zaferidir ve 447'den itibaren Attila'ya koşulsuz itaat edilmiştir.⁸⁸ Son olarak, Sinor da Hunların Balkan seferlerine kısaca değinmiş, 441 Seferi'ni anlattıktan sonra İkinci Sefer'in kronolojisi hakkında önemli sorunlar olduğunu belirtmiş ve bu seferin tarihlendirilmesinde Maenchen-Helfen'in görüşünü benimsediğini ifade etmiştir. Ayrıca ona göre, Hunların Doğu Roma'ya düzenledikleri seferlerin amacı kalıcı olarak toprak ilhak etmek değil, ekonomik kazanç sağlamaktır ve bu imparatorluğun yıkılması amaçlanmamış, seferler ihtiyatlı bir şekilde yürütülmüş, savaşlar Doğu Roma'nın hareketlerine karşılık verme güdüsüyle yapılmış ve bu savaşların sınırlandırılmış hedefleri olmuştur.⁸⁹

Değerlendirme

Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi'yle ilgili bilgi veren tarihî kaynakları ve bu seferi ele almış olan araştırmaları inceledikten sonra, sefere katılan Hun ordusuyla ve Hunların sefer sırasında yol açtıkları tahribatlarla ilgili bilgileri inceleyeceğiz. Attila'nın 447'deki Balkan Seferi'ne katılan Hun ordusunun ve ona karşı koymaya çalışan Doğu Roma ordularının askerî özellikleriyle ilgili ne yazık ki pek fazla bilgi sahibi değiliz. Kaynakların neredeyse hiçbirisi, sefere katılan ve çarpışan gerek Hun gerek Roma birliklerinin sahip oldukları asker sayıları konusunda bilgi içermemektedir. Yalnızca Ioannes Malalas ve *Chronicon Paschale*, Attila'nın on binlerce askerle sefere çıktığını yazmışlardır.⁹⁰ Her iki tarafın ordularının hangi tür askerlerden oluşturulduğunu ve piyade-süvari oranının nasıl olduğunu da bilmiyoruz. Lindner, *Alföld* olarak bilinen Büyük Macar Ovası'nın yüzölçümünden ve buradaki otlakların ne kadar atın beslenmesine izin verebileceğinden yola çıkarak, Hunların Karpatları aştıktan sonra Macaristan'da göçebeliği devam ettirip ettirmedikleri konusunda önemli bir çalışma yapmıştır.⁹¹ Avrupa Hunlarından söz eden kaynakları gözden geçiren Lindner, Hunları gerçekten atlı göçebe olarak tasvir eden tek kaynağın, Hunların Avrupa'ya ilk geldikleri dönemde yaşamış olan Ammianus Marcellinus olduğunu belirtmiştir. Hunları atlı göçebeler olarak tasvir eden diğer bazı kaynakların yalnızca Ammianus Marcellinus'tan alıntı yaptıklarını gösteren Lindner, incelediği diğer kaynaklarda Hunların Karpatları aşmalarından sonraki yıllarda Hunların atlı göçebeliği büyük oranda sürdürdüklerine ilişkin pek fazla kayıt olmadığını tespit etmiştir.⁹² Makalesini yazdığı 1981 yılına kadar yapılan arkeolojik çalışmalara dayanan Lindner, her ne kadar Hun mezarlarında at kalıntıları bulunmuşsa da, çok sayıda at içeren büyük sürülerin varlığının henüz kanıtlanmadığını belirtmiştir.⁹³ Lindner, Hun döneminde Büyük Macar Ovası'nın yaklaşık olarak en fazla 150 bin atı besleyebileceğini, atlı göçebeler için elzem olan yedek at kullanımı hesaba katıldığında ise bu sayının en fazla 15 bin atlı asker çıkarmaya izin vereceğini hesaplamıştır.⁹⁴ Ona göre Hunlar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürdürmekte oldukları hayvancılığa

88 Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 123-125.

89 Denis Sinor, "The Hun period", *The Cambridge History of Early Inner Asia: From Earliest Times to the Rise of the Mongols*, ed. Denis Sinor, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 189-190.

90 *Chronicon Paschale* 587; Ioannes Malalas 358.

91 Rudi Paul Lindner, "Nomadism, Horses and Huns", *Past & Present*, 92, 1981, s. 3-19.

92 Lindner, "a.g.e.", s. 5-12.

93 Lindner, "a.g.e.", s. 12-13.

94 Lindner, "a.g.e.", s. 14-16.

dayalı göçebe ekonomisinden ve göçebe yaşam tarzından, Karpatları aştıktan sonra yeni geldikleri bölgede çevre koşulları gereği vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Gerek çevre koşulları, gerek de Romalıların ve Hunlara bağlı German kavimlerinin yerleşik yaşam tarzları, Hunların da yerleşik yaşama yönelmelerine yol açmıştır.⁹⁵ Nitekim Hunlardan sonra Macaristan'a yerleşen Avarlar ve Macarlar da aynı yolu izlemişlerdir; Moğolların 1240'lı yıllardaki seferlerinde Orta Avrupa'da uzun süre tutunamamalarının sebebi bile bu bölgedeki otlakların yetersizliğidir. Hunların Avrupa'ya ilk geldiklerinde Germanlere ve Romalılara karşı sağladıkları askerî üstünlüğün anahtarı olan atlı savaş yöntemi, böylece yavaşça ortadan kalkmaya ve yerini piyade savaşına bırakmaya başlamıştır. Askerî üstünlüklerini yitirmekte olan Hunlar, Attila'nın ölümünden kısa bir süre sonra da devletlerini kaybetmişlerdir.⁹⁶ Biz de Lindner'in görüşüne katılıyor ve Hunların Karpatların doğusundaki Büyük Avrasya Bozkırlarında olduğu gibi atlı göçebe bir yaşam tarzını Macaristan'da büyük ölçüde sürdürmüş olamayacaklarını kabul ediyoruz. Ancak, yine Lindner'in belirttiği gibi, her ne kadar Hunlar 15 binden fazla atlı asker çıkaramıyorlarsa da, bu sayı bile özellikle Germanlere karşı askerî üstünlüklerini korumak için yeterli gelmiş olabilir. Zaten muhtemelen Hunlar, çok kalabalık bir halk değillerdi; yetiştirebildikleri kadar süvari çıkardıktan sonra belki de geri kalan savaşçıları piyadelerden oluşturuyorlardı. Hunlara bağlı olan pek çok German kavmi de hesaba katılırsa, büyük seferlere çıkan Hun ordularının ağırlıklı olarak piyadelerden oluştuğu kabul edilebilir. Ancak bu, Hun ordularında az miktarda bile olsa süvarilerin varlığının devam ettiğini unutmamalıdır. Nitekim yukarıda da gördüğümüz üzere Antakyalı İshak, Constantinopolis'in önlere kadar gelip hastalıktan kırılan Hun birliğini tasvir ederken, Hun savaşçıları süvari olarak anlatmış ve Hun askerlerinin okçuluklarını vurgulamıştır.⁹⁷ Lindner ise Hunlar hakkındaki bu önemli kaynağı, çalışmasında kullanmamıştır. Hunların 447 Seferi'nde şehirleri nasıl ele geçirdiklerine ilişkin de elimizde ne yazık ki pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Priscus, Hunların 441 Seferi sırasında Naissus'u kuşatmalarını ve burada kullandıkları kuşatma silahlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁹⁸ Hunlar 447 Seferi sırasındaki kuşatmalarında da benzer silahlar kullanmış olabilirler.

95 Hayvancılığa dayalı ekonomiye ve göçebe yaşam tarzına çok daha uygun olan Moğolistan bozkırlarında bile diğer bazı göçebe Türk kavimlerinin yerleşik hayata yöneldikleri görülmektedir. Moğolistan'daki bazı arkeolojik buluntular, sanılanın tersine, Uygurların yerleşik yaşama çok daha önce, 650 yılı dolaylarında geçmeye başladıklarını göstermektedir. Doğu Göktürk Kağanlığı'nın da benzer bir şekilde 620'li yıllarda yerleşik yaşama geçmeye girişmiş olması muhtemeldir (Hayrettin İhsan Erkoç, *General Li Jing'in Askerî Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 138).

96 Lindner, "a.g.e.", s. 16-19.

97 Hastalık Hun ordusunu vurduğu zaman hem atlar hem binicileri yere kapaklanmışlardır (Moss, "a.g.e.", II, s. 61). Güçlü bir ayak hastalığı yüzünden atlar ve atlılar, silahlar ve saldırı hep ziyan olmuşlardır (Moss, "a.g.e.", II, s. 61-62). Attila, bir elinde kılıçla ve diğer elinde yayla tasvir edilmiştir; Attila, elindeki yaydan gönderdiği okla yayını denemiştir (Moss, "a.g.e.", II, s. 68). Constantinopolis'in üzerine yürüten Hunlar, yaylarını germişler ve oklarını kirişlerine takmışlardır (Moss, "a.g.e.", II, s. 68-69). Hunları vuran hastalık, yayı ve kılıcı tutan elleri gevşeterek hedeflerinden saptırılmıştır. Bağırsak hastalığı, ok atmakta yetenekli olan kişiyi devirmiştir; atların binicileri pinekleyip uyumuşlardır ve zalim ordu susturulmuştur (Moss, "a.g.e.", II, s. 69). Ancak Antakyalı İshak bir yerde, hastalıktan kaçmak isteyen Hunlar arasında hızlı olanlarının ayaklarına güvendiklerini, ne var ki hastalık yüzünden yavaşladıklarını belirtmiştir (Moss, "a.g.e.", II, s. 61). Bu da hastalığa yakalanan Hun birliğinde piyadelerin olabileceğini gösteriyor olabilir.

98 Priscus Fr. 6.2. Ahmetbeyoğlu bu fragmanı çevirirken oldukça hatalı bir çeviri yapmıştır (Ahmetbeyoğlu,

Hunlar, bu sefer sırasında büyük tahribata yol açmışlar ve pek çok şehri yakıp yıkararak yok etmişlerdir. İstilanın izleri, ondan yıllar sonra bile görülebilmektedir. Priscus, Attila'nın sefere çıkmasının ardından Roma topraklarını yakıp yıktığını, bazı kaleleri yıktığını ve Ratiaria'ya saldırdığını yazmış, ancak Ratiaria düştükten sonra burada neler yaşandığını eklememiştir.⁹⁹ Priscus'un 448'de Hunlara giden elçi heyetine katıldığı zaman uğradığı Serdica, daha önce yakılıp yıkılmıştır; 441'de Hunlar tarafından ele geçirilmiş olan Naissus da Priscus 448'de oraya uğradığında aynı durumdadır.¹⁰⁰ Nestorius, Hunların Romalıların toprakları üzerinde her yerde yayılarak katliamlar yaptıklarına ve her şeyi altüst ettiklerine değinmiştir.¹⁰¹ *Vita Hypatii*'de Hunların yüzden fazla şehir ele geçirdikleri, sayısız insan öldürdükleri, ayrıca aralarında Constantinopolis yakınlarındaki Hagios Alexandros Kilisesi'nin de bulunduğu çok sayıda kiliseyle manastırı yağmalayıp rahiplerle rahibeleri öldürdükleri anlatılmıştır.¹⁰² Bu kaynağın yüz olarak verdiği şehir sayısını *Chronica Gallica*, biraz azaltarak vermiştir; en az yetmiş civarında şehir, Hunlar tarafından tahrip edilmiştir.¹⁰³ Marcellinus Comes, biraz da abartarak, Attila'nın Avrupa'nın çoğunu yıkıma uğratıp şehirleri ve kaleleri ele geçirerek yağmaladığını yazmıştır.¹⁰⁴ Iordanes'e göre Hunlar Illyria'nın, Thracia'nın, her iki Dacia'nın, Moesia'nın ve Scythia'nın tamamını tahrip etmişlerdir.¹⁰⁵ Theophanes, Hunların ele geçirip yağmaladıkları şehirleri Ratiaria, Naissus, Philippopolis, Arcadiopolis, Constantia ve daha pek çok şehir olarak sıralamıştır. Hadrianopolis ve Heraclea dışında bölgedeki bütün şehir ve kalelerin Hunlar tarafından ele geçirildiğini söyleyen Theophanes, Hunların Callipolis'e ve Sestus'a ulaştıklarını söylemişse de bu şehirlerin başına ne geldiğini yazmamıştır.¹⁰⁶ Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi'nden yüz yıl sonra bölgenin hâlâ zengin olduğu görülmektedir. Kutrigur hükümdarı Zabergan'ın 558'deki Trakya istilasını anlatan Agathias, Gelibolu Yarımadası'nın zenginliklerinden ve bereketinden söz etmiştir.¹⁰⁷

Son olarak, bu seferin yürütülme şeklinin yeniden canlandırılmasını yapacağız. Doğu Roma İmparatorluğu, 446-447 yıllarında bir dizi salgın hastalık ve doğal felaketle karşılaşmış, özellikle 447'de 26 Ocak'ı 27 Ocak'a bağlayan gece yaşanan depremde başkent Constantinopolis'in surları önemli ölçüde hasar görmüştür. Diğer pek çok civar yerleşimleri de depremde tahrip olmuş ve Gelibolu Yarımadası'nı anakaradan gelecek saldırılara karşı korumakta olan Uzun Sur, deprem yüzünden yıkılmıştır. Kardeşi Bleda'nın ölümünden sonra Hun hükümdarı olan Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'nun düştüğü malî ve askerî zorluklardan yararlanmak isteyerek, Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'tan kendisine sığınan Hun kaçaklarının geri verilmesini ve biriken haraç borçlarının ödenmesini talep etmiştir. Attila'nın talepleri Doğu Romalıların tarafından geri çevrilince Attila, Gepidlerle, Gotlarla ve diğer kavimlerle güçlendirilmiş olan

---

Attila'nın Sarayı'nda..., s. 81-82).

99 Priscus Fr. 9.1

100 Priscus Fr. 11.2.

101 Nestorius, a.g.e., s. 366.

102 *Vita Hypatii* 138-139.

103 *Chronica Gallica* 132.

104 Marcellinus 447.

105 Iordanes, *Romana* 331.

106 Theophanes 5942.

107 Agathias 5.12.2.

ordusuyla sefere çıkmış, Tuna'yı aşarak Doğu Roma topraklarına girmiştir; bu sefer sırasında Attila'ya vassalleri olan Gepid kralı Ardaric, Ostrogot kralı Valamir ve diğer kabile kralları da katılmışlardır. Theodosius, savaş çıktığı zaman Senator'u elçi olarak Attila'ya göndermiştir; ancak Senator, kara yolunun tehlikeli olması yüzünden deniz yoluyla Odessus'a gitmiş, oradan sonra ilerlemeye cesaret edememiş ve Attila'yla görüşmemiştir. Tuna'yı aştıktan sonra Dacia Ripensis Eyaleti'nde güçlü ve büyük bir şehir olan Ratiaria'yı ele geçiren Attila, buradan sonra ordusunun bazı kısımlarını Tuna Irmağı boyunca uzanan kaleleri ve şehirleri alması için göndermiştir. Bir Hun birliği, Aseumus kalesini almak için kaleyi kuşatmış, ancak savunmacıların gösterdikleri direnç yüzünden kaleyi alamamış ve karşı saldırıya geçen Aseumusluların karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Aseumuslular, Hunların yanlarında ganimetlerle geri çekilmekte olduklarını duyunca harekete geçerek Hunlara bir baskın düzenlemiş, pek çok Hun'u öldürüp bir kısmını esir almış ve Hunlara esir düşmüş Romalıları kurtararak onları kalelerine sığınmacı olarak almışlardır.

Hun ordusunun Attila'nın önderliğinde ilerleyen ana kısmı ise, Ratiaria'yı aldıktan sonra Utus Irmağı'nda Doğu Roma ordusuyla karşılaşmıştır. Bu orduya, Marcianopolis'te bulunan ve *Magister Militum Mysiae (Moesia Ordu Komutanı)* olan Arnigisclus (ya da Arnegisclus) komuta etmektedir.¹⁰⁸ Yapılan çarpışma çok şiddetli geçmiştir; Hunlar ağır kayıplar vermişlerdir, ancak Doğu Roma ordusu imha edilmiştir ve Arnigisclus da atından düşürüldükten sonra çarpışmaya devam etmeye çalışırken öldürülmüştür. Çarpışmanın ardından Marcianopolis şehri de düşmüştür. Attila yoluna devam ederek pek çok şehri ele geçirmiştir; bunların arasında Philippopolis, Arcadiopolis ve muhtemelen Serdica bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bu sırada Attila, Çanakkale Boğazı'na kadar ulaşmıştır. Callipolis'in ve Sestus'un Attila tarafından ele geçirilip geçirilmediği kaynaklarda kesin olarak söylenmemişse de, Attila bu iki şehri muhtemelen ele geçirmiştir. Sefer sırasında Trakya'da Attila'nın ordusu tarafından ele geçirilemeyen iki şehir, Hadrianopolis ve Heraclea'dır. Hunların bu şehirleri kuşatıp başarısız mı oldukları, yoksa kuşatmayıp yanlarından geçip mi gittikleri bilinmemektedir; kaynaklar bu konuda sessiz kalmıştır. Constantinopolis'e doğru ilerleyen ve Athyras'a kadar ulaşan Hun ordusu, sefer sırasında yolunu değiştirerek Tesalya'ya girmiş ve Thermopylae'ye kadar ilerlemiştir; ancak, bu harekât sırasında yol üzerinde bulunan Thessalonica (Selanik) gibi şehirlere saldırılıp

108 Theophanes, Hunlarla savaşmak için gönderilen Doğu Roma ordusunun komutasının Aspar, Areobindos ve Argagisklos'ta olduğunu yazmıştır (Theophanes 5942). Ancak Maenchen-Helfen, Aspar'ın 442'de Hunlarla savaşan Doğu Roma ordusunun komutanı olduğunu belirtmiştir (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 116).

109 Theophanes, Attila'nın aldığı şehirlerin arasında Naissus'u ve Constantia'yı da saymıştır (Theophanes 5942). Maenchen-Helfen, Naissus'un Hunların Birinci Balkan Seferi sırasında 442'de Hunlara düştüğünü belirtmiştir (Maenchen-Helfen, a.g.e., s. 116). Blockley de Naissus'un Birinci Sefer sırasında ele geçirildiğini kabul etmiş, ayrıca Constantia'nın ele geçirilmiş olduğu bilgisinin kuşku olduğunu düşülmüştür. Ona göre, Theophanes'in 450'ye tarihlendirdiği Hun-Doğu Roma savaşları anlatımında Naissus'un ve belki de Constantia'nın dışındaki diğer şehirler, 447 Seferi'nde Hunlar tarafından ele geçirilmiştir (Blockley, a.g.e., I, s. 168-169). Görüldüğü üzere, Constantia'nın alınması meselesi sorunludur. Eğer şehir gerçekten de 447 Seferi'nde Hunların eline geçtiyse, bu şehrin Marcianopolis düştükten sonra mı alındığı, yoksa Arcadiopolis'e kadar ilerleyen Hun ordusunun kuzeye dönerek Constantia'yı alıp güneye mi indiği, yoksa Marcianopolis ile Constantia'nın Tuna boylarına gönderilen bir Hun birliği tarafından mı ele geçirildiği belli değildir. Belki de gerçekten de Blockley'in belirttiği gibi Hunlar, bu şehre dokunmadan ilerlemelerine devam etmişlerdir.

saldırılmadığı bilinmemektedir.¹¹⁰ Hunlar, Yunanistan taraflarına gitmiş oldukları sırada ise Doğu Romalılar hızlıca bir ordu daha toplayarak Hunların üzerine göndermişlerdir. Ayrıca 26 Ocak 447'deki depremden sonra *Praefectus Praetorio* Flavius Constantinus, üç aylık bir süre içinde yıkık surları onarmıştır. Hun tehdidine karşı Constantinopolis'in savunması da Isauralılardan oluşan bir birliğe komuta eden Flavius Zeno'ya verilmiştir.

Yunanistan'dan geri dönen Attila, Gelibolu Yarımadası'nda tam olarak bilinmeyen (ama muhtemelen yıkık Uzun Sur'un yakınlarında olan) bir yerde yaptığı çarpışmada, Doğu Roma ordusunu yenilgiye uğratmış ve Constantinopolis'le arasında kalan son engeli ortadan kaldırmıştır. Bu sırada atlılardan oluşan bir Hun birliği, Constantinopolis surlarının önlerine kadar ulaşmışsa da, çıkan bir salgın hastalık yüzünden zayıf düşmüş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bir bağırsak hastalığı olarak tarif edilen bu hastalık, dizanteri ya da ona benzeyen bir hastalık olabilir. Ne var ki, salgının Hun ordusunun tamamına yayılmadığı ve ordunun çoğunluğunun bundan etkilenmediği, Attila'nın da gücünü koruduğu görülmektedir. Nitekim Theodosius, barışın sağlanması için Anatolius'u ve Theodulus'u Attila'ya elçi olarak göndermek zorunda kalmıştır. Doğu Roma orduları tamamen imha edilmiş olduğu için elçiler, Attila'nın her talebine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Böylece Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'nun artık kendi taleplerine karşı koyamayacak kadar ezildiğinden emin olarak, sonraki yıllarda yönünü Batı Roma İmparatorluğu'na dönmek üzere ülkesine dönmüştür.

KAYNAKÇA

- Agathias, *The Histories*, çev. Joseph D. Frendo, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Walter De Gruyter, Berlin 1975.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- _____, "Büyük Hun Hükümdarı Attila", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 902-920.
- _____, "Avrupa Hunları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay ve Serkan Acar, Kitabevi, İstanbul 2013, ss. 107-187.
- _____, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı: Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- Blockley, R. C., *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, 2 Cilt, Francis Cairns, Trowbridge 1981-1983.
- Callinicus, *De Vita S. Hypatii Liber*, Teubner, Bonn 1895.
- "Chronica Gallica A. CCCCLII et DXI", *Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII.*, ed. Theodor Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, I, Berlin 1892, ss. 615-666.
- Chronicon Paschale*, ed. Ludwig Dindorf, 2 Cilt, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, E. Weber, Bonn 1832.
- Chronicon Paschale: 284-628 AD*, çev. Michael Whitby ve Mary Whitby, Liverpool University Press, Liverpool 2007.

110 Priscus, Gelibolu Yarımadası'ndaki çarpışmadan sonra başka herhangi bir harekâtın ya da çarpışmanın gerçekleştirilmeden iki taraf arasında barış antlaşması sağlandığını belirttiği için (Priscus Fr. 9.3), Attila Athyras'a kadar ulaştıktan sonra Yunanistan'a yönelmiş ve sonrasında geri dönerek Gelibolu Yarımadası'nda Doğu Roma ordusuyla karşılaşmış olmalıdır.

- Erkoç, Hayrettin İhsan, *General Li Jing'in Askerî Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Antony Lentin ve Brian Norman, Wordsworth Editions Limited, Kent 1998.
- Grousset, René, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, çev. Naomi Walford, Rutgers University Press, New Brunswick 1970.
- Ioannes Malalae Chronographia*, ed. Johannes Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Walter de Gruyter, Berlin 2000.
- Iordanis, *Romana et Getica*, ed. Theodor Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Apud Weidmannos, Berlin, 1882.
- Kafesoğlu, İbrahim, "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, 3, 1957, ss. 1-16.
- _____, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.
- Kosiński, Rafał, "A Few Remarks on the Author of the *Vita Hypatii*", *Electrum*, 8, 2004, ss. 143-151.
- Lindner, Rudi Paul, "Nomadism, Horses and Huns", *Past & Present*, 92, 1981, ss. 3-19.
- Maenchen-Helfen, Otto, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, ed. Max Knight, University of California Press, Berkeley 1973.
- Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica*, 2 Cilt, E. J. Brill, Leiden 1983.
- Moss, C., "Isaac of Antioch. Homily on the Royal City", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 7, 1929, ss. 295-306.
- _____, "Isaac of Antioch. Homily on the Royal City", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 8, 1932, ss. 61-72.
- Müller, Karl, *Fragmenta Historicorum Græcorum*, 5 Cilt, Parisiis Editore Ambrosio Firmin Didot, Paris 1851.
- Nestorius, *The Bazaar of Heracleides*, çev. G. R. Driver ve Leonard Hodgson, Clarendon Press, Oxford 1925.
- Prosper Tiro, "Epitoma Chronicon", *Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII.*, ed. Theodor Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, IX, Berlin 1892, ss. 341-499.
- Sinor, Denis, "The Hun period", *The Cambridge History of Early Inner Asia: From Earliest Times to the Rise of the Mongols*, ed. Denis Sinor, Cambridge University Press, Cambridge 1994, ss. 177-205.
- The Chronicle of John Malalas*, çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys ve Roger Scott, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986.
- The Chronicle of Marcellinus*, çev. Brian Croke, Australian Association for Byzantine Studies, Sydney 1995.
- The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, çev. Cyril Mango ve Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997.
- The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, çev. Michael Whitby, Liverpool University Press, Liverpool 2000.
- The Prosopography of the Later Roman Empire*, ed. J. R. Martindale, 3 Cilt, Cambridge University Press, New York 2006.
- Thompson, Edward Arthur, *A History of Attila and the Huns*, Clarendon Press, Oxford 1948.
- _____, *Hunlar*, çev. M. Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.
- Váczy, Péter, "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila*, haz. Gyula Németh, çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 40-95.

EKLER

Ek 1: Priscus'un anlatısında geçen yerler

Ek 2: Marcellinus Comes'in anlatısında geçen yerler

Ek 3: Theophanes'in anlatısında geçen yerler

Ek 4: Attila'nın 447 yılı Balkan Seferi hakkında bilgi veren kaynaklarda geçen yerler

PRINCESS MILICA AS THE OTTOMAN VASSAL – ONE CASE OF MULTIFACETED SERBIAN-OTTO- MAN RELATIONS AT THE END OF 14TH CENTURY

MARKO ŠUICA* & SLOBODAN RUDIĆ**

Abstract

The chosen topic challenges the issue of Ottoman political role and influence on establishing the hierarchy among Serbian landlords at the end of 14th century. The battles at Maritza 1371 and Kosovo 1389 changed the hereditary dynamics in Serbian principalities that lead to struggle for the ideological and political succession of decomposed Serbian Empire. Once the Ottomans began to subjugate Serbian feudatories, they became the unavoidable and decisive political factor in the balance of powers among splintered states and dynastical fractions. The hypothesis is that the Ottomans played decisive and twofold role in Serbian state of affairs at the end of 14th century. Although Ottomans were the conquerors, they also used their political and military power to stabilize the political setting in central Serbian lands. One of the major political partners of Ottoman court in the period after the battle of Kosovo was Serbian Princess Milica (the widow of late prince Lazar and mother of prince Stefan and Olivera, wife of sultan Yildirim Bayezid), who was the head of family rule in this period. This paper will elaborate her historical role in establishing compound liaisons and strengthening the Ottoman position in Lazarević principality that enabled further dispersive spreading of Ottoman influence in the region.

Keywords: Princess Milica, Prince Stefan Lazarević, Yildirim Bayezid, Serbian principalities, Ottoman Empire.

The common notion is that Serbian state of affairs at the end of 14th century was deeply shaped by the decisive political role of Ottoman Empire. After the major Ottoman breaches into the Balkans at the beginning of the second half of 14th century, the political turmoil in Christian states was heating up. This newly established setting additionally endangered the existence of the Serbian central state itself.¹ In the years that followed, Serbian Empire disintegrated (1371) and shattered into the archipelagos of smaller independent regions under the rule of different, but often family related Serbian noble dynasties. Within the next two decades and particularly after the Battle of Kosovo (1389) it was obvious that some noble dynasties were losing either the heads/chiefs of the dynasties, or their successors, i.e. the most prominent male family members. The hereditary lines were if not ended, than temporarily interrupted or diverged. The Ottoman warfare significantly reinforced the process of political, economic and military power drain of Serbian independent principalities, the inheritors of once centralized state. At the end of 14th century, when crucial events were dramatically changing the political landscape on the Balkans, some nobelwomen became engaged in the state and diplomatic affairs that influenced further chain of events. Among them Princess Milica is the best

---

* Associate professor, History department, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, msuica@bvcom.net

** PhD student, History department, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, slobodan.filozofski@gmail.com

1 Михальчйй Раде, *Крај српског царства*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1989.

known and the most significant one. Unlike the common notion in Serbian historiography, hypothesis conveyed in this paper is that, at certain point, Ottoman political rise was taken not only as hostile act but as unavoidable and beneficial political tool used to preserve the authority and provide bare existence at least in one Serbian principality.

SHIFTING OF AUTHORITY UNDER OTTOMAN PATRONAGE

Forced by the political flow and consequences of the Battle of Kosovo, Princess Milica, the widow of Prince Lazar who died at the battle, was the first noblewoman, after the fall of Serbian Empire, which took conclusive political role in the context of Serbian-Ottoman relations. The weight of her political decisions is increased with the knowledge of the fact that Milica, at time of her husband's death, had no statesmanlike experience. Still, she managed to achieve substantial accomplishments as the head of family and a stateswoman (regent of her adolescent sons Prince Stefan and Vuk) in the years that followed, especially due to established vassal relationships toward the Ottoman sultan, Yildirim Bayezid. The death of Prince Lazar promptly started the hereditary dispute between his biological successors and his son in law and ally Vuk Branković, challenging the dynastic continuity and the factual sovereignty of his principality. Since the existing historical sources do not give any account regarding the political solutions in case of Prince Lazar's death on the battlefield, it is necessary to support at least the most probable hypothesis. According to it, Prince Lazar's son in law Vuk Branković was designated as the legal heir and protector of dynastic legacy until the adulthood of Prince Lazar's elderly son Prince Stefan.² At the time of Lazar's death, Prince Stefan Lazarević was only 12 years old and under no medieval standards considered in age to take the reins of power into his own hands.³ Princess Milica, as noted before, had no previous knowledge or involvement in the state governance and rule. Previously concluded defensive alliance between Prince Lazar and Lord Vuk, who was married to his eldest daughter Mara, was rooted in family relations, but at the same time considered as the safeguard for political stability that could have been disrupted in the case of Prince Lazar's or Vuk's death.⁴ The right methodological approach to the complex relations between these two landlords hides the key for comprehending the political circumstances immediately after the Battle of Kosovo. The family alliance was hierarchically organized where Prince Lazar had primacy as the father in law and head of the alliance. Vuk by no means was his vassal or subject, since he ruled his own principality with developed internal social pyramid, independent minting, chancellery, foreign policy and army.

Implementing the comparative method by taking into account the records that describe similar, but later historical event, it is possible to reconstruct possible political calculations that preceded the battle itself. Prince Lazar and Vuk created a plan on how to respond to the possible death of one of them on the battlefield. The military strategy implemented only one decade later, recorded by Constantine the Philosopher in The Hagiography of Stefan

2 Шуица Марко, "О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике", *Споменица академика Симе Тирковића*, Зборник радова књ. 25 Историјски институт, Београд 2011, с. 225-244.

3 Динић Михаило, "Из наше раније прошлости IV, Година рођења Стефана Лазаревића", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 30 (1964), с. 243-246.

4 Шуица, *Вук Бранковић, славни и велможни господин, Еволута*, Београд 2014, с. 94-101.

Lazarević, shows that if one of family members had died, or had been captured during the battle, the other one had to withdraw with all military forces from the battlefield and become the *shepherd to the flock*, i.e. to take power, rule the state and continue the resistance.⁵ Upon that record, we could speculate that Prince Lazar, in case of his death, had nominated his son in law Vuk as a temporary successor and guardian of his principality and family until the adulthood of his older son Stefan Lazarević. If that was the case in theory, or pragmatic political agenda, Princess Milica didn't want to accept it. Although different Christian states and municipalities (Kingdom of Hungary, Venice, and Ragusa) recognized Vuk Branković as the legal representative of Serbian state, Princess Milica had another standpoint. She decisively took the power in Prince Lazar's principality and changed the political course leaving the previous subordination to Hungarian king Sigismund I of Luxembourg and opting for vassalage to the Ottomans. Bringing this decision she prevented the increase of Lord Vuk's influence in her Principality and built buffer zone under the Ottoman supremacy between two Christian states – Kingdom of Hungary and Principality of Vuk Branković. Since Princess Milica's daughter Mara already had two adult sons in marriage with Lord Vuk Branković, she considered the abrupt rise of her son in law as a great danger for the political future of her sons Stefan and Vuk Lazarević. Hence Princess Milica excluded the possibility to allow Vuk Branković to spread his influence and relocate the main political axis from his southern lands, predominantly situated on Kosovo to the northern Lazarević principality.⁶ It is obvious that one non experienced noble lady, widow and mother of two minor sons couldn't bring the essential political decisions alone. She had the full support of the head of the Serbian Church and patriarch Spiridon, close friend and collaborate of her late husband. This institutional support was crucial for the making radical and hazardous political moves.

In the first days and weeks of the summer of 1389 Lazarević dynasty was troubled by the inner conflicts among the Serbian noblemen, their subjects, who survived the Battle of Kosovo. Additionally, depopulation that followed caused by loses at the battlefield influenced the decrease of central governance and control of the vassals. The last but not least, occasional akinji raids disturbed the bordering regions of the Lazarević principality. One contemporary source, the anonymous monk from Ravanica monastery, testified about the consequences of Ottoman pressure after the Battle of Kosovo. On the margins of one manuscript he wrote: "*By God abominated Ismaelites waited for a while, and then like bees spilt and run over all our land, because there was no one anymore to stop them... they desecrated holy churches, burning them to the ground. And they rested the bodies of your servants as the food for birds from the skies, the bodies of your venerable subjects to the beasts from the earth... Some were slaughtered, while others were taken to their land...*"⁷ The changes in the regional balance of powers emerged as the trigger for some political decisions that were crucial for the existence of Lazarević principality. State council that gathered the remnants of loyal aristocracy and clergy under the chairmanship

5 Константин Филозоф, *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, приредила и превела Г. Јовановић, Просвета - Српска књижевна задруга, Београд 1989, s. 98; Шуица, "О могућој улози Вука Бранковића", s. 225-244.

6 Шуица, *Вук Бранковић*, s. 124.

7 *Списи о Косову*, Стара српска књижевност у 24 књиге, приредила М. Грковић, Просвета - Српска књижевна задруга, Београд 1993, s. 133-134. (translated from Serbian by Marko Šuica)

of Princess Milica and Serbian patriarch Spiridon, constituted before the 11th august 1389 (time of death of patriarch Spiridon) decided to subjugate to the Ottomans.⁸ This political choice provoked the reaction of Hungarian King Sigismund I who was previous suzerain of Prince Lazar. Hungarian king entered with his military force into Lazarević principality in the autumn 1389 conquering very important strategic fortifications. Beside internal conflicts among Serbian nobles that occurred within the Lazarević principality, it became the terrain for combat actions of Hungarian and Ottoman armies.⁹

Having in mind very short interval between the 15th of June (Battle of Kosovo) and the time of death of patriarch Spiridon, it is obvious that Princess Milica had to develop hastily her ruler's skills. Accepting the vassal position in the name of herself and her minor sons, advised by the clergy and noblemen, she actually became responsible for the implementation of Ottoman policy in the central Balkans. The principality she was taking care of was exposed to direct military pressure of the Kingdom of Hungary on the north, still not enough elucidated interests of Bosnian King Tvrtko I who was at the same time the fierce enemy both of king Sigismund I and Ottomans, and unpredictable but ambitious son in law Vuk Branković on southern borders of the principality. If the records written by Constantine the Philosopher are correct, and there is no reason for the doubt, the internal conflicts among the Serbian aristocracy that survived the Battle of Kosovo, were probably the greatest danger for the existence of social and political structure of the Lazarević principality. Therefore, one of the major issues is to explore the delicate position of Princess Milica as the regent of her sons and understand how she accepted the vassalage to the Ottomans, the invaders who killed her husband, instead to renew the vassal oath to King Sigismund I of Luxemburg the Christian suzerain of late Prince Lazar.

The establishment of vassal relationship toward the Ottomans Serbian historiography explains simply as the consequence of bare Ottoman pressure on the successors of Prince Lazar. Looking from another angle, it appears that Princess Milica together with Serbian patriarch Spiridon, supported by the highest noblemen and clergy from her principality, accepted Ottoman supremacy with intention to prevent the spread of influence of her son in law and to settle the internal conflicts among the vassal noblemen. The only way to re-establish the stability within Lazarević principality was to use Ottoman protection and military power to create external authority and pacify the rebelled and disloyal aristocracy.¹⁰ It is still unclear how and when Princess Milica and her family laid vassal oath to Yildirim Bayezid. In absence of other historical records, the story told by Constantine the Philosopher, the biographer of Stefan Lazarević, must be taken as trustworthy. According to the source the arrival of Ottoman emissaries to the Lazarević's principality, possibly the capital city of Kruševac, occurred almost certainly, in the late 1389 or early 1390.¹¹ The vassal submission to the Ottoman ruler considered

8 Константин Филозоф, а.г.е., s. 86; Радојчић Никола, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, САНУ, Београд 1962, s. 37.

9 Трпковић Вељан, "Турско-угарски сукоби до 1402" *Историјски гласник*, 1-2 (1960), s. 96-117.

10 Константин Филозоф, а.г.е., s. 85; Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, Београд 1912, s. 458.

11 Божић Иван, "Неверство Вука Бранковића", *О Кнезу Лазару*, Одељење за историју уметности Филозофски факултет Београд, Београд 1975, s. 223-240; Шуница, "Срби у опсади Филаделфије 1390.", *Византијски свет на Балкану*, Посебна издања Византолошког института САНУ 42/2,

several customary commitments; handing over the daughter Princess Olivera to become one of sultan's wives, the annual tribute to the Ottoman state, obtaining auxiliary military units for the military campaigns and yearly visit of princes with their noble knights and "the others" to sultan, wherever he was at that time.¹² Preserved documents don't reveal whether the Ottoman diplomatic mission came following Bayezid's demand first, or they were previously invited by Princess Milica, as the follow up of the decisions made by State council during the summer of 1389.

Soon, in the spring of 1390 the Ottoman military forces were sent to the bordering region of Danube with aim to engage in combats against the Kingdom of Hungary.¹³ The new era of Hungarian-Ottoman wars began. In the process of Ottoman expansion, territory of Lazarević principality played very important role. Once, the significant number of Ottoman troops arrived at central Serbian principality to fight against the Hungarian frontiersmen, they also played important role in appeasing the disobedient Serbian nobles providing military support to Princess Milica and her family.

BETWEEN ACKNOWLEDGED AND UNRECOGNIZED LEGACY

From the very beginning of her emergence on political scene Princess Milica acted on behalf of interests of her sons. She emphasized the legitimacy of her son Stefan as the successor of dynasty and regal attributes with the strong support of the head of Serbian church. Even more, she decreed concept of conjoint family rule assembling political powers that belonged to the head of state/principality.¹⁴ Numerous sources issued jointly by Princess Milica and both of her sons, (the elder prince Stefan in the first place, who was until 1391 minor and couldn't take part in decision making immediately after the Battle of Kosovo) prove the forenamed political attitude and agenda. The establishment of vassal relationship toward Yildirim Bayezid may have reaffirmed the power of Lazarević family within the borders of their principality, but it had considerable implications on their position among other neighboring Christian states that still believed in the successful resistance against the Ottoman supremacy. The documents that enclose some decisions brought by the Ragusa municipality, regarding the "Serbian affairs" show restricted range of Princess Milica's political influence outside the borders of her principality in the first years of her rule. The epistolary address code used by Ragusa authorities, show that her son in law, Vuk Branković was perceived as "*glorious and dignified Lord*", i.e. high ranked and respected authority. On the other hand, Princess Milica was addressed

---

Београд 2012, s.385-396. Imber Colin, *The Ottoman Empire 1300-1481*, The Isis Press, Istanbul 1990, s. 42, is denoting the year 1392 as the time of subjugation of Lazarević family to Yildirim Bayezid. This outdated chronology, quoted from the Stanojević Stanoje, "Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle", *Archiv Für Slavische Philologie* 18 (1896), s. 419, is recently abandoned in Serbian historiography. Following the information from other sources and looking at wider context, the dating of this event could be related already to the year 1390. Lowry Heath, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, Albany 2003, s. 29, is also referring to the chronology accepted by Colin Imber.

12 Константин Филозоф, a.g.e., s. 86.

13 Трпковић, a.g.e., s. 96-117

14 Благојевић Милош, "Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша", *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004, s. 357-360.

solely as “*respected Lady*”, and her son barely as Prince Stefan, with no particular expressions of respect distinctive for higher diplomatic etiquette.¹⁵ One of the reasons for these differences lies in the complex hierarchy among Serbian independent rulers and especially within the wider framework of foreign policy of Kingdom of Hungary. The municipality of Ragusa acknowledged the nominal authority of the Hungarian king Sigismund I of Luxemburg, who was in hostility with Lazarević family after the decisions of State council to accept Ottomans as their suzerains. For that reason, it is important to take into account the fact that municipality of Ragusa didn't request from Lazar's heirs the confirmation of their trading privileges traditionally given after any change on the throne by Serbian legal authorities, i.e. rulers. This political stance could be recognized as the clear sign of redistribution of political powers among Serbian principalities in favor of Prince Lazar's son in law Vuk Branković.

By becoming integrated into the Ottoman tributary system, representatives of Lazarević principality were obliged to implement the foreign politics of the Sultan. In a manner of speaking, Serbian affairs among the two central principalities (the one of Lazarević and the other of Branković family) were shaped at the time by Bayezid's Balkan policy. Princess Milica and her sons had to obey the general political course of Yildirim Bayezid recognizing his enemies as theirs. Since Vuk Branković was openly proclaiming the hostility and resistance toward the Ottoman Empire, Princess Milica was obliged to fulfill the Ottoman policy against the enemies of the Empire. Even more, this political course was on her intimate line, where she personally had interest to protect the legitimacy of her sons for the succession of power and precedence among other Serbian lords and territories. Accordingly, Princess Milica had to treat Vuk Branković as an enemy, since he was not acknowledging the authority of the Ottoman sovereign, and that was obvious during the sacred procession of transferring the remnants of late prince Lazar from territory of Vuk Branković to the burial church in the Lazarević principality, probably in 1391. Therefore, Princess Milica and her sons didn't take the part in the procession while it was occurring on the territory of Vuk's principality, since he was Bayezid's enemy. She met the procession border, joining it until the end, i.e. burial place in the Ravanica monastery.¹⁶ This specific vassal commitment was mentioned in another context at the part of the alleged speech of sultan Bayezid to Prince Stefan Lazarević, conveyed by Constantine the Philosopher.¹⁷

Exposed to the attacks from the Kingdom of Hungary, and politically ignored by the municipality of Ragusa, Princess Milica had to rely on Ottoman regional influence and military impact in order to secure, at least the internal stability of Lazarević principality. After the fall of the strategically very important city of Skopje under Ottoman rule, in the late autumn or early winter 1391,¹⁸ Lord Vuk Branković had to accept his own defeat and

15 Шуица, “Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама 1389-1402“, *Годишњак за друштвену историју*, 2/2011, с. 34-36.

16 Ђоровић Владимир, “Силуан и Данило II, Српски писци XIV – XV века”, *Глас Српске краљевске академије*, 136 (1929), с. 95; Трифуновић Ђорђе, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Багдала, Крушевац 1968, с. 58-60.

17 Константин Филозоф, а.г.е., с. 89.

18 Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи I*, СКА, Београд 1902, с. 56; Бојанић-Лукач Душанка, “Како Турците го презли Скопје (1391)“, *Музеј на град – Скопје Зборник*, II-III (1965-6), с. 5-17.

soon subordinate to Yildirim Bayezid. At that point, the first concrete effects of lesions that Princess Milica established with Ottomans became visible in wider, regional context. Her main rival, her son in law wasn't able to lead his policy autonomously anymore. He had to fit into the Ottoman vassal network, becoming just one pawn, very dependent on sultans will and interest. Princess Milica's stay at Priština, the capital city of Vuk, during the summer of 1392 could be perceived and understood only within this context. The true nature of this visit is still unknown. It was formally related to the return of some silver belt that was retained by one merchant from Ragusa, who pledged to return it to Princess directly to Priština.¹⁹ Why and under which circumstances was Princess Milica staying in Priština at the time is still a puzzle. However, this testifies either about her diplomatic mission or that her son in law Vuk Branković already laid vassal oath to Yildirim Bayezid, and therefore wasn't treated anymore with hostility.

Soon after Princess Milica's older son, Prince Stefan, reached adulthood (1393) she took monastic vow, leaving space for young prince to gain experience and build his own authority. However, this repositioning of political power had mostly nominal significance. Actually, Princess Milica, under nun name Eugenia, still represented vital political figure in assembling the family power and decision making during the whole last decade of 14th century. In the period from December 1395 to April 1405, the municipality of Ragusa addressed the Lazarević family on 18 different occasions. Only 3 of these were addressed to Prince Stefan, 6 were addressed to Milica (nun Eugenia) and the other 9 were addressed to Milica/Eugenia, Prince Stefan and sometimes Vuk Lazarević, the younger son of Princess Milica and Prince Lazar, always in that precise order of addressing.²⁰ The homogeneous etiquette municipality of Ragusa used in correspondence with the Balkan states in the mainland, could be used as the argument or vivid testimony of the influence Princess Milica had retained in state affairs in the mid of nineties of 14th century. Accordingly, her leading role in relations with the Ottoman court was apparent as well.

The aftermath of well-known and controversial summoning of Christian vassals of sultan Yildirim Bayezid at Serres in the late 1393 or early 1394,²¹ show the stable and firm political course that was established in Lazarević principality. This was probably the first event of greater significance where Prince Stefan took part as the exclusive representative of his state. The gathering proved to be another testimony of deep and strong bonds between Lazarević principality and the Ottoman court. Although intended to execute all Christian subjects gathered at Serres, Yildirim Bayezid withdrew his command, but utterly frightened his vassals.²² According to the mid 15th century Byzantine author, Laonikos Chalkokondyles, faced with Sultan Bayezid's rage, his Christian vassals formed a pact to

19 Стојановић, *Старе српске повеље и писма I-1*, СКА – Српска манастирска штампарија, Београд – Ср. Карловци, 1929, s. 179-180; Јиречек Константин, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, Државна штампарија краљевине Србије, Београд 1892, s. 102.

20 Стојановић, *Повеље и писма I-1*, s. 179-199; Јечменица Дејан, "Извори и манифестације моћи и утицаја кнегиње Милице", *Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба*, Народни универзитет Трстеник – Народна библиотека Јефимија – Филозофски факултет Београд, Трстеник 2014, s. 20-22.

21 Иналцик Халил, *Османско царство, класично доба 1300-1600*, Српска књижевна задруга, Београд 1974, s.23.

22 Barker John, *Manuel II Paleologus (1391-1425), A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey 1969, s. 114-115.

reject their allegiance to the Ottomans in the future.²³ After the meeting at Serres, Prince Stefan Lazarević and some other Serbian rulers stayed loyal to the sultan, while Byzantine Emperor Manuel II Palaeologus and some others, among them Vuk Branković as well, broke the vassal oath and started resistance toward Yildirim Bayezid.²⁴ Although there is no direct evidence of Princess Milica's contribution in making political stance on state level, regarding this traumatic episode, it is commonsense to guess that she had some influence on maintaining the established course of vassalage toward her another son in law sultan Yildirim Bayezid. The support for this speculation could be found in her involvement in other state affairs of that period, recorded in preserved charters and diplomatic epistles.

Due to new political conditions by the year 1395 nun Eugenia/Princess Milica and her sons became regionally recognized as unavoidable political factor in the central Balkans. In letters from and to Ragusa nun Eugenia and her sons became titled as "*honest and honorable*" which shows their political rise.²⁵ In November 1396 the municipality of Ragusa sent gratitude to nun Eugenia/Princess Milica, Prince Stefan and Vuk Lazarević for the help in providing trading privileges they have received from Sultan Yildirim Bayezid.²⁶ Evidently, the reputation of Lazarević principality grew with the Ottoman military successes, enough for the municipality of Ragusa to consider them influential enough to lobby on their behalf in front of the Sultan. The fact that the Adriatic municipality most often addressed her in their appeals and that even in this case she was placed in front of her sons, shows that nun Eugenia's/Princess Milica's political influence was still crucial.

The Battle of Nicopolis in 1396 utterly changed the political constellation among Serbian principalities. While Prince Stefan Lazarević with his decisive role in the Ottoman victory at the battle provided significant benefits for himself and the Lazarević family,²⁷ his brother in law, Vuk Branković faced political end. Vuk was captured, imprisoned and let to die in dungeon under ambiguous circumstances. The wife and sons of Vuk Branković were expelled from their territory and left to live on small piece of their former land. Yildirim Bayezid installed Ottoman military troops in Vuk's major towns and established administration (khadi) on important customs checkpoints to collect taxes.²⁸ The majority of properties belonging to Branković family Yildirim Bayezid awarded to Prince Stefan Lazarević for his loyal service.²⁹ That was the point when political scale shifted on the

23 *Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*, I, ed. E. Darko, Budapestini Sumptibus Academiae litterarum hungaricae Budapestini 1922, s. 74-76; *Laonikos Chalkokondyles, A Translation and commentary of the "Demonstrations of Histories"* I-III, ed. N. Nicoloudis, Historical Publications St. D. Basilopoulos, Athens 1996, s. 206-207.

24 Шуица, "Вук Бранковић и састанак у Серу", *Зборник радова византолошког института*, XLV (2008), s. 262-265.

25 Шуица, *Дубровачка писма*, s. 44-45.

26 Стојановић, *Повеље и писма I-I*, s. 182.

27 *Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nurnberger Handschrift herausgegeben*, ed. V. Langmantel, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, Tübingen 1885, s. 4; Шуица, „Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа“, *Историјски часопис*, LVIII (2009), s. 109-123.

28 Ивановић Милош, "Писмо Дубровчана турском кадији у Глухавици", *Стари српски архив*, 10 (2011), s. 117-122.

29 Динић, "Област Бранковића", *Српске земље у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд 1978, s. 161.

behalf of Lazarević dynasty, who finally received so much wanted political recognition. Princess Milica as the mother of one of Yildirim Bayezid's wife's and one of his most devoted vassals was in position to self-confidently spread the influence of her dynasty.

THE POLITICAL ROUNDABOUT

The increased political reputation of Lazarević family, inducted by the demise of Vuk Branković and sudden expansion of territories, troubled their suzerain Yildirim Bayezid, who couldn't allow any of his subjects to become exceptionally powerful and unprecedented within his vassal milieu. Soon, probably during the first half of 1397, Yildirim Bayezid started to support other Serbian noblemen who expressed will to create counterbalance to Prince Stefan Lazarević and his inviolable status among other Serbian feudal lords. At this period some documents indicate the first signs of change in political discourse of Lazarević family rule. Following the inclusion of former Branković territories in the Lazarević principality, the nun Eugenia/Princess Milica visited Dečani monastery on Kosovo. By this occasion she issued the charter on restoring some of the properties that were previously taken from the monastery and additionally awarding them new estates. It is not clear when this visit occurred since the charter is not preserved in its entirety, and introductory and closing formulas are missing. The most probable year is 1397, but the visit could have been paid in 1398/1399 as well.³⁰ In Serbian historiography nun Eugenia's/Princess Milica's arrival and stay at Dečani monastery is perceived as an act of peaceful integration of the newly acquired estates of her expelled daughter and imprisoned or already passed son in law. In the exposition of the fore mentioned charter nun Eugenia/Princess Milica complained that the monastery and its properties were devastated and scattered, accusing the *Ishmaelites* (Ottomans) for this situation.³¹ Historians still disagree about the interpretation of this source. The differences are mainly challenging whether nun Eugenia/Princess Milica accused only Ottomans for the neglect of land property, or previous protector of the monastery Vuk Branković, as well.³² However, the part of the charter where the blame for the condition of monastery is put on the *Ishmaelites* could be a trail of a change in relations between Lazarević dynasty and Yildirim Bayezid that preceded the thaw of political relations between the King Sigismund I of Luxemburg and Prince Stefan Lazarević in 1397/1398.³³ Another sign of tensions between Lazarević family and Ottomans could be recognized in the correspondence between the municipality of Ragusa and Lazarević principality. On October 1st 1397 the municipality sent two letters regarding molesting their merchants have suffered from the Ottomans on the territory of Lazarević principality. The first letter, addressed to Lady Eugenia/Princess Milica and

30 Živković Tibor, Bojanin Stanoje, Petrović Vladeta, *Selected Charters of Serbian rulers (XII-XV century)*, Centre for Studies of Byzantine Civilization, Athens 2000, s. 122-125.

31 Živković, et al. *a.g.e.*, s. 124; Младеновић Александар, *Повеље и писма деспота Стефана*, Чигоја штампа, Београд 2007, s. 392-393.

32 Živković, et al. *a.g.e.*, s. 124; Младеновић, *a.g.e.*, s. 392-393. in their editions of the forenamed charter cite the part stating that the devastation of Dečani is caused "because of our sins, and those who ruled before us". Some historians however believe that the mention of "those who ruled before us" is a direct accusation of the former Lord of the monastery and its properties, Vuk Branković. Божић, *a.g.e.*, s. 236; Пурковић Миодраг, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1978, s. 78.

33 Шуица, "Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године", *Историјски часопис*, 1-2 (1997), s. 7-22.

Prince Stefan contained the complaints of the municipality caused by the maltreatment of their citizens and lack of efforts from the Lazarević family to protect them.³⁴ The other one was addressed to Duke Nikola Zojić, Serbian nobleman, vassal of Prince Stefan, who was governing a very important mountain region on the north of Lazarević principality, close to the border with the Kingdom of Hungary.³⁵ The municipality kindly asked duke Nikola to advocate their problems in front of the Ottomans directly, avoiding the standard procedure over his intermediate suzerain Prince Stefan Lazarević. This short diplomatic episode reveals the process of disintegration that affected the Lazarević principality, probably with the intentional support of Yildirim Bayezid. The fact that Prince Stefan and his mother didn't want to mediate in order to protect merchants from Ragusa, could be caused by the reasons of different nature. They could have been aggravated either by some disagreements with the Adriatic municipality, or by emerging troubles in relations with the Ottomans. The overall crisis that developed during the year 1397 in Lazarević principality had its peak in conspiracy of pro-Ottoman Serbian noblemen against Prince Stefan in 1398.³⁶ Reflecting upon the charter of nun Eugenia/Princess Milica to Dečani monastery, in this context, it is obvious that Lazarević relations toward the Ottomans entered a new turbulent stage. The failure of the Ottoman military campaign on Bosnia at the very beginning of 1398, the conspiracy of Serbian pro-Ottoman noblemen in spring of the same year, and retribution of Ottomans in Lazarević principality (plundering and burning of Ravanica monastery, the mausoleum of Stefan's father prince Lazar; maybe the robbing and damage brought to Dečani monastery too), are the testimony of total breakdown of once successfully established and consummated alliance built upon vassal agreement.

One of the few existing Serbian narrative sources on this period, *The Hagiography of Stefan Lazarević* by Constantine the Philosopher, reveals that Prince Stefan started negotiations with King Sigismund I of Luxemburg in order to support his defensive and military plans and turn against the Ottomans.³⁷ This political turnover could have been planned with the knowledge and support of his mother, who, although a nun was still politically influential, acknowledged and empowered in Lazarević principality. While Prince Stefan managed to remove his internal opponents, the Ottoman pressure on his principality was too strong, so young ruler wasn't able to defend his state successfully and fulfill the agreement made with King Sigismund I. He had to make another political somersault and repent for the breaking of vassal oath once laid to Yildirim Bayezid. Aware of the possible consequences that considered the loss of not only power, but life as well, Prince Stefan had to act carefully and prepare the political setting for possible reconciliation with his Ottoman suzerain. The main role, once again was assigned to his mother nun Eugenia/Princess Milica. Already in the late spring 1398 she started diplomatic initiative under the cover of request of the relics of Saint Paraskeva (highly

---

34 Младеновић, *a.g.e.*, s. 23-24.

35 Шуица, "Писмо Дубровчана Николи Зојићу", *Стари српски архив*, 10 (2011), s. 123-128; Шуица, Немирно доба српског средњег века: властела српских обласних господара, Службени гласник СРЈ, Београд 2000, s. 103-108.

36 Шуица, *Завера властеле*, s. 7-22.

37 Константин Филозоф, *a.g.e.*, s. 88-89. The negotiations in question most probably started after the Assembly of Hungarian barons at Timisoara in 1397. Петар Рокаи, et al. *Историја Мађара*, Клио, Београд 2002, s. 129.

praised in Orthodox church), that came in the possession of Ottomans after the capture of Vidin in Bulgaria. Nun Eugenia/Princess Milica, accompanied by her lasting companion nun Jefimija, went to make bow to Yildirim Bayezid and ask for the relics.³⁸ Nevertheless, the fact that this mission caused by the “holy reasons” was synchronized with decisive military actions of Prince Stefan against pro-Ottoman plotters, doesn’t look like accidental. Nun Eugenia/Princess Milica faced friendly reception at the Ottoman court and Yildirim Bayezid accepted her plea giving her the relics she requested.³⁹ On the other hand the political success of her mission, regarding the obtaining the guarantee for the life of her son was partial. She returned to Serbia rather quickly, before the end of May.⁴⁰ Already in the late summer some chronicles report about setting fire to Ravanica monastery on August 6th, and possibly Novo Brdo (maybe Dečani monastery as well).⁴¹ In the letters sent from Ragusa from the same period shows the internal turbulences, since the municipality complained about the Ottoman maltreatment of their merchants in the lands of Lazarević family.⁴² Eventually, Prince Stefan wasn’t in a position to avoid paying homage to Yildirim Bayezid in person risking his life, offering repent and renewal of the vassal oath.⁴³ After all, Prince Stefan’s life was spared and he reestablished the stable front against the Kingdom of Hungary on the river Danube.

In recent Serbian historiography emerged the opinion that Prince Stefan’s unstable and insecure political position within Yildirim Bayezid’s vassal hierarchy after the secret negotiations with Kingdom of Hungary, suppression of pro-Ottoman conspiracy led not only to the diplomatic reappearance of nun Eugenia/Princess Milica in the political setting, but also to her revival in power within the official state structures as a co-ruler of both her sons in Lazarević principality.⁴⁴ Her political reputation is noticeable in the letter sent in the spring of 1398 from the municipality of Ragusa to the Lazarević’s court. Nun Eugenia was addressed in the letter issued on 23rd May, as “*glorious and dignified Lady*”, the epithets used for addressing a sovereign, while her sons Prince Stefan and Vuk were titled in more modest way as “*highly honest*”.⁴⁵ On August 1st of the same year, for the first time nun Eugenia/Princess Milica issued a charter alone, mentioning neither of her

38 Константин Филозоф, *a.g.e.*, s. 88-89; Gregory Tsamblak, another contemporary author, wrote that Prince Stefan and Vuk Lazarević also accompanied nun Eugenia/Princess Milica and Jefimija on their voyage, but having in mind the position of Constantine the Philosopher at Stefan’s court and his vicinity to Lazarević family, his account is considered to be more credible. Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији, Стара српска књижевност у 24 књиге*, приредио Д. Петровић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1989, s. 119-122.

39 Константин Филозоф, *a.g.e.*, s. 88-89; Григорије Цамблак, *a.g.e.*, s. 120.

40 Стојановић, *Повеље и писма I-1*, s. 185-186.

41 Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Српска манастирска штампарија, Ср.Карловци 1927, s. 219-220; Ђирковић Сима, “Раваничка хрисовуља”, *Зборник радова Раваница 1381-1981*, Просвета, Београд 1981, s. 70.

42 Стојановић, *Повеље и писма I-1*, s. 185.

43 Шуица, “О години одласка кнеза Стефана у Севастију”, *Зборник радова византолошког института L* (2013), s. 808-809.

44 Благојевић, *Савладарство у српским земљама*, s.7-9; Мишић Сениша, “Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе”, *Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба*, Народни универзитет Трстеник – Народна библиотека Јефимија – Филозофски факултет Београд, Трстеник 2014, s.7-9.

45 Стојановић, *Повеље и писма I-1*, s. 185-186.

sons and signing it as “*Princess Eugenia, a nun*”.⁴⁶ It was suggested that her role in the events during 1398 was a result of Bayezid’s demand that Prince Stefan should distribute part of his prerogatives to Princess Milica and Vuk Lazarević.⁴⁷ However, the background of nun Eugenia’s/Princess Milica’s political restoration as the head of family assembly remains blurred and doubtful. Regardless of her monastic vows, Princess Milica never retired from politics, as can be seen in numerous letters sent from Ragusa addressed to “*Princess Milica*” after 1393. She may have took secondary position, acting as the “puppet master” behind the curtain, supporting the politics of her son Prince Stefan and giving him advices on how to rule and balance among regional powers. Princess Milica on every occasion recorded in sources, acted as a protector of her sons and their rights, not as the constraint. The causes for increased political influence of nun Eugenia/Princess Milica in 1398 could be understood as the diplomatic tool in overcoming the instability in the state and political concealment necessary for softening the Yildirim Bayezid’s rage and potential vendetta. At least someone had to take the responsibility in leading the state in the absence of Prince Stefan during his visit to Yildirim Bayezid at Sivas. Until the end of her life (1405) the municipality of Ragusa addressed nun Eugenia/Princess Milica with highest attributes writing her mostly regarding some merchant affairs and especially when her political influence was crucial in diplomatic relations with her son Prince and later despot Stefan.

Her political role as the head of the state was once more put into the focus during the decisive Yildirim Bayezid’s Anatolian campaign that ended with the Battle of Ankara in 1402. In the eve of the Battle the widow and descendants of Vuk Branković with permit of Ottoman sultan redeemed their feudal properties and restored to the larger extent their previous principality. This meant the reduction of Lazarević principality and regaining the position of Branković family within the Ottoman vassal hierarchy.⁴⁸ By the spring 1402 the rivalry among two related Serbian families within the Ottoman vassal system was reestablished. With Prince Stefan and his brother Vuk Lazarević fulfilling their vassal obligations, joining the campaign in Anatolia, nun Eugenia/Princess Milica took the role of running the principality in their absence.⁴⁹ Yildirim Bayezid’s defeat and imprisonment led to the internal chaos in Ottoman Empire. During the stay at Constantinople Prince Stefan, who survived the Battle of Ankara received the despot title from Byzantine ruler John VII Palaeologus. Meanwhile nun Eugenia/Princess Milica by all means tried to provide safe return for Stefan and Vuk to the homeland.⁵⁰ Her efforts provided substantial help to her sons in forthcoming clash of armies with their cousin George, son of Vuk Branković.⁵¹

After spending more than a decade defending the existence of Lazarević principality, her son’s legal rights and balancing between own interests and mighty Ottoman ruler Yildirim Bayezid, nun Eugenia/Princess Milica died in 1405. By subordinating to the

46 Новаковић, *Законски споменици*, s.496-497.

47 Мишић, *Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе*, s. 11-12.

48 Спремић Момчило, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, s. 50.

49 Стојановић, *Повеље и писма I-I*, s. 195.

50 Стојановић, *Повеље и писма I-I*, s. 196-187; Пурковић, *a.g.e.*, s. 66-68.

51 Константин Филозоф, *a.g.e.*, s. 97-98; Стојановић, *Родослови и летописи*, s. 221.

Ottomans already in 1389, she took the risk and preserved prince Lazar's state legacy with partial autonomy and limited sovereignty within the system of Ottoman vassal states. This stake was guarantee for the protection of principality, internal structure and successful transition of rule to her sons, Prince Stefan in the first place. In very delicate regional setting she took the responsibility to lead the family alliance protecting her son's interests and often taking the pragmatic steps that were adjusted to political reality of the time demonstrating great political and diplomatic skills. Constantine the Philosopher depicting her personality wrote *"worthy of every glory, prudent Milica, who exceeded many mothers, a brave woman, was endowed with every virtue, as everyone who had the privilege to receive grace from her or hoped to receive it knew. Having great power in her hands, she was skillful in worldly affairs not easy to handle"*.⁵² That historical account fits in the picture frame of one of the most exciting and turbulent eras of Serbian medieval history.

SUMMARY

After the Battle of Kosovo (1389), the Lazarević principality, being exposed to simultaneous pressure from the Kingdom of Hungary and the Ottoman Empire, was sinking into the state of internal conflicts as well. Forced by the political flow and consequences of the Battle of Kosovo, Princess Milica, the widow of Prince Lazar, who died during the battle, took conclusive political role in the context of Serbian-Ottoman relations. Soon after the Battle of Kosovo, and backed by the Serbian highest clergy and noblemen, Princess Milica with her sons recognized the suzerainty of sultan Yildirim Bayezid. The acceptance of the Ottoman supremacy enabled the Lazarević family to stabilize the internal crisis in their domain. The political relations between the Lazarević principality and the neighboring states were significantly affected by their vassal status. Princess Milica led a prudent politics, relying on the Ottomans as a protector of her family and territory under their rule. When her elder son Prince Stefan became mature in 1393, Princess Milica took monastic vows and became nun Eugenia. Her retirement from the state affairs was only nominal. In the years that followed she remained politically active as her son's advisor and a most trusted envoy. Her political activities were closely related to the development of Serbian-Ottoman relations in the last decade of the 14th century. Numerous documents show the rise of her political influence and respect in the region, as well as the oscillations in the relations with Yildirim Bayezid. In the last years of 14th century, nun Eugenia/Princess Milica once again took a more prominent role in the state government, prompted by the instability in the state and political concealment necessary for relaxing the tensions between her son Prince Stefan and sultan Yildirim Bayezid created after the suppression of plot of pro Ottoman Serbian noblemen in 1398. In very delicate times and regional setting Princess Milica took the responsibility to lead the family alliance often making pragmatic decisions that were adjusted to political reality of the time demonstrating great political and diplomatic skills. Thanks to that kind of political approach she succeeded in preserving the Lazarević principality with partial autonomy and limited sovereignty within the system of Ottoman vassal states.

---

52 Константин Филозоф, *a.g.e.*, s. 86. (translated from Serbian by Slobodan Rudić)

BIBLIOGRAPHY

Primary sources

- Ђоровић Владимир, “Силуан и Данило II, Српски писци XIV – XV века”, *Глас Српске краљевске академије*, 136 (1929), s. 13-103.
- Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, приредио Д. Петровић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1989.
- Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nurnberger Handschrift herausgegeben*, ed. V. Langmantel, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, Tübingen 1885.
- Ивановић Милош, “Писмо Дубровчана турском кадији у Глухавици”, *Стари српски архив*, 10 (2011), s. 117-122.
- Јиречек Константин, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, Државна штампарија краљевине Србије, Београд 1892.
- Константин Филозоф, *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, приредила и превела Г. Јовановић, Просвета - Српска књижевна задруга, Београд 1989.
- Laonikos Chalkokondyles, A Translation and commentary of the “Demonstrations of Histories” I–III*, ed. N. Nicoloudis, Historical Publications St. D. Basilopoulos, Athens 1996.
- Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*, I, ed. E. Darko, Budapestini Sumptibus Academiae litterarum hungaricae Budapestini 1922.
- Младеновић Александар, *Повеље и писма деспота Стефана*, Чигоја штампа, Београд 2007.
- Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, Београд 1912.
- Радојчић Никола, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, САНУ, Београд 1962.
- Стиси о Косову*, Стара српска књижевност у 24 књиге, приредила М. Грковић, Просвета - Српска књижевна задруга, Београд 1993.
- Стојановић Љубомир, *Стари српски записи и натписи I*, СКА, Београд 1902.
- Стојановић Љубомир, *Стари српски родослови и летописи*, Српска манастирска штампарија, Ср.Карловци 1927.
- Стојановић Љубомир, *Старе српске повеље и писма I-I*, СКА – Српска манастирска штампарија, Београд – Ср. Карловци, 1929.
- Шуица Марко, “Писмо Дубровчана Николи Зојићу”, *Стари српски архив*, 10 (2011), s. 123-128.
- Živković Tibor, Bojanin Stanoje, Petrović Vladeta, *Selected Charters of Serbian rulers (XII-XV century)*, Centre for Studies of Byzantine Civilization, Athens 2000.

Secondary works

- Barker John, *Manuel II Paleologus (1391-1425), A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey 1969.
- Благојевић Милош, “Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша“, *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004, s. 355-390.
- Божјић Иван, “Неверство Вука Бранковића“, *О Кнезу Лазару*, Одељење за историју уметности Филозофски факултет Београд, Београд 1975, s. 223-240.
- Ђирковић Сима, “Раваничка хрисовуља“, *Зборник радова Раваница 1381-1981*, Просвета, Београд 1981, s. 69-82.
- Бојанић-Лукач Душанка, “Како Турците го презли Скопје (1391)“, *Музеј на град – Скопје Зборник*, II-III (1965-6), s. 5-17.
- Динић Михаило, “Из наше раније прошлости IV, Година рођења Стефана Лазаревића“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 30 (1964), s. 243-246.

- Динић Михаило, “Област Бранковића”, *Српске земље у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд 1978.
- Imber Colin, *The Ottoman Empire 1300-1481*, The Isis Press, Istanbul 1990.
- Иналцик Халил, *Османско царство, класично доба 1300-1600*, Српска књижевна задруга, Београд 1974.
- Јечменица Дејан, “Извори и манифестације моћи и утицаја кнегиње Милице“, *Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба*, Народни универзитет Трстеник – Народна библиотека Јефимија – Филозофски факултет Београд, Трстеник 2014, s. 17-28.
- Lowry Heath, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, Albany 2003.
- Михаљчић Раде, *Крај српског царства*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1989.
- Мишић Сениша, “Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе“, *Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба*, Народни универзитет Трстеник – Народна библиотека Јефимија – Филозофски факултет Београд, Трстеник 2014, s. 7-16.
- Пурковић Миодраг, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1978.
- Рокаи Петар, et al. *Историја Мађара*, Клио, Београд 2002.
- Спремић Момчило, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд 1994.
- Stanojević Stanoje, “Die Biographie Stefan Lazarević’s von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle“, *Archiv Für Slavische Philologie* 18 (1896), s. 409-472.
- Шуица Марко, “Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године“, *Историјски часопис*, 1-2 (1997), s. 7-22.
- Шуица Марко, *Немирно доба српског средњег века: властела српских обласних господара*, Службени гласник СРЈ, Београд 2000.
- Шуица Марко, “Вук Бранковић и састанак у Серу“, *Зборник радова византолошког института*, XLV (2008), s. 253-266.
- Шуица Марко, “Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа“, *Историјски часопис*, LVIII (2009), s. 109-124.
- Шуица Марко, “О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике“, *Споменица академика Симе Ђирковића*, Зборник радова књ. 25 Историјски институт, Београд 2011, s. 225-244.
- Шуица Марко, “Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама 1389-1402“, *Годишњак за друштвену историју*, 2/2011, s. 29-49.
- Шуица Марко, “Срби у опсади Филаделфије 1390.“, *Византијски свет на Балкану*, Посебна издања Византолошког института САНУ 42/2, Београд 2012, s.385-396.
- Шуица Марко, “О години одласка кнеза Стефана у Севастију“, *Зборник радова византолошког института* L (2013), s. 803-810.
- Шуица Марко, *Вук Бранковић, славни и велможни господин*, Еволута, Београд 2014.
- Трифунковић Ђорђе, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Багдала, Крушевац 1968.
- Трпковић Вељан, “Турско-угарски сукоби до 1402“, *Историјски гласник*, 1-2 (1960), s. 96-117.

REALİTEDEN MİTE: KOSOVA SAVAŞI (1389) VE EFSANESİ

GAYE YAVUZCAN*

Özet

1389 Kosova Savaşı, siyasi tarih açısından etkileri bir yana, Sırp Halk anlatmalarında da önemli izler bırakmıştır. Kosova efsanesi, Sırp'ların en önemli anlatmalarından biri kabul edilir. Bu anlatmalara göre, Ortaçağ Sırp İmparatorluğu, Kosova Savaşından sonra dağılmış, Sırp'lar Balkanlarda Türk ilerleyişine karşı son umutları olan Prenses Lazar'ı kaybetmişlerdir. Kosova efsanesi, Sırp folkloru ve edebî geleneğinde merkezî bir yer işgal etmiştir. Efsane Sırp ulusal kimliğinin oluşumunda önemli etkilerde bulunmuş ve zamanla Sırbistan'da siyasi hareketlerin temel bir unsuru haline gelmiştir. Bu çalışmada Kosova efsanesinin oluşum süreci ve tarihsel özellikleri tetkik edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kosova Savaşı, Kosova Efsanesi, Osmanlı, Sırbistan, Sözlü Kültür

From Reality to Myth: The War (1389) and Legend of Kosovo

Abstract

Besides its effects on political history, 1389 Kosovo war, impressed Serbian folk narratives as well. Kosovo legend is one of the greatest legends of the Serbs. According to the legend, cause of the disintegration of the medieval Serbian empire is the defeat of the Serbs at the Battle of Kosovo and Serbian society lost Prince Lazar who was the last hope against the advance of the Turks in Balkans. The Kosovo legend has been a central theme in Serbian folklore and literary tradition. The legend had a profound influence on the formation of Serbian national identity and gradually became an essential component of political movements in Serbia. In this paper the formation process and historical characteristics of the Kosovo legend will be discussed.

Keywords: Kosovo War, Kosovo Legend, Ottoman, Serbia, Oral Culture

Bilindiği üzere Kosova efsanesi¹, Sırp ulusal kimliğinin oluşumu, aktarımı ve gelişiminde önemli bir yer işgal eder. Bieber'in belirttiği üzere, *“mitler aynı zamanda hem tarihseldir, hem de tarihsel değildir. Gerçek tarihsel olaylara dayanmak bakımından bağlamsal olarak ve dinleyicilerine geçmişî hatırlattıkları için nitelik olarak tarihseldirler. Kosova miti de dâhil olmak üzere ulusal mitler, aynı zamanda kendileri*

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gaye.yavuzcan@usak.edu.tr

1 Burada “efsane” teriminin kullanımının halkbilimi terminolojisi açısından problematik olmasına rağmen benimsenmesi, konuyla ilgili mevcut çalışmalarda “legendus/legend” karşılığı olarak bu kelimenin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Dégh'in tanımıyla, “bir şemsiye terim” olarak efsane terimi kullanılmıştır. Linda Dégh, “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsane-nin Tanımı,” Çev. Selcan Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2005, s. 345.

*bir tarihsel öğedirler*²". Kültürün herhangi bir parçasını anlayabilmek için, onu içinde olup bitenleri yapılandırmamıza yardım edecek bir ortama yerleştirmemiz gerekir. Bu parçanın fiziki ve toplumsal bağlamını, kamusal veya kişisel, iç veya dış çevresini içeren bir ortama yerleştirmek suretiyle tahlil etmemiz mümkün olur³. Mevcut çalışma, efsaneyi bu bağlamda ele almayı hedeflemektedir.

Tarihsel kişiler ve tarihsel olaylar, halk edebiyatı ürünlerinde oldukları haliyle aktarılmayıp şiirsel tasavvurun epik şarkılar geliştirme sürecine sadece bir başlangıç noktası teşkil ederler⁴. Kosova efsanesinin kendi tarihsel sürecini değerlendirmeden önce, bu başlangıç noktası üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Tarihsel Arka Plan

Kosova Savaşı öncesinde, belirli bir bakış açısıyla, Osmanlılar ve Sırpalar arasında paralellik kurmak mümkündür. Bu da, her iki unsurun savaşta komutanlığını yapan hâkimin, savaş öncesi dönemde aynı kültür dairesi mensubu oldukları yerel hâkimler arasında üstünlüklerini pekiştirdikleri bir aşamada olmalarıdır. En genel değerlendirmeyle her iki siyasî örgütlenmenin de bölgelerindeki çok çatılı yapılanmada⁵ üstünlüklerini tahkim etme aşamasında oldukları kaydedilebilir. Ancak bu paralellik, her ikisini de ayrı ayrı mercek altına aldığımızda keskin bir kırılmaya uğrar. En kısa izahıyla; Osmanlılar Türkiye Selçuklu Sultanlığının önce Moğol tahakkümü, ardından dağılma sürecine girmeleri sonucunda zuhur eden Anadolu Türk beyliklerinden biri olarak, uçlarda yurt tutmanın sosyo-politik ve sosyo-ekonomik avantajlarından faydalanmışlardır. Bu sayede, devlet kurma/beylikten devlete evrilme sürecinde söz konusu çok çatılı yapıyı kendi siyasal şemsiyeleri altında toplama gayretleri, farklı anasıra yönelik gaza ve fetih etkinlikleriyle bir arada ilerlemiş ve her iki etkinlik birbirinin pekiştiricisi olmuştur. Sırpaların Balkanlarda tecrübe ettikleri tarihsel süreç ise bambaşka dinamiklere sahiptir. Türk fetihleri Balkanların çeşitli siyasal örgütlenmelerin kısılcacında olmanın yanında, yarımada üzerindeki unsurların kendi iç mücadelelerinin de yaşandığı bir devre karşılık gelir. Bu durumun akisleri Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişi sırasında görülür. Emecen, I. Kosova Savaşını I. Murad'ın gerçekleştirmeye çalıştığı konfederasyonun ilk ciddi imtihanı olarak niteler⁶. Bununla birlikte, Balkanlarda XX. yüzyılın başlarına kadar sürecek hâkimiyetlerinin iki önemli dönüm noktası Kosova Savaşları (1389-1448) olan Osmanlıların yarımada üzerindeki ilerleyişinin başlaması ise Çirmen Savaşı (1371) ile gerçekleşmiştir⁷. Kuruluş devrinde Osmanlıların kazanmış oldukları önemli bir savaş olan Çirmen savaşı, sonuçları itibarıyla gerek Osmanlı, gerekse Balkan tarihi

2 Florian Bieber, "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering, The Kosovo Myth from 600th anniversary to the present", *Rethinking History*, 6:1 (2002), ss. 95-110, s. 97.

3 Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 127-128.

4 Tanya Popović, "The Battle of Kosovo in the Interplay of Epic Bards and the Epic Audience", *Serbian Studies*, Vol. 5, No. 3, Spring 1990, ss. 21-32, s. 21.

5 Burada "çok çatılı" ifadesi ile kastettiğimiz, etnik-dinsel-dilsel aidiyetleri aynı kültür dairesi mensubiyetinde kesişen unsurların farklı yönetenlerin idaresinde, dolayısıyla farklı "siyasal çatılar altında" yer alması durumudur.

6 Feridun Emecen, "Siyasî ve Jeopolitik Dinamikler Hakkında Bazı Mülâhazalar (1300-1389)", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 34.

7 Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *TDVİA*, C. 26, 2002, ss. 221-224, s. 221.

bakımından ayrı bir yer işgal etmektedir⁸ ve 1389 Kosova Savaşına kıyasla Balkanların kapılarının Türklere açılmasında çok daha büyük önemi haiz olduğu kaydedilebilir⁹. Balkanlar'da Türk fetihleri zamanında yarımadanın oldukça zengin ancak gerek siyasal örgütlenme (Bizanslılar, Sırlar, Arnavutlar, Venedikliler ve Cenevizliler), gerekse dinsel (Hıristiyanlığın mezhepleri) açıdan bölünmüş olduğuna dikkati çeken Braudel, Balkan dünyasının narinliğini bir iskambil şatosuna benzetir ve yarımadanın Osmanlı fethine büyük bir direniş göstermemişe benzediğini belirtir¹⁰. Çirmen Savaşını, bu narinliğin erken bir örneği olarak da tespit etmek mümkündür.

Bizans İmparatorluğu'nun XII. yüzyıl sonlarındaki bunalımının Bulgarlarla Sırların işine yaradığını vurgulayan Tanilli, Sırların egemenliklerini Tuna'dan Adriyatik'e kadar yaydıklarını ve bağımsızlıklarını sağladıklarını kaydeder¹¹. Sırp Devleti, XII. yüzyılın ikinci yarısında, ortaçağ Sırp devletinin ana bölgesini oluşturan ve Raška ırmağı boyunca uzanan ve kaynaklarda Raška diye geçen toprakların büyük zupanı Stefan Nemanjić (1167-1196) tarafından kurulan Nemanjić hanedanından gelen despotlar döneminde yükselişe geçmiştir¹².

1200 yılında babası Nemanjić'in yerine geçen I. Stefan, Bizans İmparatoru II. İskarios Angelos'un yeğeni Eudokia ile evlenmiş ve sebastokrator unvanını almış; 1217 yılında ise Papa III. Honorius'un bir temsilcisinin de katıldığı bir törenle, bir Sırp idarecisine ilk defa olarak kral unvanı verilmiştir¹³. Stefan tacını Papalık elçilerinden almıştır ama diğer yandan müstakil başpiskoposluk o zamanlar İznik'te sürgünde bulunan Bizans İmparatoru'nun kutsamasıyla kurulmuştur. Böylece Sırbistan kendisini İstanbul ve Roma arasında süregelen rekabetin arasında bulmuştur¹⁴. Krallığın kurulması ve bağımsız kilise, Sırbistan'a diğer Avrupa devletlerinin gözünde belirgin bir meşruiyet kazandırmıştı. Ayrıca Sırbistan'da da Nemanjić hanedanının otoritesine saygıyı güçlendirmiştir. Devlet kurumunun iki başı olarak kutsal ve seküler arasında işleyen uyum ideali, Sırp siyasal düşüncesine de sirayet etmiştir. Ortaçağ Sırp devletinin gelişimi ve düşüşü boyunca Sırp Kilisesi, Sırp tarihsel bilincini önce inşa etmek, sonra da korumak konusunda önemli bir

8 Fahameddin Başar, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul 1998, ss. 51-55, s. 51.

9 John V. A. Fine Jr, *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, 1994, s. 378.

10 Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1994, s. 20-21.

11 Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş II Orta Çağ*, Say Yayınları, İstanbul 1986, s. 542-543.

12 Ayşe Kayapınar, Levent Kayapınar, "Ortaçağ'da Sırlar ve Devletleri", *Balkanlar El Kitabı*, C.1, Tarih, Derleyenler: Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Karam&Vadi, Çorum/Ankara 2006, ss. 129-138, s.

13 Kayapınar, a.g.m., s. 129.

14 Sırp Kilisesi'nin Roma ve İstanbul rekabeti arasındaki konunun tarihsel sürecine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Srđan Pirivatrić, "The Serbs and the Overlapping Authorities of Rome and Constantinople (7th to 16th Century)", *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies*, Belgrade 22-27 August 2016, The Serbian National Committee of AIEB, ss. 223-240. Ferjančić ve Maksimović, Sırp devletinin, Bizans'ın yasal varisi olma iddiasındaki Laskaris hanedanı ve Epir despotluğu arasındaki rekabetten faydalandığını kaydeder. Sırp Kilisesi'nin edindiği konumu ve Stefan'ın kardeşi Sava elinden taç giymesini, her ikisinin siyasî kabiliyetlerinin bir sonucu olarak değerlendirirler. Božidar Ferjančić, Ljubomir Maksimović, "Sava Nemanjić and Serbia between Epiros and Nicaea", *Balkanica*, XLV (2014), ss. 37-54, 37-38.

güç olmuştur¹⁵. Sırp Ortodoks Kilisesi ile Sırp devleti ve milleti arasındaki yakın ilişki, 1219 yılında Kilise'nin kurulmasına dayanır. Kilisenin kurucusu Aziz Sava, Nemanich hanedanının kurucusunun en küçük oğlu ve ilk Sırp kralının kardeşidir¹⁶.

Böylece Stefan Nemanich'in oğlu İlk Taç Giyen Stefan'ın hâkimiyeti altında Sırbistan, müstakil kilisesiyle bağımsız bir krallık haline gelmiştir. Ancak söz konusu dönem Balkan yarımadasında istikrarsız bir dönemdir. IV. Haçlı Seferi ve İstanbul'un Latinlerce işgali ile Sırbistan kendisini bir dizi yeni düşman tarafından çevrelenmiş bulmuştur. Bölgedeki hâkimiyet mücadeleleri ancak 1241'de Moğol işgali ve 1261'de İstanbul'da yeniden Grek hâkimiyetinin kurulmasıyla nihayete ermiştir¹⁷.

Sırp Kilisesi, Sırp devletinin Balkanların en güçlü devleti haline geldiği ve Balkanlarda Sırp hâkimiyetini durdurabilecek herhangi bir gücün görünmediği IV. Stefan Uroş Duşan (1331-1355) zamanında¹⁸ patrikhaneden tamamen ayrılmıştır. Stefan Duşan, 1345'te kendisini Sırlar'ın ve Rumların çarı ve hükümdarı ilân etmiş; Sırp başpiskoposunu patrikliğe yükseltmiştir¹⁹. Ancak onun 1355'te ölümünün ardından Sırp Devleti parçalanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Balkanlar'da başlayan Osmanlı saldırısı karşısında Sırp prensleri arasında birlik söz konusu değildir. IV. Stefan Uroş'un oğlu V. Stefan Uroş, amcası Symeon Uroş'un hâkimiyet iddiası üzerine devleti üç idarî bölgeye ayırmıştır. 1359'da Symeon Uroş, Epir ve Teselya'da bağımsızlığını ilân ederek 1369'daki ölümüne dek burada hüküm sürmüştür. 1365 yılında Stefan Uroş, Vulkaşin'i ortak hükümdar ilân etmiş; Serez'de Vulkaşin'in kardeşi Ioannes Ugleşa ve Doğu Makedonya'da da Konstantin Dragaş'ın yarı bağımsız hâkimiyetlerini kabul etmiştir²⁰.

1370 yılına gelindiğinde Türkler Balkanlarda Ugleşa'nın sınırlarına ulaşmıştır. Türklerle Ugleşa'nın toprakları arasında belirgin bir sınırın varlığından söz edilemeyeceği, çünkü Türklerin onun topraklarına sarkmalar yaparak yağma ve talanlarda buldukları kaydedilebilir²¹. Tehlikenin ciddiyetini fark eden Ugleşa, Türklerle karşı büyük bir ittifak kurmak istemiştir. Bu amaçla Bizans ile iyi ilişkiler tesis etmek için Bizans Kilisesi ile ilişkileri geliştirmeye çalışmış ancak verimli bir sonuç elde edememiştir. Onun ittifak çağrısına Sırp seçkinlerinden ise sadece kendi kardeşi Vukaşin olumlu cevap vermiştir²². Ugleşa ve Vulkaşin, 1371 Çirmen savaşında Osmanlılara yenilmişlerdir.

15 Thomas A. Emmert, "Prologue to Kosovo: The Era of Prince Lazar", *Serbian Studies*, Vol. 5, No 3, Spring 1990, ss. 5-20, s. 6.

16 Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia, From Myth to Genocide*, Hurst&Company, Londra 1999, s. 23. Anzulovic, Papa tarafından gönderilen taç ile birlikte Batı Hıristiyanlığının Balkanlara yerleşmesi endişesiyle Bizans imparatoru ve ökümenik patriğinin Sırp Kilisesi'ne otonomi vermesinin yanında, Kilise'nin bu hakkı kazanmasının ardında yatan bir diğer etkenin, Bizans'ın zayıflığı olduğunu kaydeder. 1204'te Latinler İstanbul'u işgal etmiş ve hem İmparator, hem de patrik, İznik'e sığınmışlardır. Anzulovic, aynı yer.

17 Emmert, *a.g.m.*, s. 6.

18 Kayapınar, *a.g.m.*, s. 120.

19 Mehmet Hacısalihoğlu, "Sırbistan (Tarih ve ülkede İslâmiyet)", *TDVİA*, C. 37, 2009, ss. 121-126, s. 122; Kayapınar, *a.g.m.*, s. 134.

20 Kayapınar, *a.g.m.*, s. 137.

21 Fine Jr, *a.g.e.*, s. 378.

22 Fine Jr, *a.g.e.*, s. 378-379. Fine Jr, diğerlerinin ya Türk tehdidinin büyüklüğünü fark edemedikleri için yahut da hâkimiyet bölgelerini komşu düşmanlarına karşın güvensiz bırakmak endişesiyle, ittifaka katılmadıklarını kaydeder. Fine Jr, aynı yer.

Uroş savaşa gitmedi ise de aynı yıl, çocuksuz ölmüş; Sırbistan'ın bundan sonraki hiçbir hâkimi çar unvanını almamıştır. Kosova efsanesinin merkezi figürü Lazar, her ne kadar sözlü kültürde çar unvanıyla anılsa da, aslında prens unvanını kullanmıştır. Vulkaşın'ın oğlu Marko savaştan sağ kurtulmuş ve babasının ölümünden hemen sonra *genç kral* olarak taç giymiştir. Ancak o, ne Nemanich hanedanının meşruiyetine ne de diğer yönetici seçkinlerden daha büyük bir güce sahiptir; dolayısıyla Uroş'un devleti üzerinde hak iddiasında bulunamamıştır²³. Osmanlılar bölgenin idaresini Çirmen Savaşı sonucunda hayatını kaybetmiş olan Vulkaşın'ın oğlu Marko'ya bırakmışlardır. Marko, Osmanlıların Balkan siyasetinin²⁴ bir sonucu olarak babasının topraklarında Osmanlı Devletine tabi bir şekilde hüküm sürmeye başlamıştır²⁵. Ancak Marko, Sırp destanlarında mükemmel bir savaşçı figürü olarak yer almıştır. İlgi çekicidir ki, Sırp destanlarında ona Kraleviç, yani kral oğlu denirken, Bulgar ve Makedonya destanlarında adı Krali yani kral Marko olarak geçer²⁶. Makedonya'da Osmanlıların vasalı olarak 24 yıl kadar hüküm süren Marko'nun buradaki faaliyetleri hakkında Türk kaynaklarında fazla bilgi yoktur. Onun I. Kosova Savaşında Osmanlıların yanında yer aldığı bilinmektedir²⁷. 1394 yılında Sultan Bayezid ve öteki bağlı beylerle birlikte Eflak voyvodası Mirço'ya karşı dövüşürken, Rovine ovasında ölmüş ancak belirtildiği üzere, halk türkülerinde önemli bir kahraman figürü haline gelmiştir²⁸. İlginçtir ki, Marko ve Prens Lazar çağdaş olmalarına karşın, Marko, Kosova efsanesinde yer almaz. Kosova efsanelerinde Lazar ile birlikte adı geçen bazı kahramanların isimlerinin Marko hakkındaki anlatılarda ikincil figürler olarak karşımıza çıkması bir yana bırakılırsa, her iki anlatmanın muhiti birbirinden uzak görünmektedir²⁹.

Kosova Savaşı ile öne çıkan ve Kosova efsanesinde merkezî bir rol oynayan Lazar Hrebeljanović'in prensliği ise en geniş coğrafi sınırlarına erken XIV. yüzyılda

23 Fine Jr, *a.g.e.*, s. 380.

24 Balkanlar'da Osmanlı fethinin adeta sistematik bir şekilde belirli safhalardan geçerek gerçekleştirildiğini belirten İnalçık, öncelikle alışma devresi olarak nitelenebilecek bir haraccüzârlık devresi yaşandığını, bunu yerli hanedanın bertaraf edilmesinin izlediğini ancak eski devlete mensup unsurların yeni nizamın kalıbına alınmak suretiyle korunduğunu kaydeder. Bu siyasette yerli asker, idareci ve din adamları da Batı'dan gelecek Katolik kuvvetlerin olası istilasındansa, genellikle imtiyazlarının emniyet ve garanti altına alındığı Osmanlı hâkimiyetine bağlanmışlardır. Halil İnalçık, "Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, ss.67-108, s. 107.

25 Başar, *a.g.m.*, s. 55.

26 Fine Jr, *a.g.e.*, s. 380.

27 Başar, *a.g.m.*, s. 55.

28 M. Türker Acaroğlu, "Bulgar Halk Yazımında (Özellikle Halk Türkülerinde) Türk Motifleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1981-1982, ss. 167-188, s. 170. I. Murad'ın ordusunda haraccüzâr beyliklerin gönderdiği mühim miktarda kuvvetin bulunduğunu; 1389 Kosova savaşında dahi Osmanlı saf- larında Tâbi Hristiyan kuvvetlerinin yer aldığı kaydeden İnalçık da, Meşhur Marko Kralyevic'in 1394'te Eflak'ta Osmanlı hizmetindeyken hayatını kaybettiğine dikkati çeker. İnalçık, *a.g.m.*, s. 73, dn. 33.

29 H. Munro Chadwick, N. Kershaw Chadwick, *The Growth of Literature*, C. 2, Cambridge University Press, 1986, s. 313. Marko'nun tarihsel kişiliği ve hakkındaki sözlü gelenek için bkz. Tatyana Popović, *Prince Marko, The Hero of South Slavic Epics*, Syracuse University Press, 1988. Popović, epik şarkıların birbirini izleyen nesillerin görüşlerine bağlı olarak barındırdıkları tarihsel unsurların pek çok kökten değişime maruz kaldığı adeta canlı organizmalar olduğunu; Prens Marko figürünün de farklı halk görüşlerinin çevresinde öbeklendiği bir çekirdek teşkil ettiği, dolayısıyla onun hainden, ulusal başkahramana uzanan yelpazede farklı özelliklerin sembolü haline gelebildiğini kaydeder. Popović, *a.g.e.*, s. 30.

erişen Ortaçağ Sırp devletinin ancak görece küçük bir parçasını teşkil ediyordu³⁰. O, hâkimiyet alanını diğer Sırp beyleri aleyhine gittikçe genişletmiş Osmanlı hâkimiyetini tanımakla birlikte bundan kurtulmak için arayışa girmişti. Bunun sonucunda Osmanlılara karşı bir ittifak kurulmuşsa da, Osmanlılar, Arnavutluk'taki bazı prenslerin ittifakta yer almamalarını sağladıkları gibi Bulgar Kralını saf dışı bırakmayı da başarmışlardır³¹. I. Murad'ın Kosova ovasına yürüdüğü sırada Lazar değişik milletlerden savaşçıların da yer aldığı ortak birliklerini toplamıştır. Bu müttefik kuvvetlerle vasal hale gelmiş olan Anadolu beylikleri, Makedonya'dan Kral Marko, Bulgaristan'dan Kostantin Dejanović'in askerlerinin de yer aldığı Osmanlı ordusu Kosova'da karşı karşıya gelmiştir³². 1389'da meydana gelen savaşta Osmanlılar müttefik Balkan güçlerine karşı zafer kazanmışlardır³³. Osmanlı Sultanı I. Murad da, Sırp Prensi Lazar da savaşın sonunda hayatlarını kaybetmiştir.

Emecen, bazı Sırp kaynaklarında savaşın büyük bir Sırp zaferi olarak nitelendirildiğine, hatta modern Sırp literatüründe de bu iddianın yer edindiğine dikkati çeker. Daha temkinli olanların ise savaşın galip ve mağlûbunun bulunmadığı görüşünde olduğunu belirtir ve bunu şöyle tahlil eder:

“Bosna Kralı Tvrtko'nun Floransalı senyörlere yazdığı mektupta savaşı Türkler'e karşı kazanılmış büyük bir zafer olarak müjdelemesi, muhtemelen onun savaş sonucunu beklemeden bozgunluk emareleri görüldüğünde savaş alanından çekilmesi ve çok sonra padişahın ölüm haberini alınca da bunu büyük bir başarı olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Aslında bu tür haberlerin ortak noktası I. Murad'ın vefatı olup bu durum büyük bir zafer olarak anlaşılmış ve nakledilmiş olmalıdır. Hâlbuki kesin askerî başarının Osmanlılar tarafından kazanıldığını 1411'de Lazar'ın oğlunun yanında bulunan Kostantin açık bir dille belirtmektedir³⁴.” İnalçık da Kosova Savaşının Osmanlı kuvvetlerinin kesin galibiyetiyle sonuçlandığı kanaatindedir. Başlangıçta Osmanlı sol kolu çökmüş, fakat sağ koldaki Yıldırım Bayezid'in büyük gayreti sayesinde zafer kazanılmıştır³⁵. Pappas, Kosova savaşından hemen sonra ortaçağ Sırp devletinin, seçkinlerinin ve siyasî kurumlarının ortadan kalkmadığına, savaşın her iki tarafa da pahalıya mal olduğuna ve ne galip gelenlerin tam anlamıyla bir fetih gerçekleştirebildiklerine, ne de mağlupların mutlak bir yenilgi yaşadığına dikkati çektikten sonra, savaşın önemini şu şekilde izah eder: “*Güneydeki bazı hayatta kalan Sırp seçkinleri, sadakat ve askerî yükümlülük karşılığında arazi ve ayrıcalıklarını ellerinde tutmak suretiyle, Sultan'ın hâkimiyetini kabul ettiler. Böylece Sırp çarlarından ziyade Sultan'ın tabileri haline geldiler. Sultan'ın ordusundaki feodal sipahiler arasında Hristiyan sipahiler oldular.*”³⁶. Malcolm da, her ne kadar Sırp söylenceleri bu savaşı Balkan kahramanlarının en gözde kesiminin savaş alanında can verdiği ve Türklerin Sırbistan'ın geri kalan bölümlerine doğru rüzgâr gibi yayıldığı bir hezimet gibi göstermiş olsalar da, işin aslının bu kadar çarpıcı olmadığını

30 Emmert, *a.g.m.*, s. 5.

31 Afyoncu, *a.g.m.*, s. 352.

32 Emecen, *a.g.m.*, s. 222.

33 Afyoncu, *a.g.m.*, s. 352.

34 Emecen, *a.g.m.*, s. 222-223.

35 İnalçık, *a.g.m.*, s. 162.

36 Nicholas C. J. Pappas, “Between Two Empires: Serbian Survival in the Years after Kosovo” *Serbian's Historical Heritage*, Ed. Alexander N. Dragnich, Los Angeles 1994, ss. 17-37, s. 19.

kaydeder. Her iki taraf da ağır kayıplar vermiş, Prens Lazar esir alınmış ve öldürülmüştür ancak her iki tarafın da hayatta kalan askerleri savaştan sonra geri çekilmiştir³⁷.

Sonrasında yaşanan olaylarla birlikte, doğrudan savaşın kendisinin Sırp yenilgisinden kısa süre sonra efsaneler türetilmesine ve Prens Lazar'ın azizlik mertebesine yükseltilmesine vesile olabileceğini kaydeden Redep, savaşın anılmasında pek çok etken olduğunu belirtir. Her iki hâkim, savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. Kosova Savaşı Balkanlarda Osmanlı ilerleyişi için belirleyici bir savaş olmuştur. Bununla birlikte Sırp Devleti ancak 1459'da Semendire'nin düşüşünden sonra Türk hâkimiyetine girmiştir³⁸.

Kosova Efsanesinin Tarihsel Süreci ve Özellikleri

Kosova efsanesinin en erken izleri XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyılın ilk çeyreğinde oluşan ortaçağ Sırp edebiyatına ait metinlerde bulunur. Ağıt ve genellikle methiye türündeki bu metinler Kosova efsanesinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Efsane bundan sonra halk edebiyatı aracılığıyla aktarılmış; tedricen gelişmiş ve XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başında şekillenmiştir³⁹. Bugün bilindiği şekliyle Kosova miti ancak XVII.-XVIII. yüzyıllarda biçimlenmeye başlamış, ilk yazılı varyantları XIX. yy.da Sırp ulusal hareketinin başlangıcında derlenmiştir⁴⁰.

Genellikle sözel kültür dairesine mensup halk kitlelerince aktarılmış bulunan Kosova geleneği, XIX. yüzyıl başlarında önemli bir araç haline gelerek farklı bir önem kazanmıştır. Bu durumun başlangıcını Vuk Karadžić'in⁴¹ 1814'te yayınladığı Sırp sözlü destanlarının bir koleksiyonu olan *Mala prostonarodna slaveno-serbska pjesnarica* (Sırp-Slav hak şiirlerinin küçük bir koleksiyonu) teşkil eder⁴². Avrupa tarihinde halk kültürüne yönelik ilginin ortaya

37 Noel Malcolm, *Bosna*, Türkçesi: Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 55.

38 Redep, *a.g.m.*, s. 253-254.

39 Vladiv, *a.g.m.*, s. 34-35, Redep, *a.g.m.*, s. 254.

40 Bieber, *a.g.m.*, s. 98.

41 Vuk Karadžić'in hayatı ve Sırp tarihindeki, özellikle Sırp ulusçuluğundaki yeri için genel bilgi için bkz. V. Ćorović, "Vuk Karadžić (1787-1864)", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 16, No. 48 (Apr. 1938), ss. 667-677. Ćorović, Karadžić için, "Modern Sırp edebiyatı ona çok şey borçludur," yazar, "Karadžić, Sırp nesrinin yaratıcısı değilse de, ona yeni bir hayat vermiştir." Ćorović, *a.g.m.*, s. 673-674. Karadžić'in Sırp halk bilimi çalışmalarındaki yeri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Yvonne R. Lockwood, "Vuk Stefanović Karadžić: Pioneer and Continuing Inspiration of Yugoslav Folkloristics", *Western Folklore*, Vol. 30, No.1 (Jan 1971), ss. 19-33. Lockwood, Karadžić'in, Sırp kültüründe kendisinden önceki ya da sonraki herhangi bir başka bireyden çok daha kökten bir devrim gerçekleştirdiğini kaydeder. Lockwood, *a.g.m.*, s. 19. Karadžić'in hayatı hakkında önemli bir çalışma Miodrag Popović tarafından kaleme alınan Vuk Stef. Karadzic, 1787-1864 (Belgrad, 1964) olmakla birlikte, Oinas, Vuk'un hayatı ve eserlerini geniş bir tarihsel ve kültürel bağlama yerleştirme noktasında başarılı olan eserin, müellifin halkbilimci olmamasından ötürü, bir halk bilimci olarak Vuk'u değerlendirme konusunda daha az fayda sağladığı kanısındadır. Felix J. Oinas, "The Study of Folklore in Yugoslavia", *Journal of the Folklore Institute*, Vol. 3, No. 3, [Special Issue: The Yugoslav American Folklore Seminar] (Dec., 1966), ss. 398-418, s. 401.

42 Milica Bakić Hayden, *a.g.e.*, s. 29. Hayden, süreci şöyle özetler: "Balkan halkları Osmanlı boyunduruğundan 1912-1913 Balkan savaşları sonucunda kurtulmuşlardır. Fakat buna dönük hazırlıklar 1804'te Djordje Petrović (Karadörje) önderliğindeki 1804 Sırp Ayaklanması ve 1815'te Miloš Obrenović liderliğinde, Sırbistan'a Osmanlı hâkimiyetinden siyasal bağımsızlık kazandıran 1878 Berlin Anlaşması ile nihayet bulan bir dizi anlaşma ile sonuçlanan ayaklanma ile bir asır önce başlamıştır. Ancak Kosova'nın güneyi dikkate değer bir süre Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bu durum buranın da Türk idaresinden kurtulması için güçlü bir psikolojik etken olmuştur. Bunun sonucunda ortak geleneğin korunmasıyla yetinilmeyip ulusal bilincin yaratılması ve şekillendirilmesi hedeflenmiştir." Hayden, *a.g.e.*, s. 28-29.

çıkmasını estetik, entelektüel ve politik olmak üzere üç nedende ele alan⁴³ Burke, politik nedenlere Sırp halk kültürünün derlenmesini örnek verir: *Geniş bir alanda halk kültürünün keşfi, yabancı bir yönetim altında geleneksel kültürlerini yaşatmak için örgütlü girişimler olarak, ulusalcı hareketler içinde yer alıyordu. Halk şarkıları geleneksel ve ulusal kurumları olmayan dağınık halklar için dayanışma ruhunu diriltmek amacıyla kullanılabilir*⁴⁴. Sırp halk şarkıları kültür alanında öne çıkan bir şahsiyet olan Vuk Karadžić, Sırbistan'ın Türk yönetimi altındaki bölümünde bir köylü çocuğu olarak doğmuş, Türklere karşı Sırp ayaklanmasına katıldıktan sonra Viyana'ya giderek imparatorluğun Slav dilleri denetimcisi olan Sloven Jernej Kopitar ile tanışmıştır. Kopitar, Herder'in⁴⁵ halk şarkıları koleksiyonunu Karadžić'e gösterdi. Bu, Karadžić'in Herder'i örnek almasına neden oldu⁴⁶. Vuk için Sırp epik şiirlerini derlemek vatanının Osmanlı Türklerinden bağımsızlığını kazanması için verilen mücadeleye ilgili ulusal bir öncelik idi⁴⁷.

Hayden, Kosova meselesi üzerine çoğu analizin Kosova'nın 'gerçek' tarihi ve Kosova 'miti' arasındaki ayrımı belirlemeye dönük olduğunu, ancak aslında her ikisi arasındaki etkileşimin anlaşılmasıyla daha verimli sonuçlar elde edilebileceğini öne sürer. İncelemenin bir boyutuyla ulusal bir sembole karşılık sanatsal bir edebî ürün olarak Kosova'yı ayırırken, bir başka boyutuyla her ikisinin, birbirlerinden uzak olmakla birlikte, popüler ulusal kültür ve tasavvurda ayırt edilemez olduğunun kabullenilmesi gerektiğini belirtir⁴⁸.

Kosova efsanesini kendi içerisinde genel olarak değerlendirdiğimizde, temelde öne çıkan üç motif vardır⁴⁹. Bunlar, Prens Lazar'ın şahsında tecessüm eden *kutsallık* motifi; Miloš Obilić'in kimliğinde görünür olan *kahramanlık* motifi ve Vuk Branković ile ete kemiğe bürünen *ihnet motifi* şeklindedir.

Şehitlerin de dâhil olduğu kutsal kral kültü yaygın bir fenomendir. Özellikle popüler bir kült olan Aziz Prens Lazar hatırası, iki can alıcı nokta üzerinden kurgulanır: Kahramanın savaştan sonraki acı verici ölümü ve ata yurdunu kâfirlere karşı savunurken gerçekleşen ölümle kazanılan azizlik halesi. Bu kurgu temelde en üst Kilise hiyerarşisi ile siyasal otoritenin eşleşmesini yansıtır⁵⁰.

Sırbistan'da Türk hâkimiyetinin Sırp Ortodoks Kilisesi'nin politize olmasına son vermediğini, sadece bu politizasyonun doğasını değiştirdiğini belirten Anzulovic, Osmanlıların Bizans ile Katolik ülkelere kıyasla, yüksek derecede dinsel hoşgörüyü

43 Burke, *a.g.e.*, s. 23.

44 Burke, *a.g.e.*, s. 27.

45 "Herder'in 1778-1779'da yayınlana halk şarkıları koleksiyonu Volkslieder (popüler şarkılar) içinde iki Güney Slav şiirinin (Miloš Obilić ve Hasanaginica) Almanca tercümeleri yer almıştır ve bunlar bütün Batı Avrupa'da meşhur olmuştur. Bu durum 'doğal', 'ulusal' ve 'popüler' şiiere dönük genel bir talebi gösteriyordu ve bu talep epik kompozisyonun meselelerine akademik bir ilginin canlanması ile birleşiyordu. Aydınlanmanın doğulu akrabalarını hali hazırda egzotik olarak saptadığı Romantik Avrupa "küçük" ulusları kültürel çevresinde keşfediyordu." Hayden, *a.g.e.*, s. 29.

46 Burke, *a.g.e.*, s. 27.

47 Hayden, *a.g.e.*, s. 31.

48 Hayden, *a.g.e.*, s. 26-27.

49 Mesut Uğurlu, "Kosova Efsanesi," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Bahar (14), ss. 241-252, s. 243-248.

50 Smilja Marjanović-Dušanić, "Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia Continuity and Change", *Balkanica*, S. 37, Belgrad 2007, ss. 69-79, s. 69, 76-77.

sahip bulduklarını, belirtir. Bu şartlar altında Kilise, Sırp millî kimliğinin ana taşıyıcısı olmaya hizmet etmiştir⁵¹. Popović de Kosova efsanesinde Kilise'nin etkisinin hissedildiğini kaydeder. Ona göre, Prens Lazar'ın savaştan önce düzenlediği akşam yemeğinin tasvirleri ile İsa'nın Son Akşam Yemeği arasında paralellikler vardır. Burada Sırp halkının Kosova Savaşı'ndaki yenilgiyi Prens Lazar'ın kendi seçimi olarak anlamlandırmasının gerekçesine ulaşıyoruz. *Sırp İmparatorluğunun Düşüşü*'nde Prens Lazar, dünyevî krallık yerine göksel krallığı tercih etmiştir. Ozanların buna getirdiği açıklama şu şekildedir: “Şimdi dünyevî krallığı seçsem, hayır, dünyevî krallık geçicidir. Ama Tanrı'nın Krallığıdır ebedî olan⁵²!” Sırp Kilisesi ile birlikte Sırbistan geçmişini sonraki kuşaklara aktaran bir diğer unsurun epik şiirler olduğunu kaydeden Pappas da, bu unsurun Hıristiyan sembolizmi ile dolu olmak bakımından, aynı zamanda Kilise ve inançla iç içe olduğunu belirtir⁵³. Bu bağlamda Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kültürün korunması ve aktarımındaki etkisini şöyle değerlendirir:

“Kosova'dan sonra tedricen Sırp siyasî ve kültürel kurumları çözülürken, Sırbistan'ın büyük ortaçağ geçmişine dair unsurları koruyan ve aktaran yaygın bir kurum olarak karşımıza kilise çıkmaktadır. Her ne kadar Sırp siyasal otonomisi Kosova Savaşı (1389) ve Mohaç (1557) arasındaki yıllarda ortadan kalktı ise de, Sırp eklektik otonomisi 1530'a dek varlığını sürdürdü ve 1557'de de yeniden canlandı. Osmanlılar, diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak, gayrimüslim dinsel otoriteler cemaatlerinin Sultana bağlılığını sağladıkları sürece, diğer dinlerin inananlarına karşı sıra dışı bir tolerans gösteriyorlardı. ... Kosova sonrası dönem boyunca gerek Osmanlı gerekse Habsburg imparatorluklarında Sırp Ortodoks Kilisesi ortaçağ Sırp meşruyetinin korunması ve kendine has Sırp Ortodoks dinsel adetlerinin sürdürülmesi yoluyla, Sırp ulusal kimlik ve bilincinin hayatta kalması ve gelişmesinde en önemli araç oldu. Sırp Ortodoks Kilisesi Sırp'ları sadece diğer Müslüman ve Katolik komşu ya da hâkimlerinden ayırmakla kalmadı; ayrıca Sırp'lara diğer Ortodoks Hıristiyanlardan farklı bir kimlik kazandıran gelenekleri de canlı tuttu. Ortaçağ Sırbistan'ının büyük hükümdar ve kutsal kişilerinin hatırasını koruyup aktardı. Bu sayede her Sırp Aziz Sava, Stefan Nemanja, Güçlü Duşan ve Şehit Lazar ile özdeşleşebildi⁵⁴.”

Sırp'larla Türkler arasındaki çatışmalardan Kosova efsanesindeki betimlenenlerin yalnızca tek bir tarihsel savaşın dışavurumu değil, onun evrensel boyutta genişletilmesi olduğunu kaydeden Hayden'e göre, efsanenin motiflerinin her iki grubun da kimliğini belirlemede tamamlayıcı bir unsur olarak görüldüğü anlaşılmaktadır⁵⁵. Gerek Prens

51 Anzulovic, *a.g.e.*, s. 25-34.

52 Popović, *a.g.m.*, s. 25.

53 Pappas, *a.g.m.*, s. 29-30. Aslında Kosova efsanesi, sözellik-yazınsallık ilişkisi bakımından da önemli bir örnek sağlamaktadır. Petrović, Ortaçağ Sırp edebiyatında sözlü ve yazılı biçimleri değerlendirirken, örneklem olarak Kosova efsanesini ele alır. Prens Lazar'a ilişkin iki synaxarion (azizlerin hayat hikâyesinin görece kısa bir formu) üzerinde durur. 1392 ila 1398 yıllarında kaleme alınmış olan iki eser, Kosova efsanesinin gelişiminde de büyük önemi haizdir. Bu iki eser, halk anlatılarıyla birlikte, XVI. Yüzyıl sonu XVIII. Yüzyıl başlarına dek otuz kadar kopyası olan anonim Kosova Hikâyesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Petrović bunu, synaxarionun halk adaptasyonu olarak niteler. Sonja Petrović, “Oral and Written Art Forms in Serbian Medieval Literature”, *Oral Art Forms and Their Passage into Writing*, Ed. Else Mundal, Jonas Wellendorf, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen 2008, ss. 85- 108, s. 90.

54 Pappas, *a.g.m.*, s. 26-29.

55 Hayden, *a.g.e.*, s. 35.

Lazar, gerekse Sultan Murad'ın ölümünün, taraflarca dinsel terminolojiyle izah edilmesi bunu örnekler.

Ait olunan inanç dairesinin etkisi, tarafların hâkimlerinin kaybı üzerine inşa ettikleri metinlere yansıyan algı farkında açığa çıkmaktadır. Söz gelimi, Neşri'de, Sultan Murad'ın huzuruna kabul ettiği bir kâfir tarafından öldürüldüğü ve muhakkak şehit olduğu kaydedilmiştir⁵⁶. *Düstûrnâme-i Enverî*'de Sultan'ın huzuruna kabul ettiği Miloş tarafından suikasta uğrayarak ölümü işlenmiştir⁵⁷. Anonim *Tevârih-i âl-i Osman*'da da Sultan'ın savaş sonunda savaş alanını dolaşırken suikasta uğrayarak şehit düştüğü kaydedilmiştir⁵⁸. Âşık Paşaoğlu'nda da Sultan'ın ölümü kısaca anlatıldıktan sonra Bayezid'in çağırılması ve ordunun derhal Edirne'ye geçişi aktarılmıştır⁵⁹. Suikastı gerçekleştiren kişinin isminin verilmediği

56 “Çünkü küffâr leşkери sınıp bî-kıyâs kâfir kılıçdan geçdi. Kurtulan kaçıp, gaziler küffârı kova gitdiler. Murad Han kendi şehid olmasına cezme etmişdi. Çünkü kâfir sındı, hiç kendide eser-i şehâdet belirmedi. Ta‘accüb edip birkaç hasekilerle gelip bu hâr-püşte olan küşteleri seyr ederken ittîfâk bir kâfir mecruh ve hûn-âlûd, küşteler içinde kendiyi pinhan etmişdi. Üftân ü hîzân durup, hünkâra müteveccih oldu. Çavuşlar men etmek isteyip, Gazi Murad Han murâd-bahşidi. “Bir maksudu var ola kon gelsin” dedi. Ol mel’ûn-ı mecruh yeninde hançer saklamışdı. Gelip pâdişâhın üzengisin öper gibi olup heman hünkârı sancıdı, izâ câ‘el-kazâ amyê‘l-basar’dur. Eceli anda mukaddermiş. Hümâ-yi ruhu melek-misâl, Firdevs-i berine pervâz etdi. Gâzi Murad Han mutlaka, şehid-i muhakkak oldu.” Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 127-128.

57 Lâz tutuldu velî Milôş la‘în / At depüben geldi sultana yığın / Dedi Milôş Ban benem elün öpem / Dinine şimden girü senün tapam / Elin öper sandılar atdan iner / Bir kır aygır pâdişâh ol gün biner / Hançeri var yeni içinde nihân / Hançerile urdu şâhı nâgehân / Sarmaşur sultana hem atdan yıkar / Gerçi kim gâziler üstüne cokar / Üşüşürler ana tığile nacak / Kimisi harbe urur kimi bıçak / Pâre pâre kılmayınca o iti / Şâh kurtulamadı gitdi tâkati / Şâh üzre anda çadır kurdular / Ağlaşurlar şâhı öyle gördüler. *Düstûrnâme-i Enverî (19.-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299-1465)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 29

58 “Kana buluşbeni tâ pâ vür ser / Bir keber yatur imiş anda meğer / Gövdeler içinde olmuşdur nihân / Lîk gâzi hânı görürdü iyân / Çün kazâ irdi yaturken turdı ol / Sıçrayıp hançerile şâhı urdı ol / Ol arada Sultân-ı sa‘id / Cân-ı hakk’a virüben oldı şehid / Çâre ne çün böyledir Hakk’un işi / Bâkı olmaz dâyimâ zinde kişî / Gâziyidi her gazâda her Hak ol / Çün vefât itdi şehiddür mutlak ol / İsti‘ânet dile rûhından anun / K’idesin feth futûhından anun” *Anonim Tevârih-i âl-i Osman*, F. Giese Neşri, Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 28-29.

59 Sırp, Murad Han’a elçi gönderdi. Dedi ki: “Gel Kosova’da buluşalım. Ancak sen de oğullarını beraber getir. Benim bir oğlum var. Onu birlikte getiririm. Hele buluşalım. Ya cenk ederiz. Ya sulh ederiz. Hakkın takdiri her ne ise görürüz.” Hana çok armağanlar göndermişti ve kâğıdını “kardeşim han” diye yazmıştı. Ve: “İyi silah ve hazırlıkla gel. Ben de seni iyi silah ve hazırlıkla karşılayayım” demişti. Ondan sonra Murad Han Gazi dahi iki oğlunu birlikte aldı. Biri Bayezid Han idi ki onun elinde Kütahya ve Hamideli sancağı vardı. Biri Yakub Çelebi idi. Karası sancağı onundu. Murad Han Gazi emretti ki ilin beğleri iyi asker toplayalar, hazır olmaları gelesin. Kâfirler İslâm askerini görünce hemen gönderlerini kaldırdılar. Yürüdüler. Sağ tarafta Bayezid Han durdu. Sol tarafta Yakub Çelebi durdu. Gaziler de tek bir getirdiler. Kâfire karşı yürüdüler. İki namaz ortasına kadar savaştı. Sağ kolda Bayazid Han, sol kolda Yakub Çelebi iyi cenk ettiler. Sırp, Yakub Çelebi tarafına yüklendiler. O tarafın askeri kırıldı. Bu taraftan Murad Han’a karşı Miloş Kobile derler bir kâfir vardı. Süngüsünü ardına sürüyerek, şapkası elinde doğru hana yürüdü. Gaziler karşısına durdular. Dedi ki: “Gidin. Bel el öpmeye geldim. Hem de müjde vermeye geldim. Sırp kralını oğlu ile tuttular. İşte getiriyorlar.” Gaziler alkoymaktan vazgeçtiler. O mendebur oğlu mendebur hemen erişip hana yaklaştı. Süngüsünü çevirdi. Hana sapladı. Hemen Hanın üzerine çadır kurdular. Gerçekte de Sırp kralını oğlu ile tutmuşlardı. Getirdiler. Hanın yakınına geldi. Gördü ki Han ölmüş. “Hey! Bizim işimiz bitmiş. Ne edelim” dedi. Hemen onu da oğlu ile ittiği tepediler. Ondan sonra, Bayazid hazır. Sancak dibine koydular. Yakub Çelebi tarafı da düşmanı kırmıştı. Geldiler: “Gel, baban seni ister” dediler. Gelince onu dahi babası gibi ettiler. Sırp kralını oğlu ile götürüp gerekeni yaptılar. O gece askere ıstırap düştü. Sabah olunca Bayazid Han’ı kabul ettiler. Göçtüler. Edirne’ye geldiler.” Atsız, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, MEB, İstanbul 1992, s. 57-58.

bir başka Osmanlı kroniği, Oruç Beğ Tarihidir. Eserde Sultan'ın ölümü "Çün mukadderdür, mukarrerdür kazâ / Çâre nedür ana? Teslîm ü rızâ," dizeleriyle kaydedilmiştir⁶⁰.

Kosova efsanesinde Prens Lazar'a atfedilen konum ise çok daha farklıdır. Kaydedildiği üzere, efsaneye göre savaşın arifesinde Lazar'a cennet krallığı ile dünyevî krallık arasında bir seçim yapma imkânı sunulmuştur. Lazar cennet krallığını seçmiş, bu seçim onun ertesi günkü savaşı kaybetmesine yol açmış ancak Sırp halkı için ebedî bir göksel krallığın tesisini garanti altına almıştır⁶¹. Bu konuda Redep'in saptaması dikkat çekicidir. Kosova efsanesine göre Sırların savaşı ve devletlerini kaybetmesinin gerekçesinin Vuk Brankoviç'in ihaneti ile birlikte Lazar'ın cennet krallığını tercih etmesi olduğunu kaydeden Redep, bu nosyonun ilk olarak Genç Danilo'nun *Slovo*'sunda yer aldığını, bilahare epik halk şiiri Sırp İmparatorluğu'nun Düşüşü'nde (*Propast carstva srpskoga*) tespit edilebildiğini belirtir. Buradan yola çıkarak, Kosova efsanesinin kökeninin halk edebiyatı değil yazılı edebiyat olduğu, bunun da düşmüş Prens Lazar kültü ile ilişkili bulunduğu kanaatini bildirir⁶².

Farklı tarihsel şartlar Kosova'nın iki farklı fikir ve idealinin öne çıkmasını sağladığını kaydeden Hayden, bunlardan ilkinin, genellikle Prens Lazar kültü üzerinde yoğunlaşan fedakârlığın manevî boyutu, ikincisinin de, Sultan Murad'ın Miloš Obilić tarafından öldürülmesinin kahramanca bir eylem vurgulanması olduğunu belirtir⁶³. Diğer taraftan Miloš Obilić, yabancı saldırılarına karşı halkın direnişini sembolize eder. Miloš hakkındaki epik anlatımların analizi Sırların Kosova yenilgisini nasıl değerlendirdiklerini de ortaya koyar. En göze çarpan sebep, Türk ordusunun askerî üstünlüğü olarak görülür. *Kosančić ve Miloš* fragmanında Miloš Obilić'in sorguladığı casusun Türk ordusunun gücüne dair aktardıkları önemlidir: "Türkiye'den güçlü bir ordu geldi. Bizler savaşı değil, tuz taneleriyiz ve yine de o ordunun akşam yemeğini tuzlamaya yetmeyiz!"⁶⁴

Türklerin askerî gücünün yarattığı endişeye dair bir başka şiir şöyledir:

Miloš kardeşi Ivan'a sorar:

"Söyle bana Ivan benim sevgili ezeli kardeşim,
Güçlü çar Murad'ın çadırı nerede?
Yüce knezimiz Lazar'a söz verdim,
Türk çarı Murad'ı öldüreceğim,
Gırtlığına ayağımla basacağım!"

Dük Ivan Kosančić cevap verir:

"Sen bir aptalsın, ey benim sevgili ezeli kardeşim,
Büyük Sultan Murad işte orada,
Güçlü Türk kampının ortasındaki çadırında,
Keşke bir şahinin kanatlarına sahip olsaydın,
Bulutsuz gökten uçup oraya konsaydın,
Ancak bir kuş aşabilir insanı onca."

60 Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Hazırlayan: Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 46-48.

61 Bieber, *a.g.m.*, s. 96.

62 Redep, *a.g.m.*, s. 256.

63 Hayden, *a.g.e.*, s. 28.

64 Popović, *a.g.m.*, s. 24.

*Sonra Dük Miloš kardeşine yalvarır:
 “Ey benim sevgili Ivan’ım, ezeli kardeşim,
 Kanımdan değil ama kanımdan gibi olanım,
 Bana söylediklerini Lazar’a deme,
 Ki, yüce prensimizi endişelendirme,
 Ve bütün ordu, hepsi ürkecektir,
 Ama ona şöyle de ki, böylesi daha iyi,
 Ordularında pek çok asker vardır ama biz
 Kolaylıkla zafer kazanabiliriz,
 Çünkü onların ordusu savaşçılardan değil,
 Hocalardan, hacılardan, esnaf ve
 Tüccardan mürekkeptir,
 Hiç biri savaş yapmamış, savaş alanı görmemiş,
 Bir parça ekmek kazanmak için buraya gelmiş.
 Ve karşımızda öyle bir ordu var ki,
 Hastalığa düşmüş pek çok askeri,
 Askerleri olmuş dizanteri
 Ve iyi atlarının hepsi at nezlesi.⁶⁵”*

Anzulovic’e göre Obilić kültü Sırbistan’da Sırp reaya ile Osmanlı idaresi arasında gerilimin başladığı zaman canlanmıştır. Bu zamanda, özellikle de Sırların bağımsızlık mücadelesi verdiği XIX. yüzyılda halk şarkıcıları [Kral Marko ile birlikte] Obilić’i, Türklere karşı Sırp direnişinin kahramanı olarak görmeye başlamıştır⁶⁶.

Mladenović, Vuk’un yayınlanmamış şiirlerinden hareketle Kosova efsanesini değerlendirirken, ulusal dramın sıradan insanın psikolojisiyle işlendiği şiirlerin mevcudiyetine dikkati çeker. Epik şiir çerçevesinde saf ve saçma unsurların mevcudiyetinin dahi, onun sanatsal önemini azaltmadığını belirtir. Buna güzel bir örnek, Miloš’un arkadaşları Milan ve İvan ile birlikte Sultan Murad’ı öldürmek için Türk ordugâhına gittiğinde Türklerle aralarında geçen bir konuşmadır. Miloš şöyle der:

*Selam, komşumuz Türkler, hoş geldiniz.
 Umarım hepiniz iyisiniz.
 Muzaffer Sultan Murad, o iyi mi?
 Ve vezirlerle mollalar,
 Kadılar ve paşalar,
 Ordunuzun kalanının nasıl sıhhati?*

Türkler hepsinin iyi olduklarını söyler ve tıpkı köylülerin arasındaki bir sohbetymişçesine, onlar da Prens Lazar ve ordusunun durumu hakkında sorular sorarlar. Adeta, iki taraf arasında bir savaş yapılacak olması yerine, iki köylü grubu arasında sosyal bir ziyaret söz konusudur⁶⁷.

65 *Songs of the Serbian People, From the Collections of Vuk Karadžić*, Translated and Edited by Milne Holton and Vasa D. Mihailovich, University of Pittsburgh Press, 1997, 138-139.

66 Anzulovic, *a.g.e.*, s. 16-17.

67 Mladenović, *a.g.m.*, s. 384.

Efsanenin üçüncü temel motifi olan Vuk Branković'in ihanetine bakacak olursak, Prens Lazar savaştan bir gece önce düzenlediği ziyafette Miloš Obilić ve Vuk Branković arasında gerginlik yaşanır. Vuk Branković savaşta Miloš Obilić'in Prens Lazar'a ve dolayısıyla Sırlara ihanet edeceğini iddia eder. Miloš Obilić de kimin ihanet edeceğinin savaşta görüleceğini söyler. Ertesi günkü savaş sırasında Vuk Branković Osmanlı tarafına geçerek Prens Lazar'a ve Sırlara ihanet eder⁶⁸. Vuk Karadžić'in derlemesinde de Lazar'ın cennet krallığını seçiminden ötürü savaşın kaybedileceğinin açık olmasının hilafına, Kosova'da yaşanan Sırp yenilgisinin sebebi bu olay olarak gösterilmiştir.

*Prens Lazar muazzam ordularını öne sürdü
Sırp ordusu kalabalık ve güçlüydü,
Yetmiş yedi bin kadar adam,
Kosova'da Türkleri dağıttı.
Prens Lazar o zaman,
Türlere üstün gelebilirdi,
Ama Tanrı'nın gazabı Vuk Branković'in üzerine olsun ki,
O, prensine ve eşinin babasına ihanet etti!
Böylece Lazar'ın ordusu Türlere yenildi.
Sonra Lazar yenildi, Sırp Prensi Lazar,
Ve onunla birlikte onun cesur ordusu,
Yetmiş yedi bin adam gitti.⁶⁹*

Anlatmalar bir yana bırakıldığında, bilindiği kadarıyla savaşta Sırlar Lazar merkezde, sağda Vuk Branković, solda Bosna Kralı Tvrtko'nun askerleri yer alacak şekilde yerleşmişlerdi. Branković, hem Lazar'ın ölümü hem de ordunun bozulması sebebiyle geriye çekilmek durumunda kalmıştır⁷⁰.

Kosova olayının 'yenilgi değil 'galibiyet' olarak telif edilmesini, tamamen dinsel yaklaşımla ilişkilendiren Hayden, "yenilgi, tarihsel bir gerçektir. Galibiyet ise kozmik bağlamda İsa için ölmenin kazanılmış bir zafer sayılmasından kaynaklanır⁷¹" diye yazar. Kozmik bağlamdaki bu zafer, elbette, savaşın kendisiyle değil, Kosova savaşı üzerine yaratılan halk geleneğindeki algıyla alakalıdır. Savaşın kendisi tarihsel bir gerçek olmakla birlikte, ozanlar ve dinleyicileri kendi subjektif yorumlarını rasyonalize etmek için asıl gerçeklikten uzaklaşmış ve onları epik gelenek çerçevesine dâhil etmişlerdir. Böylece Kosova inanışı Sırp halkının kahramanlık şiirlerinde baskın rol oynayan karmaşık bir fenomen haline gelmiştir⁷². Murko da, genel olarak 1389 Kosova Savaşının bir mit olduğunu kaydettikten sonra, "ama muhteşem bir mittir," şeklinde kanaat bildirir: "Her halk ozanı onu uygun gördüğü şekilde ele almıştır ve olaylarla karakterleri ihtiyacına göre şekillendirmiştir. Yine de şiirlerin özü tarihseldir⁷³."

68 Uğurlu, a.g.m., s. 248.

69 *Songs of the Serbian People*, s. 149-150.

70 Emecen, a.g.m., s. 222.

71 Milica Bakić Hayden, *National Memory as Narrative Memory: The Case of Kosovo, Balkan Identities, Nation and Memory*, ed. Maria Todorova, Hurst&Company, Londra 1988, ss. 25-40, s. 37.

72 Popović, a.g.m., s. 21.

73 Matija Murko, "The Singers and Their Epic Sogs", *Oral Tradition* 5/1, ss. 107-130, s. 127.

İlginçtir ki, Kosova efsanesini Sırp ulusçuluğunda önemli bir mertebeye eriştirmede büyük rol oynayan Vuk Karadžić'in kendisi de tarih ve epik şiir arasındaki bu ayrımı vurgulamıştır. Popovic'in aktardığına göre Karadžić, *Vukova prepiska* kitabında, "Çaçak savaşı hakkında gerçek olmayan bir methiye" konusunda kendisini suçlamış bulunan Sırp Prensi Miloš Obrenović'ten bir mektupla özür dilemiştir. Karadžić, kendisini "epik şiirin tarih olmadığı" ve "tarihte insanların gerçek olanı, epik şiirde ise onun nasıl işlenip eser haline getirildiğini aradığını" belirterek savunmuştur. Karadžić aynı konuya *Srpske norodne pjesme* adlı kitabının Giriş'inde de yer vermiş, epik şiirde gerçek tarihin değil, esas meselenin aranması gerektiğini belirtmiştir⁷⁴.

"Sözlü derlemelerden yayınlanmış Kosova şiirleri, XIV. yüzyıldaki savaşın XIX. yüzyıldaki yorumlarını muhafaza eder. XIX. yüzyıl Sırplarının ahlakı, dinî ve siyasî felsefeleri, şiirlerde tasvir edilen olaylar aracılığıyla meşru kılınır; haklı çıkarılır ve kutsallaştırılır⁷⁵." Bu bakımdan, "sözlü destandaki ve onu dinleyenlerin tasavvurundaki tarih, geçmişin bir kaydı değil, belirli bir ahlakî ve psikolojik mantığa uygun olarak izah edilen bir geçmişin kayıdır⁷⁶."

Çoğu ulus geçmişindeki bir takım olayları ulusal gelişmelerinde belirleyici anlar olarak tanımlar. Sırp ulusçuluğu için 28 Haziran 1389 Kosova Savaşı ulusal geçmişin en temel mitsel anıdır⁷⁷. Geçmişin tarihsel bir hadisesi, tarihsel gerçekliğinden bağımsız olarak, bir tarih inşasına dayanak teşkil etmiştir.

Dolayısıyla, elimizde tarihsel bir olaya dayanmak bakımından özü itibarıyla tarihsel bir efsane/mit vardır. Ancak bu anlatı, sözlü kültürün doğasının gereği olarak zaman içerisinde kendi tarihsel sürecini yaşamış ve şartların sevgiyle değişime uğramıştır. Sırp ulusçuluğunun yükselişe geçmesiyle ulusçuluğa sağladığı birleştirici harç olma özelliği, ona siyasal bir boyutla beraber yeni bir tarihsellik kazandırmıştır.

74 Tanya Popović, "Guslars as Epic Poets and Chroniclers of the Serbian Uprising", *Serbian Studies*, Vol. 6, No.2, Fall 1991, ss. 5-22, s. 5. Vuk, *Srpske norodne pjesme* kitabının ilk üç cildinin yayınlanması için Sırp Prensi Miloš Obrenović'ten maddî yardım da almıştır. Ancak dördüncü bölümün yayınlanması gecikmiştir çünkü Miloš Obrenović, Çaçak savaşı hakkındaki şiir (Boj na Čačku) sebebiyle Vuk'a kızmış ve desteğini çekmiştir. Živomir Mladenović, "Unpublished Folk Poems of Vuk Karadžić", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 50, No. 120 (Jul., 1972), pp. 372-385, s. 374-375.

75 Zora Dvrnja Zimmerman, "On The Hermeneutics of Oral Poetry: An Alaysis of The Kosovo Mythos", *Serbian Studies*, Vol 5 No 4, Fall 1990, ss. 31-40, s. 31.

76 Zimmerman, *a.g.m.*, s. 33.

77 Bieber, *a.g.m.*, s. 95. Savaşın yaşandığı gün olan Vidovdan (St. Vitus Günü) Sırp ulusal takviminde belirleyici bir gün haline gelmiştir. 1914'ün bu gününde Bosnalı bir Sırp öğrenci, Arşidük Franz Ferdinand'a suikast gerçekleştirmiş ve bu olay I. Dünya Savaşı'nın tetikleyicisi olmuştur. Bundan yedi yıl sonra, yeni kurulmuş Yugoslavya devleti, ilk anayasasını bu tarihte yapmıştır. Stalin 1948 yılında Yugoslav komünizminin kendi bağımsız ilerleyişi sebebiyle bu devleti Doğu bloğundan bu tarihte çıkartmıştır. Kosova savaşı miti 1980'lerin ortalarından itibaren Sırp siyasal söyleminin başlıca teması olarak yeniden gündeme gelmiştir. Bieber, *a.g.m.*, s. 95, 106.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu M. Türker, “Bulgar Halk Yazınında (Özellikle Halk Türkülerinde) Türk Motifleri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1981-1982, ss. 167-188.
- Anonim *Tevârih-i âl-i Osman*, F. Giese Neşri, Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.
- Anzulovic Branimir, *Heavenly Serbia, From Myth to Genocide*, Hurst&Company, Londra 1999.
- Atsız, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, MEB, İstanbul 1992, s. 57-58.
- Başar Fahameddin, “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri,” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul 1998, ss. 51-55.
- Bieber Florian, “Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering, The Kosovo Myth from 600th anniversary to the present”, *Rethinking History* 6:1 (2002), ss. 95-110
- Braudel Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1994.
- Burke Peter, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, İmge Kitabevi, Ankara 1999
- Chadwick H. Munro, N. Kershaw Chadwick, *The Growth of Literature*, C. 2, Cambridge University Press, 1986.
- Ćorović V., “Vuk Karadžić (1787-1864)”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 16, No. 48 (Apr. 1938), ss. 667-677.
- Dégh Linda, “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı,” Çev. Selcan Gürçayır, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2005, s. 345.
- Düstürnâme-i Enverî (19.-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299-1465)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.
- Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Hazırlayan: Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.
- Emecen Feridun, “Kosova Savaşları”, *TDVİA*, C. 26, 2002, ss. 221-224.
- Emecen Feridun, “Siyasî ve Jeopolitik Dinamikler Hakkında Bazı Mülâhazalar (1300-1389)”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Emmert Thomas A., “Prologue to Kosovo: The Era of Prince Lazar”, *Serbian Studies*, Vol. 5, No 3, Spring 1990, ss. 5-20.
- Ferjančić Božidar, Ljubomir Maksimović, “Sava Nemanjić and Serbia between Epiros and Nicaea”, *Balkanica*, XLV (2014), ss. 37-54.
- Fine Jr John V. A., *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, 1994.
- Hacısalıhoğlu Mehmet, “Sırbistan (Tarih ve ülkede İslâmiyet)”, *TDVİA*, C. 37, 2009, ss. 121-126.
- Hayden Milica Bakić, *National Memory as Narrative Memory: The Case of Kosovo, Balkan Identities, Nation and Memory*, ed. Maria Todorova, Hurst&Company, Londra 1988, ss. 25-40.
- İnalcık Halil, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, ss.67-108.

- Kayapınar Ayşe, Levent Kayapınar, “Ortaçağ’da Sırlar ve Devl etleri”, *Balkanlar El Kitabı*, C.1, Tarih, Derleyenler: Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Karam&Vadi, Çorum/Ankara 2006, ss. 129-138.
- Lockwood Yvonne R., “Vuk Stefanović Karadžić: Pioneer and Continuing Inspiration of Yugoslav Folkloristics”, *Western Folklore*, Vol. 30, No.1 (Jan 1971), ss. 19-33.
- Malcolm Noel, *Bosna*, Türkçesi: Aşkı Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.
- Marjanović-Dušanić Smilja, “Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia Continuity and Change”, *Balkanica*, S. 37, Belgrad 2007, ss. 69-79.
- Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- Mladenović Živomir, “Unpublished Folk Poems of Vuk Karadžić”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 50, No. 120 (Jul., 1972), ss. 372-385.
- Murko Matija, “The Singers and Their Epic Sogs”, *Oral Tradition* 5/1, ss. 107-130.
- Oinas Felix J., “The Study of Folklore in Yugoslavia”, *Journal of the Folklore Institute*, Vol. 3, No. 3, [Special Issue: The YugoslavAmerican Folklore Seminar] (Dec., 1966), ss. 398-418.
- Pappas Nicholas C. J., “Between Two Empires: Serbian Survival in the Years after Kosovo”, *Serbian’s Historical Heritage*, Ed. Alexander N. Dragnich, Los Angeles 1994, ss. 17-37.
- Petrović Sonja, “Oral and Written Art Forms in Serbian Medieval Literature”, *Oral Art Forms and Their Passage into Writing*, Ed. Else Mundal, Jonas Wellendorf, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen 2008, ss. 85- 108.
- Pirivatrić Srđan, “The Serbs and the Overlapping Authorities of Rome and Constantinople (7th to 16th Century)”, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies*, Belgrade 22-27 Augst 2016, The Serbian National Committee of AIEB, ss. 223-240.
- Popović Tanya, “The Battle of Kosovo in the Interplay of Epic Bards and the Epic Audience”, *Serbian Studies*, Vol. 5, No. 3, Spring 1990, ss. 21-32
- Popović Tanya, Guslars as Epic Poets and Chroniclers of the Serbian Uprising”, *Serbian Studies*, Vol. 6, No.2, Fall 1991, ss. 5-22.
- Songs of the Serbian People, From the Collections of Vuk Karadžić*, Translated and Edited by Milne Holton and Vasa D. Mihailovich, University of Pittsburgh Press, 1997.
- Tanilli Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş II Orta Çağ*, Say Yayınları, İstanbul 1986.
- Uğurlu Mesut, “Kosova Efsanesi,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Bahar (14),ss. 241-252.
- Zimmerman Zora Dvrnja, “On The Hermeneutics of Oral Poetry: An Alaysis of The Kosovo Mythos”, *Serbian Studies*, Vol 5 No 4, Fall 1990, ss. 31-40.

THE OTTOMAN-SERBIAN ATTACK ON BOSNIA IN 1398

EMIR O. FILIPOVIĆ*

This work will treat an episode from the early relations between the Ottoman Empire and the Bosnian Kingdom through the prism of a joint attack on Bosnia carried out by Ottoman and Serbian soldiers in 1398. Namely, after the initial hostile contacts between Bosnia and the Ottomans in the 1380-ies, during the last decade of the 14th century Bosnia continued to suffer an increasing number of strong attacks which were executed by Ottoman raiding forces based in the marcher region of Skoplje. The last of those harassing incursions occurred in January of 1398 when the sons of Sultan Bayezid, allied with the army of Serbian Prince Stefan Lazarević, attacked the borders of Bosnia. Even though their assault was significant, causing distress and disturbance in Bosnia itself, and in the coastal regions of Zeta as well, the attackers were thwarted by the harsh winter conditions and the terrible cold. Despite the fact that their offensive was unsuccessful, it still brought about almost an immediate change in the political landscape of Bosnia. Soon a new monarch appeared on the Bosnian throne, and with him a completely new attitude towards the Ottomans. Already by 1399 it was well known in the region that “Bosnians are allied with the Turks”.

Wishing to find out the true nature of this remarkable political turnaround, I have consulted surviving contemporary diplomatic and narrative sources – the unpublished council registers preserved in the Dubrovnik State Archives in Croatia and the biography of Stefan Lazarević written in the first half of the 15th century by Constantine the Philosopher. On the basis of these sources I have attempted to reconstruct the course of events, focusing primarily on the military operations, but also trying to understand the true consequences of this incursion – how it impacted the political situation in Bosnia, and how it reflected on future relations between the Bosnian Kingdom and the Ottoman Empire.

*

The last quarter of the 14th century was one of the most momentous periods in the history of Bosnia. Having been elevated to the rank of Kingdom by its ruler Tvrtko Kotromanić in 1377, who expanded the borders of his state both to the East and West, Bosnia inevitably stood in the way of the Ottomans who had already by that time established a strong foothold in the Balkans. During the 1380-ies they had made their presence felt in neighbouring Serbia and it did not take them long to come into contact with Bosnia as well. One Ottoman raiding party from Albania attacked the Bosnian borders in 1386; a larger assault came two years later, followed by the famous Battle of Kosovo in 1389.¹ Not long after that, in 1391 King Tvrtko died leaving his throne to an elderly relative, King Dabiša, who was quickly pressured into giving up Bosnian ambitions to rule Croatia and Dalmatia, and forced to proclaim Hungarian King Sigismund of Luxembourg as his heir and successor

---

* Dr. Emir O. Filipović, Odsjek za historiju, Filozofski fakultet, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, emirofilipovic@gmail.com

1 See: Stephen W. Reinert, “From Niš to Kosovo polje. Reflections on Murad I’s Final Years”, in: *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon 1993, pp. 169-211; Halil İnalçik, “Ahmedi’s ‘Ghazânâme’ on the Battle of Kosova”, *Les Annales de l’Autre Islam* 7 (2000), pp. 21-26.

after his death.² But King Dabiša died in 1395, and so did King Sigismund's pregnant wife, causing many in Hungary to question the right of this King to rule over them. The battles of Rovine in Wallachia and Nicopolis in Bulgaria followed soon thereafter and Sigismund could not dedicate more time to Bosnian issues.³ In agreement with Sigismund, the Bosnian nobility found a temporary solution and placed Dabiša's widow Jelena on the throne of the Bosnian Kingdom.⁴ She ruled from 1395 to 1398, and it is during her reign that the joint Ottoman-Serbian attack on Bosnia occurred.

These many political changes and commotions stand in stark contrast to the situation in the Ottoman Empire since this period corresponds with the time of the strong, ambitious and energetic Sultan Bayezid (r. 1389-1402), who was in the process of consolidating the divergent forces within his state by swift military operations and direct subordination of many neighbouring satellite states both in Anatolia and the Balkans.⁵ It seems that he never missed an opportunity to spread his influence and exert pressure on his political adversaries, and the 1398 attack against Bosnia is a case in point.

The earliest surviving information connected to this event stems from December 1397 and is to be found in the detailed council registers of the medieval Mediterranean commune of Ragusa which are considered the best and most reliable sources for reconstructing political, military, economic and even cultural aspects of Bosnia's and Serbia's past in the 14th and 15th century.⁶ It was customary for nobles and individuals from Bosnia to seek refuge in Ragusa at times of danger, and in late December of 1397 some prominent persons from the Bosnian Kingdom were given permission by the Ragusan authorities to relocate to the fortified castle of Ston and the walled city of Ragusa for their greater security.⁷ Even though the source does not state the cause of this disturbance, subsequent documents confirm that it must have been connected to the expected Ottoman assault. Already by the beginning of January 1398, the Ragusans prepared for an upcoming attack and undertook all necessary measures to properly ensure the safety of their people and goods.⁸ The Ragusans allowed

2 Emir O. Filipović, "Bosna i Turci za vrijeme kralja Stjepana Dabiše – Neke nove spoznaje", in: *Spomenica Dr Tibora Živkovića*, Beograd 2016, pp. 273-301.

3 Đorđe Sp. Radojičić, "La chronologie de la bataille de Rovine", *Revue historique du Sud-Est Européen*, 5/4-6 (1928), 136-139; Aziz Suryal Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934. See also: Đuro Tošić, "Bosna i Turci od kosovske do angorske bitke", *Zbornik za istoriju BiH* 1 (1995), pp. 85-97.

4 For the reign of this monarch see: Aleksandra Fostikov, "Jelena Gruba, bosanska kraljica. Bosna krajem 14. veka (1395-1399)", *Braničevski glasnik* 3-4 (2006), pp. 29-50.

5 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Istanbul 1990, pp. 37-54. Cf. Božidar Ferjančić, "Vizantijski vasiljevs i Turci od Kosova do Angore (1389-1402)", *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti* 378/9 (1996), pp. 109-129.

6 The famous historian Fernand Braudel wrote that the Dubrovnik Archives were "far and away the most valuable for our knowledge of the Mediterranean ... To anyone with the time and patience to study the voluminous Acta Consiliorum, they afford an opportunity to observe the extraordinarily well-preserved spectacle of a medieval town in action. For reasons of registration or through legal disputes an amazing collection of documents has survived." Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. II, trans. Siân Reynolds, Berkeley – Los Angeles – London 1995, p. 1258-1259. See also: Desanka Kovačević-Kojić, "Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju srednjovjekovne bosanske države", *Arhivist* 29/1-2 (1979), pp. 69-73.

7 This privilege was afforded to Vlada, the mother of count Juraj Radivojević who was married to the granddaughter of King Dabiša and Queen Jelena: "Prima pars es de respondendo Vladde matri Iurech Radiuoieuch quod veniat in Stagnum et stet ad sui placitum, et si vult inde veniat Ragusium pro eius maiori securitate et meliorum stacion" (23 December 1397), Dubrovnik State Archives (hereafter: DSA), *Reformationes*, vol. 31, f. 105v.

8 The Ragusans named a three-person committee to suggest provisions for the custody of Ston due to the

their merchants from the Drijeva market in Bosnia to retreat to Ston “propter timorem Turchorum” – “due to the fear of the Turks”.⁹ In fact, Drijeva represented an easy target for the Ottoman *akinci* raiders since as a market it was located on an open and flat area which was always full of merchandise ready to be seized and plundered.¹⁰ In the last days of January, the Ragusans sent even more armed men and weapons to protect Ston and the people who were gathered there for shelter.¹¹ In each of the decisions passed by the council, the reason cited for this action was “news” or “fear” of the imminent arrival of the Turks.¹²

Even though Ragusa and Ston were not targets of the attack, we can easily conclude that the military operations were directed against neighbouring Bosnian territory which encompassed the whole Ragusan hinterland. We also get some more insight into the breadth of the actions on 27 January when the Ragusans offered Đurađ Stracimirović, the lord of Zeta, a house in the city for his wife and family in order to protect themselves from the Ottoman military activities.¹³ Stracimirović was also allowed to fix his old weapons, buy new ones and secretly export them from Ragusa.¹⁴ This means that the impact of this attack was felt in a much wider area than was usually the case during previous instances of this kind. Consequently, this must have been a numerically superior Ottoman army to the ones that had operated in the region before, much more ambitious, probably better equipped, and with far-reaching political intentions.

But due to their concise and succinct nature the mentioned sources only give brief references about the attack, without any additional details regarding the composition of the army, its movement and directions, the scope of its actions, or the results of the campaign. Some more contemporary information about the event is to be found on the last page of

---

news that they had about the Ottomans: “Ser Junius de Sorgo, Ser Luchas de Bona, Ser Nicola P. de Poça, electi fuerunt ad portandum consilio rogatorum prouisiones fiendas pro custodia Stagni propter noua Turchorum” (5 January 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 15v.

- 9 “Prima pars de dando libertatem domino rectori et eius minori consilio cum consilio rogatorum quod si eis videbitur propter timorem Turchorum possint dare fidem e liberam fidacium mercatoribus nostris Raguseis habitantibus in Narento per illud temporis quo videbitur ipsis consiliis presentibus quod possint se reducere in Stagno” (22 January 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 161v. “Prima pars de portando ad consilium maius de dando fidem mercatoribus nostris in Narento et suis rebus quod possint se reducere Stagnum et Ragusium” (23 January 1398), *Ibidem*, f. 107. On the following day the motion was approved: “Prima pars est de dando fidem et securitatem mercatoribus et ciuibus nostris habitantibus in Narento propter noua Turchorum quod possint se reducere cum personis et eorum rebus ad se saluandum in Stagno libere et secure absque ullo impedimento creditorum” (24 January 1398), *Ibidem*, 107v.
- 10 Đuro Tošić, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Sarajevo 1987.
- 11 The suggestion to send only some noblemen in order to improve the custody of Ston was not approved: “Prima pars es de mittendo de nostris nobilibus Stagnum per electionem pro meliori custodia Stagni propter noua que habemus de Turchis” (26 January 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 107v, but the council decided to send squads of nobles to guard Ston: “Secunda pars es de mittendo de deceniis nobillium factis pro custodia Stagni”. *Ibidem*.
- 12 For instance: “Prima pars est de recipiendo in Stagno personas de foris auffugentes timore Turchorum et aliorum exercituum volentes se reducere ad saluandum in Stagno e recipere eorum familias et res ac homines armorum qui venire voluerint” (26 January 1398), *Reformationes*, vol. 31, f. 108.
- 13 “Prima pars est de offerendo domino Georgio Strazimierii domum unam pro habitatione eius uxoris et familie quam dicit velle reduci in Ragusium timore Turchorum pro eorum saluamento” (27 January 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 108v.
- 14 “Prima pars est de concedendo dicto domino Georgio quod possit facere aptari eius arma et de aliis armis emere in Ragusium et extrahere pro eius denaris occulte quanto magis poterit”, *Ibidem*.

the consulted volume of council registers in the Dubrovnik Archives. Namely, each of the books from that time used to contain a short chronological summary of the most important events from the past year.¹⁵ In the book for 1398 the Italian scribe, Andrea from Bologna, wrote that in January of that year a “great multitude” of Turks and Serbs, commanded by the “sons of Pasayt”, fell into Bosnia, plundered it, and that on their way back the greatest part of this army perished due to the extreme cold.¹⁶ This short note does not say that any battle took place or that the Ottoman and Serbian army was confronted by anyone in Bosnia. Some historians were even unsure whose sons commanded the attack, whether these were sons of Pasha Yiğit Bey, the marcher lord of Skoplje, or the sons of Sultan Bayezid himself.¹⁷

However, the historian is not left in the dark regarding this matter since Constantine the Philosopher also preserved the memory of this attack in his famous biography of Prince Stefan Lazarević, written some three decades after the described events took place. According to his narrative, Sultan Bayezid sent his sons on the head of an “unspoken multitude of soldiers” against Bosnia, they were joined by Prince Stefan, but they suffered from strong winter conditions and high snowfall. Constantine also wrote that the snow was so big and caused so many problems that the soldiers could not even manage to light a fire to warm themselves.¹⁸ Reminiscences of this campaign were also preserved in the *Serb annals* which only briefly mention under the year 1398 that “the Turks came to Bosnia and perished”.¹⁹ If this was the outcome, what was the point of having a military operation in the middle of winter? Was it perhaps to achieve an element of surprise? Or had the winter surprised the Ottoman army?

Constantine the Philosopher also relays that Prince Stefan was blamed for this defeat and military failure, but he does not shed any light on Stefan’s role in this attack.²⁰ We are therefore generally unaware of his involvement and responsibility in the campaign, we do not know why he was accused, whether the Serbian army abandoned the Ottomans or whether it was considered that they led them into a trap. Pointing the finger of blame on Stefan might have been a consequence of Stefan’s contacts with the Hungarians which developed after the battle of Nicopolis. Immediately after the failed 1398 attack, Prince Stefan’s nobles rose up against him and attempted to undermine his position by making public his secret connections with King Sigismund.²¹ After he repented to the Sultan and

15 See: Ćiro Truhelka, “Kroničke bilješke u ‘Liber Reformationum’ dubrovačke arkive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 20 (1908), pp. 267-273.

16 “die ____ Januarii filius Pasayt cum magna quantitate Turchorum et Sclavorum inruit Bosnam et fuit deprehdatus ipsam, et in reuersione maior pars ipsorum propter immensum frigus decesserunt”, DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 199. The place for the exact date was left empty and the scribe probably intended to fill it later on, after he received more reliable information. However, he did not get the opportunity to do so since he soon fell ill and was quickly replaced by Antonio from Bergamo. Giuseppe Gelcich, *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Spalato 1899, p. 201.

17 See, for example: Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902, p. 127; Marko Perojević, *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo 1942, p. 372; Ivan Božić, *Istorija Crne Gore*, knj. II/2, Titograd 1970, p. 66.

18 Vatroslav Jagić, “Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića despota Srpskog”, *Glasnik Srpskog učenog društva* 42 (1875), p. 270.

19 Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci 1927, pp. 113, 219.

20 Jagić, “Konstantin Filosof...”, p. 270.

21 Marko Šuica, “Zavera vlastele protiv kneza Stefana Lazarevića 1398. godine”, *Istorijski glasnik* 1-2 (1997), pp. 7-24.

the whole affair settled down, Constantine says that Bayezid admonished Stefan with the following wise words of advice: *who has ever gained anything for his dominion by relying on the Hungarians?*²²

Even though the attack seems to have settled down by the end of January, the suspicious Bosnians and nobles from other neighbouring lands continued to seek refuge in Ragusa throughout the first half of February.²³ A sure sign that the danger had passed is a decision reached by the Ragusan councils on 17 February to absolve the soldiers of their duty to guard Ston any further.²⁴

There are only hints that this military incursion affected the political situation in Bosnia, but it is difficult not to conclude that it was in some way connected to the ensuing events which unfolded only a couple of months later. Namely, even though Queen Jelena certainly remained on the throne during the following few months, at least until April, it is thought that this Ottoman attack paved the way for the arrival of the new Bosnian ruler – King Ostoja. The messenger of the Bosnian King was in Ragusa on 20 May,²⁵ and on 11 June the Ragusans sent their first honorary embassy to Ostoja, “the newly created King of Bosnia”.²⁶

Certain historians saw this change on the Bosnian throne as a direct consequence and reflection of the changing relations towards Hungary, and it is difficult to argue with them. Ever since Sigismund of Luxemburg was crowned as Hungarian King in 1387, the Bosnian nobility supported his adversary Ladislaus of Naples, the well-known ally of Sultan Bayezid.²⁷ During a brief period of time from 1394, Sigismund imposed his political will on the Bosnians and they were forced to accept him as the potential future King of Bosnia. They did this because Sigismund’s influence over them waned in the time that he was busy preparing the Nicopolis campaign, and sailing around the Aegean and Adriatic seas back home. As soon as he regained a measure of control in Hungary by the end of 1397, the Bosnian nobles sought to avert the strengthening of his grip over their land by again allying themselves with King Ladislaus. This in turn implied the adoption of a pro-Ottoman stance in Bosnia.

22 Jagić, “Konstantin Filosof...”, p. 268.

23 “Prima pars est de dando arbitrum et liberam auctoritatem domino Rectori et eius minori consilio et consilio rogatorum subueniendi dominis et aliis nobilibus archaueicinis volentibus se reducere ad saluandum in Ragusium timore Turchorum et aliorum inimicorum de comoditate et habilitate quibus possint huc venire et se reducere per modum quo videbitur dictis consiliis ac illis dandi in Ragusio domum pro habitatione illis videlizeret quibus videbitur dicto consilio rogatorum et in hoc faciendi quantum facere possint maius consilium presens” (7 February 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 162.

24 “Prima pars est de franchando nostros ballistarios qui sunt pro custodia Stagni” (17 February 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 109v.

25 “Item captum fuit de donando Dragisse, ambaxiator Regis Bossne in piperio usque ad valorum yperperos decem” (20 May 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 25v, 115v.

26 “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro elligendo ambassiatam nostrorum nobilium ad Regem Hostoyam nouiter creatus regem Bossine” (10 June 1398), DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 25v, f. 116v; “Prima pars est de mittendo ambassiatam nostrorum nobillium ad regem Hostoyam regem Bossine” (11 June 1398), *Ibidem*, f. 166v.

27 This political alliance has not yet been studied in detail. See the correspondence published in: Gusztáv Wenzel, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, Vol. III, Budapest 1876, pp. 720-722, 742-743.

What this truly meant for political relations in the region became clear in the following few months. Already on 2 June 1398 Sigismund wrote a letter to the commune of Trogir in Dalmatia announcing an upcoming campaign against Bosnia, claiming that Duke Hrvoje, the most important political figure in the country, “joined the society of enemies of the Christian cross, that is to say the Turks”.²⁸ This letter uncovers the complex layers of alliances created after the Ottoman and Serbian attack six months previously. If Sigismund was the enemy of the Ottomans, and Ladislaus their friend, and if Hrvoje was the ally of Ladislaus, then we can only assume that Hrvoje was the leader of the pro-Ottoman party in the land and that he orchestrated the arrival of the new Bosnian King.

This assumption is further confirmed by instances recorded in the following year. Namely, in March of 1399 one contemporary letter claimed that the Bosnian King was arriving to the south of his realm in order to wait for a Turkish ambassador,²⁹ and by the end of June the Ragusans were accused that they are like one with the Bosnians “who are allied with the Turks”.³⁰ This was a very serious allegation; especially since the Ragusans recognized the sovereignty of King Sigismund, but it nevertheless leaves no doubt that by 1399 the Bosnian nobility performed a complete political turnaround and entirely sided with the Ottomans. At the beginning of 1400 new Ottoman envoys arrived to Drijeva with the intention to continue their way to Apulia in Italy. However, since Ragusans in Drijeva halted their journey, Duke Hrvoje protested to the Ragusan government. He wrote that the lord King Ostoja was complaining that they did not allow the Ottoman messengers to pass across sea. The Ragusans composed an answer on 8 April 1400, justifying themselves by saying that this occurred without their knowledge, that they do not want to come “between the King of Bosnia, King of Hungary and the Turks”, promising that they will find and punish the guilty parties. As additional proof of their innocence, the Ragusans reminded King Ostoja of the case from August 1399 when they allowed the Ottoman envoys to cross the sea despite being advised not to do so.³¹

Regardless of the fact that there are many details from the 1398 campaign that still elude us because of a lack of sources, we can still conclude with a degree of certainty

28 “... quod Hervoya vayvoda, veluti perfidus alumnus proditionis, ductus malignitate, nostrorum immensorum regalium beneficiorum immemor, se ipsum in cetum infidelium crucis Christi, Turcorum videlicet, connumerare et coadunare, nostrosque et sacre nostre corone regie fideles in regno Bosne existentes offendere et expugnare proponeret toto nisu, quodque etiam non solum in ipsius regni Bosne et in nostrum et aliorum fidelium meorum in Dalmatie et Croatie regnis nostris existentium ingens dispendium reddere posset et gravamen ad ipsum regnum Bosne, scutum et deffendiculum predictorum meorum Dalmatie et Croatie regnorum, contra eisdem Christi emulos penitus esse videntur, et quia nos, divina dextra nobis oppitulante, generali in regno nostro iam instaurato exercitu valida cum potentia ipsum regnum Bosne in brevi subintrare et ipsum Hervoyam ab huiusmodi sui nefarii propositi presumptuosa conspiratione, falce vigoris eius abscedentes proterviam, manu potenti intendimus prohibere, ad huius quoque nostri salubris propositi perfectionem propter fortitudinem passum et fortalitorum regni Bosne predicti balistrariorum copia nostre celsitudini nimium extitit opportuna...” Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae*, vol. XVIII, Zagreb 1990, p. 345.

29 “Algune nouele de nouo non auemo de schriuer, saluo che chredemo, che miser lo Re desendera in tera de Chulmo, chome aueua aspetato li annbasatori de Turchi” (12 March 1399), DSA, *Diversa Cancellariae*, vol. 32, ad f. 234.

30 “Prima pars de dicendo consilio maiori quia castellanus Almixe nobis scripsit et quia Pasayt nobis misit dictum quod nos sumus unaa cum Bossignanis qui sunt concordati cum Turchis, essere bonum quod nostri ambaxiatori reperirent se apud nostrum dominum...”, (31 June 1399) DSA, *Reformationes*, vol. 31, f. 134v. This motion was not approved.

31 Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I/1, Beograd – Sr. Karlovci 1929, 448.

that the joint Ottoman and Serbian attack was in some way connected with the changing political environment in Bosnia throughout the following period. This change implied a complete shift in the triangle of relations between the Bosnian Kingdom, the Hungarian Kingdom and the Ottoman Empire. At the same time, it brought about a transformation of the attitude towards the Ottomans who were from then on perceived in Bosnia as allies and associates in the great struggle against Sigismund of Luxembourg. This state would be preserved until 1402 and the battle of Ankara, after which relations between Bosnia and the Ottomans enter a completely different phase, conditioned by newly created circumstances both in the Bosnian Kingdom, but also in the Ottoman Empire.

BIBLIOGRAPHY

- Atiya Aziz Suryal, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934.
- Božić Ivan, *Istorija Crne Gore*, knj. II/2, Titograd 1970.
- Braudel Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. II, trans. Siân Reynolds, Berkeley – Los Angeles – London 1995.
- Ferjančić Božidar, “Vizantijski vasilevs i Turci od Kosova do Angore (1389-1402)”, *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti* 378/9 (1996), pp. 109-129.
- Filipović Emir O., “Bosna i Turci za vrijeme kralja Stjepana Dabiše – Neke nove spoznaje”, in: *Spomenica Dr Tibora Živkovića*, Beograd 2016, pp. 273-301.
- Fostikov Aleksandra, “Jelena Gruba, bosanska kraljica. Bosna krajem 14. veka (1395-1399)”, *Braničevski glasnik* 3-4 (2006), pp. 29-50.
- Gelcich Giuseppe, *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Spalato 1899.
- Imber Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Istanbul 1990.
- İnalçik Halil, “Ahmedî’s ‘Ghazânâme’ on the Battle of Kosova”, *Les Annales de l’Autre Islam* 7 (2000), pp. 21-26.
- Jagić Vatroslav, “Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića despota Srpskog”, *Glasnik Srpskog učenog društva* 42 (1875), pp. 223-328.
- Kovačević-Kojić Desanka, “Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju srednjovjekovne bosanske države”, *Arhivist* 29/1-2 (1979), pp. 69-73.
- Perojević Marko, *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo 1942.
- Radojičić Đorđe Sp., “La chronologie de la bataille de Rovine”, *Revue historique du Sud-Est Européen*, 5/4-6 (1928), 136-139.
- Reinert Stephen W., “From Niš to Kosovo polje. Reflections on Murad I’s Final Years”, in: *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon 1993, pp. 169-211.
- Smičiklas Tadija, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. XVIII, Zagreb 1990.
- Stojanović Ljubomir, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci 1927.
- Stojanović Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I/1, Beograd – Sr. Karlovci 1929.
- Šišić Ferdo, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902.
- Šuica Marko, “Zavera vlastele protiv kneza Stefana Lazarevića 1398. godine”, *Istorijski glasnik* 1-2 (1997), pp. 7-24.
- Tošić Đuro, “Bosna i Turci od kosovske do angorske bitke”, *Zbornik za istoriju BiH* 1 (1995), pp. 85-97.
- Truhelka Čiro, “Kroničke bilješke u ‘Liber Reformationum’ dubrovačke arhive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 20 (1908), pp. 267-273.
- Wenzel Gusztáv, *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-Korból*, Vol. III, Budapest 1876.

KARADAĞ, XVI. YÜZYILDA BALKANLARDA TİPİK BİR OSMANLI SANCAĞI (KARADAĞ'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ)

UĞUR ALTUĞ*

GİRİŞ

Stefan Duşan'ın ölümünden sonra (1355) Sırp devleti hızlı bir parçalanma sürecine girmiştir. Bu esnada, Zeta ülkesinin idaresi kendisine verilmiş olan Balşa'nın oğulları tarafından muhtar bir prenslik kuruldu. Zeta ülkesinde, bu arada Çernoyeviç'ler veya Gyuraşeviç'ler yüzünden Budua (Budva) ve Cattaro (Kotor) ile aşağı Moraça (İşkodra gölü) arasındaki bölge küçük derebeyliklere ayrıldı¹. Osmanlı ordularının bölgeye gelişi ve Karadağ ile ilk temasları bu gelişmeler cereyan ederken I. Murat döneminde gerçekleşmiştir.

Sol kolda Arnavutluk üzerinde ve daha batıya doğru ilerleyen Osmanlı fetihlerini ve ilerleyişini durdurmak için Karadağ Prensi II. Balşa, kendi kuvvetleriyle Avlonya'nın kuzeyinde bulunan Berat'a geldi ve burada Voissa Irmağı yakınında 1385'te Osmanlılara karşı yapılan savaşta öldürüldü. Voissa Savaşı'nda, Balşa'nın önderliğinde Osmanlıya karşı hareket eden Arnavut senyörleri de sindirilerek II. Georg (Curac) ile aynı akıbeti paylaşmış oldular². Böylece Arnavutluk toprakları, özellikle de İşkodra (İskenderiye), sol kolda Osmanlıların Bosna ucuna dönüştü. Voissa Savaşı'ndan sonra Balşa'nın yerine geçen halefi/yeğeni II. Georg, Osmanlı tâbiyetini kabul ederek sultanın vasalı olmuştur. II. Georg bir yandan da Osmanlılara karşı durabilmek için Venedik'le ilişkiler geliştirmiştir.

İşkodra ve havalisinin hâkimi Arnavut senyör George Kastriota da sultana tâbi tipik bir haraçgüzâra dönüşmüştü. Kastriota, Bosna ucunda cereyan eden hadiseleri yakından takip ederek gelişmeler hakkında Osmanlıları bilgilendirmekteydi. O, Bosna'ya karşı yapılan Osmanlı seferlerine de katılmış olmalıdır. Bosna'ya karşı İşkodra ucundan girişilen harekâtın Karadağ üzerinden yürütüldüğü ve burada sultana tâbi unsurlardan da destek gördüğü anlaşılmaktadır³.

1394 yılında Yıldırım Bayezid, Zeta Devleti'ni ele geçirecektir. Yıldırım'ın bu seferi esnasında II. Georg esir düşmüş ve esaretten kurtulmak için Osmanlılara İşkodra, Drivasto ve Boyana nehri üzerinde bulunan Sveti Sirc'i vermek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra bu şehirler kendisine geri iade edilecektir⁴.

II. Balşa'nın halefi II. Georg, İşkodra gölünün batı ve kuzeyindeki topraklarla Dulcigno (Ülgün/Ulcinj/Ülçin), Antivari (Bar) ve Budua'yı kendisine alıkoyup, gölün

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, uguraltug@hotmail.com

1 Besim Darkot, "Karadağ", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 224.

2 Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve Iskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul 1953, I/2, s. 153-175; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, 1994, s. 204-205.

3 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, c. I, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Ankara 1987, s. 237; Adnan Pepiç, "Podgorica'nın Kısa Bir Tarihçesi" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, Ankara 2005, s. 276-278.

4 Pepiç, a.g.m., s. 278.

güneyi ve doğusundaki Arnavutluk topraklarını, yani daha önce Osmanlılara vermek zorunda kaldığı ve tekrar elde ettiği şehirleri, 1000 duka gelir karşılığında 1396'da Venedik'e terk etti. Buralar 1479'a kadar Zeta'nın Osmanlılara karşı güney sınır boyunu oluşturacaktı. II. Balşa, Dulcigno'yu Sırp kralı Stefan Lazareviç'e bırakmıştı, o da burayı 1421'de Venedik'e terketti. Daha sonra Venedik Antivari ve Budua'yı ele geçirerek sahilden mahrum edip, dağlık memlekete sıkıştırdığı Stefan Çernoyeviç'i kendisine bağladı⁵.

Henüz 1390'larda Zeta bölgesine karşı sıklaşmış olan Osmanlı akınları ve askerî faaliyetleri, Ankara Savaşı (1402) ve sonrasında yaşanan Fetret Dönemi (1402-1413) nedeniyle kesintiye uğramıştır. Taht kavgalarından sonra istikrarın geri gelmeye başlamasıyla birlikte, Osmanlılar yeniden Karadağ'a yönelmiş ve Türk akıncılar Zeta bölgesine geri dönmüşlerdir. Bosna'yı sıkıştırmaya çalışan İsa Bey'in 1430'larda Zeta'da da faal olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde İskender Bey, Akçahisar *subaşı*sı olduktan sonra 1443'te isyan etmiş ve kendisini Karadağlılar da desteklemişlerdir⁶. 1456'da stratejik bir öneme sahip olan Medun'un fethiyle, Osmanlılar bölgedeki askerî faaliyetleri için bir üs kazanmış oldular. 1457'de Sırp despotunun Zeta bölgesindeki bütün toprakları ele geçirildiği gibi⁷, aynı yıl içinde Podgorica da fethedilmiştir⁸.

Fatih Sultan Mehmet döneminde Karadağ üzerindeki Osmanlı baskısı artmaya devam etmiştir. Arnavutluk, Bosna ve Sırbistan'da Osmanlı lehine cereyan eden gelişmeler Karadağ ve Zeta'nın kaderini de derinden etkilemiştir. Bu dönemde Zeta bölgesinin hâkimi İvan Crnagovic/Çernoyeviç (Kara İvan)'dır. Kendisinden Osmanlıları durdurması beklenen İvan Crnagovic, 1471'de Osmanlı egemenliğini kabul etti. 1474'te Osmanlılar, İşkodra da dâhil olmak üzere Venedik elinde ve Çernoyeviç'lerin egemenliği altındaki Zeta topraklarına karşı harekâta geçtiler. Bu gelişmeler çerçevesinde Venedik, 20 Aralık 1478'de Osmanlılarla bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Venedik, Limni, Brazzo di Maina (Maynot) ve Arnavutluk'taki tüm kolonilerinden vazgeçiyordu. Sultan Mehmet, anlaşmaya yaptığı bir ekle Venedik'e Chimara, Sopoto ve işgal ettikleri diğer Türk kalelerini geri vermeleri halinde, Mora'daki tüm mevkiileri bırakıyordu. Kotor ve Budua civarında kimse akına çıkmayacaktı ve İvan Çernoyeviç, yeğeninini sebep olduğu rahatsızlıklara rağmen Karadağ'da kalabilecekti⁹.

1479 anlaşmasından sonra Venedik'in elinde Karadağ'ın sahil kıyıları kalmıştı ve sağlam limanlar, güçlü kaleler ve etrafındaki toprakların buğday ve yağ açısından zengin bu yerler –Ülgün, Bar ve Budva ile güneyde Kotor– artık Türklere aitti. Draç, Leş, Akçahisar, İşkodra, Zabljak (Zabyak), Dagno, Satti, Berat ve Pulad gibi aslında tam olarak Arnavutluk'a değil, daha çok Balşidlerin güneydoğu Sırbistan'ın Slav topraklarını oluşturan Zeta bölgesine aitti¹⁰.

5 Darkot, aynı yer.

6 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, İstanbul 2003, s. 65.

7 "Crna Gora", *Ensiklopedija Jugoslavije*, c. II, Zagreb 1956, s. 417, aktaran Adnan Pepiç, s. 279.

8 Machiel Kiel, "Podgorica", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, s. 306.

9 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul 2005, s. 167-168.

10 Jorga, s. 240.

Bu süreçte, Osmanlılar 1478’de Zeta’nın merkezi Zabyak’ı, 1479’da da İşkodra’yı ele geçirmişlerdir. Venedik’e kaçmış olan Kara İvan’ın topraklarını ele geçirmek için yardım talepleri, Venedik’in Osmanlılarla olan anlaşmalarına zarar vermek istememeleri sebebiyle sonuçsuz kalmıştır¹¹.

Fatih öldükten sonra Kara İvan memleketine dönerek Osmanlılar ile tekrar mücadeleye giriştiyse de Türk egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı. II. Bayezid, Kara İvan’ın kendisine tâbi olarak Zeta’da kalmasına izin vermiştir. Türklerin İvan Bey dedikleri İvan’ın küçük memleketine İvanbegovina da deniliyordu. İvan payitahtı olan Çetinje’de mütevazi bir manastır inşa ettirdi ve Zeta Doğu Grek piskoposu buraya yerleşti. Ayrılma emelleri besleyen kabileler (Njeguşi, Biyeliçe, Ozrinçi, Çekliçi vb) merkezî idareye pek boyun eğmiyor, belli arazilerde ayrı siyasî varlıklar teşkil ediyorlardı. Bunların kayd-ı hayat şartı ile seçilmiş reisleri, mahkemeleri bulunuyor; kabileler ve aileler arasında savaşlar, kan davaları hüküm sürüyordu. İvan Çernoyeviç Osmanlılara boyun eğdiğinde, rehine olarak İstanbul’a götürülmüş olan en küçük oğlu Stanişa, orada İslâmiyeti kabul ederek, İskender Bey adını almıştı. Memlekette kalan büyük kardeşleri kendi aralarında geçinemediler. Kardeşlerinden Georg (1490-1496) Anadolu’ya sürüldü ve orada öldü; Stefan (1496-1499) İşkodra kalesinde ikamete memur edildi. Önce İşkodra sancağına ilhak edilmiş olan Zeta ülkesi, ayrı bir sancak haline konularak, İşkodra gölü kuzeyinde Çetinje buna merkez itihaz edildi. İskender Bey Çernoyeviç’in sancakbeyi olarak tayin edildiği bu sancağa, onun aile ismi dolayısıyla Çrnogorski sancağı deniliyordu ki, Çrnagora yani Karadağ adı bundan çıkmıştır¹².

KARADAĞ’DA OSMANLI HÂKİMİYETİ

Karadağ’da Osmanlıların takip ettikleri askerî, siyasî ve idarî politikaları anlayabilmek için, tüm bu süreçlerde Osmanlı refleksini tayin ve karakterize etmiş olan dinamikleri ve unsurları ortaya koymak gerekir¹³. Karadağ’da Osmanlı politikalarını belirleyen temel unsurlardan biri bölgenin coğrafi konumu ve yapısı idi. Karadağ’ın merkezi, dağlık-kayalık bir alan olup Adriyatik Denizi’ne doğru uzanmaktadır. Venedik, Sırbistan ve Bosna arasında stratejik bir konuma sahip olan Karadağ’ın dağlık, düzlük

11 John Van Antwerp Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Michigan 1994, pp. 598-605.

12 Darkot, “Karadağ” ss. 224-225.

13 Osmanlı İmparatorluğu’nun, kuruluş sürecinin ilk safhasından itibaren, temel saiklerinden birisi, fetih ve gaza ideolojisi temelinde geliştirilmiş, dinamik bir büyüme ve genişleme politikası olmuştur. Bu bağlamda Osmanlılar, ilk zamanlardan itibaren kendilerine özgü bir fetih yöntemi geliştirmişlerdi. Osmanlı fetihleri cereyan ettiği bölgelerde *radikal/kökten* bir değişim esasına değil, aksine *muhafazakâr/koruyucu* (conservative) bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Osmanlı fetihleri kendi içerisinde iki aşamalı bir dönemde gerçekleşmekteydi. İlk aşamada bir meydan savaşında ilgili ülkenin ordusu mağlup edilir ve hükümdarı başta olmak üzere ülkenin bütün nüfuzlu beyleri Osmanlı sultanına vasal/tâbi haline getirilirdi. Vasallık döneminde bütün bu unsurlar sultana bağlılık yemini ederler ve çağrılmaları durumunda sultanın ordusuna katılırlardı. Bu dönemde Osmanlılar söz konusu ülkenin yönetimine karışmazlar ve vasallara özerklik tanırırlardı. İkinci aşama ise vasallık/tâbilik dönemine son verilerek, ilgili ülkede doğrudan Osmanlı yönetiminin tesis edilmesidir. Bu süreç, ilgili ülkenin tahririne tâbi tutularak *tımar* sisteminin kurulması ile gerçekleştirilirdi. Böylece tımar birimleri haline dönüştürülen ülkeyi bizzat Osmanlı idarî ve askerî kadroları sultan adına idare etmeye memur olurlardı. Bkz. Halil İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, 2, 1954, pp. 103-129.

ve kıyı bölgeleri sosyal-ekonomik, kültürel ve siyasal bakımdan birbirlerinden bir takım farklılıklar arz etmekteydi.

Konumu dolayısıyla Karadağ, başta Venedik ve Sırbistan olmak üzere Arnavutlar ve batı bölümünde Bosna'nın ilgi alanı içerisindeydi. Osmanlılar bölgeye girdiklerinde Karadağ'ın kıyılarındaki kent ve kaleleri Venedik egemenliği; doğu kısmını Arnavut baskısı; kuzeyini ise Sırp nüfuzu altında buldular. Balkan egemenliği için, bilhassa XV. yüzyılda büyük bir rekabete girişmiş olan Osmanlı, Venedik ve Sırp'ın menfaatleri böylece Karadağ üzerinde bir kez daha çakışmış bulunuyordu. Osmanlıların ilk temaslardan itibaren Karadağ'a karşı takınmış oldukları askerî ve siyasî tavır, kendi iç dinamikleri ve fetih politikaları çerçevesinde, tamamen bölgenin coğrafi ve siyasî yapısına göre dikkatle üretilmiş politikaların bir tezahürüydü. Bölgenin coğrafi konumu ve yapısı ve içsel sorunlar gibi sebeplerden dolayı Osmanlılar, Karadağ'da uzun bir süre, *doğrudan yönetim* aşamasına geçmediler. Osmanlı fetih süreci ve dinamikleri doğrultusunda Karadağ'da cereyan etmiş gelişmelerin arka planı günümüzde yeterince anlaşılmamış görünüyor.

Coğrafi bakımdan son derece çetin koşullar arz eden ve esasında dağlık-kayalık bir alan olan Karadağ, iklim bakımından da ziraata, özellikle de tahıl tarımına elverişli değildir. Bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi, üretim tipinde belirleyici olmuştur. Temelde ancak küçükbaş hayvancılık, arıcılık, tuzculuk ve bağcılık yapımına olanak sağlayan bir alt yapı söz konusudur. Bu üretim tipi ve kaynakları, doğal olarak bölgenin insan tipolojisini, sosyal ve demografik yapısını, yaşam tarzını, gelenek, görenek, örf ve adetlerini de etkilemiştir. Tüm bu bileşenler çerçevesinde, Karadağ'da ortaçağda dağlık bölgelere özgü, aşiret klanları ve bu klanların bir araya gelişyle oluşan konfedere bir idare yapısı mevcut olmuştur.

Osmanlıların, Bosna, Hersek, Sırbistan, Arnavutluk ve Venedik'e karşı giriştikleri mücadele sürecinde bölgedeki statükonun korunması gereği, merkezi Karadağ'ın Osmanlı menfaatleri için çekici olmaması ve Karadağ hâkimlerinin zaten sultana tâbi olmaları gibi hususlar bölgeyi politik bakımdan bir süre daha Osmanlı kontrolünde ve Çernoyeviç hanedanının yönetimi altında özerk/otonom kılmıştır. Fatih döneminde rakiplerin bir bir bertaraf edilip sindirilmesiyle Osmanlı lehine değişen konsept, Karadağ'ın da kaderini belirlemiştir. Osmanlılar, bundan sonra Karadağ'ı doğrudan kendi idareleri altına alarak, bölgenin fetih sürecini tamamlayacaklardır.

TAHRİRLER VE KARADAĞ SANCAĞI

Oldukça dikkatli ve titiz bir biçimde yürütülen bu sürecin temel vasıtası tahrir kurumu olmuştur. Çünkü bir ülke doğrudan Osmanlı yönetimi altına *tahrir* işlemiyle alınırdı ve bu itibarla tahrir işlemi Osmanlı fethinin son aşamasını oluştururdu. Bu süreçte, bölgenin bütün kaynakları, insanî ve idarî yapısı tespit edilerek, Osmanlı dinamikleri çerçevesinde bir takım düzenlemelere gidilirdi. Tüm bu işlemler çerçevesinde ülke tımar birimleri halinde organize edilir ve her birimin başına da bir tımarlı tayin edilirdi.

Araştırmacılar için önemli meselelerden biri de, Karadağ'ın merkezi olarak telakki edilen Çetinje ve havalisini de kapsayan Karadağ Sancağı tahrir defterlerine ulaşabilme işi olmuştur. Literatüre, özellikle de Karadağ tarih yazıcılığına, "Osmanlıların dağlık olan bu bölgeyi, yani Karadağ olarak kabul edilen asıl merkezi, egemenlikleri altına alamadıkları ve Osmanlı ilerleyişinin burada durdurulduğu ve ancak evden eve bir flori almakla yetindikleri görüşü hâkimdir". Bir takım kaynaklar Osmanlıların bölgeye hâkim olup,

Zeta’da bir Karadağ Sancağı oluşturduklarını belirtse de, buna pek itibar edilmemiştir. Bu bağlamda Karadağ Sancağı tahrir defterlerinin ve diğer arşivsel belgelerin varlığı meselesi anahtar bir değer taşımaktadır. Çünkü tahrir defterleri, aynı zamanda, bir ülkede Osmanlı egemenliğinin kanıtı anlamına gelmektedir.

Karadağ’ın tipik bir Osmanlı sancağına dönüşüm süreci üzerine Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda, hem Karadağ’ın merkezi olan eski Zeta bölgesini, hem de diğer kısımlarını kapsayan tahrir defterleri ve bir de cizye defteri tespit ettik. Bunlar arasında en önemlileri İskenderiye (İşkodra) Sancağı ve Karadağ Sancağı’na ait olanlardır. Bu defterlerin varlığı, Karadağ topraklarının, Osmanlı tımar nizamı içerisinde organize edilerek, ülkenin doğrudan Osmanlı yönetimi altına alınmış olduğunu ispatlamaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde, Tapu Tahrir Defteri Koleksiyonu’nda (TT-d) 17, 26m, 106, 122, 367, 499, 500 numaralı ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi’nde (TKA) bulunan 59 ve 63 numaralı defterler günümüz Karadağ’ın sınırları içerisinde bulunan toprakları içermektedirler.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun Karadağ’da tatbik etmiş olduğu tahrir politikaları sonucunda düzenlenen defterlerin en bilineni, TT-d 17 numaralı, 1485 tarihinde düzenlenmiş ve 233 sayfadan oluşan İskenderiye Sancağı mufassal tahrir defteridir. Bu tahririn yapılış tarihi, İşkodra ve Karadağ’da Fatih Sultan Mehmet dönemi sonlarına doğru başlayan ve II. Bayezid döneminde sonuçlanan ve bölgede Osmanlıların yerleşmesini sağlayan siyasî, askerî ve idarî gelişmelerle örtüşmektedir.

Defterde Podgorica, Depe Dögen Kalesi’nin varoşu olarak tanımlanmış¹⁴, İskenderiye Sancağı’na bağlı bir kaza merkezidir. Podgorica Kazası’na, nâhiye statüsünde organize edilmiş Zeta bölgesindeki Kuçe, Belo Pavlik, Birler, Petreşyan gibi bir takım yerleşim birimleri bağlanmıştır¹⁵. İlgili defterde bu nâhiyelere tâbi köyler, mezraalar ve buralarda vergiye tâbi reaya ve diğer hususlar kayıtlıdır.

Bu nâhiyelerin yanı sıra, defterdeki bir takım kayıtlar, günümüz Karadağ’ı sınırları içerisinde bulunan Zabyak ve Ülgün gibi merkezlerin de Osmanlı yönetimi altına alındığını göstermektedir¹⁶. Bu defter, İşkodra merkez olmak üzere, bugün Arnavutluk, Karadağ (Podgorica, Zabyak, Ülgün vs.), Sırbistan ve Kosova sınırları arasında keşişen geniş bir bölgenin, tipik bir Osmanlı sancağı şeklinde nasıl organize edildiğini ve Zeta’nın önemli bir kısmının da İskenderiye Sancağı içerisine alınmış olduğunu göstermektedir. Sancağın bünyesini esas olarak İpek, İskenderiye ve Podgorica kazaları ve bunlara bağlı birimler (nâhiye, köy ve mezraalar) oluşturmakta ve Zabyak, Ülgün, Nikşic, Danilovgrad gibi Karadağ’ın farklı bölgelerinden bazı köy ve mezraalar da bulunmaktadır.

Şunu belirtmeliyiz ki, bu defter bölgede yapılan ilk tahrirde ait değildir. Defterdeki çeşitli kayıtlar, Osmanlıların burada daha önce tahrir yaptıklarını ortaya koymaktadır. İlk tahrir sonucunda düzenlenmiş deftere, 1485 tahririnde *atik defter* şeklinde göndermeler

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri* (TT-d) no: 17, vrk. 314.

15 *TT-d no: 17*, vrk. 87, 92, 100 ve 134.

16 *TT-d no: 17*, vrk. 406, 412, 413 ve 439.

yapılmaktadır¹⁷. Böylece varlığı kanıtlanmış olan atik defter, Osmanlıların bu bölgede, 1485 yılından çok daha önce sağlam bir biçimde yerleştiklerini kanıtlamaktadır.

Buna karşın Çetinje merkezli olmak üzere Zeta bölgesinin bir kısmında, Karadağ Çernoyeviçler'in yönetimi altında bir müddet daha bağımsız kalmış görünüyor. Bu bölgenin önemli bir kısmını içermesine karşın, İskenderiye Sancağı tahrir defterinin varlığı, Osmanlıların merkezî Karadağ'a (Lovcen-Çetinje) yerleştiklerini ispat için yeterli değildir. Ancak, Osmanlı arşivinde, Tapu Tahrir Defteri (TT-d) fonunda bulunan 122 numaralı defter merkezî bu bölgenin de Osmanlılar tarafından tahrir edilerek, Çernoyeviçlerin çekildiği Çetinje merkezli Zeta'nın dağlık-kayalık alanlarının da Osmanlı hâkimiyeti altına alındığını kanıtlamaktadır. Söz konusu bölge bu defterde *Karadağ Sancağı* adı altında organize edilmiştir.

Defterin mukaddime kısmında tahririn, Hicrî Şaban 929 (Miladî Haziran-Temmuz 1523)'te, Yakub bin Ali'nin eminliği ile Hızır bin Yusuf'un kâtipliğinde yapıldığı kaydedilmiştir¹⁸. Mukaddime kısmından sonra Karadağ Livâsı (sancağı)'na ait kanunnâme yer almaktadır. Karadağ kanunnâmesinden sonra sancak, nâhiye, köy ve mezraa olmak üzere idare-yerleşim birimleri ve buralardaki vergi mükellefi ve bunların mükellefi oldukları vergiler ayrıntılı bir biçimde kaydedilmiştir. Defter 129 varaktan oluşmaktadır.

TT-d 122 numaralı Karadağ Sancağı tahrir defteri üzerinde yapılacak detaylı çalışmalar, Karadağ'da Osmanlı hâkimiyetinin idarî, ekonomik ve kültürel süreçlerini ve unsurlarını ortaya çıkaracaktır. Böylece, bölgede Osmanlıların kurduğu düzen ve Karadağ'ın tipik bir sancak olarak imparatorluktaki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Defterin varlığı bile konu üzerindeki bütün teori ve tartışmaları temelinden değiştirecek niteliktedir.

Bu defterdeki çeşitli kayıtlar, Karadağ'ın daha önce tahrir edildiğini, dolayısıyla bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin 1523'ten önce kurulduğunu göstermektedir. Defterde bulunan âtik defter şeklindeki kayıtlar bunu göstermektedir¹⁹. Bu husus incelediğimiz defterin kanunnâme kısmında da açık bir biçimde görülmektedir. Buna göre Karadağ daha önce tahrir edilerek tipik bir Osmanlı sancağı haline getirilmiştir. Buradaki kayıtlarda belirtildiğine göre, Karadağ'ın daha önceki tahririn eminliğini İskender Bey yapmıştır²⁰. İskender Bey ise, yukarıda da belirtildiği gibi, İvan Çernoyeviç'in Osmanlılara tâbi olmayı kabul ettiğinde rehine olarak sultana verilen ve Müslüman olup, İskender adını alan en küçük oğlu Stanişa'dır²¹. Sultanın sarayında bir Osmanlı beyi olarak yetiştirilen İskender Bey yaptığı tahrirle, Çetinje merkez olmak üzere eski Zeta bölgesini Osmanlı Karadağ Sancağı olarak organize etmiş görünüyor. Defterdeki kayıtlar, bu tahrirde İskender Bey'in Karadağ Sancağı kanunnâmesi düzenlediğini de gösteriyor. Karadağ sancakbeyliğine atanan İskender Bey, 1523'te²² ve sonrasında da bu görevi sürdürmüş görünüyor. Nitekim daha sonra düzenlenmiş olan bir icmâl defterde, Rumeli eyaletinin

17 "Zeâmet-i Sehvo Grala tâbi'-i kaza-i İpek. Defter-i 'atik mucibince...", TT-d no: 17, vrk. 202, 261.

18 TT-d no: 122, s. 1.

19 TT-d no: 122, s. 5.

20 TT-d. no: 122, s. 5.

21 Bkz. Darkot, "Karadağ", s. 224.

22 "...mîr livâ İskender Beg, mîr livâ-i Karadağ", TT-d. no: 122, s. 4.

sancaklarından birinin de Karadağ Sancağı olduğu kaydedilmiştir. İskender Bey ise aynı yerde Karadağ sancakbeyi olarak kayıtlıdır ve isminde aile unvanları olan Çerni ifadesi de belirtilmiştir²³.

İncelediğimiz defterde Karadağ Livâsı (sancağı)'na bağlı nâhiyeler ve bu nâhiyelerin bünyesindeki köyler, mezraalar; buralarda vergi mükellefi reaya, iktisadî faaliyetler ve sosyal organizasyon görülmektedir. Bunların yanı sıra defterin girişinde bulunan Karadağ Sancağı kanunnâmesi oldukça değerlidir. Böylece bölgede Osmanlı egemenliğinin hangi sosyal, ekonomik, idarî ve demografik koşullar çerçevesinde ve nasıl tesis edildiği hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Aslında Karadağ'ın fethini müteakip yapılan ilk tahrirde ayrıntılı bir kanunnâmesinin hazırlandığı anlaşılıyor. TT-d 122 numaralı defterdeki söz konusu kanunnâme ise sancağın 1523'te düzenlenmiş *cedid kanunnâmesidir*.

Karadağ'da Osmanlı hâkimiyetinin kuruluş sürecini göstermesi bakımından başka bir önemli kaynak da, yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri (TT-d) koleksiyonunda 106 numara ile kayıtlı olan defterdir. Baş ve son kısmında eksikler olduğu anlaşılan defter 78 sayfadır. Bu defter Branislav Djurdjev ve Lamija Hadziosmanovic Boşnakça'ya tercüme edilerek yayınlanmıştır²⁴. İlk sayfadaki "*Defter-i 'an cizye-i vilâyet-i Karadağ...*" şeklindeki kayıt, bu defterin Karadağ Sancağı'nın cizye defteri olduğunu gösteriyor. Bu defterde Karadağ sancakbeyi İskender Bey'dir²⁵. Defter, Zeta bölgesinde Çetinje merkezli Zupa, Malonsici, Pljesivci, Rijeka, ve Çernica nâhiyelerini, ve bunlara tâbi çeşitli köy, mezraa ve mahallelerdeki cizye mükelleflerini, bağları, manastırları ve başına tasarruf edenleri içermektedir. Bu defterin varlığı Karadağ'da XV. yüzyıl sonlarında tesis edilen Osmanlı hâkimiyetinin bir başka kanıtıdır.

Karadağ'ın yukarıda belirtilen coğrafi ve iklimsel yapısı, tarımsal üretim ve sanai faaliyetler için pek elverişli değildi. Bu yüzden bölge ekonomik bakımdan oldukça zayıftı. Nitekim bu husus sancak kanunnâmesinde de belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı bölgede baştina, bağ, bahçe tasarruf eden ya da tuzculuk ve hayvancılıkla geçinen reaya âdât-i Eflâkiyye çerçevesinde vergiye bağlanmış ve buna göre, sadece bir flori değerini karşılamak üzere elli beş akçelik bir vergiye tâbi tutulmuşlardır ki, bunun otuz üç akçesi cizye bedeli, yirmi akçesi öşür bedeli ve iki akçesi de cizye toplayan görevli için ödenen bedeldir²⁶.

TT-d 122 numaralı tahrir defterindeki kayıtlar ışığında 1523'te Karadağ Sancağı'nın yapısına gelince, ilkin, sancaktan padişah hâssına katılan bilanço belirtilmiştir. Buna göre, çeşitli kalemlerden derlenmiş olan 325.794 akçelik bir rakam padişah hâssı olarak ayrılmıştır. Daha sonra ise Karadağ Sancakbeyi İskender Bey'in 103.875 akçelik hâssını oluşturan gelir kalemleri kaydedilmiştir.

23 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 10057. "Livâ-i Karadağ, be-nâm-i İskender Bey Çerni, hâsıl: 100.000".

24 Branislav Djurdjev ve Lamija Hadziosmanovic, *Dva Deftera Crne Gore Iz Vremena Skender-Bega Crnojevic*, Sarajevo, 1973.

25 TT-d no: 106, s. 2.

26 TT-d no: 122, s. 5-6.

Karadağ'ın idarî ve sosyal görüntüsü ise şöyledir. On dört köy, ve bu köylerin bünyesinde bulunan yirmi bir mahalle ve bir mezraa, Karadağ merkez nâhiyesi/kazasının bünyesine katılmıştır. Karadağ Sancağı'nın diğer nâhiyeleri ise şunlardır: Şirakapar(?) Nâhiyesi (dokuz köy), Malo Nişik Nâhiyesi (altı köy, on mahalle ve bir mezraa), Yaşeviç Nâhiyesi (on dört köy), Çetine (Çetinje) Nâhiyesi (on altı köy ve altmış bir mahalle), Reka Nâhiyesi (yirmi sekiz köy, bir mezraa ve bir mahalle), Dubniçe Nâhiyesi (on iki köy, on mahalle ve dört manastır), Çernice Nâhiyesi, Grablan Nâhiyesi (dokuz köy), Aşağı Grablan Nâhiyesi (on yedi köy ve bir mahalle).

Şunu belirtmeliyiz ki, Karadağ Sancağı'nda köy birimlerine tâbi bir ya da daha fazla mahalle birimi bulunmaktadır. Bunun nedeni bölgenin coğrafi, iklimsel ve ekonomik koşullarından kaynaklanmış, nüfus, toplumsal ve idarî yapı bu unsurlar çerçevesinde, daha ziyade mahalle ve köy klanları halinde karakterize olmuşlardır. Bölgenin bu yapısından dolayı, Karadağ Sancağı bünyesinde tımar tesis edilebilecek çiftlik arazilerinin olmayışı ve nüfusun üçer-beşer hâne şeklinde dağlık arazide yaşıyor olmaları nedeniyle, Osmanlılar gerek araziye, gerekse burada yaşayan reayayı, köy köy bir sipâhi idaresi altında organize etmek yerine bütün bu unsurları doğrudan sancakbeyi, subaşıl ve kadı efendi ve diğer sancak görevlileri idaresi altında toplamış görünüyorlar.

SONUÇ

Burada Osmanlıların Karadağ ile ilk temaslarından, bölgeyi egemenlikleri altına alıncaya kadar olan dönemdeki ilişkileri kısaca özetlenmeye çalışıldı. Daha sonra Osmanlı fetih yöntemleri üzerinde kısaca durulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadağ üzerinde uyguladığı politikalar bu çerçevede ele alınmıştır.

Karadağ, Sultan I. Murat döneminden itibaren başlayan ilk temaslardan sonra yavaş yavaş Osmanlı kontrolüne girmeye başlamıştır. Arnavutluk, Sırbistan, Bosna ve Hersek'in fetihlerinden sonra Karadağ da Osmanlı egemenliği altına alınmıştır. Osmanlıların bir bölgeyi gerçek anlamda fetihleri ancak söz konusu ülkeyi tahrir tâbi tutmalarıyla gerçekleşirdi. Karadağ da tahrir işlemlerine tâbi tutulmuş ve tesis edilen Karadağ ve İskenderiye sancakları çatısı altında ülke toprakları, Osmanlı nizamına göre organize edilmiştir.

Osmanlı arşivinde Karadağ'daki Osmanlı egemenliği ve düzenini detaylarıyla yansıtan tahrir defterleri ve ayrıca bölge halkından toplanan cizye kayıtlarını içeren defterin bir parçası da mevcuttur. Bu kaynakların varlığı, bölgenin II. Bayezid döneminde Osmanlı egemenliği altına alındığını kanıtlamaktadır. Bu defterlerdeki veriler ve detaylar Karadağ'da Osmanlıların tesis ettiği askerî, idarî, sosyal ve ekonomik yapıları, koşulları ve organizasyonu yansıtmaktadırlar. Burada tahrir ve cizye defterlerinin varlığı, önem ve özellikleri hakkında kısa bilgiler verilerek, bu kaynakların Karadağ'da Osmanlı hâkimiyetinin içerisindeki yerleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri (TT-d), No. 17, 26m, 106, 122, 367, 499, 500.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA), Defter No. 59, 63.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSM), Defter No. 10057.

Kronik:

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi*, c. I, yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Ankara 1987.

Tetkik Eserler:

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, İstanbul 2003.

“Crna Gora”, *Ensiklopedija Jugoslavije*, c. II, Zagreb 1956.

Darkot, Besim, “Karadağ”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, ss. 220-230.

Djurdjev, Branislav ve Hadziosmanovic, Lamija, *Dva Deftera Crne Gore Iz Vremena Skender-Bega Crnojevica*, Sarajevo, 1973.

Fine, John Van Antwerp, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Michigan 1994.

İnalcık, Halil, “Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fatih ve İstanbul*, İstanbul 1953, I/2, ss. 153-175.

İnalcık, Halil, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, 2, 1954, pp. 103-129.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Kiel, Machiel, “Podgorica”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, ss. 306-307.

Pepiç, Adnan, “Podgorica’nın Kısa Bir Tarihçesi” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, Ankara 2005, ss. 273-285.

Samardžić, Radovan, Istorija srpskog naroda: Doba borbi za očuvanje I obnovu države 1371-1537, Srpska književna zadruga, 1892.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, 1994.

16. YÜZYILDA OSMANLI HÂKİMİYETİNDE BİR EGE ADASI: RODOS (367 NUMARALI/1530 TARİHLİ RUMELİ VİLAYETİ DEFTERİNE GÖRE)

BETÜL TEZCAN*

Özet

Rodos, oniki ada adıyla anılan adalar takımının en büyüğüdür. Ada, Yunanistan'ın doğusunda yer almaktadır ve önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bu sebeple yüzyıllar boyunca çeşitli uygarlıkların mücadelesine sahne olmuştur.

Adanın önemini bilen Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmed devrinde adayı fethetmeye çalışmış, ancak bu hedef gerçekleştirilememiştir. Adanın fethi 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman devrinde sağlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, fetih sonrası Rodos'un demografik yapısını tespit etmektir. Araştırmanın temel kaynağını 367 numaralı ve 1530 tarihli Rumeli Vilayeti Tahrir Defteri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı idaresinin adaya damgasını vurma süreci irdelenecektir. Mahalle teşkilatlanması ve nüfus değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rodos, Tahrir Defteri, Mahalle, Nüfus.

An Aegean Island in Ottoman Dominance in The 16th Century: Rhodes (According to the Rumelia Vilayet/Province Cadastral Registry Which Dated 1530 Numbered 367)

Abstract

Rhodes is the largest of the islands known as twelve islands. The island is located in the east of Greece and has an important geographical location. For this reason, it has been the scene of the struggle of various civilizations for centuries.

The Ottoman Empire, who knew the importance of the island, tried to conquer the island during the reign of Mehmed The Conqueror, but this goal could not be achieved. The conquest of the island has been achieved in 1522 during the reign of Suleiman The Magnificent.

The purpose of this study is to determine the demographic structure of Rhodes after the conquest. The main source of the research is the Rumelia Vilayet/Province Cadastral Registry which is dated 1530 and numbered 367. In this context, the process of hitting the stamp of the Ottoman administration on the island will be examined. Neighborhood organization and the population will be evaluated.

Keywords: Rhodes, Cadastral Registry, Neighborhood, Population.

---

* Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Mah. Atatürk Cad. Çubuk/ANKARA, btezcan@ybu.edu.tr

Rodos

Rodos, Oniki Adaların en büyük, Yunanistan'ın dördüncü büyük adası olup Türkiye'nin güneybatı sahiline 19 km uzaklıkta yer almaktadır.¹

M.Ö. 10. yüzyılda Minos medeniyetinin çöküşüyle Rodos'a Lindos, Ialysos ve Kamiros şehirlerini kuran Dorlar yerleşmiştir.² Bugünkü Rodos şehrinin de M.Ö. 408'de kurulduğu bilinmektedir.³ M.Ö. 2. yüzyılda Roma idaresiyle yüzleşen adada Hristiyanlık 2. yüzyılda yayılmaya başlamıştır.⁴ Roma İmparatorluğunun bölünmesinden sonra Arap idarecilerinin hedefi olan ada çeşitli dönemlerde işgallere uğramıştır. Bizans, Ceneviz ve Venedik mücadelesine de sahne olan ada 1309'da Saint Jean Şövalyelerinin eline geçmiştir.⁵

Rodos şehrinin yeniden imarı Şövalyeler döneminde gerçekleşmiş ve ada bu dönemde Avrupa'nın en sağlam kalesine sahip olmuştur.⁶ Şövalyeler adayı Hristiyanlığın üssü olarak kullanıp İslam Devletleriyle çeşitli mücadelelere girmişlerdir. Bu devletlerden biri de şüphesiz Osmanlı Devleti'dir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Rodos Şövalyelerinin Osmanlı aleyhine kurulan ittifak hareketleri içinde yer almaları, korsan gemilere yataklık etmeleri ve bazen Anadolu kıyılarına saldırımları Osmanlı Devleti ile Rodos Şövalyelerinin karşı karşıya gelmelerine neden oldu.⁷ Osmanlı Devleti sınırların güvenliği açısından Ege adalarını ele geçirme çabası içine girmiştir.

1454 yılında, 30 kadırgalık bir Osmanlı donanması Ege Denizine çıkarak şövalyelere ait adalara saldırılar düzenlemiştir. Takip eden yıl, Fatih Sultan Mehmed, Rodos'a karşı Hamza Bey idaresinde donanma göndererek adadaki istihkamların yıkılmasını sağladı. Anlaşma sağlanarak saldırıya son verildi.⁸ 1467 yılında yeni bir sefer düzenlendiyse de başarı sağlanamadı.⁹ Bu iki başarısız seferden sonra adayı ele geçirmeye yönelik çabalar devam etti.

Adanın Akdeniz'deki coğrafi konumu ve stratejik öneminin farkında olan ve Şövalyelerin Osmanlı kıyılarına saldırılarından rahatsızlık duyan Fatih Sultan Mehmed ikinci bir kuşatmaya karar vermiş ve 1480 yılında Mesih Paşa idaresindeki donanmayı Rodos adasına göndermiştir. Zorlu ve sonuçsuz bir kuşatmadan sonra Osmanlı donanması çekilmek zorunda kalmış ve ada güçlü bir istihkam haline getirmiştir.¹⁰

1 Machiel Kiel, "Rodos", *DİA*, Cilt: 35, 2008, 155-158, s. 155. Ayrıca bakınız: Ziver Bey, *Rodos Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 9.

2 Kiel, *a.g.m.*, s. 155.

3 Necati Avcı, *Tarih Sürecinde Rodos*, İlahiyat Yay., Ankara 2007, s. 21-22; Ziver Bey, *a.g.e.*, s. 16.

4 Kiel, *a.g.m.*, s. 155.

5 Ziver Bey, *a.g.e.*, s. 50.

6 Kiel, *a.g.m.*, s. 156.

7 Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı" (Rodos), *Belleten*, C. XXIX, Ocak 1965, S: 113, s. 78; Cabir Doğan, "Fethinden Kaybına Rodos", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, 67-88, s. 67.

8 Besim Darkot, "Rodos Maddesi", *İA*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 755.

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 139.

10 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 173.

Osmanlı Devleti'nin Fatih devrinde Rodos'u ele geçirme çabası sonuçsuz kaldı ve adanın fethi Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşti. Kemalpaşazade, Kanuni Sultan Süleyman'ın cihangirlik arzusuyla Rodos fethine niyet ettiğini beyan etmektedir. Bunun dışında Rodos'un özellikleri ve Kanuni'yi fethine iten sebepleri sıralamaktadır. Ona göre; Sultan Süleyman, II. Mehmed'in Rodos'u alamaması üzerine ortaya çıkan ar ve namus yükünü ortadan kaldırmak istiyor, adanın kötülüklerin korunak yeri olmasından dolayı rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca Rodos'ta esir olan müslümanları kurtarmak ve Allah'ın rızasına nail olmak niyetindeydi.¹¹

Doğu; şekerin, hacıların, baharatın, ipeğin, kerestenin ve pirincin yolu olan Rodos-İskenderiye arası, Hristiyan korsanlar için zengin av alanıdır.¹² Mısır'ın fethiyle birlikte Osmanlı Devleti için önemli bir deniz yolu haline gelen ve Şehzade Cem hadisesiyle de Osmanlı Devleti'nin gündeminde yer alan Rodos, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522 seferiyle Osmanlı idaresine geçmiştir.¹³ Braudel'e göre; Kanuni, Şövalyelere ait kalelerin zaptıyla Doğu Akdeniz'in tümüne hükmetmeye başlamış ve bu durum onun bir donanma sahibi olması karşısındaki engelleri kaldırmıştır.¹⁴

Bu çalışmada; gerek Osmanlı Devleti gerekse Akdeniz'e hükmetme arzusunda bulunan devletler nezdinde stratejik bir öneme sahip olan Rodos, Osmanlı tahrir sistemine dahil olma süreciyle ele alınmıştır. Adanın fethinden sonraki ilk tahriri 367 numaralı ve 1530 tarihli Rumeli Vilayeti defterinde bulunmaktadır. Defterde Rodos ve İstanköy'e ait bir de kanunnâme yer almaktadır. İlk dönemlerde Rodos; Midilli ve İstanköy ile birlikte idare edilmiştir. İdaresi Midilli Sancakbeyi Dizdârzâde Mehmed Çelebi'ye verilmiştir.¹⁵ Ada daha sonra, 1534'te tesis edilen Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir.¹⁶

Tahrir ve Nüfus

Fetihten sonra tamir ve imar faaliyetleri için bazı görevlilerin adaya yerleştirildiği bilinmektedir. Bunlar; Menteşe Sancakbeyi İskender Bey, Karesi Beyi Sinan Bey, Aydın Sancakbeyi Lütfi Bey ve Saruhan Sancakbeyi Ferhat Bey'dir. Rodos'ta kurulacak olan dini müesseselerin düzenlenmesi için de Ali Cemali Efendi görevlendirilmiştir. Kale'nin muhafazası için 500 hisar eri ile 500 yeniçeri ve 20 kadirga limanda nöbet için bırakılmıştır. Adaya ayrıca kadı ve levazım müdürü tayin edilmiş, kale için muhafızlar görevlendirilmiştir.¹⁷

11 Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara 1996, s. 128-129.

12 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990, s. 153.

13 Kiel, *a.g.m.*, s. 156; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2013, s. 167. Ayrıca bakınız: Kemal Paşa-zâde, *a.g.e.*; Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

14 Braudel, *a.g.e.*, s. 8. Ayrıca bakınız : Pitcher, *a.g.e.*, s. 169.

15 Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muharasına" (Rodos'un Zaptı)", *Kanuni Armağanı*, TTK Yay. Ankara 1970, s.76.

16 Ayhan Afşin Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz- Ege Adaları) ya da Kaptan Paşa Eyaleti", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Yıl: 2002, 251-261, s. 253; Turan, "Rodos", s. 78; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 420.

17 Turan, "Rodos'un Zaptı", s. 71; M. Akif Erdoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIX, Sayı 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 2004, s. 68.

Adanın fethinden sonra yapılan anlaşmaya göre; Şövalyeler on gün içerisinde adayı terk edecekler halktan isteyenler de onlarla birlikte Avrupa'ya gideceklerdi. Ayrıca yine bu anlaşma gereğince dilerse gayrimüslim nüfusun da adada kalmasına müsaade edilmiş, beş yıl vergiden muafiyet ve dini serbestlik tanınmıştır.¹⁸

Fetihle birlikte çeşitli dinî yapılar ve yeni mahalleler inşa edilmiş ve Müslüman nüfus iskânı yapılmıştır. Adanın Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için bazı yapıların inşa edildiği ve Anadolu'dan (Hamid ve Teke sancaklarından) Türk nüfusun getirildiği bilinmektedir. Bu sayede ada kısa sürede yoğun bir Müslüman nüfusa sahip olmuştur.¹⁹

Müslüman nüfusun ziyadesiyle kale içine yerleştirildiği görülmektedir. Zaten Rum nüfusun kale içinde yaşamaya uzun müddet yasaklanmıştı. Mahallelerin, idareciler adına yapılan mescitler ve camiler etrafında kurulmalarından dolayı, onların isimleriyle adlandırıldıkları görülmektedir. Ayrıca sakinlerinin, bazı mahalle ve köylere Anadolu'daki yaşadıkları yerlerin adlarını vermiş olabilecekleri düşünülmektedir.²⁰

Rodos kazasının merkezindeki 18 mahallede²¹ toplam 571 Müslüman hanenin olduğu kaydedilmiştir.²²

Müslüman mahalleleri dışında gayrimüslimlere ait mahalleler de mevcuttur. 21 gebran mahallesi²³ tespit edilmiştir. Toplam 126 hane ve üç tane de bive (dul) kaydına rastlanmıştır.²⁴

Müslüman ve Hristiyan nüfus dışında adada Yahudi Cemaatinin varlığı söz konusudur. 17 ayrı Yahudi mahallesinde²⁵ 144 Yahudi hane bulunmaktadır.²⁶

Kaza merkezinde toplam 841 hane, 3 bivenin meskun olduğu görülmektedir.²⁷ Bu durumda adada yaklaşık %68 Müslüman nüfus oranı varken %15 oranında Hristiyan nüfus yaşamaktadır. Yahudi nüfusun bu sayı içindeki payı %17'dir.

Ayrıca Rodos'a bağlı 38 köy tespit edilmiştir.²⁸Bu köylerde toplam 1429 hane ve 115 bive bulunmaktadır.²⁹

Rodos Lindos (276 hane, 42 bive) ve Tahtalı (110 hane, 27 bive) kalelerine sahiptir.³⁰ Tahtalı kalesine tabi 7 köy tespit edilmiştir ve bu köylerde toplam 379 hane, 62

18 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt I, Ötüken Yay., İstanbul 1983, s. 135.

19 Şehabettin Tekindağ, "Rodos'un Fethi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mayıs, Menteş Matbaası: İstanbul 1968, s. 60-61.

20 Uzgurlu adında 4 haneden oluşan köyün bir Türk köyü olduğu anlaşılmaktadır.

21 Müslüman mahalle adları için bakınız: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defterleri (TD)*, no: 367, v. 204.

22 BOA, *TD*, no: 367, v. 205.

23 Gebran mahalle adları için bakınız: BOA, *TD*, no: 367, v. 204-205.

24 BOA, *TD*, no: 367, v. 205.

25 Yahudi mahalle adları için bakınız: BOA, *TD*, no: 367, v. 205.

26 BOA, *TD*, no: 367, v. 205.

27 BOA, *TD*, no: 367, v. 205.

28 Rodos'a bağlı köyler için bakınız: BOA, *TD*, no: 367, v. 208-209.

29 BOA, *TD*, no: 367, v. 209.

30 BOA, *TD*, no: 367, v. 209.

bive yer almaktadır.³¹ Ayrıca 3 mücerred ve toplam 31 haneli 7 çiftlik yer almaktadır.³² Bunlar dışında 8 hane Kıpti ikamet etmektedir.³³ Rodos iki kale dışında Mendirek adında bir kuleye de sahiptir.³⁴ Hereke (26 hane, 3 bive), Sombaki (76 hane, 6 bive), Litos (70 hane) ve dört kalesi bulunan İncirli (152 hane), Rodos adasına tabi diğer adalardır.³⁵

Adada biri Kanuni'nin fetihden sonra yaptırdığı imarete ait olan cami, diğeri ise İbrahim Paşa tarafından yaptırılan İbrahim Paşa Camii olmak üzere iki cami vardır. Bunlar dışında 14 adet mescid kaydı bulunmaktadır.³⁶ İmaret camiinde 1 imam ve 2 müezzin görev yapmaktadır. Bazı mescidlerin din görevlisi yoktur. Zira toplam 10 imam ve 8 müezzin kaydı vardır.³⁷ Ayrıca 1 zaviye ve 18 kilise kaydı tespit edilmiştir.³⁸

Tablo 1: Müslüman Mahalle ve Hane Sayısı

MAHALLE	HANE
MAHALLE-İ CAMİİ ŞERİF DER KAL'A-İ ENDERUNİ	10
MAHALLE-İ MESCİD-İ KAL'A-İ ENDERUNİ	2
MAHALLE-İ MESCİD-İ BENLUTAŞ	63
MAHALLE-İ MESCİD-İ KADI	35
MAHALLE-İ MESCİD-İ MUSTAFA PAŞA	42
MAHALLE-İ AK MİHRAB	22
MAHALLE-İ CAMİ-İ ŞERİF İBRAHİM PAŞA	14
MAHALLE-İ MESCİD-İ İBRAHİM PAŞA DER BEZZAZİSTAN	
MAHALLE-İ MESCİD-İ ABDÜLCELİL BEĞ	58
MAHALLE-İ MESCİD-İ MEHMED ÇELEBİ	39
MAHALLE-İ MESCİD-İ LÜTFİ AĞA-İ? AZEBAN-I KAL'A-İ RODOS	72
MAHALLE-İ MESCİD-İ HAYREDDİN	27
MAHALLE-İ MESCİD-İ DİĞER HAYREDDİN EL-MEZBUR	24
MAHALLE-İ TİRELÜLER	36
MAHALLE-İ MESCİD-İ HÜDAYİ	23
MAHALLE-İ DİZDAR AĞA	
MAHALLE-İ MESCİD-İ AZEBAN	
MAHALLE-İ GÖNÜLLÜYAN DER KAL'A	24

31 BOA, TD, no: 367, v. 209.

32 BOA, TD, no: 367, v. 209.

33 BOA, TD, no: 367, v. 209.

34 BOA, TD, no: 367, v. 206.

35 BOA, TD, no: 367, v. 210.

36 BOA, TD, no: 367, v. 205.

37 BOA, TD, no: 367, v. 204.

38 BOA, TD, no: 367, v. 205.

Tablo 2: Gebran Mahalle ve Hane Sayısı

MAHALLE	HANE
MAHALLE-İ PAPA ANDON	4
MAHALLE-İ AYA NİKOLA	1
MAHALLE-İ AYA NARGİRİ	12
MAHALLE-İ PAPA ANDONİ DİĞER	3
MAHALLE-İ İVOİTRİYE	10
MAHALLE-İ ROGODOT	4
MAHALLE-İ AYA PERASKİVA	8
MAHALLE-İ SOTİRE KALİNASI	19
MAHALLE-İ PRAMATİYE	8
MAHALLE-İ EFTOLİYADİYE	3
MAHALLE-İ AYA NİKOLADİSLO	1
MAHALLE-İ MEDREPOLİT	5
MAHALLE-İ AYA VARVARA	10
MAHALLE-İ AYA SAVA	7
MAHALLE-İ AYA MARİNA	1
MAHALLE-İ KALYOTİSE	10
MAHALLE-İ AYA KONİNE	1
MAHALLE-İ HARTOMEN	1
MAHALLE-İ VLAHİRA	2
MAHALLE-İ LİVADE	6
MAHALLE-İ GİRONE	10

Tablo 3: Yahudi Cemaati ve Hane Sayısı

CEMAAT/MAHALLE	HANE
CEMAAT-İ MİNERAC	5
CEMAAT-İ GERUŞ	10
CEMAAT-İ SOLOM	10
CEMAAT-İ EZHAYİM	12
CEMAAT-İ LİZBORNA	13
CEMAAT-İ AYORA	6
CEMAAT-İ ALAMAN	9
CEMAAT-İ KALAVRAŞ-I CEDİD	7
CEMAAT-İ KALAVRAŞ-I KÖHNE	6
CEMAAT-İ ÇİÇİLYA	10
CEMAAT-İ İSPANYA	10
CEMAAT-İ POLYA	8
CEMAAT-İ PROVENÇAL	5
CEMAAT-İ MAĞRİBAN	3
CEMAAT-İ ARAGON	14
CEMAAT-İ İTALYA	3
CEMAAT-İ KATALAN	13

SONUÇ

Rodos bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Akdeniz ülkeleri için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de önem arz eden bir ada durumundadır. Bu sebeple, uzun uğraşlar ve çeşitli mücadeleler sonucunda Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.

Adanın fethinden sonra Osmanlı idaresi, gerek yerli halka verilen güvence gerekse de Türk nüfusun iskânı ve imar faaliyetleri ile adanın şenlendirilmesine çalışmıştır. Yeni kurulan yerleşim bölgeleri ve buraların isimlendirmelerinden İslamlaştırma-Türkleştirme çabası görülmektedir. Nitekim yukarıda gösterilen mahalleler ve nüfus bu çabanın bir ürünü niteliğindedir. Adalara özgü bir idarî politika takip edilmiş olsa da diğer taraftan bilindiği şekliyle gerçekleştirilen imar-iskân faaliyetleri sayesinde, ada kısa sürede hem eski yoğunluğuna kavuşmuş hem de bir Osmanlı toprağı özelliğine bürünmüştür.

EKLER

Rodos Haritası

(Piri Reis, *Kitab'ı Bahriyye*, Haz. Yavuz Senemoğlu, Denizcilik Kitabı, c. 1, Tercüman 1001 Temel Eser 19, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973, s. 224.)

KAYNAKÇA

-Arşiv Vesikası

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defterleri (TD)*, no: 367.

-Tetkik Çalışmalar

Avcı, Necati, *Tarih Sürecinde Rodos*, İlahiyat Yay., Ankara 2007.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990.

Darkot, Besim, "Rodos Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, 753-758.

Doğan, Cabir, "Fethinden Kaybına Rodos", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, 67-88.

Erdoğan, M. Akif, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIX, sa. 1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 2004, 55-71.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, Hz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, X. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara 1996.

Kiel, Machiel, "Rodos", *DİA*, Cilt: 35, 2008, 155-158.

Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt I, Ötügen Yay., İstanbul 1983.

Piri Reis, *Kitab'ı Bahriyye*, Haz. Yavuz Senemoğlu, Denizcilik Kitabı, c. 1, Tercüman 1001 Temel Eser 19, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973

Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2013.

Tekindağ, Şehabettin, "Rodos'un Fethi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mayıs, Menteş Matbaası: İstanbul 1968, 58-65.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı" (Rodos), *Belleten*, C. XXIX, Ocak 1965, S: 113.

Turan, Şerafettin, "Rodos'un Zaptından Malta Muharasasına" (Rodos'un Zaptı), *Kanuni Armağanı*, TTK Yay. Ankara 1970, 47-117.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Basımevi, Ankara 1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Ünal, Ayhan Afşin, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz- Ege Adaları) ya da Kaptan Paşa Eyaleti", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Yıl: 2002, 251-261.

Zîver Bey, *Rodos Târîhi*, TTK Yay., Ankara 2013.

OTTOMAN CONQUEST IN THE BALKANS: THE FALL OF SMEDEREVO AND ESTABLISHMENT OF THE *SEMENDIRE SANCAĞI*

EMA MILJKOVIĆ*

Abstract

The *sanjak* of Smederevo had been administratively organized immediately after the conquest of the fortress of Smederevo, capital of the Despotate of Serbia, on 19th June 1459. It had encompassed the largest part of the former Despotate of Serbia and was border region toward the Kingdom of Hungary. Based on its geo-strategic position, the *sanjak* of Smederevo had very distinguished place in the global political plans of the Ottoman Central Government.

This paper has been based on the first preserved Ottoman census book for the *sanjak* of Smederevo dated 1476. On the basis of the mentioned source, it was possible to study the territory of the *sanjak* of Smederevo, its administration, as well as demographic and social population movements. The special attention has been paid to the issue of continuity, as well as the changes of the social structure in this region during the first decades of the Ottoman Rule, in comparison to the first half of the 15th century.

Keywords: The Balkans, the Ottoman conquest, the Sanjak of Smederevo, Ottoman census books, 15th century

The second rule (18th February 1451) of sultan Mehmet II, had begun with series of the peace treaties with the representatives from Serbia, Venetia, Wallachia, from the islands of Chios, Lesbos, Rhodes, as well as with the representatives of the Genoa population inhabited Galata. Sultan Mehmet had confirmed, on April 1451, to the Byzantine Emperor Constantine XI, the provisions of the peace treaty signed by his precedents, according to which the yearly ransom for Orhan, who was staying in Constantinople, had been agreed to the amount of 300.000 *akches*. All those moves, however, had not been in function of protecting the status quo in South-Eastern Europe, but necessary precondition for solving the situation in Anatolia, where there were rebellions in the regions of Karaman, Mentеше, Aydin, Germiyan. By the decisive action the peace in Anatolia was obtained, and the young sultan could completely dedicate himself to the fulfillment of the dynastic dream – conquer of Constantinople.¹

The aim was accomplished two years after sultan Mehmet II had taken the throne. That victory did not represent only military and strategic achievement but had also made

---

* Prof., Ph.D. Department of Oriental Studies Faculty of Philology Belgrade University, E-mail: emiljkovic.1967@gmail.com

1 For more details on sultan Mehmet II and his personality, see: Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 1974; Р. Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002, 93-123.

possible to reconsider the relations of the Grande Porte with its European rivals, solving of the situation in Europe, as well as reaching the Danube as the border.²

The Despotate of Serbia, being between the Ottoman and Hungarian state, was one of the first war aims of Mehmet II in the Balkans. The offensive, which had begun in spring 1454, had been finished on 19th June 1459, by the conquest of the capital of Smederevo. The news of the fall of Smederevo had created the same astonishment in the West as it was the case with the news of the fall of Constantinople six years earlier.³

Thus, the complete territory of the former Despotate of Serbia was included in the Ottoman Empire. According to the administrative division prescribed by the Ottoman government, its territories had been encompassed by the *sanjaks* of Sofia, Kustendil, Vučitrn, Prizren, Dukadjin, Skadar, Kruševac, Vidin, Bosnia and mostly by the *sanjak* of Smederevo.

I

The *sanjak* of Smederevo had been established immediately after the conquest of the fortress of Smederevo itself and encompassed the largest part of the territory of the former Despotate of Serbia, thus being the border region (Ottom. *serhat*) to the Kingdom of Hungary. In the second half of 15th and the first half of 16th century, it had a status of the border region, extremely important for the further raids of the Ottoman forces to the direction of Middle Europe. That region had been, at the same time, the theater of the permanent Ottoman-Hungarian conflicts and been a place of the Hungarian raids.⁴

In the administrative sense, the *sanjak* of Smederevo had represented one of the numerous provinces of the Ottoman Empire; like the other *sanjaks* in the European part of the Ottoman Empire, it had been a part of the *Rumeli Beğlerbeğliği (Paşalığı)*, as the only one founded in Europe until the establishment of the *Buda Beğlerbeğliği* after the final Ottoman conquest of that city in 1541. When the *Buda Beğlerbeğliği* had been established, some of the *sanjaks* of the *Rumeli Beğlerbeğliği* were attached to it, among them the *sanjak* of Smederevo.⁵

During the first years after its formation, the *sanjak* of Smederevo had encompassed those parts of the former Despotate of Serbia, which had been ruled by Despot Đurađ Branković, according to the contract concluded between him and Mehmet the Conqueror

2 In exchange for the tribute payment, the Venetian Republic had been granted the custom of 2% out of value of the goods, as well as position of the permanent representative in Constantinople. Genoa had been granted similar commercial benefits. J. Stanford Shaw, *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1977, 57.

3 P. Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002; 95, 96, 105; Ф. Бабингер, Мехмед Освајач, 150.

4 For more details, see: О. Зиројевић, *Смедеревски санџак-бег Али-бег Михалоглу*, Зборник МС за историју 3 (1971), 9-27; D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975), 5-47; С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуреву*, Зборник МС за ликовне уметности 6 (1970), 280-290; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560, Земља. Насеља. Становништво*, Београд 2004, 42-44; К. Митровић, *Вук Гргуреву између Мехмеда II и Матије Корвина (1458-1465)*, Браничевски гласник 2 (2003), 19-33; Idem, *Пет писама деспота Вука Гргуреву*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 63-83.

5 Х. Шабановић, *О организације турске управе у Србији у XV и XVI вијеку*, Историски гласник 3-4, Београд 1955, 63.

in 1456. Those territories had been conquered by the Ottomans during the offensive in 1458/59.

The first relevant source regarding the administrative division of this province is the detailed census book for the *sanjak* of Smederevo dated 1476, when it had consisted of the following regions: Gostilje, Zvižd, Ždrelo, Jagodina, Kučevo, Kušlat, Levač, Ljubostinja, Lugomir, Lepenica, Lučica, Maglič, Morava, Nekudim, Omolj, Osat, Ostrovica, Pek, Rujno, Ravanica, Resava, Užice, Šubin. Its bordering provinces were *sanjak* of Vidin in the East, *sanjak* of Kruševac in the South, the *sanjak* of Bosnia in the West, while the northern border toward the Kingdom of Hungary was the river of Danube from Golubac on the East to Grocka on the West, and further through the Kosmaj Mountain to the Drina River. On the left bank of Drina, this province had encompassed the territory from Srebrenica to Zvornik.⁶

Although the census book of the *sanjak* of Smederevo dated 1476 has been very detailed and resourceful, it is not possible to determine precisely the borders of all *nahiyes* which were part of it. The main reason is that, twenty years after the formation of the *sanjak* of Smederevo, its division to *nahiyes* had not been firm yet. Some of the *nahiyes*, like Maglič, Ljubostinja, Levač, Lugomir, Kušlat, had been registered as *nahiyes*, but also as the *zeamets* bearing the same names, which had not been recorded in the census books that followed this first one. Although those *zeamets* had taken the names after the certain regions, as is in the example of the *zeamet* of Lugomir, it had been consisted of villages which did not belong only to the *nahiye* of Lugomir, but also to the *nahiye* of Kučevo, Jagodina and Nekudim. The reason for such a state of facts could be found in the explanation that *sanjak* of Smederevo at the time was very important border region, thus the division to the soldiers fiefs, providing enough number of *sipahis*, was of much greater importance to the Ottoman administration, than the firm administrative division to *nahiyes*.⁷

II

It had already been emphasized that the position of the *sanjak* of Smederevo as the border region toward the Kingdom of Hungary was of immense importance. The *sanjak* of Smederevo had distinguished place in the global political plans of the Ottoman central government, thus this province had been organized as *serhat* (mark or march region), which means before all that, unlike the provinces situated inland, far from the borders, the large groups of the local population, the Serbs in this particular case, had been introduced into the Ottoman state (and before all military) system. The Serbs had served in the military or auxiliary units, with the task to preserve the borders, as well as the internal peace. In return, they were granted bigger or lesser fiscal facilitations, which depended on the nature of their service. The fiscal concessions were given also to the population who had performed artisanal duties in the fortresses.⁸

6 Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (= BBA). *Tapu Tahrir Defteri* (= TTD), 16 (1476).

7 Ibid.

8 For more details on the above mentioned social groups, see: E. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 219-268.

As the administrative and military rule in the border regions had been concentrated in the personality of *sancak-beğ* himself, who had a high level of liberty in decision making process, the great attention had been paid that the head of the *sanjak* of Smederevo should have been distinguished military figures, as well as the attention had been paid regarding the composition of the garrisons in the fortified towns.⁹

The personality who had taken position of *sancak-beğ* of Smederevo during the first half of 15th and second half of 16th century were members of the distinguished military families.¹⁰

The first *sancak-beğ* of Smederevo had been Minetoğlu Mehmet Beğ, who was at service at the time period between 1459 and 1463, as well as again in 1464. One of the most important commanders and governors of the province of Smederevo was *akıncı* commander Mihaloğlu Ali Beğ, who made his service as the commander of *sanjak* of Smederevo in several turns: 1463-1464; 1467-1472; 1475-1479; 1481-1486; 1492-1494 and for the last time in 1498-1499.

Well known by his courage, Ali Beğ had left the deep trace in the history of the Serbian people, as well as in the history of the Ottoman-Hungarian relations during the second half of the 15th century. To this brave mark region commander was also dedicated the enchanted epic poem written by the poet Suzi Çelebi from Prizren.¹¹

During the reign of Mehmet II the remnants of the old structural complex of the *timar* holdings in the border regions had been destroyed, as well as the system of feudal protégées linked to the personality of the mark commander. The best example of the mark region of the old type could be seen in the register of the mark (border) region of Skopje dated 1455, where its commander Isa Beğ had been on the highest level of the all fief holders, than on the second level were his family members or feudal protégées, in the case of the two-level holdings; in the case of three-level holdings, Isa Beğ was again on the first level, on the second level were his distinguished protégées with the position of *subaşı* or some similar military rank, while on the third, lowest level were simple protégées of Isa Beğ.

Soon after the census dated 1455 had been finished, Mehmet II had destroyed such system of feudal protégées, and from the border region of Skopje had made the province which was reorganized to fit the general characteristics of the *timar* system based on the *miri* land.

The classical example of the border region of the new type, beside the *sanjak* of Bosnia, was *sanjak* of Smederevo, in whose *timar* organizations could not be seen any traces of the organization of the border region of the old type.¹²

9 In the second half of 15th century, there were following fortresses in the *sanjak* of Smederevo: Golubac, Zvornik, Kulič, Maglič, Ostrovica na Rudniku (tur. Sivrice Hisar), Ram (ili Hram), Resava, Smederevo, Soko, Užice. For more details, see: O. Zirojević, *Tursko vojno ureђење u Srbiji 1459-1683*, Beograd 1974, 112-150; E. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 126-151.

10 For the list of all commanders of the province of Smederevo in the period between 1459-1598, see: O. Zirojević, *Tursko vojno ureђење*, 261-263.

11 For more details on Ali Beğ, see: O. Zirojević, *Смедеревски санџак-бег Али-бег Михалоглу*, 9-27.

12 For more details of the mark region of the old type and establishment of the mark region of the new type, see: N. Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak ANUBIH VII,

During the second half of 15th and the first half of 16th century, in the *sanjak* of Smederevo, the fief called *hass* was hold by the *sancak beğ* of Smederevo, while certain incomes from this province had also been a part of the imperial fief.

The imperial incomes from the province of Smederevo, consisted of mining incomes primarily, then from the tax paid by the Wallach population called *filuri*, from the tax of the Smederevo port, tax for brought and liberated slaves; out of each fish caught in the Danube River two *akches* had been part of the *hass* of *padišah*, as well as one *akche* from each sack of wheat and from each morcel of salt that came to be sold in Smederevo, and additionally three *akches* from the horses of the “Fighters for Faith“, which had raided the enemy`s territory, according to the sultan`s orders. Beside all that, *padišah* had the income of those villages in the *sanjak* of Smederevo which had belonged to his *hass*.¹³

The first couple of pages of the census book of the *sanjak* of Smederevo has been lost. Those pages contained the register of the *hass* of *padišah* in this province. On the bases of the preserved pages, it can be concluded that the income coming from the minning places and markets of Rudnik and Železnik were given to the ruler. The total income from Rudnik had been 58.245 *akches* and from Železnik, together with the village of Rudište was 6.330 *akches*.¹⁴

During the seventies of the 15th century within the *hass* of the *Semendire sancak beği* were 127 villages, with approximately 2.500 households and income of nearly 400.000 *akches*. In the same year *Semendire sancak beği* had additional income from the province of Smederevo of 6.000 *akches* from the *martolos* prey, as well as of *baduhava* they had been paying.¹⁵

In the *sanjak* of Smederevo 10 *zeamets* were registered in 1476, out of which the largest one was *zeamet* Ljubostinja bringing the income of 60. 798 *akches*. Also in this province the total number of 176 *timars* was registered. The income from the *timars* had varied from 200 until nearly 20.000 *akches*. The largest *timar* holder was certain Mehmet from Trebizond, whose *timar* had encompassed 16 villages (14 populated and 2 deserted) with 218 households and 6 widows in the regions of Levač, Nekudim and Lepenica. The yearly income from this *timar* was 19.542 *akches*. The only *sipahi* – Christian whose income from the *timar* was higher than 10.000 *akches* was certain Maluga, head of the population with the Wallach status (10.246 *akches*). This *timar* was in the region of Ostrovica, and had been consisted of six villages with 157 households and 4 widows.¹⁶

One of the characteristics of the mark region had certainly been large number of the Serbs – Orthodox Christians included into the Ottoman military system as *sipahis*. Their number in the *sanjak* of Smederevo in the second half of the 15th century had been

Centar za balkanološka ispitivanja knj. 5, Sarajevo 1970, 144-145.

13 D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblasti*, Beograd 1974, 17, 35, 39, 49; BBA, TTD 16 (1476), 1007 (1516), 978 (1528), 316 (1560).

14 *Turski katastarski popisi nekih područja zapadne Srbije*, приредио Ахмед С. Аличић, књ. I, Чачак 1985, 23-26; X. Шабановић, *Turski izvori za istoriju Beograda, књ. I, св. I, Turski katastarski popisi Beograda и околине 1476-1560, Beograd 1964, 5-7; A. Крстић, Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, Историјски часопис (=ИЧ) 49 (2002), 139-161.

15 *Ibid.*

16 BBA, TTD 16 (1476).

50% out of the total number of the *timar* holders, but the income from their *timars* was very low.¹⁷

III

The population policy had been one of the most important elements of the social and state organization in the Ottoman border regions. The central power had paid great attention to make the territory of the *sanjak* of Smederevo in the second half of 15th and the first half of 16th century, densely populated area. Also, their intention had been to have most of the disposed agricultural land cultivated, as well as to make the position of *reaya* population bearable enough, to prevent them from large emigration movements to the Kingdom of Hungary and the littoral cities.

One of the most important segments of the Ottoman population policy in the border region of Smederevo was fiscal policy, and directly with it organization of the land relations. Famous expert for Ottoman studies, F. Babinger, trying to resume in one sentence thirty years of rule of Mehmet II wrote: “the war has become the life aim and the real vocation of the Ottoman society “.¹⁸

For such aggressive foreign policy was highly necessary to provide the economic base, without needless taxes implemented to the population of the border regions.¹⁹

Thus the radical reform of the land relations had been conducted. First, the categories of *mulk* and *vaqif* were annuled, and those lands had been converted into *miri* land, which was necessary step before granted it to the *timar* holders.²⁰ By that measure, the central government had provided the necessary number of the *sipahis*, but also the high level of cultivated land, which income had been divided into feudal fiefs.²¹

War destructions, casualties, taking of prisoners, famine and illnesses following almost continuous conflicts in the border region of Smederevo, had produced the mass migrations of the population. The strategy of devastation of the enemies' lands that been used both by the Ottoman and Hungarian side, had immensely influenced the life and fate of the whole groups of population. Taking away of the large groups of population from these regions, was regular phenomenon. Although the migrations partly were volunteer process, partly they had been caused by the fear of the severe repressions which could have been done by the conquering armies. Thus, in the border regions along the rivers Sava and Danube, during the second half of the 15th and the first half of the 16th century, the population had changed various times.²²

17 For more details on the Christian *sipahis*, E. Miljković, *The Christian Sipahis in the Serbian lands (second half of 15th century)*, Belgrade Historical Review, vol. 1 (2010), 103-121.

18 Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач*, 383.

19 In this period, even the amount of *haraj* was not the same for all subjects of the Ottoman sultans. Those who had lived in the border regions, such as the *sanjak* of Smederevo, had paid the reduced amount of this tax. For more details, see: H. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Sarajevo 1966, 47-60; E. МИЉКОВИЋ, *Смедеревски санџак*, 222.

20 N. Beldiceanu, *Recherches sur la reforme fonciere de Mehmed II*, Acta Historica 4 (1965), 27-39.

21 BBA, TTD 16 (1476).

22 А. Крстић, *Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и Угарске у 15. и првој трећини 16. века*, ИЧ 52, Београд 2005, 167-168.

The measure of devastation of the territory of the former Despotate of Serbia could be followed for those regions where there are relevant historical sources from the first half of the 15th century. For example, for the region of Braničevo (eastern Serbia of today) it can be precisely stated that the half of its settlements had been left without population, during the Ottoman conquest of Serbia.²³

With the aim to resettle the depopulated areas, the Ottoman authorities had induced during the seventies of the 15th century mass migration of the Wallach population from the Western territories to the *sanjak* of Smederevo.

Entering collectively the Ottoman military organization and the feudal system, the Wallach population had preserved their autonomy as a social group. In the first phase of this process, during the sixties and seventies of the 15th century, they were settled by the Ottoman mark commanders to the deserted villages on their territory. For example, Braničevo *subaşı* Ali Beğ Mihaloğlu had settled in 1467 the Wallach population at the five villages of his own *hass*.²⁴

However, the population policy had been changed soon after that. During the next census, immediately in 1476, the Wallach population had been settled on the *hass* of the ruler, and their taxes were prescribed to him as well. That leads to the conclusion that the repopulation of the deserted lands had become one of the priorities of the state policy, and that the direction of the migrations of the Wallach population had been primarily defined by the military goals.²⁵

In the preserved sources could be found some data regarding the fiscal concessions granted to the small number of the Serbs that had decided to leave the territory of the Kingdom of Hungary and to settle themselves on the Ottoman territory. In the census book for the *sanjak* of Smederevo dated 1467 had been noted that the three Serbs from the village of Topolovnik, among whom one was the priest, had come from Hungary and entered the Ottoman service. They were granted the position of *müsellem* (persons with tax reduction).²⁶

At the same time, a part of the Serbian population from the *sanjak* of Smederevo had taken refuge in the Kingdom of Hungary, what was also noted in the census book for this province.²⁷ After the retreat of the Hungarian army in 1480, the Hungarians had taken with them whole population along with their property of at least 150 villages and settled them on their territory. It is not possible to determine precisely the exact number

23 For more details, see: E. Miљković, A. Krstić, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 45.

24 M. Stojaković, *Браничевски тештер*, 46-47, 86-93; Д. Бојанић-Лукач, *Власи у северној Србији и њихови први кануни*, ИЧ 18 (1971) 256; В. Ђурдев, *О насељаванју Влаха - стоћара у сјеверну Србију и другој половини 15. вијека*, *Годишњак друштва историчара ВИН* 35 (1984) 18-19, 22; А. Крстић, *Читлук Али-бега Михалоглу у Ждрелу*, *Браничевски гласник* 1 (2002), 41. Влахе су на своје поседе насељавали и беглербег Румелије, те заими Лепенице, Левча и Маглича: ВВА ТТД 16 (1476).

25 ВВА ТТД 16 (1476); В. Ђурдев, *О насељаванју Влаха*, 24-25; Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 216, 229.

26 M. Stojaković, *Браничевски тештер*, Београд 1987, 79, 259; ВВА ТТД 16 (1476); Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 217-218, 251.

27 ВВА, ТТД 16 (1476); Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 46.

of persons taken during that Hungarian raid toward South.²⁸ However, the conclusion by S. Ćirković that it had provoked huge demographic changes on both sides of the frontier is certainly more than valid.²⁹

***

The fall of Smederevo under the authority of the Ottoman ruler which had as a historical consequence the disappearance of the Despotate of Serbia from the world map as known at that moment, had certainly been historical event that should be considered as the milestone of the two epochs. Although certain social institutions that had existed in the Serbian Medieval State had survived, being included in the Ottoman administrative and military system, the Ottomans had brought qualitatively new ruling system, based on the Turkmen, Abbasid and Byzantine heritage. That system could be primarily described with its military and confessional (Islamic) characteristics. The base of the new administration was the *timar* system, which was, beside the all influences encompassed in it, original Ottoman institution.

The population of the former Despotate of Serbia, in the new circumstances, had been obliged to adjust to the new system or to take refuge in the Kingdom of Hungary and the littoral towns. For the population of the *sanjak* of Smederevo, the more stable period would come after the conquest of Belgrade in 1521 and especially after the battle at the Mohacs field in 1526, when this province had ceased to be a border region and enter a state of acceptable peace until the Ottoman-Austrian wars "for Serbia" led from the end of 17th until the whole 18th century, had begun.

Literature: (in the original scripts)

- Бабингер, Франц, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010: Алгоритам.
- Beldiceanu, Nicoara, *Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II*, Acta Historica 4 (1965), 27-39.
- Војанић Душанка, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974: Istorijski institut.
- Бојанић-Лукач, Душанка, *Власи у северној Србији и њихови први кануни*, ИЧ 18 (1971), 255-269.
- Ћирковић, Сима, *О деспоту Вуку Гргуровићу*, Зборник МС за ликовне уметности 6 (1970), 280-290.
- Ћирковић, Сима, *Сеобе српског народа у краљевину Угарску у 14. и 15. веку*, Сеосбе српског народа од 14. до 20. века, Зборник радова посвећен тристагодишњици сеобе Срба, Београд 1990, 37-46.
- Dinić-Knežević, Dušanka, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975), 5-47.
- Ђурђев Бранислав, *О насељаванју Влада - стоћара у сјеверну Србију у другој половини 15. vijeka*, Godišnjak društva istoričara BiH 35 (1984), 9-35.

28 Modern researches are very careful in acceptance of the evaluation of the king Mathew Corvine himself that during the Hungarian attacks in 1480-1481, more than 100.000 persons had been taken from this province. For more details, see: А. Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и првој половини 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009), 51, with the revision of older literature.

29 С. Ћирковић, *Сеобе српског народа у краљевину Угарску у 14. и 15. веку*, Сеосбе српског народа од 14. до 20. века, Зборник радова посвећен тристагодишњици сеобе Срба, Београд 1990, 37-46.

- Filipović Nedim, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak ANUBiH VII, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 5, Sarajevo 1970, 141-169.
- Hadžibegić, Hamid, *Glavarina u osmanskoj državi*, Sarajevo 1966: Orijentalni institut.
- Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (= BBA). *Tapu tahrir defteri* (= TTD), 16 (1476).
- Крстић Александар, *Читлук Али-бега Михалоглуа у Ждрелу*, Браничевски гласник 1 (2002), 39-56.
- Крстић, Александар, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, Историјски часопис (=ИЧ) 49 (2002), 139-161.
- Крстић, Александар, *Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и Угарске у 15. и првој трећини 16. века*, ИЧ 52, Београд 2005, 165-193.
- Крстић Александар, *Смедеревски крај у другој половини 15. и првој половини 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009), 45-71.
- Мантран, Робер, *Историја Османског царства*, Београд 2002: Слио.
- Митровић, Катарина, *Вук Гргуревих између Мехмеда II и Матије Корвина (1458-1465)*, Браничевски гласник 2 (2003), 19-33.
- Митровић, Катарина, *Пет писама деспота Вука Гргуревиха*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 63-83.
- Миљковић-Бојанић, Ема, *Смедеревски санџак 1476-1560, Земља. Насеља. Становништво*, Београд 2004: Службени гласник.
- Miljković, Ema, *The Christian Sipahis in the Serbian lands (second half of 15th century)*, Belgrade Historical Review, vol. 1 (2010), 103-121.
- Миљковић, Ема, Крстић Александар, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007: Народни музеј.
- Stanford Shaw, Jay, *The history of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press: 1977.
- Stojaković, Momčilo, *Braničevski tefter*, Београд 1987: Историјски институт.
- Шабановић, Хазим, *О организације турске управе у Србији у XV и XVI вијеку*, Историјски гласник 3-4, Београд 1955, 59-78.
- Шабановић Хазим, *Турски извори за историју Београда, књ. I, св. 1, Турски катастарски пописи Београда и околине 1476-1560, Београд 1964: Музеј града Београда.*
- Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије*, приредио Ахмед С. Аличић, књ. I, Чачак 1985: Историјски архив Чачак.
- Зиројевић Олга, *Смедеревски санџак-бег Али-бег Михалоглу*, Зборник Матице Српске (=МС) за историју 3 (1971), 9-27.
- Зиројевић, Олга, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974: Историјски институт.

Literature: (in Latin scripts, for easier comprehending)

- Babinger, Franc, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Београд 2010: Algoritam.
- Beldiceanu, Nicoara, *Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II*, Acta Historica 4 (1965), 27-39.
- Bojanić Dušanka, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Београд 1974: Историјски институт.
- Bojanić-Lukač, Dušanka, *Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni*, ИЧ 18 (1971), 255-269.

- Ćirković, Sima, O despotu Vuku Grgureviću, Zbornik MS za likovne umetnosti 6 (1970), 280-290.
- Ćirković, Sima, Seobe srpskog naroda u kraljevinu Ugarsku u 14. i 15. veku, Seosbe srpskog naroda od 14. do 20. veka, Zbornik radova posvećen tristaogodišnjici seobe Srba, Beograd 1990, 37-46.
- Dinić-Knežević, Dušanka, Sremski Brankovići, Istraživanja 4 (1975), 5-47.
- Đurđev Branislav, O naseljavanju Vlaha - stočara u sjevernu Srbiju u drugoj polovini 15. vijeka, Godišnjak društva istoričara BIH 35 (1984), 9-35.
- Filipović Nedim, Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, Godišnjak ANUBIH VII, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 5, Sarajevo 1970, 141-169.
- Hadžibegić, Hamid, Glavarina u osmanskoj državi, Sarajevo 1966: Orijentalni institut.
- Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (= VVA). Tapu tahrir defteri (= TTD), 16 (1476).
- Krstić Aleksandar, Čitluk Ali-bega Mihaloglua u Ždrelu, Braničevski glasnik 1 (2002), 39-56.
- Krstić, Aleksandar, Kučevo i Železnik u svetlu osmanskih deftera, Istorijski časopis (=IČ) 49 (2002), 139-161.
- Krstić, Aleksandar, Seoska naselja u Podunavlju i Posavini Srbije i Ugarske u 15. i prvoj trećini 16. veka, IČ 52, Beograd 2005, 165-193.
- Krstić Aleksandar, Smederevski kraj u drugoj polovini 15. i prvoj polovini 16. veka, Smederevski zbornik 2 (2009), 45-71.
- Mantran, Rober, Istorija Osmanskog carstva, Beograd 2002: Clio.
- Mitrović, Katarina, Vuk Grgurević između Mehmeda II i Matije Korvina (1458-1465), Braničevski glasnik 2 (2003), 19-33.
- Mitrović, Katarina, Pet pisama despota Vuka Grgurevića, Braničevski glasnik 3/4 (2006), 63-83.
- Miljković-Bojanić, Ema, Smederevski sandžak 1476-1560, Zemlja. Naselja. Stanovništvo, Beograd 2004: Službeni glasnik.
- Miljković, Ema, The Christian Sipahis in the Serbian lands (second half of 15th century), Belgrade Historical Review, vol. 1 (2010), 103-121.
- Miljković, Ema, Krstić Aleksandar, Braničevo u 15. veku. Istorijско-geografska studija, Požarevac 2007: Narodni muzej.
- Stanford Shaw, Jay, The history of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cambridge University Press: 1977.
- Stojaković, Momčilo, Braničevski tefter, Beograd 1987: Istorijski institut.
- Šabanović, Hazim, O organizacije turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku, Istoriski glasnik 3-4, Beograd 1955, 59-78.
- Šabanović Hazim, Turski izvori za istoriju Beograda, knj. I, sv. 1, Turski katastarski popisi Beograda i okoline 1476-1560, Beograd 1964: Muzej grada Beograda.
- Turski katastarski popisi nekih područja zapadne Srbije, priredio Ahmed S. Aličić, knj. I, Čačak 1985: Istorijski arhiv Čačak.
- Zirojević Olga, Smederevski sandžak-beg Ali-beg Mihaloglu, Zbornik Matice Srpske (=MS) za istoriju 3 (1971), 9-27.
- Zirojević, Olga, Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683, Beograd 1974: Istorijski institut.

1741 TAHİRİNE GÖRE SEMENDİRE SANCAĞI'NIN İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

HATİCE ORUÇ*

Özet

Semendire sancağı Hicrî 1154/ Miladî 1741 yılında tahrir edilmiştir. Tahririn sebebi, 1717 yılında Avusturya'ya kaybedilen sancak topraklarının 1739 yılında yeniden fethidir. Yeniden fethedilen sancakta, yeniden idare kurma ve timâr sistemini yerleştirmenin gereği olarak, 16. yüzyıl sonlarına kadar uygulana geldiği üzere, tahrir yapılmıştır. Bu tahririn defterleri üç cilt olarak Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu ciltlerden ikisi mufassal defter ve biri icmal defterdir. Defterler, özellikle mufassal olanlar savaş sonrasında sancağın idarî, sosyal, ekonomik ve demografik yapısını gözler önüne sermekte; icmal defter dirlik dağılımını ortaya koymaktadır. Mesela Semendire sancağının hâli köylerinin meskûn köylerinden sayıca daha fazla olduğu, bölgenin yeniden iskân ve imâra muhtaç bulunduğu bu defterlerdeki kayıtlardan açık olarak anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu Hicrî 1154/ Miladî 1741 tarihli tahrir defterleri temel alınmak üzere yeniden teşekkülü esnasında Semendire sancağının idarî ve demografik yapısı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Semendire Sancağı, Belgrad, Osmanlı Devleti, Tahrir Defteri, 18. Yüzyıl

Smederevo Sanjak's Administrative and Demographical Structure Based on the 1741 Dated Tahrir Defters

Abstract

The Smederevo Sanjak was registered in 1154 AH/ 1741 AD. The reason of this registration is the re-conquest of the sanjak's lands in 1739, which were captured by Austria in 1717. The re-conquered sanjak was registered in accordance with the establishment of administration and timar system as it was carried out until the end of sixteenth century. The defters are located in the Kuyûd-ı Kadîme Archive at the General Directorate of the State Cadastre and Land-Ownership Records in Ankara. Two of these volumes are detailed registers and one of them is a summary register. All of these defters, but especially the detailed registers reveal the administrative, social, economic and demographical structure of the sanjak after the war, while the summary register displays the distribution of timar. For example, by the registers in these defters, it can be clearly understood that there are more vacant villages than inhabited villages in the sanjak and the area needs to be inhabited again and reconstructed.

In this paper, the Smederevo Sanjak will be discussed with its administrative and demographical structure during its reformation based on its tax registers dated 1154 AH/ 1741 AD.

Keywords: Smederevo Sanjak, Belgrade, Ottoman State, Ottoman Tax Register, 18th Century

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü; horuc@ankara.edu.tr

Semendire 20 Haziran 1459 tarihinde Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve bu tarih Sırp Despotluğunun da sonu olmuştur.¹ Bu fethin hemen ardından Semendire idarî merkez olmak üzere bir sancak oluşturulmuş, sancak beyliğine de Minnetoğlu Mehmed Bey atanmıştır. Semendire sancak beyi, Belgrad ve Macaristan hududunu gözaltında tutma; kuzeye ve batıya doğru ileri harekâtı sevk gibi önemli bir görev üstlenmişti.² 1521'de fethinden³ sonra sancak merkezi Belgrad'a taşındı ve sancak beyliğine de Yahya Paşazâde Balı Bey atandı. İkamet merkezinin Semendire'den Belgrad'a taşınması sancağın isminin değişmesine sebep olmamış, varlığının sonuna kadar Semendire sancağı ismi baki kalmıştır.⁴ Sancak, önce Rumeli Beylerbeyliğine, ardından 1541 yılında teşekkülüyle Budin Beylerbeyliğine ve Budin'in elden çıkmasıyla (1686) tekrar Rumeli Beylerbeyliğine bağlanmıştır.⁵

Semendire sancağı bir tarafta 1541'de Budin'in fethi ve Budin eyaletinin teşekkülü ve diğer tarafta 1552'de Temişvar'ın fethi ve Temişvar eyaletinin kuruluşuna kadar Osmanlıların Orta Avrupa'ya ilerleyişlerinde geçiş noktası olarak son derece önemli bir serhat bölgesidir.⁶ Sonrasında uzun süre bu vasfını kaybetse de, 1683 Viyana kuşatmasından sonra tekrar kazanmıştır. Osmanlıların Viyana bozgunundan sonra Bavyera elektörü Maximilian komutasındaki Avusturya ordusu Belgrad önlerine kadar gelmiş ve 1688'de şehre girmiştir. Belgrad Avusturya burayı uzun süre elinde tutamamış, şehir Ekim 1690'da Fazıl Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından geri alınmıştır.⁷ 1688'de Belgrad muhasara altındayken Semendire de Avusturyalılar tarafından alınmıştır. Güğercinlik (Golubac) yine bu esnada elden çıkmıştır. Belgrad gibi Semendire de 1690 yılında Osmanlılar tarafından tekrar ele geçirilmiştir.⁸

1717 yılında Belgrad, Semendire ve civar topraklar Osmanlıların elinden bir kere daha çıkmış, ertesi yıl 21 Temmuz 1718 tarihinde yapılan Pasarofça (Požarevac) muahedesi ile de Avusturya idaresine bırakılmıştır. Yirmi yılı aşkın bir süre Avusturya idaresinde kaldıktan sonra, 1737-1739 Osmanlı-Avusturya savaşları⁹ sonunda bölge Osmanlılar tarafından tekrar ele

1 Hazim Šabanović, "O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku", *Istorijski Glasnik*, br. 3-4, Beograd 1955, s. 61; Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, Istorijski institut, Beograd 1974, s. 63; Aleksandar Fotić- Machiel Kiel, "Semendire", *DIA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 468.

2 Hazim Šabanović, "O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku", s. 61; Ema Miljković-Bojanić, *Smederevski Sanjak 1476-1560. Zemlja-Naselja-Stanovništvo*, Beograd 2004, s. 42.

3 Osmanlılar Macaristan'ın kilidi addedikleri Belgrad'ı 1440, 1456 ve 1492 yıllarında olmak üzere üç farklı zamanda muhasara ettiler. Fakat bu muhasaralar başarısızlıkla sonuçlandı ve şehrin fethi ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanında 29 Ağustos 1521 yılında gerçekleşti. Belgrad'ın Osmanlılar tarafından fethi ve Osmanlı idaresinde Belgrad konusunda detaylı bilgi için bkz. Selim Aslantaş, "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (Güz), Ankara 2011, s. 13-37.

4 Hazim Šabanović, "O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku", s. 62; Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 94; Divna Djurić-Zamolo, "Belgrad", *DIA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 408.

5 Hazim Šabanović, "O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku", s. 63; Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 96; Divna Djurić-Zamolo, "Belgrad", s. 408.

6 Hazim Šabanović, "O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku", s. 62; Ema Miljković-Bojanić, *Smederevski Sanjak 1476-1560. Zemlja-Naselja-Stanovništvo*, Istorijski institut, Beograd 2004, s. 44.

7 M. Cavid Baysun, "Belgrad", *MEB İA*, c. 2, İstanbul 1979, s. 478-479; Branislav Đurđević, "Belgrade", *EF*, vol. 1, Leiden: Brill, 1986, s. 1164; Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, Beograd 2009, s. 149, 162.

8 Aleksandar Fotić - Machiel Kiel, "Semendire", s. 469.

9 1737-1739 Osmanlı-Avusturya savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İsparta 2008.

geçirilmiştir. 18 Eylül 1739 tarihinde 27 sene müddetle imzalanan ve uzatılması mümkün olan 23 maddelik Belgrad Antlaşması ile Belgrad ve Bögürdelen (Şabac) eski tahkimatı ile Osmanlı devletine iade edilmiş, Tuna ve Sava nehirleri iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir.¹⁰ Böylece Sırbistan eyaleti yani Semendire sancağı tekrar Osmanlı devleti sınırlarına dâhil olmuştur.¹¹ Yeniden Osmanlı toprağı olmasıyla birlikte, Semendire sancağı 1154/1741 senesinde, yeni fethedilen bir bölgenin hemen tahrir edilmesi kadim usulüne uygun olarak tahrir edilmiştir.¹²

Semendire sancağının 1154/1741 tarihli tahrir defterleri Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır. Arşivde 17 ve 18 referans numaraları ile muhafaza edilen defterler mufassal; 267 referans numaralı defter icmâldir. 18 numaralı defter tahririn ilk kısmı/I. cildir. 192 varaktan oluşan defterin başında bir mukaddime yer almaktadır. Burada 1737-1739 Avusturya-Osmanlı savaşının sebebi ve sonucu üzerinde durulmakta; Osmanlılar tarafından yeniden fethedilen Belgrad kalesi ve Semendire sancağının diğer kale, şehir, köy ve arazisinin tahriri hakkında bilgi verilmektedir. Bu mukaddimeye göre defter 22 Cemaziyelevvel 1154 (5 Ağustos 1741) tarihinde tamamlanmıştır. 17 numaralı defter tahririn sonraki kısmı/II. cildi niteliğindedir. Varak sayısı 120'dir. 267 numaralı icmâl defteri ise 81 varaktır ve mufassal defterde tespit edilen sancak gelirlerinin hâs, zeâmet ve timâr şeklinde dağılımını içermektedir. Her üç defterin başında, içerdikleri yerleşim birimlerinin isimleri ve hâsıllarının sıralandığı bir fihrist ve Sultan I. Mahmud'un tuğrası bulunmaktadır.

Bu çalışmada söz konusu 1154/1741 tarihli defterlere dayalı olarak, 22 yıllık Avusturya idaresi ve savaşlar sonrasında Semendire sancağının idarî dağılımı ve nüfusu ele alınacaktır. İdarî dağılımın ve bazı yerlerin tespitinde Semendire sancağının bu tahrir öncesinde arşivlerde mevcut 1582 tarihli son tahrir defterlerine de başvurulacaktır.

1741 tarihli tahrir defterlerinde yerleşim birimleri nahiyeler bazında kaydedilmiştir. Sancağın bir alt adlî-idarî birimi olan "kaza" dağılımına yer verilmemiştir. Kaza terimi "nahiye-i Lomniçe, der kazâ-i Semendire"¹³ şeklinde sadece bir yerde kaydedilmiştir. Dolayısıyla defterlerden bu tarihte sancaktaki kazaları tespit etmek mümkün değildir. Osmanlı idarî dağılımında kazanın alt idarî birimleri olan ve genellikle coğrafi bütünlük gösteren nahiyeler köyler, bir kasaba/şehir veya kaleden oluşmaktadırlar. Tahrir defterlerinde nahiyelerin kırsal yerleşim birimi olan köyler "karye" ve idarî merkezi olan yerleşim birimi "nefs" tabiri ile tanımlanmaktadır. Nahiyelerin idarî merkezine işaret eden "nefs"ler genellikle zamanın şartlarına göre kentsel yaşamın geliştiği yerlerdir. Halkı ticaret ve zanaat ile meşgul olan nefslar, ziraat ve hayvancılığın geçim kaynağı olduğu köylerden ayrılmaktadırlar. Ancak merkez bir yerleşime sahip olmayan nahiyelerin de olduğunu belirtmek gerekir.

1741 tarihli defterlerin başlangıcına yerleştirilen fihrist, defterin kapsadığı nahiyeleri sırası ile vermekte ve her bir nahiyede hangi yerleşimlerin tahrir edildiğini isimleri ile

10 Bkz. *Muâhedât Mecmûası*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 120-131.

11 M. Cavid Baysun, "Belgrad", s. 480; Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, s. 209; Radmila Tričković, *Beogradski pašaluk 1687-1739.godine*, priredio Nebojša Šuletić, Beograd 2013, s. 442-443. (*Beogradski pašaluk 1687-1739.godine*, Radmila Tričković'in (1939-2011) Belgrad Üniversitesi'nde 1977 yılında savunduğu doktora tezidir, ilk defa 2013 yılında basılmıştır)

12 Daha geniş bilgi için bkz. Hatice Oruç, "18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/ M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, c.2, Ankara 2013, s. 681-688.

13 TKG.KK, TTd.18, s. 115

listelemektedir. Her bir nahiye sırası geldiğinde içerdiği yerleşim birimleri, nüfus ve gelirleriyle kaydedilmektedir. Buna göre sancakta on sekiz nahiye bulunmaktadır. Bu nahiyelerin isimleri şöyledir: Jeleznik (Železnik), Belgrad, Havale (Avala), Reseve (Resava), Pojerefçe (Požarevac) nâm-ı diğer Luçice (Lučica), Omol (Omolj), Poreçe (Poreč), Milave (Mlava), Izviyd (Zvižd), Güğercinlik (Golubac), Hram (Ram) nâm-ı diğer İpek (Pek), Beran, Golubare (Kolubara), Lomniçe (Lomnica), Lefçe (Levač), Lepaniçe (Lepenica), Valyeve (Valjevo), Morava-i Rudnik (Rudnik).

Burada adı geçen nahiyelerin kırsal ve merkez yerleşimleri, kale ya da palankaları ve nüfusu aşağıda başlıklar halinde ve alfabetik düzende konu edilecektir. Buna geçmeden önce, bu çalışmada nüfusun defterlerde yer alan tasnife göre hane olarak değerlendirileceğini belirtmek faydalı olacaktır. Hanenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır. Ömer Lütfi Barkan, hanenin karşılığı olarak 5 katsayısını kabul etmektedir.¹⁴ Ömer Lütfi Barkan'ın haneyi yani aileyi 5 kişi olarak kabulü, daha sonra pek çok kimse tarafından da benimsenmiştir. Bununla birlikte hane katsayısını 5 sayısından daha az ya da daha fazla kabul edenler de mevcuttur. Bu bağlamda farklı değerlendirmelere göre hâne katsayısı 3, 5 ile 7 arasında değişmektedir.¹⁵ Bu çalışmada herhangi bir katsayı ile çarpma yöntemi kullanılmamış, hane sayıları dikkate alınmıştır.

Belgrad Nahiyesi

Belgrad nahiyesinde 63 köy kaydedilmiştir. Bunlardan 13 köy hâlî ve 50 köy meskûn durumdadır. Meskûn köylerde kayıtlı nüfusu 435 Hıristiyan hane oluşturmaktadır. Ayrıca iki köyde 6 Hıristiyan Kıptî hane kayıtlıdır (Dolne Ostrujnice- 4 Kıptî hane ve Vişnice 2 Kıptî hane).¹⁶

Köylerden 35'inde hane sayısı 1 ile 9 arasında değişmektedir. 15 köyde ise hane sayısı 10'un üzerindedir. Nüfusu en kalabalık olduğu köy Tuna nehri kenarında bulunan Vişnice (Višnjica)'dır. Bu köyde 52 hane kaydedilmiştir. Bunu Dolne Islanac (Slanci, 32 hane) ve yine Tuna nehri kenarında yer alan Vinçe (Vinča, 26 hane) köyleri izlemektedir.¹⁷ Vinçe köyünde Vavedene adıyla bir manastır kaydedilmiştir, ancak bu tarihte manastırda kimse yoktur.¹⁸ Leskovac köyünde de bir kilise yazılmıştır.

Nahiye merkezi, nefs-i Belgrad'dır. Belgrad nâhiyesi ve nefsi, defter kayıtlarında "dârü'l-cihâd" olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ 1582 tarihinde nefs-i Belgrad'da 25 Müslüman mahallesi kayıtlı iken,²⁰ 1741 tarihinde 7 Müslüman mahallesi yazılmıştır.²¹ Bu mahallelerin hepsinin bir cami etrafında yerleşik olduğu isimlerinden anlaşılmaktadır. İsimlerin yanına düşülmüş küçük notlar ise, bu camilerin yeni tamir edildiklerine işaret etmektedir. 1717-1739 yılları arasında Avusturya idaresi esnasında camiler malzeme depoları olarak kullanılmışlar ve kiliseye çevrilmişlerdir. Belgrad'da Hacı Piri Câmii buna örnek olarak gösterilebilir. Bu cami önce Avusturya'nın ilk

14 Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1951, s. 12.

15 Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 32, İstanbul 1979, s. 332-333; Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, c.15, İstanbul 1997, s. 552-553.

16 TKG.KK, TTd.18, s. 61-62.

17 Hane sayısı 10'un üzerinde olan diğer karyeler şunlardır: Velika Sela (Veliko Selo, 23), Sremeç (Sremčica, 23), Çağlan (21), Gorne Moştanica (Moštanica, 19), Borak (Borak, 17), Orşlan (16), Belo Potok (Beli Potok, 14), Gorne Sibniçe (Sibnica, 14), Miriyeva (Mirijevo, 14) Baçevac (Bačevac, 12), Dolne Ostrujnice (Ostružnica, 12), Vraniç (Vranić, 12).

18 TKG.KK, TTd.18, s. 67.

19 "Nâhiye-i Belgrad, dârü'l-cihâd", TD.18, Fihrist- s.4; "Nefs-i Belgrad, dârü'l-cihâd", TD.18, s. 18.

20 TKG.KK, TTd.184, vr. 179a-182a.

21 TKG.KK, TTd.18, s.18- 37.

Belgrad valisi Charles Alexander'ın askerlerine, sonra varoş etrafına sur yapıldığı esnada inşaat ustalarına malzeme deposu olarak hizmet vermiş ve inşaatın bitimiyle de kiliseye çevrilmiştir.²² Yine İmaret Camii ya da Yahya Paşa Camii olarak bilinen cami 1717-1721 yılları arasında topçu mühimmatı ve barut deposu olarak kullanılmış; 1721 yılında ise Fransiskenlere tahsis edilerek kiliseye çevrilmiştir.²³ Turgut Bey Camii de 1717-1739 tarihleri arasında Katolik kilisesi olarak kullanılmıştır.²⁴ Bayram Bey Camii, öncelikle hastane yatakları için depo ve sonra mesken olmuştur.²⁵ Osmanlı idaresi yeniden kurulurken, şehirdeki İslâmî yapılar da onarılmakta, aslı fonksiyonları iade edilmektedir. Mahalle isimleri yanına düşülmüş kayıtlar bununla ilgilidir. Buna göre Hacı Piri Camii'ni Belgrad Defterdarı Ahmed Efendi, Turgud Bey Camii'ni Dârü's-sa'âde ağası, Bayram Bey Camii'ni Atıf Mustafâ Efendi, Kaya Yaran Camii'ni Reisü'l-küttâb Mustafâ Efendi tamir ettirmişlerdir. "Tabbâhâne" (İmaret) Camii ise "tarîk-i mîrîden ta' mîr olmuşdur".

1718 yılında Avusturya, Semendire sancağını idare etmeye başladığında yerleşimlerin neredeyse yarısı boşalmıştı. Pek çok köy ve şehir yerleşiminden Müslüman nüfus da göç etmişti. Avusturya izlediği kolonizasyon politikası gereği, ekonomik ve askerî sebeplerle boş ve terk edilmiş yerleri bir an önce iskân etmeye çalıştı. Böylece Belgrad'a pek çok Alman yerleştirildi. Almanlar şehrin Tuna kısmına yerleşirken, Sırplar Aşağı Varoş'ta kalmıştı. Bu ayrımın sebebi, imparatorun "*en uzak hudut olarak ve bütün Hıristiyanlığın burcu olarak [Belgrad'da] Alman ırkı[nın] her zaman kuvvetçe olduğu kadar sayıca da ilk sırada olması gerektiği*" hükmüne uygun olarak etnik bir Alman birliği oluşturma arzusundan kaynaklanıyordu. Diğer şehir ve maden yerleşimlerine de yeni kolonistler getirilerek yerleştirildi.²⁶

1737-1739 yılları arasında gerçekleşen Avusturya-Osmanlı savaşları esnasında Sava ve Tuna yoluyla bölgeden göçler gerçekleşmişti. Belgrad'ın Osmanlılar tarafından alınmasından üç gün önce de kale kumandanı halkın gitmesine izin verdi. Bir kısmı Srem'de, bir kısmı Banat ve Bačka'da yerleştiler. Önemli sayıda nüfus ise Belgrad'da ya da yakın civarda kalmayı tercih etti. Tüm Alman kolonistler de şehri terk ettiler ve sancağın diğer yerlerinde olduğu gibi Belgrad'da da Müslüman nüfus geri dönmeye başladı.²⁷

1741 senesine gelindiğinde yukarıda bahsi geçen yedi mahallede 2029 Müslüman hane kaydedildi. Şehirde ayrıca "Cemâ'at-i Kıptiyân" başlığı altında İslâmî isimler taşıyan 2 Kıptî hane; "Cemâ'at-i Gebrân der Varoş" başlığı altında 3 ve "Mahalle-i Sava, Cemâ'at-i Gebrân" başlığı altında 5 olmak üzere toplam 8 Hıristiyan hane ve "Cemâ'at-i Yahüdiyân der Varoş-ı Belgrad" başlığı altında 45 Yahudi hane yazılmıştır. Sancakta Yahudi nüfusun kayıtlı olduğu

22 Divna Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867*, Beograd 1977, s. 31.

23 Divna Đurić-Zamolo, *Beograd ...*, s. 34.

24 Divna Đurić-Zamolo, *Beograd ...*, s. 36.

25 Divna Đurić-Zamolo, *Beograd ...*, s. 25.

26 Olga Zirojević, *Srbija pod Turskom vlašću 1459-1804*, s. 215-216.

27 Olga Zirojević, *Srbija pod Turskom vlašću 1459-1804*, s. 235-236.

tek yerleşim Belgrad nefsidir.²⁸ 1741 tahririnde Belgrad kalesi mustahfızânına dair bilgi yer almamaktadır. Tuna nehrinde Belgrad kalesi karşısında bir de ada²⁹ kaydedilmiştir.³⁰

Tablo 1: 1741 Tahririne Göre Belgrad Mahalleleri³¹

	Müslümân	Hristiyan	Yahûdiyân	Kıptiyân
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Turgud Beğ	114			
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Abdipaşazâde Ali Paşa	198			
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Hacı Piri	522			
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Bayram Beğ	858			
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Kaya Yaran	228			
Mahalle-i Câmi-i Şerîf-i Tabbâhâne	109			
Cemâ'at-i Yahûdiyân, der Varoş-ı Belgrad			45	
Cemâ'at-i Kıptiyân				2
Cemâ'at-i Gebrân, der Varoş-ı Belgrad		3		
Mahalle-i Sava, Cemâ'at-i Gebrân		5		
TOPLAM	2029	8	45	2

Beran Nahiyesi

1741 tarihinde Beran nahiyesinde 11 köy ve 1 mezraa kaydedilmiştir. Köylerden 7'si meskûn ve 4'ü boş durumdadır. Meskûn köylerde 127 Hristiyan hane mevcuttur. Köylerin 5'inde hane sayısı 10'un üzerindedir. En kalabalık köy 65 hane ile Leskovac'dır. Nahiyede Uspeniye adıyla ve "der kurb-i Varoş-i Semendire" açıklaması ile kaydedilmiş olan manastırda

28 1582 tarihli tahrir defterinde Belgrad varoşunda Müslüman ve Hıristiyan 100 nefer Kıptî kaydedilmiştir. Ayrıca 22 nefer Kıptî de müsellemler olarak kaydedilmiştir. Bu Kıptî müsellemler Belgrad limanındaki gemilere hizmetleri karşılığında haraç, ispençe, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden muaf tutulmuşlardı. 1582'de Belgrad varoşundaki Yahudi sayısı da 22 idi. (TKG.KK, TTd.184, vr. 187a).

29 Defterde bu ada ile ilgili kayıt şu şekildedir: "*Cezîre-i Kıptî, der nehr-i Tuna der mukâbele-i Belgrad, hâsılı nefsi-i Belgrad ile mahsûbdur*" (Bkz. TKG.KK, TTd.18. s. 40). Bu tanımlamaya göre Tuna nehrinde Belgrad kalesi karşısında adı Kıptî olan bir ada mevcuttur. İsminin Kıptî olması sebebiyle, akla "Ada Ciganlija (Çingene Adası)" gelmektedir. Ancak Ada Ciganlija, Belgrad kalesi karşısında ve Tuna nehrinde değildir. Belgrad şehir merkezinden 4 km uzaklıkta Sava'nın Tuna ağzına yakın bir mevkiinde bulunmaktadır. Dolayısıyla defterde bu adanın isminin sehven Kıptî yazılmış olabileceği, aslında Belgrad kalesinin karşısında bulunan Ratno Ostrvo adasının söz konusu olduğu tahmin edilebilir.

30 Belgrad Antlaşmasının yedinci maddesinde Tuna ve Sava nehirlerindeki adalarla ilgili şöyle bir ifade bulunmaktadır: "... ve nehr-i Tuna ve Sava'da mevcûd olan ve müceddeden hudûs iden adalar münâzi'ün-fihâ olduklarından âtîde musarrah olan mâddenin mefhûmu üzere ta'yîn olunacak muhaddidlerin ma'rifetiyle bu makûle adalar kangî tarafın sevâhiline akreb ise ol tarafa ait olalar ve hudûdların tahdîdi zikr oluna ve tarafeyn re'âyasının sühûleti için hudûdların intihâsında mesken ve kurâ vaz' ve binâ olunması bilâ mâni' câ'iz ola." (Muâhedât Mecmûası, c. III, s. 123; Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi. Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007, s. 583) 14 Zilhicce 1153 (2 Mart 1741) tarihli temessûke göre Belgrad karşısında bulunan adanın (Ratno Ostrvo) yarısı; Tuna nehrinde Poreçe (Greiben), Kızılova (Kisiljevo) ve Hisarcık (Grocka) adaları ile Sava nehrinde Çingâne (Ciganlija) adası Osmanlı devletine kalmıştır (Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s 671).

31 TKG.KK, TTd.18. s. 18-32.

da üç papaz yaşamaktadır. Yasenica nehri ve onun bir kolu olan Kubrişnica nehri havzasında yer alan³² nahiyenin bir idarî merkezi bulunmamaktadır.

Golubare (Kolubara) Nahiyesi

Golubare nahiyesinde 6 meskûn ve 5 gayrimeskûn olmak üzere toplam 11 köy kaydedilmiştir. Bu köylerde 24 Hıristiyan hane bulunmaktadır. 5 köyde haneler 1 ila 5 arasındadır. En yoğun köyde hane sayısı 11'dir. Nahiyede idarî bir merkez bulunmamaktadır.

Güğercinlik (Golubac) Nahiyesi

Güğercinlik nahiyesinde 33 köy kaydedilmiştir. Bu köylerden 20'si meskûn ve 13'ü boştur. Mezraa sayısı ise 4'tür. Bunlardan Snegotin mezraası için düşülen "sâbikan köy imiş, harâb ve mezra'a olmağla Idvorışte ahâlileri zirâ'at idüb öşrin sâhib-i arza edâ iderler"³³ kaydından, Snegotin'in bu tahrirden evvel köy vasfını kaybettiği ve mezraa statüsüne büründüğü anlaşılmaktadır.³⁴ Sonra yeniden yerleşik hale gelmiş olmalıdır ki bugün Golubac beldesinde bir köy olarak varlığını devam ettirmektedir. Diğer mezraalar için de benzer bir durum söz konusudur, ancak bu dönüşümün ne zaman olduğunu belirlemek güçtür. Mesela burada adı geçen mezraalardan, Oporovac mezraası 1582 tahririnde köy olarak kaydedilmiştir, ancak o tarihte bu köy meskûn bir köy değildir: "Karye-i Oporovac, der nezd-i karye-i Isladinçe, hâli ez-ra'iyet"³⁵ Sonrasında da iskân edilmemiş olmalı ki zamanla köy statüsünü kaybederek 1741 tahririne mezraa olarak yazılmıştır: "Mezra'a-i Oporovac, nezd-i karye-i Isladinçe, mezra'a-i mezbûri etrafında olan kura ahâlileri zirâ'at idüb öşr virirler"³⁶

1741 tahririne göre nahiyenin meskûn köylerinde 287 Hıristiyan hane yaşamaktadır. 8 köyde hane sayısı 3 ila 9 arasında ve 10 köyde 10 ila 22 arasında değişmektedir. En kalabalık iki köy ise 45 hane ile Varoş-ı Dobra ve 58 hane ile Varoş-ı Güğercinlik'tir.

İlk olarak 1389 Kosova Muharebesinden sonra ve birkaç defa el değiştirmekle nihayet 1458 senesinde Osmanlı idaresine geçen³⁷ Güğercinlik kalesi hakkında 1741 tahririnde kayıt bulunmamaktadır. Defterde kaleyi hatırlatan tek kayıt Varoş-ı Güğercinlik köyüdür. 1582 tarihinde Güğercinlik kalesinde mustahfız, topçu, tüfenkçi, zenberekci, azab ve martolos olmak üzere toplam nefer sayısı 140 idi. Kale varoşu sakinleri ise "Cemâ'at-i Gebrân-ı Varoş-ı Kal'a-i Güğercinlik" başlığı altında 62 hane kaydedilmişti. Gerekliğinde tamir ve araba getirmek gibi hizmetlerinden dolayı da avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardı.³⁸ 1741'de köy olarak kaydedilen Güğercinlik kalesi varoşu yukarıda da belirtildiği üzere nahiyenin nüfusu en kalabalık köyüdür.

1741 tarihinde daha önceki tahrirlerde de kaydedilmiş olan bir manastır bulunmaktadır: Manastır-ı Isveti Arhangel nâm-ı diğer Tuman. Bu tarihte Manastır'da kayıtlı kimse yoktur.

32 Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, s. 364, dpn. 25.

33 TKG.KK, TTd.17, s. 204.

34 Mezraalar genellikle köyler ve sair yerleşim yerlerinin harabe hale gelmesi ve terk edilmesiyle ortaya çıkmaktadırlar. Mezraa statüsündeki topraklar, yakınlarındaki köylerin ahali tarafından ekilir-biçilir ve vergisi verilirdi. Mezraalar, bu şekilde birer vergi ünitesi olmaları sebebiyle tahrir defterlerinin muhtevasına girmişlerdir. Bkz. İlhan Şahin, "Mezraa", *DİA*, s.29, İstanbul 2004, s. 546-548.

35 TKG.KK, TTd.166, vr. 196b.

36 TKG.KK, TTd.17, s. 201.

37 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 119-120.

38 TKG.KK, TTd.166, vr. 193a.

Manastır 1582 tarihinde yine İsveti Arhangel adıyla zikredilmekte, manastırın Tuman köyü yanında olduğu belirtilmektedir.³⁹ Öyle anlaşılıyor ki köyün adı zaman içerisinde manastırın ikinci adı olmuştur ve bugün de bu isimle Tuman Manastırı olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Havale (Avala) Nahiyesi

Havale nahiyesinde 1741 tarihinde Parkan Hisarlık adıyla bir kale kaydedilmiştir. Kalenin diğer adı Grocka'dır. Tuna nehri kenarında ve Belgrad-Semendire yolu üzerinde yer almaktadır. 1582'de kale olarak,⁴⁰ 1741'de ise palanka olarak kaydedilmiştir. Kalenin adı ilk defa Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521 yılında Macaristan seferi esnasında geçmektedir. Bundan yola çıkarak Hazim Šabanović ve Olga Zirojević, Grocka köyünde sonradan bu köyün adıyla anılacak olan Hisarlık kalesinin 1521'den önce yapılmış olabileceğini belirtmektedirler.⁴¹ 1741'de kalenin askerî açıdan istihkâmına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak burada iki Müslüman mahalle kaydedilmiştir: Mahalle-i Câmî'-i Şerîf-i Sultan Süleyman Han ve Mahalle-i Câmî'-i Şerîf-i Elçi İbrahim Paşa. Bu mahallelerden ilkinde 31 Müslüman hane kaydedilmiştir. Kale varoşunda ise 122 Hıristiyan hane yaşamaktadır.

Havale nahiyesine adını veren Havale kalesi ise 1741 tahririnde yer almamaktadır. Kale 1442 yılında Osmanlılar tarafından ortaçağ kalesi Jmova (Žrnova)'nın temelleri üzerine bina edilmiştir.⁴² Güzelce ya da Güzelce Hisar olarak da bilinen kale Belgrad'ın fethine kadar Macaristan'a karşı hudud kalesi olarak önemli bir rol oynamıştır.⁴³ Zamanla Havale kalesinin önemi ve dolayısıyla içine yerleştirilen mustahfiz sayısı da azalmıştır. Havale kalesinin oynadığı rolü bölgedeki diğer bir kalenin- Hisarlık kalesinin üstlendiği tahmin edilebilir. Nitekim 1582 tarihli tahrirde "kal'a-i Havale nâm-ı diğer Güzelce"de 20 mustahfiz kayıtlı iken⁴⁴, "Kal'a-i Parkan Hisarlık"ta 43 mustahfiz, 17 azab ve 15 martolos kaydedilmiştir.⁴⁵

Nahiye genelinde 44 köy bulunmaktadır. Bunlardan 21 köy meskûn, diğer 23 köy ise boştur. Üzerinde Hisarlık reayasının ziraat ettiği bir de mezraa mevcuttur. Meskûn köylerde toplam 245 Hıristiyan hane yaşamaktadır. 13 köyde hane sayısı 2 ila 9 arasındadır. Hane sayısı 10 üzeri olan köyler şunlardır: Pojerefçe (Mali Požarevac, 12), Popoviç (Popoviç, 14), Ivlaška (Vlaška, 16), Umçar (Umčari, 24), Nemenikuçe (Nemenikuçe, 24), Gorne Begariçe nam-ı diğer Begaliçe (Begaljica, 27), Ritopek (Ritopek, 27) ve Mirçin nam-ı diğer Virçin (Vrčin, 35).

Nahiyenin merkezi konumundaki Hisarlık kalesinin Sultan Süleyman Han Camii mahallesindeki 31 hane dışında, köylerde Müslüman hane kayıtlı değildir. Nahiyenin toplam Hıristiyan hane sayısı ise kale varoşundaki 122 hane ve köylerdeki 245 hane ile toplam 367 hanedir.

39 TKG.KK, TTd. 166, vr. 197b.

40 TKG.KK, TTd., vr. 151b.

41 Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj I cv. 1, Beograd, 1964, s.241, dpn. 73; Olga Zirojević, *Tursko vojno uredenje u srbiji 1459-1683*, s. 118. Zirojević, Hisarlık kalesinin 1563 tarihinden itibaren palanka olarak anıldığını, bunda da kalenin palanka elementleri ile yeniden şekillendirilmesinin etken olduğunu belirtmektedir. s.119.

42 Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, s. 241, dpn.75; s. 534, dpn.3.

43 Olga Zirojević, *Tursko vojno uredenje u srbiji 1459-1683*, s. 127.

44 TKG.KK, TTd.184, vr. 134b.

45 TKG.KK, TTd., vr. 151b.

1741 tahririnde nahiyede Rayinovac, Isveti Gorgi, Rakoviçe ve Isveti Arhangel nam-ı diğer Tresi olmak üzere dört manastırın ismi zikredilmektedir. Tresi (Tresija) manastırının bulunduğu Nemenikuçe köyünde ayrıca bir de kilise kaydedilmiştir.

Havale nahiyesine bağlı köylerin tahririnin hemen devamında “nefs-i Semendire” kaydedilmiştir.⁴⁶ Defter düzeni itibarıyla Havale nahiyesine tabi bir yerleşim olarak görünmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla de Semendire kalesi nahiyenin diğer yerleşimlerine yakın mesafededir. Fihristte ya da defterin başka bir yerinde Semendire adıyla müstakil bir nahiyeye kaydı düşülmemiştir. Ancak 1582 tarihli tahrir defterinde Semendire nahiyesinin mevcut olduğunu, bu nahiyede kaydedilmiş olan nefsi-i Semendire'nin aynı zamanda Semendire kazasının merkezi olduğunu belirtmek gerekir.

1741'de Semendire nefsinde 15 Müslüman ve 6 Hıristiyan mahallesi olmak üzere toplam 21 mahalle kaydedilmiştir. Ancak bu mahallelerin biri dışında hepsi gayrimeskündür. Sadece Pop Gruya Mahallesi meskündür ve burada 101 Hıristiyan hane kaydedilmiştir.

Tablo 2: 1741 Tahririne Göre Semendire Mahalleleri⁴⁷

Mahallât-ı Müslimânân	
Mahalle-i Bali Beğ, der Varoş	[Hâfî]
Mahalle-i Câmî-i Şerîf-i Mehmed Hân	Hâfî
Mahalle-i Hoca Nasuh Uhrevî nâm-ı diğer Çarşu Mescidi	Hâfî
Mahalle-i Câmî-i Şerîf-i El-hâcc Veli, der Varoş	Hâfî
Mahalle-i Ali Ağa an cebeciyan-ı Kal'a-i Semendire	Hâfî
Mahalle-i El-hâcc Mustafa, der Kal'a	Hâfî
Mahalle-i Sarı Kethüdâ	Hâfî
Mahalle-i Bâb-ı Kal'a-ı Semendire	Hâfî
Mahalle-i Hoca	Hâfî
Mahalle-i Hâcî Bâli-i diğer	Hâfî
Mahalle-i Minnetzâde	Hâfî
Mahalle-i Hüseyin	Hâfî
Mahalle-i Ağa-i Azabân	Hâfî
Mahalle-i Sinân Paşa	Hâfî
Mahalle-i Haydar Voyvoda, der Varoş	[Hâfî]
Mahallât-ı Gebrân	
Mahalle-i Pop Pavle nâm-ı diğer Baliva Pazarı	Hâfî
Mahalle-i Pop Damyan nâm-ı diğer Bilajika	Hâfî
Mahalle-i Pop Yovan veled-i Miloş	Hâfî
Mahalle-i Pop Şumun nâm-ı diğer Nemari	Hâfî
Mahalle-i Pop Brodan	Hâfî
Mahalle-i Pop Gruya nâm-ı diğer Yezava	101 Hıristiyan Hâne

46 TKG.KK, TTd.18, s. 97.

47 TKG.KK, TTd.18, s. 97-100.

Nefs-i Semendire 1741'de görüldüğü üzere tamamen boşalmış durumdadır. Defterde Osmanlıların 1459 senesinde feth ettikleri Semendire kalesinin durumuna dair kayıt bulunmaz. 1582 tarihli defterde bu kalede mustahfiz, cebeci, topçu, azab gibi çeşitli görevlerde toplam 433 nefer asker kaydedilmiştir.⁴⁸ Semendire kalesinin bölgenin en büyük ortaçağ askeri mimarî yapısı olduğu ve hatta Balkanlarda bu tür yapıların en büyüğü olduğu söylenmektedir.⁴⁹ Kale II. Dünya savaşında ilki 5 Haziran 1941'de patlatılmak suretiyle ve ikincisi 11 Haziran 1944'de bombalanarak iki aşamada yıkılmıştır.

Hram (Ram) nâm-ı diğer İpek (Pek) Nahiyesi

Sancağın 1476 tarihli mevcut en erken tahrir defterinden itibaren İpek ismiyle zikredilen bu nahije,⁵⁰ bir süre sonra sınırları içerisinde bulunan Hram kalesinin adıyla da anılmaya başlamıştır. Kale Osmanlılar tarafından Sultan II. Bayezid zamanında yaptırılmıştır.⁵¹ 1582 tarihli defterde Kuçayna kazasına bağlı olan nahiyenin ismi sadece İpek olarak,⁵² 1741 tarihli defterde ise Hram nâm-ı diğer İpek şeklinde yazılmıştır.

1741 tarihinde nahiyede Varoş-ı Hram adıyla bir nefis ve 64 köy kayıtlıdır. Hram kalesi varoşunda 24 Hıristiyan hane yerleşiktir. Müslüman hane yoktur. Kalenin bu tarihteki durumu hakkında defterde kayıt bulunmamaktadır.⁵³ Nahiyenin kırsalında da yerleşimlerin yarısından fazlası boştur. İsimleri yazılı 64 köyden ancak 31'i meskûn durumdadır. Bu köylerde 599 Hıristiyan hane yaşamaktadır. Meskûn köyler arasında sadece bir köy tek hanelidir, diğer 30 köyde hane sayısı 6 ila 69 arasındadır.⁵⁴ Nefs nüfusunu da dâhil ettiğimizde nahiyenin toplam hane sayısı 623 etmektedir.

Nahiyede ayrıca civar köylerin ziraat ettikleri 5 mezraa ile Tuna nehriinde bir ada bulunmaktadır: Cezire-i Kisileva (Kisiljevo). Tuna nehriinde bulunan bu adayı, yine Tuna nehri kenarında konumlanmış olan Kisileva (Kisiljevo) köyü ahalisi ziraat etmektedir.⁵⁵ Maryane köyü eteklerinde de Isveti Nikola (Manastir Nîmnik) adında bir manastır kaydedilmiştir.

Izvijd (Zvižd) Nahiyesi

Izvijd nahiyesinde 12 köy kayıtlıdır. Bunlardan 5 köy meskûn, diğer 7 köy boştur. Meskûn köylerde 126 Hıristiyan hane yerleşiktir. Hane sayısı 15 ila 41 arasındadır. Nahiyenin nefsi Kuçayna'dır. Burada da 18 Hıristiyan hane bulunmaktadır. Nahiyedeki iki manastır da defter kayıtları arasında yer almaktadır. XVI. yüzyıl ortalarında yapılmış olan Kuçayna palankası⁵⁶ hakkında ise 1741 tahririnde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

48 TKG.KK, TTd.184, vr. 81b.

49 Ivan Zdravković, *Srednjovekovni gradovi u Srbiji*, Beograd 1970, s. 74.

50 Ema Miljković-Bojanić, *Smederevski Sanjak 1476-1560*, s. 46.

51 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 148; Machiel Kiel, "The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491", *State and Society in the Balkans Before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade 2017, s.165-189.

52 TKG.KK, TTd.166, vr. 179b.

53 1582 tarihinde Hram kalesinde 60 mustahfiz, 14 topçu ve neccar mevcuttu. TKG.KK, TTd.166, vr. 179b

54 Hane sayısı 9 köyde 6-9 hane; 8 köyde 10-17 hane ve 3 köyde 20-69 hane arasında değişmektedir.

55 TKG.KK, TTd.17, s. 231.

56 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 153.

Jeleznik (Železnik) Nahiyesi

Jeleznik nahiyesi 9 köyden oluşmaktadır. Bunlardan 8 köy meskûndur ve bu köylerde toplam 45 Hıristiyan hane bulunmaktadır. 15 hanelik Barayeva (Barajeva) ve 8 hanelik Jeleznik (Železnik) köyü dışında diğer köylerde hane sayısı 2 ila 6 arasındadır.

Lefçe (Levač) Nahiyesi

Lefçe nahiyesinde 184 köy kaydedilmiştir. Bunlardan ancak 42 köy meskûn ve 142 köy ise boştur (% 77 gayrimeskûn). Meskûn köylerde 415 Hıristiyan hane sakindir. 43 köyün 27'sinde hane sayısı 2 ila 9; 11'inde 10 ila 18 arasında değişmektedir. En kalabalık dört köy ise şunlardır: Kruševica (22), Obreš (23), Lanište (32) ve Bačine (41).

Nahiye kırsalında ayrıca 8 mezraa bulunmaktadır. Bazı köylerde ya da yakınlarında bulunan dinî yapılar da tahrir e yansımıştır. Buna göre nahiyede 7 manastır bulunmaktadır. Bu manastırlardan dördü için "hâlî ani'r-re'âyâ" kaydı düşülmüştür. Lubostin köyünde bulunan Lubostin (Ljubostinja) manastırında ise dört isim kaydedilmiş ve ikisi üzerine keşiş oldukları yazılmıştır. Ayrıca Sokollu Mehmed Paşa'nın evkafından olan Bačine (Bačina) köyünde bir de kilise kaydı vardır. Bu kilisenin yeni bina olduğu "kilise-i cedid" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Baçine köyü dışında 5 köy ve 1 mezraa (Obreš, Katun, Dolne Potočac, Varvarin ve Babin Dol köyleri ile Orahova mezraası) için de mukaddema Sokollu Mehmed Paşa evkafından oldukları, ancak yeniden fetihle birlikte havas-ı hümâyûna ilhak edildikleri kaydı düşülmüştür.

Nahiyenin idarî merkezi, nefs-i Yagodina'dır. Burada, ismi kaynaklarda ilk defa 1620 senesinde zikredilen Yagodina (Jagodina) palankası bulunmaktadır.⁵⁷ 1741 yılında palankanın adı geçmemektedir. Ancak nefsin tek Müslüman mahallesi olarak görülen Derviş Beğ Câmii mahallesinde "cemâ'at-ı mustahfizân ve farisân" başlığı altında 60 ismin kaydedilmiş olmasından palankanın aktif olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁸ Mahallenin tüm sakinlerini palankayı beklemekle görevli bu fârisân ve mustahfizân oluşturmaktadır. Yagodina'nın Hıristiyan hane sayısı ise 21 olarak kaydedilmiştir.

Lepaniçe (Lepenica) Nahiyesi

Lepaniçe nahiyesinde 271 köy kaydedilmiştir. Bu köylerden ancak 67 köy meskûndur. Diğer 204 köy ise henüz iskân edilmemiştir. Meskûn köylerde 834 hane olarak Hıristiyan nüfus yaşamaktadır. Köylerden 59'unda hane yoğunluğu 1 ila 20 arasında ve geri kalan 8 köyde ise 22 ila 39 arasında değişmektedir.⁵⁹

Yakınlarında buldukları köylerin ahailerinin kullanımına tahsis edilmiş 11 adet mezraa bulunmaktadır. Manastır sayısı da yine 11'dir. Bu manastırlardan 8'i terk edilmiş durumdadır (hâlî ani'r-re'âyâ). Diğer 3 manastırdan Çestin (Čestin) köyünde bulunan Kamenac Manastırında⁶⁰ 2 kalucer ve Dolne Vraçesnice (Vračevšnica) köyünde

57 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 151.

58 TKG.KK, TTd.18, s. 131.

59 19 karye: 1 -5 hane; 14 karye: 6- 10 Hane; 26 karye: 11-20 hane; 8 karye: 22-39 hane.

60 TKG.KK, TTd., s. 193.

Vraçevşnica Manastırında⁶¹ 3 kalucer kayıtlıdır. Drača köyü yanında Isveti Nikola Manastırı (Drača Manastırı) ise Kapudan Istanеş tarafından müceddeden tamir edilmiş olup, Ruhban Gorge elindedir. Onunla birlikte bu manastırda bir kişi daha bulunmaktadır.⁶² Ayrıca farklı köylerde dört adet de kilise kaydedilmiştir. Bu kiliselerden üçünün yeni yapılmış oldukları “kilise-i cedîd” ifadesinden anlaşılmaktadır.

Nahiye de iki nefis kaydedilmiştir: ⁶³

1- Nefs-i Kraguyefçe (Kragujevac)

2- Nefs-i Batiçine (Batočina)

Nefs-i Kraguyefçe’de tek mahalle yazılmıştır: Mahalle-i Câmî-i Şerîf-i merhûm Mustafa Beğ ibn Balı Beğ”. Bu mahallede 45 mustahfızân ve fârisân bulunmaktadır. Nefsin varoşunda ise 4 hane Hıristiyan meskûndur. 1582 tarihinde ise bu kasabada 5 Müslüman mahalle ve 3 Hıristiyan mahalle kaydedilmişti. Mustafa Bey Camii bu tarihte de Kraguyefçe’nin mahalleleri arasındadır. Ayrıca Müslim ve Hıristiyan karışık şekilde bir de Kıptiyân cemaati mevcuttu.⁶⁴ 1741 tarihinde burada Kıpti bir nüfusa rastlanmamaktadır.

Nefs-i Batiçine’de yine Müslüman nüfusu mustahfızân ve fârisân cemaati oluşturmaktadır. Bu cemaatin sayısı 80’dir. Ayrıca Batiçine’de “cemâ’at-i Gebrân” başlığı altında 11 hane Hıristiyan nüfus kaydedilmiştir. Müslüman nüfus bu iki yerleşimde kaydedilen mustahfızân ve fârisân cemaatlerinden ibarettir. Bunlar toplamda 125 neferdir. Nefsler ve kırsaldaki Hıristiyan hane toplamı ise 849 etmektedir.

Lomniçe (Lomnica) Nahiyesi

Lomniçe nahiyesinde 20 meskûn ve 7 gayrimeskûn 27 köy; bir mezraa bulunmaktadır. Meskûn köylerde 334 Hıristiyan hane mevcuttur. Bu köylerde hane sayısı, 6 köyde 3 ila 10 hane arasında; diğer 13 köyde ise 11 ila 42 hane arasında değişmektedir.

Kolar köyünde ise “cemâ’at-i mustahfızân ve fârisân” başlığı altında 45 Müslüman kaydedilmiştir.⁶⁵ Defterde zikri geçmese de burada aynı isimle bir palankanın mevcudiyeti 1620 yılından itibaren bilinmektedir.⁶⁶ 1741’de köy olarak kaydedilmiş olsa da Kolar muhtemelen nahiyenin idarî merkezi konumundadır.

Nahiye de ikinci bir palanka daha bulunmaktadır. Deftere bu palankanın ismi “Palanka-i Cedîd-i Ak Kilisa nâm-ı diğer Hasan Paşa” olarak kaydedilmiştir. Palanka varoşunda henüz reaya tavattun etmemiştir.⁶⁷ Her ne kadar kayıta “cedîd” ifadesi kullanılmaktaysa da bu palankanın yapımı yeni değildir, XVI. yüzyılın sonlarında, Olga Zirojević’e göre muhtemelen 1560 ile 1566 yılları arasında yapılmıştır.⁶⁸ 1582 tarihli

61 TKG.KK, TTd.18, s. 185.

62 TKG.KK, TTd.18, s. 182.

63 TKG.KK, TTd.18, s.177-179.

64 TKG.KK, TTd.166, vr. 55b- 56a.

65 TKG.KK, TTd.18, s. 128.

66 Olga Zirojević, *Tursko vojno uredenje u srbiji 1459-1683*, s. 151; Ema Miljković-Bojanić, *Smederevski Sanjak 1476-1560*, s. 119, 162.

67 TKG.KK, TTd.18, s. 129.

68 Olga Zirojević, *Tursko vojno uredenje u srbiji 1459-1683*, s. 155.

tahrirde de palankaya dair kayıt bulunmaktadır. Bu tarihte sadece “Palanka-i Ak Kenisa” şeklinde ilk ismi ile zikredilmiş ve burada 53 mustahfiz ve 25 azab yazılmıştır.⁶⁹ Palanka bugün Smederevska Palanka olarak bilinmektedir.

Milave (Mlava) Nahiyesi

Nahiyede 99 köy bulunmaktadır. Bunlardan 68 köy hâlî ve 31 köy meskündür. 6 mezraa ve Mlava nehrinde 1 cezîre mevcuttur. Meskûn köylerde 560 Hıristiyan hane yaşamaktadır. Bu köylerde en az 3 ve en çok 51 hane bulunmaktadır.⁷⁰ 5 hane de Şetonye köyü yakınlarında bulunan Gornak (Gornjak) manastırında⁷¹ kayıtlıdır. Nahiyede Ijdrej (Ždrelo) köyü yanında Blagovešten (Blagoveštenje) adıyla bir manastır daha kayıtlıdır, ancak burada nüfus yazılmamıştır.⁷² Nahiyenin idarî bir merkezi görünmemektedir.

Morava-i Rudnik (Rudnik) Nahiyesi

1741 tahririnde Morava-i Rudnik nahiyesinde 151 köy kaydedilmiştir. Bunlardan 73 köy meskûn, geri kalan 78 köy reayadan hâlîdir. Nahiyede bazı köylerde ya da yakınlarında 3 kilise ve 12 manastırın isimleri zikredilmektedir. Manastırların 4’ünde nüfus kaydı bulunmaktadır. Kiliselerden ikisinin ise yeni tamir edildikleri anlaşılmaktadır. Kalanofçe (Kalanjevcı) köyü yanında Isveti Arhangel Kilisesi Morava-i Rudnik ahali tarafından;⁷³ Dolne Lozne (Lozanj) köyü yanında Isveti Nikola Kilisesi ise Pop Petar tarafından⁷⁴ tamir ettirilmiştir.

Meskûn köy ve manastırlarda toplam 471 Hıristiyan hane yerleşiktir. Nahiyenin yaklaşık %50’si meskûn durumdadır. Ancak hane sayısına bakıldığında köylerde yoğun bir nüfusun mevcut olmadığı görülmektedir. 49 köyde hane sayısı 1 ila 5 arasında değişmektedir. 18 köyde 6 ila 10 arasında; 4 köyde ise 11 ila 14 arasında hane sayılmaktadır. Hane açısından en yoğun köyler 40 hane ile Blazana ve 78 hane ile Istragari (Stragari) köyüdür. Nahiyede 2 adet de mezraa kaydedilmiştir. Nahiyeye merkezi, nahiyeye ile aynı isimde nefis-i Morava-i Rudnik’tir. 1741 tarihinde burada 60 Müslüman ve 10 Hıristiyan hane kayıtlıdır.

Omol (Omolj) Nahiyesi

1741 senesinde Omol nahiyesinde 45 köy kaydedilmiştir. Bunlardan ancak 12 köy meskündür, geri kalan 33 köy ise henüz iskân edilmemiştir. Meskûn köylerde 158 Hıristiyan hane kaydedilmiştir. 4 köyde hane sayısı 4 ila 10 arasında, 8 köyde 12 ila 27 arasındadır. Nahiyenin merkezî bir yerleşimi bulunmamaktadır.

Pojerefçe (Požarevac) nâm-ı diğer Luççe (Lučica) Nahiyesi

Pojerefçe (Požarevac) nahiyesinde 64 köy kayıtlıdır. Bunlardan 40 köy reayadan hâlî ve 24 köy meskündür. 3 de mezraa bulunmaktadır. Meskûn köylerde sakin Hıristiyan hane sayısı 281’dir. Müslüman nüfus kayıtlı değildir. Köylerde hane yoğunluğu 2 haneden

69 TKG.KK, TTd.184, vr. 90a-90b.

70 7 karye: 3 ila 9 hane arasında; 14 köy 10-19 hane arasında; 21 köy 21-51 hane.

71 Gornjak manastırı, günümüzde Breznica köyü dâhilindedir.

72 TKG.KK, TTd.17, s. 143, 167.

73 TKG.KK, TTd.18, s. 349.

74 TKG.KK, TTd.18, s. 356.

33 haneye kadar değişmektedir.⁷⁵ Bu köylerden Çurikofçe (Çirikovac), Brejan (Brežane) ve Klenovnik için, eskiden Bali Bey evkafına aitken, sancağın yeniden fethi ile birlikte havas-ı hümâyûna ilhak edildiklerine dair açıklama bulunmaktadır.⁷⁶

Nahiyein merkezi deftere “nefs-i Pojdarefçe, Pojerefçe dimekle meşhûrdur” şeklinde kaydedilmiştir. 5 mahalleden oluşan nefşan 155 Hıristiyan hane sakindir.⁷⁷ Nahiyein nefşinde de Müslüman nüfus kayıtlı değildir. Yukarıda adı geçen 3 köy gibi burası da eskiden Bali Bey’in evkafından olup, bu tarihte havas-ı hümâyûna dâhil edilmiştir.

1582 tarihli tahrir defterinde nahiyede Kuyluç (Kulič) adıyla bir kale kayıtlıdır. Bu kale 1483 yılında Semendire ile Güğercinlik arasındaki hattı korumak için Osmanlılar tarafından Tuna nehri kenarında yapılmıştır.⁷⁸ 1582 tarihinde bu kalede 51 mustahfiz ve 10 topçu kayıtlıdır. Kale varoşunda ise 22 Hıristiyan hane kaydedilmiştir.⁷⁹ 1741 tarihli tahrirde ise bu kaleden bahis yoktur. Bunun yerine aynı isimle bir köy kaydedilmiştir ki bu tarihte reayadan hâlî durumdadır.⁸⁰

Poreçe (Poreč) Nahiyesi

1741 tahririnde Poreçe nahiyesinde 17 köy bulunmaktadır. Bu köylerden ancak 7’si meskûndur ve bunlarda toplam 205 Hıristiyan hane yaşamaktadır. Nahiyein nefsi olarak kaydedilmiş olan Poreçe-i Atik ise belli ki artık bu vasfını kaybetmiştir. “Nefs-i Poreçe-i Atik, harâbe olub mezra’a olmuştur, zirâ’at olunub öşrin sâhib-i arza edâ iderler”⁸¹ kaydı bunu açık olarak göstermektedir. Bu tarihte Poreçe-i Atik nefş statüsünden mezraa statüsüne geçerken, Tuna nehriindeki bir adanın ismi Poreçe-i Cedid olarak belirlemektedir: “*Cezîre-i Grebene nâm-ı diğer Poreçe-i Cedîd, nehr-i Tuna sonradan bölüb cezîre olmuştur*”.⁸² Poreçe-i Cedid adasında bu tarihte 94 Hıristiyan hane sakindir. Tuna nehriinde bundan başka Sredna Ostorova⁸³ ve Dolna Ostorova adıyla iki ada daha bulunmaktadır ve bu adalar da Grebene adasından ayrılmak suretiyle meydana gelmişlerdir ve bu ada ahaliileri tarafından ziraat edilmektedirler.⁸⁴ Köy ve adadaki hane toplamı 299 etmektedir. Nahiyede ayrıca 9 mezraa bulunmaktadır.

Resave (Resava) Nahiyesi

Nahiye adını, Büyük Morava nehrinin kollarından biri olan kuzeyde Beljanica ve güneyde Kuçay dağları arasında akan Resava nehrinden (70 km) almaktadır. 1741 senesinde nahiyede 138 köy kayıtlıdır. Bu köylerden ancak 28’i meskûndur. Geri kalan 110 köy reayadan hâlîdir. Yakınlarındaki köy ahaliilerinin ziraat ettikleri 6 da mezraa

75 11 karye: 2-9 hane arasında; 9 karye: 10-15 hane arasında ve 4 köy 21-33 hane.

76 TKG.KK, TTd.17, s. 76-77.

77 TKG.KK, TTd.17, s.73-75.

78 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 129.

79 TKG.KK, TTd.166, vr. 218b.

80 TKG.KK, TTd.17, s. 81.

81 TKG.KK, TTd.17, s. 128.

82 TKG.KK, TTd.17, s.126.

83 Ostrvo ada anlamına gelmektedir.

84 TKG.KK, TTd.17, s. 127.

bulunmaktadır. Meskûn köylerde 420 Hıristiyan hane yaşamaktadır. Ayrıca 3 hane de Donje Sene (Senje) köyü yanındaki Ravanica Manastırı'nda kaydedilmiştir.⁸⁵ Adı geçen diğer manastır Sveti Nikola (Sveti Nikola)'dır, ancak bu manastır boştur.⁸⁶

1741 senesinde Reseve nahiyesinde Ravne köyünde bir palankadan bahsedilmektedir: “Karye-i Ravne nâm-ı diğer Toprak Palanka, nezd-i Köprübaşı, halen palankadır”⁸⁷ Ravne köyü nahiyenin nüfus açısından 40 Hıristiyan hane ile en kalabalık köyüdür. Diğer köylerde hane sayısı 2 ile 35 arasındadır.⁸⁸ Ravne adıyla Morava nehrinde bir de cezîre mevcuttur. Sonradan bölünerek oluşan bu cezîre söz konusu köyün ekinliği olarak geçmektedir.⁸⁹ Ravne köyü muhtemelen Büyük Morava nehri ile Ravanica nehrinin mansabında bulunmaktadır. Defterde bahsi geçen Morava köprüsü de burada yer almaktadır. Ancak tahrir esnasında Morava nehrinin taşması sebebiyle köprü halen haraptır ve üzerinden geliş-gidiş imkânsız hale gelmiştir. Bu sebeple devlet tarafından hemen köprübaşında bir iskele yapılmıştır.⁹⁰

Nahiye merkezi defter kayıtlarında “nefs-i kal'a-i Reseve” şeklinde yer almaktadır, ancak reyadan hâlî durumdadır. Burada adı geçen Reseve kalesi ilk defa 1439 senesinde ve nihayet 1458 senesinde Osmanlılar tarafından feth edilmiştir.⁹¹ 1582 tahririnde Reseve kalesinde 39 mustahfızan kayıtlıdır.⁹²

Valyeve (Valjevo) Nahiyesi

Valyeve nahiyesinde 154 köy kayıtlıdır. Bu köylerden 149'u meskûndur. Reaya ile meskûn olmayan sadece 5 köy bulunmaktadır. Mezraa sayısı 4'tür. Nahiyede bir de ada mevcuttur: Cezîre-i Kupunik (Kupinik). Birisi ‘cedîd’ olmak üzere 2 kilise ve 3 manastır kaydedilmiştir. Bu manastırlardan birisinde bir keşiş kayıtlıdır. Meskûn köylerde (Manastır da dâhil) toplam 751 Hıristiyan hane bulunmaktadır. Köylerde yoğun bir nüfus yerleşiminin olduğu söylenemez. 102 köyde 1 ila 5 hane; 33 köyde 6-10 hane ve 14 köyde ise 11 ila 23 hane kayıtlıdır.

Valyeve nahiyesinde aynı isimle bir palanka ve bir nefis bulunmaktadır. Valyeve Palankası'nda 36 mustahfız kaydedilmiştir. Nefs-i Valyeve'de de 7 mahalle halinde Müslüman nüfus kaydedilmiştir. Bu mahallelerde toplam 74 hane kayıtlıdır. Nefsin varoşunda 10 hane Hıristiyan yaşamaktadır. Valyeve'de ayrıca 8 hane Kıptî kaydedilmiştir. Bunlardan 6'sı Müslüman iken diğer 2'si Hıristiyandır. Kıptî nüfus 1582 tarihli tahrirde de görülmektedir.⁹³

85 TKG.KK, TTd.17, s. 72.

86 TKG.KK, TTd.17, s. 45.

87 TKG.KK, TTd.17, s. 9.

88 10 karye: 2-9 hane; 11 karye: 10-18 hane; 6 karye: 23-35 hane.

89 TKG.KK, TTd.17, s. 10.

90 TKG.KK, TTd.17, s. 10. Sırbistan'ın Çupriya (Çuprija) olarak bilinen şehri burada adı geçen Ravne köyü ve civarında gelişmiştir. Çuprija'nın kelime olarak Türkçe karşılığı da köprüdür.

91 Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u srbiji 1459-1683*, s. 139.

92 TKG.KK, TTd.166, vr. 117b.

93 TKG.KK, TTd.184, vr. 190b.

Tablo 3: 1741 Tahririne Göre Valyeve Palankası ve Nefsi⁹⁴

	Müslim Hane	Mustahfızan	Hıristiyan Hane	Kıptiyan
PALANKA-İ VALYEVE		36		
NEFS-İ VALYEVE				
Mahalle-i Atik	29			
Mahalle-i Cami-i Alaca	29			
Mahalle-i Lubostin	6			
Mahalle-i Sani Atik	3			
Mahalle-i Beğ	2			
Mahalle-i Izlokuçe	3			
Mahalle-i Lonçar	2			
Cemaat-i Kıptiyân, der Varoş				6
Cemaat-i Gebran, der Varoş			10	
Cemaat-i Gebran-i Kıptiyân				2
TOPLAM	74	36	10	8

Nahiye, Valyeve'den başka Paleş adıyla bir palanka daha bulunmaktadır. Bu palankada “cemâ'at-i mustahfızân ve fârisân” başlığı altında 60 isim kaydedilmiştir. Palankanın varoşunda 16 Hıristiyan hane mevcuttur. Ayrıca 4 hane Hıristiyan Kıptî de burada yaşamaktadır. 1582 tarihinde Paleş, Hıristiyan 10 hane ve 41 mücerredin kayıtlı olduğu bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵

SONUÇ

1741 tarihli tahrir defterlerine göre Semendire sancağı, Belgrad, Golubare (Kolubara), Güğercinlik (Golubac), Havale (Avala), Hram (Ram) nâm-ı diğer İpek (Pek), Izvijd (Zvižd), Jeleznik (Železnik), Lefçe (Levač), Lepaniçe (Lepenica), Lomniçe (Lomnica), Milave (Mlava), Morava-i Rudnik (Rudnik), Omol (Omolj), Pojerefçe (Požarevac) nâm-ı diğer Luçiçe (Lučica), Poreçe (Poreč), Reseve (Resava), Beran, Valyeve (Valjevo) olmak üzere 18 nahiyeye ayrılmıştır. Defterlerde sancağın kaza idarî dağılımına dair bilgi bulunmamaktadır.

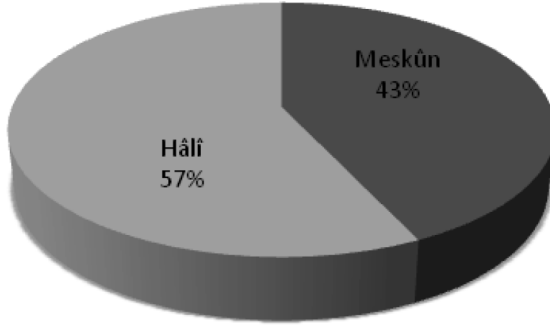
Nahiyeler çeşitli sayıda köylerden ve genellikle nefis adıyla belirlenen bir idarî merkezden oluşmaktadırlar. 18 nahiyeye arasında Jeleznik (9), Beran (11), Golubare (11), Izvijd (12), Poreçe (17) gibi köy sayısı az olanlar yanında Reseve (138), Morava-i Rudnik (151), Valyeve (154), Lefçe (184), Lepaniçe (271) gibi köy sayısı fazla olanlar da mevcuttur.

94 TKG.KK, TTd.18, s. 261-263.

95 TKG.KK, TTd.184, vr. 13a.

Sancak genelinde tüm nahiyelerde toplam 1397 köy kaydedilmiştir. Bu sayı 601 meskûn ve 796 gayrimeskûn köyün toplamından meydana gelmektedir. Yüzdeler hesaplaması ile sancaktaki köylerin ancak % 43'ü reaya ile meskûndur, köylerin geri kalan % 57'si ise "hâlî ani'r-re'ayâ" olarak iskân edilmeyi beklemektedir.

Grafik 1:
1741'de Semendire Sancağında Köylerin İskân Durumu

Meskûn 601 köyden 255'inde hane sayısı 1 ile 5 arasında değişmektedir (% 42, 42).⁹⁶ Bu durumdaki köylerin büyük çoğunluğu Valyeve nahiyesinde. Toplam 154 köyünden 149'u meskûn olan nahiyede, 102 köyde hane sayısı 1 ile 5 arasındadır. Bunu 151 köyünden 73'ü meskûn olan Rudnik nahiyesi 49 köyle ve 63 köyünden 50'si meskûn olan Belgrad nahiyesi 31 köyle izlemektedir.

1741 tarihinde Lomniçe nahiyesinde Kolar köyü dışında (ki aslında köy olarak kaydedilmesine rağmen nahiyeye merkezi olarak değerlendirilmelidir) nahiyelerin kırsal yerleşimlerinde Müslüman nüfus kayıtlı değildir. Tamamen Hıristiyan nüfusun sakin olduğu köy yerleşimlerinde (Kolar köyü hariç 600 köyde) toplam 6401 hane kaydedilmiştir. Nahiyeye nefislerinde ve palankalarda kayıtlı Hıristiyan hane sayısı ise 500 olup, sancağın toplam Hıristiyan hane sayısı 6901 rakamına ulaşmaktadır.

Kırsalda Belgrad nahiyesinde Dolne Ostrujnice ve Vişnice köylerinde 6 Hıristiyan hane daha bulunmaktadır ki bunlar Kıptî adı altında diğerlerinden ayrı kaydedilmişlerdir. 1741 tarihinde sancakta kayıtlı Kıptî sayısı fazla değildir. Bu iki köy dışında iki nahiyenin merkezi yerleşimlerinde daha görülmektedirler. Biri Valyeve nahiyesidir. Bu nahiyeye tabi olan Paleş palankasında 4 hane ve Valyeve nefsinde 2 hane Hıristiyan Kıptî kayıtlıdır. Valyeve nefsinde ayrıca 6 hane Müslüman Kıptî bulunmaktadır. Diğerleri Belgrad'dır. Belgrad nefsinin varoşunda da 2 Müslüman Kıptî hanesi yazılmıştır. Böylece 12 Hıristiyan ve 8 Müslüman olmak üzere sancağın genelinde 20 Kıptî hane hesaplanmaktadır. Belgrad varoşunda ayrıca 45 hane Yahudi yazılmıştır. Sancakta bu tarihte Yahudi nüfusun görüldüğü tek yer burasıdır.

⁹⁶ 27 köy: 1 haneli; 58 köy: 2 haneli; 59 köy: 3 haneli; 72 köy: 4 haneli; 39 köy: 5 haneli.

1741 senesinde Müslüman nüfus nahiye merkezleri olan bazı kasaba ya da şehirlerde ve palankalarda kaydedilmiştir. Semendire sancağında 1718'de Avusturya idaresi ile birlikte Müslüman nüfus göçüp gitmiş, onların bıraktıkları yerlere Alman kolonistler yerleştirilmişti. Geride bıraktıkları kutsal mekânları, ibadetgâhları ise yeni idarecilerin farklı amaçlarına hizmet etmiş ve nihayet kiliseye çevrilmişlerdi. 1739'da Osmanlı Devleti'nin bölgeyi yeniden fethiyle, amaçları dışında kullanılan ve harap olan İslâmî yapılar onarılmaya ve Müslüman nüfus geri dönmeye başladı. 1741 senesinde Belgrad, 2029 hane ile Müslüman nüfusun en yoğun olduğu merkez olarak kayda geçti. Belgrad'dan başka Nefs-i Rudnik'te 60, nefis-i Valyeve'de 74 ve Palanka-i Parkan Hisarlık'ta 31 Müslüman hane yazılmıştır. Palanka-i Valyeve, Palanka-i Paleş, Nefs-i Kraguyefçe, Nefs-i Batiçine (Batoçina), Nefs-i Yagodina ve Karye-i Kolar yerleşimlerinde de Müslüman nüfus kaydedilmiştir. Ancak bunlar “mustahfızân ve fârisân” statüsünde kaydedilmiş olan Müslümanlardır ve toplam sayıları 326'dır.

Tablo 4: 1741 Tahririne Göre Semendire Sancağı'nda Şehir ve Palankalarda Nüfus

	Müslüman		Hıristiyan Hane	Yahudi Hane	Kıptî Hane
	Mustahfızân ve Fârisân	Hane			
Nefs-i Belgrad		2029	8	45	2
Nefs-i Morava-i Rudnik		60	10		
Nefs-i Valyeve		74			
Palanka-i Parkan Hisarlık nâm-ı diğer Grocka		31	122		
Palanka-i Valyeve	36		10		8
Palanka-i Paleş	60		16		4
Nefs-i Kraguyefçe	45		4		
Nefs-i Batiçine	80		11		
Karye-i Kolar	45				
Nefs-i Yagodina	60		21		
Nefs-i Semendire			101		
Nefs-i Varoş-ı Hram			24		
Nefs-i Kuçayna			18		
Pojdarefçe nam-ı diğer Pojerefçe			155		
Nefs-i Kale-i Reseve	Hâlî				

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere pek çok merkezde Müslümanlar henüz sadece askerî amaçla bulunmaktadır. Bazısında ise hiç Müslüman kaydedilmemiştir. Mesela Semendire bunlardan birisidir. İsimleri kayıtlı 15 Müslüman mahallenin tamamı boş durumdadır.

1741 tarihli tahrir kayıtları yirmi iki yıllık Avusturya idaresinin ve sonrasında yaşanan savaşların bölgeye olumsuz etkisini açık surette göstermektedir. Kayıtlar boş yerleşimlerin iskân edilmeye başladığına işaret etmektedir. Şahısların vakıflar kurmak

suretiyle kendi girişimleriyle şehirlerdeki binaları onardıkları, gerektiğinde devletin de buna dâhil olduğu görülmektedir. Bu onarımın sadece İslâmî binaları içermediğini belirtmek gerekir. Misal devlet Reseve nahiyesinde Morava nehri üzerinde ulaşımı sağlamak adına önce bir köprü, nehrin taşması sonucu köprünün harap olması ile köprünün hemen yanı başında bir iskele yapmıştır. Hıristiyanların yaşadığı köylerde manastır ve kiliselerin tamir edildiğine dair de kayıtlar mevcuttur. Misal Lepaniçe nahiyesinde Draça köyü yanında Isveti Nikola Manastırı (Drača Manastırı), Rudnik nahiyesinde Kalanofçe (Kalanjevci) köyü yanında Isveti Arhangel Kilisesi ya da aynı nahiyede Dolne Lozne (Lozanj) köyü yanında Isveti Nikola Kilisesi tamir gören yapılarıdır. Tahririn genel amacı sancaktaki genel durumu ve gelir kaynaklarını tespit ve timar sistemini yeniden kurmaktır. Defterde meskûn köyler yanında henüz reayanın yerleşik olmadığı boş köyler için de gelir tespiti yapılmış olması, bir yerde dirlik dağılımını gerçekleştirmek için diğer taraftan buraların iskânının planlandığının da göstergesi olarak durmaktadır.

Tablo 5: 1741 Tahririne Göre Semendire Sancağı Nahiyelerinde Yerleşimler ve Arazi

Nahiye	Nefs	Palanka	Toplam Karye	Meskün Karye	Hâfî Karye	Mezraa	Cezire	Kilise	Manastır	Yaylak	İskele
Belgrad (Beograd)	1		63	50	13		1	1	1		1
Beran			11	7	4	1			1		
Golubare (Kolubara)			11	6	5						
Güğercinlik (Golubac)			33	20	13	4			1		
Havale (Avala)	1	1	44	21	23	1		1	4		1
Hram (Ram) nam-ı diğer İpek (Pek)	1		64	31	33	5	1		1		
İzvijid (Zvižd)	1		12	5	7				2		
Jeleznik (Železnik)			9	8	1						
Lefçe (Levač)	1		184	42	142	8		1	7	1	
Lepaniçe (Lepenica)	2		271	67	204	11		4	11		
Lomniçe (Lomnica)	1	1	27	20	7	1					
Milave (Mlava)			99	31	68	6	1		2		
Morava-i Rudnik (Rudnik)	1		151	73	78	2		3	12		
Omol (Omolj)			45	12	33				1		
Pojerefçe (Požarevac) nam-ı diğer Luçiçe (Lučica)	1		64	24	40	3					
Poreçe (Poreč)	1		17	7	10	9	3				
Reseve (Resava)	1	1	138	28	110	6	1		2	1	1
Valyeve (Valjevo)	1	2	154	149	5	4	1	2	3	3	1
Toplam	13	5	1397	601	796	61	8	12	48	5	4

Tablo 7: 1741 Tahririne Göre Semendire Sancağı Nahiyelerinde Nüfus

Nahiye	Müslümân Hane	Mustahfızân ve Fârisân	Hıristiyan Hane	Yahudiyan Hane	Kıptiyan Hane	Nahiye Toplamı
Belgrad (Beograd)	2029		443	45	8	2525
Beran			130			130
Golubare (Kolubara)			24			24
Gügercinlik (Golubac)			287			287
Havale (Avala)	31		468			499
Hram (Ram) nam-ı diğer İpek (Pek)			623			623
İzvijid (Zvižd)			144			144
Jeleznik (Železnik)			45			45
Lefçe (Levač)		60	415			475
Lepaniçe (Lepenica)		125	849			974
Lomniçe (Lomnica)		45	334			379
Milave (Mlava)			565			565
Morava-i Rudnik (Rudnik)	60		481			541
Omol (Omolj)			158			158
Pojerefçe (Požarevac) nam-ı diğer Luçiçe (Lučica)			436			436
Poreçe (Poreč)			299			299
Reseve (Resava)			423			423
Valjeve (Valjevo)	74	36	777		12	959
Genel Toplam	2194	266	6901	45	20	9426

KAYNAKÇA

I. Ana Kaynaklar ve Yazma Eserler

Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi:

TKG.KK, TTd.240

TKG.KK, TTd.184

TKG.KK, TTd.166

TKG.KK, TTd.18

TKG.KK, TTd.17

TKG.KK, TTd.267

Muâhedât Mecmûası, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi. Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Aslantaş, Selim, “Belgrad-ı Dârü'l-cihâd”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (Güz), Ankara 2011, s. 13-37.

Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1951, s. 1-25.

Baysun, M. Cavid, “Belgrad”, *MEB İA*, c. 2, İstanbul 1979, s. 475-485.

Đurđev, Branislav “Belgrade”, *EF*, vol. 1, Leiden: Brill, 1986, s. 1163-1165.

Đurić-Zamolo, Divna, “Belgrad”, *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 407-409.

Đurić-Zamolo, Divna, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867*, Beograd 1977.

Fotić, Aleksandar - Machiel Kiel, “Semendire”, *DİA*, c.36, İstanbul 2009, s. 467-470.

Göyünç, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.32, İstanbul 1979, s. 331-348.

Göyünç, Nejat, “Hâne”, *DİA*, c.15, İstanbul 1997, s. 552-553.

Karagöz, Hakan, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2008.

Kiel, Machiel, “The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491”, *State and Society in the Balkans Before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade 2017, s.165-189.

Miljković-Bojanić, Ema, *Smederevski Sanjak 1476-1560. Zemlja-Naselja-Stanovništvo*, Beograd 2004.

Oruç, Hatice, “18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/ M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, c.2, Ankara 2013, s. 681-688.

Šabanović, Hazim, “O organizaciji turske uprave u srbiji u XV i XVI vijeku”, *Istorijski Glasnik*, br. 3-4, Beograd 1955, s. 59-77.

Šabanović, Hazim, *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj I cv. 1, Beograd, 1964.

Şahin, İlhan, “Mezraa”, *DİA*, s.29, İstanbul 2004, s. 546-548.

Tričković, Radmila, *Beogradski pašaluk 1687-1739.godine*, priredio Nebojša Šuletić, Beograd 2013.

Zdravković, Ivan, *Srednjovekovni gradovi u Srbiji*, Beograd 1970.

Zirojević, Olga, *Tursko Vojno Uređenje u srbiji 1459-1683*, Beograd 1974.

Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, Beograd 2009.

ACCEPTING ISLAM BY THE BOSNIAKS DURING THE OTTOMAN PERIOD

ZECIR RAMCILOVIC*

Abstract

For years in Europe has been built a model of division and fear from the Muslims. This ideology has tragic consequences today. It is based on two myths: the myth of forced Islamisation and myth of Christian Europe. This ensures two effects. One that Islam is non-European, the other effect is imposing a sense of weakness and guilt of Muslims and their inferiority against the Christians. Therefore research that objectively shows the historical truth about the spread and acceptance of Islam is imperative and crucial task of history. Ottoman state based on Islamic principles for its many centuries ruling in the Balkans has left behind, or saved all nations, religions, cultures and languages in a small space like nowhere else in Europe. That clearly demonstrated that the reasons for the acceptance or rejection of Islam were varied, but in no one case were violent. Bosniaks are one of the native Europeans nations who are mostly Muslims. In this research we will be analyzing the process of accepting the Islam by the Bosniaks in the Ottoman period. Dismantling the myth of enforced Islamization, but also and the term Islamization is the first step towards the acceptance of reality, understanding and prosperity of the peoples and countries of Europe, especially the Balkans.

Keywords: Bosnia, Bogomilism, Islamization, Ottoman Period

Bosniaks and Their Beliefs Before the Ottomans Came

The Balkan has always been a place of constant migrations and blending of population, given the geostrategic position and natural sources and conditions for life and development of the people. As a result of those kinds of opportunities today's citizens of Bosnia, Herzegovina and Sanjak (Sandžak) as well as the other Bosniaks in the Balkan and beyond, because of linguistic and cultural reasons, and because of thousands of years of mutual history, can freely say that they have Illyrian - Slavic ethnic origin. With symbiosis of the native population (biggest part of which Illyrian) and immigrated Slavic tribes in ethnic Bosnia were formed the Bosniak people. In this way the influence of the socio-cultural circumstances in the pre-Slavic period is in no way denied, but is very much recognizable, especially from anthropological aspects. However, regarding the reality today we believe that this kind of thesis is most acceptable, and the medieval and Ottoman period to be most significant in the development and establishment of the Bosniak people and nation.

The Bosniaks are native people in the middle part of the Balkan with several centuries of historical, cultural and political continuity. The constant migrations caused by

---

* Zecir Ramcilovic, Institute of National History, Ss Cyril and Methodius University, Skopje, zecir.ramcilovic@gmail.com

the turbulent historical and social occurrences and processes had an effect on geographical distribution of the Bosniaks in the Balkan as well as in the world. In this regard, Bosnia, Herzegovina and Sanjak are centrally important, and countries of origin of Bosniaks are parts of Montenegro, Serbia, Kosovo and Croatia. Other parts of the former Yugoslavian state union, Macedonia and Slovenia, in different ways are countries in which Bosniaks had spread, yet, because of their long presence and participation in the establishment and building of these new states, Bosniaks are an inseparable part of them.

The first written sources about Bosnia being a separate country are found in the handbook of king Porphyrogenitus in 958, where Bosnia is mentioned along with the cities Katara and Desnik.¹ However, it is quite certain that Bosnia as a separate organized community and had existed before that. Realistically, along with it there had been other individual areas that later would become component parts of Bosnia, and that are seen in different charters of Bosnian kings. Thousands of other documents, mostly in Latin, testify to the existence of Bosniak people, the state of Bosnia, and Bosnian separate religion between XI and XV century,² with the biggest rise from XII until the end of XIV century. In medieval Bosnia the central authority with all its state attributes provided the necessary requirements for ethnic consolidation of the community. These are: several centuries of territorial stability, its defense against foreign pressure, social structure and religion, laws, trade exchange, binding the center of state and the government, by specially creating a sense of belonging, loyalty to the Bosniak feudal class. This resulted in emergence and strengthening of ethnical self-knowledge implemented in the ethnonym Bosniak. The formation of the medieval Bosniak people had started early, with the beginnings of the Bosnian state, so that at the time of the establishment of Ottoman Empire, the term was in use.

With the increased national movements during the XIX century in the neighboring Serbia and Croatia, in the researches about the medieval period, the Bosniaks in literature and media are often referred with religious designations such as Bogomils, or patarens, cathars, babuni etc. First of all, the religious designation was supposed to impose the attitude that the Bosniak people does not exist. Moreover, because it involved another religion, against which were the Christians in the medieval period, this religion was to be shown as a twisted Catholic or Orthodox Christianity. In this way an attempt on denationalization of Bosniak people was made.

With Serbian authors a highly acceptable theory Petranovikj theory, who says that the Bosnian religious community was one of the Orthodox, and with which they insisted on to justify their pretensions towards Bosnia as their historical right. On the other hand, for the same reasons, the favorite theory of the Croatian authors is that the Bosnian religious community is a branch of the Catholic Church.³ The fact is that monotheism is based on the messenger of God Jesus, but it had some differences from the teachings of the official Orthodox, or Catholic Church, because of that it was declared heresy and

---

1 Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, превод на англиски R.J.H. Jenkins, Center for Byzantine Studies, Washington, 1967, 161.

2 Драгољуб Петровић, Бошњаци и словенске етничке групе исламске традиције у Македонији и на Балкану, Бошњаци на Балканот: Зборник на трудови од Меѓународниот научен симпозиум, Друштво за уметност и наука, Скопје, 2003, 25.

3 Noel Malcolm, *Povijest Bosne - kratki pregled*, Erasmus Gilda, Novi Liber, Zagreb, Dani-Sarajevo, 1995, 39.

as such was banned. The Bosniaks did not want to give up on their beliefs no matter the horrors they had suffered because of it.⁴ There are a lot of sources that tell us about the distinctiveness of Bosniaks and their religion in the medieval period on one hand, and the attempts to impose the catholic (Croatian) and orthodox (Serbian) identity on the population of Bosnia, on the other.

In the time of Crusades from 1235 to 1239, the Bosniaks were “burned on the stake”.⁵ Pope Innocent IV, head of of the Bosnian religious community “Djed” appointed him as “heretiarh“ whom they call Pope.⁶ The Pope Urban II said that Bosnia belongs to Tvrtko and the patarens.⁷ In 1186 the Serbian ruler Stefan Nemanja held a state church gathering at which “bogomilism” was declared a heresy and it was decided for it to be destroyed. After that a part of the survived went through Drina to Bosnia, where the ruler of Bosnia, Ban Kulin accepted them as good believers,⁸ which shows the uniqueness of these people and their approach to religion. The first time that a orthodox Bosnian Metropolitan is mentioned is in 1532,⁹ and the first certain proof of an existing Orthodox church in Sarajevo originates all the way from 1616.¹⁰ Many other sources confirm that it really was a special teaching and religion, which was developing out of the Orthodoxy and Catholicism as a part of the people and the Bosnian authority, which strongly influenced the development and identity of Bosniaks.

In XII, in Bosnia was formed an institutional autocephalous community to which belonged the Bosnian kings. Regardless of the pressures, monotheism in Bosnia was receiving a growing number of supporters. Also, the so called “Heretics” from northern Italy were coming to Bosnia at that time, to refine and fully learn the religious teaching of the people who live there. We will agree with the statement of many authors that the Bosnian monotheists are the most significant and valuable occurrence in the history of the medieval Bosnian state, which with its manifestation had a key role in the profiling of the spiritual, religious, political, cultural and social life of medieval Bosnia.¹¹

Regardless of the usage and imposition of various theories and names, the essence is that Bosniaks believed in one God, in the divine announcement and God’s messengers. Although they were the majority population in ethnic Bosnia, they did not impose their religion on anyone, but they kept their beliefs even though they were under constant pressure from The East and from The West. Like all the believers, they were convinced

4 Enver Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, ART 7, Sarajevo 1998., 24.

5 Dominik Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Volume 2 of *Bosna i Hercegovina; povjesno-kritička istraživanja*, Croatian Historical Institute, Chicago, 1962, 217.

6 Bonicije Rupčić, *Značenje “Dubia“ fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73. za povijest Bosne*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU. Vol. 15, JAZU, Zagreb, 1988, 70.

7 Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe, 1377. g* Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989, 238.

8 Željko Fajfrić, *Sveta loza Stefana Nemanje*, Grafosrem, Srbska pravoslavna zajednica, Šid, 1998, 42–43

9 Srećko M. Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina*, Oldenbourg, München, 1984, 126.

10 Vladislav Skarić, *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku: (sa 10 slika)*, Državna štamparija, Sarajevo, 1928, 10, 155.

11 Зекир Рамчиловиќ, *Бошњаците во Македонија во текот на XX век со посебен акцент на културата и просветата, Бошњачка културна заедница во Република Македонија, Скопје, 2014., 37.*

that their faith is the real faith in God, far from them being heretics, as they were called. Therefore I believe it is most proper to use terms that respect their religion, distinctiveness and uniqueness. More precisely as Bosniaks with monotheistic belief which identified them as a nation and as a religion, and made them special compared to other nations and Christians in the Middle Ages. This religion was widespread in Bosnia and contemporary in Sanjak, and had a great number of followers.

Another thing worth mentioning is that Bosnia as a country dated on the Mediterranean, met with Islam very early by means through of trade. Also, a few centuries before the arrival of the Ottomans, many missionaries who preached Islam were traveling through Bosnia. The examination of this early medieval era shows that the earliest Islamic impact occurred in the VIII century, before the formation of the Bosnian state (X to XII century), then through to reaching its medieval territorial magnitude as a kingdom and finally up to the early Ottoman period.¹² As will further be explained that the spreading of Islam in the Ottoman period was not a violent process, such studies suggest that Islam not only in the Iberian Peninsula in southwest Europe or its eastern parts, but was present much earlier in Europe. In some parts of Europe Islam was spread, in other for the first time Christianity was spreading. That is, both religions that were actually not European, in time became. This is of crucial meaning in order to detach the prejudices that Christianity is a European religion and Islam is not. Thereby Europeans would get rid of the unnecessary burden they carried and the relation between the members of the two religions would ease.

ACCEPTING ISLAM BY THE BOSNIAKS DURING THE OTTOMAN PERIOD

The last years of the medieval Bosnian country had gone by with insecurity and waiting, mostly for an attack from the western Catholics, but also from fear of enlarging of the Ottoman Empire.¹³ Under constant a threat for the throne, the people were being at risk of further persecutions and killing by the Catholics from the west, the Bosnian Duke Hrvoje Vukčević, being a “patrenes” himself in 1415., asked the Ottomans for help.¹⁴ With their help he defended Bosnia from the catholic army led by the Hungarian king Sigismund. In that way the Ottoman influence in Bosnia even before the official conquest was strengthening. The missionary work was intensified, and the Islamic way of living was becoming well-known.

In the middle of the XV century, in order to be crowned as the King of Bosnia and to get support from the catholic western countries, Stjepan Tomasević accepted Catholicism and was crowned by a pope’s delegate in 1461. However, he was not followed by his people. In favor to receive help and support from the catholic states, he gathered

12 Dzavid Haveric, *Islamisation of Bosnia: Early Islamic Influence on Bosnian Society*, Deakin University, Viktoria, 2004., 11 – 53.

13 The Ottoman Empire is a name mostly used in the Balkan and the world history and which will be used further for that reason, even though we believe it is partially true. The official name is: دَوْلَتِ عَلِيّهٔ عُثمَانِیّه - Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye, i.e. the exalted Ottoman Sublime State (Commonwealth), or in the newer history it is mostly seen as “Osmanlı Devleti”, i.e. the Ottoman State, which has been the universal state of different people, nations and religions, like Turks, Arabs, Bosniaks, Albanian, Jews, Macedonian, Bulgarian, Serbian, Greek etc.

14 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1997, 74.; Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Horvatić i njegovo doba (1350–1416.)*, A. G. Matoš i Naklada Hrvoje, Zagreb, 2004, 230.

the clergy with an offer of choice: to convert to Catholicism or to leave Bosnia. On that way the Bosnian King himself broke the backbone of the Bosnian religious community and the compactness of the population.¹⁵ Nevertheless, the members of the monotheistic religion were still dominating in the Kingdom of Bosnia until the country became a part of the Ottoman Empire.

In that kind of conditions, without the expected outside help, with divided, and after the persecution, disloyal population, the Ottoman army took over Bosnia. Even though the Kingdom of Bosnia was a powerful country, surprisingly there was no resistance. The reasons were different and were closely related to the political situation, the Ottoman's influence in the country and persecution of the members of the monotheistic religion in Bosnia. Because of the confrontations and suffering, a number of the citizens escaped from the country. The ones that had stayed in the country had to choose between catholic religion or death. The people were angry with their King who had put himself on site of his persecutors' – the inquisition and crusades and they fell into apathy.¹⁶ The Dominican Nikola Barbuchi, in 1459., sent a report from Jajce to Rome, in which he said that the Bosnian King cannot fight against the Ottomans because the Bosniaks, members of the monotheistic religion, love the Ottomans more than the Orthodox and Catholic Christians, and that the larger part of the population are bogomils.¹⁷ Many Bosniaks ran away to the Ottomans and found their rescue there. Representatives of the native nobles and religious leaders with many Bosniaks, self initiatively went in front of the Sultan of city Jajce and accepted him as their lord. It's supposed that the son of the Bosnian King Stjepan Tomasevikj, Sigismund together with 30.000 other Bosnian sons accepted Islam for their religion.¹⁸ Later on, Sigismund as Ishak Bey Kraloglu made an impressive carrier in the Ottoman Empire.

The Bosniaks being absolutely distressed after the violent christianization and confiscation of their property, were delighted by Sultan Mehmed Fatih's decision for everyone to get their property back if they just return to being good Bosniaks. For this occasion no less than (36.000 families have stated that they willingly take Islam as their religion.¹⁹ The older historians and other authors take this assertion to be credible. In doing this they refer to the so called Janissary law, that is one of its transcripts, which in 1724 was written by Mustafa Celebi in Istanbul.²⁰ Given all the circumstances we believe that the assertion could be correct, being reserved for the number of persons that accepted Islam. In that way a large part of the members of the monotheistic religion in Bosnia started accepting Islam, the reason being the similarities in the beliefs and the continuity in God's Announcement.

15 Зеќир Рамчиловиќ, Бошњаците во Македонија во текот на XX век ..., 38.

16 Ibidem, 39.

17 Lajos Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, Übers.(превод) von Franz Eckhart, Duncker & Humblot, München, 1914, 415.

18 Ejup Mušović, Crnogorski Muslimani, Identitet Bošnjaka-Muslimana, Zbornik radova sa naučnog simpozija u Plavu, Centar za kulturu, Beograd, 1995, 68.

19 Mehmed H. Handžić, Islamizacija Bosne i Hercegovine; i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1940, 20.; Harun Crnovršanin, Kako se kalio Sandžak (Ilustrovana historija Bosne, Sandžaka i Kosova), Sandžačka riječ, Frankfurt, 2005, 57.

20 Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka..., 138.

In the regions where Bosniaks lived we have weightier acceptance of Islam. This explains the different predispositions regarding religion, namely number of similarities in the beliefs and principles in the monotheism of Bosniaks and Islam. Bosnian believers had taken Islam, which gradually takes the place of bosnian religion,²¹ making a continuousness of God's Announcement.

What is never mentioned is that one of the motives is the last God's announcement exactly. Which itself, for those that chose it, is the last perfect word of God. The discovery of the truth and reasons for existence. That also meant changing of the ways of living according to certain principles and rules, which were not easier. This was one of the motives why others did not chose Islam, as well. If people would think logically, there would be no reason for any discussions, and the individual choice would be a source choice of its own search for truth. However, from humans aspect's incomprehensible reasons, but from some aspect a way for manipulation and ruling with the people and resources, Islam is always presented in a negative connotation.

In order to dismiss a lot of prejudices in the perception of Islam, and because of great importance for the position of Bosniaks, we will explain the motives on accepting Islam in the Ottoman time. Generally, in the Balkan's historiographies it is assumed that the main factor for spreading Islam is improving the socioeconomic status and easier and safer life. However, the theory of economic motivation, avoiding paying taxes for the non-Muslims and the theory for safer life has a lot of discrepancy and contradiction.

For example, the Kharrach was an annual tax for grown men who could earn money, and in the XVI century it was four gold coins for the wealthy, two for the middle class and a one ducat for the poor man.²² In that time one Venetian ducat could be bought for about 20 kilograms wheat, and the Austrian gold coin for little more. Considering the a small value of Kharach tax evasion can not be the reason or motive for changing the religion. We should not forget the fact that Muslims, unlike Christians, were paying zakat too, which is an annual religious tax and one of the five basic obligations in Islam. The records show that there were a lot of rich merchants: Greeks, Vlachs, Armenians, Jews that had never renounced their Christian religion.²³ Among the Spahis in the Macedonian villages there were Christians as well as Muslims, which was the case in the other Balkan parts too. This is the proof that the "Turks", after the conquest did not force people to change their religion in order to keep their estates.²⁴ According to Skaric, it is not true that a person has to be a Muslim so that they can to become rich in the Ottoman Empire. The religion did not prevent anyone from taking a good place in the clerk hierarchy, army or society, except for the highest positions.²⁵

21 Fikret Adanir and others, *The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography*, Brill Leiden, 2002, 51.

22 Владислав Скарић, *Изабрана Дјела, Књига 1, Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1985, 92.

23 Noel Malcolm, *Povijest Bosne...*, 60.; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka...*, 147.

24 Јован Ф. Трифуноски, *Турско становништво у СР Македонији, Новопазарски зборник*, 10, Музеј Рас, Нови Пазар, 1986, 132.

25 Владислав Скарић, *Изабрана Дјела ...*, 79.

The people who accepted Islam, accepted the obligation to defend the God's last announcement and the country with their lives, as well. More precisely, with the acceptance of Islam, the Bosniaks became military pledges. For the most part of the existence of the Ottoman Empire, the military duty lasted over ten years. The empire was in constant wars with different part of it, the reason for which was the expansion and defending of the big country. The wars always bring victims, and with the long military service, most of the young men never returned to their homes. Unlike them, those that kept their religion, did not have the duty to fight for the country that guaranteed their safety. What was better, to accept Islam or not? In this context, it is important to understand the Bosniak's accepting of Islam having in common with their previous beliefs, which were different from those of the catholic and orthodox Christianity and the condition of Bosnia before the coming of the Ottomans.

In the history of the Balkan people, very often and based on myths as the hardest part of the Ottoman authority was considered the Law for recruitment of non-Muslim boys, known as *devshirme*,²⁶ and at the request of Bosniaks, recruitment of children of Muslims from Bosnia.²⁷ The reason being the advantages of the system in the period after finished the education in school in Istanbul and preparing for the higher offices.²⁸

26 *Devshirme* (Ottoman: *دوش-یرمه*, Turkish: *Devşirme*), a verb meaning collecting of different kind, like agricultural products, harvest, army, in this situation known as collecting of kids from their families for education and training for Janissaries or other state services.

27 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, 9.

28 Safvet Beg R. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, od g. 1463–1850, *Vlastita Naklada*, 1900, 19; Mehmed H. Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine* ..., 20. The choosing of children, according to most authors was done every fourth, (Радован Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, XVI-XVII век, *Историјски архив Београда*, Београд, 1961, 708.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti* ..., 14.), or fifth year (Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, *Народно дело*, Београд, 1933, 292.). The only children of the families were not recruited, (Јован Н. Томић, *Данак у крви, прилог за проучавању историје српског народа у XVI веку*, Ђорђе Станојевић, Београд, 1898., 7.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti* ..., 17.) as well as the boys that were studying craft (Јусуф Мулић, *O nekim posebnostima vezanim za postupak prihvatanja islama u Bosni i netačnostima koje mu se pripisuju*, *ANALI Gazi husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, *Knjiga XXIII-XXIV*, Sarajevo, 2005, 201.). Married boys were not recruited, that is why the parent that did not want their son to be taken would have them married or studying craft. They were choosing one boy out of 40 houses. Regarding age we come across different data that are between 7 and 18 years old but most of the authors consider the age to be between 14 and 18. In the ferman to all the cadis in Rumelia and Bosnia how to select and conduct the children in Istanbul from 1622. it is ordered for them to be select children of 15 to 20 years old. (Sidžil 2, page 43 b i 44 a, No. doc.1, *Daju se uputstva svim kadijama u Rumeliji i Bosni kako da se sakupljaju i sprovode deca u Istanbul*, decembar 1622 godine.). In this ferman we can see several segments of the enforcement of *devshirme*. A special person is appointed in charge for the conduct of *devshirme* and in doing so the local lords, cadis etc. were obligated to inform the population about it and to gather all children with their fathers in front of the authorized person for him to see them. From those that have several children the one to be taken is the one that matches the age from 15 to 20, but not to take from those that have only one child. To write the name of every child, the name of his father, and to make a description of the personal characteristics and appearance of the child. When choosing a child from the local people keep an eye special attention for fraud and not to take even a one beans from anyone. The local lords not to mingle and interfere in the choosing of children for Janissaries, and the child to be chose personally and individually the authorized person. (Aleksandar Matkovski, *Prilog pitanju devşirme*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, 1964-65., *Orijentalni institut u Sarajevu*, Sarajevo, 1969, 296–298.). This law, according to most authors was abolished in 1637/1638. (Joseph von Hammer, *Historija Turskog*

The system of devshirme is exposed a lot, and it is given special attention in the school materials for history. In that way it became a part of the collective consciousness of the Balkan people and it is imposed as the truth which is not to be discussed. It is simply the truth. The reason being satanising a certain community or country without a scientific articles. Today's mythologization is based on the Jovan Tomikj's study from 1898. According to him, the Ottoman Empire had gone up so high thanks to the Christian kids, mostly Serbian kids, who with their "juice of life" were giving strength to the country, and when that juice dried up did the downfall of the country started.²⁹ In the beginning children of all Christians were included, and later they confined themselves only to certain people: Bosniaks, Albanians, Greeks, Bulgarians and Armenians, which opposes Tomikj's statements. According to Aleksandar Matkovski, Tomikj's work is one-sided and starts from religious and anti-Turkish positions, so it can be criticized in the conception as well as in the conclusions.³⁰ The reasons for the rise and destruction of the country cannot be searched for in the above mentioned, nevertheless the article has achieved its goal, and we are still enthralled by those myths.

Like in every other implementation of a some action on the field, it is possible that sometimes the rules of the Sublime Porte were not followed. Here of course the crucial factor was the man. The way to inform about the action depended on the local leaders, some of them may have even taken on violent actions and methods. In some works, like the work of Tomikj, a huge number of violations are mentioned, some are illogical, most are unconfirmed, with suspicious descriptions of the process of devshirme. The chance of certain leaders to profit from this, there probably were some isolated cases of fraud and violence on the population.

This system, on the other hand, had enabled education of great quality in Istanbul, development and progress, while their origin and family relations were not forbidden or negated.³¹ This is partially true, because until their education or training they were not able to visit their homeland, but considering their age they could remember their family and home very well.

The Muslims too were not satisfied with them taking only the Christian children. The travel writer Gerlah, wrote about a particular Mustafa – pasha, who was telling him that the Turks do not have any benefit from taking the Christian kids on the contrary the Christian kids come to Saray and grow to be big people and later they are commanding with the Turkish kids who are lagging behind.³² On one side, there are the Christian parents that sometimes would bribe their Muslim neighbors to exchange their children because the Muslim child is circumcised, on the other side there are parents of both religions that were trying to bribe the officials to take their children.³³ This is particularly

---

Osmanskog carstva, V, Ognjen Prica, Zagreb, 1979, 244.).

29 Jovan H. Tomiћ, Данак у крви, приложак проучавању историје српског народа у XVI веку, Ђорђе Станојевић, Београд, 1898, 1-3.

30 Aleksandar Matkovski, Prilog pitanju devširme..., 273.

31 Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka..., 165.

32 Petar Matković, Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI veka: Opis putovanja dvaju carskih poslanstva u Carigrad: K. Ryma godine 1571 i D. Ungnada godine 1572., Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1892, 28.

33 Зеќир Рамчиловиќ, Бошњаците во Македонија во текот на XX век..., 43.

common later, because the parents understood that in this way their kids have a better future and that they can achieve the highest positions in the country. The benefits of this system were more that clear for the Bosniak that in 1515. arranged a deal with which 1.000 of their children a year will be studying in the schools in Sultan's yard.³⁴

Devshirme was a well planned action, with precisely set criteria, so that the education support was given to a specific number of children for every administrative unit in the country, who were ofcourse with the highest quality of psycho – physical capabilities. In 1488. Bosniaks were already getting back to Bosnia to rule with it, in the period from 1488. to 1858. even 65 governors were originally from Bosnia and through the XVI and XVII century there were nine Grand Viziers from Bosnian origin.³⁵ The impact of this kind of system was great in every sphere in evry aspect of the lives of the population. It is assumed that the Bosniaks is were highly respected. One Austro-Slovenian author in 1530. wrote that the Sultan liked to hire Bosniaks the most, because he believed that they are the best, the biggest believers and most devoted of all, differentiating from the other Turks in that they are bigger, more attractive and more skilled.³⁶

The Islam in Bosnia within the Islamic caliphate experienced a complete development. The Islam was mostly an individual act, apart from for a few grouped incomes to Islam in the beginning. Massive, but a gradual process that was going on for several generations. This practice shows that the Islamic rule that in religion there is no forcing, was followed.³⁷ This also is confirmed by the defters that testify about the indifferent attitude of the authorities toward the Christians' beliefs, and it was totally normal for the people who accepted the Islam to continue living with their family.³⁸ According to Ottomans defters in the beginning of XVI century in Bosnia, Herzegovina and Zvornik, 211.595 persons were not muslim, while 133.295 were.³⁹ In the general census in Bosnia, without Herzegovina from 1604., out of 64.721 house, Muslim households were 45.941, and non-Muslim 18.891, or 71% with 29%.⁴⁰ The process of

34 Noel Malcolm, *Povijest Bosne ...*, 46.

35 René Pelletier, *Sarajevo et sa région: chez les Yougoslaves, de la Save à l'Adriatique*, Belles-Lettres, Paris, 1934, 74–75.

36 Benedikt Curipeschitz, *Ein Disputation oder Gespräch zwayer Staluben Übersetzung und Faksimile der Ausgabe von 1532*, Wieser Verlag, Klagenfurt, 1998, 44.

37 Kur'an Časni, Sura 2 (El – Bakare): 256, translate Muhammed H. Pandža, Džemaluddin Čaušević, Naklada C, Zagreb, 2000.

38 Srećko S., Džaja, *Die "bosnische Kirche" und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, Rudolf Trofenik, München, 1978, 84. In the first defters, there are a lot of examples like this: Ferhat, son of Ivan's; Hasan, son of Mihailo's. (Noel Malcolm, *Povijest Bosne ...*, 70.). There were also cases where one of two brothers would accept Islam whereas the other did not. (Владислав Скарин, *Изабрана Дјела...*, 80.). In the census in Sarajevo from 1489 it says: Hizir, Radic'son, Grubisa, muslim Jusuf... In the kasaba Visoko a noticed is the case where a person accepts Islam but does not change the name: Ivan, son of Palve, muslim; or Bozidar, son od Mihovil, muslim and Alija his brother muslim. In the village Dubrava, the documents mark one family heade by Dzafer, son of Abdulah. Dzafer's brother is Petar, his uncle is Vukas, and his grandchildren are Gjuro, Radovan, Radman, Pavko and Vukman, and his sons are Ali and Bali. In the village Trbusnica there is a some Hasan, who is a son of a priest. (Adem Handžić, *Studije o Bosni: historijski prilozii iz osmansko-turskog perioda*, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istanbul 1994, 49–50.).

39 Muhamed Hadžijahic, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Bosna, Sarajevo, 1990, 165.

40 Adem Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske*

accepting Islam was gradually happening in Herzegovina too. A saved record from the Orthodox monarch from Herzegovina from 1509., said that a lot of Orthodox willingly accepted Islam.⁴¹ In the report to the Austrian archduke, submitted by Jeronim Zlataric, is stated that Muslims are a majority in Bosnia. Petar Mazareki, who was staying in Bosnia in 1624., in his statement to the Pope, write that Muslims take three fourths of the population, and only one fourth are Catholics and Orthodox. With minor differences in the numbers of the structure of the population testify Atanasije Grgicevic, Tomko Mrnavic too, as well as Fra Marjan Maravic with their reports. This can also be seen with the fact that the Bosnian eyalet is established at the end of XVI century, when the territory of the old Kingdom of Bosnia had absolute majority of Muslim population.

The Bosnian eyalet was not covered with massive migrations of some muslim ethnic groups. The claims of “planned migrations from different Muslim groups from Anatolia to the Balkans are unsustainable, since the spacious Anatolia was rarely populated, and in the first centuries of the kingdom it was an area of immigration.”⁴² The migrations to the Balkans occurred as a result of losing territory and expulsion of Muslims and of the Jews too and their distribution to other parts of the country, as well as on the Balkans, cannot be generalized as a peaceful and planned colonization of the region. But ofcourse their arrangement distribution according to numerous factors, possibilities and needs of the country was planned.

The acceptance of Islam by the Bosniaks and other peoples: Serbians and Croatians, was wanted to be judged with building a perception of betrayal of tradition and ideals because Christianity, as an ancestral religion was abandoned. This of course is not true, especially for the Bosniaks, because the majority of them were not Christians to begin with, but pure monotheists with their own religious community. There are always theories about the process of accepting Islam being played in terms of physical and psychological compulsion on one side, or those people were slaves, convicts, homeless people and other recreant and excluded elements on the other. When it comes to Bosniaks, as we saw at the beginning, Islam was accepted by members of monotheistic religion and later it was an individual act. Imposing the terms betrayal or enforcement, was just a way to succeed in the assimilation or physical extermination of the Bosniaks and taking over Bosnia. The medieval Bosnia from the aspect of religion does not belong neither to Rome nor Constantinople (Istanbul). The violent spreading of Islam was proved unjustified by Ciro Truhelka, Vladislav Skaric, Milenko Filipovic, Vladimir Corovic, Vasa Pekagic etc., and a part of their attitudes are that there are no proofs for violent dispersal of Islam of any kind. In their researches it is clearly seen that their opinion is that if the spreading of Islam was violent in XIX century there would be no Christians on the Balkans and that the Ottoman Empire was much more tolerant toward other religions than many other Christian countries ever were. S. Stojanovski believes that “the religion was making a demarcation among the communities and individuals, and it even divided them, still unlike the other parts of Europe it offered a greater degree of tolerance, with an unconditional freedom

---

vladavine, Prilozi za orijentalnu filologiju, 42–43, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1995, 134.

41 Muhamed Hadžijahic, *Porijeklo bosanskih Muslimana...*, 78.

42 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka...*, 147.

of the conscience".⁴³ The Islam on the Balkans did not know of pyres, inquisitions, or St. Bartholomew's Day massacres. "In the times when at the public squares in Western Europe thousands of "disbelievers" were burning on pyres, in the Balkans there were representatives of many Islamic cults and forefronts that propagated and disseminated the Islam,"⁴⁴ indicated A. Matkovski. Later on he concludes that "Islam was a much more tolerable religion than Christianity", but also adds that this does not mean that there absolutely were not different excesses from individuals who were discriminating the Christian population.⁴⁵

From the very beginning the Islam had a significant part in forming the special outlines in the essence of Bosniaks. In the Ottoman society the division of the population was on confessional basis. Because of that the Christians usually referred to all the Muslims as Turks. Out of them, only the Albanians and Hungarians, as well as Macedonians, always called them Bosniaks. In addition the Bosniaks were adhered to the Islamic principle that religion is supranational category.⁴⁶ The Muslims in Bosnia ethnically identified themselves as Bosniaks, primarily in relation to Turks and the other Muslim people, because they had the need to express their distinctiveness, their identity and culture. In official documents there are several forms of their national sign (Bošnaklar, Bošnak taifesi, Bosnalı takvimi, Bosnalı kavım), all of which had the meaning Bosniaks or Bosnian people. It is noted that in 1568., a group of Bosniaks, while signing a work contract, refused to sign themselves as Turks, and at their own request they are introduced as Bosnian Muslims (Musolmani di Bossina).⁴⁷ A remark about Bosniaks worth mentioning made by the travel-writer Evlija Čelebija in the beginning of XVII is that: "the people in these areas in speech call themselves Bosniaks. However, they like more being called Bosnevi",⁴⁸ which in fact is the same thing, except that the latter is in Arabic.

In relation to the other population of Slavic linguistic base, the religion is the main element of difference. One of the reasons for which is the imposing of the feeling of not being a part of this land and encouraging emigration, as well as increasing the pressure on the Muslim population as the defeated side and someone that needs to pay "the depths of the Turks" in these areas.⁴⁹ After the Austro-Hungarian occupation, the term Mohammedans was introduced and at the same time the term Muslim was more used among people. From the beginning of the XX century, the word Muslim in Bosnia and Sanjak, as well as in Kosovo and Macedonia, gains a wider connotation than its basic meaning of being a member of Islam. The religious factor was strong, but the Islamic universalism did not

43 Страшко Стојановски, Колективниот идентитет кај Македонците Муслимани, Алфа 94, Скопје, 2009, 18.

44 Александар Матковски, Отпорот против исламизацијата, Зборник: Историја, фолклор и етнологија на исламизираниите Македонци, Републичка заедница на културно научните манифестации на македонските муслимани, Скопје, 1987, 37.

45 Александар Матковски, Отпорот против исламизацијата..., 37–38.

46 Зекир Рамчиловиќ, Бошњациите во Македонија во текот на XX век..., 46.

47 Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka..., 13-14.

48 Evlija Čelebi, Putopis Odlomci o jugoslovenskim zemljama, translate: Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967, 120.

49 Зекир Рамчиловиќ, Бошњациите во Македонија во текот на XX век ..., 46.

repress their feeling of ethno genetic connection and unity with the environment in which they lived. Namely, based on the medieval affiliation and commonality the “bosniakcism” was a unifying component of the whole bosnian population.

Before getting into the nationalistic movements from the neighboring Serbia and Croatia to the Bosnian political arena, the citizens were regarded as Bosniaks with different religion and not as members of the Serbian or Croatian people.⁵⁰ So, Vojislav P. Nikoćević writes: “before the coming of the Turks, in Bosnia there were no Serbians, but all those people were Bosniaks, since the time of existence of the Bosnian country until the end of XII century.”⁵¹ Later, the Catholic Franciscan Bosniakcism was left undeveloped and then disappeared in Croatism and the same from Bosniak Orthodox go to Serbism. In this way the religious division and affiliation in time determined the national membership too.

Under this differentiation the entering of the Islamic civilization in Bosnia had its impact. This civilization is built on the medieval Bosniak ethnic base and Bosnian language, as well as on the existing materialistic culture that in time was enriched with elements of the long tradition of the urban life on the Islamic orient. On that way arising one new spiritual Islamic development that through the long historic evolution has determined the Bosniaks national being opposing the other people with Slavic linguistic base, but with a different ethnic, religious, cultural and socially experience. Still, having in mind the differentiation between Croats and Serbs, in and out of Bosnia, we can say that the Ottoman influence was crucial in the continuity, identity, name, distinctiveness, and existence of the Bosniaks in the Balkans.

The historical continuity and distinctiveness of Bosnia as a country in the past was confirmed by the Ottomans too. In the division of the country in vilayets, that the Ottomans took after the invasion, in the Bosnian vilayet was included today’s Sanjak, thus the Bosniaks in continuity were a part of the same administrative and legal union. Bosnia had an internal military and civil administration. The old Bosnian feudal aristocracy did not lose its privileges and its lords, they stayed in their country and within the Ottoman society.⁵² The Bosnian sanjak-bey was not prone to the Rumelian beylerbey, as the other European Ottoman provinces, but to the sultan. With invasion of the territories of today’s Bosnian Kraina, parts of Dalmatia, Lika, and Slavonia, in 1580. was founded the Bosnian Pashalik (eyalet).⁵³ That means that with that region ruled a pasha of the highest rang – Beylerbey (lord of the lords), in which way Bosnia was strengthened as a unit. Serbia, for instance, stayed divided in several small administrative and legal unions, each of which was just one of the many such units in the Budin and Rumelian eyalet. Bosnia conducted that status of a separate unit until the end of the Ottoman’s presence in these regions.

In the biggest rise of the Ottoman Empire, in the time of Mehmed, Bajazit, and Sulejman, the Bosniaks had a remarkable role and gave to the Empire more than twenty

50 John V. A. Fine, *The Historical Roots of Bosnia’s Unique Ethnic Identity*, paper presented at the conference “The Bosnia Paradigm”, International Forum Bosnia Sarajevo, 1998. во Florian Bieber, *Muslim identity in the Balkans before the establishment of nation states...*, 20.

51 Vojislav P. Nikoćević, *Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin*, Dubrovnik, br. 6, Dubrovnik, 1987, 17.

52 Марија Пандевска, *Присилни миграции во Македонија 1875-1881*, Институт за национална историја, Книгоиздателство Мисла, Скопје, 1993, 102-103.

53 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo 1982, 80–81.

great *Vezi*rs. Regardless of the reasons, of which there were of course many Bosniaks and Bosnia were put in a hard and responsible, as well as privileged position in the time of the Ottoman Empire, which enabled them further development and strengthening of the state and national capacity of Bosnia. Up until the reforms in XIX century, the Ottomans, during their several centuries of ruling affirmed the idea of Bosnia as a compact historic and geopolitical unit within the Ottoman Empire.

The history of Bosnia as a part of the Ottoman Empire was characterized with the development of more fields, but all of them were in the shadow of the big battles, for which there was always the need for additional financing, along with the unreturnable loss of many Bosniaks on different fronts that were leading the country. Because of that Bosnia had constant uprising of the population. In the past all the big countries were being born out of wars, thus the constant wars made the contribution for their downfall. In XVIII century the Ottoman army led three battles with the Habsburg Monarchy in 1714.-1718.; 1737.-1739. and in 1788.-1791., and in the armies the most numerous were the Boaniaks. Especially meaningful is the big victory in 1737. in Banja Luka against the Austrian army. In the next battle, taught by the previous defeat, the Austrians guaranteed the Muslims their religious rights, nevertheless, every victory over the Ottomans was accompanied with taking over of territory, emigration or Christianization, and assimilation of the Bosniak population.

All of this resulted to the Bosniak Muslims, unlike the other non-Muslim people, to experience huge demographic changes, most of all in loss of the young population. They served military service for years and fought on different sides of the Ottoman Empire. The rest of the Christian people marked continuous demographic growth. After the downfall of the Ottoman Empire, with all the suffered losses, without anyone's support, the Bosniaks were treated as a "symbol of the Ottoman presence and Islam" by the newly formed countries. They were the "sad remains from Turkey on the Balkans", "a non-state element", "sebab orphans", unhistorical group that should be out of the scene, emigrated, or assimilated with one of the accepted nations.⁵⁴ The pressure of the national political imperative forced the historians in production of national myths and performances that only further encourage the religious impatience and exclusion to other different civilizational and cultural values.

WHAT NEXT?

For the modern men today what is needed is an objective information, freed from all the interpretations of facts that build walls between people, impatience and misunderstandings. With all the cited scientific analysis we can conclude that the spreading of Islam was not a violent process. There is no source found yet that displays on violent imposing of Islam on the population. I claim with all responsibilities, that such kind of source does not exist. The reason for this is that the Ottoman Empire was resting on the Islamic laws and principles, according to which "in religion there is no coercion". Apart from the media, the objective presentation of the facts, without myths, is crucial in the education. The course books are overloaded with content that is indoctrinating

54 Safet Bandžović, *Etničko-historiografski stereotipi i "sintetičke nacije"*, Zbornik radova sa Naučnog skupa historijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000, Posebno izdanje, CXX/36, ANUBiH, Sarajevo, 2003, 67–96.

the youth from an early age. As an example, I will take the Republic of Macedonia. In one textbook we can find the following statement: “The population that did not want to abandon Christianity was punished by Ottomans. It means they were forcibly Islamized”.⁵⁵ The authors have the right to create and impose assumptions. In another textbook, it is said that “The feudal in order to keep and preserve their privileges and property accepted the Islam voluntarily. Islam was also accepted by some of the poorest people, in order to get rid of the big taxes that Christians were paying.”⁵⁶ After the paragraph in a separate field for the analysis is stated: “Think about it: What were the reasons that some Macedonians accepted Islam?” In addition are stated only “two reasons” to accept Islam with which are devaluated the postulates of Islam. On the same page in the manual it is said that “the teacher should explain to the students the examples of forced islamisation in the Macedonian tradition.”⁵⁷ Even if an adult reads this, it is not clear how the forced islamization can be a part of the tradition of the Macedonian people. In this textbook, we can find the following formulation: “Macedonians who did not want to accept the Islam were killed”. This is only a part of the many negative interpretations of Islam in education, which are accepted as a truth that need not be discussed.

Many concepts are explained incorrectly and inappropriately. For example: “Islamization – a process of imposing the Islamic religion on the Macedonian people”. This term is found in the dictionary of less known terms and expressions at the end of the textbook for 6th grade.⁵⁸ The term “Islamization” is questionable and portrayed as a violent process. It is never used in a context of voluntary acceptance of the religion, as more acceptable system of belief or as the right of choice.⁵⁹ The term “islamization“, apart from the course books, is frequently present, even in scientific conferences organized by Muslims. This term has entered the common usage as a definition and way of spreading the Islam. The acceptance of Islam, like it is stated in the title of the article, cannot and must not equate with islamization. There is no islamization, neither violent nor nonviolent. It is a matter of choice. People are prone to pressure and to save themselves they are prepared for anything. Just like the air that is forced into the balloon, and that escapes when the balloon bursts. Just like most things that are forcedly imprisoned or locked, after the liberation, they go back to its primary position. However, the Bosniaks that accepted Islam, remained Muslim. If they were Islamized, they would go back to the life they led before Islam. Moreover, because of them being Muslims they were discriminated, killed, and forcedly Christianized, and for this there is proof, documents, photographs etc. Still, the decision that was made out of the deepest motives in search for the truth and existing was defended even with the price of life or abandonment of homelands. The free choice and faith is the only right path and something that gives you peace and significance of existing. That is the truth, was the same then as it is now. It is a matter of personal choice of every individual.

55 Ненад Нанески and others, *Историја за 6 одд., Свезда, Скопје*, 2006., 96.

56 Милан Бошкоски and others, *Историја за 6 одд., Просветно Дело, Скопје*, 2009., 100.

57 *Ibidem*.

58 Ненад Нанески and others, *Историја за 6 одд.*, 116.

59 Zecir Ramcilovic and others, *Islam and Christianity in the History Curriculum of the Primary Education in the Republic of Macedonia*, *Journal of Social and Human Sciences*, vol. 1 no. 1, International Balkan University, Skopje, 2014., 16.

According to F. Muhic, the national and cultural identity of the population in Bosnia in the time of Ottoman Empire was crucial motive and main criteria for willingly accepting or willingly not accepting Islam. Both choices were based on rational, although diametrically opposed assessments and plans of collective actions, essentially connected with the correlation toward perspectives for existing of Bosnia as a country: Bosniaks, for existing of Bosnia, non-Bosniaks, for its tearing apart and taking a part for themselves.⁶⁰

The quest for the truth and appropriate way of believing in interaction with the given moment and feeling of state-building, for existing of Bosnia were the main motive for accepting Islam by the Bosniaks.

In order to build a healthy society for all the citizens, no matter their differences, the truth is essential. And the truth is that in five hundred years of ruling by the Ottomans, and then leaving, in these regions, all of them, even the least numerous ones, the people were left with their identity, religion, language, culture, traditions, churches and monasteries, they simply stayed their own, and with their own way of living. There is no case similar to this one. The affirmation of the historic truth about the willing acceptance of Islam and analyses of the motives that brought them to accept it or not accept it, should be an imperative for the scientist and intellectuals. Through them the nationalistic ideologies and mythologies will be dismounted and will be erased from the course books and any other form of transmission of such information. The main purpose here was, to build a healthy human potential that will allow all the collectivities of the Balkans, in Europe and the world to live together.

BIBLIOGRAPHY

- Adanir Fikret and others, *The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography*, Brill Leiden, 2002.
- Bandžović, Safet, *Etničko-historiografski stereotipi i "sintetičke nacije"*, Zbornik radova sa Naučnog skupa historijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000, Posebno izdanje, CXX/36, ANUBIH, Sarajevo, 2003.
- Bašagić, Safvet Beg R., *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, od g. 1463–1850*, Vlastita Naklada, 1900. 360.
- Bieber, Florian, *Muslim identity in the Balkans before the establishment of nation states*, Nationalities Papers, Vol. 28, No. 1, Association for the Study of Nationalities, New York, 2000.
- Čelebi, Evlija, *Putopis Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, превод: Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
- Crnovršanin, Harun, *Kako se kalio Sandžak (Ilustrovana historija Bosne, Sandžaka i Kosova)*, Sandžačka riječ, Frankfurt, 2005.
- Curipeschitz, Benedikt, *Ein Disputation oder Gespräch zwayer Stalbüben Übersetzung und Faksimile der Ausgabe von 1532*, Wieser Verlag, Klagenfurt, 1998.
- Džaja, Srećko, *Die „bosnische Kirche“ und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, Rudolf Trofenik, München, 1978. Džaja, Srećko, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina*, Oldenbourg, München, 1984.

---

60 Ferid Muhić, *Islamski identitet Evrope*, CNS, Logos A, Sarajevo, 2014., 330.

- Fajfrić, Željko, Sveta loza Stefana Nemanje, Grafosrem, Srbska pravoslavna zajednica, Šid, 1998.
- Fine, John V. A., The Historical Roots of Bosnia's Unique Ethnic Identity, paper presented at the conference "The Bosnia Paradigm", International Forum Bosnia Sarajevo, 1998.
- Hammer, Joseph von, Historija Turskog Osmanskog carstva, V, Ognjen Prica, Zagreb, 1979.
- Handžić, Adem, Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine, Prilozi za orijentalnu filologiju, 42–43, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1995.
- Handžić, Adem, Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istanbul 1994.
- Handžić, Mehmed H., Islamizacija Bosne i Hercegovine; i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1940.
- Hadžijahic, Muhamed, Porijeklo bosanskih Muslimana, Bosna, Sarajevo, 1990.
- Haveric, Dzavid, Islamisation of Bosnia: Early Islamic Influence on Bosnian Society, Deakin University, Viktoria, 2004.
- Imamović, Enver, Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine, ART 7, Sarajevo 1998.
- Imamović, Mustafa, Historija Bošnjaka, Preporod, Sarajevo, 1997, 74.; Ferdo Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Horvatinić i njegovo doba (1350–1416.), A. G. Matoš i Naklada Hrvoje, Zagreb, 2004.
- Klaić, Nada, Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe, 1377. g Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
- Kur'an Časni, Sura 2 (El – Bakare): 256, translate Muhammed H. Pandža, Džemaluddin Čaušević, Naklada C, Zagreb, 2000.
- Malcolm, Noel, Povijest Bosne - kratki pregled, Erasmus Gilda, Novi Liber, Zagreb, Dani-Sarajevo, 1995
- Mandić, Dominik, Bogomilska crkva bosanskih krstjana, Volume 2 of Bosna i Hercegovina; povjesno-kritička istraživanja, Croatian Historical Institute, Chicago, 1962.
- Matković, Petar, Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI vieka: Opis putovanja dvaju carskih poslanstva u Carigrad: K. Ryma godine 1571 i D. Ungnada godine 1572., Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1892.
- Matkovski, Aleksandar, Prilog pitanju devširme, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-65., Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969.
- Muhić, Ferid, Islamski identitet Evrope, CNS, Logos A, Sarajevo, 2014.
- Mulić, Jusuf, O nekim posebnostima vezanim za postupak prihvatanja islama u Bosni i netačnostima koje mu se pripisuju, ANALI Gazi husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Knjiga XXIII-XXIV, Sarajevo, 2005.
- Mušović, Ejup, Crnogorski Muslimani, Identitet Bošnjaka-Muslimana, Zbornik radova sa naučnog simpozija u Plavu, Centar za kulturu, Beograd, 1995.
- Nikčević, Vojislav P., Porijeklo i značenje imena Hrvat i Srbin, Dubrovnik, br. 6, Dubrovnik, 1987.
- Pelletier, René, Sarajevo et sa région: chez les Yougoslaves, de la Save à l'Adriatique, Belles-Lettres, Paris, 1934.
- Porphyrogenitus, Constantine, De administrando imperio, превод на англиски R.J.H. Jenkins, Center for Byzantine Studies, Washington, 1967.
- Ramcilovic, Zecir and others, Islam and Christianity in the History Curriculum of the Primary Education in the Republic of Macedonia, Journal of Social and Human Sciences, vol. 1 no. 1, International Balkan University, Skopje, 2014.

- Rupčić, Bonicije, Značenje “Dubia“ fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73. za povijest Bosne, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU. Vol. 15, JAZU, Zagreb, 1988.
- Sidžil 2, page 43 b and 44 a, No. doc.1, Daju se uputstva svim kadijama u Rumeliji i Bosni kako da se sakupljaju i sprovode deca u Istanbul, decembar 1622 godine.
- Skarić, Vladislav, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku: (sa 10 slika), Državna štamparija, Sarajevo, 1928.
- Šabanović, Hazim, Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela, Svjetlost, Sarajevo 1982.
- Thalloczy, Lajos, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, Übers.(превод) von Franz Eckhart, Duncker & Humblot, München, 1914.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları, I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943.
- Бошковски, Милан и др., Историја за 6 одделение, Просветно Дело, Скопје, 2009.
- Матковски, Александар, Отпорот против исламизацијата, Зборник: Историја, фолклор и етнологија на исламизираните Македонци, Републичка заедница на културно научните манифестации на македонските муслимани, Скопје, 1987.
- Нанески, Ненад и др., Историја за 6 одделение, Свезда, Скопје, 2005.
- Пандевска, Марија, Присилни миграции во Македонија 1875-1881, Институт за национална историја, Книгоиздателство Мисла, Скопје, 1993.
- Петровић, Драгољуб, Бошњаци и словенске етничке групе исламске традиције у Македонији и на Балкану, Бошњаци на Балканот: Зборник на трудови од Меѓународниот научен симпозиум, Друштво за уметност и наука, Скопје, 2003.
- Рамчиловиќ, Зеќир, Бошњаци во Македонија во текот на XX век со посебен акцент на културата и просветата, Бошњачка културна заедница во Република Македонија, Скопје, 2014.
- Скарић, Владислав, Изабрана Дјела, Књига 1, Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације, Веселин Маслеша, Сарајево, 1985, 92.
- Самарџић, Радован, Београд и Србија у списима француских савременика, XVI-XVII век, Историјски архив Београда, Београд, 1961.
- Стојановски, Страшко, Колективниот идентитет кај Македонците Муслимани, Алфа 94, Скопје, 2009.
- Томић, Н. Јован, Данак у крви, приложак проучавању историје српског народа у XVI веку, Ђорђе Станојевић, Београд, 1898.
- Трифуноски, Јован Ф., Турско становништво у СР Македонији, Новопазарски зборник, 10, Музеј Рас, Нови Пазар, 1986.

KAVÂNİN-İ YENİÇERİYÂN VE BOSNALI MÜSLÜMAN ÇOCUKLARININ DEVŞİRİLMESİ MESELESİNİN TENKİDİ*

AŞKIN KOYUNCU**

Özet

1606 yılında yazılan *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Yeniçeri Ocağı ve devşirme tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir; ancak orijinal metni günümüze ulaşmamıştır. Klasik dönemde Müslümanlardan devşirme alınmadığı halde, Osmanlı kaynaklarında *Poturnak oğulları*, *Potur oğulları* veya *Potur tâifesi* şeklinde tanımlanan Bosna Müslümanlarından istisnâ olarak acemi oğlanı toplanması hakkında *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın hârikulâde bir anlatısı vardır. Buna göre, Bosna'dan yalnızca Müslüman çocukları devşirilmekte olup, bunun sebebi ise Bosna ahalisinin 1463 yılında fetihle birlikte topluca ihtida etmesi ve Fatih Sultan Mehmed'den çocuklarının devşirilmesini rica etmeleridir. Bunun üzerine Sultan, Bosnalı Müslüman çocuklarından acemi oğlanı alınmasını kanun kılmıştır. Bu anlatım devşirme konusunda Bosna Müslümanlarına özel bir imtiyaz verildiği efsanesi yaratmış ve Yeniçeri Ocağı ve devşirme sistemi ile ilgili literatüre de bu şekilde yerleşmiştir. Bazı tarihçiler bu anlatıyı Bosna Kilisesi'nin Bogomil olduğu ve bu sebeple Boşnakların kitlesel olarak İslâmı kabul ettiklerini savunan Bogomil tezini desteklemek için kullanmışlar ve Boşnakların gönüllü olarak çocuklarını devşirme memurlarına verdiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu bildiriye *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın İstanbul, St. Petersburg ve Bratislava'da bulunan yedi nüshasını kullandık. Çalışmamızda ilk önce *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın mevcut nüshalarında Bosna ile ilgili pasajı karşılaştıracamız. Ardından, çeşitli Osmanlı kaynakları ışığında onun anlatısının tarihi hakikatlere uygun olup olmadığını gözden geçireceğiz. Son olarak, Osmanlıların klasik dönemde neden yalnızca Bosnalı Müslüman çocuklarını devşirdiğini ve bu uygulamanın ne zaman başladığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kavânîn-i Yeniçeriyân, Bosna, İslamlaşma, Bogomilizm, Devşirme, Yeniçeriler, Potur oğulları.

* Bu bildiriye incelenen konu, ilk olarak “Devşirme Tarihine Bir Derkenar: Bosna'nın İslamlaşması ve Osmanlı Terminolojisinde Potur ve Potur Oğulları Terimlerinin Anlamı”, (*Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir “Yalnız” İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Ed. Yunus Koç - Serhat Küçük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015, ss. 213-259) adlı çalışmamızda kısmen ele alınmış olup, ardından yeni kaynak ve bulgularla genişletilerek Yunus Emre Enstitüsü, Belgrad Türk Kültür Merkezi (Turski Kulturni Centar Beograd) ve Belgrad Tarih Enstitüsü (Istorijski Institut) tarafından 25-26 Mayıs 2016 tarihlerinde Belgrad'da düzenlenen “The International Scientific Symposium: State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule” adlı uluslararası sempozyumda “Kavânîn-i Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devshirme Reconsidered” başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur: “Kavânîn-i Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devshirme Reconsidered”, *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, Eds. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade: Institute of History Belgrade, Yunus Emre Enstitüsü-Turkish Cultural Centre, 2017, pp. 283-317. İşbu bildiri, bu konudaki araştırmalarımızın tekemmül etmesi ile oluşturulmuştur.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: askinkoyuncu@comu.edu.tr

Kavânîn-i Yeniçeriyân and Criticism of the Recruitment Story of Bosnian Muslim Boys as Devshirme

Abstract

Kavânîn-i Yeniçeriyân (Janissary Law) is one of the most important sources on the history of devshirme and the Janissary Corps. It was written originally in 1606, but only several copies of it reached today. Although Muslims were exempted from the devshirme in the classical period, Bosnian Muslim boys, called *Poturnak oğulları*, *Potur oğulları* or *Potur taifesi* in the Ottoman documents, were exceptionally collected as *acemioglan*. *Kavânîn-i Yeniçeriyân* has a unique narrative about the reason of the recruitment of them and its starting time. According to the *Kavânîn-i Yeniçeriyân* only Muslim boys were recruited from Bosnia and the reason for it was that Bosnian people embraced Islam massively on the Ottoman conquest in 1463, but requested from Sultan Mehmed the Conqueror that their children should be collected as devshirme. Then, the Sultan ordered Bosnian Muslim boys to be recruited as *acemioglan*. This claim created a myth of special privilege bestowed by the Ottomans only to Bosnian Muslims and also it was widely accepted by the devshirme literature. Some historians used this narrative to back up the Bogomil theory asserting that because the Bosnian Church was Bogomil, Bosnians at once converted to Islam *en masse*. Besides, they claimed that Bosnian Muslims gave their children voluntarily to the devshirme officers. In this study, I used seven copies of *Kavânîn-i Yeniçeriyân* preserved in Istanbul, St. Petersburg and Bratislava. First, I am going to compare the passage about Bosnia in the copies of the *Kavânîn-i Yeniçeriyân* and after that I will reconsider whether its narrative is compatible with the historical facts or not in the light of the other Ottoman sources. Finally, I will try to explain why the Ottomans only collected Bosnian Muslim boys as devshirme in the classical period and when it was started.

Keywords: Janissary Law, Bosnia, Islamization, Bogomilizm, Devshirme, Janissaries, Poturs.

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin en önemli ve en tartışmalı konularından birisi şüphesiz devşirme uygulamasıdır. Klasik dönemde Müslümanlardan devşirme alınmadığı halde, Osmanlı kaynaklarında *Poturnak oğulları*, *Potur oğulları*, *Potur tâifesi* ve *sünnetlioğlan* şeklinde tanımlanan Bosnalı Müslüman çocukları istisnâî biçimde *acemi oğlanı* olarak Yeniçeri Ocağı'na devşirilmişlerdir. Bunun sebebi ve başlangıç tarihi hakkında *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da aktarılan hârikulâde bir hikâye vardır.

Bosna ile ilgili pasajın tenkidine geçmeden önce, Pál Fodor'un da işaret ettiği gibi Yeniçeri Ocağı hakkındaki en önemli kaynaklardan biri olan *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın ismine rağmen bir *kanunnâme* değil, *nasihatnâme tarzında yazılmış bir risâle* olduğunu belirtmemiz gerekir.¹ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Halkulvad Seferi'nden (1574) sonraki

1 Pál Fodor, "Bir Nasihat-name Olarak Kavânîn-i Yeniçeriyân", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi: İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi, Cilt 1*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986, ss. 217-224. Bu konuda ayrıca bkz. Vojtech Kopčan, "Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri

pek çok sefere iştirak etmiş bir yeniçeri olduğunu belirten anonim bir yazar tarafından Sultan I. Ahmed'e (1603-1617) takdim edilmek amacıyla 1606 yılında, Boşnak Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında (21 Haziran - 9 Aralık 1606) kaleme alınmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî ve malî buhranlarla karşı karşıya kaldığı ve Habsburg İmparatorluğu ve Safevi Devleti ile yapılan uzun ve yorucu savaşların Osmanlı askerî ve ekonomik gücünü yıpratmış malumdur. Ayrıca, ateşli silah teknolojisinde meydana gelen değişim, savaşlarda piyade sınıfının ön plana çıkmasını sağlamış ve sipahi birliklerinin giderek önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler yeniçeri sayısında bir artışa ve Türklerin *ağaçırağı* ve *kuloğlu* gibi sıfatlarla Yeniçeri Ocağı'na girmeye başlamasına yol açmıştır. Bir başka ifade ile yeni koşullar Osmanlı devlet adamlarını klasik kurumların yapısını değiştirmeye ve dönüştürmeye zorlamıştır. Yaşlı ve tecrübeli bir yeniçeri olan ve devşirme sistemindeki bozulma ve ocak nizamında meydana gelen değişimden rahatsızlık duyduğu anlaşılan *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın anonim yazarı, Sultana Yeniçeri Ocağı'nın kanunlarını, kurallarını ve geleneklerini göstermek ve bidatler konusunda onu ikaz etmek istemiş görünmektedir. Dolayısıyla *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın yazılış zamanı tesadüf değildir. Metin incelendiğinde anonim yazarın başlıca kaygısının Türklerin Yeniçeri Ocağı'na sızması veya duhül olduğu görülmektedir. Nitekim kaldırılması gereken ilk bidat olarak buna işaret edilmiştir.² *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Kapıkulu teşkilatı, acemi oğlanları, yeniçeriler ve devşirme sistemi hakkında şüphesiz çok önemli bilgiler ihtiva etmekle birlikte, incelediğimiz konuda olduğu gibi gerçekte anonim yazarın bildiğinden, duyduğundan, sandığından ve/veya zannedilmesini istediğinden fazla bir şey söylemez.

Kavânîn-i Yeniçeriyân'ın orijinal metni günümüze ulaşmamıştır. Ancak, muhtelif isimlerde çeşitli kopyaları mevcuttur. Biz bu çalışmamızda *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın İstanbul, Bratislava ve St. Petersburg'da bulunan yedi nüshasını kullandık:

1. *Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı (tt. 1642-1643).³ (Buradan sonra Revan 1320)

Ocağı Tarihi (Istoriya proiskhozhdeniya zakonov yanicharskogo korpusa). Izdanie teksta, perevod s turetskogo, vvedenie, komentarii i ukazateli I. Ye. Petrosyan. Pamyatniki pismennosti Vostoka, LXXIX. Moscow, Nauka 1987. 283 + 315 pp.", *Asian and African Studies*, Slovak Academy of Sciences, Vol. 1, 1992, No. 1, pp. 103-105; Nenad Moaçanın, "Mass Islamization of Peasants in Bosnia: Demystifications", *Mélanges Prof. Machiel Kiel*, Ed. Abdeljelil Temimi, Zaghouan: Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l'Information, 1999, p. 354; Aynı yazar, "Defterology and Mythology: Ottoman Bosnia up to the Tanzimât", *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 10, No. 1-2, Fall 2004, s. 190; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 177, 178; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II. Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 143-151.

2 Fodor, a.g.b., s. 217-219; Kopčan, a.g.m., s. 103, 104; Moaçanın, "Mass Islamization of Peasants in Bosnia", s. 354.

3 *Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, No. 1320. Bu nüshanın sonundaki Yeniçeri Ağası listesinde kayıtlı son isim Bektaş Ağa'dır (v. 105a). Dolayısıyla, bu nüsha onun yeniçeri ağalığı sırasında (Şubat 1642-Haziran 1643) istinsah edilmiş olmalıdır. Bu durumda *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın en eski tarihli kopyası, zannedildiği gibi St. Petersburg nüshası değil, Revan 1320'de kayıtlı nüshadır.

2. *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi*, Rusya Bilimler Akademisi, Oryantal Elyazmaları Enstitüsü, St. Petersburg (tt. 1705).⁴ (Buradan sonra St. Petersburg)

3. *Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revan Kitaplığı (tt. 1713-1715).⁵ (Buradan sonra Revan 1319)

4. *Yeniçeri Kanunnâmesi*, Üniversite Kütüphânesi, Bratislava, Başagiç İslam Elyazmaları Koleksiyonu (H. 1137/1724-1725).⁶ (Buradan sonra BB)

5. *Yeniçeri Ocağı Kanun ve Kâideleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları Bölümü (H. 1210/1795-1796).⁷ (Buradan sonra BY)

6. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi Koleksiyonu.⁸ (Buradan sonra EE)

7. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Devlet Kütüphânesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu.⁹ (Buradan sonra VEK)

Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarının *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın günümüze ulaşan nüshaları içinde istinsah tarihleri itibarıyla en eski iki kopya olmaları dışında, yer ve şahıs isimleri bakımından da eksiksiz bulunmaları hasebiyle diğerlerine oranla müellif nüshasına daha yakın ve daha güvenilir olduklarını söylemek mümkündür.

4 *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi*, Российской академии наук, Институт восточных рукописей, Санкт-Петербург (Rossiyskoy akademii nauk. Institut vostochnih rukopisey, Sankt-Peterburg), No. A 249. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın mevcut nüshaları içinde İbrahim bin İsmail tarafından tahminen 1705'te istinsah edilmiş olan ve St. Petersburg'da bulunan bu nüsha, İ. Ye. Petrosyan tarafından 1987 yılında Rusça tercümesi ve faksimilesi ile birlikte neşredilmiştir: Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса), Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарии и указатели И.Е.Петросян, Ответственный редактор А. Н. Кононов, Москва: Издательство "Наука", 1987. [*Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi: İstoriya proishojdeniya zakonov Yaniçarskogo korpusa*, İzdanie teksta, perevod s Turetskogo, vvedenie, kommentariy i ukazateli İ. Ye. Petrosyan; otv. redaktor A. N. Kononov, Moskva: İzdatelstvo "Nauka", 1987]. Çalışmamızda bu kitaptaki faksimile kısmını kullandık. St. Petersburg nüshası ayrıca, Orhan Sakin tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine de aktarılmıştır: *Yeniçeri Ocağı: Tarihi ve Yasaları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2011.

5 *Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revan Kitaplığı, No. 1319. Bu nüshanın sonundaki Yeniçeri Ağası listesinde kayıtlı son Yeniçeri Ağası Kürd Hasan Ağa'dır (v. 173a). Dolayısıyla, bu nüsha onun yeniçeri ağalığı sırasında, Eylül/Ekim 1713 ile Eylül 1715 tarihleri arasında, istinsah edilmiş olmalıdır.

6 *Yeniçeri Kanunnâmesi*, Univerzitná knižnica v Bratislave, Başagiçova zbirka islamských rukopisov, No. TE 47, Poradové číslo: 439. Bu nüsha Boşnak tarihçi, yazar ve politikacı Safvet Beg Başagiç'in (1870-1934) şahsî kütüphânesindeki nüshadır ve ilk olarak kendisi tarafından kullanılmıştır. Safvet Beg Başagiç-Redžepasić, *Kratka Uputa Prošlost Bosne i Hercegovine: Od 1463 do 1850 godine*, Vlastita Naklada, Sarajevo 1900. Bu kitap Türkçeye de çevrilmiştir: Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), *Bosna Hersek Tarihi: 1463-1850*, Çev. Saffet Atalay, İstanbul: Kastaş Yayınevi, [2015].

7 *Yeniçeri Ocağı Kanun ve Kâideleri*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No. BEL_Yz_O.97. Bu nüsha ilk olarak "Kavânîn-i Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli" başlığı ile şurada yayınlanmıştır: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 9/I. Kitap, I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, 9/II. Kitap, II. Osman Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1996, ss. 127-367.

8 *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 2068.

9 *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Devlet Kütüphânesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No. 1973. Bu nüshanın faksimilesi sadeleştirilmiş modern bir Türkçe ile birlikte neşredilmiştir: *Kavânîn-i Yeniçeriyân: Yeniçeri Kanunları*, Yay. Haz. Tayfun Toroser, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

I- *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a Göre Bosnalı Müslümanlardan Devşirme Alınmasının Sebebi ve Bu Konuda Aktarılan Rivâyetin Gözden Geçirilmesi

Bosnalı Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak devşirilmesinin sebebi ve bu uygulamanın ne zaman başladığı konusu tarihçiler arasında ihtilafli bir meseledir. Aslında, literatürde bu husustaki bilgilerin çoğu *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a ve açıkça ondan yararlandığı anlaşılan Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin (ö. 1779) *Mürî'î-Tevârih* adlı eserine dayalıdır. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da aktarılan rivâyet, uzunca bir süre Bosna Kilisesi'nin Bogomil mezhebini benimsediğini, Boşnakların Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ayrı bir kimliği olduğunu ve bu nedenle 1463 yılında fetihle birlikte kitlesel ve hızlı bir şekilde ihtida ettiklerini savunan Bogomil tezini desteklemek için kullanılmış olması bakımından da önemlidir.

Kavânîn-i Yeniçeriyân'ın mevcut bütün nüshalarında Bosna ile ilgili pasaj neredeyse aynıdır ve Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilmesi ve bunun başlangıç tarihi hakkında aynı rivâyet tekrar edilmiştir. Biz burada anlatım ve ifade bozuklukları dışında Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarını esas alıp, metinlerin birbirlerinden farklılaştıkları yerlere dipnotlarla işaret edeceğiz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da aktarılan rivâyet şöyledir:¹⁰

“... Yukarıda oğlan cem'i için virilan emr-i şerife¹¹ kâfir evlâdından gayrisin cem' eylemeği nehy eylemiş iken¹² Bosna diyarından¹³ cem' olunan oğlanların cümlesin¹⁴ Müslüman oğlu Müslüman iken ve cem' olunmamak kanun değil iken,¹⁵ andan mâ'adâ anların ekserini¹⁶ Saray-ı Âmir'e'ye ve Has Bağçe'ye virdiklerine ve tâife-i mezkûrun¹⁷ bu denlü itibarına sebeb oldur kim,¹⁸ ol zamanda Fatih-i Kostantiniyye Sultan Mehemmed Han (aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdan) hazretleri¹⁹ Bosna diyarı üzerine asker-i zafer-eserleri

10 Revan 1320, v. 8b, 9a; St. Petersburg, faksimile 12b-13b, orijinal v. 11b-12b; Revan 1319, v. 12a, 12b; BB, v. 8a, 8b; BY, v. 7b, 8a; EE, v. 8a, 8b; VEK, v. 10b, 11a; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, s. 141. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Sakin, *a.g.e.*, s. 171, 172; Toroser, *a.g.e.*, s. 16, 17.

11 virilan emr-i şerife: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 12b, orijinal v. 11b – virilen evâmir-i-i şerifede: Revan 1319, v. 12a – virilen evâmir-i şerifde: BY, v. 7b, VEK, v. 10b – virilan emr-i şerife: BB, v. 8a – virilan evâmir-i şerifde: EE, v. 8a.

12 nehy eylemiş iken: Revan 1320, v. 8b; Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8a – nehy eylemişken: St. Petersburg, faksimile s. 12b, orijinal v. 11b; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b.

13 Bosna diyarından: Revan 1320, v. 8b; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b – Bosna diyarında: St. Petersburg, faksimile s. 12b, orijinal v. 11b; Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8a.

14 cümlesin: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 12b, orijinal v. 11b – cümlesi: Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8a; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b.

15 cem' olunmamak kanun değil iken: Revan 1320, v. 8b – ve cem' olunmamak kanun değil iken: St. Petersburg, faksimile s. 12b, 13a, orijinal v. 11b, 12a – cem' olunmak kanun olduğundan Revan 1319, v. 12a (Revan 1319'daki bu ifadenin üzeri çizilerek şu şekilde düzeltilmiştir: cem' olunmamak kanun değil iken); BB, v. 8a, 8b; BY, v. 7b; VEK, v. 10b – cem' olunmak kanun olduğundan: EE, v. 8a.

16 andan mâ'adâ anların ekserini: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – mâ'adâ anların ekseri: Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8a, 8b – mâ'adâ anların ekserinden: BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b.

17 tâife-i mezkûrun: Revan 1320, v. 8b; Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8b; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b – tâife-i mezbûrun: St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a.

18 oldur kim: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b – oldur ki: Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8b.

19 Fatih-i Kostantiniyye Sultan Mehemmed Han hazretleri: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s.

ile teveccüh buyurdularında, ol diyarda (olan)²⁰ umümen reâyâ vü berâyâ pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin²¹ kuvvet vü kudretin bildiklerinde²² karşı gelüb rikâb-ı hümâyûnlarına yüzlerin sürdiler²³ ve bir uğurdan îmâna gelicek²⁴ pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri (bunların bir uğurdan) îmâna geldiklerin göricek bildi kim,²⁵ bunlar kem tâife değildir, şeref-i İslâm ile müşerref olduklarına²⁶ binâen (pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri) benden ne murad idersiz²⁷ taleb eylen didikde²⁸ diyarlarından oğlan cem' olunması murad itdiklerinde²⁹ bu iltimasların kabul idüb³⁰ bunlardan oğlan cem' olunmasını kanun eylediler.³¹ Bunları gerek sünnetli olsun ve gerek olmasın cem' iderler.³² Bunların yoklanması kanun değildir.³³ Meğher bu tâifeden

13a, orijinal v. 12a – Fatih-i Kostantiniyye Sultan Mehmed Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvan hazretleri: Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8b; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b.

20 ol diyarda: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – ol diyarda olan: Revan 1319, v. 12a; BY, v. 7b; EE, v. 8a; VEK, v. 10b – ol diyardan olan: BB, v. 8b.

21 *pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin*: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; BB, v. 8b; VEK, v. 11a – *pâdişâh-ı âlem-penâh*: Revan 1319, v. 12a – *pâdişâh-ı âlem-penâh*: BY, v. 8a; EE, v. 8a.

22 kuvvet vü kudretin bildiklerinde: Revan 1320, v. 8b; BY, v. 8a; EE, v. 8a; VEK, v. 11a – kuvvet-i kudretin bildiklerinde: St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12a – kuvvet vü kudretlerin bildiklerinde: BB, v. 8b.

23 yüzlerin sürdiler: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12a; EE, v. 8a; VEK, v. 11a – yüzlerin sürüb: BB, v. 8b – yüzlerini sürdiler: BY, v. 8a.

24 ve bir uğurdan *îmâna* gelicek: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12a; BY, v. 8a; EE, v. 8a; VEK, v. 11a – ve bir uğurdan *îmâna* gelince: BB, v. 8b.

25 *îmâna* geldiklerin göricek bildi kim: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – bunların bir uğurdan *îmâna* geldiklerin göricek bildi kim: Revan 1319, v. 12a, 12b; BB, v. 8b; BY, v. 8a; EE, v. 8a, 8b; VEK, v. 11a.

26 şeref-i İslâma müşerref olduklarına: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – şeref-i İslâm ile müşerref olduklarına: Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b – şeref-i İslâm ile müşerref olduğuna: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

27 benden ne murad idersiz: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri benden ne murad idersiz: Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b; BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

28 ve taleb eylen didikde: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – taleb eylen didikde: Revan 1319, v. 12b; BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a – taleb eylen deyu buyurdularında: BB, v. 8b.

29 diyarlarından oğlan cem' olmasın murad itdiklerinde: Revan 1320, v. 8b; Revan 1319, v. 12b – diyarlarından oğlan cem' olunmasın murad itdiklerinde: St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – vilâyetlüler bizim diyarımızdan oğlan cem' olsun deyu taleb eylediklerinde: BB, v. 8b – diyarlarından oğlan cem' olunması murad eylediklerinde: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

30 bu iltimasların kabul idüb: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – anlar dahi bu iltimasların kabul idüb: Revan 1319, v. 12b – anlar dahi bu iltimasları kabul idüb: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a – iltimasların kabul buyurub: BB, v. 8b.

31 bunlardan oğlan cem' olunmasını kanun eylediler: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12b – bunlardan oğlan cem' olunmasını kanun buyurdular: BB, v. 8b – bunlardan oğlan cem' olunmasını kanun eylediler: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

32 bunları gerek sünnetli olsun ve gerek olmasın cem' iderler: Revan 1320, v. 8b – bunları gerek sünnetli olsun ve gerek olmasın cem' idüb: St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a – ve bunları gerek sünnetli olsun gerek olmasın cem' iderler: Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b – bunların gerek sünnetli olsun gerek olmasın cem' iderler: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

33 bunların yoklanması kanun değildir: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b – bunların yoklanmasını kanun itmediler: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

olmayub içine dâhil olmasun deyu ihtiyâten³⁴ yoklayalar. Fi'l-vâki bu tâifenin sürisi geldikde muhkem yoklanmak³⁵ lâzımdır. Tâ kim içine Etrâk tâifesinden akçe kuvveti ile kimesne³⁶ dâhil³⁷ olmaya ve Bosna diyarına varan çorvacı [çorbacı, yayabaşı, A.K.] cümle devşirmeye varanlardan³⁸ müstakîm gerekdir. Zira bu tâife Müslüman olmağla aralarına hâricden âdem dâhil olmak âsândır³⁹ ve bu tâifeden bu âna değin cem' olunanın eğer sarayda ve eğer bostanda, eğer sâir yerde ekseri eyü olub⁴⁰ âli mansıblara⁴¹ dâhil olub 'âkil ü dâna olmuşlardır. Ol cihetden⁴² bunları Saray-ı Âmire'ye ve Bostana virüb Türk üzerine virmezler."⁴³

Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi de *Mürî't-Tevârih* adlı eserinde *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'daki rivâyete benzer bir hikâye aktarmıştır:

“Bosna feth olundukda cümlesi birden Müslüman olub pâdişâha ricâ itdiler ki evlâdımız devşirme tarikıyla ahz oluna. Yani reâyâ zimmîleri evlâdından beher sene biner nefer devşirilüb sünnet olunub acemi oğlanı meydanında terbiye, ba'dehu hüsnü'l-vech olanların Enderûn-ı Hümâyûn'a ve kuvvetlülere bağçelere bostancı, bakisi ortalara Yeniçeri yazılır idi ve Yeniçeriler kışlalarında sakin olurlar idi. Müslüman evlâdından olmaz idi. Hatta sünnetli tevellüd iden zimmî evlâdı dahi şüphelü deyu alınmaz idi. Zirâ müslim evlâdı kâr-u kisb bilür hîn-i müzâyakada babası anası yanına kaçar zahmete tahammül itmez deyu, kabul olunmaz idi. Amma reâyâ evlâdı cenkten dönemez, dönse hakkından gelinür kaçamaz deyu böyle kanun kılınmışdı. Çünkü Bosnalı Müslüman oldu evlâdı alınmaz. Anın

34 Bu kelime St. Petersburg nüshasında خطيطا şeklinde yazılmıştır: Faksimile s. 13a, orijinal v. 12a.

35 yoklanmak: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a – yoklamak: Revan 1319, v. 12b.

36 kimesne: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13a, orijinal v. 12a; Revan 1319, v. 12b; EE, v. 8b; BY, v. 8a; VEK, v. 11a – kimse: BY, v. 8a; VEK, v. 11a.

37 Bu kelime St. Petersburg nüshasında yoktur.

38 çorvacı ve cümle devşirmeye varanlardan: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13b, orijinal v. 12b; Revan 1319, v. 12b – çorvacı cümle devşirmeye varanlardan: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

39 BB nüshasında aşağıdaki kısım atlanmıştır: “Meğer bu tâifeden olmayub içine dâhil olmasun deyu ihtiyâten yoklayalar. Fi'l-vâki bu tâifenin sürisi geldikde muhkem yoklanmak lâzımdır. Ta kim içine Etrâk tâifesinden akçe kuvveti ile kimesne dâhil olmaya ve Bosna diyarına varan çorvacı cümle devşirmeye varanlardan müstakîm gerekdir. Zira bu tâife Müslüman olmağla aralarına hâricden âdem dâhil olmak âsândır.”

40 cem' olunanın eğer sarayda ve eğer bostanda, eğer sâir yerde ekseri eyü olub: Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile s. 13b, orijinal v. 12b – cem' olunanın eğer saraydadır, eğer bostandadır ekseri eyü olub: Revan 1319, v. 12b – cem' olunanın eğer sarayda ve eğer bostandadır ekseri: BB, v. 8b – cem' olunanın eğer sarayda ve eğer bostanda ekseri eyü olub: BY, v. 8a; VEK, v. 11a – cem' olunan eğer sarayda ve eğer bostanda ekseri eyü olub: EE, v. 8b.

41 âli mansıblara: Revan 1320, v. 8b – âli mansıblara: St. Petersburg, faksimile s. 13b, orijinal v. 12b – mansıb-ı âlilere: Revan 1319, v. 12b – menâsıb-ı âliye ile çıkub mertebe-i âliye: BB, v. 8b – mansıb-ı âliyelere: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

42 cihetden: Revan 1320, v. 9a; St. Petersburg, faksimile s. 13b, orijinal v. 12b; Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b – vechden: BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

43 Revan 1320, v. 9a; St. Petersburg, faksimile s. 13b, orijinal v. 12b; Revan 1319, v. 12b; BB, v. 8b; BY, v. 8a; EE, v. 8b; VEK, v. 11a.

için evlâdlarının devşirilmesine ricâ itdiler, pâdişâh dahi Müslümandan Bosnalı devşirme olsun deyu icâzet virdi.”⁴⁴

Bu iki kaynağa göre Bosna ahalisi, 1463 yılındaki fetihle birlikte topluca İslam dinini kabul etmişlerdir. Bu durumdan son derece memnun olan Fatih Sultan Mehmed’in (1444-1446, 1451-1481) kendisinden bir talepleri olup olmadığını sorması üzerine, Bosna ahalisi kendi rızaları ile çocuklarının Yeniçeri Ocağı’na acemi oğlanı olarak devşirilmesini rica etmişlerdir. Sultan da Bosnalı Müslüman çocuklarının toplanmasını kanun eylemiş veya buna icâzet vermiştir. Dolayısıyla, Bosnalı Müslümanlardan (Potur oğulları, Potur tâifesi) devşirme alınması fetihten hemen sonra başlamıştır. Diğer bir deyişle *Kavânîn-i Yeniçeriyân* ve *Müri’-Tevârih*, Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilmesinin Bosnalıların bir anda ve kitlesel olarak İslamı kabul etmeleri sonucunda Sultan tarafından onlara verilmiş hususî bir imtiyaz olduğunu iddia etmektedir. Ancak, her iki kaynağın da oldukça geç dönemlere ait olduğunu ve aktardıkları hikâyenin tarihî gerçeklerle örtüşmediğini belirtmemiz gerekir.

Öncelikle, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’da Bosna’dan kimlerin devşirildiği ve bunun hukukî durumu hakkında aktarılan bilgiler tutarsızdır. Bu konuda Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarında “*Yukarıda oğlan cem’i için virilen emr-i şerifde kâfir evlâdından gayrisin cem’ eylemeği nehy eylemişken Bosna diyarında(n) cem’ olunan oğlanların cümlesin Müslüman oğlu Müslüman iken ve cem’ olunmamak kanun değil iken andan mâ’adâ anların ekserini Saray-ı Âmire’ye ve Has Bağçe’ye virdiklerine...*”⁴⁵ şeklinde aktarılan ifade, daha sonraki tarihlerde istinsah edilen diğer beş nüshada farklılaşmıştır: “*Yukarıda oğlan cem’i için virilen emr-i şerife/evâmîr-i şerif(e)de kâfir evlâdından gayrisin cem’ eylemeği nehy eylemişken Bosna diyarından cem’ olunan oğlanların cümlesi Müslüman oğlu Müslüman iken, cem’ olunmak kanun olduğundan mâ’adâ anların ekseri(ni)/ekserinden Saray-ı Âmire’ye ve Has Bağçe’ye virdiklerine...*”⁴⁶ Buna göre, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’ın bütün nüshalarında Bosna’dan yalnızca Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak toplandığı iddia edilmektedir; ancak bunun yasal zemini muğlaktır. Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarına göre Bosnalı Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak toplanmaması için bir kanun yoktu. Bir başka ifade ile Bosnalı Müslüman çocuklarının toplanmasını engelleyen bir kanun vaz edilmemişti. Revan 1319, BB, BY, EE ve VEK nüshalarına göre ise Bosnalı Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak toplanması kanundu.⁴⁷ Öte yandan, nüshalar arasındaki farklılıklar ve karmaşık

44 Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri’-Tevârih*, C. I, İstanbul: Maarif Nezareti, 1338, s. 454; Ahmed Refik [Altınay], “Devşirme Usûlü, Acemi Oğlanlar”, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. V, S. 1-2, 1926, s. 1, 2; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977, s. 145.

45 Revan 1320, v. 8b; St. Petersburg, faksimile 12b, 13a, orijinal v. 11b, 12a. Orhan Sakin, giriş paragrafının önemini fark etmemiş ve sadeleştirme esnasında bazı ifadeleri atlamıştır: “*Devşirme için verilen emr-i şerifte kâfir oğlanlarından başkasını toplamak yasaklanmışken, Bosna diyarından toplanan oğlanların tamamını Müslüman çocukları oluşturur.(13a) Bunların çoğunluğu da ya saraya, ya da Hasbahçe’ye verilir.*” Sakin, a.g.e., s. 171.

46 Revan 1319, v. 12a; BB, v. 8a, 8b; BY, v. 7b; VEK, v. 10b; EE, v. 8a.

47 Nenad Moaçanın, Boşnak tarihçiler Safvet Beg Başağić ve Adem Handžić’in ulusal amaçlarına tarihî dayanak bulmak amacıyla *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’ın Bosna ile ilgili kısmını yanlış tercüme ettiklerini ve çarpıtarak yorumladıklarını iddia etmektedir. Moaçanın, St. Petersburg nüshasından hareketle orijinal metinde “*there be no law which prevent the practise of devshirme in Bosnia/Bosna’da devşirme uygulamasını engelleyen hiç bir kanun yoktur.*” anlamında bir ifade olduğu halde, her iki yazarın maksatlı biçimde burasını sanki “kanunun

hukukî statü, Revan 1319 nüshasının dikkatli bir okuyucusu veya kuvvetle muhtemel *Kavânin-i Yeniçeriyân*'ın diğer nüshalarından haberdar olan başka bir müstensih'in de dikkatini çekmiştir. Şöyle ki bu nüshada “*cem' olunmak kanun olduğundan*” ifadesindeki “olunmak” ve “olduğundan” kelimelerinin üzeri çizilerek, onların yerine derkenar notuyla “olunmamak” ve “değil iken” yazılmış ve ayrıca “sahh” işareti konulmuştur. Dolayısıyla bu ifadenin Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarındaki gibi “*cem' olunmamak kanun değil iken*” şeklinde olması gerektiği vurgulanmıştır (Bkz. Ek 3).⁴⁸ *Kavânin-i Yeniçeriyân*'daki metin içi problemler bir yana, anonim müellifin Bosna'daki uygulamaya ve bunun hukukî statüsüne vukufu da tartışmalıdır. Çünkü *Kavânin-i Yeniçeriyân*'ın Bosna'dan yalnızca Müslüman çocuklarının toplandığı şeklindeki iddiası doğru değildir. Nitekim esâme, eşkâl ve mühimme defterleri bu iddiayı kesin olarak yalanlamaktadır. Mesela, 5 Rebülevvel 973 (30 Eylül 1565) tarihli olup, Yeniçeri Ağası Müezzinzâde (Mirâlem) Ali Ağa'nın (1565-1567) mührünü taşıyan bir esâme defterine göre Bosna Sancağı'ndan toplanan 12 acemi oğlanından 2'si Hıristiyan çocuğudur.⁴⁹ Yine Müezzinzâde Ali Ağa'nın mührünü taşıyan ve tahminen 1565 yılına ait başka bir esâme defterine göre ise Yenipazar (Novi Pazar) kazasından toplanan 60 acemi oğlanından 45'i Müslüman, diğerleri Hıristiyan çocuklarıdır.⁵⁰ Keza, *Kavânin-i Yeniçeriyân*'ın müellif nüshasının yazılmasından kısa bir süre önce tutulan 1603-1604 tarihli bir eşkâl defterine göre de Bosna'dan toplanan 492 cocuktan 410'u Müslüman, 82 tanesi de Hıristiyan'dır.⁵¹ Ayrıca, mühimme defterlerinde

---

Bosna'dan yalnızca Müslüman çocuklarının toplanmasını emrettiği” şeklinde çevirdiklerini belirtmektedir. Bkz. Moaçanın, “Mass Islamization of Peasants in Bosnia”, s. 354; Aynı yazar, “Osmanlı Bosnası”, Çev. Osman Sinkaya, *Türkler*; C. 10, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 400; Aynı yazar, “Defterology and Mythology”, s. 190. Öncelikle, Safvet Beg Başağaç'ın kendi Kütüphânesinde bulunan ve günümüzde Bratislava'da muhafaza edilen nüshayı, yani 1724/1725'te istinsah edilmiş olan BB nüshasını kullanırken, Adem Handžić'in ise tahminen 1705'te istinsah edilen St. Petersburg nüshasını kullandığını belirtmemiz gerekir. Dolayısıyla Safvet Beg Başağaç, elindeki kopya nüsha ne diyorsa tam olarak onu söylemiştir. Burada problem metnin kendisindedir. Krş. Safvet Beg Başağaç-Redžepasić, *Kratka Uputa Prošlost Bosne i Hercegovine: Od 1463 do 1850 godine*, Vlastina Naklada, Sarajevo 1900, s. 19; Safvet Beg Başağaç, *Bosna Hersek Tarihi*, s. 47. Fakat öyle görünüyor ki Adem Handžić, Moaçanın'ın iddia ettiği gibi, Bosna hakkındaki pasajın giriş kısmını Boşnakçaya yanlış tercüme etmiş ve keyfî biçimde yorumlamıştır. Ancak, Moaçanın de nüshalar arasında farklılıklar olabileceği hususunu gözden kaçırmıştır. Handžić'in yaptığı Boşnakça çeviri şöyledir: “*U to vrijeme, kako je sultanskim ukazom o kupljenju gore navedenih dječaka (oglan) bilo zabranjeno uzimati kakve bilo dječake, (kao) dječake nevjernika, nego je naredeno da se dječaci uzimaju iz Bosne od samih muslimanskih porodica. Nije samo naredeno da se dječaci kupe nego je, štaviše, većina njih (iz Bosne) upućivana u sultanski dvor ili u dvorske bašče.*” / *O zaman, yukarıda oğlan toplanması hakkında Sultanın fermanı kâfir evlâdı dışında başka çocukların toplanmasını yasakladığı halde, Bosna'dan yalnızca Müslüman ailelerin çocuklarının alınması emredilmiştir. Onların toplanması emredildikten başka, (Bosna'dan toplananların) çoğu Saray-ı Âmire'ye ve Has Bağçe'ye gönderilmiştir.* Adem Handžić, “O Janičarskom Zakonu”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 46, 1996, (Sarajevo 1997), p. 148. Değerli katkıları ve Handžić'in metnini İngilizceye tercüme ederek kullanmama yardım ettikleri için Fahd Kasumović, Emir O. Filipović ve Amir Duranović'e teşekkür ederim.

48 Revan 1319, v. 12a.

49 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), No. 10177, s. 1, 2.

50 BOA, TSMA.d., No. 9451, s. 1-4. Bu defter ilk olarak şurada kullanılmıştır: Rıfki Melül Meriç, “Bırkaç Mühim Arşiv Vesikası”, İstanbul Enstitüsü Dergisi, S. III, 1957, s. 35-40. Meriç, bu defterin H. 940 (1533) senesinde önce yazılmış olabileceği tahmininde bulunmuş ise de defter, H. 973-975 (1565-1567) yılları arasında Yeniçeri Ağası olarak hizmet eden Müezzinzâde (Mirâlem) Ali Ağa'nın mührünü taşımaktadır.

51 Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, McGill University, Institute of Islamic Studies, Ph.D. Dissertation, Montreal 2011, p. 46; Aynı yazar, “Son Kalan Eşkal Defterlerine Göre Devşirmeliğin Bilinmeyenleri”, *Atlas Tarih*, Nisan 2014, s. 39;

de kefere evlâdı ile birlikte Bosnalı Müslüman çocuklarının da toplanması hakkında pek çok örnek vardır. Mesela, Divân-ı Hümâyûn'dan 1565,⁵² 1573,⁵³ 1578⁵⁴ ve 1609⁵⁵ yıllarında Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarındaki kadınlara ve yine 1589⁵⁶ ve 1595⁵⁷

Aynı yazar, "The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4", *Belleten*, C. LXXIX, S. 286, Aralık 2015, s. 905.

- 52 "Bosna ve Hersek ve Kilis kadınlara hüküm ki taht-ı kazanuzdan şimdiye değin acemi oğlanı için alınugelan oğlanların ekseri sünnetlü olmağla sünnetlü olanları dahi alınugelmiş iken hâliya acemi oğlanı cem'ine varan yayabaşına, sünnetlü oğlan almağa mâni' olduğunuz 'ilâm olunmağın buyurdum ki varıcak şöyle ki sünnetlü olan oğlanlar kadımden ol yerlü olub mücerred acemi oğlan olmak için sonradan varmış olmayalar veyahud acemi oğlanı alınmamak için sünnet olunmuş olmaya. Anun gibi sünnetlü olanları almak murad buldikde mâni olmayub aldırasın, amma bu bahane ile tezvîr ve telbîs ile hâricden varan sünnetlü oğlan yazılmaktan hazer olunub şimdiye değin alınugeldüğü üzre kadîmi yerlü olan sünnetlü oğlanlardan yararların cem' itdiresin." BOA, Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 5, Hüküm 220, s. 96, 13 Safer 973 (9 Eylül 1565). Bu belge ilk olarak Ahmed Refik tarafından kullanılmıştır: a.g.m., s. 2. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 2. Bsk., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984 (1. Bsk. 1943), s. 108. Eşref Kovaçević, bu belge hakkında yazdığı bir makalede, belgede Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarında yalnızca Müslüman çocuklarının toplanmasının emredildiğini iddia etmek suretiyle belgenin anlamını açıkça tahrif etmiştir. Eşref Kovaçević, "Jedan Dokument O Devširni", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 22-23, 1972-73, (Sarajevo 1976), p. 206, 209. Bu çalışmadan haberdar olmamı sağladığı için Fahd Kasumović'e teşekkür ederim.
- 53 "Bosna ve Hersek ve Kilis sancaklarında vâkı' olan kadınlara hüküm ki hâlâ taht-ı kazanuzdan yeniçerilik için acemi oğlanı cem' itmeğe Anadolu Ağası Ferhad Ağa irsâl olunub müşarünileyhe olbabda mufassal berât-ı hümâyûnum virilüb kefere oğullarından cem' olunmak tâyin olunmuşdur. Lâkin zikrolunan üç sancakda umûmen reâyâdan cem' olunugelmekle kemakân cemî' reâyâdan cem' olunmak emr idüb buyurdum ki müşarünileyhin elinde olan berât-ı âlişânım muktezasınca emr olunan acemi oğlanın eğer kefereden ve eğer Potur tâifesindendir, cem' itdirüb kefere oğullarından değildir deyu müşarünileyhe mütearrız olmayasın ve sünnet olmuşdur deyu yarar oğlanları virmekde 'inad itdirmeyesin." BOA, A.DVNS.MHM.d. No. 22, Hüküm 590, s. 299, 26 Rebiülâhîr 981 (25 Ağustos 1573). Bu belge ilk olarak Uzunçarşılı tarafından kullanılmıştır: *Kapıkulu Ocakları*, s. 103; Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 255.
- 54 "Bosna ve Hersek ve Kilis sancaklarında vâkı' olan kadınlara hüküm ki taht-ı kazanuzdan yeniçerilik için acemi oğlanı cem' itmeğe Anadolu Ağası Abdurrahman irsâl olunub müşarünileyhe olbabda mufassal berât-ı hümâyûnum virilüb kefere oğullarından cem' olmak emr idüb buyurdum ki vsul buldukda müşarünileyhin elinde olan berât-ı âlişânım muktezasınca emr olunan acemi oğlanın eğer kefereden ve eğer Müslüman reâyâ tâifesindendir cem' itdirüb kefere oğlanlarından değildir deyu müşarünileyhe mütearrız olmayasın." BOA, A.DVNS.MHM.d. No. 35, Hüküm 49, s. 24, 19 Rebiülâhîr 986 (25 Haziran 1578). Bu belge ilk olarak Uzunçarşılı tarafından kullanılmıştır: *Kapıkulu Ocakları*, s. 106.
- 55 "Bosna ve Hersek ve Kilis sancaklarında olan kadınlara hüküm ki hâlâ taht-ı kazanuzdan olıgeldüğü üzre acemi oğlanı cem' itdirmek için [boş bırakılmıştır] ta'yin ve irsâl olunmuşdur. Buyurdum ki vardukda bu hususa her biriniz bizzat mukayyed olub taht-ı kazanuzdan acemi oğlanı için kefere oğullarından ve Potur oğullarından mezkur elinde olan mufassal ve meşrûh hükm-ü hümâyûnum mucibince acemi oğlanı cem' itdirib ve Potur oğludur ve sünnetlüdür deyu mütearrız olmayasın yeniçeriliğe yarar eğer kefere evladıdır ve eğer Potur oğullarından müşarünileyhe cem' itdirib kimesne mani olmasın ... mani olmak isteyenleri men' ü def eylesesin. Olıgeldüğü üzre Potur oğullarından Bosna vilâyetinden aldırub âher vilâyetden aldırılmaktan ihtiraz eylesesin." BOA, A.DVNS.MHM.d. No. 78, Hüküm 1470, s. 572, 17 Ramazan 1018 (14 Aralık 1609).
- 56 "Bosna beğlerbeğisine hüküm ki hâlâ memâlik-i mahrusemde kadımden cem' olunugelen yerlerden acemi oğlanı cem' iyçün müekkid fermân-ı hümâyûnum sâdır olmağın buyurdum ki vsul buldukda Bosna vilâyetinden dahi üslûb-ı kadîm üzre alınan Potur oğulları sünnetlü olanın amma Türkçe bilmeyüb acemi oğlan gibileri alub Potur oğludur deyu emrime muhalif ahardan oğlan karışmadan begayet ihtiyat eylesesin, bu bâbda ihtimam idüb himâyet ile acemi oğlanlığa yararın alıkoyub yaramazın cem' itmeden ve hilâf-ı emir Türkleşmiş oğlan alınmaktan ihtiyat eylesesin ol bahane ile bir ferden celb ve ahz olunmadan dahi sakınasın." BOA, A.DVNS.MHM.d. No. 66, Hüküm 143, s. 69, 15 Muharrem 998 (24 Kasım 1589). Bu belge ilk olarak Uzunçarşılı tarafından kullanılmıştır: *Kapıkulu Ocakları*, s. 108, 109.
- 57 "Bosna beylerbeyine hüküm ki hâlâ Bosna cânibine yeniçeri için oğlan cem'ine memur olan yeniçeri yaya-

senelerinde Bosna Beylerbeyi'ne gönderilen hükümlerde *kefere oğlanlarını* yanı sıra *Potur oğulları*, *Potur tâifesi*, *Müslüman reaya evlâdı* veya *sünnetlioğlan* diye tabir edilen Bosnalı Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak toplanmasına engel olmamaları emredilmiştir. Mühimme defterlerindeki bu hükümler bir arada değerlendirildiğinde bu üç sancağa acemi oğlanı toplamak için gönderilen yayabaşı veya Anadolu Ağası'na verilen beratların, diğer sancaklara gönderilenlere verilen beratlarla aynı olduğu, yani beratlarında *kefere oğlanlarından* devşirme toplayabilecekleri kaydedildiği halde, *Potur oğullarından* devşirme alabilecekleri hususu özel olarak belirtilmediği için kadıların muhalefet ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle, 1573 yılında Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarındaki kadılara gönderilen hükümde, kazalarından acemi oğlanı toplamak için Anadolu Ağası Ferhad Ağa'nın gönderildiği ve kendisine verilen mufassal berat ile *kefere oğlanlarından* toplamak üzere tayin edildiği aktarıldıktan sonra, görev yaptıkları bu üç sancakta umum reâyâdan acemi oğlanı toplanmakta olduğu hususunun hatırlatılarak, eskiden olduğu gibi bütün reâyâdan acemi oğlanı alınmasının emredilmesi ve Ferhad Ağa'ya *Potur oğullarından* acemi oğlanı toplaması konusunda karşı çıkmamalarının istenmesi bu durumu açıkça göstermektedir. Ancak, bu konuda zaman zaman yaşanan sıkıntıların önlenmesi için Bosna diyarına gönderilen yayabaşına veya Anadolu Ağası'na verilen beratlarda hassaten bu hususun vurgulanması yerine, kadıların veya beylerbeyinin ihtarıyla yetinilmesi de ilginçtir. Ayrıca, mezkûr hükümlerde sultanların bu sancaklardaki kadıları devşirme esnasında dikkatli olmaları konusunda ikaz ettikleri ve sünnetli olsun veya olmasın yalnızca yeniçeri olmaya elverişli yerli *Potur oğullarının* acemi oğlanı olarak toplanmasını emrettikleri görülmektedir. III. Murad'ın, 1589'da Bosna Beylerbeyi'ne eskiden olduğu gibi sünnetli olup Türkçe bilmeyen *Potur oğullarından* acemi oğlanı toplanmasını, *Potur oğludur* diye dışarıdan kimsenin karışmasına izin verilmemesini ve Türkleşmiş oğlanların (Türkçe konuşanların) alınmasından sakınılmasını emretmesi dikkat çekicidir.⁵⁸ Öte yandan, bu hükümlerin hiçbirinde Bosnalı Müslümanların gönüllü olarak çocuklarını acemi oğlanı verdikleri veya gönüllülere öncelik tanınması yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Aksine, Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarındaki kadıların İstanbul'dan gönderilen *yayabaşı* veya *Anadolu Ağası*'nın Müslüman çocuklarını devşirmesini engellemeleri üzerine, *kefere evlâdının* yanı sıra *Potur oğullarından* acemi oğlanı toplamasına mani olmamaları konusunda birçok kez uyarılması, Bosnalı Müslüman çocuklarının toplanması hakkında herhangi bir kanun, düzenli bir uygulama veya Bosnalılara verilmiş hususî bir imtiyaz olmadığını; fakat bunun teâmül hükmüne girdiğini göstermektedir.⁵⁹ Nihayet, Sultan I. Ahmed'in 1609 yılında, yani *Kavânin-i Yeniçeriyân*'ın müellif nüshasının yazılmasından 3 yıl sonra, Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarındaki kadılara *kefere oğullarının* yanı sıra sünnetli *Potur oğullarının* toplanmasına karşı çıkmamalarını ve mani olmak isteyen kimseleri

başlarından Deveci Sefer Subaşı zîde kadruhu irsâl olunub mukaddema alındığı üzere yeniçeri için *Potur oğlanları* dahi alınub sâir kefere oğlanlarıyla Südde-i Saadetime gönderilmek emrim olmuşdur buyurdum ki vardukda emrim mucibince mezbur Sefer Subaşı'nın elinde olan emr-i şerifde ta'yin olduğu sancaklardan oligeldiği üzere *Potur oğlanları* alınub giydirilüb sâir alınan kefere oğlanlarıyla Südde-i Saadetime göndere-sin." BOA, A.DVNS.MHM.d. No. 73, Hüküm 815, s. 371, 20 Zilhicce 1003 (26 Ağustos 1595). Bu belge ilk olarak Murat Yıldız tarafından kullanılmıştır: *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 15 not 87.

58 Bu hususta ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 103-109; V. L. Ménage, "Devşirme", *EF*, Vol. II, Leiden: E. J. Brill, 1991, p. 211; Koyuncu, a.g.m., s. 214-216.

59 Koyuncu, a.g.m., s. 217.

men ve def etmelerini emretmesi de, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın Bosna diyarından yalnızca Müslüman çocuklarının alındığı iddiasını tekdüz etmektedir.⁶⁰

Kavânîn-i Yeniçeriyân'da –ve tabi ki *Müri't-Tevârih*'te– asıl problemli kısım, fetihle birlikte Bosnalıların bir anda İslâmı kucakladıkları, Fatih Sultan Mehmed'in bundan son derece memnun olduğu ve herhangi bir isteklerinin olup olmadığını sorması üzerine Bosnalıların gönüllü olarak kendilerinden devşirme alınmasını istedikleri ve Sultanın da bunlardan çocuk toplanmasını kanun eylediğini –veya buna icâzet verdiğini– anlatan müteakip bölümdür. Bu iddia, modern zamanlarda Fatih Sultan Mehmed tarafından Bosnalı Müslümanlara bahşedilmiş özel bir ayrıcalık miti yaratmış ve Bogomil teorisi ile birleştirilmiştir. Hırvat tarihçi Franjo Rački'nin 1869-1870'te Bosna Kilisesi'nin Bogomilizm inançlarını benimsemiş olabileceği görüşünü ileri sürmesinin ardından, Bogomil tezi Osmanlı fethinden sonra Bosnalıların İslâmı ne kadar büyük şevkle ve hızlı biçimde benimsediklerinin açıklanmasında genel bir kabul görmüştür.⁶¹ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın anlatısı da uluslararası literatürde epeyce bir süre Bosnalıların Bogomil oldukları için kitlesel olarak İslâm dinine geçtikleri iddialarını desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim Safvet Beg Başıagiç'ten başlayarak çok sayıda Boşnak tarihçi, Bosnalıların daha Osmanlı hâkimiyeti öncesinde yerel Ortodoks ve Katolik nüfustan (Sırp ve Hırvatlardan) ayrı bir varlıkları ve kimlikleri olduğunu ispatlamak için Bogomil teorisine sarıldıkları gibi, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da anlatılan hikâyenin de bunun güçlü bir delili olduğunu savunmuşlardır.⁶² Mesela, Adem Handžić, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da çok sayıda Bogomilin Fatih Sultan Mehmed'e boyun eğdiklerinden ve Sultanın Yayçe (Jajce) şehrini ziyareti esnasında İslâmı kabul ettiklerinden söz edildiğini ileri sürmüştür.⁶³ Bu teori, Türk tarih yazıcılığında da yaygın olarak benimsenmiştir. İlk olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1943 yılında yayınlanan *Kapıkulu Ocakları* adlı ünlü eserinde *Kavânîn-i Yeniçeriyân* ve *Müri't-Tevârih*'te aktarılan bu rivâyetleri tenkit etmeksizin kabul ve nakletmiştir.⁶⁴ Bunun yanı sıra, Bosnalıların Bogomil oldukları için kitlesel olarak İslâmı kabul ettiklerini iddia etmiş ve *Potur* teriminin de Bogomillerin başka adı olan *Pataren* teriminden galat olduğunu savunmuştur.⁶⁵ Bundan sonra Bogomilizm ve toplu ihtida teorisi, bazı makul yaklaşımlar bir kenara bırakılacak olursa,⁶⁶ Türk tarihçiler arasında

60 BOA, A.DVNS.MHM.d, No. 78, Hüküm 1470, s. 572, 17 Ramazan 1018 (14 Aralık 1609).

61 Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, Çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, s. 65-68; Koyuncu, a.g.m., s. 225-229. Bkz. Ferdinand Schevill, *The History of the Balkan Peninsula: From the Earliest Times to the Present Day*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1922, pp. 164, 202; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company, Inc., 1958, pp. 106, 235, 236.

62 Başıagiç, *Bosna Hersek Tarihi*, s. 46, 47; Malcolm, a.g.e., s. 66-68. Ayrıca bkz. Koyuncu, a.g.m., s. 227-229.

63 Adem Handžić, *Population of Bosnia in the Ottoman Period: A Historical Overview*, İstanbul: IRCICA, 1994, p. 23. Krş. Aynı yazar, "O Janičarskom Zakonu", s. 141, 149, 150.

64 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 18, 19; Aynı yazar, "Devşirme", *İA*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 564; Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, s. 35.

65 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, 5. Bsk., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988 (1. Bsk. 1943), s. 84, 85, 551, 554.

66 Halil İnalçık, emlaklarını kaybetmek istemeyen Bogomillerin kitleler halinde İslamiyeti kabul ettikleri keyfiyetinin efsaneden ibaret olduğunu ileri sürmüştür: "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 152, 153, 181. Keza, Feridun M. Emecen de, Bosna'da İslâmın birden bire değil, tedrici olarak yayıldığını ve Bosna'nın İslâmlaşma sebepleri arasında en zayıf faktörün Bogomilizm olduğunu belirtmektedir: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul:

birinden diğerine sirayet ederek geniş bir kabul görmüştür.⁶⁷ Ayrıca, klasik dönemde diğer Müslümanlardan devşirme alınmadığı halde, Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilmesi de yine Bosnalıların gönüllü oldukları veya topluca İslamı kucakladıkları için onlara verilmiş hususî bir ayrıcalık; hatta mükâfat şeklinde değerlendirilmiştir.⁶⁸ Türkiye’deki pek çok tarihçi nazarında bu görüş hâlen popülerliğini muhafaza etmektedir. Ancak, bütün bu iddialar geçersizdir ve sürecin yeni baştan gözden geçirilmesi gereklidir. Çünkü *Kavânin-i Yeniçeriyân* ve *Mürî’-Tevârih*’in aksine dönemin Osmanlı kaynaklarında fetihle birlikte herhangi bir İslamlaşma hadisesinden bahsedilmediği gibi, Bosna seferine bizzat katılan ve Yayçe’nin teslim oluşuna tanıklık eden Tursun Bey’in eserinde de toplu ihtida olayı bir yana, soylular veya sıradan ahali arasında tek bir İslamlaşma hadisesinden bile söz edilmemektedir. Bilakis, Tursun Bey, bu seferde Fatih Sultan Mehmed’in dört

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 69. Ayrıca bkz. Aynı yazar, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, 2. Bsk., İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 307-309.

- 67 Kâmil Kepeci, *Tarih Lûgati*, İstanbul: Tan Matbaası, 1952, s. 104; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. I, İstanbul: İskit Yayınevi, 1957, s. 365, 499; Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 102, 144, 145; Mücteba İlgürel, “Acemi Oğlanı”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 324; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 39; Aynı yazar, “Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Genel Türk Tarihi*, C. 6, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 184; Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 308, 309; Aynı yazar, “Devşirme”, s. 255; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 780; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, s. 141; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, s. 187, 189; Ahmed Akgündüz - Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 46, 47; Murat Akgündüz, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2003, s. 125; Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005, s. 273; Serdar Özdemir, *Osmanlı Devleti’nde Devşirme Sistemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008, s. 110, 122, 213; Murat Yıldız, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, s. 7, 15; Aynı yazar, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011, s. 22, 28; Aynı yazar, “15.-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, C. 3, S. 3, 2011, s. 386; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s. 195, 196, 550; Galip Çağ, “Osmanlıların Balkanları Fethinde İslam Kimliğinin Etkisi/Katkısı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2, Kasım 2012, s. 135-137.
- 68 Ahmed Refik, *a.g.m.*, s. 1, 2; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 18, 19; Aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, s. 84, 85; Cezar, *a.g.e.*, s. 365, 499; Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 144, 145; Yavuz Ercan, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, *Bellekten*, C. L, S. 198, Aralık 1986, s. 700-703, 715; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1992, s. XI, 9, 10, 37, 38; Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 39; İlgürel, *a.g.m.*, s. 324; Özcan, “Devşirme”, s. 255; Ünal, *a.g.e.*, s. 195, 196; Yıldız, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, s. 15; Aynı yazar, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına*, s. 28; Aynı yazar, “Edirne Bostancı Ocağı”, s. 386; Hava Selçuk, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432-1482)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, s. 93, 94; M. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 124, 125; Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası: Bosna*, İstanbul: Kitapyayınevi, 2006, s. 13; Zafer Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 46; Münteha Gül Akmaz, “Evliya Çelebi in Bosnia”, *2nd International Symposium on Sustainable Development, June 8-9 2010*, Sarajevo 2010, s. 386; Altan Çetin - Galip Çağ, “Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, S. IX, Ocak-Nisan 2011, s. 30-32; Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi*, s. 187; Akgündüz - Öztürk, *a.g.e.*, s. 46, 47. Akgündüz ve Öztürk, Bosnalıların ısrarı üzerine kendilerinden gönüllü olarak devşirme alındığı konusunda ısrarcıdır: “Hatta Müslüman Boşnaklar; Müslüman olduklarından dolayı kendi çocukları devşirilmeye tâbi tutulmadığından, ısrarla bu kanun gereği çocuklarının toplanmasını kendileri arzu etmişlerdir. İsrarlı arzuları üzerine, Müslümanlardan sadece Boşnaklar devşirme kanununa tabi olmuşlardır. Bunlara Poturoğulları denmektedir.” Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi*, s. 187; Akgündüz - Öztürk, *a.g.e.*, s. 46.

vilâyeti fethettiğini, madenlerine eminler atadığını, reayaya cizye vergisi koyduğunu ve büyük ganimetlerle İstanbul'a döndüğünü kaydetmiştir.⁶⁹ Üstelik tahrir defterleri de Nedim Filipović'ten başlayarak pek çok tarihçinin işaret ettiği üzere, Bogomillerin topluca ihtida ettikleri tezini tekzip etmekte ve Bosna'da İslamlaşmanın fetihle birlikte birden bire değil, tedricen meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1469 tarihli Bosna Sancağı icmâl tahrir defterine göre Bosna Sancağı'nda (Hersek bölgesi dâhil), 264'ü köylerde, 68'i şehirlerde olmak üzere, yalnızca 332 hane Müslüman nüfus kaydedilmiştir. Buna karşı 37.125 Hıristiyan hane, 8.770 mücerred ve 147 bive yazılmıştır. Bu veriler fetihden altı yıl sonra Bosna Sancağı'nda Müslüman nüfus oranının %1'den bile az olduğunu ve toplu ihtida teorisinin bir efsaneden ibaret olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Keza aynı deftere göre Bosna Sancağı'nda kayıtlı 510 tımandan (243 müstahfız-267 eşkinici tımarı) 375'inin Müslüman, 123'ünün ise bir kısmı aristokrat olan Hıristiyan sipahilerin elinde olması, 7 tımarın müştereken Müslüman-Hıristiyan sipahiler tarafından tasarruf edilmesi ve ayrıca 5 mevkuf tımarın bulunması Bosnalı soyluların topraklarını ve imtiyazlarını kaybetmemek için İslama geçtikleri iddialarını da çürütmüştür.⁷¹ Dolayısıyla fetihle birlikte toplu ihtida yaşanmadığı için Fatih Sultan Mehmed ile Bosnalılar arasında herhangi bir anlaşma yapılmış olması da mümkün değildir ve *Kavânîn-i Yeniçeriyân ve Mûri't-Tevârih*'in iddia ettiği gibi ortada Sultan tarafından hususî bir imtiyaz veya mükâfat verilebilecek *Nev-Müslim* bir kitle de olmamıştır. Ancak, Bosna'nın Balkanların diğer bölgelerine nazaran İslamlaşma açısından müstesna bir yere sahip olduğu da muhakkaktır. Nitekim müteakip yıllarda Bosna'da İslamlaşma oranı giderek yükselmiştir. Tahrir defterleri, Bosna Sancağı'nda Müslüman nüfus oranının 1485'te %12,3 olduğunu,⁷² 1489'da ise %15,9'a ulaştığını göstermektedir.⁷³ Ömer Lûtfî Barkan'ın Defter-i Hakanî kayıtlarına dayalı olarak yayınladığı 1520-1535 yıllarına ait nüfus cetveline göre de Müslüman nüfus oranı Bosna Sancağı'nda %46,3'e, Hersek Sancağı'nda %42,5'e, İzvornik

69 "Fi'l-cümle bu mübârek seferde dört vilâyeti feth ü istihlâs idüp, sancak-beği ve kâdılar nasb idüp, ma'â-dinleri üzere emînler konulup, re'âyâyı cizye-i şer'î vaz' olundu. Bu feth-i mübîn ile ganâyim-i azâyim-i bî-nihâyet ile mürâca'at buyurdu. Dârü's-saltana İstanbul'a geldi." Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977, s. 128; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, 2005, s. 251. Tursun Bey'in bahsettiği dört vilâyet Bosna Kralı toprakları, Pavlioğulları toprakları, Kovaçoğulları toprakları ve Hersek (Stjepan Kosaça) topraklarıdır. Oruç, aynı yer.

70 Denis Bašić, *The Roots of the Religious, Ethnic, and National Identity of the Bosnian-Herzegovina [sic.] Muslims*, Ph.D. Dissertation, University of Washington, 2009, pp. 269, 271, 289; Malcolm, a.g.e., s. 102, 103; Alexander Lopasic, "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia", *Journal of Islamic Studies*, Vol. 5, No. 2, 1994, p. 165.

71 Hatice Oruç, "Christian Sipahis in the Bosnian Sandjak (15th Century)", *Archivum Ottomanicum*, No. 26, 2009, pp. 7-12. Krş. İnalçık "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na...", s. 152, 153, 181. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyenler Oktay Özel- Mehmet Öz, İmge Yayınları, 2000, s. 458-459. Hıristiyan sipahiler hakkında geniş bilgi için bkz. İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na...", s. 137-184; Melek Delilbaşı, "Christian Sipahis in the Tırhala Taxation Registers (XVth and XVIth Centuries)", *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Ed. Antonis Anastasopoulos, Herakleion: Crete University Press, 2005, pp. 87-113. Bu makalenin Türkçesi şurada yayınlamıştır: Melek Delilbaşı, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolular ve Balkanlar'daki İzleri*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, ss. 325-351.

72 Malcolm, a.g.e., s. 103; Bašić, a.g.t., s. 271.

73 Bašić, a.g.t., s. 269, 271; Lopasic, a.g.m., s. 166; Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 300. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des Études Balcaniques*, III, Sofia, 1969, pp. 75-103.

Sancağı'nda ise %16,5'e ulaşmıştır.⁷⁴ Bu rakamlar 1490 yılından sonra Bosna ve Hersek sancaklarında İslamlaşma sürecinin hızlandığına işaret etmektedir. İzvornik Sancağı'nda Müslüman nüfus oranının nispeten düşük olması Srebreniça ve Yayçe'nin fetihten sonra Macaristan'ın eline geçmesi ve sırasıyla 1512 ve 1527'de yeniden Osmanlı topraklarına katılmasının bir sonucudur. Öte yandan, Bosna'da İslamlaşma süreci istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiş ve 1604 yılında Bosna Sancağı'nda Müslüman nüfus oranı %71'e çıkmıştır.⁷⁵ Bu veriler açık şekilde Bosna ve Hersek'te İslamlaşmanın zaman içinde meydana geldiğini ve Bogomil tezinin Bosna'daki İslamlaşma hadisesini açıklamak için tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır.⁷⁶ Kaldı ki modern araştırmalar da Bosna Kilisesi'nin Bogomil olduğu tezinin zayıflığını ve İslamlaşma olgusunun yerel Ortodoks ve Katolikler arasında, hatta fetihten sonra Osmanlılar tarafından bölgede iskan edilmiş olan Ulahlar arasında bile yaygın bir fenomen olduğunu göstermiştir.⁷⁷ Netice itibarıyla *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın ve *Mürî't-Tevârih*'in kitlesel ihtida rivâyeti anakronik ve geriye dönük romantik bir kurgudan başka bir şey değildir. Tabiatıyla Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilme sebebi hakkında aktarılan bilgiler de muhayyeldir. Muhtemelen kendisi de Bosnalı bir devşirme olan anonim yazar, Fatih Sultan Mehmed'in Bosna'yı fethinin etkilerini dinî bir gayretkeşlikle abartmış ve bu uygulamayı meşrulaştırmak istemiş görünmektedir. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın yazıldığı sırada sadaret makamında Boşnak asıllı bir sadrazamın bulunmasının anonim yazarın düşüncesi üzerindeki etkisi ise meçhuldür.

II- Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilme Sebebi ve Bu Uygulamanın Başlangıcı Hakkında Bazı Mülâhazalar

Kavânîn-i Yeniçeriyân ve *Mürî't-Tevârih*'te Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilme sebebi ve bu uygulamanın ne zaman başladığı hakkında aktarılan rivâyetler görüldüğü üzere sâkıttır. Mevcut verilere göre, bu konudaki en erken örnek, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine aittir. Nişancı Feridun Ahmed Bey (ö. 1583), *Münşeâtü's-Selâtîn* adlı eserinde 18 Şevval 921 (25 Kasım 1515) tarihinde yapılan Divân-ı Hümâyûn toplantısında alınan kararlar arasında Bosna ve Hersek sancaklarında Müslüman çocuklarından acemi oğlanı toplanmasına dair şu kaydı düşmüştür: "...*Bosna Beği Mustafa Paşa'ya ve Hersek Beği Evrenos oğlu İskender Beğe bin yeniçeri oğlanı cem' itmek emr olundu, Müslüman olan Poturnak oğullarından...*" Feridun Ahmed Bey, burada acemi oğlanı alınacak Bosnalı Müslümanlara *Poturnak* dendiği bilgisi dışında

74 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, 1953-1954, s. 235, 237.

75 Handzic, *a.g.e.*, s. 31, 32.

76 Bosna'da İslamlaşma süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Koyuncu, *a.g.m.*, s. 230-233.

77 John V. A., Fine, "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society", *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Ed. Mark Pinson, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993, pp. 12-19; Malcolm, *a.g.e.*, s. 104, 110; Lopasic, *a.g.m.*, s. 164-168; Handzic, *a.g.e.*, s. 21-25; Florian Bieber, "Muslim Identity in the Balkan States before the Establishment of Nation States", *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 1, 2000, pp. 19, 20; Ahmet S. Aliçiç, "Hersek'te İslâm'ın Yayılması", Çev. Hatice Oruç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 2, 2006, s. 249-251; Bašić, *a.g.t.*, s. 273, 285, 286; Ines Ašćerić-Todd, *Dervishes and Islam in Bosnia: Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society*, Leiden-Boston: Brill, 2015, pp. 11-21; Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 309; Aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 69. Geniş bilgi için bkz. Koyuncu, *a.g.m.*, s. 225-233.

uygulamanın sebebi ve ne zaman başladığı hakkında herhangi bir izahat vermemiştir. Yukarıda sözü edilen mühimme defterleri de bu konuda ketumdur. Nitekim Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarından Potur oğulları denilen Müslüman çocuklarının da devşirilebileceği hakkındaki 1565-1609 yıllarına ait hükümlerde yer alan *şimdiye değin, alınugeldiği üzre, alınugelân, alınugelmış iken, kemakân, kadîmden cem' olunugelen, üslûb-ı kadîm üzre, mukaddema alındığı üzre, olıgeldiği üzre* gibi ifadeler bir yana bırakılırsa, bu uygulamanın ne zaman başladığına dair hiçbir ipucu yoktur. Keza, söz konusu hükümler, hususî bir imtiyaz veyahut Bosnalı Müslüman çocuklarının hangi sebepten dolayı devşirildikleri hakkında da suskundur. Dolayısıyla mühimme defterlerindeki kayıtlardan da kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak, öyle görünüyor ki acemi oğlanı olarak alınacak Potur oğullarında aranan temel kıstas, Türkçe bilmemeleri ve yerli olmaları koşuluyla *yenîçeriliğe yarar* olup olmamalarıydı.⁷⁸ Diğer taraftan, bu kayıtlarda Bosnalı Müslüman ailelerin çocuklarını kendi istekleriyle yayabaşına veya Anadolu Ağası'na acemi oğlanı olarak verdikleri veya devşirme esnasında gönüllü çocukların toplanmasına öncelik gösterilmesi hakkında herhangi bir kayıt bulunmadığını bir kez daha vurgulamamız elzemdir.

Bosnalı Müslüman çocuklarının neden ve ne zamandan itibaren acemi oğlanı olarak devşirilmeye başlandığı meselesinde literatürde de görüş birliği yoktur. Bogomil tezini destekleyen tarihçiler, bu uygulamanın toplu ihtida üzerine fetihten hemen sonra başladığı ve Bosnalıların kendi rızalarıyla çocuklarını devşirme olarak verdikleri konusunda müttefiktirler. Yukarıda belirtildiği üzere, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kavânîn-i Yenîçeriyân ve Mürî't-Tevârih'e* dayanarak bu uygulamanın fetihten sonra Bosnalıların ricası üzerine başladığını ve Boşnaklardan gönüllü olarak devşirme alındığını iddia etmiş ve bu görüş Türk tarih yazıcılığında yaygın biçimde benimsenmiştir.⁷⁹ Buna karşılık, Kemal Beydilli, Osmanlı Devleti tebaası olan Hıristiyan ahalinin çocuklarının devşirilmesinin bile aslında dinî bakımdan sakıncalı bulunduğu dikkat çektiği gibi, Bosnalı Müslümanların devşirilmesinin gerekçesi olarak da bunların mühtedi olmalarının gösterilmesinin meseleye kesin bir açıklık getirmediği kanaatinde dir.⁸⁰ Y. Hakan Erdem de geleneksel Osmanlı anlatımındaki Boşnakların Müslümanlığa geçtikten sonra kendi istekleri ile devşirmeye tabi tutuldukları şeklindeki açıklamayı reddetmektedir. Erdem, bu meseleyi İslam hukukundaki kölelik müessesesi ile açıklama eğilimindedir ve Bosnalı Müslüman çocukların zorla devşirildiğini ima etmektedir.⁸¹ Devşirmenin gönüllülük esasıyla işleyen bir sistem olmayıp kölelik mefhumu etrafında değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olan Gülay Yılmaz ise Müslümanlardan devşirme alınan tek yer olan Bosna'da da bunun Bosnalıların ricası üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından verilen *sözde 'özel izinle'* uygulandığını belirterek *Kavânîn-i Yenîçeriyân*'ın anlatısına ihtiyatla yaklaşmaktadır.⁸² Barbara Jelavich, Bosnalı Müslümanların bizzat kendilerinin devşirme

78 Bkz. not 52-57.

79 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 18, 19. Bkz. not 67 ve 68.

80 Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 451.

81 Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitapyayinevi, 2004, s. 17, 18.

82 Yılmaz, "The Devshirme System...", s. 905. Krş. Aynı yazar, "Becoming a Devshirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire", *Children in Slavery Through the Ages*, Eds. Gwyn Campbell, Suzanne Miers and Joseph C. Miller, Ohio: Ohio University Press, 2009, p. 122; Aynı yazar, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, s. 32, 35, 46.

uygulamasına dâhil edilmeyi istediklerini belirtmektedir.⁸³ Antonina Zheliazkova, Bosna köylü reâyâsının, çocuklarının devşirme yoluyla Yeniçeri Ocağı veya saray hizmetine girmesini sosyal değişim ve zenginlik vasıtası olarak gördükleri için Balkanların diğer bölgelerinden farklı olarak çocuklarının devşirme alınmasına hiç direnmediklerini iddia etmektedir.⁸⁴ Jean-François Solnon da benzer kanaattedir. Ona göre Boşnaklar, İslamı kabul etmelerine karşın, devşirmeye tâbi tutulmayı kendileri talep etmişlerdi. Çünkü bu uygulama kurbanlarına toplumsal bir yükselme, hatta pek az ailenin sağlayabileceği parlak bir gelecek temin ediyordu.⁸⁵ Eşref Kovačević, Osmanlıların erken dönemde yalnızca yerli gayrimüslimlerden ve savaş esirlerinden acemi oğlanı topladıkları halde, Bosna’da İslamlaşmanın yaygınlaşmasından sonra hem gayrimüslim, hem de Müslümanlardan devşirme almaya başladıklarını ve sonradan yapılan düzenlemelerle ağırlıklı olarak Müslümanlardan acemi oğlanı alındığını belirttiğinden sonra Safvet Beg Bašagić ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın da benimsedikleri *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’a dayalı geleneksel anlatıma göre bunun Fatih Sultan Mehmet devrinde olduğunu nakletmiştir. Ona göre, Bosnalı Müslümanlar gönüllü şekilde çocuklarını devşirme olarak veriyorlardı. Kovačević, ayrıca Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden itibaren Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarından yalnızca Müslüman çocuklarının devşirildiğini ileri sürmektedir.⁸⁶ Mustafa İmamović, Bosnalıların sosyal ve ekonomik beklentilerle ve kendi rızalarıyla çocuklarını Yeniçeri Ocağı’na devşirme olarak verdikleri; ancak bunun 16. yüzyıl başlarından önce olmadığını ve ilk örneğin 1515’te yaşandığını iddiasındadır. İmamović’e göre, Bosna’da uygulamada sadece ailelerin onayı veya kendi istekleri halinde acemi oğlanı alınmaktaydı.⁸⁷ Slobodan İlic, Potur tâifesi çocuklarından devşirme alınmasını, Poturların İslamı yüzeysel olarak kabul etmesine ve devletin bunların Müslümanlıklarının ciddiyetine pek fazla ikna olmamasına bağlamaktadır.⁸⁸ Denis Bašić, Bosnalı Müslümanlardan gönüllü olarak devşirme toplandığı görüşünde olup, bunun Osmanlı kaynaklarında [*Kavânîn-i Yeniçeriyân*’da, A.K.] aktarılan Boşnaklarla Sultan arasında yapılan bir anlaşmanın sonucu olarak veya Bosna Poturlarının başlangıçta gerçek Müslüman kabul edilmemiş olması şeklinde iki ihtimalle açıklanabileceği düşüncesindedir.⁸⁹ Colin Imber, 1463’ten itibaren tahrir defterlerinin Osmanlı fethinden sonra Bosna’da çok kimsenin Müslüman olduğunu gösterdiğinden hareketle devşirmenin Bosna’da nasıl başladığı konusunda, 17. yüzyıl başlarında kaleme alınmış

83 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 46.

84 Antonina Zheliazkova, “The Penetration and Adaptation of İslam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 5, No. 2, 1994, s. 197.

85 Jean-François Solnon, *Sarık ve İstanbul. Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV-XX. Yüzyıllarda Çatışma ve Karşılıklı Hayranlık*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Doğan Kitap, 2013, s. 150, 151; Kadir Albayrak, “Balkanlar’da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmîyet”, *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, Cilt 1: Muğlaklıktan Berraklığa*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2016, s. 375.

86 Kovačević, a.g.m. s. 204-209. Kovačević, bu iddiasını 52 no.lu dipnotta aktardığımız belgeye dayandırmakta ise de belgeyi yanlış yorumladığı ve iddiasının uygulamadaki örneklerle aykırı olduğu açıktır.

87 Mustafa İmamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: Boşnjačka zajednica kulture “Preporod”, 1997, s. 142, 143.

88 Slobodan İlic, “‘Bosna Bogomilleri’ ve İslamlaşma: Bilimsel Bir Yanılığdan Ulusal Bir Mito’s’a”, *Mersin Üniversitesi, 1. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, Bildiriler*, [Mersin]: Mersin Üniversitesi, [1998], s. 324.

89 Bašić, a.g.t., s. 306, 308.

olsa da *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da anlatılanlara hiç değilse bir ölçüde güvenilebileceği kanaatindedir.⁹⁰ Alexander Lopasic, devşirme sisteminde Bosna'nın farklı bir yeri olduğu ve Bosnalı Müslümanların hususî bir statüye sahip buldukları inancındadır. Ona göre, erken bir devirde Bosnalı Müslümanların çocuklarını yeniçeri saflarına göndermelerine izin verilmiştir; ancak bunun sebebi bilinmemektedir. Lopasic, Bosna'nın sınır vilâyeti oluşunun bunda etkisi olabileceği düşüncesindedir.⁹¹ Noel Malcolm, toplu ihtida ve Bogomil teorisini reddetmekle birlikte, Slovenyalı (Avusturyalı) Katolik yazar Benedikt Kuripešić'ten hareketle devşirme konusunda Bosna ahalisinin ayrıcalıklı bir yeri olduğu görüşündedir. Nitekim Bosna'da bizzat bulunan Kuripešić'in de 1530 yılında belirttiğine göre, Sultan Süleyman, "daha yapılı, daha yakışıklı ve daha kabiliyetli" olmaları nedeniyle, diğer Türklerden (Turaka) ayrılan Bosnalıların "en iyi, en dindar ve en sadık halk" olduğuna inandığı için, ordusuna Bosnalıları katmayı tercih etmekteydi.⁹² Nenad Moaçanın ise devşirme konusunda Bosna Müslümanlarının özel bir imtiyaza sahip olduğu hususunu reddederek, Anadolu'daki Türk/Türkmenlere karşı yaygın bir güvensizlik olduğunu ve Osmanlı devlet adamlarının Bosnalıları daha güvenilir bulduklarını iddia etmektedir.⁹³ Ona göre, Bosna'da İslamlaşma hareketinin yaklaşık 1500'den sonra hızlanması üzerine muhtemel iyi asker ve saray hizmetlisi kaybını telafi etme konusunda endişeye kapılan devlet adamları, Bosnalı Müslümanlardan devşirme almaya başlamışlardır.⁹⁴ Moaçanın, ayrıca Bosna'da İslamlaşmanın hızlanması sebebiyle cizye kaybından kaynaklanan zararın da bu şekilde tazmin edilmiş olabileceği görüşündedir.⁹⁵ Öte yandan bu konudaki yeni bir bulgu, uygulamanın başlangıcı konusunda Moaçanın'ın iddiasını desteklemektedir. Nitekim Gülay Yılmaz, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mütferrik Defterler koleksiyonunda bulunan 36805 no.lu defterdeki eşkâl bilgilerine göre H. 899 (1493-1494) senesinde, Hersek Sancağı'ndan devşirilen 12-15 yaşlarındaki 147 acemi oğlanının tümünün Hristiyan ailelere mensup olduğunu tespit etmiştir.⁹⁶ Kanaatimize göre, literatürde Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilmesi hakkında *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a ve *Mürî't-Tevârih*'e dayalı olan bütün görüş ve değerlendirmeler geçersizdir. Keza Yılmaz'ın bulgusu da bölgenin fethinden 30 yıl sonra Hersek Sancağı'nda Müslüman çocuklarının devşirilmesine henüz başlanmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, Potur oğullarından, sureten İslamlaştıkları ya da gerçek Müslüman kabul edilmedikleri veya Bosna'nın sınır vilâyeti olmasından dolayı devşirme alındığı şeklindeki iddialar da varsayımdan ibarettir. Ayrıca, bu meseleyi şerî hukukla

90 Imber, *a.g.e.*, s. 178.

91 Lopasic, *a.g.m.*, s. 172.

92 Malcolm, *a.g.e.*, s. 122.

93 Moaçanın, "Mass Islamization of Peasants in Bosnia", s. 354; Aynı yazar, "Osmanlı Bosnası", s. 400, 401. Aynı yazar, "Defterology and Mythology", s. 190.

94 Moaçanın, "Mass Islamization of Peasants in Bosnia", s. 354; Aynı yazar, "Osmanlı Bosnası", s. 400, 401.

95 Moaçanın, "Defterology and Mythology", s. 190.

96 Gülay Yılmaz, " 'Body Politics' and 'Devshirme' in the Ottoman Empire: The Levied Children of Herzegovina", *14th International Congress of the Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, Sofia, Bulgaria. 24-28 July, 2017, Sofia University "St. Kliment Ohridski" (Basılmamış bildiri). Bu bilgiyi paylaştığı ve kullanmama izin verdiği için kendisine müteşekkirim. Bu hususta ayrıca bkz. Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, s. 55, 71-76 ve "The Devshirme System...", s. 924.

açıklamaya çalışmaktan ziyade, siyaseten ve askerî ihtiyaçlar bakımından değerlendirmek daha doğrudur.⁹⁷

Görüldüğü üzere uygulamanın başlangıcı ve sebebi meselesi bir muammâdır. Bize göre, bu meselenin çözümünde aydınlatılması gereken ilk hususlardan birisi *Poturnak/Potur oğullarının* kimliğidir. *Poturnak* terimi 1515'te zuhur ettikten sonra, tahrir defterlerinde (1539) ve mühimme defterlerinde (1565 ve sonrasında) Bosna, Hersek ve Kilis sancaklarından Müslüman çocuklarının devşirilmesi hakkındaki hükümlerde yerini *Potur*, *Potur oğulları*, *Potur tâfesi* ve sünnetlioğlan gibi terimlere bırakmıştır. *Potur* teriminin anlamı ve etimolojisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bogomil tezini destekleyen bilim adamları bu terimin Katolik Kilisesi ve Latin kaynaklarında *düalist* ve *neo-Maniheist* heretikler için kullanılan *Patarin* veya *Pataren* teriminden türediğini savunmuşlardır. Yukarıda belirtildiği üzere, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da benimsediği bu görüş, onun ardından Türk tarihçiler arasında yaygınlaşmıştır. Bazı bilim adamları *Potur* teriminin *yarım Türk (yarım Müslüman)* anlamındaki *po-turçin* veya *polu-turçin* tabirinden geldiğini iddia etmişlerdir. Bazıları ise bu terimin *köylü* ve *kaba insan* anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Hatta bu terimin Türkçedeki *potur* (arka tarafı kırmalı, bacakları dar bir pantolon türü) kelimesinden geldiği görüşü dahi ortaya atılmıştır. Nihayet, bazı bilim adamları da *Potur* teriminin mühtedileri, yani Türkleşmiş veya İslamı kabul etmiş kişileri tanımlamak için kullanılan Slavca bir terim olduğu görüşünü savunmuşlardır ki bizim de düşüncemiz bu yöndedir. Osmanlı kaynaklarındaki *Poturnak* ve *Potur* terimleri Slavca kökenli akraba terimlerdir. *Poturnak* kelimesi, Bulgarca "Türkleşmiş veya Türklüğü kabul eden Hıristiyan" (Müslümanlaşmış kişi, mühtedi) anlamındaki *Poturnak/Poturnyak* sıfatından Türkçeye geçmiş ödünç bir kelime olup, bunun Sırpça-Hırvatça ve Boşnakça karşılığı *Poturçenjak*'dır. *Potur* terimi ise onların kısaltmasıdır. Ayrıca, Slav dillerindeki *Poturci*, *Poturçin*, *Poturçen*, *Poturçenjak*, *Poturnak* ve *Poturica* terimleri, Hıristiyan Slavlar arasında küçümseyici şekilde mühtedileri ifade etmek üzere kullanılan eş anlamlı sözcüklerdir. Nitekim *Pomaklara* ve *Torbeşlere* de Hıristiyan komşuları tarafından *Potur* adı verilmiştir. Osmanlı devlet adamlarının daha 16. yüzyıl başlarında Slavların mühtediler için kullandıkları bu terimleri benimsedikleri görülmektedir. Ancak, 1515 yılındaki kayıt dışında devşirme hakkındaki belgelerde *Poturnak* kelimesine rastlanmaz. *Potur* terimi ise mevcut verilere göre ilk defa 1539 yılında Bosna, Hersek ve İzvornik Sancakları Kanunnâmesi'nde geçmektedir. Burada *Potur* terimi Müslüman kelimesiyle eş anlamlı olup, Bosnalı bütün Müslümanları nitelemek için kullanılmıştır.⁹⁸ 1570-1577 yılları arasında Bosna'da bulunmuş olan Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1600) ise

97 Koyuncu, a.g.m., s. 221-224. Devşirme hukuku hakkındaki tartışma ve görüşler için bkz. P. Wittek, "Devshirme and Sharia", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XVII, No. 2, 1955, pp. 271-278; V. L., Ménage, "Some Notes on Devşirme," *Bulletin of the School of Oriental African Studies*, Vol. XXIX, No. 1, 1966, pp. 64-78; Aynı yazar, "Devshirme", s. 210, 211; Özcan, "Devşirme", s. 256, 257; Speros Vryonis, "Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel – Mehmet Öz, Ankara: İmge Yayınevi, 2000, ss. 517-554; Gümeç Karamuk, "Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel – Mehmet Öz, Ankara: İmge Yayınevi, 2000, ss. 555-572; Beydilli, a.g.m., s. 451.

98 "Ve ispençe dahi kâfiriden yirmi beşer akçe alına. Ve *Potur*'dan ki evlidir, yirmi ikişer akçe alına. Ve ergen *Potur*dan ki balığ ola, on ikişer akçe alına. Ve Müslüman ve kâfir fevt olmuş ola, ol kimesne geçen senenin mahsülünden ahz eylediyse tamâm ispençesin verir. Zira tedâhıldür; cizyeden ifrâzdir; anun ile amel oluna. Ve ispençe vakti Martdır..." Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 6. Kitap, *Kanunî Devri Kanunnâmeleri*, II. Kısım, *Eyâlet Kanunnâmeleri (II)*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1993, s. 437.

bu terimi, “*Potur lâfzı ol yerin istilâhında kâfir iken İslâma gelenlere denilir.*” şeklinde açıklamıştır.⁹⁹ Bosnalı Müslümanlar içinde çok sayıda Katolik ve Ortodoks kökenli mühtedi olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı kaynaklarında kendilerinden acemi oğlanı alınması emredilen Poturnak/Potur oğulları veya Potur tâifesinin aslında Bogomil, Katolik veya Ortodoks orijinli olmalarına bakılmaksızın Bosna’nın İslamlaşmış bütün yerli unsurlarını ihtiva ettiği açıktır.¹⁰⁰ Dolayısıyla bizzat bu terimler, fetihle birlikte sözde kitlesel ihtidaları üzerine kendilerine imtiyaz verilen saf bir etnik ya da heretik bir dinî grubun varlığını tekdiz etmektedir.

Kanaatimize göre, fethin ardından Balkanların diğer bölgelerinde olduğu gibi Bosna ve Hersek’te de devşirme memurları tarafından Hıristiyan Slav çocukları arasından acemi oğlanı toplanmaya başlanmış olup, Nenad Moaçanın’in de işaret ettiği üzere, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında bölgede İslamlaşmanın hızlanmasından sonra da, muhtemelen Bosnalı devşirmelerin o zamana kadar gösterdikleri başarılı performans ve yeteneklerinden dolayı, bu uygulama terk edilmeyerek aileleri Müslüman dahi olsalar Bosnalı Müslüman Slav çocuklarının devşirilmesine karar verilmiş ve pragmatik sebeplerle başlayan bu uygulama zamanla teâmül haline gelmiştir. Bu noktada Benedikt Kuripešić’in gözlemleri de dikkate alınmalıdır. Gülay Yılmaz’ın bulgusu ile *Feridun Bey Münşeâtı*’ndaki kayda bakılırsa Bosna ve Hersek bölgesinde Müslüman çocukların devşirilmesine 1493/94-1515 yılları arasında başlandığı söylenebilir. Bize göre, Osmanlı devlet adamları açısından Bosna’dan devşirilen acemi oğlanlarının kökeni mühim değildi ve *Potur oğulları* ya da *kefere oğullarından/kâfir evlâdından* olmaları arasında da herhangi bir fark yoktu. Önemli olan mühimme defterlerinde de vurgulandığı gibi yeniçeriliğe yarar olup olmamalarıydı. Diğer taraftan, devşirmelerin büyük bölümünü Slav kökenlilerin teşkil etmesinden dolayı, daha sadakatle hizmet edecekleri düşüncesiyle devletin hâlihazırda İslamlaşmış Slavlardan yararlanmak istemiş olması ihtimalini de göz ardı etmemek ve Türkçe bilmemeleri şartıyla sünnetli olsun veya olmasın Bosnalı Potur oğullarından (Müslüman Slavlar) devşirme almakta bir sakınca görmediğini belirtmek gerekir. Kaldı ki *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’ın Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarında da söylendiği gibi onların toplanmaması hakkında herhangi bir kanun yoktu; diğer bir deyişle prensip olarak toplanmalarını engelleyen bir kanun mevcut değildi.¹⁰¹ Bu sebeple, ihtiyaç hâsıl oldukça Bosnalı Müslüman çocukları arasından acemi oğlanı toplanmıştır. Öte yandan, somut bir veri olmamakla birlikte, Hersek dükü Stefan’ın oğlu olup, ihtida ettikten sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde göze giren ve II. Bayezid (1481-1512) ile Yavuz Sultan Selim dönemlerinde 1497-1516 yılları arasında beş kez vezîriâzamlık yapan ve aynı zamanda II. Bayezid’in damadı olan Hersekzâde Ahmed Paşa’nın (ö. 1517) da bu uygulamanın başlangıcında dahil bulunması muhtemeldir.¹⁰² Zira eldeki verilere göre bu konudaki en erken örneğin (25 Kasım 1515) onun son sadrazamlığı zamanına (8 Eylül 1515-26 Nisan 1516) rastlaması manidardır. Dolayısıyla, Feridun Bey’in 1515 yılı için kaydettiği örneğin aslında ilk olma olasılığı da mevcuttur. Son olarak, Müslüman Bosnalıların devşirme konusunda daha az direnç göstermiş olması ve

99 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 18 not 3.

100 Potur terimi hakkında geniş bilgi ve ilgili literatür için bkz. Koyuncu, a.g.m., s. 225-250.

101 St. Petersburg nüshasına atıfla bu hususa ilk işaret eden kişi Nenad Moaçanın’dır. Bkz. Moaçanın, “Mass Islamization of Peasants in Bosnia”, s. 354; Aynı yazar, “Osmanlı Bosnası”, s. 401.

102 Koyuncu, a.g.m., s. 224.

hatta sosyal ve ekonomik nedenlerle bir kısmının kendi rızalarıyla çocuklarını devşirme memurlarına vermiş olması tabii ki mümkündür. Keza gerekli nitelikleri hâiz olup, gönüllü olarak yazılmak isteyenlerin de kabul edildiği muhakkaktır. Ancak, bunların sayısını abartmamak, genele teşmil etmemek ve Bosna’da bütün bu sürecin zorlama olmadan sızılıtsız bir şekilde yürütüldüğünü düşünmemek gerekir. Zira her ne kadar rutin bir ihtar gibi görünse de yukarıda sözü edilen 1609 tarihli hükümde, Potur oğullarından acemi oğlanı alınmasına mani olmak isteyenlerin men ve def edilmesinin emredilmesi, bazı kimselerin zaman zaman buna karşı çıktıklarını ihsas ettirmektedir.

Malum olduğu üzere, Yeniçeri kadroları 17. yüzyıl başlarına kadar, anonim yazarın da şikâyet ettiği gibi, doğuştan Müslümanların sızmasıyla o kadar şişirilmiştir ki çok sık devşirme toplanmasına gerek duyulmamış ve 17. yüzyılda ara sıra devşirmeye başvurulması yeterli görülmüştür.¹⁰³ Bize göre, Osmanlı devlet adamlarının devşirme toplanması esnasında gönüllülere öncelik vermeye başlaması da ancak bu dönemde söz konusu olmuştur. Fakat bu imkân sadece Müslüman çocuklarına değil, yeniçeri olmak isteyen Hıristiyan çocuklarına da tanınmıştır. Mesela, IV. Mehmed devrinde Rumeli’nin orta kolunda Manastır’a kadar olan bölgelerdeki kadı, mirmiran, mirliva, mütesellim, kethüda erleri, yeniçeri serdarları, kale dizdarları ve neferât ağalarına gönderilen 1666 tarihli bir fermada hizmete yarar Müslüman evlâdından Arnavut ve Boşnak makûlesinden olup, kendi istekleriyle yazılmak isteyen 16-20 yaşlarındaki yeniçeriliğe elverişli oğlanların ayrı defterlere kaydedilerek İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. Keza kendi rızasıyla yazılmak isteyen 16-25 yaşlarındaki zimmî oğlanlarından hizmete yarar olanlarının da defterlere yazılması emredilmiş; ancak gönüllü çıkmadığı takdirde birden fazla çocuğu olan *kefere tâifesinin* hizmete layık yarar ve tüvânâ olan oğlanlarından birisinin alınması emredilmiştir.¹⁰⁴ Öte yandan, Evgeniy Radushev’in tespit ettiği üzere, 17. yüzyıl ortalarından itibaren Bulgaristan’da İslamlaşmanın yoğun olduğu bölgelerde, mesela Şumnu, Eski Cuma, Hezargrad ve Nevrekop’ta, *köylü yeniçerilerin* zuhur ettiğini; ancak bunların devşirme yoluyla toplanmadığını ve ayrıca ihtida arzuhallerinde sıklıkla yeniçeri olma arzusunun dile getirilmeye başlandığını belirtmemiz gerekir.¹⁰⁵ Dolayısıyla gönüllülük olgusu 17. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamış ve farklı unsurlara yeniçeri olma kapısı açılmıştır.

SONUÇ

Bosnalı Müslüman çocuklarının acemi oğlanı olarak toplanması hakkında *Kavânin-i Yeniçeriyân*’da ve ondan mülhem biçimde *Müri t-Tevârih*’te aktarılan rivâyet devşirme literatürüne egemen olmuştur. Ayrıca, bu rivâyet uzun bir süre Bogomil tezine ve toplu ihtida iddialarına dayanak yapılmıştır. Ancak, geç dönemlere ait bu iki eserde aktarılan bilgiler tarihî realitelere aykırıdır ve dönemin kaynakları tarafından desteklenmemektedir. Aksine, tahrir defterleri Bosna’da İslamlaşmanın bir anda değil, zamana yayılan bir süreçte cereyan ettiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Bogomil tezi Bosna’da İslamlaşma sürecini açıklamada tek başına yeterli olmadığı gibi, Katolik ve

103 Ménage, a.g.m., s. 212.

104 Aleksandar Matkovski, “Prilog pitanju devşirme”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 14-15, 1964-1965, (Sarajevo 1969), pp. 276, 301-303.

105 Evgeni Radushev, “‘Peasant’ Janissaries?”, *Journal of Social History*, Vol. 42, Issue 2, 2008, pp. 447-467. Ayrıca bkz. Matkovski, a.g.m., s. 306; Koyuncu, a.g.m., s. 224.

Ortodoks nüfus arasında da İslamlaşmanın yaygın bir hadise olduğu artık anlaşılmıştır. Bu durum, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da aktarılan hikâyenin geriye dönük romantik bir efsane olduğunu, Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilme sebebinin de tamamen kurgusal bir nitelik taşıdığını ve teâmül hükmüne girmiş bu uygulamanın anonim yazar tarafından meşrulaştırılmaya çalışıldığını gösterir. Bu sebeple literatürde Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirilme nedeni ve bu uygulamanın başlangıcı hakkında çoğunluğu *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a dayandırılan teori ve görüşler hükümsüzdür. Bize göre, fetihten sonra Bosnalı Hıristiyan Slavlar arasından devşirme toplanmaya başlanmış ve 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyıl başlarında İslamlaşmanın hızlanmasından sonra da Bosnalıların o zamana kadar gösterdikleri başarı ve kabiliyetleri sebebiyle Bosnalı Müslüman Slav çocuklarının devşirilmesine karar verilmiştir. Bu noktada onların Müslüman olup olmamaları önemli değildi; temel kriter yeniçerilik vasıflarını taşıyıp taşıyamamalarıydı. Nitekim Revan 1320 ve St. Petersburg nüshalarında da belirtildiği üzere, Bosnalı Müslüman çocuklarının devşirme olarak toplanmaması hakkında herhangi bir kanun yoktu. Bir başka ifade ile onların acemi oğlanı olarak alınmasını yasaklayan bir kanun mevcut değildi. Bundan dolayı, Osmanlıların Bosna ve Hersek bölgesinde Müslüman çocuklarını devşirmekte bir beis görmediklerini ve ihtiyaç vukuunda pek çok kez bu yola başvurduklarını söylemek mümkündür. Bu uygulamanın 1493/1494'ten sonra başladığı kesindir. Mevcut kaynaklara göre, bu konudaki en erken örnek 1515 yılına ait olmakla birlikte, *Feridun Bey Münşeâtı*'nda aktarılan bu hadisenin gerçekte ilk uygulama olması da muhtemeldir. Sonuç olarak, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın tarih araştırmalarında ihtiyatla ve dikkatle kullanılması gerekir. Ayrıca, Bosna hakkında Yeniçeri Ocağı ve devşirme literatürüne yerleşmiş bulunan bilgilerin tashih edilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

I.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 5, Hüküm 220, s. 96, 13 Safer 973 (9 Eylül 1565).
 Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 22, Hüküm 590, s. 299, 26 Rebülâhîr 981 (25 Ağustos 1573).
 Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 35, Hüküm 49, s. 24, 19 Rebülâhîr 986 (25 Haziran 1578).
 Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 66, Hüküm 143, s. 69, 15 Muharrem 998 (24 Kasım 1589).
 Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 73, Hüküm 815, s. 371, 20 Zilhicce 1003 (26 Ağustos 1595).
 Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), No. 78, Hüküm 1470, s. 572, 17 Ramazan 1018 (14 Aralık 1609).
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), No. 9451.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), No. 10177.

II. Ana Kaynaklar ve Yazma Eserler

- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 6. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyâlet Kanunnâmeleri (II)*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1993.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 9/I. Kitap, I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, 9/II. Kitap, II. Osman Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1996.
- Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey [Münşeâtü's-Selâtîn]*, C. I, [İstanbul]: Darüttıbatî'l-Âmire, 1274.
- Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No. 1973.
- Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 2068.
- Kavanin-i Yeniçeriyân: Yeniçeri Kanunları*, Yay. Haz. Tayfun Toroser, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, No. 1319.
- Kavânîn-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, No. 1320.
- Медде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)*, Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарии и указатели И.Е.Петросян, Ответственный редактор А. Н. Кононов, Москва: Издательство "Наука", 1987. [*Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi: İstoriya proishojdeniya zakonov Yanıçarskogo korpusa*, İzdanie teksta, perevod s Turetskogo, vvedenie, kommentariy i ukazateli İ. Ye. Petrosyan; otv. redaktor A. N. Kononov, Moskva: İzdatelstvo "Nauka", 1987].
- Sakin, Orhan, *Yeniçeri Ocağı: Tarihi ve Yasaları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2011.
- Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî'î-Tevârih*, C. I, İstanbul: Maarif Nezareti, 1338.
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, 1977.
- Yeniçeri Kanunnâmesi*, Univerzitná knižnica v Bratislave, Bašagićova zbierka islamských rukopisov, No. TE 47, Poradové číslo: 439.
- Yeniçeri Ocağı Kanun ve Kâideleri*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No. BEL_Yz_O.97.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ahmed Refik [Altınay], "Devşirme Usûlü, Acemi Oğlanlar", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. V, s. 1-2, 1926, ss. 1-14.
- Akgündüz, Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

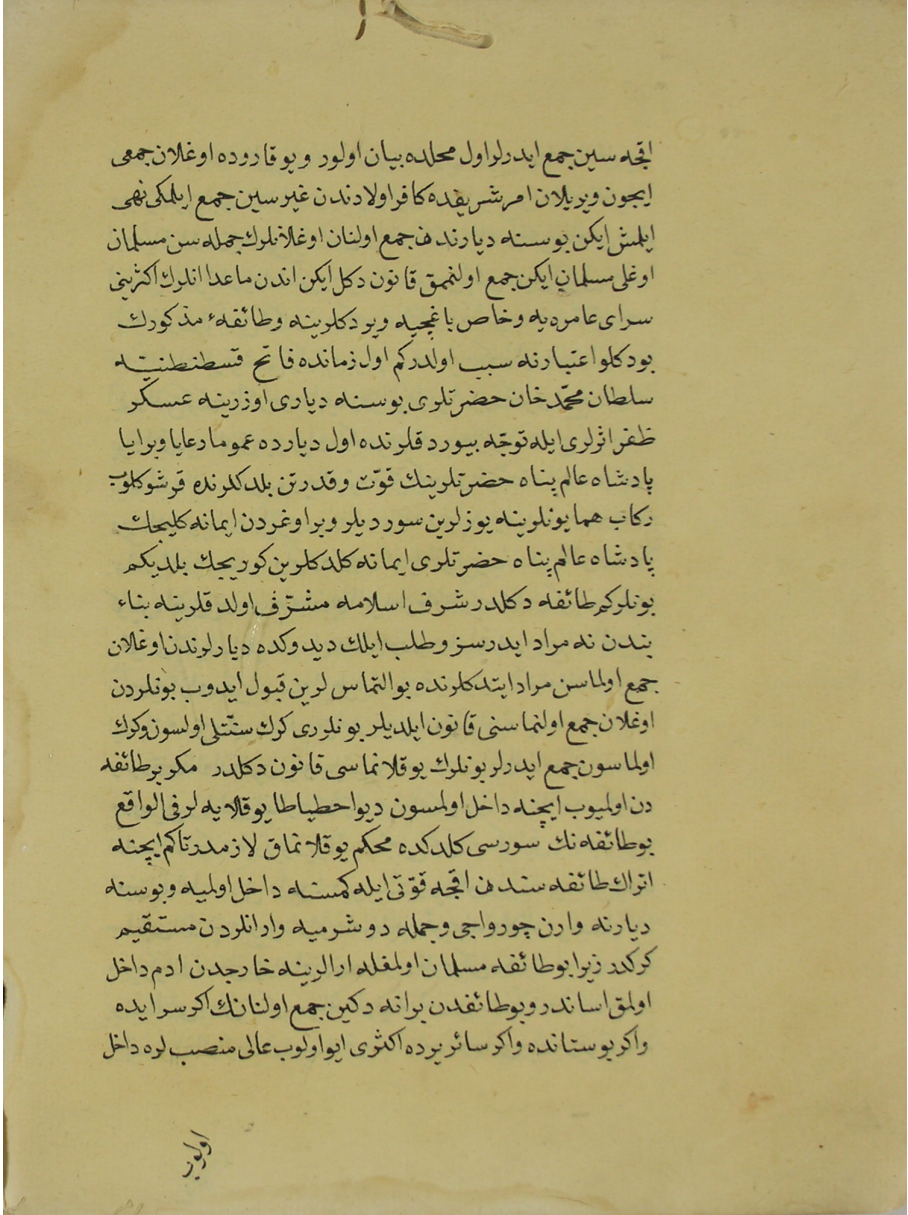
- Akgündüz, Ahmed - Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.*
- Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2003, ss. 111-130.
- Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- Albayrak, Kadir, “Balkanlar’da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet”, *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut, Cilt 1: Muğlaklıktan Berraklığa*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 2016, ss. 351-395.
- Aliciç, Ahmet S., “Hersek’te İslâm’ın Yayılması”, Çev. Hatice Oruç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 2, 2006, ss. 247-252.
- Aščerić-Todd, Ines, *Dervishes and Islam in Bosnia: Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society*, Leiden-Boston: Brill, 2015.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, 1953-1954, ss. 209-237.
- Başağaç, (Recepaşic) Safvet Beg, (Mirza Safvet), *Bosna Hersek Tarihi: 1463-1850*, Çev. Saffet Atalay, İstanbul: Kastaş Yayınevi, [2015].
- Bašić, Denis, *The Roots of the Religious, Ethnic, and National Identity of the Bosnian-Herzegovinan [sic.] Muslims*, Ph.D. Dissertation, University of Washington, 2009.
- Beydilli, Kemal, “Yeniçeri”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 450-462.
- Bieber, Florian, “Muslim Identity in the Balkan States before the Establishment of Nation States”, *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 1, 2000, pp. 13-28.
- Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1992.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. I, İstanbul: İskit Yayınevi, 1957.
- Çağ, Galip, “Osmanlıların Balkanları Fethinde İslam Kimliğinin Etkisi/Katkısı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2, Kasım 2012, ss. 125-142.
- Çetin, Altan - Galip Çağ, “Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, S. IX, Ocak-Nisan 2011, ss. 19-35.
- Djurđjev, Branislav, “Bosna-Hersek”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 297-305.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, 2. Bsk., İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Ercan, Yavuz, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi”, *Bellekten*, C. L, S. 198, Aralık 1986, ss. 679-722.
- Erdem, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitapyayınevi, 2004.
- Fine, John V. A., “The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society”, *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Ed. Mark Pinson, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993, pp. 1-21.
- Fodor, Pál, “Bir Nasihat-name Olarak Kavânin-i Yeniçeriyân”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi: İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi, Cilt 1*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986, ss. 217-224.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Gölen, Zafer, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

- Gül Akmaz, Münteha, “Evliya Çelebi in Bosnia”, *2nd International Symposium on Sustainable Development, June 8-9 2010*, Sarajevo 2010, pp. 385-393.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Genel Türk Tarihi*, C. 6, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 149-224.
- Handzic, Adem, *Population of Bosnia in the Ottoman Period: A Historical Overview*, İstanbul: IRCICA, 1994.
- Handžić, Adem, “O Janičarskom Zakonu”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 46, 1996, (Sarajevo 1997), pp. 141-150.
- İlgürel, Mücteba, “Acemi Oğlanı”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 324-325.
- İlic, Slobodan, “‘Bosna Bogomilleri’ ve İslamlaşma: Bilimsel Bir Yanılığdan Ulusal Bir Mitos’a”, *Mersin Üniversitesi, I. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, Bildiriler*, [Mersin]: Mersin Üniversitesi, [1998], ss. 322-326.
- İmamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: Bošnjacka zajednica kulture “Preporod”, 1997.
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil, “*Stefan Dušan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler*”, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, ss. 137-184.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II. Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi: 18. ye 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Kepeci, Kâmil, *Tarih Lügati*, İstanbul: Tan Matbaası, 1952.
- Kopčan, Vojtech, “Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi (Istoriya proiskhozheniya zakonov yanicharskogo korpusa). Izdanie teksta, perevod s turetskogo, vvedenie, kommentarii i ukazateli I. Ye. Petrosyan. Pamyatniki pismennosti Vostoka, LXXIX. Moscow, Nauka 1987. 283 + 315 pp.”, *Asian and African Studies*, Slovak Academy of Sciences, Vol. 1, 1992, No. 1, pp. 103-105.
- Kovačević, Eşref, “Jedan Dokument O Devşirmi”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 22-23, 1972-73, (Sarajevo 1976), pp. 203-209.
- Koyuncu, Aşkın, “Devşirme Tarihine Bir Derkenar: Bosna’nın İslamlaşması ve Osmanlı Terminolojisinde Potur ve Potur Oğulları Terimlerinin Anlamı”, *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir “Yalnız” İsim Bahaeddin Yedi yıldız’a Armağan*, Ed. Yunus Koç - Serhat Küçük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015, ss. 213-259.
- Lopasic, Alexander, “Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 5, No. 2, 1994, pp. 163-186.
- Malcolm, Noel, *Bosna’nın Kısa Tarihi*, Çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999.
- Matkovski, Aleksandar, “Prilog pitanju devşirme”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Vol. 14-15, 1964-1965 (Sarajevo 1969), pp. 273-309.
- Ménage, V. L., “Devşirme”, *EF*, Vol. II, Leiden: E. J. Brill, 1991, pp. 210-213.
- Meriç, Rıfık Melûl, “Birkaç Mühim Arşiv Vesikası”, İstanbul Enstitüsü Dergisi, S. III, 1957, ss. 33-42.
- Moačanin, Nenad, “Mass Islamization of Peasants in Bosnia: Demystifications”, *Mélanges Prof. Machiel Kiel*, Ed. Abdeljelil Temimi, Zaghuan: Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l’Information, 1999, pp. 353-358.

- Moačanin, Nenad, “Osmanlı Bosnası”, Çev. Osman Sinkaya, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 399-405.
- Moačanin, Nenad, “Defterology and Mythology: Ottoman Bosnia up to the Tanzîmât”, *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 10, Nos. 1-2, Fall 2004, pp. 189-197.
- Oruç, Hatice, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, 2005, ss. 249-271.
- Oruç, Hatice, “Christian Sipahis in the Bosnian Sandjak (15th Century)”, *Archivum Ottomanicum*, No. 26, 2009, pp. 5-16.
- Özcan, Abdülkadir, “Bostancı”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 308- 309.
- Özcan, Abdülkadir, “Devşirme”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 254-257.
- Özdemir, Serdar, *Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Radushev, Evgeni, “‘Peasant’ Janissaries?”, *Journal of Social History*, Vol. 42, Issue 2, 2008, pp. 447-467.
- Schevill, Ferdinand, *The History of the Balkan Peninsula: From the Earliest Times to the Present Day*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1922.
- Selçuk, Hava, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432-1482)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2002, ss. 89-104.
- Solnon, Jean-François, *Sarık ve İstanbulun. Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. Yüzyıllarda Çatışma ve Karşılıklı Hayranlık*, Çev. Ali Bertkay, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company, Inc., 1958.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İA*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963, ss. 563-565.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 2. Bsk., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, 5. Bsk., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Yardımcı, Mehmet Emin, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası: Bosna*, İstanbul: Kitapyayinevi, 2006.
- Yıldız, Murat, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
- Yıldız, Murat, “15.-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayışı Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, Vol. 3, No. 3, 2011, ss. 383-394.
- Yıldız, Murat, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Gülay, “Becoming a Devshirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire”, *Children in Slavery Through the Ages*, Eds. Gwyn Campbell, Suzanne Miers and Joseph C. Miller, Ohio: Ohio University Press, 2009, pp. 119-134.
- Yılmaz, Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, McGill University, Institute of Islamic Studies, Ph.D. Dissertation, Montreal 2011.
- Yılmaz, Gülay, “Son Kalan Eşkal Defterlerine Göre Devşirmeliğin Bilinmeyenleri”, *Atlas Tarih*, Nisan 2014, ss. 36-43.
- Yılmaz, Gülay, “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Belleten*, C. LXXIX, S. 286, Aralık 2015, ss. 901-931.
- Zheliazkova, Antonina, “The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 5, No. 2, 1994, pp. 187-208.

EKLER

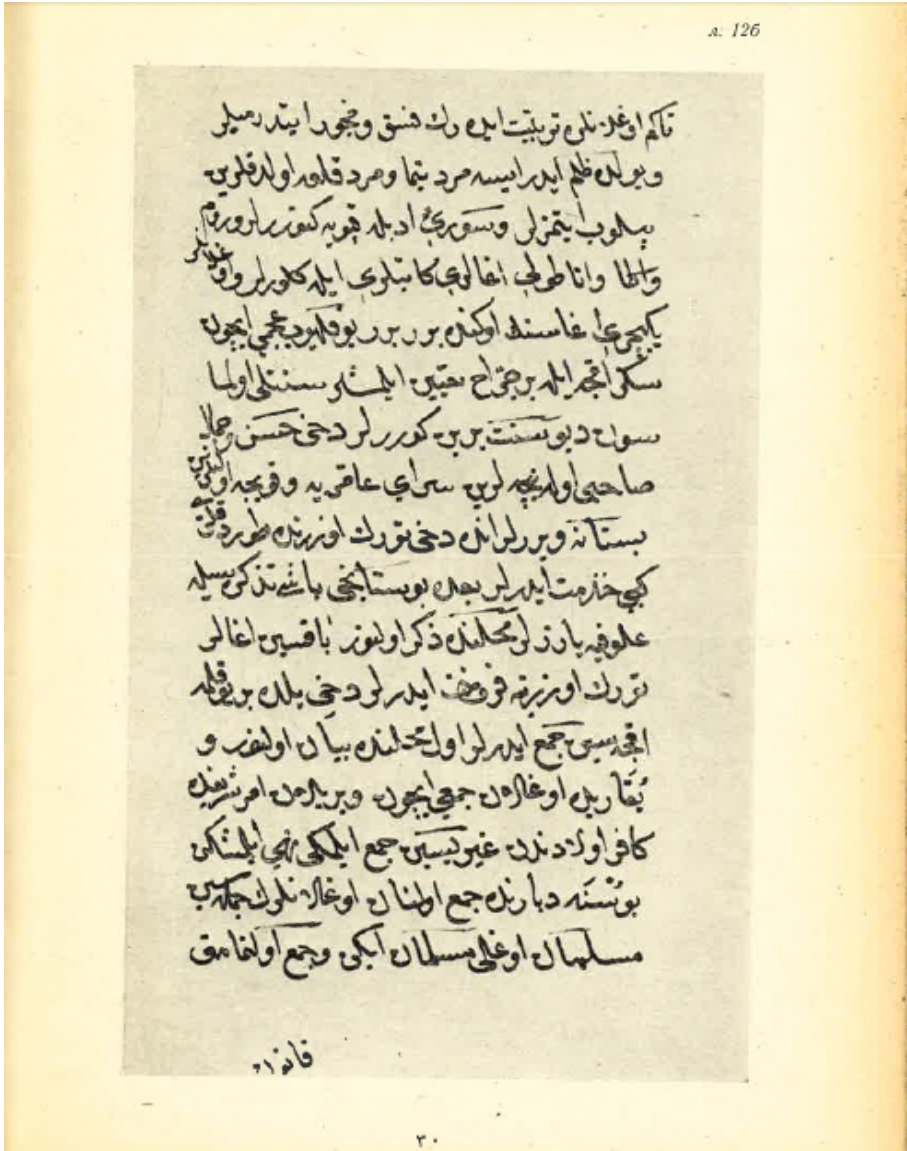
Ek 1. Kavânîni Zümre-i Bektaşiyân, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, No. 1320, v. 8b, 9a.

اولوب عاقل و دانا اولمشلوردن اول جهتدن بونلر سرامی عامره بیه
 و بوستانه و پروب تورک اوزرینه و برمز لر و طرابوزنل کافر اولدیه
 ایکن جمع اولتماز قدیم الیامدن بوورقع اولتمشد ر جمع اولتماسی قانون
 دکلد ر و جمع اولنماغه باعث اولدرکم بو طائفه تک شیریری حدن
 بیرون اولدوغندن ماعدا بو طائفه تک زعیم و سیا هیدن واقع
 اولان سقرلرده اصلا بیرندن اولک و دلا و داک ظهورده کلیمشد
 انجق تلبیس لک و شیر بولک ظهورده کلیمشد اول جهتدن فاتح
 قسطنطنیه سلطان محمد خان حضر تلیری زماننده فاتح الحومین
 الشریقین سلطان سلیم خان زماننده د کین بو طائفه دت
 اوغلان جمع اولتمشد اول زمانکم سلطان سلیم خان حضرتلری
 دخی شهزاده ایکن طره بوذن دیارنده چقد و قلزنده اول دیار
 خلقی خاکجای شریقلرینه یوزلر سوروب اولقد رحمت ایلک
 کمر تحت عزته جلوس ایلک کلزنده بونلردن دخی اوغلان الله لر
 دیوا و لقدر تضرع و نیاز ایلدی لکر بو التماس لری پادشاه عالم
 پناه حضرتلری تک قلب شریقلرندک جای کپ اولدی و تحت عزته
 ایلیوب سعادتله قزلباش بد معاش اوزرینه متوجه اولوب
 شاه اسمعیل مز یورک عسکری شماری تار و مار ایدر ایدر ایدن مصر
 اوزرینه متوجه اولوب حومین الشریقین دخی نصر فته کتود مکه
 عزمه ایلک کلزنده اول سفرده قشلا مق مقرر اولیجق عسکراسلا
 بو سفرده قحط و غلادن طاقتلری طاق اولوب خصوصاً یکبیری
 یولداش لک بو الملرندن غیر ی پیاده لکدن جکولوی خون اولمغین
 سائر عسکوک سوبلکه جراء تلری اولمغله بونلری تحریک ایدوب
 و قشلا مق ایچون پادشاه عالمک اوطاق کوردون نطق نه کوندیه

Ek 2. *Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocagi Tarihi: İstoriya proishojdeniya zakonov Yanıçarskogo korpusa*, İzdanie teksta, perevod s Turetskogo, vvedenie, kommentariy i ukazateli İ. Ye. Petrosyan; otv. redaktor A. N. Kononov, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1987, faksimile 12b-13b, orijinal v. 11b-12b.

A. 13a

قانۇن دكل ايكي اندل ماعدا الملوك الكفرى سري
 عاقبه وخصاى بايغيره وپروكلوبه وطاقعه مرزبندك بودكلون
 اعتباره سببا اولدركم اولمانده فاتح دستخطيه سلطان
 محمدخان حضرتى بويسته دهاژ او زبده عسكر خضراى
 لوى ايله نوجه بيورد قلون اول ديارده عموماً اعلاوبر
 پادشاه عالم پناه حضرتى بون قوت قدرت باركلون قوشو
 كلوب ركلب هايون بوزون سورديو وپروغورون
 امانه كلچك پادشاه عالم پناه حضرتى امانه كلركون
 كورچك بلديكم بونلركم طاقعه دكلد شرف اساهه شرف
 اولر قوتى نه پناه بندن نه مراد ايدرسينز وطلب ايلك ديدركن
 ديار لوزون اوغلاون جمع اولماسون مراد ايندكلون بو
 التماسلرين قبول ايدون بونلردن اوغلاون جمع اولماسينه
 قانون ايلدلو بونلوي كرك دستخطى اولسون وگرك اولسون
 جمع ايدون بونلوك بوقلاه نيمه قانون دكلد مكر بو طاقعه
 اولايوب ايچنه داخل اولماسون ديو خطيطا بو قلبار
 في الواقع بو طاقعه نك سور سيم گلر كرم محكم بوقلاه نيمه
 ان زم درناكم ايچنه اترك مانقه سندن اقمه قوتى ايله كنه

اوشيه و بوسنه ديانه وارن چي و احي و جمله دو شرميه
 وارنلردن مستقيم كوكردن زيرا بو طائفه مسلمان اولمائه
 ارالرين خار جلدن ادم داخل اولق اساندر و بو طائفه دن
 بوانه دكيي جمع اولمائه كوكردن و اكر بوسنانه اكر ساير
 بروه الكري ابو او بوب علكه خصوصي داخل اولوب عاقل
 دانا اولمشدر اولجه تدرن بونلوي سري عاصم يزنه
 و بوق تدرن اوزبزه و بوزلر و طره بوزلچي كافور اوردن
 اكي جمع اولمائه قديم اكر نامدن برو دفع اولمشدر جمع
 اولمائه قانول دكله و جمع اولمائه باغت اولدر كرم طائفه
 نك شرتري حدك بوز اولدر و غنك ماعدا بو طائفه نك
 زعيم و سپاهيدن واقع اولور سفر لوده اصله بوزلر
 ارك و دلا و ذلك ظهوره ككند ما بخت بلبسك و سر
 ظهوره ككند اولجه تدرن فاتح قسطنطيه سلطان محمد خان
 حضرتري زمانده فاتح الحرمين الشريفين سلطان سليم
 خان زمانته دكيي بو طائفه دن اولمائه جمع اولمائه اول
 زمانم سلطان سليم خان حضرتري دنجي شهزاده
 اكي طره بوزان ديانه چقد قلبن اول ديار خالق كتابه
 بوزلر

Ek 3. *Kavânî-i Zümre-i Bektaşiyân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revan Kitaplığı, No. 1319, v. 12a, 12b.

12

عجمی اوغلان ایچون سکرلقه ایله جراح تعیین ایلش لر در
اولدخی مستهل اولسون دیوسنت برین کورر لر دخی حسن
وجمال صاحبی اولنجه لرین سرای عامر یه وقوبجه اولانلر
بوستانه ویرر لر انلر دخی ترک او زرنده دورد و قاری
کیبی خدست ایدر لر بعد بوستانجی باشی تذکره سیله علویه
یا زیور ان شاء الله محلنده ذکر اولنور باقیسنی اغا ترک
اوزرینه فروخت ایدر لر دخی یلده بریوقلامه لچه سنج
ایدر لر اول دخی محلنده تفصیلا بیان اولنور و یوقارود
اوغلان جمعی ایچون ویریلن او امر شریفه ده کافر اولاند
غیرلین جمع ایلماک نهی ایلش ایکن بوسته دیارنده جمع اولن
اوغلانلرک جمله سی مسلمان اوغلی مسلمان ایکن جمع اولن
قانون اولدو عنندن ما عدا انلرک اکثری سرای عامر یه
خاص باغچه ویرد کلرنه و طایفه مذکورک بود کلو اعتبارنه
سببا اولدرکه اول زمانده فاتح قسطنطنیه سلطان محمد خا
عینه الرحه والرضوان حضرتلری بوسته دیاری او زرنه
عسکر ظفر ماثر لر یله توجه میورد قلر نده اولدیارده اول
عمومگار عایا و بر ایادشاه عالمیناه قوت قدرش بلدکنند
قوشو کلوب رکاب هایونلرنه یوز لرین سور دیلر و بر
اوغردن اعلانه کلچک یا دشاه عالمیناه حضرتلری بونلرک بر

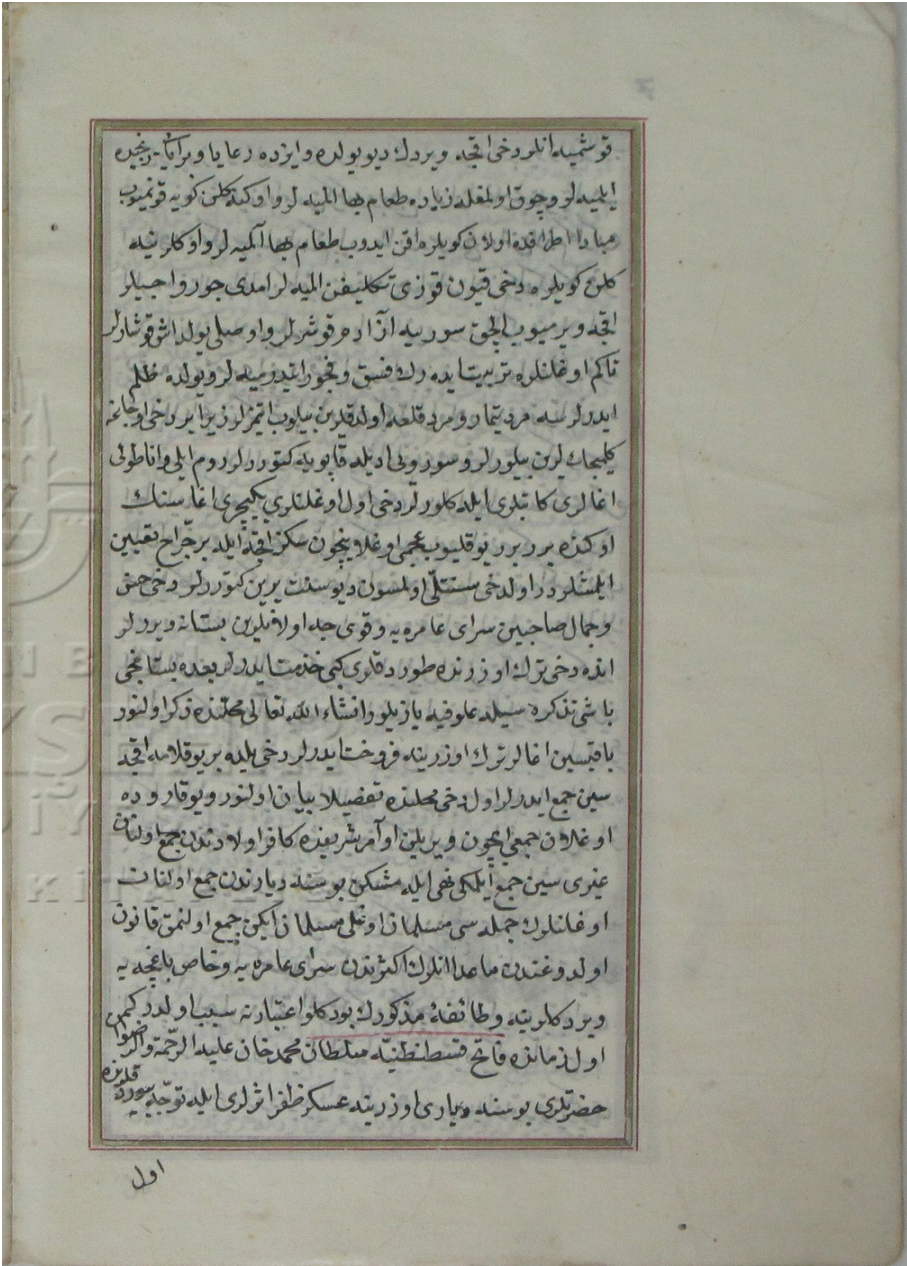
اوغردن ایمانه کلد و کترین کور بحک بیلدی کیم بونلار کوطایفه دکلد
 شرف اسلام ایله مشرف اولدقلرینه بناغیم یا دشا ه حضر تری
 بندن نه مراد ایدرسن طلب ایلك دیدکده دیار لرندن اوغزن
 جمع اولماسن مراد ایلدکلر نده انردخی التماسلرین قبول ایدوه
 بونلردن اوغزن جمع اولمغنی قانون ایلدیلر و بونلاری
 کرک سینتلی اولسون کرک اولسون جمع ایدر لر بونلارک
 یوقلاغنی قانون دکدر مکر کیم بوطایفه دن اولیو ایچینه
 ایچرین داخل اولماسون دیوا احتیاط یوقلاویه لرفالواقع
 بوطایفه تک شوریسی کلدکه محکم یوقلامق لازمدر
 تا کیم ایچینه اترک طایفه سندن ایچه قوه تی ایله
 کیستنه داخل اولویه و بوسینه دیار نه ولون چور
 و حمله ی و شریفه وارکن لر دن مستقیم کر کدر زیر بوطا
 میسلمان اولقله ارا لرینه خارجدن ادمرداخل اولوق
 استاندرو بوطایفه دن بوانه و کین جمع اولوتانک اگر
 سولنده ذرا کر بوسیتانده ورا کتری ایوا اولوب منصب
 عالیله داخل اولوب عاقل و دانانا اولمشدر اول چمتد
 بونلری شرای عامه یه و بوسیتار نه ویر و پ ترک اوزرینه
 ویرن لر و طره بوزنلی کافر اولدی ایکن جمع اولمغنی
 قدیم الایتامدن برور قع اولمشدر جمع اولمغنی قانون

Ek 4. *Yeniçeri Kanunnâmesi*, Univerzitná knižnica v Bratislave, Bašagićova zbirka islamských rukopisov (Üniversite Kütüphânesi, Bratislava, Bašagić İslam Elyazmaları Koleksiyonu), No. TE 47, Poradové číslo: 439, v. 8a, 8b.

آدم لختيار اوده باشيلمدن چقمش بولداشنى باخود بشنجى و برنجينات
 لختيار بولداش لزند و اريسه انلري سورجى باشنى تعيين ايلوب اول
 اوغلانلري نلره قوشمق كركد و بچى غا لري و شرميه سستيم ويند
 كمنسه لرى رسال ايلك لاندركه اوغلانلره ترسيه ايدوب فسق و
 فجور دن صاقت و بولده ايزده اوغلان سورجى لوزدن چانك
 و چاخظهور ايدرسه مرد تما رايدوب بالنه بران و يررلر و اوغلان
 سورجى قيويه كوزدكه روم ايلي و اناطولى غا لري كابلري
 ايله كلورلرخى اول اوغلانلري بچى غا سى اوكنده بولوب عجب
 اوغلان ايجون بر جرح تعيين ايلش لرد و اولدخى سنلومد ذكرد
 بولوب غا سله حسن و جمال صاحب لرين سرى عامر يه و يررلر و
 قويجه اولانجه لرين بوستانه و يررلر انلرخى تورك اوزرنده دورق
 كيجه خدمت ايدر لربور بوشا بچى باشنى تذكره سيله علوفيه يازيلور
 اذنا الله تعالى محنته ذكر اولنور با قيسى اغاله ترك اوزرنه فرود
 ايدرلر دى سنه ده بر كره بوقلامه اچمه سن جمع ايدرلر اولدخى محنته
 بيان اولنور و بوناروده اوغلان جمعى ايجون و يريلان امر شريفه كافر
 اولاد ندين غير سن جمع ايلكي نهى ايلش ايكن بوسنه ديارنده جمع
 اوغلانلر جمله يي مسلمان اوغلى مسلمان ايكن جمع اولمق فانور

اولدوغندن ما عدا انلرك اكثر في سراي عامر به و خاص بالغيه و برد كل بنه
وطائفه مذكوره بود كلو اعشار نه سبب اولدر كه اول زمانده فاع قطنجه
سلطان محمد خان عليه الرحمه والرضوان حضرتلري بوسنه دياردي وزينه
عسكر ظفر ما تزلري ايله توجه يورد قلرنده اول ديار دن اولان عوما
رعانا و براي پادشاه عالمپناه حضرتلرينا شوقوت و قدر تالرين بلكه كل بنه
قشوق كلوب ركاب همايونلرينه بوزلرين سوروب و بر او غور دن ايمانده
كلجه پادشاه عالمپناه حضرتلري بونلرك بر او غور دن ايمانده كل بنه
كوريجات بلديكم بونلر فضا طائفه دكلدر شرف اسلام ايله مشرق اولدقيلرينه
بناء پادشاه عالمپناه حضرتلري بدن نه مراد ايدن سر طلب ايلت ديون
بيورده قلونده ولايت اولر زمره ديار فر دن او غلار جمع اولسون ^{ديون} طلب
ايلد كلونده التماس لرين قبول بيوروب بونلر دن او غلار جمع اولسون
قانون بيورديلر و بونلري كرت مستقلي اولسون كرت اولسون جمع ايلد
و بونلرك بوقلمنسي قانون دكلدر و بو طائفه دن بو آنر دك جمع اولنانك
اكر سر ايده و اكر بو ستانده در اكثر في مناصب عاليه ايله چقوب و مرشد
عاليه داخل اولوب عاقل و دانا اولمشلرد را اول جهن دن بونلري سراي
عامر به و بو ستانده و يروب ترك او زيرنه و بر مرلر و طره بوزن اولدك
لا زديكله معروفدر جمع اولمنسي قديم آياملر دن ممنوعدر و دفع اولمشلر

Ek 5. Yeniçeri Ocağı Kanun ve Kâideleri, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No. BEL_Yz_O.97, v. 7b, 8a.

8

اولدیارده اولان عموغاری عایا و برایا پادشا عالینا هک قوت قوت
 بلکلر نغ قوشو کلوب رکابها یونلر نده یوزلر نی سوردیلر و براوغردن
 ایمانه کلچیک پادشا عالینا هک حضرتلری بونلرک براوغردن ایمانه کلچیک
 کورچیک بلدیگیم بونلرک طائفه دکلدلر شرق اسلام ایلد مشرف
 اولدوغنه بنا پادشا عالینا هک حضرتلری بدن نه مراد ایدرسن
 طلبا یلن دیدکده دیار لرندن اوغلان جمع اولناسن مراد ایلکلر نده
 انوردخی بو انناسلری قبول ایدوب بونلردن اوغلان جمع اولناسن
 قانون ایلدی بونلرک کولک ستلی اولسون کرک اولسون جمع ایدلر
 بونلرک یوقلا مسین قانون ایتدی لک بو طائفه ن اولیوب ایچینه
 داخل اولسون دیو احتیاطا یوقله لر فی الواقع بو طائفه ن سوردیسی
 کلکده حکم یوقلنن لایم مد تا کم ایچنه ازانک طائفه سندن لجه قوتی
 ایله کسمه داخل اولمیه و بو سنه دیار نه وار ان چور و ایچمه ده و شریعه
 وار نلردن مستقیم کر کدر ذیرا بو طائفه مسلمان اولغله ازانکده خاچنه
 آدم داخل اولن اساندی بو طائفه دن بوانه دکیلن جمع اولنانا کلسر نه
 و اکر بو ستانده اکثر ی اولوب منصب عالیه لره داخل اولوب عاقل و انا
 اولمشلر و اولجه یلک بونلری سرای عامه یه و بو ستانده و بروب ترک
 اوزر سنه و برغر لرو طر بزولکی کاف اولار ایکین جمع اولناسی قدام لایماندن
 برو رف اولمشلر جمع اولناسی قانون دکلدلر جمع اولنر و جمع اولمغه یا عشت
 اولدکم بو طائفه ن شیر لکجه دن بیرون اولدوغندن ماعدا بو طائفه ن
 زیم و سپاه یسندن واق اولد سفر خلفا ازلرده بر یسندن اولک و دلا و
 ظهوره کلمشلر ایچنی تلبیس لک و شرت لک ظهوره کلمشلر اولجه یلک قاتح
 قسطنطنیه سلطان محمد خان علی لرحمه و الرضوان حضرتلری زماندن
 قاتح لرمین الشریفین سلطه سلیم خان زمانده دکیلن بو طائفه دن اوغلان

Ek 6. Kavânî-i Yeniçeriyân, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 2068, v. 8a, 8b.

قلعه اولدقلرين بيلوب ايتيرلر زيرا بردن اوجاغه كلیچك لرین
 بلورلر و سوری آدیله قیوبم كتوردرلر دوم ایلی و اناطولی اغالری
 کاتبیلله کلورلر اولد اغالانلری ییکیمی اغاسنک اوکنده و
 بر دیوقالایوب عجبی اغالانچون سکن انچه ایله بر جراتح قیوب
 ایلشدر اولدخی سنتلی اولسون دیو سنت برین کوردرلر
 حسن و جمال صاحبین سرای غاسریم وقوی جه اولانلر بستانا
 ویردرلر انده دخی ترك اوزر نده طور دقلوی کیی خدمت ایدرلر
 بستانچی باشی نذکر نسیله علوفیه یاز بلور ان سناء الله تعه
 دکر اولنور باقیسین اغالترک اوزره فر وخت ایدرلر دخی یله
 بر دیوقلامه انچه سن جمع ایدرلر اولدخی محلنده تفصیلا
 وبقاروده اغالان جمعی ایچون ویریلان اوآمر شریفه کافر
 اولاندن غیب یسن جمعی ایله کی نهای ایلشکن یسنه دیارندن
 اولان اغالانلر کجمله سی مسلمان اوغلی مسلمان ایکن جمع
 اولنق قانون اولدی یفیندن ماعد انلرک اکثرندن سرای غاسر
 و خاص باغچی ویر دکورینه و طائفه مذکورک بودکلو اعتبار نم
 سبب اولدر کرا و بزمان فاتح قسطنطنیه سلطان محمد خان علیه
 الرحمة و آلرضوان حضرت تلیک بو سننه دیاری اوزرنیه عسکر
 نظراش لری ایله نوجه بیور دقلونک اولدیارده اولان جمعی
 دعایا و بریا پاد شاه عالم پناهک قوت و قدر تن بلد کلر نده
 کلوب رکاب های نلورینه یوزلرین سوردیلر و بر اوغردن ایمان
 کلچیک پادشاه عالمپناه حضرت تلیک بو نلرک بر اوغردن ایمان

87 كلد كليرين كو بيچاك بلد بىكر بوتلى كوطا ئغفه دكلد شرف اسلام
 ابله مشرف اولد يفته بناء پادشاه عالمينا حاضر نلرى بندن نم
 سرا د ايدرسن طلب ابلد ديد كنه ديار لوندن اوغلان جمع اولماق
 مراد ايدل كلرنه آنلردنچ بوالتماسلرى قبول ايدوب بونلردن اوغلان
 جمع اولتماسن قانون ابلد بلس بونلرى كرك ششلى اولسون كرك
 اولسون جمع ايدرس بونلرك يوقلا غمسين قانون ايند بلس
 مكر بو طائفه دن ايلوب ايجه ده داخل اولسون ديو احتيا طكا
 يوقليه لوفى الواقع بو طائفه نك سور بلسي كلكله مكر بو قلا نفاق
 لار مدر تا كرا ايجه اترك طاسدن اتفه توتلى ايله كيمسه داخل
 اولميه وبديشه ديارينه واران چور و ايج جمله دوشر ميه
 وارانلردن مستقيم كركدر بيا بو طائفه مسلمان اولمغه
 ارا لرينه خار جدن آدم داخل اولق آساندوب بو طائفه دن
 بو اتم دكين جمع اولنان اكر سرا بده و اكر بوستانده اكر شرى
 ابو اولوب منصب عاليله لره داخل اولوب عاقل و دانا اي
 غمستلردن اول و جهردن بونلرى سر آي سر بيه و بوستانه
 و بروب ترك اوزرينه و بونلر و طير بونلر و بلي كافر اولادى
 ايكن جمع اولمىس قديم الاتامدن بوو دفع اولمشد جمع ايلمى
 قانون دكلد جمع اولما جمع اولمغه باعث اولاد كير بو طائفه
 نك شربل كى حداف برون اولد يفتدن ماعد ا بو طائفه نك
 زعيم و سببا هم سندن واقع اولان سفر طفر اتر لره بو بوسدن
 ارك و دلا و لك ظهرون كلمشدر انجو تلييسلك و تشر نك
 ظهرون

Ek 7. *Kavân-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No. 1973, v. 10b, 11a.

کلیچک لرین بلورلر و سوزوی ایلله قابویه کتور لر روم الی
 وانا طولی اغلری کاتیلری ایلله کلور لر دخی اول اوغلانلری
 یکچی اغاشلک اوکین بر بر بر یوقلا یوب عجمی اوغلانچون
 سکو انچه ایلله بر جراح تعین ایلش لردر اولدخی سستلی اولسون
 دیوسنت برین کور لر دخی حسن و جمال صاحبین سراجی
 عامر یه وقوی جه اولانلرین بستانه و بر لر آند دخی ترک
 اوزن طورد قلری کبی خدمت ایدر لر بعده بستانچی باشی
 تذکره سی ایلله علوفیه یاز یلور انشا الله تعالی محمندن ذکر
 اولنور باقیسین اغلر ترک اوزرینه فروخت ایدر لر دخی
 یلک بر یوقلامنه انچه سن جمع ایدر لر اول دخی محمندن تفصیلاً
 بیان اولنور و یوقلورده اوغلان جمعی ایچون ویر یان اوام
 تیر یقک کافر اولدند غیر ی سن جمع ایلکی نهی ایلله مشکن
 بو سنه دیار ندن جمع اولنان اوغلانلرک جمله سی مسلمان
 اوغلی مسلمان ایکن جمع اولنق قانون اولد و عندن ماعدا
 انلرک اکثر ندن سراجی عامر یه و خاص با انچییه و پرد کلرینه
 و طائفه مذکورک بود کلوا اعتبار نه سید اولد رکم اول
 زمانده فاتح قسطنطنیه سلطان محمد خان علیه الرحمة
 والرضوان حضر تلری بو سنه دیاری اوزرینه عسکر ظرفر
 اثر لری ایلله توتجه بیورد قلر ندن اول دیارده اولان عمومغا

رعایا

11
 رعايا وبرايا پادشاه عالمینا بیخیزن بیهک قوت و قدرتی
 بلد کلرند قوشو کلوب رکاب همسایونلرینه بوزلرین سوردیلر
 و براوغردن ایمانه کلیچک پادشاه عالمینا حضرتلری بونلرک
 براوغردن ایمانه کلدرین کوریحک بلدیکم بونلرکم طائفه دکلد
 شرق اسلام ایله مشرق اولدوغنه بنا پاد عالمینا حضرتلری
 یئندن نه مراد ایدرسن طلب لیلر دیدکر دیار لرندن اوغلان
 جمع اولناسن مراد ایلدکلرندن مراد ایلدکلرندن اندرخی بولتاسن
 قبول ایدوب بونلردن اوغلان جمع اولناسن قانون ایلدیلر
 بونلری کرک سننلی اولسون کرک اولسون جمع ایلدیلر بونلرک
 یوقا نسین قانون ایتمدیلمکر بو طائفه دن اولیویا ایچنه
 داخل اولماسون دیو احتیاطا یوقا لیرلری الواقع بو طائفه نک
 سورسی کلدرک محکم یوقا نفاق لومدر تا کم ایچنه اترک
 طائفه سنندن آنچه قوت ایله کسه داخل اولیه و بو سننه
 دیارنه وارن چورواجی جمله دو شرمیه و رانلردن مستقیم
 کرکلر زیرا بو طائفه مسلمان اولمقله ارا لریسنه خارچدن آدم
 داخل اولما ساندر بو طائفه دن بوانه دکین جمع اولنانک
 اگر سرایین و اگر بوستانه اکثری ایوا اولوب منصب عالیه لره
 داخل اولوب عاقل دانا اولستلردن اول و جهمدن بونلری
 سراسی عامر بیه و بوستانه و یروب ترک اورزینه و برمنلر

EVALUATING POLITICAL FLEXIBILITY OF THE OTTOMANS: URBAN POPULATION AND THE EXEMPTION FROM EXTRAORDINARY TAXES ON THE WESTERN OTTOMAN BORDERS, C. 1548 – 1604

FAHD KASUMOVIĆ*

Abstract

The main goal of this paper is to contribute to a better understanding of political flexibility of the Ottomans by researching state decisions that led to exempting urban population in the frontier sanjaks of Bosnia, Herzegovina, Zvornik and Klis from paying extraordinary taxes (*avârız-ı dîvânîyye*). Particularly, attention is paid to identifying the discourse of state officials, the diversity of reasons stated by the government in granting tax exemptions to the population of frontier towns, the background of exemptions, their links with the interests/needs of the state, as well as to changes that occurred over time in the tax status of the mentioned groups. Together with that, efforts were made in making parallels with state policies towards inland provinces and other internal peripheries of the Ottoman Empire. The basis for the analysis consists of various cadastral survey registers (*tâpu tahrîr defter*), compiled from the fourth decade of the 16th century to the beginning of the 17th century. Finally, the interpretation of those primary sources is intended to contribute to further reassessment of traditional narratives on the Orient and Orientals, particularly to deconstruction of overly generalised and essentialistically understood images of their supposed inertness and indolence of mind.

Keywords: the Ottoman Empire, the Balkans, Bosnia and Herzegovina, taxation, frontier societies, urban settlements, political discourse, early modern Europe, social and economic history, reassessment of traditional narratives.

Western cultural images of the Ottoman state and society had, for a long time, largely been associated with essentialistically understood differences between the Orient and the Occident, while the negative traits, like the lack of action, indolence of mind and general inertness, had been perceived as key attributes assigned to the Orientals, including the Ottomans. The mentioned features, once ideologically constructed and academically promoted, almost on a regular basis followed the representation of the “peoples of the East” in the cultural production of the Western civilisation, collectively and individually, in private spaces, as well as in the sphere of public issues and governing the state.¹ However,

---

* Ph. D., University of Sarajevo, Faculty of Philosophy, History Department, Sarajevo/BOSNIA AND HERZEGOVINA; fahd.kasumovic@gmail.com

1 The works of the Western “experts” on the Orient in the 18th and 19th centuries contributed greatly to the construction and reproduction of narratives on the inertness and apathy of the Orientals. For the sake of illustration of such views, which were often connected to the idea on the Ottoman decline, it is useful to mention the following words of Alphonse de Lamartine, a famous 19th-century French academician and Orientalist: “Let us cast our eye over those rich and beautiful regions, and seek the Ottoman Empire; we shall find it nowhere, the stupid, or rather the inert and murderous administration of the conquering race of Osman, has everywhere created a desert, or has permitted the conquered people to aggrandize and multiply, while it was itself daily diminishing and expiring”. Alphonse de Lamartine, *A Pilgrimage to the Holy Land: Comprising Recollections, Sketches, and Reflections, Made During a Tour in the East*, III, Richard Bentley,

owing to intellectual efforts of a great number of scholars, we now have a fairly different picture in today's humanities, which evolved over time to redefine such rigid and one-sided categorisations.² Consequences of the paradigm change were also felt in the field of the Ottoman studies, where for years the researchers have been trying to find texts that could be interpreted as examples of historical dynamics and institutional adaptability.³

Taking the mentioned idea as a starting point, the main goal of this paper is to make a contribution to a better understanding of the political flexibility of the Ottomans by researching state decisions that led to the exemption of urban population in the frontier sanjaks of Bosnia, Hercegovina, Zvornik and Klis from paying the extraordinary taxes (*avârız-ı dîvânîyye*). Having that in mind, it is noteworthy to mention that the very act of granting a tax exemption to the urban population is herein referred to as a possible sign of flexible political approach in the field of finance. The research covers the time span from 1548 to 1604, the period defined by the years when important cadastral survey registers, deployed in the research, came into existence.

The approach used in this paper differs in several ways from scholarly accounts based on same or similar archival records, but what represents a fundamental departure is the shift of perspective and of the key research question I try to answer and explain by analysing the selected examples. While the predecessors mostly attempted to discuss models of urbanisation (i.e. the formation and development of towns), legal significance of tax exemptions and position of the population,⁴ this study focuses on a broader debate

---

New Burlington Street, London 1835, pp. 363.

- 2 Although many authors are responsible for deconstruction of the traditional image of Orientals as being inert and indolent, in that regard it is particularly important to acknowledge the contribution of E. Said. His famous work on Orientalism managed to gain a worldwide acceptance, so today it is hardly an exaggeration to say it is highly appreciated and influential in various academic fields, including the Ottoman studies. Edward W. Said, *Orientalism*, Vintage Books: A Division of Random House, New York 1979, pp. 1-369.
- 3 Among the scholarly works which explore various aspects of flexibility in the political approach of the Ottomans, the following studies provide valuable insights into the mentioned question: Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1 & 2 (2003), pp. 15-31; Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca and London 1994, pp. 1-282; Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2008, pp. 1-342; Şevket Pamuk, "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV/2 (2004), pp. 225-247; Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, New York 2005, 1-214; Linda T. Darling, *Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, E. J. Brill, Leiden 1996, pp. 1-371.
- 4 Useful information on tax privileges enjoyed by the population of different Ottoman towns in the Western Balkans could be found in the following historiographic works: Muhamed Hadžijahić, "Die privilegierten Städte zur Zeit des osmanischen Feudalismus", *Südostforschungen*, XX (1961), pp. 130-158; Muhamed Hadžijahić, "Sarajevska muafnama", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIV (1964), pp. 67-118; Avdo Sućeska, "Die Rechtsstellung der Bevölkerung in den Städten Bosniens und der Hercegovina unter den Osmanen (1463-1878)", *Südosteuropa – Jahrbuch*, 8 (1968), pp. 84-99; Avdo Sućeska, "O mu'âfiyet-u u Bosanskom ejaletu", *Prilozi* [Institut za istoriju Sarajeva], XXI/22 (1986), pp. 237-239; Avdo Sućeska, "Da li su sarajevski Jevreji bili mu'âf?", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXIII (1975), pp. 191-203; Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV (1975), pp. 133-169; Adem Handžić, "Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni 16. vijeku", *Jugoslavenski istorijski časopis*, no. 1-2 (1974), pp. 60-69; Adem Handžić, "O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVIII-XXIX (1978/79), pp. 247-256; Elma Korić, "Banjalučka muafnama iz 1588. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54 (2004), pp. 181-188.

of the political flexibility and inertness, questioning possibilities of putting an end to unilateral representations; it also tends to evaluate the relations of power in the opposition pairs centre vs. periphery, borderland vs. inland.

War and proximity of the border

Flexibility in issues of war and borderland was an integral part of the Ottoman political discourse. Having that in mind, I argue that the aforesaid attitude could also be identified in the application of extraordinary taxes in towns (i.e. *kasaba*, *şehir*) of the Western Balkans. Evidence supporting that assertion is the issuing of imperial decrees on exempting the population of entire towns in the Empire's frontier sanjaks from paying the *avârız* levies. Because the official explanations on taking a particular tax exemption decision play a crucial role in understanding the point of this paper, the mentioned issues will be addressed in the following lines.

Granting the exemption from *avârız* to all the inhabitants of a town was sometimes justified by referring to their participation in military operations of the Ottoman state. On that basis, the population of Sarajevo⁵ and Banjaluka,⁶ in the sanjak of Bosnia, as well as the

-
- 5 The cadastral survey register of the sanjak of Bosnia, from 1604, contains data which clearly explains the decision of granting tax exemption to the town of Sarajevo. As it is recorded, the town (*kasaba*) of Sarajevo was located in the frontier region (*serhadd-ı mansûrede olup*) and its inhabitants usually contributed to suppressing the enemies by taking part in military campaigns of the commanders of Bosnia, the wealthy on horseback and the poor as infantry. On that basis, in 1579 (987 AH), the government issued an imperial decree on exempting them from paying the extraordinary levies (*avârız*) and the grain provision tax (called *nüzûl*). At the same time, they were relieved from the duty of providing oarsmen (*kürekçi*) to the state, as well as from the imposition called *celb*. The last word is probably shortened of *celb-i mâl*, which designates the forceful taking of property or goods and not the redemption of the livestock, as A. Handžić translated it. To put it simply, the dwellers of Sarajevo were not renowned as livestock breeders. Further performance of the mentioned military service was specified as a necessary requirement for the continuation of the tax exemption privilege. [A. Handžić (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, I/1, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo & Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, p. 91. OIS, ANUBiH, 22/I, fol. 33. This is a photocopy of the cadastral register: TK.KKA, TD 477, fol. 32]. Besides, data on the exemption of the kasaba of Sarajevo could be found in one of the copies of the mentioned register. BOA, TD 742, p. 64.
- 6 The town of Banjaluka obtained the exemption from paying the extraordinary and customary taxes (*avârız ve tekâlif-i örfiyye*) because of their involvement in battles with the enemies. As it is recorded in the imperial decree from 1588, the kasaba of Banjaluka was located near the frontier (*serhadd-ı ma'mûreye karîb olup*). When the "infidels" attacked the land, the inhabitants of Banjaluka invested their "souls and bodies" (*cân ve baş ile*) in an attempt to prevent the infliction of damage to the "protected lands and imperial fortresses" (*memâlik-i mahrûsa ve kılâ-yı pâdişâhî*). The imperial decree in question is published by Korić. [E. Korić, "Banjalučka muafnama iz 1588. godine", pp. 185,188]. Also, a note on the exemption decree is recorded in the *mufassal* register of Bosnia sanjak from 1604. See A. Kupusović (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, III, p. 507. OIS, ANUBiH 34/II, fol. 135 [a copy of the cadastral survey register marked TK.KKA, TD 479, fol. 298].

kasabas of Hlevne (Hlivno),⁷ Novosel (Nev-abâd)⁸ and Dîlmoç-ı Belgrâd (Glamoč),⁹ in the sanjak of Klis, were relieved from paying the extraordinary impositions.

Therefore, military and political significance of the government's decision to involve local groups in a variety of warfare activities on the frontier shouldn't be underestimated, particularly if we have in mind that during the 16th and 17th centuries the Ottoman Empire was engaged in a series of disastrous armed conflicts with the neighbouring powers – the Habsburg Monarchy and with the Republic of Venice, as well. Furthermore, the tax exemption right was usually not considered as a short-lived measure, but a privilege¹⁰ that had rather long-term consequences: remarkably, in some cases, it is possible to confirm its validity through centuries.¹¹

7 According to the data in a cadastral survey register of the sanjak of Klis, which bears the imperial monogram of Murat III, the kasaba of Hlivno was located in the frontier place (*serhad*) and its Muslims inhabitants were mainly engaged in trade and crafts. The scribe noted that most of the town's inhabitants were *sûfis* (*sûfiyyûn*, i.e. Islamic mystics), as well as that they participated in military actions together with their sanjak-bey (*gazâya bile eşip*). Similarly as the population of other Ottoman towns/kasabas, they were not obliged to pay *resm-i çift*, *ispence* and *resm-i duhân* levies. Furthermore, it was noted that they were exempted from paying the "customary taxes" (*tekâlîf-i örfiyye*), which also implied the extraordinary impositions; obviously, this was not a provision common for all of the kasabas, but it was rather a privilege granted to them because of their performance of the military service. BOA, TD 622, fol. 156A.

8 In the year of 1590, the town of Novosel was granted the exemption from the extraordinary taxes and customary levies (*avârız-ı dîvânîyye and tekâlîf-i örfiyye*). The main condition for keeping this privilege was their participation, as horsemen, in the military actions against the enemy whenever such an attack occurred. Also, they had a duty to repair a bridge located in that area. (OIS, ANUBiH 66/I, fol. 79. This is a photocopy of the following cadastral register: TK.KKA, TD 475, fol. 79). The exemption of the dwellers of Novosel from paying the *avârız*, as well as their relief from providing labour services (*kara kulluk*) and from the duty of participation in the repairing of fortresses (*çerahorluk*), could be traced in earlier cadastral registers but, interestingly enough, at that time there was no mention of their obligation to render any kind of service to the state or to the local community. BOA, TD 622, fol. 143A.

9 In the time of Murat III, the inhabitants of the kasaba of Dîlmoç-ı Belgrad were exempted from paying taxes (*tekâlîf*), extraordinary levies (*avârız*) and other dues (*rûsûm*). Also, they were relieved from the responsibility of providing labour services, as well as from the participation in the repairing of fortresses: it was recorded that they were *sufis*, as well as worthy of the grace of the sultan because – "they were always under arms" (*sûfiyyûn tâ'îfesi olup dâ'imâ silâh üzere oldukları eccelden her vechiyle merhamet-i pâdişâhiye lâyük kulları olmağın*). Apparently, this was an allusion of their military contribution, similarly as it was the case with the population of Hlivno. BOA, TD 622, fol. 372B.

10 In this paper, privileges are considered in a broader sociological sense as special rights and advantages available to a particular person or group. Interestingly, some scholars avoid using the term privilege when speaking about the Ottoman Empire's historical context: instead, they maintain the opinion that groups which enjoyed a tax exemption rightfully obtained those rights thanks to their engagement in providing various services to the state. On the contrary, I argue that providing a service on behalf of the state does not necessarily exclude the broader concept of privileges: deservedly and rightfully or not, certain groups enjoyed social advantages and it was not unusual that the basis for obtaining those rights was some kind of an action which had been considered favourable by the Ottoman statesmen. Second, there is no evidence that every single exempted individual actually performed some kind of a special service, but even if there was one, it still would not be enough to reduce privileges only to those people who enjoyed exemptions without the obligation to return the favour to the state.

11 For example, the exemption of Sarajevo from paying extraordinary and customary taxes could be traced in primary sources until the mid-19th century when it was finally cancelled due to the policy of reforms which gradually changed the financial structure the Ottoman state in that period. Accordingly, the mentioned privileges are the main reason because of which we cannot find *mahalles* of the town of Sarajevo in the available tax repartition registers (*tevzi' defteri, taksit defteri*) compiled in the 18th, as well as in the first

In addition to this, political actors of the Empire maintained a flexible approach to organizing the taxation in the strategically important territories near the border, as in the towns of the Klis sanjak which were officially described as “the frontier” (*serhad*) or as “the extreme frontier places” (*ziyâde serhad yer*).

The data in the cadastral registers show that the inhabitants of many frontier towns in the Klis sanjak were exempted from paying the *avâriz*, but, nevertheless, there is still no evidence that the adoption of that decision was followed by the order to join the military actions or, at least, to provide some other services on behalf of the state. Rightfully, because of that, it seems rather important to raise the question of reasons that could have motivated the political actions of the government in these particular cases.

The available primary sources support the conclusion that the plan behind the decision of exempting many of the frontier towns was – the revitalisation and settling of the important points at the Empire’s western periphery.

For example, evidence that proves the mentioned assertion relates to the exemption from the *avâriz* levies granted to the kasaba of Yâyçe-yi Cedîd (Novo Jajce = New Jajce), in the sanjak of Bosnia. As the records show, the privilege was justified by the comment that it had been located at the dangerous frontier place which ought to “become revived and settled” (*ihyâ ve abadân olmak içün*). Also, my attention was drawn to the remark that the revival would be favourable to the State, the population and to the travellers.¹²

Probably, the same reasoning should be considered in making the same kind of exemption decisions for Klis,¹³ Akhisâr (Prusac)¹⁴ and Gölhisâr (Jezero),¹⁵ in the sanjak

half of the 19th century. The mentioned claim, among other things, can be proved by the repartition register of the nahije of Sarajevo from the year 1825/26. (GHB, Sijil 65, p. 47). The application of the so-called “Auspicious Reorderings” (*Tanzîmat-ı Hayriyye*) resulted in the abolishment of old customary taxes, while the imperial decree on privileges (i.e. *mu’âf-nâme*) lost its earlier validity. Following these developments, in the year (1850/51 (1261 AH), for the first time, we can find the inhabitants of the urban *mahalles* of Sarajevo within the registers of the reapportionment of a new tax imposed by the central government – the so-called *vergi-yi mahsûsa*. GHB, Sijil no. 87, p. 50-53.

- 12 Together with the exemption from the *avâriz* and customary taxes, the Ottoman government relieved the inhabitants of Novo Jajce from paying the extraordinary impositions (*beglerbegler salgûn salmayup*) demanded by the provincial governors. But interestingly enough, Handžić wrongly translated and interpreted the *salgun* as joining the governor in the offensive actions. A. Handžić, “O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću”, p. 162.
- 13 According to a cadastral register compiled in the time of Murat III (1574-1595), the kasaba of Klis was located in the extreme frontier place (*ziyâde serhad yer*). Its inhabitants did not possess significant parcels of land and were mostly engaged in crafts. Also, it was noted that they were exempted from paying the dues (*rûsûm*, i.e. the *reâ’yâ* taxes which were collected within the so-called timar system) and other imposts (*tekâlîf*). The kasaba was rather small: it only had one Muslim neighbourhood (*mahalle*). The part of the settlement inhabited with non-Muslims was called the *vâroş*: it was registered separately and its population didn’t enjoy the mentioned tax exemption privileges. BOA, TD 622, fol. 235A.
- 14 In the time of Murat III, it was recorded in a cadastral survey register that the kasaba of Akhisâr was located in the frontier. Similarly to other towns (*sâ’ir kasâbât gibi*), it was exempted from “all imposts” (*cemi’-i tekâlîfât*), labour services, participation in repairing the fortresses, extraordinary impositions (*avâriz*) and other dues (*rûsûm*). However, the dwellers of Akhisâr did pay the tithe, market dues and the so-called *bâd-ı hava* dues. BOA, TD 622, fol. 95A, 96B
- 15 The cadastral register from the time of Murat III contains data which can serve as evidence that the kasaba of Gölhisâr was officially considered as a frontier place. On the other hand, there is no specific mention in

of Klis, which were all described in survey registers as towns at the frontier (*serhad*) or at “the extreme frontier” (*ziyâde serhad yer*).

Having the mentioned cases in mind, a question arises: How should we understand the purpose of tax exemptions and their place in the political discourse of the centre of state power?

The answer is that granting an exemption primarily represented a means to an end – an instrument in achieving goals deemed important by the political actors. Besides, it is important to note: the analysis of primary sources showed that all decisions of the Ottoman government cannot be successfully explained only with the adoption of fiscalist policy or by the efforts to increase the amount of state revenues (although, the role of fiscalism must not be underestimated!). As a matter of fact, a decision on tax exemption was sometimes based on various other interests of the state, like, for example, on the need to ensure manpower that could join military campaigns and defend imperial possessions from the attacks of the enemies. Together with that, in some cases, the endeavour to stimulate the general population to (re)populate the strategically and communicationally important areas played a major part in exempting the towns on the frontier from paying extraordinary taxes. In that regard, the Ottoman kasabas in the Western Balkans, inhabited mostly by the Muslim population, provided a significant support to the mentioned plans of the government in the period which represents the backbone of this research: 1548 – 1604.

Given the significance the power holders were obviously attaching to the issue of tax exemption, as well as the centre’s adaptability to changes and circumstances of the periphery, it seems justified to interpret the mentioned examples as a sign of a flexible approach in the field of financial policy. Also, one should not forget that exempting the town/kasaba population from extraordinary and customary levies did not represent a regulation that could claim universal validity in all parts of the early modern Ottoman Empire. Rather, when comparing financial policy in distinct areas of the Ottoman state, assessing the variations in the centre’s attitude towards different towns of the periphery, comparing towns and villages, or in a yet broader context, if we take into account towns and villages in the inland, as well as in other frontier regions, then it becomes obvious that central authorities made substantial adjustments to the overall situation of different terrains. Therefore, the traditional narratives on “inert and indolent Orientals”, the static images which were once dominant in the public sphere of the West, cannot adequately explain the previously described actions of the Ottoman statesmen and administration. Hence, their reconsideration ought rightfully to remain among the foremost tasks of scholarly research.

Ottoman towns and serving the public interest

Exempting local communities from paying the *avârız*, as an expression of political pragmatism and flexibility, did not just have roots in performing military services, but,

---

the register of any kind of state service rendered by the inhabitants of the kasaba. Nevertheless, the note on tax exemptions enjoyed by the population of Gölhisar is similar to previously described exemptions of the town of Akhisar, so it is not necessary to repeat all of the exemptions in detail. Moreover, it is important to mention that the inhabitants of the *vâroş* of Gölhisar, which was located near the kasaba of the same name, were exempted from paying the customary taxes and, also, from the demand of other labour services, as well as from the service of repairing the fortresses; but this time the reason was clearly stated – they were bound to repair the local bridge. BOA, TD 622, fol. 463A.

also, in the carrying out of numerous non-military tasks which were considered to be in the best interest of the state and of the people, or, in other words, as activities which served to the public good.¹⁶ By and large, the central government granted the *avâriz* exemptions to such groups – in the towns and in the countryside, individually and collectively, in the frontier, as in the inland areas. However, all of them have not been in the centre of interest of my research: that was only the case with the inhabitants of kasabas in the Western Balkans that enjoyed the mentioned privileges owing to an imperial decree (*mu'âf-nâme*) which at the same time entrusted them with a collective duty of rendering the necessary services.

Among those duties, the contribution of town population to the creation of a safer environment for the functioning of the Empire's communication network was particularly considered important and it was thus regularly compensated with the exemption from the *avâriz*.

For example, in the sanjak of Bosnia, such a privilege was granted to the kasaba of Glasinac, on the Mount Romanija, for guarding the nearby pass (*derbend*) and providing a safe passage for all sorts of travellers and goods. Moreover, in that particular case, the cadastral surveys contain evidence which openly shows that the government's decision to declare a settlement as a new kasaba was driven by a desire to ensure road safety in the mentioned area, which was considered dangerous.¹⁷

Also, the service of maintaining and repairing the bridges had a vital importance for the road communications. On that basis, the authorities gave up from imposing the *avâriz* in the kasaba of Zvornik (before the exemption decree, Zvornik had been charged

16 An example which effectively illustrates the abovementioned attitude of the Ottoman political actors could be found in an *avâriz* register of the sanjak of Karahisar-ı Şarkî: the imperial order gave an instruction that the tax exemptions which had previously been granted to the guardians of passages and bridges, still remained in force, on the condition that "their service was [seen as] beneficial for the state and for the poor people" (*hizmetleri mîrîye ve fukaraya nâfi' ise*). Mehmet Öz & Fatma Acun (eds.), *Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri (1642-43 tarihli)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, p. 301.

17 The cadastral register of the sanjak of Bosnia, compiled in the year 1604, contains an important official note on bandits who preyed upon the travellers on the Romanija Mountain. In order to reduce the dangers, the government examined the possible solutions to the situation: "If the imperial order on awarding the locality of Glasinac a status of a kasaba is issued, together with the exemption of its inhabitants from paying the extraordinary taxes and customary impositions, it will be more favourable for the state and passengers". At the end of the mentioned passage, the scribe provided information on the issuing of the previously described decree. Amina Kupusović (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, III, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo & Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, p. 92. OIS, ANUBiH, 34/I, fol. 29 [a copy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 479, fol. 198].

with the *avâriz!*),¹⁸ in the sanjak of Zvornik, as well as and in the kasabas of Novosel (Nev-abâd)¹⁹ and Česta (Çesta),²⁰ in the sanjak of Klis.

The extraordinary taxes in the frontier towns could also be cancelled in cases when their inhabitants were helping with the furnishing of a caravanserai with provisions and supplies or if they took on the duty of repairing (*ta'mîr ve termîm*) this kind of building structures. For example, such explanation for granting the exemption is offered for the kasaba of Lišnja (Lişne), in the northern parts of the sanjak of Bosnia, together with a comment that the cervanserai in question was deemed of importance because it represented an inn where the "Islamic army and travellers were lodging" (*asker-i İslâmün ve ebnâ-yı sebîlün konagı olup*).²¹

Besides, the primary sources I examined contain the evidence that the central government relieved the inhabitants of entire towns in the Western Balkans from paying the *avâriz* on the ground of their labour involvement in mines and salt pans. Apparently, when making a judgement of such kind of tax exemptions, we should primarily take into account the general interest of the Ottoman Empire in maintaining the production process, as well as its financial position.

-
- 18 In the cadastral register of the sanjak of Zvornik, from 1548, the inhabitants of the kasaba of Zvornik were exempted from paying the dues (*rûsûm*, i.e. mostly some personal taxes and the land tax called *resm-i çift*). However, they were obliged to pay the extraordinary taxes, which can be concluded from the fact that the scribe recorded: "Themselves are included in the *avâriz-hâne*" (*Kendüler hâne-yi avârıza dâhillerdir*). (BOA, TD 260, p. 362). Obviously, at the time, the authorities considered the inhabitants of the town in question as a part of the system of tax units used for the reapportionment of the extraordinary taxes. The mentioned data show that being an inhabitant of a kasaba didn't necessarily imply enjoying the exemption from the *avâriz*. Also, as the cadastral register from 1604 suggests, their tax status changed at some point in the second half of the 16th century: then, it was recorded that the population of the kasaba is exempted from paying the extraordinary taxes, with a reference which implies that the exemption was recorded in the previous register. Whenever the exemption was actually granted for the first time, the reason for the issuing of such a decree is clear: the residents of Zvornik were engaged in repairing of the nearby bridges on the river Drina which were probably built sometimes in the second half of the 16th century. BOA, TD 743, p. 796.
- 19 The inhabitants of the kasaba of Novosel were ordered to build and, in accordance to the circumstances, to repair the bridge with their own funds. The engagement in the repairing of the nearby bridge on the river Vrbas, as well as their contribution in providing military assistance to the Ottoman commanders, represented the basis for obtaining the exemption from the extraordinary and customary taxes. OIS, ANUBiH 66/I, fol. 79 (a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 475).
- 20 A cadastral survey from the beginning of the 17th century shows that the kasaba of Česta was located on the public road (*târîk-i 'âmm*). Additionally, the mentioned source provides a basis for the conclusion that its inhabitants enjoyed the exemption from the extraordinary taxes thanks to their engagement in the repairing of the bridge on the river Vrbas. OIS, ANUBiH 66/I, fol. 79 (a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 475, fol 61).
- 21 The service provided on behalf of the cervanserai in question allowed the inhabitants of Lišnja to enjoy the exemption from the extraordinary imposts known as *avâriz*, *nüzûl* and *çerâhorluk*, in addition to the exemption from the so-called *tekâlîf-i şâkka* ("heavy imposts", i.e. compulsory contributions demanded by the provincial authorities without the formal consent of the central government). A. Kupusović (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, III, p. 507. OIS, ANUBiH 34/II, fol. 169 [a copy of the cadastral survey register marked TK.KKA, TD 479, fol. 324].

For example, the kasabas of *Memleha-yı Bâlâ* (Gornja Tuzla)²² and *Memleha-yı Zîr* (Donja Tuzla),²³ in the sanjak of Zvornik, enjoyed the exemption from the extraordinary taxes owing to the labouring for the salt pans. Similarly, the kasaba of Srebrenica,²⁴ in the sanjak of Zvornik (İzvornik), as well as the kasaba of Čajniče (Çayniça),²⁵ in the sanjak of Hercegovina, acquired the exemption privileges on the ground of supplying labour services for the mines located in their close neighbourhood.

Basically, in a traditional society – which is a label that resonates nicely with the social environment of the Ottoman Balkans in the period under research in this paper – the central government’s decision to use the exemption from the *avârız* levies to involve the population of certain frontier towns in performing services that were considered to be in the best interest of the state and public represented a very important administrative solution. Moreover, in a time when there was not enough of money or eligible manpower to provide security and domination, without turmoil, in every corner of the vast Empire, the government found the way, through a system of duties and privileges, by which it sought to achieve what had for long been considered as an ideal in the Islamic and Middle Eastern political literature – the law and order (*nizâm*).

In other words, the achievement of incorporation and subordination of the periphery, as well as the control maintenance, can rightfully be regarded as final goals of the aforesaid strategy of combining tax exemptions with imposing collective duties and responsibilities upon the inhabitants of towns in the Western Balkans. And when it comes to power relations, establishing and retaining the control becomes the principal preoccupation of the power holders. Of course, as it was the case with many other issues, regarding the choice of towns that were included into the mentioned system of duties and rights, the centre took in mind various relevant factors. Unsurprisingly, in making

22 The cadastral register of the sanjak of Zvornik, compiled in the year 1604, shows that the inhabitants of 10 Muslim neighbourhoods (*mahalle*) in the kasaba of Gornja Tuzla were exempted from paying the extraordinary taxes on the basis of services rendered for the local salt pans. Also, the dwellers of the mentioned kasaba enjoyed the exemption from paying some other dues, but that was not explained by the services they provided: rather, it was emphasized that the similar practice had been adopted for the Muslims in other towns (*sâ’ir şehirlede sâkin olan müstümânlar gibi üzerlerine nesne vaz’ olunmayup*). The non-Muslim inhabitants of the *vâroş* of Gornja Tuzla were not endowed with these kinds of exemptions. BOA, TD 743, pp. 109-110.

23 According to the cadastral register of the sanjak of Zvornik, from 1604, the population of the kasaba of Donja Tuzla was engaged in servicing the salt pans. In return, they enjoyed the tax exemptions which were basically the same as those granted to the residents of the kasaba of Gornja Tuzla. Since I already presented that kind of privileges in this paper, there is no need to repeat. BOA, TD 743, p. 134.

24 The detailed cadastral register (*mufassal defter*) of the sanjak od Zvornik, from 1548, contains a record that the inhabitants of the *mahalle* of the noble mosque in Srebrenica were exempted from the extraordinary taxes thanks to their “services and assistance in the [silver] mine”. (BOA, TD 260, pp. 25-26). Interestingly enough, in the mentioned register, Srebrenica was designated only as a market and mine (*bazâr ve ma’den*). But, in the summary (*icmâl*) cadastral register of the sanjak of Zvornik, from the same year, the imperial scribes described Srebrenica as a kasaba. BOA, TD 259, p. 4.

25 According to the cadastral register of the sanjak of Hercegovina (Hersek), from the year 1585, the inhabitants of the kasaba of Čajniče were exempted from paying the extraordinary taxes as well as from some other imposts on the basis of their service and assistance in the local iron mine. Ahmed S. Aličić (trans.), *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, II, Dobra knjiga, Sarajevo 2014, p. 473. OIS, ANUBiH 43/III, fol. 232 [a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 484, fol. 218].

the ultimate decision, political actors of the government usually went for what had been assessed as the current as well as the long-term interest and need of the Ottoman state.

CONCLUSION

At the end, it remains to provide an evaluation and an interpretation of the examples and ideas given in the previous pages, as well as to offer a general conclusion on the question of political flexibility of the Ottoman government. The major result of this research is the contention that flexibility should not just be understood as an isolated and temporary phenomenon, but rather as an integral part of the Ottoman political discourse. Also, an important conclusion is that the central government's financial strategy in the Western Balkans had been substantially defined by the centre's adaptability to the historical context of the frontier periphery, as well as to the needs of the state. The mentioned flexibility thesis is, in the first place, supported by the evidence found in the primary sources – mostly, by the data on centre's flexible approach, as manifested in bestowing the privilege of exemption from extraordinary taxes to towns on the Empire's western borders.

The flexible policy of the centre could be followed at the diachronic level, which means in studying the adaptability to changes and demands of time. Having that in mind, the primary sources contain a lot of examples which indicate that the tax status of the population of a town was not considered as an unchangeable issue: on the contrary, it could be subjected to changes, so that the towns which were once charged with the *avârız* in time could become fully relieved of that obligation.

Another level on which it is possible to speak of the political flexibility is the synchronic one: it means, in brief, that a general attribute of the Empire's financial policy was a simultaneous validity and application of different rules and regulations for different territories. Not only could this be observed when making comparisons between distinct administrative units, but also when we talk about a single province: as a result of that policy, some towns in the Western Balkans paid extraordinary taxes, while others, at the same time, enjoyed the privilege of exemption.

Complexity of state interest is the principal reason for not pursuing identical strategy regarding the *avârız* levies in all of the towns throughout the Ottoman Empire. Giving up the opportunity to collect taxes could seem as a serious financial loss, but, on the other hand, by making that decision the state benefited in other ways which were, apparently, considered more convenient at the time: the exemption had a positive effect for repopulation, maintaining/increasing the population size at strategically important points, as well as for assuring the loyalty of the people; besides, the responsibilities imposed upon communities exempted from the *avârız* secured the functioning of the affairs that were seen as a contribution to the state and to the public good.

Finally, I feel obliged to emphasise that mentioning the examples that could be interpreted as a manifestation of the political flexibility does not mean that every single action of the Ottoman government is to be understood as a flexible approach. On the contrary! My work should not be judged as an attempt to make a new overly generalised historiographic counter-narrative. Furthermore, in some situations, the authorities did not react efficiently and quickly enough, or they simply followed the old traditional practices – thus, their political actions, by all means, do not allow us to associate them with adaptability that characterised the behaviour of the central government in other situations. Accordingly, one is not wrong to denote these actions as an inert approach. But, what is wrong is – to overly generalise all of

such cases and to essentialistically declare the political actors of the Ottomans inert and static. For, as I have tried to show: flexibility was a part of the world of the Ottomans, in finance, just as in the decision-making in other fields of their political activity.

REFERENCES

A. PRIMARY SOURCES

I. UNPUBLISHED ARCHIVE SOURCES

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, İSTANBUL (BOA)

a) Tapu Tahrir Defter (TD)

Defter no: 259, 260, 622, 742, 743.

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA, SARAJEVO (GHB)²⁶

a) Collection of Sharia sijils

Sijil no: 65, 87.

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU (OIS)²⁷

a) ANUBiH collection

No: 22/I [a photocopy of the cadastral survey register marked TK.KKA, TD 477]; 34/II [a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 479]; 43/III [a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 484]; 66/I [a photocopy of the cadastral register marked TK.KKA, TD 475).

II. PUBLISHED PRIMARY SOURCES

Aličić, Ahmed S. (trans.), *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, II, Dobra knjiga, Sarajevo 2014 [The Detailed Cadastral Survey of the Hersek Region from the Year 1585 = *Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Hersek*].

Handžić, Adem (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, I/1, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo & Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000 [The Detailed Survey Register of the Sanjak of Bosnia from the Year 1604 = *Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Bosna*].

Kupusović, Amina (trans.), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, III, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo & Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000 [The Detailed Survey Register of the Sanjak of Bosnia from the Year 1604 = *Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Bosna*].

Öz, Mehmet & Acun, Fatma (ed.), *Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 tarihli)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008 [The Detailed Avârız Register of the Sanjak of Karahisar-ı Şarkî (dated 1642-43)].

B. SECONDARY SOURCES

Ágoston, Gábor, "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1 & 2 (2003).

Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca and London 1994.

Barkey, Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2008.

²⁶ Gazi Husrev Bey Library, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

²⁷ Oriental Institute in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

- Darling, Linda T., *Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, E. J. Brill, Leiden 1996.
- De Lamartine, Alphonse, *A Pilgrimage to the Holy Land: Comprising Recollections, Sketches, and Reflections, Made During a Tour in the East*, III, Richard Bentley, New Burlington Street, London 1835.
- Hadžijahić, Muhamed, "Die privilegierten Städte zur Zeit des osmanischen Feudalismus", *Südstofforschungen*, XX (1961).
- Hadžijahić, Muhamed, "Sarajevska muafnama", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIV (1964).
- Handžić, Adem, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV (1975).
- Handžić, Adem, "O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVIII-XXIX (1978/79).
- Handžić, Adem, "Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni 16. vijeku", *Jugoslavenski istorijski časopis*, no. 1-2 (1974).
- Korić, Elma, "Banjalučka muafnama iz 1588. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54 (2004).
- Pamuk, Şevket, "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV/2 (2004).
- Quataert, Donald, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, New York 2005.
- Said, Edward W., *Orientalism*, Vintage Books: A Division of Random House, New York 1979.
- Sučeska, Avdo, "Da li su sarajevski Jevreji bili mu âf?", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXIII (1975).
- Sučeska, Avdo, "Die Rechtsstellung der Bevölkerung in den Städten Bosniens und der Herzegowina unter den Osmanen (1463-1878)", *Südosteuropa – Jahrbuch*, 8 (1968).
- Sučeska, Avdo, "O mu'âfiyet-u u Bosanskom ejaletu", *Prilozi* [Instituta za istoriju Sarajeva], XXI/22 (1986).

NEW CHANCE FOR CLIOMETRICS: EXAMINING THE INEQUALITIES OF WEALTH AND INCOME IN OTTOMAN RURAL ECONOMY*

NENAD MOAČANIN**

Abstract

It is a commonplace in the writings on the Ottoman social and economic history that the discriminatory rates outside the provinces under the *miri* land regime, as well as the “fines”, which the tax records are calling *badihava* or *niyabet*, do not display any meaningful connection with any of the other known figures, in particular with the number of fiscal units. The first misconception was due to “too much statistics”, while the second one is a consequence of the “no statistics” approach. The use of more traditional historical criticism can help to soften the pessimistic view which presents the discriminatory rates as indisputably worse than the tithe. On the other hand, statistics may help to discover how the *badihava* offers good insight into the inequalities of wealth among the *reayas* subject to the *miri* land regime.

AN “IMPOSSIBLE TASK”

Discussing the inequalities of income and wealth among peasants in the Ottoman Empire looks like an impossible task. The narrative sources as well as judicial documents offer little or no information, at least when analyzing large samples and making generalizations. What is left to the researcher is just the tricky and “cursed“ *tapu tahrir* data. In this case scholars are very skeptical, sometimes rejecting the usefulness of “counting the grains“.¹ Obviously what can be inferred from the data on the grain tithe is some insight into the subject of income and wealth of the provincial cavalry, but hardly any understanding of the production *per se*, or how the *reaya* fared. Given this fact, I think that the *tapu tahrir* data contain some surprisingly illuminating material which might help us to know more about the peasant’s economic and financial condition than it was believed. Apart from the tithe and the poll-tax, there is one item of taxation which was practically left out of the scope of scholarly investigation, because of its seemingly “weird“ characteristics. It is a commonplace in the writings on the Ottoman social and economic history that the “fines”, which the tax records are calling *badihava* or *niyabet*, do not display any meaningful connection with any of the other known figures, in particular with the number of fiscal units.² Indeed, these sums of cash, that the peasants had to pay to revenue holders, were extremely variegated, and cannot be compared to the poll-tax or the land tax, which were collected as fixed amounts on the household basis.

---

* This work has been fully supported by the *Croatian Science Foundation* under the project 9215.

** Professor, Zagreb University, Faculty of Humanities and Social sciences, History Department, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. nenad.moacanin@zg.t-com.hr .

1 John Alexander, “Counting the grains: conceptual and methodological issues in reading the Ottoman muassal tahrir defters”, *Mélanges prof. Machiel Kiel*, Zaghuan 1999., 55-70.

2 *The Encyclopaedia of Islam (EI)*, WebCD edition, Brill 2003, “DJURM” (Uriel Heyd); “BĀD-I HAWĀ” (Bernard Lewis). Metin Kunt, *The Sultan’s servants, The transformation of Ottoman provincial Government, 1550-1650*, New York 1983, pp. 22-23.

Yet such opinions were generated by mere visual inspection, while the statistical analysis can reverse the picture. It is precisely the non-uniform features of this cash tax that must attract particular attention. While most of the items of taxation display an uniform picture, pointing to the joint work of the whole village, the *badihava* dues do not. Moreover they were not a late invention, appearing already in the early 15th century records. In general, it seems that a rule is emerging, at least as a working hypothesis: if the bulk of the tax burden, referring to well-balanced tithes and/or to main cash dues (itemized or as a lump sum) was relatively low, the *badihava* part was relatively higher, and vice versa. This is the picture we can get while dealing with Ottoman Balkans. To the contrary, where the dues in kind were dependent on the percentage rates (*harac-ı mukaseme*), it was the opposite: the *badihava* was almost uniform, pretty well correlated with the number of tax units!

SOURCES AND AREAS

Here I have investigated the cadastral record material, or the published *tapu tahrirs* from 1560 - 1595 for the *sancaks* of Sirem, Semendire, Pojega and Bosnia (Sirem and Bosnia entirely). The data for Sirem are detailed, because they mention all the components of the *badihava* by name. For Bosnia, Semendire and Pojega the parts of this tax are usually not visible. One major shortcoming is the synchronistic character of the sources, i. e., no comparison from one year to another was possible. The reason for it was the circumstance that the records before and after ca. 1570 are less reliable, and not from the same, or almost the same year.³ I have tried to deal with all the settlements in Sirem and Bosnia, excluding only those that were paying the lump sum (*maktu*). Occasionally a mistake or omission had probably happened, but the sample size was quite large, entailing no substantial damage to the whole picture. Almost all the settlements are villages, with only a few exceptions concerning the towns. In the case of Osijek I have tried to show how the comparison of the “fines” with some other taxes might help us in demographic estimations when no first class information is available.

“WIND AND AIR”

The *badihava*, or *niyabet* in the narrowest sense was corresponding to hitherto ill-defined “fines”, or the *cürm ve cinayet*, which in turn was belonging to the realm of the customary dues (*rüsum-i ʿörfiyye*). I intend to demonstrate that it was a kind of tax on movables, consisting primarily of “extra” cattle (not used for ploughing or transport), then sometimes of wine, and occasionally also of textiles of higher quality.⁴ This is the true realm of inequalities, which might help explaining sometimes colossal differences of the respective amounts: a large village paying just two *akçes*, or a small one burdened with more than a thousand. Now in later periods the *badihava* was often expanded by some other dues, which were not that much influenced by inequalities among the *reyas*.

3 Bruce McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983.; Adem Handžić et al., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Sarajevo 2000; Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda, I*, Beograd 1964, 461-528.; Fazileta Hafizović (transl.), *Popis sandžaka Požege 1579. godine*, Osijek 2001. The last survey for the *sancak* Bosnia reflects the situation from the early nineties of the 16th century.

4 Sheep and pig tax were already included in the state's or *sipahi's* income, therefore one may not expect a double taxation. Extra cattle, sometimes horses too, were the only property that was not necessary for the mere survival. The same goes for wine and some valuables.

Instead, the bride tax and field damage tax, sometimes also the wine-shop and the title-deed tax had been assessed in a more uniform way. Yet this does not substantially hamper the analysis.

Not only has the *badihava* apparently no meaningful connection with the size of the village and/or with the agrarian output. The more important fact is, that it also had nothing to do with the penalties and punishments for real transgressions, set down by the jurists and decided upon at the kadi's court. The frequency of quarrels, fights, marriages, adulteries, field damage etc. was impossible to predict. Therefore it seems that it was all about the finding a way to prevent the *sipahi's* income to diminish in years when no real transgressions happened. Conversely, when they happened, the timar-holder was able to pocket some money upon the verdict at the kadi's court, plus the *badihava*. It is quite possible that just like in the cases at the court, the basis of assessment of the "fines" in normal conditions (and especially in towns) was threefold: the ("extra") property worth 600 *akçes* and more being the higher class, 200–400 the middle, and less than 200 the lower class.⁵ For the comparison's sake, let us mention the Islamic *nisab* (the criterion for the alms, *zekat*). According to the *hanefi* school, it was 30 heads for cattle, 40 for sheep and goats, with no minimum for horses and crops.⁶ We may recall that, theoretically, customary dues must not run at least *against* the *şeriat*. Thence, the closer to religious standards, the better! This opens the possibility to look for the similar basis in other areas of taxation, such as the *cizye*, and, later, the *imdad-ı hazariye*. Even the market dues (*ihtisab*; often collected together with the *badihava*) look suitable for investigation under this angle.⁷

METHODOLOGY

Using the simple statistical analysis I was trying to check the opinions about the unrelatedness of the "fines" to other items of the taxation in the *tapu tahrirs*. This means establishing the coefficients of linear correlation (Pearson) and determination (RSQ or R²) between the "fines" and the number of fiscal units or the size of the respective items of taxation. Thus, if "households" are *x*, and the *badihava* is *y*, the RSQ of .5 says that the amount of the fines strongly *depends* on the number of *hanes* for 50%, while for the other half it is something else, or an unknown factor. As for Pearson, if the "fines" are compared with the rest of the total of the *sipahi's* income from a given village, and the result is, e.g., .8, the strong connectedness between the two magnitudes is indicated. Sometimes the coefficient of regression (linest) is needed, because it shows what happens with the dependent variable if the independent one augments by one. In Sirem one fiscal unit more means an increase by 14 *akçes* in the villages, and in towns it is 33. In Bosnian villages the result is 3, respectively 15.

5 For wealth the word "*güç*", is used, meaning strength, capability. Such an approach, at least on the level of juristic theory might have been applied in the case of the poll-tax. Then the ratio had to be 4:3:2,8 or 6:4:2:1. Heyd, *idem*.

6 On *zekat* and *nisab* cf. *EI*, "ZAKĀT" (A. Zysow).

7 Some kanunnames for the *sancaks* in vicinity (Seksar, Sekesö, Peçevi, İstolni Belgrad) give the minimum of wealth for collecting the poll-tax: 300 *akçes* in cattle, or in clothes (*espap*; read *esvab*), or in wine. This suggests the middle-class taxpayers. Yet there was no minimum for the *badihava*, which was assessed on the collective basis, not individually.

The main components of the *badihava*

1. The most important part of the *badihava* was the “fines“ (*cürm ve cinayet*). In Sirem it usually was representing some 30% of the total, strongly correlated to this total in cash (83%) and even determined by it (70%).⁸ This does not imply that the agrarian production was influencing the *cürm ve cinayet* in a direct, almost mechanical way. Yet *indirectly* it did, because important engagement in crafts and trade is possible only after a village becomes “wealthy” in terms of field production. Let us look now at the averages and medians. A village in Sirem around 1570 had 21, resp. 17 tax units, with 89, resp. 60 *akçes* for the *cürm ve cinayet*, while the cash totals of the *sipahi*’s rent generated by the field produce were 5445, resp. 3900 *akçes*. Obviously, this has nothing to do with the penalties, but clearly points toward a tax on non-agrarian activities. Only in rare cases do we meet big quantities of field produce coupled with just few coins for the “fines”, and vice versa (and this almost never happens in the towns).

2. The bride-tax (*resm-i arus/arusane, resm-i gerdek*). The average was three *akçes* per hane, but in many cases this was much more or much less. This item was truly unrelated to economic and/or financial circumstances. Perhaps we may venture to interpret it with the help of the historical anthropology, that is, with the size of the family, often extended and complex.

3. The “ranger’s fee” (*adet-i deştbanî, resm-i polaçına*). The *kanunnames* say that two *akçes* per hane have to be taken. The deviations from the standard of two are even stronger than in the case of the bride-tax. Yet the correlation with the number of households is remarkable (69%).⁹

4. The title–deed tax (*resm-i tapu*). It was aiming at the house and the house lot (*ev yeri tapusu*), disregarding the fields. It seems that the general rule was to take from ten to fifty *akçes* (from the middle class thirty to forty). In our examples the range was from four to 250 *akçes* (average 16, median 12), not by household but by the whole village. It was relatively well correlated to other items.¹⁰

5. The wine-shop (*resm-i fiçî*). Usually fifteen *akçes* were taken from one cask sold at the marketplace, but this cannot refer to the tax collected in villages as a part of the expanded *badihava*, although most often the amounts could be divided by fifteen. The median for Sirem was 30 *akçes* per village. It seems that this “cask-money” represented the *sipahi*’s rights over the wine-shop which must have been quite widespread. Luckily, the *kanunnames* for Solnok and Segedin are precise in this respect: “If there is no wine in the village the person who brings it from outside in casks and sells it, has to give to the master of the land fifteen *akçes* as the *resm-i fiçî*, which is called *toçenyè* (sic! Literally:

8 It is safe to assume that the so-called *beytülmal* (*beytülmal-i müslimin*) was included too. The *Beytülmal* was referring to the dues from fugitive slaves, stray cattle and property of missing persons. Dušanka Bojanić, *Turski zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd, 1974, p. 134. In case of small amounts this tax was left over to the *sipahis*, merging with the *badihava*.

9 Well connected to the wine–shop (76%), and even more with the bride – tax (80%).

10 With *deştbanî* (76%), *arusane* (74%) and wine–shop (68%). With the “fines” it was 66%, better than in case of other items.

“pouring“).¹¹ It was correlated to the *deştbani* by 76%, to the *arusane* by 74%, to the “fines” by 70% and to the *tapu* and rent totals by 68%.¹² What does this mean?

PATHS OF INTERPRETATION, RIGHT AND WRONG

It is important to clearly recognize meaningful correspondences. Often a congruity may be just fortuitous. Understandably weddings and wine-shop were correlated, but what about a stray ox damaging the neighbor’s crops? As a part of the sipahi’s income the *badihava* was collected in cash, regularly and on the village level. We may divide it in two parts: 1. tax on the non-agrarian activities (*cürm ve cinayet plus fiçi*), and 2. tax on the relative wealth (*arusane, deştbani, tapu*). In the first case, compared with rent total the Pearson is .83567, while in the second case, compared with the number of fiscal units, it is .746888 (Sirem villages). Now we have to look for the tax basis, or the minimum, for each of the components of the *badihava*. It is very probable that the basis was the amount taken in *one* case, like 15 *akçes* per cask, or 30 *akçes* per bride. During the classic regime it was normal that the peasants give “presents“ to their lord *beside* the dues written down in the register, usually in form of *one* bushel of wheat and the like. For the *cürm ve cinayet* we may suppose with good reason that as the basis, or minimum, the “tax on the neglected plot“ was chosen by the way of analogy (*resm-i çift bozan*). The less fortunate subject had to pay to the *sipahi* 80 *akçes*, while the better-off 120 (which means 2–3 *guruş*). But what if the *reayas* stay in the village and start a kind of house craft, entailing *less* field product? Then they are not supposed to pay once and forever 80–120 *akçes*, but more likely they shall give less, yet on a regular basis. If the loss of the lord was relatively small, the minimum had to be applied for some time, but if it was to increase, then the basis shall augment by 2, 3 or more. Truly, the average (which I think must reflect the basic amount) all around Sirem was 89 *akçes*, while the median (or most widespread amount) was 60 *akçes*. The *kanunname* for Vidin from 1586 says that for the neglected plot 87 *akçes* must be taken, 62 for the loss of the tithe in kind, plus 25 for the *ispence*.¹³

After establishing the basic rate for the “fines“, it is advisable to try to do the same for the “expanded“ fines, which means that the extraagrarian activity such as the wine-shop¹⁴ has to be added, but also the *tapu* of 12 *akçes* (for the simple reason that if the *tapu* and “fines“ are compared, both Pearson and RSQ are high!). Then the basic rate for the “business“ part of the *badihava* would be 122 *akçes*,¹⁵ with 230 out of 386 villages (59.58%) paying less than the basic rate, implying little role or absence of business. The next 99 or 25.64% was paying up to two basic rates (2–4 *guruşes*), followed by 27 villages (6.99%) with up to a three. More than three was the obligation of 30 rural settlements or 7.77%. This group includes four villages (1.03%) with the almost incredible burden

11 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri 7*, Istanbul 1994, p. 460; idem, 8, p. 312.

12 Perhaps one could derive the number of innkeepers or wine-sellers from the totals divided by 15. (1280 or 15.6% out of 8199 fiscal units). In some villages this tax was lacking (15), or it was lower than 15 *akçes* (35). In some places there was only one subject in this business, in other villages more, or even all.

13 The amounts that cannot be divided by 80 or 120, or those below the basic rate, possibly originate in the on-the-spot arrangements between the *sipahi* and the *reayas*, or else by the inclusion of the *beytülmal*. In particular, very small amounts, down to nine *akçes*, may refer solely to the *beytülmal*.

14 The median was 30 *akçes*.

15 For the sake of easier counting and comparing with the other group I was operating with 100 instead of 95 (80 + 15).

of 14–23 basic rates. To conclude, it seems that some 20% of the *reyas* in Sirem was markedly engaged in transport on land and water, the wine-shop and some market-oriented house crafts. Of course, the majority (up to 64%) were quite small entrepreneurs.

It is relatively easy to fix the basic rates for the *arusane* and *deştbanı*, depending on families, households and the agriculture in the proper sense. For the *arusane* it was 45 *akçes* (30 for girls + 15 for widows, or divorcées). The *deştbanı* per village was 40 *akçes* (two “legal“ *akçes* per *hane* with the median of 20 *hanes* per village) making the joint basis 85 *akçes*. The comparison according to classes between this“ household-and-field“ group with the “business“ one shall yield results concerning the nature of relation between the non-agrarian activities and the size of the village. Small or insignificant business (up to one basic rate) is typical not only for settlements paying this amount, but is characteristic for next group (up to two, or 230:185). In other words, only villages with 30 or more *hanes* are supposed to engage more expressedly in business. Less than 30 means heavily predominant field work. Two basic rates per *hane* does not mean the same share of business (128:99). For cases with three basic rates the number of households (40–60) affects the business even less. Finally villages with 60+ fiscal units were strongly engaged in entrepreneurship, but their number is larger (30:24) implying that the non-agrarian occupatios could appear also down the scale, at least occasionally in the group with 40–60 households.

While examining the *sancak* Bosnia, I was not able to proceed in the same way because the components of the *badihava* were not mentioned. Therefore I have assumed the risk relying solely on the median. The detailed analysis was done only for the *nahiye* of Saray, which is representative enough for the rest of the province.

Here we must stop in order to discuss possible objections to the main hypotheses of this article. Interestingly, it is easier to find opinions about the nature of the *badihava* in Turkish online dictionaries than by searching through the vast field of scholarly literature. Thus we may meet the following:

1. “Osmanlı’da topraksız olup da başkasının arazisinde çalışanların kendi paylarına düşen ürün için ödedikleri vergi“.

2. “Topraksız köylüden alınan kazanç vergisi“.

3. “Osmanlılar’ da topraksız köylüden alınan kazanç vergisi“.

4. “Osmanlı maliye sisteminde düzensiz olarak alınan vergi ve gelirlere verilen ad“.

5. “(synonymous with) caba akçesi (Osmanlılarda tımarlı olmayıp tecimle uğraşan uyruktan alınan vergi)“.

None of these definitions is sharply opposed to our analysis, except in point four, because I think that it was demonstrated clearly enough that the “fines“ have always been a *regular* tax, or at best that in the framework of the *miri* regime they have become regular very soon. What is more, the stress on landlessness and/or trade and the like, brings the discussion closer to çift bozan resmi and inequalities of wealth and income. Finally, the main difference between the two views is that these definitions point toward the theoretical level, while my aim was to elucidate the “practices on the ground“.

Table: Sirem vs. Saray: number and percentage of villages with basic rates for the “fines“

badihava	Sirem villages	%	Saray villages	%
rates up to 1	230	59.58	185	47.92
1 to 2	99	25.64	128	33.16
2 to 3	27	6.99	47	12.17
3+	30	7.77	24	6.21

SIMILARITIES AND CONTRASTS

In Sirem the correlation between the fiscal units and the rent totals was weaker than elsewhere, because of the lack of the *ispence*¹⁶ (72% Pearson, 52% RSQ). In Posavina (kaza Brod), the *nahiye* Belgrad, central and SE Bosnia as well as in Podravina the results are higher (Pearson 83, 85, resp. 92%). The *sipahi* in Sirem had in fact no need to collect the *ispence*, for he profited from the *badihava*, higher than elsewhere.¹⁷ Therefore there is good reason to posit that the *reaya* entrepreneurship was better developed in Sirem than in other neighboring areas, notwithstanding the laconic nature of the *badihava* entry in Bosnia. Yet there are some exceptions. The Eastern part of Pojega was akin to Sirem, while a big surprise was the Northern fringes of Bosnia, displaying almost the same figures as Sirem, although subject to *ispence/resm-i çift*. The same goes for the Christian *tapu* holders in Central and SE Bosnia. Probably in such cases the frequent administrative practice of rounding up small *baştines*, strengthening the connection with the rent total, was absent. Also cattle- and sheepbreeding could have had some influence, plus a certain degree of (albeit modest) entrepreneurship.

Generally, Pearson and RSQ for *hane:badihava* in Bosnia and Western Pojega were below 50%, and in some places virtually nonexistent. In Central parts of Bosnia (RSQ 21%, Pearson 46%) the increase of fiscal units did not substantially influence the *badihava*. In the kaza of Pojega the results were extremely low: RSQ .1, Pearson .31!

Contrary to the dues in kind collected from the (probably full-sized) *baştines*, the *badihava* was depending on the financial capability of the village. The role of complex and multiple families could decisively affect the income as expressed in movables. That is why the ties were weak with the *hanes*, but strong with the rent totals (from 66 to 80 percent). *Hane* and *baştine/çift* in the Middle Danube region meant almost the same, but not in Bosnia and Western Pojega. On the Pojega *serhat* it was the relative abundance of extra plots (*mezraas* and the like) that was undermining the *hane:badihava* connection, while in Bosnia the same phenomenon emerged from other reasons: plots were very often tiny, with the kind of dual or multiple ownership, coupled with a high proportion of the *bennak* and *mücerret* category (47% in the *nahiye* of Saray).¹⁸

16 One more factor was influencing the entrepreneurship in the roundabout way. Stimulating the inequalities, the authorities were trying (with little success) to amend the ratio households: arable land. They were much concerned with the circumstance that in Sirem “some villages have many households but little land, while other have few households, but much land”. Akgündüz, idem, p. 308.

17 Because the number of the fiscal units was matching quite well the number of households. Yet Bosnian *hanes* were often artificial. There the registrar’s *tamam çift* had a tax total a bit larger than its (true!) counterpart in Sirem, but it was composed of several tiny plots with partly “invisible” users.

18 The *kanunname* says that *baştines* which are “nameless and markless” the locals call “bede”. This can hard-

The basis for the *badihava* in Bosnia was the median of 258 *akçes*, more than in Sirem (198). No wine-shop was mentioned, while the rest seems to be just symbolically present, wherefore one gets the impression that *badihava* and the “fines“ was the same thing. The basic rates for the *badihava* and rent totals look well synchronized. The number and percentage of villages according to the rates for rent (up to 1, 2, 3 etc.), changes regularly and mechanically, being smaller by a half on every subsequent level. The *badihava* rates follow this pattern. In Saray the “up to one“ group makes 88 villages, or 49.71%. The group “up to two“ (65, or 36.72%) matches the “up to three“ group as well (66, or 37.27%), and so forth. Similarity with military considerations is not accidental: one *kılıç* of 3000 *akçes* aking to a basic rate, with one *cebüllü* for every additional basic amount. The firm *hane:rent* ties were further supported by the share of 15–20% of the *ispence/resm-i çift* in the rent total. Without it, the contrast with Sirem would diminish, and vice versa, that is, in case the *filori* is added to rent total in Sirem. But the *ispence* goes to the *sipahi*, while the *filori* to the sultan, which forbids comparisons. Perhaps just the relatively high basic rate in Bosnia was preventing a differentiated assessment of the *badihava*. It all looks almost as using the “fines“ to round up the respective amounts of the rent total. From 177 vilages in the *nahiye* of Saray only 13 were assessed with an odd-numbered rent. In many cases one is tempted to suppose that the *badihava* was actually consisting of just one of its various components. For example, it might happen that a large village pays only a dozen of *akçes*. Thus it becomes possible that the *sipahi* was content to take just one basic rate for the *tapu*, and nothing else. If the number of tax units was half the number of the “*badihava*“, the “first suspect“ could be the *deştbanı*. If the sum was divisible by 45, the *arusane* comes to the focus, while the rest might refer to the *cürm ve cinayet*.

The question of on what was the basic rate relying is very puzzling. Unlike the situation in Sirem, it was certainly not the *resm-i çift bozan*, because even the very numerous *bennak* class had to pay 22 *akçes resm-i çift* (probably a kind of indemnity for an insignificant field output, entailing practically no taxation in kind!). Perhaps the mysterious point of reference was one *extra* head of cattle, provided there were some.

“DISCREPANCIES” AND POSSIBILITIES OF GENERALIZATION

In addition, it seems that some more statistics could be used. If the *badihava* was a tax on income and/or wealth, then the Gini coefficient of inequalities would be helpful. Then in Sirem inequalities among the *reayas* look low, while in Bosnia the opposite is the case (.21 against .48). Recalling the Pearson and the RSQ, it turns out that in Sirem “small entrepreneurship“ was widespread, but in Bosnia villagers were in this respect literally poor, half of them possessing no extra animals. Equally interesting are the examples taken from among the townspeople. The coefficients vary a lot, the inequality among townspeople in Bosnia (38%) is less expressed than in the countryside. In Sirem’s towns the index is 50%, twice the one for the villages. In Pojega the picture is the same as in Sirem for the *kasabas*, unlike the village index (39%).

---

ly refer to “destituteness”. Common land is the more likely explanation. Branislav Đurđev et al., *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo 1957. (Bosanska kanun-nama iz 1565.). Bojanić, idem, p. 160 (“moba, molba, bedba, beda”).

All this suggests that in Bosnian towns more than three fifths of fiscal units controls the total of movables which produces a sharp contrast with Sirem (and the adjacent areas), meaning that beside the architectural and artistic achievements the urban character in the social sense was less expressed (52% of urban population was concentrated in Sarajevo and Banja Luka). The Sarajevo *badihava* was very modest, some 15 *akçes* per unit,¹⁹ but Belgrade, ten times smaller, had 71, Novi Pazar 41, Mitrovica 39. Svinjar, a modest *iskele* in Pojeđa with 35 *hanes* was burdened with 1200 *akçes*!

Finally, the “urban“ Pearson and RSQ for *badihava:hanes* is in Sirem about 80%, which is more than in villages, while in Bosnia it was more than 90%, to a great contrast with the countryside. If the market supervision tax (*ihtisab*)²⁰ is added, the results would be 87%, resp. nearly 100%. This is a good illustration of the clash between the Ottoman fiscalism and dirigisme with the situation on the ground. The authorities were trying hard to “zip“ the actual life into a mould. They were relatively successful, yet some 20–50% of inequality had remained visible even in the official records. In real life it could be more.

CALCULATING THE POPULATION SIZE

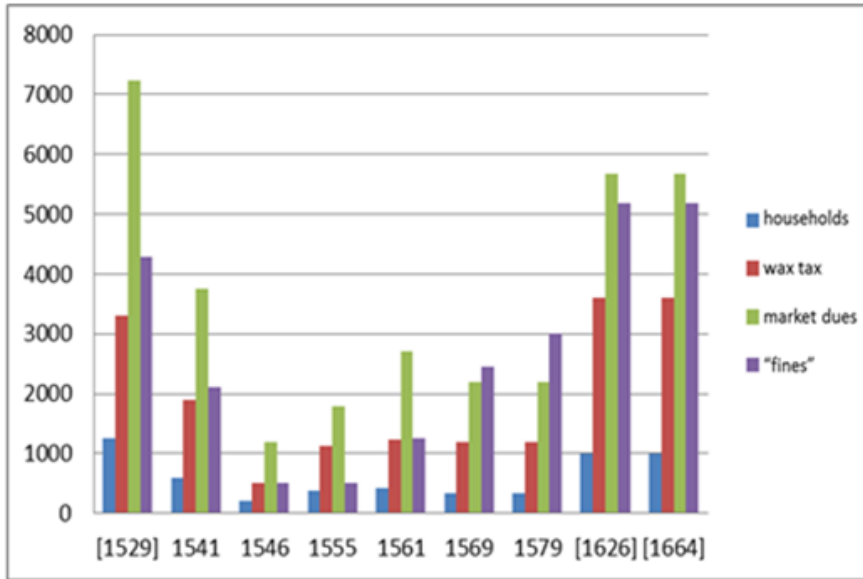
A good example for the relation of the *badihava* to some other urban taxes offers the town of Osijek. From the available sources (nine years: 1529, 1541, 1546, 1555, 1565, 1569, 1579, 1626, 1664) one can directly extract more or less reliable data on the population size out of five (1555, 1565 and 1579 *tapu tahrirs*; 1626 and 1664 narrative sources). The rest does not contain data on households, but has some tax figures (the *badihava*, the *şemhane* and the *ihtisab*). Since in cases when all the three occur together with *hane* figures it was possible to spot the regular increase or decrease of tax units and cash amounts, the likely trends, could be drafted with fair probability using the coefficient of regression (linest) for the whole span of time, including the years when only one or two types of taxes were mentioned.

CONCLUSION

Little, if any, insight into the true economic life in the rural world by “counting the grains” (John Alexander, 1999). Instead, analyzing the “fines” could be more rewarding. It might enable the researcher to examine the Ottoman rural world under an angle closer to modern-time standards. At the same time it might “rehabilitate“ the use of cliometrics.

19 Long ago Nedim Filipović has stated that in Sarajevo most of the inhabitants were “a mass of simple artisans and wage laborers”. Filipović, *Historija naroda Jugoslavije, II*, Zagreb 1959, p. 145.

20 The *ihtisab* had an important feature in common with the *badihava*. Amounts in the records do not refer to real transgressions of the market order, but to lump sums derived from rates.

Chart: Guessing the population curve in Osijek/Ösek (taxes are represented in akçes)²¹

21 Households: data are available for 1555, 1561 and 1579 (*tapu tahrirs*). For 1529 an intelligence report mentions 3000 soldiers (single males, therefore the number of “pseudo-hanes” was set at little above 1000. The next intelligence report about households from 1626 matches Evliya Çelebi’s figures (1664). For the remaining years the number of *hanes* was inferred from the available data on taxes such as *badihava*, wax-tax (*şemhane*, two *akçes* per *hane*) and/or market dues (*ihtisab*). The *ihtisab* curve is determined by the increase or decrease of business activities liable to conquest and booty in the earlier period, while in the 17th century it was more dependent on the commercial activities. The wax-tax was closely related to the *hane* figures. When less than four figures was at hand, the level of the missing ones might have been guessed at with the help of established regularities and interdependence of all figures.

THE ISLAMIZATION OF ALBANIANS BETWEEN TWO GRAND NARRATIVES

MIRLIND BEHLULI*

The Ottoman Empire has been the ruler of the Albanian lands for approximately five centuries. Surely, the Empire does not exist anymore, however, its legacy lies within the Albanian nation and one of the greatest legacies that the Ottomans left behind is the cultural and religious one that is still being discussed. Perhaps, the most intriguing and heatedly debated topic within the Albanian historiography regarding the Ottoman ruling time is the mass conversion of Albanians to Islam. Furthermore the manner how this conversion took place and the reasons why Christian Albanians were converted to Islam is a highly dividing point between the Albanian and Western historiographies.

On the one hand, the vast majority of Albanian historians - with some rare exceptions- have interpreted the conversion to Islam as a political, bloodthirsty and forcefully implemented process. In addition, the Ottoman Turks- emphasizing the latter- have been cruel and barbarian rulers. On the other hand, Western historiography has seen the Albanian's islamization process as a social process that was almost never forcefully implemented. But what *really* happened?!

The main focus of this article is explaining the Albanian historiography, interpreting and comparing it with Western historiography in regards to the process of islamization of Albanians under the Ottoman Empire.

ALBANIAN NATIONAL(IST) HISTORIOGRAPHY

Maybe one of the most strongly debated topic and surely the most polemic discussions within Albanian historiography is the conversion of Albanians to Islam or as we like to call it the Islamization process.¹ From the so-called scientific debate many antagonistic and controversial standpoints were drawn, and not to mention, bigotry and racism as a derivation of an overwhelmingly nationalist historiography. "*In the modern context*", needless to say, "*the Islamization could not be regarded in anything other than a negative light by scholars of the new Balkan states.*"² The arrival of Islam in Albanian territories was and is still connected with the Ottoman invasion and is commonly described in the most negative fashion from Albanian historians.³ Notably during the communist

---

* Istanbul Medeniyet University, International Relations Master Student, Yalı Mahallesi Bağdat Caddesi, No:501 Cevizli/Maltepe, mirlindbehluli2@gmail.com

1 ISLAMIZ/OJ kal., - I jap dukujt fenë Islame, e bëj mysliman. E islamizuan popullsinë me dhunë. According to the official Albanian vocabulary the verb Islamization means "giving to someone the Islamic religion, making someone a Muslim. They have Islamized the population by force." So the very first meaning of the verb "Islamization" or "Islamizim" in Albanian language has a pejorative meaning and symbolizing violence, war etc.

Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Fjalori i Shqipësisë sotshme*, Tiranë, Botimet Toena 2002, p. 514.

2 Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill Leiden, Boston 2004, p. 4.

3 See: Kim Mehmeti, *Shkupi*, Logos-A, Shkup 2011, pp. 52-53. Mehmeti in contrast to the vast majority of

period, the Albanian national narrative – manufactured by state – labeled the Turks as the archenemies of Albanians and routinely “*portrayed the 500 years of the Ottoman Empire upon Albania, as a dark and medieval times which cut Albania off from mother Europe and her enlightened civilization.*”⁴ Furthermore, the Ottoman invasion among other labels was described as ‘*the most tragic period*’, ‘*the saddest moment in Albanian history*’ and the conversion to Islam as ‘*the greatest misfortune of Albanians.*’ On the other side, the Ottomans were labeled as ‘*Asians*’, ‘*Anatolians*’, ‘*Turks*’ in pejorative meanings⁵ and even as ‘*barbarians*’, ‘*cruel*’ etc. but “*not all historians today would wish to be associated with such sentiments.*”⁶

In order to have an objective standpoint we should know that before the arrival of the Ottomans into Albanian territories, the Albanians were majority Christians divided between Catholic north and an Orthodox south and “*Kosovo was under the undoubted rule of Serbian medieval Kingdom for 180 years.*”⁷ During this period the Serbian Czars had strictly adhered to the Orthodox medieval religious code that was filled with severe penalties such as “*killling, hanging, cutting hands off, brigands would be hanged, thieves blinded and villages which they were found would be destroyed etc.*”⁸ The Serbian Kingdom as part of the larger Christian coalition was defeated after the famous battle of Kosovo (1389), thus, practically ending the Serbian domination over Kosovo. Furthermore, the aristocracy pledged loyalty to the Ottomans and “*the Serbian despot, Stefan Lazarevic –who died in 1427- managed to stabilize his power, however, he was never able to end the vassalage to Sultan Murat II.*”⁹ After the year of 1439 the territory of Kosovo became an integrated part of the Ottoman Empire which lasted until the 20th century.

After the Serbian yoke was over and Kosovo became an integrated part under suzerainty of the Port – a usual policy of the Ottomans dealing with the periphery- the living standards of the people drastically changed and life was significantly improved. The death of Scanderbeg – the Albanian National Hero- and the fall of his fortress in Kruja in 1478 marks the end of the Albanian independent kingdom and falling of Albanian territories under the suzerainty of the Ottoman Empire. During the centuries under Ottoman domination more than two thirds of Albanians were converted to Islam – actually 96% of Kosovo’s population declared themselves as Muslims in the last census¹⁰ – the

---

the Albanian historians argues that the arrival of the Ottomans in Skopje marks the end of the slavization process, thus, symbolizes the salvation of the Albanian identity from the slavization process that took place in that particular Albanian territory.

4 Enis Sulstarova, *Arratisje nga Lindja*, Dudaj, Tiranë 2006, p.125.

5 See: Hasan Kaleshi, “Türkler’in Balkanlar’a girişi ve İslamlaştırılma: Amavud halkının etnik ve millî varlığının korunmasının sebepleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C.1/ sy. 10-11 (1979-1980) p. 177.

6 David Fromkin, *Kosovo Crossing: the reality of American intervention in the Balkans*, Simon & Schuster, New York 1999, p. 94.

7 Oliver Jens Schmitt, *Kosova: Histori e shkurtër e një treve Ballkanike*, Koha, Prishtinë 2012, p. 39.

8 Noel Malcolm, *Kosovo a short history*, Oxford, Macmillan Publishers Ltd, London 1998, p. 5.

9 Oliver Jens Schmitt, *Kosova*, p. 46.

10 Kosovo Agency of Statistics, Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë, 2011 Rezultatet përfundimtare, available at: <https://ask.rks-gov.net/sq/rekos2011>, accessed: 24 October 2016.

method, the time frame and the reasons why Christian Albanians were converted to Islam are highly interpreted and endlessly reinterpreted in the very same way. The Albanian historiography – especially during communism- tended to reduce the phenomenon of Islamization only to wars and saw the conversion to Islam as “*an assimilation process that threatened not only the disappearance of spiritual values but the very existence of Albanian identity as a nation.*”¹¹ But then again, the Western historiography has tried to appear more objective by explaining the islamization as an “*extremely complex phenomenon*” that “*needs to be viewed within the context of religious, cultural, political, economic and military factors.*”¹²

What were the reasons behind the conversion of Albanians to Islam? Was it a ‘*where the sword lies, there lies the religion*’ type of conversion – an Albanian proverb symbolizing the Ottoman pressure on non-Muslim Albanians to convert to Islam – or was it the social, cultural, economic and religious circumstances that pushed Albanians to become Muslims? What *really* happened?!

THE ISLAMIZATION OF ALBANIANS BETWEEN TWO GRAND NARRATIVES

It is a historical fact that the Ottoman invasion has played a crucial role in shaping the Balkan countries and particularly the Albanian national identity. Along with the arrival of the Ottoman army Albanians began to encounter a new religion named Islam – until then not massively known to the native people. For the sake of argument, we should mention that “*the first trace of the Islamic culture in the Balkans, especially within the Illyrian-Albanian lands, can be seen during the medieval times.*”¹³ Basically the only common point of the Albanian and Western historiography – which I symbolically have labeled as two grand narratives – regarding the Islamization process, is the duration that conversion to Islam has taken. There are many authors from both camps who argued about the duration of the Islamization process and claiming that “*it would be wrong to describe the beginning of the Islamization process of Albanians as a collective conversion of a large group of population to Islam.*”¹⁴ Everything beyond this common point such as the manners in which and the reasons why Christian Albanians decided to convert to Islam is what differentiates these two grand narratives.

What seems to be an interesting feature of Albanians conversion to Islam is not just the duration of this phenomenon but the territorial extension as well. The phenomenon of islamization was a societal process that took place continually for five centuries; however, no mass islamization by force is recorded in Albanian territories “*since the religion does not approve of it. Indeed, according to the Shari’a even a slave cannot be forced to convert to Islam.*”¹⁵

11 Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëllimi I, Botimet Toena, Tiranë 2002, p. 694.

12 EnesKarić, *Islam in the Balkans: The Spread of Islam throughout the World*, UNESCO Publishing, Paris 2011, p.735.

13 Nexhat Ibrahim, *Kontaktet e para të Islamit me popujt Ballkanikë në Periudhën Para-Osmane*, Shkup 1997, p 102.

14 Oliver Jens Schmitt, *Kosova*, p. 46.

15 Halil Inalcik, “Islam in the Ottoman Empire”, *Cultura Turcica*, Volumen V-VII, Ankara 1968- 1970, p. 27.

The very first Albanians who were converted to Islam came from city areas – Islamization in the beginning was largely an urban phenomenon – and “*the top of the social pyramid, the Albanian nobility, were the first people who experienced the conversion to Islamism.*”¹⁶ Throughout the years, “*many of the lords who remained espoused Islam in order to preserve their positions and a part of the population naturally followed their nobility in its conversion.*”¹⁷ It seems that the reason behind the early conversion of Albanians to Islam was a pure economic one, the desire to maintain the noble status within society because “*with the act of conversion the doors of having an important voice within society and achieving their rights, wealth and power were open to them.*”¹⁸ The English historian Noel Malcolm – who wrote maybe the best history book on Kosovo – claimed that “*whether converts in this early period were persuaded by anything that might be called theological argument is impossible to say, though there is some evidence of that in the following century (17th century). Probably the main reasons were more to do with worldly affairs- involving question of status as well as economic interest.*”¹⁹

In the very beginning of Ottoman rule only few Albanians were converted into Muslims²⁰ and more or less the same pre-Ottoman conditions, laws but fewer taxes continued to exist even after the Ottomans succeeded in incorporating all Albanian territories in their rapid expansion towards Europe. The Ottoman registries have shown that the exact circumstances existed in many parts of Albanian territories and furthermore “*the registries give to us the possibility to conclude that the old forms of societal organization of the ancien regime and the blood ties were still strongly maintained in several habitats.*”²¹ The Albanian historiography – particularly during communism – explained the islamization phenomenon as a result of the unaffordable taxes, especially the rise in the poll tax paid only by the Christian. In a sense, the poll tax or jizya was increased significantly during the centuries, “*although this rise, to an extent, reflected the increase in general prices, the fiscal pressure on the individual made conversion to Islam a great temptation. In addition, though this was usually not the case elsewhere, in Albania some measure of force appears to have been used.*”²²

According to Albanian historians the Ottoman Empire primarily was a repressive force whose main aim was to assimilate and de-nationalize the entire Albanian nation by converting them to Islam. Therefore, the islamization process is equalized with de-nationalization and it is really common to find “*literature stressing the coercive nature of Islamization ranges from works that blindly rely [on] stereotypes without proper historical justification.*”²³ As we stated above that the Albanians conversion to Islam - at least until the late of 16th century is really in symbolic numbers,

16 Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit Shqiptar*, p. 587.

17 Stavro Skendi, *The Albanian Awakening*, Princeton University Press, New Jersey 1967, p. 6.

18 Dr. Don Shan Zefi, *Islamizimi i Shqiptarëve gjatë shekujve*, Drita, Prizren 2011, p. 62.

19 Noel Malcolm, *Kosovo*, p. 107

20 See: Ferit Duka, “XV. – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler”, XI, Türk Tarih Kongresi, 1990, c.IV, s.1693.

21 Akademia e Shkencave e R.P. të Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i Vitit 1485*, Shtypshkronja “Mihail Duri”, Tiranë 1974, p. 21.

22 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth centuries*, Volume 1, Cambridge University Press, Cambridge p. 81.

23 Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans*, p. 65.

“...but at the end of the 16th century the islamization process as a dangerous movement began to extend across the country. After the Sultan Selim II had confiscated all Churches revenues, every Catholic community faced a really uncertain situation. Surely, their pastoral mission (for religion and nation) across different provinces, which were militarily occupied by the Turks, was never stopped. This mission became possible only because of their readiness to sacrifice their lives for the sake of their people. Indeed, a large number of pastors were martyred.”^{24,25}

Surely, these claims are, at best, partially incorrect and at worst, historically false and totally misleading because “*the Turkish government (Ottomans), unlike the civil power of the Byzantine Empire, never interfered or controlled the spiritual and ecclesiastical matters, it was left entirely in [the] patriarch’s hands.*”²⁶ According to the Islamic Law, the Ottoman Empire divided citizens primarily on religious terms, those of Muslims and non-Muslims (*dhimmis*). Certainly in Kosovo the majority of *dhimmis* were Christians – to whom were granted special status and safety – and “*their life as community was directed by Orthodox scholars such as the Ecumenical Patriarchate in Istanbul or in Kosovo from Patriarch of Peja from 1557 to 1766.*”²⁷ As for the matter of fact, the religious tolerance that the Ottoman State provided to religious minorities, who during the siege did not participate in war, is well known worldwide.²⁸ The best example of the religious tolerance is the story of the treaty concluded between the Genoese of Pera and Mehmed II in 1453 “*who had kept neutral during the siege, were granted favorable terms of capitulation, which assured them freedom of life and property.*”²⁹ In addition, another crucial factor regarding the topic that Shan Zefi has ignored in his book is that before the arrival of the Ottomans, Albanians remained among the most backward people in the Balkans, in terms of religious issues, particularly because the Greeks had won a dominant position within the Orthodox Churches and in religious life at the large scale. Furthermore, the Catholic Church situation in Kosovo was poor, comprised of not well educated priests and a limited network of churches across the country and of course “*there was no national (Albanian) church.*”³⁰ One of the reasons why Christians were converting to Islam or to Serbian Orthodoxy was the lack of money and “*one of the main themes of all reports from the Kosovo region was that souls were being lost because of the lack of priests.*”³¹ We have to bear in mind that “*the importance of religious affiliation was also reflected in social reality: many Albanians in Kosovo regarded Islam as the religion of free people, while Christianity- in particular Orthodoxy- was that of slaves.*”³²

Athanas Gegaj was an Albanian author who wrote a monograph on George Castrioti – Skanderbeg, a book that is full of prejudices, bigotry and hate speech towards

24 Dr. Don Shan Zefi, *Islamizimi i Shqiptarëve*, pp. 64-65.

25 The author of this passage is a Chancellor of the Catholic Church of Kosovo.

26 Thomas Walker Arnold, *The preaching of Islam: A history of the propagation of the Muslim Faith*, Second edition revised and enlarged, London Constable & Company Ltd, London 1913, p.115.

27 Oliver Jens Schmitt, *Kosova*, p. 48.

28 See: Qani Nesimi, *Koncepti i ‘tjetrit’ tek osmanët dhe pozicioni i shqiptarëve në të*, Logos-A, Shkup 2012.

29 Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, Capricorn Books Editions, New York 1960, pp. 277-278.

30 Tim Judah, *Kosovo: What everyone needs to know*, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 9.

31 Noel Malcolm, *Kosovo*, p. 125.

32 Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A history of Kosovo*, Hurst & Company, London 1998, p. 25.

the Ottoman Turks. In a passage he states that “*Turks were filled with heat and barbarian cruelty, the bitter memory of which the history preserves even today*”³³, and “*in 1396 destroyed Albania.*”³⁴ But after the arrival of Skanderbeg everything changed because he liberated Albania and

“...restored Christianity: they, who did not embrace Christianity, and among them even the former governor Hasan Bey, were instantly killed. Skanderbeg quickly organized his new state; in his attempt to differentiate Albania from the Turkish Empire he removed every trace of Turkish invasion (...) Skanderbeg and Albanians were fighting not only to maintain their motherland’s independence but to rescue Christianity from the Islamic Civilization threat.”³⁵

In addition, Harry Hodgkinson claimed that “*historians characterized the period as one of the feudal oppression, whether by local landlords or by Turks.*”³⁶

It is needless to say that Gegaj’s discourse can be everything else except a standpoint based on historical facts recognized by responsible science. But it is interesting to observe that from this kind of rhetoric “*we have a contradictory process: on the one hand, a conscious differentiation from the Ottomans as an imposed ‘other’ and, on the other, an attempted identification with the Western Europe.*”³⁷ This kind of bigotry and hate speech is rejected even from other Albanian historians – clearly more objective than Gegaj – such as Skender Rizaj who stated that “*“[the] Ottomans were known as just governors, considering everyone as equal in rights and obligations, whereas those who embraced Islam they accounted for brothers.*”³⁸ Undoubtedly, Rizaj’s conclusion is a superlative and an exaggerated standpoint, because at the end of the day it is well known that the Ottoman’s *millet* system treated the non-Muslims as second class citizens rather than as equal in rights and obligations.

BEKTASHISM AND THE DEVSHIRME SYSTEM

Mysticism played a remarkably role in spreading Islam throughout Ottoman Empire and particularly in the Empire’s European part i.e. the Balkan territories. “*Mysticism developed in different ways in the Ottoman world. Some Sufi orders withered away as frontiers hardened and opportunities for syncretism diminished. Others flourished under the new regime.*”³⁹ Surely, the vast majorities of Albanian Muslim community was and still are Sunnis, however, “*Islam did not appear only in its Sunni branch but it was spread out by Dervish groups as well – who came from Anatolia and partially represented heterodox religious thoughts and practices.*”⁴⁰ What these Dervish groups had in common

33 At Athanas Gegaj, *Arbëria dhe Gjergj Kastrioti Skenderbeu 1405-1468*, EuroIindja, Tiranë, 1995, p. 25.

34 Ibid, pp. 33.

35 Ibid, pp. 50-51.

36 Harry Hodgkinson, *Scanderbeg*, Color Books Ltd, Dublin 1999, p. X.

37 MilicaBakic-Hayden, *National Memory as Narrative Memory: The Case of Kosovo* in *Balkan Identities: Nation and Memory* edited by Maria Todorova, New York University Press, New York 2004, p. 32.

38 Skender Rizaj, *Historia e Përgjithshme- Koha e Re (1453- 1789)*, Prishtinë 1985, pp. 17-18.

39 Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, p. 74.

40 Oliver Jens Schmitt, *Kosova*, pp. 93.

in Albanian territories was that they were incorporated within Sunni branch of Islam – the orthodox Islam- and certainly the most famous of them was the Bektashi Sufi Order who followed the teachings of Hacı Bektaş Veli. Their primary target group, in their mission to spread the Divine Word, were the less educated Christians and “among other things they explained to Christians that the basic principle of Islam were already contained in Christian religion.”⁴¹ As part of their mission they built several Sufi tekkes⁴² in Prizren (Khalwati and Rufa’i order), Gjakovë (Saadi and Melami Order) and Tetovë (Harabati Tekke)⁴³ just to mention some of them. Undoubtedly, Albania was an important stronghold of the Bektashi mystical movement and “it still retains some popularity among Albanian Muslims.”⁴⁴

The Bektashi order, as part of Sufism⁴⁵, was founded in the late thirteenth century but in a surprising way, it became quickly mainstreamed and was ‘institutionalized’ within the Ottoman Empire’s system. It is not hard to guess the reasons why the Bektashi order quickly became institutionalized within the Ottoman system. The reasons were simple “whether because the frontier naturally produced religious plasticity because so many members of the janissary corps hailed from the Christian Balkans through the devshirme, by the sixteenth century, and perhaps much earlier, the janissary corps had embraced the order as its official tarikah, an association that persisted for over three centuries.”⁴⁶ The Devshirme system⁴⁷ has been seen as an important factor in helping the extension of the islamization process in Albanian territories.

According to the official history of Albanians written by the Albanian Academy of Sciences “the dynamics of islamization process in the Albanian areas was accelerated with the establishment of devshirme. This system was rigorously applied within Albania.”⁴⁸ This is partially correct; surely the Devshirme system was rigorously applied and primarily recruited teenage boys from Christian villages but obviously not for the sake of converting people into Islam. The driving force behind the Devshirme was purely the government’s need for manpower for its military expansion. Furthermore, “Albanians were particularly prized by the devshirme collectors for their physical toughness and fighting skills.”⁴⁹ Additionally, the Devshirme system provided for the rayah children, the main path of progressing within the Ottomans system because “by converting to Islam,

---

41 Ibid, p.93.

42 Tekke is the Sufi house of worship and communal gathering place.

43 On Harabti Tekke see: Arben Sylejmani, “Haji Bektash Veli and the Bektash Path in Albania and Macedonia”, Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Volume 34/ Issue 1, George Fox University, Newberg 2014.

44 Gabor Agoston and Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Infobase Publishing, New York 2009, p. 88.

45 See: Reşat Öngören, “Balkanlar’da Tasavvuf ve Tarikatlar” in *Balkanlarda İslam*, Miade Dolmayan Umut, pp. 27-80.

46 Daniel Goffman, *The Ottoman Empire*, p. 74.

47 “The Turkish word devşirme, or “collection,” refers to the periodical forced levy of children from among the Christian subjects in the provinces in Europe and Asia Minor. The children taken replenished the ranks of the Janissaries, the sultan’s elite infantry troops, and were also trained for positions as high-ranking government officials.” Gabor Agoston and Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, p. 183.

48 Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit Shqiptar*, p. 588.

49 Noel Malcolm, *Kosovo*, pp. 96.

individuals among the conquered could elevate themselves to the privileged stratum of society."⁵⁰ Many of these bondsmen were the best fighters of the janissaries and "*many also turned out to be canny administrators who rose to the highest offices of state: two fifteenth-century Grand Vezires, Gedik pasha and Davut pasha, are known to have been of Albanian origin, and the total number of Albanian Grand Vezires in the history of Ottoman Empire- including many Albanians from Kosovo- is put at forty-two.*"⁵¹ At the very same time these young boys were "*the first Albanians to convert to Islam.*"⁵²

CONCLUSION

As we saw throughout this article there are many different reasons why Christian Albanians were converted to Islam and the manner how this Islamization took place within Albanian territories are many as well. In addition, the Islamization process is interpreted in different ways from the Albanian and Western historiography –the two grand narratives as I labeled in this article. According to the Albanian historiography, the islamization was a dangerous process that continued with centuries where the main goal was to de-nationalize and annihilate, particularly the Albanian culture and ultimately the entire Albanian nation. Especially during the communist period– when history was manufactured under the state's orders – the Albanian historiography tended to explain the Islamization process as a forcibly implemented process and furthermore reduced this phenomenon as a political movement with intention to assimilate Albanians. On the other hand, the Western historiography, compared to the Albanian historiography, is tremendously more objective and explained the Islamization as an extremely complex phenomenon. In the Western understanding, the Islamization should be examined and observed within a comprehensive context that includes religion, cultural and economic reasons rather than being interpreted narrowly in a militaristic sense. Furthermore, it is ridiculous to pretend that the Islamization process happened only due to the military coercion as no mass islamization by force is recorded in the Ottoman history.

Numerous stereotypes – without any historical justification– towards the Ottoman Empire have derived as a result of this overwhelmingly nationalist discourse, which was implied by the communist historiography as part of the Albanian national grand narrative. Not only were the Ottomans or Turks labeled with different pejorative names but even the Albanian historians who tried to interpret the history objectively were labeled with different names such as '*Turks,*' '*Turkophile*' etc. This logic of stigmatization is still present even today within the Albanian "scientific discourse" and society at the large scale. To cut a long story short, the Albanian historiography influenced by communist manufactured history is full of prejudices, relies on different stereotypes and non-scientific derogatory language. But due to the fact that we now are living in a pluralistic society, where the opportunity of preaching the '*hidden truths*' are available in a wide range, a deconstruction of the Albanian communist historiography has started and is ongoing. Due to the deconstruction process, people are continuously learning more from different perspectives on Ottomans "*and the more we know of rule by other empires, the less,*

50 Raymond Zickel and Walter R. Iwaskiw, *Albania: a country study*, Library of Congress, 2nd ed., Washington D.C. p.13.

51 Noel Malcolm, *Kosovo*, p. 96.

52 Raymond Zickel and Walter R. Iwaskiw, *Albania*, p. 9.

relatively speaking, we reproach the Turkish sultans."⁵³I want to believe that this article is part of the 'hidden truths' that somehow has explained objectively what really happened during the Islamization process in Albanian territories, and how this process is interpreted from the Albanian and Western historiography.

BIBLIOGRAPHY

- Agoston Gabor and Masters Bruce, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Infobase Publishing, New York 2009.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e popullit Shqiptar*, Vëllimi I, Botimet Toena, Tiranë 2002.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Fjalori I Shqipësisë së sotshme*, Botimet Toena, Tiranë 2002.
- Akademia e Shkencave e R.P. të Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Shtypshkronja Mihail Duri, Tiranë 1974.
- Bakic-Hayden, Milica, *National Memory as Narrative Memory: The Case of Kosovo in Balkan Identities: Nation and Memory* edited by Maria Todorova, New York University Press, New York 2004.
- Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, Capricorn Books Editions, New York 1960.
- Dr. Zefi, Don Shan, *Islamizimi i Shqiptarëve gjatë shekujve*, Drita, Prizren 2011.
- Duka, Ferit, XV XVIII. "Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler", XI, Türk Tarih Kongresi, 1990, c.IV, s.1693.
- Fromkin, David, *Kosovo Crossing: the reality of American intervention in the Balkans*, Simon & Schuster, New York 1999.
- Gegaj, At Athanas, *Arbëria dhe Gjergj Kastrioti Skënderbe 1405-1468*, Euroindja, Tiranë, 1995.
- Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Hodgkinson, Harry, *Scanderbeg*, The Centre of Albanian Studies, Color Books Ltd, Dublin 1999.
- Ibrahimi Nexhat, *Kontaktet e para të Islamit me popujt Ballkanikë në Periudhën Para-Osmane*, Shkup 1997.
- Inalcik Halil, "Islam in the Ottoman Empire", *Cultura Turcica*, Volumen V-VII, Ankara 1968- 1970.
- Jelavich, Barbara, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth centuries*, Volume 1, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Jens Schmitt, Oliver, *Kosova: Histori e shkurtër e një treve Ballkanike*, Koha, Prishtinë 2012.
- Judah, Tim, *Kosovo: What everyone needs to know*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Kaleshi, Hasan, "Türkler'in Balkanlar'a girişi ve İslamlaştırılma: Arnavud halkının etnik ve millî varlığının korunmasının sebepleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C.1/ sy. 10-11 (1979-1980).
- Karic, Enes, *Islam in the Balkans, The Spread of Islam throughout the World*, UNESCO Publishing, Paris 2011.
- Kosovo Agency of Statistics, *Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive FamiljaredheBanesavenëKosovë 2011*, Rezultatet Përfundimtare, available at: <https://ask.rks-gov.net/sq/rekos2011>.

- Malcolm, Noel, *Kosovo a short history*, Oxford, Macmillan Publishers Ltd, London 1998.
- Mehmeti, Kim, *Shkupi*, Logos-A, Shkup 2011
- Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill Leiden, Boston 2004.
- Nesimi, Qani, *Koncepti i 'tjetrit' tek osmanët dhe pozicioni i shqiptarëve në të*, Logos-A, Shkup 2012
- Öngören, Reşat, *Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar* in "Balkanlarda Islam", Miadi Dolmayan Umut.
- Rizaj, Skender, *Historia e Përgjithshme- Koha e Re (1453- 1789)*, Prishtinë 1985.
- Skendi, Stavro, *The Albanian Awakening*, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- Sulstarova, Enis, *Arratisje nga Lindja*, Dudaj, Tiranë 2006.
- Sylejmani, Arben, "Haji Bektash Veli and the Bektash Path in Albania and Macedonia", Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Volume 34/ Issue 1, George Fox University, Newberg 2014.
- Vickers, Miranda, *Between Serb and Albanian: A history of Kosovo*, Hurst & Company, London 1998.
- Walker, Arnold Thomas, *The preaching of Islam: A history of the propagation of the Muslim Faith*, Second edition revised and enlarged, London Constable & Company Ltd, London 1913.

ROMANYA “BABADAĞI” EKSENİNDE SARI SALTUK VE HETERODOKS İSLAM

AYŞE BEYZA BÜYÜKÇINAR*

Özet

Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleşip İslamlaşmasında etkili olan; Ahiyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Gâziyan-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm grupları, halkın gözünde birer kahramanlardır. Bu kahramanlardan biri sayılabilecek Sarı Saltuk; aklı, efsaneleri, inancı ve yaptıklarıyla bunun güzel bir örneği olup, hakkında birçok araştırmalar yapılmış ve yapılacak olan önemli bir şahsiyettir. Türk kültürü ile İslam dininin Balkanlarda yayılmasında öncü bir şahsiyet olan Sarı Saltuk, Sünni, Alevi, Bektaşî ve diğer tarikat çevrelerince (Nakşibendî, Halvetî, Kalenderî, Mevlevî, Kadirî, Rifai, Sa'dî, Melami vd.) farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir isimdir. Bu önemli şahsiyet, bugünkü Romanya Dobruca'sı'na yerleştikten sonra gerek askeri gerekse kültürel anlamda çok özellikli ve 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sarı Saltuk kültürünün merkezi sayılan, Osmanlı tarihi içerisinde özellikle 17. yüzyılda önemli bir ordugâh şehri olan Babadağı'nda önemli izler bırakmıştır. Her şeyin başında Babadağı'na ismini veren Sarı Saltuk'un gerçek türbesinin yapılan son araştırmalarla Babadağı'nda olduğu ileri sürülmüştür. Sarı Saltuk ile ilgili literatür, genel manada tartışmaya açıktır ve dini yönleri ile ilgili teorileri de beraberinde getirir. Bildirimizde öncelikli amaç ve temel hedef; Sarı Saltuk'u Babadağı ekseninde, onunla ilgili muhtelif görüşleri sentezleyip İslam entelektüelliğine giriş konusunda ki etkilerini belirtmek ve bir dönem Türk toprağı olan “Babadağı” bölgesindeki önemini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Saltuk, Dobruca, Babadağı, Heterodoks İnanışlar

Sarı Saltuk and Heterodox Islam in Romania on Babadaghi

Abstract

Ahiyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Gâziyan-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm groups which effective for Islamization and Turkization of Anatolia and Rumelia are heroes in the eyes of the people. One of the hereos Sarı Saltuk is an example of this with his intellect, myths, confident, and what he did. He is an important person who deserved research about himself. Sarı Saltuk who effective Turkish culture and Islam effective for Turkish culture and Islam get into the Balkans is accepted Sunni, Alevi, Bektashi and other sects with his different points. This important person made a mark military and cultural things on Babadaghi where is since second half of the 15th century consired of the Sarı Saltuk cult and its important for especially in the 17th century Ottoman history. Above all Sarı Saltuk named Babadaghi and in based on last researches his tomb might be in Babadaghi. Literature about Sarı Saltuk is an open question and along of theories with it is religious points. Goal and target of our communique is synthesize various opinions about Sarı Saltuk on Babadaghi, present his effect about introduction to Islamic intellectual and his importance on Babadaghi soil.

Key Words: Sari Saltuk, Dobruja, Babadaghi, Heterodox Faiths

* 1416 Sayılı Kanuna göre 2014 MEB YLSY Gürcistan/Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi Resmi Burslu Doktora Öğrencisi, Kurum: Ardahan Üniversitesi, b.buyukcinar@gmail.com

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın ardından 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Dobruca, bugün kuzeyi Romanya güneyi ise Bulgaristan topraklarında bulunan bir bölgedir. Babadağı ise, bugün Romanya Dobruca'sında bulunan eski bir Türk yerleşim birimidir.

Türkler gittikleri yerlere geleneklerinden ötürü, bir yerin fethinde, imarında emeği geçen veyahut manevi büyüklerinin adlarını vermektedirler.¹ Özellikle, "Baba" kelimesinin verildiği yerleşim yerleri Türkler tarafından kurulmuş yaşam alanlarıdır.² Bahsedilen bu yaşam alanlarında Türkler Hıristiyan tebaa ile çok fazla kaynaşmamış ayrı yerleşim yerleri kurmuşlardır. Ancak Müslüman tebaa ve Hıristiyan tebaanın birlikte oturdukları yerleşim alanları da mevcuttur.³ Sarı Saltuk liderliğinde Türkler tarafından kurulan Babadağı, gerek almış olduğu ismiyle gerek ise içerisinde bulundurduğu etnik kimlikle birlikte bu tezi doğrulamaktadır.⁴ Kuruluşundan bu yana, Eski Baba⁵, Saltuk Baba, Baba ve Babadağı gibi isimlerle anılan bu yerleşim birimi, 17. yüzyıla kadar genellikle "Baba" ismiyle anılmış, 17. yüzyılda büyümesiyle birlikte Osmanlı arşiv belgelerinde "Baba" isminin yanında Babadağı olarak⁶ da anılmaya başlamıştır ve ismini günümüze kadar muhafaza etmiştir. Babadağı, Sarı Saltuk'un etkisinden ötürü, Dobruca bölgesinin adeta bir dini ve ruhani bir merkezi olmuştur.⁷ Dobruca bölgesi müslim ve gayr-i müslim halkının, Babadağı yerleşim birimini bu şekilde bir merkez olarak görmesi, Sarı Saltuk kadar hakkında çok fazla bilgi olmayan, bir diğer efsanevi karakter "Koyun Baba" ile de ilgili olabilir. Hakkında Romanya'daki varlığı ile ilgili fazla bilgi bulunmayan ve Sarı Saltuk kültürünün yanında bu sebepten ötürü daha da efsanevi kalan Koyun Baba ile ilgili bilinenler sözlü anlatım dolayısıyla da efsanenin ötesine geçememektedir. Ancak bu küçük yerleşim biriminde iki ayrı efsanevi kimliğin varlığı oldukça ilginçtir.

Bugüne kadar Sarı Saltuk ile ilgili yapılan çalışmalar; iki ana soru üzerine biçimlenmiştir. Bunlardan birisi Sarı Saltuk'un dini kimliği hakkındaki tartışmalardır. Diğeri ise, Sarı Saltuk'un ölümünün ardından oluşan 7 tabut/türbe ve bu tabutların/türbelerin ölümünün ardından çoğalmasındır. Ayrıca bu konuya paralel olarak na'sının asıl olarak bulunduğu yerin neresi olduğu konusu da, birçok çalışmada tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda, en ilginç ve en çok ayrıntısı verilen husus, başta Sarı Saltuk Baba'nın dini ve onun türbesi konusu olmuştur. Bildiride bu iki ana sorun; Sarı Saltuk ve Romanya Babadağı ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1 Havva Selçuk, "Rumeli'ye yapılan iskânlar neticesinde kurulan yeni yerleşim yerleri (1432-1481)," *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, (2002), ss. 177- 179.

2 Halil İnalıcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *GAMER*, S. 1, (2012), s.8.

3 Ayrıntılı bilgi için bknz; Ayşe Beyza Büyükcınar, *Un Model de Convietuire Pasnica si Reciproc Toleranta in Spatiul Sud-est European: Kazaua Babadag in Secolul 17, in Lumina Unor Documente Noi Extrase din Arhiva Otomana (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) din Istanbul*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Universitatea din Bucuresti, Bükreş 2014.

4 Halil İnalıcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar; Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBIV)*, Eren Yayınları, (1993), s.10.

5 Aurel Decei, "Le problème de la colonisation des Turcs Seljoukides dans la Dobrogea au XIII siècle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.10, s.102.

6 Turan Gökçe, "Babadağı Kasabasının XIX. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.25., (2010), s.156.

7 Mihai Maxim, "Comunitatea Musulmana din Dobrogea", *Minarete pe cerul Dobrogea*, Igloo, Bucureşti 2012., s. 11.

1423 tarihinde Yazıcıoğlu Ali, Tevarih-i Ali Osman'da H. 660- M. 1261-1262 yılında Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus, Moğollarca desteklenen kardeşi Rukneddin Kılıçarslan'a yenilip beraberindeki Türkmenlerle Rumeli'ye geçerek buraya yerleşmiş olduğunu ifade eder.⁸ Seyyid Lokman'ın Oğuznâme'sinde ise, Sarı Saltuk'un H. 662- M. 1263-1264 yılında Dobruca-Babadağı havalisine yanında bulunan 10.000-12.000 kişi kadar Türkmen ile yerleştiği yazılıdır.⁹ 1263'te Dobruca'ya gelen Sarı Saltuk maiyetindeki on bin hanelik bir Türk zümresi, Ece Halil maiyetinde tekrar Anadolu'ya, Karesi eline dönmüşlerdir.¹⁰ Sarı Saltuk, hala Türk ve Müslüman nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı Dobruca bölgesine gelip Babadağı'nda kurmuş olduğu yerleşim alanı ile birlikte Dobruca Bölgesi'nde İslam dininin yayılmasının öncüsü olmuştur. Babadağı şehrinin kurucusu Sarı Saltuk, fatihi ise Yıldırım Bayezid olmakla birlikte; Tatar topluluğunun buraya iskânı ve şehrin imarı ile ikinci fatihi ise aynı ismi taşıyan, II. Bayezid'dir.¹¹

13. yüzyılda yaşamış ve hakkında birçok görüş ayrılıkları olan bu mitolojik şahsiyetin tarihi kimliğini, dönemin yazılı kaynakları olmadığından tespit etmek çok güçtür. Ne zaman doğduğu, öldüğü ve ailesi hakkında konularında kesin bir bilgi olmayan Sarı Saltuk, hayatı ve inanışlarıyla muhtelif bilgiler bulunduran ve Türk kültürü için önem arz eden mitolojik bir şahsiyettir. Saltuknâme'de belirtildiğine göre, Seyyid Battal Gazi neslindedir.¹² Kaynaklarda "mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş" gibi sıfatlarıyla anılan Sarı Saltuk Sünni, Alevi, Bektaşî ve diğer tarikat çevrelerince farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir entelektüel isimdir.¹³

Hakkında ulaşabildiğimiz en geç tarihli eser; İbn Battuta'nın Seyahatnâmesi'nde bulunmaktadır.¹⁴ Fakat hakkında kaleme alınmış en önemli başvuru kaynağı, Cem Sultan'ın Edirne'den Babadağı'na yaptığı seyahati sırasında Sarı Saltuk'un kabrini ziyaretinin¹⁵ akabinde hayatı hakkında çok bilgi sahibi olamadığımız Ebulhayr Rumi¹⁶'ye 1473-1480¹⁷ yılları arasında yazdırdığı kitaptır. Ebulhayr Rumi uzun bir süre Anadolu ve Rumeli'yi dolaştıktan sonra "Saltuk-nâme" isimli kitabı yazmıştır. Saltuk-nâme tarih, din, kültür ve edebiyat alanlarında dönemin önemli bir perspektifini çizdiği gibi dil-anlatım bakımından klâsik Türk edebiyatının başlıca yapıtlarındandır.¹⁸

Sarı Saltuk'un kim olduğu ve dini perspektifinin ne olduğu hakkında ki görüş farklılıkları yeni değildir. 14.yy-17.yy tarih aralığında, Babadağı yerleşim birimini ziyaret ettiğini tespit ettiğimiz üç seyyahın ifadelerinden de bu konunun farklı düşünceler

8 Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s. 148.

9 Franz Babinger, "Sarı Saltuk Dede", *İA*, c. 10, Eskişehir, (2001), s. 220.

10 Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

11 Bernard Lewis, Babadaghi, *The Encyclopedia of Islam*, c.1., Leiden E. J. Brill, (1986). s. 842.

12 Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, *Saltuk Gazi Destanı*, Destan Yayınları, Ankara 2007.

13 Kiel, "a.g.md." 147.

14 Babinger, a.g.md., s.220.

15 Nariman Abdülvahap, "Romanya ile Kırım'ın Ortak Tarihinden: İslamlaşma Hareketi ve Seyyid Sarı Saltuk (XIII. YY.)", *Moštenirea Istorica a Tatarilor I*, (2010), ss. 57-62.

16 Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, c. 7, (1943), ss.432-433.

17 Necati Demir, "Saltuk-Nâme ve Selçuk-Name Işığında Gagauz Türkleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, C.3, S.2., (2011), s.5.

18 Fahir İz, "Saltuk-Nâme" *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, (1981), s.976.

içerdiğini görüyoruz. 14. yüzyıl gezgini Ibn Battuta’nın gözlemleri ile 17. yüzyıl gezgini Evliya Çelebi ve Petru Bogdan Baksic’in “Sarı Saltuk” hakkında vermiş oldukları bilgiler arasındaki farklılık bunun bir göstergesidir. Ibn Battuta (1304-1369) Seyahatnamesi’nde, bu bölgeyi “Baba Saltuk” olarak adlandırır ve Türklerin yaşadığı toprakların sonudur şeklinde ifade eder.¹⁹ Evliya Çelebi Sarı Saltuk için “kim ki onun dininden şüphe ederse o en büyük günahkârdır” ifadelerini kullanırken, İbn Battuta, Çelebi’nin aksine bu şehre adını vermiş olan Baba Saltuk’un keşif ve keramet sahibi bir zat olduğu söylene de dinlediği bazı hikâyeleri İslam dinine uygun bulmamıştır. İbn Battuta, Evliya Çelebi’nin tersine Sarı Saltuk’un diniyle alakalı şüpheye düşmüştür.

Evliya Çelebi ayrıca, Özi ve Silistre Valisi Kenan Paşa’nın da Sarı Saltuk hakkında yazıp derlemiş olduğu bir kitabı olduğunu söylemekle birlikte bu kitap günümüze ulaşmamıştır. Henüz yeterli çalışmalar yapılamadığından tam olarak bilinemesi de; Evliya Çelebi’nin Sarı Saltuk ile ilgili yazmış olduğu kısımlar, Kenan Paşa’nın yazmış olduğu kitabı görüp, oradan aktarmış olabileceğini düşündürdüğü gibi,²⁰ bölgeyi gezen diğer seyyahların yaptığı gibi onun da yerel halktan Sarı Saltuk’la alakalı dinlediklerini aktarmasıyla da yazmış olabileceğini düşündürmektedir.

17 Eylül 1641 tarihinde Babadağı’na gelen Bulgar seyyah Petru Bogdan Baksic, yöre insanının Sarı Saltuk Baba hakkında yalan söylediklerini, aslında onun *Aziz Nicholas* isimli bir Hıristiyan olduğunu söyler ve onun Müslüman olduğunu düşünenler hakkında uzun uzun ve kötü kelimelerle eleştiri de bulunur.²¹ 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar bölgeye gelen çeşitli seyyahlar için²²; Sarı Saltuk hakkında iki ayrı Müslüman seyyahın görüşlerinin yanı sıra, Hıristiyan seyyah Baksic’in, Sarı Saltuk’u Hıristiyan azizi olarak görüp, onun Müslüman olduğunu söyleyenlere “yalancı” demesi konuya farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu durum da Sarı Saltuk’un çift yönlü kişiliğinin çok güzel bir örneği olduğu gibi Sarı Saltuk hakkındaki dini tartışmaların da bir tasviridir. Sarı Saltuk hakkında, İbn Battuta şüphe içerisindeyken Evliya Çelebi ve Petru Bogdan Baksic kesin ifadeler kullanmışlardır. Evliya Çelebi, onu Müslüman olarak görmeyenleri günahkârlıkla suçlarken, Baksic onu Hıristiyan olarak görmeyenleri yalancılıkla suçlamıştır.

Seyyahların görüşleri dışında Sarı Saltuk’un dini boyutunda ilgi çeken bir diğer husus ise; Akkırman Seferi dönüşü Babadağı’nda konaklayan şehrin mimarı ve ikinci hâkimi²³ olarak sayılabilecek II. Bayezid ve özellikle Boğdan Seferi sırasında Babadağı’nda konaklayan Kanuni Sultan Süleyman ile karşımıza çıkmaktadır. II. Bayezid 1483-1484 Akkırman Seferi’nden dönerken, veziri Kara Şemseddin ile istihâreye

19 İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.97.

20 Hatice Aynur, “Seyahatname’de Türkçe Edebi ve Biyografik Eserler”, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Kaynakları*, Haz. Hakan Karateke, Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, 1. bs., s.261.

21 *Calatori Straine Despre Tarile Romane*, Editura Ştiinţifică, C.5, Bucureşti 1973, ss. 221-223.

22 Bu konuda tespit ettiğimiz ancak, tam olarak çevirisini henüz yapamadığımız, Babadağı’na ziyaret eden XVI. yy. seyyahı “Martin Gruneweg” bu cümleye örnek teşkil edebilir. Martin Gruneweg için bkz: *Calatori Straine Despre Tarile Romane*, Supliment I, Editura Academiei Romane, Bucureşti Ayrıca bkz: Cemay İlmiye, Yabancı Seyyahların Eserlerinde Sarı Saltuk Baba ve Babadağı’na Dair Veriler, *Renkler*, Kriterion Yayınevi, Bükreş 1995.

23 Halime Kozlublak Doğru, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011. s.229.

yatıp²⁴ Sarı Saltuk'un mezarını bulmuş ve Babadağı'na türbe ve külliye yaptırmıştır. II. Bayezid'in yaptırmış olduğu türbe, cami ve medresenin 18. yüzyılda Türk-Rus savaşları sırasında yıkılmış olmasına rağmen, 1974²⁵'de ve 2007²⁶ yıllarında yapılan restorasyon çalışmalarıyla ziyarete açılmıştır.

1538 yılında Patru Rareş'in isyanı üzerine Boğdan'a sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman, Edirne'de bir karargâh kurmuş ve Petru Rareş'i beklemiştir. Bu bekleme esnasında;²⁷ Kanuni Sultan Süleyman, Babadağı'na²⁸ dört günlük (16-20 Ağustos) bir ziyarette bulunmuş, Sarı Saltuk Türbesi'ni gezmiş ve Babadağı bölge halkı ile süreک avına çıkmıştır.²⁹ Haber geldiğinde Babadağı hareketle, Boğdan üzerine geçerken İsakçı'yı kullanmıştır.³⁰ Bu sefer Osmanlı galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ancak Kanuni Sultan Süleyman Babadağı'ndaki dört günlük ziyaretinin ardından; Sarı Saltuk hakkında işittiği rivayetlerin ne derece doğru olup olmadığını öğrenmek için Şeyhulislâm Ebussu'ud Efendi'den bu konuda bir fetva istemiştir. Bunun üzerine Ebussu'ud Efendi; el-cevab olarak; "Riyazet ile kadid olmuş bir keşiştir." hükmünü uygun görmüştür.³¹ Bu fetvanın doğru olup olmaması akademisyenler arasında tartışmalara yol açmış olsa da Sarı Saltuk konusunda da bahsettiğimiz gibi durum tamamen Sarı Saltuk'un efsanevi ve tartışmaya açık olan dini kişiliği ile alakalıdır. Görüldüğü üzere, Sarı Saltuk ölümünden 100-200 yıl sonra da Osmanlı ilmiye sınıfını düşündüren bir karakter olmuştur.

Dinlerin merkezî, kurumsal yorumları (ortodoksi) karşısında ortaya konulan alternatif yorum ve buna dair uygulamaları ifade etmek üzere kullanılan 'heterodoksi' tabiri³², dini kurumlar arasında ortodoksiden yani ana akımdan ayrılmış ve sapkın olarak ifade edilen gruplar için kullanılan bir terimdir. Heterodoksi; bir nevi kabul edilmiş olan görüşlere bağlanmayıp farklılıklarını yakalayıp yeni görüş ve ufuklar ortaya çıkararak düşünme biçimidir. Bu sebeple olacak ki, sahih olan görüşün kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Ancak, heterodoks inançların varlığı merkez yaklaşıma renklilik veren hatta katkı sağlayan bir durumdur. Bu bağlamda, heterodoksi için Sarı Saltuk hakkında dini tartışmaların yapıldığı; *Bektaşilik*, *Alevilik*, *Kalenderilik* gibi tarikatlar örnek gösterilebilir. Bu tarikatlar bildirimizde bahsi geçen coğrafi bölgede oldukça yaygın olduğu gibi Sarı Saltuk hakkındaki görüş ve yorumların temelini oluşturan kavramlardır.

24 Mehmet Naci Önal, "Romanya Dobrucası'nda Yedi Türbe", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000. ss.32-33. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1999. ss. 206-207.

25 Machiel Kiel, "The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag - Dobruđa Brief Historical and Architectonical Notes", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (1978), S. 6-7, s. 220.

26 Neval Konuk, *Romanya Babadağ Sarı Saltuk Türbesi Restorasyonu*. Sc Majore International Srl Yay, Ankara 2007.

27 Maxim, "a.g.m.", s.9.

28 Mihail Guboğlu, Mehmet Ali Ekrem, *Cronici Turceşti Privind Tarile Romane*, Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, Bucuresti 1966. s.225

29 Aurel Decei, Dobruca. İA, C. 3, (1988), s.636.

30 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*. Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s.63.

31 Tayyib Okıç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *AÜİFD*, C.I/I. (1952), s. 55-56.

32 Resul Ay, "Bizans'tan Osmanlıya Anadolu'da Heterodoks İnanışlar: 'Öteki' Dindarlığın Ortak Doğası Üzerine (650-1600)" *OTAM*, s.31., (2012), s. 2-3.

Kaynaklardaki muhtelif bilgiler ve rivayetler yüzünden Sarı Saltuk’un İslam gazisi mi, Hıristiyan azizi mi olduğu konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Efsanevi ve karizmatik bir figür olan Sarı Saltuk, Saint George ve Saint Nicolas gibi azizlere benzetilmiş ve Hıristiyan tebaa tarafından da benimsenmiştir. Aynı şekilde Müslüman tebaanın da benimseyip her iki dine mensup halk tarafından kabul gören ve kendi dinleri çerçevesinde dua ettikleri bir kişidir.³³ Sarı Saltuk’un müridi Barak Baba’nın ve Sarı Saltuk gibi Türkmen babalarının “Şamanların kimlik özelliklerini gösterdikleri iddiası³⁴” da düşünüldüğünde, Sarı Saltuk gibi, böyle ihtilafı ve İslam dini çerçevesinde birçok farklı tarikat tarafından benimsenen bir kimliğe sahip başka bir örnek bulunmamaktadır. Bu perspektifte Sarı Saltuk çift yönlü kimliğiyle tektir.³⁵

Sarı Saltuk’un Bektaşî tarikatından olduğunun iddia edilmesinin en büyük sebebi *Vilayetnâme-i Hacı Bektaşî Veli, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi ve Vilayetnâme-i Otman Baba*’da Sarı Saltuk’un Bektaşî olarak zikredilmesinden ötürüdür.³⁶ Fakat son araştırmalara göre;³⁷ Sarı Saltuk, Bektaşî tarikatına mensup değildir. Çünkü Bektaşîlik’in ortaya çıkışı ile Sarı Saltuk’un yaşadığı dönem arasında yaklaşık 3 asırlık bir süre vardır. Bunun dışında, Sarı Saltuk’u anlamak ve tanıtmak için yazılan Saltuknâme’nin 15. yüzyılda yazıldığı gerçeği ve Bektaşîlik’in de bu yüzyıllarda ortaya yavaş yavaş çıkmasından ötürü bir etkileşim ve benzerliğin olduğu düşünülmüş ve Saltuknâme’de de bu yüzden “Bektaşî” olarak dile getirilmiş olunabilir.³⁸ Bunun dışında Hacı Bektaş’ın sağlığında hiç tarikat kurmaması ve Haydariye tarikatından ve Vefai tarikatından olduğu düşünüldüğünde Sarı Saltuk eğer Hacı Bektaş’a bağlıysa dolaylı yoldan Vefai-Hayderi olurdu³⁹ diyebiliriz. Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak’ın dediği gibi Sarı Saltuk’un Kalenderiye şeyhi⁴⁰ olması, bizce de kulağa ve akla en doğru gelenidir. Bir diğer bakış açısıyla ise; Sarı Saltuk’un ölümünün akabinde menkıbelerinin geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla, Bektaşî, Rıfai ve Ahi gelenekleri birbirine karışmış ve “*Saltukluk*” diye dini bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴¹

Bektaşî ve Halveti tarikatı ehli Şeyhlerin Rumeli’de müridleri vasıtasıyla köyler teşkil ettikleri bir gerçektir. Bunlara ek olarak, Yavuz Sultan Selim’in Kızılbaş-Alevi yandaş grup üzerindeki baskısıyla Kalenderoğlu isyanından (1527) sonra gelen gönüllü yürük cemaatinin çoğunluğunun, Bektaşî Alevi yapısında oldukları (Abdallar, Işıklar,

33 Maxim, “a.g.m.”, s.9

34 Osman Turan, *Seçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 353.

35 Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk: Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s.72.

36 Ahmet Yaşar Ocak, “Sarı Saltuk ve Saltuk-nâme”, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. Timaş Yayınları, İstanbul 2011., s.15..

37 Machiel Kiel, “Sarı Saltuk ve Erken Bektaşîlik Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c 2, s.9., (1980). s.26.

38 Ocak, a.g.e., s.121.

39 Ocak, a.g.e., s.121.

40 Ocak, a.g.e., ss.64-102.

41 Kemal Yüce, *Saltuk-name’de Tarihi Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.47.

Sofular vb.), yerleştikleri köy adlarından bellidir. Babaköy (6 adet), Baba (6 adet), Saltıklar, Türkmen (3 adet) örneklerinde olduğu gibi.⁴²

Evliya Çelebi, keramet gösterme kabiliyeti olan bu velinin ölümünden sonra “cesedinin bulunduğu yerin bilinmemesi” için birinde na’şısı bulunan kapalı yedi tabutu küffar diyarındaki şehirlere gönderilmesini oğullarına vasiyet ettiği söyler. Evliya Çelebi’ye göre bu tabutlar; Baba-Eskisi, Baba-Dağı, Kaliakra, Buzeu ve hatta Danzig’e götürülmüştür.⁴³ Halk tarafından kabul edilip kendisine mâl edilen insanlardan olan Sarı Saltuk’un, Anadolu kahramanı Yunus Emre gibi Türkiye’de birçok yerde türbesi vardır; en kabul gören İznik’in yanı sıra, Diyarbakır, Niğde, Tunceli ve İstanbul’da Rumeli Feneri/Rumeli Kavağı’ndaki türbeleridir. Bunun dışında Balkan coğrafyasının neredeyse tamamına yayılmıştır. Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna Hersek’te Sarı Saltuk türbelerine sık rastlanır. Bugün, Anadolu’da 20, Balkanlar’da ise 13 makam türbesi olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴ Ancak genel olarak asıl var olduğu kabul edilen türbe sayısı, ölümünün ardından oluşturulan 7 adet türbedir.⁴⁵

Na’şın bulunduğu kabul görülen ve başlıca ziyaret makamı olan yer ise; bildirimizde Sarı Saltuk kültü ekseninde bahsetmiş olduğumuz, bugün Romanya’nın Tulcea (Tulça) iline bağlı Babadağı mevkiidir. Dobruca’nın kuzeyinde bulunan Babadağı kasabasının en azından 15. yüzyılın ikinci yarısından beri Sarı Saltuk kültürünün merkezi olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Bunun sebebi; muhtemelen Sarı Saltuk’un Türkmen nüfusuyla beraber Babadağı’na yerleşip, hizmetlerini bu bölgede vermesinden dolayıdır. Bu sebeple olacak ki, bölge Sarı Saltuk’un “Baba” lakabından ötürü ismini ondan almıştır. Na’şının yerinin niçin bilinmesini istemediği henüz aydınlanmamış olsa da, keramet sahibi olan bu zatın ileri görüşlülüğünden ötürü, ileride ihtilaflara yol açmamak için böyle bir yol çizmiş olabileceği düşünülebilir. Bir diğer düşünce ise cesedinin bulunduğu yerin bilinmemesi, türbelerin bulunduğu yerlerin Müslümanlar tarafından ziyaret edilmesi, ziyaretler neticesinde bu memleketlerin İslam hâkimiyetine geçmesine zemin hazırlamak için düşünülmüş olacağıdır. Bugün türbelerinin bulunduğu yerlerin dini ve etnik yapısı göz önünde bulundurulduğunda bu görüş bizce de doğru görünmektedir. Kemaleddin Muhammad Serrac er-Rifai ise; bunun sebebinin o dönemde hüküm süren Hıristiyan kralın cesedi alıp kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullanılmasına engel amaçlı olduğunu açıklamaktadır.⁴⁷ Sebebi tam olarak açıklanmayan bu durumun çıkardığı sonuç; Sarı Saltuk’un, türbelerinin bulunduğu tüm bölgelerde, bölge halkı tarafından benimsenmesi olmuştur.

Saltuknâme’de Sarı Saltuk’un ölümünün kâfirlerle yaptığı bir savaşta aldığı yara yüzünden olduğu ifade edilmektedir. Ancak var olan efsaneler içerisinde ortak kabul edilen kaniya göre; Sarı Saltuk’un ölümünden önce Saltuknâme’deki sayıya göre yedi tabut

42 Ahmet Hezarfen, “Dobruca ve Deliorman’da Alevi –Bektaşî Tekkeleri”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyum Bildirileri*, (1999), s.157.

43 Kahraman, Dağlı, a.g.e., ss.270-271.

44 Mehmet Z. “İbrahimgil, Balkanlarda Erken Dönem Cami Örnekleri: Hacıoğlu Pazarcığı Dobriç Derviş Bey Camii ve Hasköy (Haskovo) Eski Camii”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*. IRCICA, (2011), s.470.

45 Decei, “a.g.m.”, s. 102., Kiel, “a.g.md.”, s.149.

46 Kiel, “a.g.md.”, s.148.

47 Kiel, “a.g.md.”, 148.

yaptırılmasını, bunların da ayrı ayrı yerlere gömülmesini istemesi ve gerçek türbesinin Saltuknâme'de, Edirne'ye bağlı Babaeski'de olduğu vurgulanıyor olmasıdır. Ancak yapılan son araştırmalara göre; na'sın asıl yeri Babadağı kasabasında bulunmaktadır.⁴⁸ Sarı Saltuk'un doğum tarihi ile ilgili muhtelif görüşler ölüm tarihi ile ilgili de geçerliliğini korumaktadır.

SONUÇ

13. yüzyılda Babadağı'na Sarı Saltuk önderliğinde gelen Türk nüfusu, bölgenin İslam dini ve Türk kültürü ile sentezlenmesine vesile olmuştur. 1420 yılında Dobruca coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Babadağı da Osmanlı yönetimi altına girmiş özellikle 17. yüzyıllarda kuzeye yapılan seferlerde siyasi ve sosyal açıdan önem kazanmıştır. Bölgenin kült ögesi olan Sarı Saltuk, bölgede hâkim olan ağırlıklı Müslüman ve Hıristiyan tebaa tarafından benimsenmiş bölgenin Türkleşmesinde ve dini merkez haline gelmesinde büyük bir rol oynamıştır. Sarı Saltuk Baba ve beraberindeki Türkmen nüfusu, burada bir Türk yerleşim alanı kurarak, bölgede var olan Türk nüfusunun günümüze kadar gelmesinin temelini oluşturmuştur. Bugün de, Sarı Saltuk'un efsanevi kimliği, Türk tarihi için önemini korurken, Romanya'da ki azınlık bir nüfus olan Türk, Tatar ve Müslüman etnik kimlikler için de ehemmiyetini korumaktadır.

Sarı Saltuk Baba medrese eğitimi almamış, halkın içinden çıkarak halka yol gösteren ardından da birçok entelektüel tartışmaya yol açan keramet sahibi olma gibi özellikleri olduğu iddia edilen efsanevi bir kimliktir. Bu yönüyle heterodoks yapı içerisinde anılan birçok isimle aynı özellikleri de paylaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülvahap Nariman, "Romanya ile Kırım'ın Ortak Tarihinden: İslamlaşma Hareketi ve Seyyid Sarı Saltuk (XIII. yy.)", *Moštenirea Istorica a Tatarilor I*, (2010), ss.57-62.
- Ay Resul, "Bizans'tan Osmanlıya Anadolu'da Heterodoks İnanışlar: 'Öteki' Dindarlığın Ortak Doğası Üzerine (650-1600)" *OTAM*, S. 31, ss.1-40.
- Aynur Hatice, "Seyahatname'de Türkçe Edebi ve Biyografik Eserler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynakları*, haz. Hakan Karateke, Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, 1. bs., ss. 242-285.
- Babinger Franz, "Sarı Saltuk Dede", *İA*, c. 10, Eskişehir, (2001), ss. 220-221.
- Büyükcınar Ayşe Beyza, Un Model de Convietuire Pasnica si Reciproc Toleranta in Spatiul Sud-est European: Kazaua Babadag in Secolul 17, in Lumina Unor Documente Noi Extrase din Arhiva Otomana (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) din Istanbul. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mihai Maxim), Universitatea din Bucuresti, Bükreş, 2014.
- Calatori Straine Despre Tarile Romane*, Haz. M.M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, c.5., Bucureşti 1973.
- Decei Aurel, "Le Problème de la Colonisation des Turcs Seljoukides Dans la Dobrogea au XIII Siècle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.10., (1968), ss.85-111.
- Decei Aurel, "Dobruca", *İA*, C.3., İstanbul, (1988), ss. 628-643.
- Demir Necati, Erdem Mehmet Dursun, *Saltık Gazi Destanı*, Destan Yayınları, Ankara 2007.
- Demir Necati, "Saltık-Nâme ve Selçuk-Nâme Işığında Gagauz Türkleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, c. 3., 2011, ss.5-19.

- Gökçe Turan, “Babadagı Kasabasının XIX. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 25, (2010), ss. 155-190.
- Guboğlu Mihail, Mehmed Mustafa, *Cronici Turceşti Privind Tarile Romane*, Editura Academiei Republici Socialiste Romania, c.1., Bucureşti 1966.
- Hezarfen Ahmet, “Dobruca ve Deliorman’da Alevi –Bektaşî Tekkeleri”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyum Bildirileri*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999. ss. 155-164.
- İbrahimgil Mehmet Z., “Balkanlarda Erken Dönem Cami Örnekleri: Hacıoğlu Pazarcığı Dobriç) Derviş Bey Camii ve Hasköy (Haskovo) Eski Cami”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, IRCICA, İstanbul 2011. ss. 469-478.
- İlmiye Cemay, “Yabancı Seyyahların Eserlerinde Sarı Saltuk Baba ve Babadağ’a Dair Veriler”, *Renkler*, Kriterion Yayınevi, Bükreş 1995.
- İnalçık Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, ss. 9-32.
- İnalçık Halil, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar”, *GAMER*, c.1, S.1., (2012) ss.1-10.
- İnbaşı Mehmet, *Ukrayna’da Osmanlılar Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.
- İz Fahri, “Saltuk-Nâme”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1981. ss. 971-977.
- Kahraman Seyit Ali, Dağlı Yücel, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini*, YKY, İstanbul 1999.
- Kiel Machiel, “The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja Brief Historical and Architectonikal Notes”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. 6-7, (1978), ss. 205-225.
- Kiel Machiel, “Saltık ve Erken Bektaşîlik Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.2.,(1980) ss.25-36.
- Kiel Machiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, c. 36. (2009), ss. 147-150.
- Konuk Neval, *Romanya Babadağ Sarı Saltuk Türbesi Restorasyonu*, Sc Majore International Srl Yay, Ankara 2007.
- Kozlublub Doğru, Halime, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 2011.
- Köprülü Fuat, “Anadolu Selçuklular Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, c. 7, (1943), ss. 379-458.
- Köprülü Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Kütükoğlu Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK, Ankara 2014.
- Lewis Bernard, “Babadaghi”, *E.I²*, c.1, Leiden E. J. Brill, (1986), ss. 842-843.
- Maxim Mihai, “Comunitatea Musulmana din Dobrogea”, *Minarete pe cerul Dobrogea*, Igloo, Bucureşti, (2012), ss. 8-13.
- Ocak Ahmet Yaşar, *Sarı Saltuk: Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2002.
- Ocak Ahmet Yaşar, *Sarı Saltuk ve Saltuk-nâme*, “Osmanlı Sufiliğine Bakışlar”, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Okiç Tayyib, “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, *AÜİFD*, c. 1. S.1, (1952), ss. 48-58.
- Önal Mehmet Naci “Romanya Dobrucası’nda Yedi Türbe”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1998*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000. ss. 31-48.
- Parmaksızoğlu İsmet, İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Selçuk Havva, “Rumeli’ye yapılan iskânlar neticesinde kurulan yeni yerleşim yerleri (1432-1481)” *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, (2002), ss. 177- 186.
- Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Yüce Kemal, *Saltuk-nâme’de Tarihi Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BALKANLARDA KELAM İLMİ VE KELAMCILAR

ÖZCAN TAŞCI*

GİRİŞ

Kelam ilminin genel olarak hicri II./miladi VIII. yüzyılda teşekkül ettiği kabul edilmekle beraber bu ilmin temellerinin daha hicretin I. asrında atıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. İlk üç asırda henüz daha Ehl-i sünnet kelamı oluşmadığından büyük oranda Mu'tezile tarafından temsil edilen bu ilim etki sahasını, üçüncü asrın başlamasıyla birlikte Ehl-i sünnet'in farklı coğrafyalarda olsalar da neredeyse aynı zaman diliminde oluşmaya başlayan iki büyük ekolü aracılığı ile daha da genişletme imkanı bulmuştur. Ehl-i sünnet'in bu iki ekolü birbirlerinin nüfuz sahasına uzak oldukları müddetçe karşılıklı olarak herhangi bir sorun yaşamadıkları tespit edilmektedir. Ancak onlar ne zaman ki birbirlerinin etki sahalarına girdikçe sorunlar ve ihtilaflar hatta şiddetli mücadeleler baş göstermeye başlamıştır. Bu durum bilhassa Eş'ari ekolü taraftarlarının 4./10. yüzyılın sonunda İran'ın Doğusuna yayılma faaliyetleriyle beraber kendisini iyiden iyiye hissettirmiş, dolayısıyla da Hanefi-Maturidiler nezdinde tedirginlik uyandırdığı söylenmiştir.¹ Bu durum sonraki asırlarda da alevlenerek devam etmiştir. Ancak özellikle Batınlık başta olmak üzere bid'at sayılan ekollere karşı zikredilen iki büyük Ehl-i sünnet ekolünün uzlaştırılması konusunda yoğun çabalar hasıl olmuştur. Bu çabalar Osmanlı Döneminde artarak devam etmiş, dolayısıyla da bir çok yazı kaleme alınmıştır. Elbette ki Maturidiliğin Anadolu üzerinden Balkanlara yayılmasıyla beraber Maturidi Kelam sistemi de Balkanlarda adından söz ettirmeye başlamış, bunun doğal bir tezahürü olarak ta diğer ilimlere mensup olanların yanında hatırı sayılır Kelam alimi Balkanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı araştırmalarda Balkanlar'da sadece Makedonya'da Manyas, İştıp, Üsküp, Manastır ve Florina gibi şehirlerde çeşitli İslam disiplinlerinde eserler vermiş on beş alimden bahsedilmektedir.² Elbette ki Balkanların tümünde yetişen alim sayısı bu rakamın oldukça üzerinde olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu araştırmalarda kesin olarak tespit edilenlere yer verilmektedir. Şimdi konumuz gereği Balkanlarda Kelam alanında eser vermek suretiyle öne çıkmış olan Kelamcılar hakkında bilgiler sunacağız.

BALKANLARDA KELAM İLMİ VE KELAMCILAR

1. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (ö. 1330/1912)

İsmail Hakkı Efendi bugün Bitola olarak bilinen Manastır'da 1846 yılında doğdu. Kelam ilmi ve Fıkıh alanlarında eserleriyle ön plana çıkan İsmail Hakkı Efendi Kelam ilmi sahasında meşhur Hollandalı oryantalist Dozy'e reddiye olarak kaleme aldığı Hak ve Hakikat ile Kaside-i Nuniyye şerhi ile bilinmektedir.³

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ozzcan12@hotmail.com

1 Ulrich Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*, Litera Yayıncılık, Çeviri, Özcan Taşcı, İstanbul 2016, s. 552-553.

2 Hüseyin Algül, "Osmanlılar Döneminde Makedonya'da Yetişen ve Türk Bilim Dünyasına Katkıda Bulunan Alimler", *Diyanet İlmî Deği*, 1999, C. 35, S. 3; ayrıca bkz. M.S. Özervarlı, "The Contribution of Balkan Scholars to the Growth of Ottoman Kalam Thought" *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*", *Research Centre for Islamic History, Culture and Art*, ss. 125-134.

3 Ömer Aydın, *Türk Kelam Bilginleri*, İstanbul 2004, s. 78-79; ayrıca bkz. Süleyman Baki, "Manastırlı İsmail

2. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914)

Tarihçi kimliği ile de öne çıkan Ahmed Hilmi Bulgaristan'ın Filibe kentinde 1865 yılında doğdu. Babası Konsolos (Şehbender) olduğundan Şehbenderzade ismiyle meşhur olmuştur. Kelamla ilgili "Üs-i İslam" adlı eseri Kelamın yenilenmesi bağlamında da değerlendirilebilmektedir.⁴

3. La'lı Hasan Efendi (ö. 1613)

İsmail Hakkı Efendi gibi Manastırlıdır. "Terceme-i Bahri'l-Kelam mine'l-Akaid" adlı eseri Kelamla alakalı bilinen tek eseri durumdadır.⁵

4. Mantıkî Mustafa Efendi (ö. 1828)

Manastır yöresinde Florina'lıdır. İlmi kariyerini doğduğu şehir olan Florina'da tamamlamış ve burada vefat etmiştir. Hemen her ilim adamının gitmek durumunda kaldığı İstanbul'a gitmeden alim mertebesine yükselebilmesi gerçeği, kanaatimizce o dönemde Balkanlarda İslami ilimlerin geliştiğine en önemli kanıt durumundadır.⁶

5. Mahmud b. Kâdı-i Manyas

II. Murad döneminin alimleri arasındadır. Manyas'ta doğmuş ve Üsküp'te yetişmiştir. Edirne'de müderrislik yapmıştır. Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâid Kelamla ilgili yazdığı eseridir.⁷

Balkanlar'da Kelam ilmi konusunda ve öne çıkan bazı Kelamcılar hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra Kelamın en önemli konularından olan ve adeta tehafüt geleneği kadar uzun bir zaman dilimine yayılan Eş'ari ile Maturidi ekollerinin uzlaştırılması sürecine katkıda bulunan Nev'i hakkında bilgiler sunacağız:

6. Nev'i-Hayatı ve İlmi Kişiliği

Yahya b. Ali b. Nasûh 940/1533 yılında Malkara'da dünyaya geldi. 10 yaşına kadar aynı zamanda ilmi bir kişiliğe de sahip olan babasından ilk ilmi bilgilerini aldı. 1550 yılında İstanbul'a gelir ve medrese eğitimine başlar. Burada özellikle Karamanzade Mehmed Efendi'nin etkisinde ilim hayatına devam eder.⁸ Meşhur şairlerden Baki (ö. 1600) ve tarihçi Hoca Sadeddin Efendi (ö. 1599) ile sıkı arkadaşlığı oldu. Çağının önemli alimlerinden sayılan Nev'i 1565 yılında müderris olarak Gelibolu'ya tayin edildi. 1583-84 yılında İstanbul'da inşa edilen Mihrimah Sultan medresesine Profesör olarak tayin edilir.⁹ Bunun ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Çınarlı medresesine tayin edilir. 1589-90 yılında Bağdat kadılığına tayin edilmişken, bu göreve başlamak için

Hakkı Efendi, Eserleri ve Kelami Görüşleri" *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri, s. 10.

4 Aydın, a.g.e., s. 79-81; ayrıca bkz. İbrahim Coşkun, "Filibeli Ahmet Hilmi'nin Allah Tasavvuru", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri, s. 12; M. Necip Yılmaz, "Filibeli Ahmet Hilmi ve Materyalizme Yöneltilmiş Eleştiriler", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri, s. 13.

5 Aydın, a.g.e., s. 118.

6 Aydın, a.g.e., s. 136-137.

7 Aydın, a.g.e., s. 98.

8 Edward Badeen, *Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit*, Würzburg: Ergon Verlag, 2008. s. 24.

9 Badeen, a.g.e., s. 25

yola çıktığı anda III. Murat tarafından oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığına tayin edildiği haberini alır ve İstanbul'a geri döner. Daha sonra Kazasker makamına tayin edilir. 1599'da İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁰ Babası Pır Alî'nin, Balkanlarda oldukça etkili olan¹¹ Halvetiyye tarikatına bağlı olmasının yanında Süleymaniye meşâyihinin de önde gelenlerinden birisi olduğu bilinmektedir.¹²

Şair kimliği ile bilinmekte olan Nev'i yukarıda da belirtildiği üzere tasavvuf, tefsir, fıkıh ilimlerinde olduğu gibi kelam sahasında da eserler vermiş önemli bir ilim adamıdır. O her ne kadar müstakil bir mütekellim olarak kabul edilmemiş olsa da, özellikle yukarıda da zikredildiği üzere Eş'ari ve Maturidi ekolleri arasındaki ihtilafların ortadan kaldırılması uğraşları bağlamında eser veren müellifler arasında yer edinmeyi bilmiş, dolayısıyla da Kelam Tarihi içerisinde adının zikredilmesini hak etmiştir. Şimdi onun Kelami yönü, bu alandaki bilinen tek eseriyle¹³ beraber ele alınıp incelenecektir:

Nev'i'nin Kelam İlmindeki Yeri-Eseri: Risâle fî'l-Fark beyne Mezhebi'l-Eşâ'ira ve'l-Mâtûrîdiyye

Yukarıda da belirtildiği üzere Nev'i'nin söz konusu edilen Kelami içerikli eseri, Maturidilik ile Eş'arilik arasındaki ihtilafları ele almakta olup, bu ihtilafların azaltılmasını ve uzlaştırılmasını hedeflemektedir. Bu iki büyük Ehl-i sünnet ekolü arasında, özellikle ilahi sıfatlar düzleminde "tekvin-mükevven" meselesinde sembolleşen fikri ayrılıkların en aza indirilmesi için 14. yüzyıldan itibaren yoğun çabalar verildiği görülmektedir. Taceddin es-Subkî'nin (ö. 771/1370) "en-Nuniyye" adlı eseri bu çabaların ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Osmanlı Dönemi alimleri de bu çabalara katkı sunmaya devam etmişlerdir. İşte bunlardan birisi de Malkaralı Nev'i olmuştur. Nev'i bu bağlamda "Risâle fî'l-Fark beyne Mezhebi'l-Eşâ'ira ve'l-Mâtûrîdiyye" adlı bir eser ortaya koymuştur. Nev'i'nin bu eseri hemen hiç tanınmamaktadır. Bunda belki de en önemli faktör böyle bir risaleyi Nev'i'ye sadece tek bir kaynak yani ez-Ziriklî'nin *el-Alâm*' adlı eserinin atfetmesidir.¹⁴ Nev'i'nin eserinde iki ekol arasındaki ihtilaflar şu şekilde sıralanmaktadır¹⁵:

1. Eş'ari İnşaallah ben mü'minin demeği uygun görmüşken, Maturidi ise buna karşın böyle bir şeyi kabul etmemektedir (İmanda İstisnâ)¹⁶

2. Eş'ari bir kişinin cennetlik (Sa'îd) ya da cehennemlik (Şakî) olacağını ezelde Allah tarafından bir kader olarak tayin edilmesi düşüncesini kabul ederken, Ebu Hanife ise böyle bir şeyi kabul etmemektedir (enkere).¹⁷

10 Badeen, *a.g.e.*, s. 25

11 Halvetilik için bkz. Eyüp Salih, "Makedonya'da Tasavvuf Alanında Etkili Olan Halvetilik ve El Hacc Mehmet Pir Hayati Efendi Rumi Halveti Asitanesi", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlim Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri, s. 5.

12 Mehmet Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin İhtilaf Risalesi ve Kaynağı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015), c. 56: 1, s. 207.

13 Bu eser/risale için bkz. Mehmet Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin İhtilaf Risalesi ve Kaynağı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015), c. 56: 1, s. 207-218; ayrıca bkz. Edward Badeen, *Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit*, 2008

14 Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin...", s. 208.

15 İhtilafların bu şekildeki sıralanması büyük oranda Badeen'e göredir (Badeen, *a.g.e.*, s. 26-27; krş. Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin...", s. 209-210

16 Badeen, *a.g.e.*, s. 26

17 Krş. Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin..." s. 209.

3. Yaratılmış fiillerin kazanılmasını (Kesb) Ebu Hanife kabul ederken, Eş'ari böyle bir durumu reddetmektedir.

4. Allah'ın bilinmesi (Ma'rifetullah) Eş'ari'ye göre vahye göre zorunlu iken, Ebu Hanife ise bunun akıl ile zorunlu olduğu görüşünü dile getirmektedir.

5. Fiili sıfatlar (Evsâf-ı ef'âl) Eş'ari nezdinde yaratılmış (hâdisetün) iken, Ebu Hanife'ye göre onlar ezeldirler (kadîmetün).

6. Peygamberlerin küçük günah işlemleri (Sağâ'ir) Eş'ari'ye göre mümkün iken, Ebu Hanife'ye göre muhaldir, imkansızdır.

7. Eş'ari'ye göre bir kafirin nimetlere ulaşması ve onlardan faydalanması mümkün değilken, Ebu Hanife bunu imkan dahilinde görmektedir.

8. et-teklif mâ lâ yutâk, Eş'ari'ye göre caiz, Ebu Hanife'ye göre caiz değildir.

9. İyi'nin ve Kötü'nün bilinmesi (husun-kubuh) Eş'ari'ye göre şer'an tayin edilmelidir. Ebu Hanife ve Maturidi'ye göre ise bu hem şer'an hem de aklen tayin edilebilmektedir.

10. Bazı Eş'ariler isim-müsemma ve tesmiye arasında fark görürlerken, Hanefi-Maturidiler'de bu üçü arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.¹⁸

Yukarıda Nev'i tarafından ortaya konulan bu farklar, temel itibariyle bakıldığında ona göre Eş'arilik ile Maturidilik arasında çok da fazla aslî bir tartışma zemini oluşturmayan detaylar (Ummehâtü'l-Mesâ'il) olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹ Bununla birlikte Nev'i kişinin herhangi bir hata yapmaması için küçük te olsalar bu farkların bilinmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Ancak sonuç itibariyle kurtuluşa eren fırka (Fırka-i nâciye) Eş'ari ve Maturidilerdir.²⁰ Nev'i'nin ihtilafı sunma yöntemine bakıldığında önce yedi ihtilaf konusuna dikkat çektiğini, ardından bunlara üç ihtilaf daha ilave ettiği tespit edilmektedir. Bu yedi husus, sırasıyla (1) *istişnâ*, (2) *saâdet* ve *şakâvet*, (3) *kesb*, (4) *marifetullâh*, (5) *şifâtullâh*, (6) *şagâiru'l-enbiyâ* ve (7) *nimetu'l-kâfir* konularıdır. Nevî'nin bu yedi probleme eklediği ve böylece ihtilaf sayısını toplamda 10'a tamamladığı diğer üç husus, *teklifu mâ lâ yutâk*, *husn* ve *kuhb* ile *ism* ve *musemmâ* meseleleridir.²¹

Nev'i her ne kadar Eş'ari-Şafii alimi Subki tarafından uygulamaya konulan ve Eş'arilik ile Maturidilik arasındaki farkların ortadan kaldırılması, dolayısıyla da her iki ekolün beraberce Ehl-i sünnet'i oluşturmaları hedeflenen bir çabanın gönüllü bir savucusu olması dolayısıyla yukarıda kendisi tarafından ortaya konulan farkları görmezden gelse de bu farklardan bazılarının Kelam ilmi açısından bakıldığında ekoller arasında temel ayrılığa işaret ettiklerini söylemek mümkündür. Bunların başında elbette ki Husun-kubuh meselesinin geldiğinde şüphe yoktur. Bu esasen Kelamda Maturidileri Eş'arilerden daha ziyade Mu'tezile ekolüne yaklaştıran en önemli tartışma konularından birisidir. Zira

18 Badeen, *a.g.e.*, s. 27

19 Badeen, *a.g.e.*, s. 27

20 Bu konuda daha geniş bilgiler için bkz. Kalaycı, "Nev'î Efendî'nin...", s. 207-218; ayrıca bkz. Mehmet Kalaycı, "Şeyhullislam Mehmed Esad Efendi ve Eşarlık-Maturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, c. 11, sayı: 21, s. 100

21 Kalaycı, Nev'î Efendî'nin..." s. 209-210.

herhangi bir olgunun/nesnenin iyi ya da kötü olup olmadığının tespitinin akıl ya da vahiy ile bilinip bilinemeyeceğine dair tartışmalar ilk dönemlerde kelami ekollerin yönünü (Ehl-i re'y/Ehl-i hadis) tespit eden en önemli ölçütlerden birisi olmuştur. Bu bağlamda Eş'ariler Ehl-i hadis kökeninden/çevresinden gelmeleri hasebiyle bunun sadece vahiyle/şer'î olarak bilinebileceğini söyleyip, akli devre dışı bırakırken, Mu'tezile ve Maturidi mensupları ise Ehl-i re'y geleneğine bağlı olarak akılla bir şeyin iyi ya da kötü olup olmadığının bilinebileceğini söylerken, vahyi de dışlamamışlardır. Ancak Maturidi ekolü, bu bağlamda genel olarak çizgileri olduğu üzere, aşırıya gitmemişler ve Mu'tezile gibi aklın da vahiy gibi bir şey hakkında haram ya da helal koyma yetkisinin olmadığını dile getirmekle Mu'tezile ile Eş'ariler arasında daha uzlaşmacı bir yol takip etmişlerdir. Allah'ın bilinmesi de (Ma'rifetullah), husun-kubuh konusu gibi aynı değerlendirmeye tabidir.

Fiili sıfatlar (Evsâf-ı ef'âl) da husun-kubuh meselesi gibi -her ne kadar bu konuda Maturidiler sadece Eş'ariler'den değil aynı zamanda Mu'tezile'den de ayrılırsalar- iki ekol arasında en temel ayırt edici ihtilaf noktasını teşkil etmiştir. Bu mesele tevki-mükevven ile sembolize edilmiş olup, her iki ekolün birbirlerini aşırı bir şekilde eleştirmelerine neden olmuştur.²² Örneğin Maturidi ekolünün sembol şahsı durumundaki Ebu'l-Mu'in en-Nesefi'nin (ö. 508/1114) diğerleri yanında özellikle Eş'ariler'in tevki-mükevven ile ilgili Maturidileri tekfir derecesinde eleştirilerine takriben 90 sayfada sert karşılıklar vermektedir.²³ Nesefi, bu bağlamda temelde kendilerini itham edenlerin düşüncelerinin aksine tekvinin mükevvenden farklı olduğu (ğayru'l-mükevven), bunun yanı sıra tekvinin hâdis olmadığı (ezeliyyun) üzerinde durmaktadır. Bu noktada o kendileri dışındaki tüm ekollerin tekvinin kıdem oluşuna (ezeliliği) dair öncül den hareket etmek suretiyle alemin kıdemine (ezeliliğine) ulaşmış olmalarını batıl olarak ifade etmektedir.²⁴ Nesefi bu konuda diğer ekollerden çok daha fazla Eş'ariler'in kendilerine iftiraya varır bir şekilde (ve şenna'a bizâlike aleynâ) çok haksız bir şekilde yüklendiğini ifade etmektedir.²⁵ Esasen tek başına bu mesele bile her iki ekolün birleştirilmesini oldukça zorlaştıran bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber şunun da kabul edilmesi gerekir ki kelam ekolleri içerisinde birleştirilmeye en müsait olarak görülen ekoller de yine Eş'arilik ile Maturidiyye olmaktadır. Zira İslam Düşüncesi tarihinde her iki ekolün oynadığı rolün diğerlerine nazaran İslam'ın ilk üç asrında Mu'tezile'nin neredeyse tek başına adeta entelektüel düzeyde İslam Medeniyetini temsil ettiğini söylediğimizde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Bununla beraber Maturidi ve Eş'ari ekollerinin bilhassa miladi 10. asırdan itibaren bu temsil rolünü Mu'tezile'den devraldığını ve günümüze kadar devam ettirdiklerini söylemek mümkün gözükmektedir. Buna karşın Maturidiliğin özellikle her iki ekolün birleştirilme çabalarının başladığı 14. yüzyıldan itibaren Eş'ariliğin gölgesinde hayatiyetini devam ettirdiği de bilinen bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.²⁶

Son olarak bu konuda denebilir ki her türlü tarihsel mücadele ve ihtilafına karşın her iki ekolün Ehl-i sünnet'i bir bütün olarak diğerlerine karşı savunabilecek bir

22 Tekvin-mükevven tartışmalarında her iki ekolün birbirlerine karşı tutumları için bkz. Rudolph, *a.g.e.*, s. 548-557.

23 Ebu'l-Mu'in en-Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, Hazırlayan, Hüseyin Atay, Ankara 1993, C. I, s. 400-490

24 en-Nesefi, *a.g.e.*, s. 400.

25 en-Nesefi, *a.g.e.*, s. 412.

26 Eş'arilik ile Maturidilik arasındaki uzlaştırma çabaları için bkz. Mehmet Kalaycı, "Eş'arilik ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tacüddin es-Sübki ve Nuniyye Kasidesi", *Dini Araştırmalar Dergisi* (2012), c.14, sayı: 40, ss. 112-131.

güç yapacak yegane iki ekol durumunda oldukları inkar edilemez bir olgudur. Ancak onlardan biri diğerine karşı önemli bir fedakarlıkta bulunmak durumunda kalmıştır ki o da Maturidilik olmuştur. Elbette ki bu fedakarlık gönüllü olarak değil de konjüktürel faktörlerin dayattığı bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Kaynağını Kur'an'dan alan Kelam ilmi hicretin ikinci asından itibaren sistematik tarzda büyük bir hızla gelişme sürecini tamamlamış ve İslam toplumunun şekillenmesinde en belirleyici bir konuma yükselmiştir. Bu ilmin etki sahası sadece ilk asırlarda İslam'ın merkezi durumundaki başta Hicaz ve Arap Yarımadası olmak üzere Ortadoğu coğrafyası ile (Eş'ari Kelam ekolü) sınırlı kalmamış, aynı zamanda da İslam'ın yayıldığı tüm coğrafyada olduğu gibi özellikle de Orta Asya Türk bölgelerinde de büyük bir tesir sahasına sahip olmuştur (Maturidi Kelam ekolü). İki farklı coğrafyada neredeyse eş zamanlı olarak oluşan iki büyük Kelam ekolünden birisi olan Maturidi ekolü daha çok Türklerin yaşadıkları ve hakim oldukları bölgelerde etkili olması dolayısıyla Türk kültürünün ulaştığı tüm İslam coğrafyasına ulaşmıştır. İşte bunlardan birisi de Balkanlar olmuştur. Balkanların Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine girmesiyle beraber burada diğer ilmi disiplinlerde olduğu gibi Kelam alanında da alimler yetişmeye başladı. Öyle ki aralarında dönemin en önemli ilim merkezleri durumunda olan İstanbul'a gitmeden doğup büyüdüğü memleketinde önemli alimler arasında yer alanlara bile rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin, "Osmanlılar Döneminde Makedonya'da Yetişen ve Türk Bilim Dünyasına Katkıda Bulunan Alimler", *Diyanet İlmî Dergi*, 1999, C. 35.
- Aydın, Ömer, *Türk Kelam Bilginleri*, İstanbul 2004
- Badeen, Edward, *Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit*, Würzburg: Ergon Verlag 2008
- Baki, Süleyman, "Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Eserleri ve Kelami Görüşleri" *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri
- Coşkun, İbrahim, "Filibeli Ahmet Hilmi'nin Allah Tasavvuru", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri.
- en-Nesefi, Ebu'l-Mu'in, *Tabsiratü'l-Edille*, Hazırlayan, Hüseyin Atay, Ankara 1993, C. I
- Kalaycı, Mehmet, "Eşarilik ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tacüddin es-Sübki ve Nuniyye Kasidesi", *Dini Araştırmalar Dergisi* (2012), c.14, sayı: 40.
- , "Nev'î Efendi'nin İhtilaf Risalesi ve Kaynağı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015), c. 56: 1.
- , "Şeyhul-İslam Mehmed Esad Efendi ve Eşarilik-Maturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, c. 11, sayı: 21
- Necip Yılmaz, M., "Filibeli Ahmet Hilmi ve Materyalizme Yöneltilti Eleştiriler", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri.
- Özervarlı, M.S., "The Contribution of Balkan Scholars to the Growth of Ottoman Kalam Thought" *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, Research Centre for Islamic History, Culture and Art.
- Salih, Eyüp, "Makedonya'da Tasavvuf Alanında Etkili Olan Halvetilik ve El Hacc Mehmet Pir Hayati Efendi Rumi Halveti Asitanesi", *Osmanlı İlim, Düşünce Ve Sanat Dünyasında Balkanlar - Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, 7-9 Mayıs 2014 Edirne, Tebliğ Özetleri

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE RUMELİ'DE MÜSLÜMAN MAHALLE DÜZENİ: PRİZREN SANCAĞI ÖRNEĞİ

HANİFE ALACA*

Özet

Günümüz Kosova Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Prizren, Makedonya-Kosova sınırında yer almaktadır. Osmanlı idaresine geçtiği 1456 tarihinden itibaren, bir Osmanlı şehri görünümü kazanmaya başlamıştır. Önemli ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunması dolayısıyla şehrin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli bir gelişme kaydettiği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Prizren'in fethi ile birlikte sancakta bulunan kaza ve nahiyelerin mahalleleri, bu mahallelerde yaşayanların nüfusu, hukuki, dini ve sosyal yapılarını incelemektir. Bu veriler ışığında, Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında yer alan mahalle kavramını ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın temel kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara'da Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde bulunan tahrir defterleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Prizren, Mahalle, İdarî Taksimat

Muslim Neighborhood Arrangement in Rumelia According to tax Registers: Example of Sanjak of Prizren

Abstract

Today, Prizren where is in Kosova, is located between Makedonya and Kosova borders. After the Ottoman domination in 1456, Prizren started to become an Ottoman city. Because of its location in which there was an important trade route and transport roads, city developed during the second half of 15th century.

The main goal of this study is to get information about neighborhoods, population structure, industrial and traditional activities and charitable foundations of Prizren. Neighborhoods, socio-economic structure related to the information obtained as a result of the Ottoman Empire, located in the Balkans will attempt to demonstrate the concept of neighborhood.

The main sources of this study are from Ministry of Ottoman Achieves and cadastral record registers in the Land Registry Cadastre, Kuyud-ı kadime in Ankara.

Keywords: The Ottoman Empire, Prizren, Neighborhoods, Administrative Units

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, h.alaca67@gmail.com

GİRİŞ

Prizren, Fatih Sultan Mehmed kumandası altında bulunan Osmanlı ordusu tarafından 21 Haziran 1455 yılında fethedilmiştir¹. Fatih Sultan Mehmed, İsa Bey'i² bir söylentiye göre de Karaca Paşa'yı Rumeli akıncıları ile Bihori (Bihor) kalesini alarak, o bölgeyi ele geçirmek üzere gönderilmişti³. Zagorya bölgesindeki Prizren ve Bihor, Rumeli sipahilerinin de yardımı ile Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey'e teslim oldular⁴.

Mahalle, kelime anlamı olarak bir yere inmek, konmak yerleşmek anlamına gelmektedir⁵. Osmanlı Devleti döneminde Mahalle, birbirlerini tanıyan, sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşan topluluğa verilen addır. Bir başka tanımıyla, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettiği, şehrin bir alt birimi olarak tanımlayabiliriz⁶.

PRİZREN NAHİYESİ

Her Osmanlı şehir ve kasabasında olduğu gibi, Prizren'in kuruluşunda da coğrafyanın etkisi büyük olmuştur. Prizren coğrafyası, Şar Dağları'nın eteklerinin bitişiğinde batı-doğu yönünde akan Bistriçe Nehri'nin iki yakasında kurulmuş bir şehirdir. Şehrin güney-batı kısmının Şar Dağları tarafından kuşatılmış durumdadır. Şehir, Makedonya coğrafyasına doğru olan güney-doğu yönünde ve Şar Dağları'nın eteklerinin bitişi noktasında kurulan müstahkem bir kale tarafından muhafaza edilmektedir⁷.

Prizren'de Osmanlı Devleti öncesinde bir kalenin bulunması, buranın bir kale-şehir olduğunu da göstermektedir. Şehrin güneydoğusundaki bu kale, Bizanslılar döneminden kalmıştır ve Osmanlı Devleti ilk defa bu kaleyi fethettiği için, ilk Türk yerleşmelerinin burada olduğu görülmektedir⁸.

Şehrin fethi ile birlikte mimari yapısının şekillenmeye başladığını ve eski şehrin yapısının süratle değişerek kısa sürede Osmanlı şehri hüviyetine kavuştuğunu görüyoruz. Prizren'in ilk fethedilmesiyle birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi ilk yerleşmeler şehrin kalesinde başlamış ve Osmanlı Devleti burada askerlerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için

1 İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961, s.111. Kemal Özergin, Hasan Kaleşi, İsmail Eren, "Prizren Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı VII, İstanbul 1968, s.76.

2 Prizren'in fethinde görevlendirilen komutan hakkında farklı görüşlerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu bölgeyi fetheden komutanlar arasında Ahmed Bey Evrenoszade, İsa Bey, Karaca Bey ve Mahmud Bey gibi isimler mevcuttur. Vekayinamelere baktığımızda; Mehmed Neşri, *a.g.e.* s.146, Münecimbaşı Ahmet Dede, *a.g.e.* İsa Bey'in komutasında Prizren'in fethedildiği anlatılmaktadır. Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.* s. 12 İsa Bey bir söylentiye göre Karaca Bey'in komutasında fethin gerçekleştiğini anlatır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi adlı eserinde ise Fatih Sultan Mehmed'in bu bölgeleri fethetmek için Mahmud Paşa'yı görevlendirdiği anlatılmaktadır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK, Ankara 1983,s.20.

3 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*,c.III, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.12.

4 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., c.2, İstanbul 2005, s.71.

5 Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", *DİA*, c.27, İstanbul 2003, s.323.

6 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *The Journal Of Ottoman Studies IV*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s. 69.

7 Republika e Kosoves, (1/250.000), Prishtina 1991.

8 Bkz. Raif Virmıça, *Hacı Mehmet Tahir Efendi-Menakıb*, Yeni Dönem Yay., Prizren 2001. s.54.

ilk camiyi inşa etmiştir⁹. Kale Camii ya da Mahmud Paşa Camii olarak bilinen bu caminin kalıntılarını bugün bile görmek mümkündür. Bununla birlikte, Prizren'in fethinden hemen sonra, Fatih Sultan Mehmed döneminde bir kilisenin camiye dönüştürülerek şehirde İslami müesseselerin kurulmaya başladığını anlıyoruz. Aynı şekilde Prizren'de görev yapmış üst düzey askeri kesimden görevlilerin ve şehirde dini nüfuzu olanların da birçok camii inşa ettirdiklerini ve mahallelerin bu camiler etrafında şekillendiğini görmekteyiz.

Prizren Sancağı'na ait tahrir defterlerinden 1530 tarihli defterde, sancaktaki Prizren, Tırgovişte ve Hoça nahiyelerinde bulunan mahallelere dair ilk bilgileri tespit edebiliyoruz. Sancağın 1590 tarihli son tahrir defterine kadar, bu mahalleler ile ilgili bilgi elde etmek mümkündür. Bu mahallelerin gelişim ve düzenini 60 yıllık sürecini takip etmek mümkündür.

1530 tarihinde Prizren şehrinde, Ayas Bey, Yazıcı Sinan ve Yakub Bey olmak üzere dört mahalle mevcuttur¹⁰. Defterde kaydedilen Câmi Mahallesi, diğer defterler de bahsedilen Câmi-i Sultan Mehmed/Cami-i Atik Mahallesi'dir. Bu mahalle Fatih Sultan Mehmed'in Prizren'i fethetmesinden sonra Kral Milutin'in büyük kilisesi olan Sv. Bogorodica Leviška'yı camiye dönüştürmesiyle kurulmuştur¹¹. Ayas Bey Mahallesi ise ismini muhtemelen bölgenin tahririni yapan kişiden almıştır¹². Yazıcı Sinan Mahallesi'nin diğer ismi ise, 1570 yılındaki tahrirden anlaşıldığı üzere Emin Mehmed'dir. Emin Mehmed'in burada yaptırdığı mescitten dolayı mahalleye bu ismin verildiği düşünülebilir¹³. Yakub Bey Mahallesi, adını Fatih Sultan Mehmed'in rikabdarından¹⁴aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Yakub Bey'in Prizren Kalesi Dizdarı olduğu görülmektedir. 1530 tarihinde bu mahallelerde toplam 230 Müslüman hane bulunmaktadır.

1530 tarihli tahrirde gayr-i Müslim nüfusun yaşadığı mahallelerin farklı olduğu görülmektedirler. Gayr-i Müslim nüfusun yaşadığı toplam 9 mahalle bulunmaktadır. Bu mahaller; Pop-Dimitri nam-ı diğer Gor biraderi Radoslav, Eski Bazar, Vuk veled-i Dimitri, Nikola-Mamzik nam-ı diğer Niko veled-i Acobko, Olivir-İzlavçir, Petri Nikola, Kostandin Petkocani nam-ı diğer Bogoy Ribar, Vasil ve Radomir'dir. Bu mahalleler, 396 hane, 47 mücerred olmak üzere toplam 443 neferi barındırmaktadırlar.

1550 yılına ait tahrirde, Müslüman mahallerinin devam ettiğini görüyoruz. Yalnız, Câmi Mahallesi'nin adının Câmi-i Sultan Mehmed, Yakub Bey Mahallesi'nin adının ise Çarşu nam-ı diğer Yakub Bey olarak kaydedildiği görülmektedir. Müslüman nüfusun bir önceki tahrir yılına oranla azda olsa artarak 278 haneye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte gayr-i Müslim mahallelerin varlığını sürdürdüğünü görüyoruz. Yalnız bu mahallerden ayrı olarak aynı mahallelerde yaşayan haymanelere rastlıyoruz.

9 Raif Vırmiça, *a.g.e.* s.54.

10 BOA, TD 167, v. 187-a.

11 Machiel Kiel, "Prizren", *DİA*, c.34, İstanbul 2007, s.349.

12 Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-I*, TTK, Ankara 2014, s. 152.

13 Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.5, sayı:20, s.187.

14 Bkz. BOA, TD 495, v.202-b, "*Vakf-ı Mescid-i Merhum Yakub Bey Rikabdar-ı Merhum Sultan Mehmed Han aleyhü'r-rahmân ve'l-gufrân*".

Defterlerde, haymanelerin on beşer akçe haymane vergisi verdikleri¹⁵, bazı haymanelerin ise “resm-i duhan” olarak on ikişer akçe vergi ödedikleri kaydedilmiştir. Resm-i duhan, bir karyeye hariçten gelip, ekip biçen, sadece o köyde kışlayanlardan alınan bir vergi olup, resm-i duhan (tütün) adı altında defterlere kaydedilirdi¹⁶.

Prizren’de, 1550 yılında gayr-ı Müslim nüfus 179 hane, 49 bive, 63 mücerred, 3 bazdar bulunmaktadır. Tablo-1’de bive, bazdar ve haymaneler hane başlığı altında verilmiştir.

Bunun yanında 1550 tarihinde Prizren mahallelerinde 56 haymane de bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki mahallelere çok fazla dışarıdan göç olmuştur. Ayrıca bu haymanelerden Müslüman olan üç haymanenin baba adlarının Abdullah olmaları da bunların sonradan Müslüman olduklarına dair bir ipucu olabilir¹⁷.

1570 tarihli tahrirde Müslüman mahallelerin varlığını devam ettirdiğini ve aynı zamanda bunlara ek olarak Hacı Kasım tabi-i Mahalle-i Ayas Bey, Kuruli ve Debbağan mahallelerinin kurulduğunu görüyoruz. 1550 yılına ait tahrirdeki Müslüman mahalleleri varlığını devam ettirirken, bazı mahallelerde bölünmeler yaşandığını 1570 tarihli tahrir defterinden anlaşılmaktadır. Bunlardan, Câmi’-i Sultan Mehmed Mahallesi, bölünerek, Lobişe mahallesi teşkil edilmiştir. Defterde, Lobişe tabi-i Mahalle-i Câmi’-i Atik olarak kaydedildiği görülmektedir. Hacı Kasım, Kuruli ve Debbağan mahalleri de muhtemelen bu şekilde meydana getirildiğini düşünüyoruz, ancak hangi mahalleden ayrıldıklarını tespit etmek çok zordur. Belki de bu mahallelerin ahalisinin bir kısmı dışarıdan göç etmiş de olabilir. Bu tarihte Müslüman nüfus 428 hanedir. Müslüman nüfusta artış görülmesinin nedeni ise yukarıda bahsettiğimiz iki yeni mahallenin kurulmuş olmasıdır.

Gayr-ı Müslim mahalleri ise, aynı şekilde varlığını devam ettirmiş olup, 251 hane, 10 haymane, 4 baştına, 5 bazdar, 20 bive, 108 mücerred olmak üzere toplam bu mahallerde yaşayan gayr-ı Müslim sayısı 398 neferdir. Tablo-1’de bive, bazdar ve haymaneler ve baştına hane başlığı altında verilmiştir.

1590 tarihli tahrirde baktığımız zaman 1570 tarihli tahrirde var olan 8 Müslüman mahallesi bu tarihte de varlığını devam ettirirken, Müslüman nüfusta azalma görülmektedir. Bu tarihte Müslüman nüfus 320 hanedir. Gayr-ı Müslim mahallelerinin sayısında herhangi bir değişiklik gözlenmezken, nüfus 236 hane, 11 baştına, 37 mücerred, 6 bazdar ve 6 haymane olmak üzere toplam 296’ya çıkmıştır.

Tablo 1: Prizren Nahiyesi’nin Mahalleleri ve Nüfusu (1530-1590)

MAHALLE ADI	MÜSLİM				GAYRİ MÜSLİM							
	HANE				HANE				MÜCERRED			
	1530	1550	1570	1590	1530	1550	1570	1590	1530	1550	1570	1590

15 Bkz. TK, KKA 55, v.114-b

16 Halil İnalıcık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987, s.XXIX.

17 BOA, TD 368, v.26-b.

1	Câmi/Cami-i Sultan Mehmed/Cami-i Atik	95	108	65	53	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Ayas-Bey	28	64	42	48	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Yazıcı Sinan /Yazıcı Sinan nam-ı diğer Emin Mehmed	79	89	79	71	-	-	26	24	-	-	10	9
4	Yakub Bey/Çarşu nam-ı diğer Yakub Bey	28	17	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Lobişe tabi-i Mahalle-i Cami-i Atik	-	-	37	50	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Hacı Kasım tabi-i Mahalle-i Ayas Bey	-	-	52	15	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Kuruli	-	-	56	31	-	-	16	13	-	-	8	2
8	Debbağan	-	-	66	34	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Pop-Dimitri nam-ı diğer Gor biraderi Radoslav	-	-	-	-	30	-	-	-	4	-	-	-
10	Eski-bazar	-	-	-	-	45	20	12	8	3	4	7	2
11	Vuk veled-i Dimitri	-	-	-	-	38	13	-	-	3	3	-	-
12	Nikola-Mamzik nam-ı diğer Petko veled-i Acobko	-	-	-	-	69	36	-	-	8	6	-	-
13	Olivir-İzlavçir	-	-	-	-	28	11	-	-	6	1	-	-
14	Petri Nikola	-	-	-	-	26	15	14	-	3	3	9	-
15	Kostandin-Petkoçani nam-ı diğer Boga-Ribar/ Boguy-Ribar	-	-	-	-	38	17	20	11	5	3	12	4
16	Vasil	-	-	-	-	58	21	23	27	5	12	12	4
17	Radomir	-	-	-	-	64	25	53	51	10	16	20	7
18	Mamzik nam-ı diğer Hasan Çelebi	-	-	-	-	-	-	38	37	-	-	13	5
19	Pandelya	-	-	-	-	-	-	22	29	-	-	7	2
20	Pridvoriçe	-	-	-	-	-	-	14	9	-	-	6	1
21	Ayas Luka nam-ı diğer Ezkugan	-	-	-	-	-	-	13	13	-	-	4	1
22	Çarşu nam-ı diğer Petri Nikola	-	-	31	-	-	-	-	14	-	-	-	-
23	Nefs-i Prizren (Gebran)	-	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-
24	Vepopa Jidar tabi-i Mahalle-i Mamzik	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-
	TOPLAM	230	278	428	320	396	287	290	259	47	48	108	37

TIRGOVIŞE NAHİYESİ

Küçük bir kasaba görünümünde nahiye merkezi olan Tırgovişte, Prizren'in güney-doğu güzergâhında bugünkü Makedonya toprakları içerisinde kurulmuş bir yerleşim birimidir. Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle Tırgovişte'de sosyal ve dini yapılar

ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Yol güzergâhı üzerinde bulunmasından dolayı nahiye merkezi özelliğini korumuştur.

Tirgovişte'nin mahalleleri XVI. yüzyılın boyunca aynı kalmıştır. Tirgovişte şehri ile ilgili nüfus ile ilgili ilk bilgilere 1530 tarihinde rastlıyoruz. Bu tarihte şehir Pop-Dimitri, Pop-Todor, Pop-Bujidar, Pop-Yovan, Pop-Radovine ve Pop-Radoman olmak üzere altı mahalleden meydana gelmiş ve bu mahalleler en son tahrir yılı olan 1590 tarihine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1530 tarihinde bu gayr-ı Müslim mahallelerinde toplam, 121 hane, 16 mücerred ve 37 bive olmak üzere toplam 174 nefer nüfus bulunmaktadır.

1550 yılına ait aynı mahallelerde toplam, 22 hane, 11 bive, 3 haymane ve 3 mücerred olmak üzere toplam 39 nefer nüfus vardır. Bu nüfusun hepsi gayr-ı Müslim olup, bir önceki tahrirde göre nüfus yarıdan daha fazla azalmıştır. 1570 yılındaki tahrirde 42 hane, 7 bive ve 6 mücerred olmak üzere gayr-ı Müslim nüfus 55 neferdir. 1590 tarihinde ise "Nefs-i Tirgovişte maa Mahallat" adı altında kaydedilen 45 hane, 4 mücerred ve 2 bazdar toplan 51 nefer gayr-ı Müslim hane bulunmaktadır.

Tirgovişte Nahiyesi'nin Mahalleleri ve Nüfusu (1530-1590)

MAHALLE ADI		GAYRİ MÜSLİM							
		HANE				MÜCERRED			
		1530	1550	1570	1590	1530	1550	1570	1590
1	Pop-Dimitri	16	-	9	-	3	-	6	-
2	Pop-Todor	24	2	6	-	1	1		1
3	Pop-Bujidar	24	5	6	-	2	-	-	-
4	Pop-Yovan	13	3	9	-	4	-	-	-
5	Pop-Radovine	30	7	6	-	4	1	-	-
6	Pop-Radoman	14	5	6	-	2	1	-	1
7	Nefs-i Tirgovişte maa mahallât	-	-	-	45	-	-	-	2
TOPLAM		121	22	42	45	16	3	6	4

HOÇA NAHİYESİ

Hoça, Prizren şehrinin kuzey istikametindeki ovalık alanlardaki karyelerin keşiştiği noktada kurulan küçük kasaba görünümünde bir yerleşim birimidir. Bu yerleşim birimine ait tarımsal vergi kalemlerinden anlaşıldığına göre, Hoça ve çevresi yoğun tarım faaliyetinin yürütüldüğü bir coğrafyada bulunmaktadır.

Hoça'nın mahalleleri ile ilgili ilk bilgilere 1530 yılında rastladığımız şehir, bu tarihte Prizren'e bağlı büyük karyeler arasındadır. Bu tarihte Hoça, "Nefs-i Hoça" altında kaydedilmiş olup, Vuçyak, İstapan-Filip ve Dolna-Kray mahalleleri bulunmaktadır. Bu mahallelerde toplam, 119 hane, 2 mücerred ve 22 bive olmak üzere 143 vergi neferi yaşamaktadır.

Hoça'nın 1550 yılından itibaren nahiye olarak teşkilatlandığını görmekteyiz. Bu tarihlerde kasaba merkezi bir önceki tahrir yılında mevcut olan mahalleleri varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1550 yılında Hoça'da, 71 hane, 6 baştina, 2 bive ve 18 mücerred

olmak üzere 97 nefer gayr-ı Müslim nüfus bulunmaktadır. Görüldüğü üzere nüfus bir önceki sayıma göre yarıdan daha fazla düşmüştür.

1570 ve 1590 yıllarındaki tahrirlere baktığımız zaman Hoça'nın şehir merkezindeki mahalle sayısında bir değişiklik görülmemektedir. Bu mahallerde 85 hane, 1 bive ve 36 mücerred olmak üzere toplam 122 nefer, 1590'da ise; 100 hane, 9 başına, 23 mücerred olmak üzere toplam 132 nefer gayr-ı Müslim nüfus yaşamaktadır.

Hoça Nahiyesi'nin Mahalleleri ve Nüfusu (1530-1590)

MAHALLE ADI	GAYRİ MÜSLİM							
	HANE				MÜCERRED			
	1530	1550	1570	1590	1530	1550	1570	1590
1 Vuçyak	36	14	18	22	-	6	6	3
2 Filip / İstefan Filip	40	30	37	46	-	6	19	15
3 Dolna-Kray	43	27	30	32	2	6	11	5
TOPLAM	119	71	85	100	2	18	36	23

SONUÇ

Prizren sancağı özelinde, Rumeli şehirlerindeki mahalle oluşumunun esasını nüfus hareketliliği teşkil etmektedir. Osmanlı fetihlerinin akabinde, şehirlerin sosyo-ekonomik alanda gelişmeye başlamasıyla birlikte göç olguları yaşanmaya başlanmıştır. Bir yandan şehirlere; Müslüman ahali, idareci, dini zümreler ve askeri kesimden insanların yerleşmesi gerçekleşirken, bir yandan da az da olsa, Hristiyan nüfustan Müslümanlaşan kesimler de bu nüfus hareketliliğini belirliyordu.

Mahalle oluşumunu belirleyen temel faktörlerden biri de şehirlerin sosyo-ekonomik ve coğrafi özellikleridir. Bu çerçevede Prizren Sancağı'ndaki şehirlerin mahalleleri, Prizren de olduğu gibi; korunaklı Şar dağlarının eteklerinde, şehrin ortasından geçen nehir yatağının her iki tarafında, Hoça şehrinde olduğu gibi, verimli arazilerin etrafında kurulmuştur.

Prizren mahallelerinin kurulmasında, önemli şahsiyetlerin ve muhtelif insan topluluklarının da önemli rollerinin olduğunu görüyoruz. Bunlar; askeri, dini ve idareci kesimden olanlardır. Prizren'deki; Sultan Ahmed, Yazıcı Sinan, Yakub Bey, Tirgovişte'deki; Pop Todor, Pop Dimitri ... gibi şahsiyetlere atfen kurulan mahalleleri örnek verebiliriz. Meslek ve zanaat erbablarının bulunduğu mahallelerde, isimlendirmelerde etkili olmuştur. Prizren'deki; Çarşu, Debbağan ve Eski Pazar mahalleleri isimlerini ekonomik faaliyet alanlarından aldığını düşünmekteyiz.

BİBLİYOGRAFYA

I) ARŞİV VESİKALARI

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Tapu Tahrir Defterleri (BOA, TD): No. 167, 368, 495.

2) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nden Kuyûd-ı Kadîme Tasnifi

- Tahrir Defterleri (TK, KKA): No: 55.

Haritalalar:

Republika e Kosoves, (1/250.000), Prishtina 1991.

II) BASILI ESERLER

Danişmend, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'Nin İşlev Ve Nitelikleri Üzerine", *The Journal Of Ottoman Studies Iv*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, S. 69-78.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.1, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1979.

İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Ve Vesikalar-I*, Ttk, Ankara 2014.

İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Sûret-İ Defter-İ Sancak-İ Arvanid*, Ttk, Ankara 1987.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., C.1, İstanbul 2005.

Kiel, Machiel, Prizren", *Dia*, C.34, İstanbul 2007, S.349-351.

Mehmed Neşri, *Kitâb-İ Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.

Özergin, Kemal - Kalesi Hasan - Eren, İsmail, " Prizren Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı Vıı, İstanbul 1968, S.75-102.

Gülten, Sadullah, "Xvı. Yüzyılda Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, Sayı:20,S.184-199.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ttk, Ankara 1983.

Vırnıçça, Raif, *Hacı Mehmet Tahir Efendi-Menakıb*, Yeni Dönem Yay., Prizren 2001.

Yel, Ali Murat- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mahalle", *DİA*, C.27, İstanbul 2003, S.323-326

XVI. YÜZYIL ŞEHİRKÖY (PIROT) VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ

DRAGANA AMEDOSKI*

Özet

Günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde bulunan Pirot şehri Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Şehirköy adıyla anılmaya başlanmış ve oryantal bir yerleşim özelliği göstermiştir. Oryantal yerleşime geçişin temelinde, İslam dinindeki yardımlaşma özelliğinden dolayı ortaya çıkan vakıflar bulunmaktadır. Vakıfların büyük bir kısmı çoğunlukla, hükümdar ve hükümdar aileleri, yönetici zümre ve şehrin ileri gelen tanınmış kişileri tarafından kurulmuştur. Şehirköy ismi şehrin bir derviş merkezi olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Pirot'un Osmanlı egemenliğine geçtiği 1385 yılından başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar geçen zaman diliminde şehirde kurulmuş vakıfların genel analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Pirot, Şehirköy, 16. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Cami, Hamam

Insight to Şehirköy (Pirot) *Vaqfs* in The 16th Century

Abstract

Following Ottoman conquest, the town of Pirot which is now located within borders of Serbia started to be mentioned as Şehirköy and to resemble to one of the oriental settlements. This turnover occurred primarily by means of pious endowments – *vaqfs*. Generally *vaqfs* were established by rulers, their families, governing class and prominent citizens. Turkish name of the town - Şehirköy, reflects the fact that the town was the centre of dervish order. This paper gives analysis of Pirot *vaqfs* as of Ottoman conquest in 1385 until the end of the 16th Century.

Keywords: Vaqf, Pirot, Şehirköy, 16th Century, Ottoman Empire, Mosque, Hammam

GİRİŞ

Pirot, küçük bir ortaçağ kalesi çevresinde kurulan ve gelişen bir şehirdir.¹ Şehir, Osmanlının Sofya'yı ele geçirmesinin ardından 1385 yılında ilk kez fethedilmiş ve bu tarihten sonra Şehirköy adıyla anılmıştır.² Bu tarihten sonra, şehirdeki yönetim birçok defa değişmiş ve Osmanlı yönetimi 1425-1427 yılları arasında kurulmuş olmasına rağmen bölgedeki kalıcı barış, 1459 yılında Sırp Despotluğunun düşüşü ile gerçekleşmiştir.³

---

* Dr, Araştırma Asistanı, Tarih Enstitüsü Belgrad, Knez Mihailova 36/II, Belgrad, Sırbistan, draganaamedoski@yahoo.com

1 Јованка Калић, „Пиротски крај у средњем веку“, *Пиротски зборник* 8-9, Пирот 1979, 185-201; Предраг Пејић, *Пиротски град кроз векове*, Пирот 1996, 17-21.

2 Олга Зиројевић „Око имена Шехиркеј“, *Историјски часопис*, књ. XXVII, 1980, 233-236.

3 Machiel Kiel, „Şehirköy/ Şarköy, Pirot“ *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, 38, İstanbul 2010, p. 454-456.

Ünlü seyyah Bertrandon de la Broquière, Pirot'u 1433 yılında ziyaret etmiştir.⁴ Broquière Pirot'u, bataklık ile çevrili, bir nehrin yakınında bulunan tepe üzerindeki kalesi ile açık bir yerleşim yeri olarak tanımlamıştır. İlk kez şehri Broquière bugünkü adı ile anmış ve burayı birkaç Türk'ün yaşadığı küçük bir kasaba olarak tasvir etmiştir.⁵

Sofya Sancağı'nın 1447 yılına ait defteri, sadece Visoka ve Znepolye nahiyeleri hakkında bilgi vermektedir. Pirot kazası 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihi kaynaklarda zikredilmiştir. Bu durum, Pirot nahiyesinin ancak bölgenin nihai fethinden sonra teşkil edilmiş olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Pirot nahiyesi Osmanlı egemenliğinde olduğu sürece Paşa Sancağına dâhil olup kaza merkezi durumunda idi.⁶

Osmanlı yönetimindeki Şehirköy'ün yapısal özelliği hakkında çok az bilgi mevcuttur. Şehir, Osmanlı egemenliğine geçmeden önce askeri öneme sahip iken Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra büyük olasılıkla Türklerin kaleyi terk etmelerinden dolayı bu özelliğini kaybetmiştir. Zira 16. yüzyıl seyyahları kaleyi terk edilmiş ve harabe olarak tasvir etmişlerken, yerleşim alanı olarak şehri güzel ve seyrek bir kasaba olarak betimlemişlerdir. Bu bilgilerle birlikte Pirot, Osmanlılar için çok önemli bir yerleşim yeri ve aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Osmanlı egemenliğindeki Pirot'da halkın çoğu da Müslüman'dı.⁷

Osmanlılar yerleşimi ve yol güzergâhlarını Pirot'un alan düzlemine doğru nakletmişlerdi. Böylece şehir, İstanbul'a giden yolun önemli bir durağı haline geldi. Şehrin kavşak özelliği seyyahların yazılarına ve savaş günlüklerinde de sıklıkla vurgulanmıştır.⁸ Bu bağlamda en iyi tasvirlerden biri 1578 yılında İstanbul'dan dönen ve Pirot'u Türk adıyla yani Şehirköy olarak anan Stephan Gerlach'a aittir. Stephan Gerlach, Şehirköy nüfusunun çoğunluğunun Türklerden meydana geldiğini ve eski şehirden sadece 4 kule kaldığını yazmaktadır.⁹ 1587 yılında şehirden geçen Reinhold Lubenau ise Pirot'u tepeler arasında güzel bir ovada büyük bir kasaba olarak tanımlamaktadır. Lubenau ayrıca, şehrin ön cephesindeki duvarın önünde bir kaynak suyu olduğunu ve bu suyun şehirdeki su değirmenlerini hareket ettirerek değirmenler aracılığıyla hamama kadar ulaştırıldığı bilgisini de vermektedir.¹⁰

Yaşayanların sayısı ve etnik yapısı hakkında Osmanlı tapu defterleri daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu defterlere göre 16 yüzyıl boyunca Pirot'ta ağırlıklı nüfus Müslümanlardan meydana gelmekte ve 1585 yılına kadar şehirdeki Müslüman nüfus sürekli artmaktaydı. 1585 yılından sonra şehirde Hıristiyan hane sayısı artmaya başlamakta ve Müslüman hane sayısında bir azalma göze çarpmaktadır.¹¹

4 Bertrandon de la Broquière, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 127.

5 Petar Matković, „Putovanja po Balkanskom poluotoku srednjega veka“, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti*, XLII, Zagreb 1878, 116.

6 Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, 90-91.

7 Јован Цвијић, *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, III, Београд 1897, 25.

8 Олга Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије (1459-1683)*, Београд 1970, 186.

9 Чедомил Мијатовић, „Пре триста година, прилог к изучавању извора за историју нашег народа у XVI веку“, *Гласник Српског ученог друштва*, књ. XXXVI, Београд 1872, 207.

10 Олга Зиројевић, „Рајнолд Лубенау о Београду и Србији 1589.“, *Годишњак града Београда*, књ. XII, Београд 1966, 27.

11 BOA (Istanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi), *Defterhâne-i Amire Tahrir Defteri*(TD), nu: 409, s. 93-95; TD 236, s. 237, 238.; TD 492, s. 228-230; TD 61, s. 114-116.

PİROT ŞEHRİNDEKİ OSMANLI VAKIFLARI

Osmanlı idaresindeki Piro'tun sosyal yapısını ortaya koymak için başvuru temel kaynakların başında vakıf defterleri gelmektedir. Vakıflar, İslam dininin bir gerekliliği olarak, kentsel yerleşimlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin temelini oluşturmaktadırlar.¹² Yeni fethedilen yerlerdeki ilk vakıf kurucuları genellikle sultanlar ve yöneticiler olup, bunları önemli devlet adamları ve zengin vatandaşlar takip ederdi. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Piro'tun şehri de kısa sürede kurulan vakıflar aracılığıyla, Türk-İslam geleneklerine sahip bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Piro'tun şehrinde kurulan ilk dini eser, muhtemelen Piro'tun ilk fethinden sonra (1385), Sultan I. Murat¹³ zamanında yeni gelen Müslüman nüfusun ibadet ihtiyacına binaen yaptırılan camidir. Ancak, elimizdeki kaynaklarda bu cami hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı devleti bölgede kalıcı barışı sağladıktan sonra (1444 yılında), Fatih Sultan Mehmed¹⁴, Piro'ta yeni bir cami inşa ettirdi ve bu caminin bakım ve onarımı için belirli miktarda para sağladı. Yaptırılan bu cami, daha sonraki yıllarda çıkan bir yangın sırasında ciddi zarar görmüştür. Sultan II. Bayezid¹⁵ yangında zarar gören bu caminin onarımı için bir fon ayırmıştır.¹⁶ 1644 yılında Avusturya elçisi Kont Leslie, Viyana'dan İstanbul'a giderken tuttuğu notlardan bu caminin nerede olduğunu tespit edebiliyoruz. Şöyle ki; Kont Leslie Piro'tan geçmiş ve burada üç Hıristiyan kilisesi olduğunu, bu kiliselerden birinin Katolik, ikisinin Ortodoks kilisesi olduğunu belirtmiştir. Bu iki Ortodoks kilisesinden, günümüz Piro'tun merkez kilisesine 200 m yakın olan kiliseyi Osmanlıların camiye çevirdiğini ve bundan sonra bu kilisenin Sultan Camisi olarak anıldığı bilgisini vermektedir.¹⁷

Piro'tu ilk fetheden Osmanlı padişahı Sultan Murat, şehirde bulunan Bostane adlı mezrayı Osmanlı kolonizasyonunda önemli bir yere sahip olan Kalenderi tarikatı dervişlerine tahsis etmiştir. Bu mezrada iki değirmenin olması Nişava nehrine yakın olduğu fikrini akla getirmektedir.¹⁸ Bostane mezarasının bu özelliğinden dolayı zamanla Piro'tun "şeyhler köyü" ismiyle anılmasına neden olmuştur.¹⁹ 1548 yılında hazırlanan defter kayıtlarına göre bu mezrada bazen Hıristiyanların da yaşadıklarını ve sipahilere inşence, öşür gibi rüsumlarını ödediklerini görmekteyiz.²⁰

1530 yılına kadar Piro'tun şehrinin hızla gelişmesine katkı sunan vakıfların en önemlilerinden biri de Kilercibaşı Halil Bey'in kurduğu vakıftır. Halil Bey'in kurduğu

12 Mehmet Zeki Pakalın, "Vakıf" *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB, İstanbul 1983, s. 577; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.42, Ankara, 2012, s. 475.

13 Sultan I. Murat (1362-1389).

14 Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481).

15 Sultan II. Bayezid (1481-1512)

16 BOA, TD130, s. 112; Тајјана Катић, „Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века“, *Пиротски зборник*, 32-33, Пирот 2007/2008, 57.

17 Светислав Петровић, *Историја града Пирота*, Пирот 1996, 14.

18 Зиројевић „Око имена ...“, 234-235; Катић, „a.g.m.“, 57; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizator Türk Dervişleri", *Türkler*, Cilt 9, Ankara 2002, 133-153.

19 Зиројевић „Око имена ...“, 233-236.

20 BOA, TD 236, s. 647; Bu vakfın 18. yüzyıldaki yenilenmesi hakkında: Радмила Тричковић, „Торлак“, *Пиротска буна 1836. (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78.)*, Пирот 1997, 89-91.

bu vakıf aracılığıyla şehirde bir cami, bir hamam, bir kervansaray, on dükkân ve Nişava nehri üzerinde bir köprü inşa edilmiştir. Şehrin mahallelerinden biri de Halil Bey'in kurduğu vakıf mescidinin adını taşımaktadır.²¹ 1548 yılına geldiğinde Kilercibaşı'nın vakıf eserlerine develer için yapılan ahırlar ve diğer ek binalar da eklenmiştir.²²

Muhtemelen Kalenderi dervişlerin soyundan olan Angi oğlu Pir Ahmed şehrin önemli vakıf kurucuları arasında bulunmaktaydı. Pir Ahmed, şehirde bir cami ve bir köprü inşa ettirmiş ve bunun yanında da birkaç dükkân miras bırakmıştır. Ayrıca kurduğu vakfa bir değirmen ve bir bahçe de dâhil etmiştir. Bu vakıf kısmen hayri bir vakıf olmakla birlikte vakfın koşulları arasında mütevellinin kendi soyundan gelmesini şart koyması vakfın aynı zamanda evladiyyet vakfı olduğunu da göstermektedir.²³

Pirot'ta vakıf kuran kişiler arasında Saruca adlı bir kişi daha vardı. Bu kişi günümüze ulaşmayan ancak o tarihlerde işler durumda olan bir değirmen vakfetmiştir.²⁴

16. yüzyılın ilk yarısına geldiğinde Pirot şehrindeki vakıf aktiviteleri, şehrin genel durumunda gözlenen durgunluk ve gerilemeye paralel olarak yavaşlamıştır. 1548 yılında Pirot'ta vakıflar kapsamında anılan objelerin yanında 21 dükkân kayıtlara geçmiştir.²⁵

1570/1571 yılına kadar Pirot'ta sadece Solak Nasuh isimli yeni vakıf kurulmuş ve bu vakıf dahilinde bir çeşme inşa edilmiştir. Bu çeşmenin bakım ve onarımına da vakıf dükkânlarının ve vakıf arazilerinin gelirleri tahsis edilmiştir.²⁶

Yine 1570/1571 yılına kadar Pirot şehrinde İbrahim oğlu İskender Bey bir cami inşa ettirmiştir. Bu cami Pirot vakıfları arasında bulunmamakla birlikte caminin adıyla yeni bir mahalle oluşturulmuştur.²⁷ Cami banisi İskender Bey kuvvetle muhtemel oldukça zengin bir kişiydi. Bu hayırsever kişi, 1585 yılına kadar vakıf dâhilindeki caminin yanına, iki de mescit inşa ettirmiş ve mescitlerin masraflarının vakıftan sağlanmasını istemiştir. Pirot'un yakınındaki Petrojane²⁸ köyünde bulunan 3 değirmen taşı, bir bahçe, 3 parça çayır, 2 tarla, bir kebe değirmeninin gelirini de bina ettirdiği cami için harcanmasını sağlamıştır.²⁹ Yine Sredorek³⁰ köyünde bulunan üç parça çayır ile Krupça³¹ köyünde Nişava nehri üzerinde bulunan 6 değirmen taşından elde edilen gelirlerin, cami imamı ile müezzinine verilmesini ve vakıftan elde edilen gelirlerin bir kısmının camide tilavet için kullanılmasını şart

21 Катих, "a.g.m.", 60.

22 BOA, TD 236, s. 647.

23 Катих, "a.g.m.", 61.

24 a.g.m.

25 BOA, TD 236, s. 646-650.

26 Драгана Амедоски-Срђан Катих, „Верске задужбине муслимана нахије Пирут (Шехиркој) 1570/71. године“, *Мешовита грађа*, књ. XXXV, Београд 2014, 16.

27 BOA, TD 492, s. 228-231.

28 Petkojane, bugünkü Mali Yovanovaç, Nişava nehrinde, Pirot'un güney doğusunda.

29 ТК.ККА (Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi), *Defterhâne-i Âmire Tah-rîr Defteri*(TD), nu: 61, s. 366.

30 Sredorek, XVI. yüzyıldaki seyyahlarda Pirot'un yakında bulunan köy ve nehir olarak anılır. Bugün Kel-taş'ın altında ve Barye Çiflik köyünün yakınlığında bulunan yerin ismi.

31 Bugün Krupaç, Bela Palanka'nın kuzey batısında.

koymuştur.³²İskender Bey'in Pirot'ta kurduğu vakıflar ve bunlara yaptığı ilaveler zaman içerisinde Pirot'un çevresini oldukça değiştirmiş ve nüfusun artmasını sağlamıştır.

İskender Bey'in yaptırdığı cami, Tiha bara denilen arazide inşa edilmiştir. 1585 yılına kadar Gradaşniçe³³adlı köyün sınırında bulunan bir arazi vakfedilerek, bu arazinin bir kısmı ev yapımına geri kalan kısmı ise Müslümanların mezarlık yapımına ayrılmıştır.³⁴ Bu araziyi İskender Bey sâhib-i arzdan tapu ile satın almış ve arazinin bir kısmına bahçe ekilip hâsılatının cami imamı ile müezzinine verilmesini vakfiyede şart koymuştur.³⁵

Vakfa ilave edilen mescitlerin ikisi de Hoşkadem Mahallesi'nde olmakla birlikte biri Hoşkadem Kuyusu'nun yanında diğeri ise tam nehrin kıyısında bulunmaktaydı. Bu iki mescidin döşemesi, aydınlatılması ve tamirine de Sredorek köyünde bulunan üç büyük çayır ve Pirot'ta bulunan üç dükkân gelirleri vakfedilmiş ve para işlerinin kadının denetiminde yapılmasını istenmiştir.³⁶

İskender Bey, 16. yüzyılda Pirot'ta bir de para vakfı kurmuştur ki bu vakıf Pirot'ta kurulan ilk para vakfı olması sebebiyle önemlidir. Bu vakıftaki para 17.000 akçeydi. Vakfedilen bu para %15 oranında bir faizle işletilmekteydi. İskender Bey vakıf parasından iflas edenlere ve yeniçerilere borç verilmesine izin vermişken çok fakir olanlara borç verilmesini uygun görmemiştir. Ayrıca bu vakıftan her borç alan kişiden borcuna kefil göstermesi istenmiştir.³⁷

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Pirot vakıflarındaki dükkân sayısının yaklaşık olarak 30'a çıktığı görülmektedir. Bu dükkânlarda saraçlar, neccarlar, kasaplar, nalbantlar, papuçcular gibi çeşitli meslek gurupları mesleklerini icra etmekteydi. Bu meslek mensuplarının büyük kısmı Müslüman ahaliden meydana gelmekteydi.³⁸

Evlıya Çelebi 1659 yılında bu şehirden geçerken kalenin boş ve kullanışlı olmamasına rağmen, iyi durumda olduğunu ifade etmektedir. Çelebi, Sofya'ya yakın olduğundan dolayı Pirot'ta önemli binaların olmadığı bilgisini verip burada yaklaşık bin ev, birkaç cami, yedi mektep, han, iki hamam ve 200 dükkânlı çarşının varlığını da aktarmaktadır.³⁹

SONUÇ

Çalışmaya konu olan vakıf defterleri Pirot'un Osmanlı döneminde Şehirköy olarak anıldığını göstermektedirler. Şehirköy adına ilk defa 1443 yılında rastlanmakta olup, bu tarihten sonra düzenlenmiş tüm Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarında bu isim ile anılmaktadır. Ayrıca bu dönem kaynakları, şehirde yerleşen dervişlerin Osmanlı kolonizasyonunda önemli rol oynadıklarını göstermesi açısından da önemlidir.

32 TK.KKA, TD 61, s. 366.

33 Pirot'un kuzeyinde.

34 TK.KKA, TD 61, s. 366.

35 a.g.m.

36 TK.KKA, TD 61, s. 366.

37 a.g.m.

38 TK.KKA, TD 61, s. 114-116, 352.

39 Evlija Çelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979, 60-61.

Pirot'ta kentsel yapının büyük kısmı 1530 yılına kadar oluşturulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyılında şehirde; bir cami, iki mescit, hamam, kervansaray bulunmakla birlikte daha sonraki 40 yıl içerisinde bir cami ve bir çeşme daha inşa edilmiştir. Bundan sonraki 15 yıllık dönemde ise İskender Bey tarafından iki mescit inşa edilmiştir. Vakıf kapsamında Pirot'ta birçok dükkânın mevcut olması şehirde canlı bir ticaret ağının var olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA)

BOA, Tapu Tahrir Defteri (=TT), Defter No: 130: 112,236: 645-647, 409: 93-95, 492: 228-231, 720-721.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TK.KKA)

TK.KKA, TT Defter No: 61: 355-356, 366.

Araştırma Eserler

Амедоски, Драгана- КАТИЋ, Срђан (2014). „Верске задужбине муслимана нахије Пирот (Шехиркој) 1570/71. године“, *Мешовита грађа*, књ. XXXV, Београд, 7-18.

Barkan, Ömer Lütfi (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizator Türk Dervişleri", *Türkler*, Cilt 9, Ankara, 133-153.

Цвијић, Јован (1897). *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, III, Београд, 25.

Čelebi, Evlija (1979). *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo, 60-61.

Де Ла Брокијер, Бертрандон (1950), *Путовање преко мора*, Београд, 127.

Калић, Јованка (1979). „Пиротски крај у средњем веку“, *Пиротски зборник* 8-9, 185-201.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 42, Ankara, s. 475-479.

Катић, Тајјана (2007/2008). „Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века“, *Пиротски зборник*, 32-33, Пирот, 57.

Kiel, Machiel (2010). "Şehirköy/Şarköy, Pirot" *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, 38, İstanbul, p. 454/56.

Matković, Petar (1878). „Putovanja po Balkanskom poluotoku srednjega vieka“, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti*, XLII, Zagreb 1878, 116.

Мијатовић, Чедомил (1872). „Пре триста година, прилог к изучавању извора за историју нашег народа у XVI веку“, *Гласник Српског ученог друштва*, књ. XXXVI, Београд, 155-219.

Мишић, Синиша (1997). „Пирот под српском влашћу у средњем веку“, *Зборник радова Пиротска буна 1836*, Пирот, 49-57.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). "Vakıf" *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB, İstanbul 1983, s. 577-580.

Пејић, Предраг (1996). *Пиротски град кроз векове*, Пирот, 17-21.

Петровић, Светислав (1996). *Историја града Пирота*, Пирот.

Тричковић, Радмила (1997). „Торлак“, *Пиротска буна 1836. (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78.)*, Пирот, 89-91.

Зиројевић, Олга (1966). „Рајнолд Лубенау о Београду и Србији 1589.“, *Годишњак града Београда*, књ. XII, Београд 1966, 27.

Зиројевић, Олга (1970), *Цариградски друм од Београда до Софије (1459-1683)*, Београд 1970, 186.

Зиројевић, Олга (1974). *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд, 90-91.

Зиројевић, Олга (1980). „Око имена Шехиркеј“, *Историјски часопис*, књ. XXVII, 233-236.

RUSÇUK'TA MÜLK SATIŞLARI (1656-1658)

KAMİL ÇOLAK*

Özet

Ruşçuk 1388 yılı dolaylarında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Bulgaristan sınırları içinde Tuna Nehri'nin güney kıyısında yer alan önemli bir Osmanlı şehridir. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesiyle orantılı olarak özellikle XVI. yüzyılda gelişme gösteren bu şehir, XVII. yüzyılda da pek çok açıdan gelişmeye devam etmiştir. XVII. yüzyılda Rusçuk'a bakıldığında, Tuna'ya dökülen Lom Nehri üzerinde Rusçuk'un sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sağlayan değirmenler, nehir kıyısı boyunca da bağlar ve bahçeler mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca nehir kenarında, liman yakınında, dükkânlar, atölyeler, gümrük binaları ve gıda anbarları mevcuttur. Rusçuk'ta özellikle bağcılık önemli bir ekonomik faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Tuna Nehri kıyısında ve diğer bazı mevkiilerde bulunan bağlardan önemli miktarda üzüm elde edilmekteydi. Buna bağlı olarak Rusçuk'ta şarapçılık gelişmiş ve şarap, ihraç edilen ürünler arasında yer almıştır. Ekonomik hayatın canlılığına işaret eden göstergelerinden biri de mülk satışlarıdır. 1656-1658 yıllarını kapsayan dönemde Rusçuk'ta mülk satışı olarak ev, çiftlik, tarla, bağ, hayvan ve değirmen satışları dikkat çekmektedir. Müslümanların ve gayrimüslimlerin kendi aralarında mülk satışlarına rastlandığı gibi, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında da satışlar gerçekleşebilmekteydi. Bu ekonomik faaliyet Rusçuk'a ait 1656-1658 tarihli 1 numaralı mahkeme sicilinden hareketle incelenecek ve ilgili tarihlerde Rusçuk'un ekonomik hayatından bir kesit ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusçuk, Mülk, Satış.

Sale of Properties in Ruse (1656-1658)

Abstract

Ruse, conquered by the Ottomans around 1388, is an important Ottoman city situated in Bulgaria by the River Danube. Parallel to the empowerment of the Ottoman State, it developed in the XVIth century and continued to development in the XVIIth century in many fields. In the XVIIth century there were mills at the River Lom flowing into the Danube River and those mills provided contribution to the socio-economic life of Ruse. In addition, vineyards and gardens by the River Danube and shops, workplaces, customs and food stores near the port also contributed to the economy of Ruse. Viticulture was an important economic activity in Ruse. At the vineyards great amount of grape was produced, winemaking developed and wine was exported. One of the dynamics of the economic life is the sale of properties. The sale of house, farm, field, vineyard, animal and mill can be seen in Ruse in 1656-1658. These transactions occurred either among the muslims, the non-muslims and between the two. These commercial activities would be examined on the basis of court register of Ruse for the period between 1656 and 1658 which would be expected to contribute to the illumination of the economic life of the town.

Keywords: Ruse, Property, Sale.

---

* Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

GİRİŞ

Bulgaristan sınırları içinde Tuna Nehri'nin güney kıyısında bulunan Rusçuk şehri, 1388 yılında Çandarlı Ali Paşa komutasındaki birliklerin Tuna kıyılarındaki kaleleri ele geçirdiği süreçte Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹

XV-XVI. yüzyıllarda Niğbolu Sancağı dâhilinde Çernovi Kazası'na bağlı olarak görülen Rusçuk, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gelişme göstererek bir kaza merkezi haline gelmiştir.² Bunda düzenli bir şekilde gerçekleştirilen iskân siyasetiyle Müslüman nüfusun artış göstermesinin payı büyüktür. Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte XVI. yüzyıl ortalarında Rusçuk'ta altı Müslüman mahallesine karşılık dört gayrimüslim mahallesi karşımıza çıkmaktadır.³ Türk-Müslüman nüfusun artışına paralel olarak her Müslüman mahallesinde cami ve mescitler inşa edilmiştir. Yüzyılın ortalarında Rusçuk merkezinde biri mescit olmak üzere altı cami⁴ bulunurken, XVI. yüzyılın sonlarında mahalle ve cami sayısı dokuza yükselmiştir.⁵

Rusçuk şehri XVII. yüzyılda dikkat çeken ticareti, gümrüğü, tersanesi ve askeri açıdan bulunduğu stratejik konumu nedeniyle gelişmeye devam etmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında Rusçuk'ta 3000 Müslüman, 200 Hıristiyan ve 200 Ermeni hane bulunmaktaydı.⁶ Rusçuk'la ilgi çarpıcı bilgiler veren Evliya Çelebi şehrin üç gayrimüslim mahalleye sahip olduğunu, şehre ticaret için gelip giden Yahudiler bulunmakla birlikte Yahudi mahallesi olmadığını belirtmiştir.⁷ 1642-1643 yıllarına ait tahrir kayıtları ile XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait Rusçuk Kadı Sicilleri de Rusçuk'ta dokuz Müslüman mahallesi ile üç ayrı gayrimüslim mahallesi bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁸ Müslim ve gayrimüslim mahalleleri birbirinden ayrı olmakla beraber aynı mahalle içerisinde her iki grubun birlikte yaşadığını görmek de mümkündür.⁹

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla XVII. yüzyılda Rusçuk'taki ekonomik hayat oldukça canlıydı. Rusçuk'tan Tuna'ya dökülen Lom Nehri üzerinde Rusçuk'un sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sağlayan değirmenler, nehir kıyısı boyunca da bağlar ve bahçeler mevcuttu.¹⁰ Ayrıca nehir kenarında, liman yakınında, dükkanlar, atölyeler, gümrük binaları ve gıda anbarları bulunmaktaydı.¹¹ Rusçuk'ta özellikle bağcılık yaygın bir ekonomik faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Rastova, Sarıbayır, Topraklık, Orta Bölüğü, Vidinli Bölüğü, Mestan Bölüğü,

- 1 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), c.I, Ankara 1987, s.244-246; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1988, s.192-193.
- 2 Teodora Bakardjieva-Stoyan Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya*, [Ruse. Region and History], Ruse 2001, p.15.
- 3 Bakardjieva-Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya*, p.37.
- 4 BOA, *TD*, 382, s.52-59.
- 5 BOA, *TD*, 625, s.40-41.
- 6 Bakardjieva-Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya*, p.19, 36; Stoyan Yordanov-Teodora Bakardjieva (Ed.), *Podbrani İzvori za İstoriyata na Grad Ruse i Rusenskiya Kray (II-XIX V.)*, [Selected Bibliography on Ruse and the History of the Region of Ruse (II-XIX th. Centuries)], Ruse 1999 p.32-33.
- 7 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3.Kitap, İstanbul 2006, s.180.
- 8 BOA, *TD*, 771, s.154, 160-161; *Rusçuk Şer'iyye Sicili (R)*, 1, v.1b, 2a, 15b, 24a-b, 27a-b, 28b-29a, 41b; R, 4, v.49b, 60b-62a, 63b-64b, 101a-102a, 120a.
- 9 BOA, *Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH)*, 26678, s.7-8; BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, 3460, s.88; BOA, *MAD*, 5012, s.13; R, 2, v.5a, 34b; R, 4, v.29a.
- 10 İbrahim Hamdi, *Atlas*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2044, v.180a.
- 11 Nikola Georgiev Popov, *Opisanie na Rusçuk za Vreme ot 1860-1879*, [The Description of Ruse Between 1860-1879], Godina, Ruse 1928, p.18-21.

Kamışçı Bölüğü, Mezarlık, Tuna ve Ova Bağları gibi mevkilerde yer alan bağlardan önemli miktarda üzüm elde edilmekteydi. Buna bağlı olarak Rusçuk'ta şarapçılık giderek bir zanaat özelliği kazanmış ve şarap, ihraç edilen ürünler arasında yer almıştır.¹²

Ekonomik hayatın canlılığının önemli göstergelerinden biri de mülk satışlarıdır. Çalışmanın konusunu teşkil eden dönemde Rusçuk'ta mülk satışı olarak ev, çiftlik, tarla, bağ, hayvan ve değirmen satışları dikkat çekmektedir. Satışlar miras meselesi nedeniyle aile içi fertlere yapılabildiği gibi farklı nedenlerle diğer Müslim ve gayrimüslim vatandaşlara da yapılabilmekteydi. Bu ekonomik faaliyet Rusçuk'a ait 1656-1658 tarihli 1 numaralı mahkeme sicilinden hareketle incelenecek, bu vesileyle ilgili tarihlerde Rusçuk'un ekonomik hayatından bir kesit insanların alım güçleri de dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ev Satışı

Rusçuk'ta en çok rastlanan satış faaliyeti ev satışları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun farklı nedenleri olmakla birlikte en yaygın neden hane sahibinin ölmesi üzerine varislerin miras paylaşımı noktasında zorluk çekmeleri ve en kolay yol olarak miras kalan evi satışa çıkarmayı tercih etmeleridir. Evin büyüklüğüne, eskiliğine, konumuna ve bahçesi olup olmamasına bağlı olarak fiyatlar değişkenlik göstermektedir.

Olağan mülk satışı olarak değerlendirebileceğimiz bir ev satışı faaliyeti 22 Aralık 1656 tarihinde gerçekleşmiştir. Mesih Mahallesi sakinlerinden olan Ali adlı bir şahıs, aynı mahallede bulunan kileri, bahçesi ve avlusu olan evini Hüseyin Çelebi ibn Kenan'a 4500 akçeye satmıştır.¹³

Miras paylaşımı olarak ev satışı olayına baktığımızda, 23 Kasım 1656 tarihinde Rusçuk'un Batın Köyü'nden Ömer, Osman, Durali ve Mahmud adındaki şahısların kız kardeşi olan Aişe Hatun'un vefat ettiği görülmektedir. Bunun üzerine ilgili kimseler Aişe Hatun'un varisleri olarak onun Rusçuk'un Kara Mustafa Mahallesi'ndeki avlulu olan küçük bir evini 3000 akçeye Mehmed Çelebi adlı şahsa satmışlardır.¹⁴

Ev satışları konusunda bazen çok sık görülmeyen uygulamalara da rastlanmaktadır. Nitekim Rusçuk'un Faik Mahallesi sakinlerinden Pervane Dede adındaki şahsın, aynı mahalledeki evi ile önünde verimli ve verimsiz ağaçları bulunan bahçesini 15 Nisan 1657 tarihinde eşi Müsemma hatuna 1000 akçeye satması bu guruba örnek olarak verilebilir.¹⁵ Hukuken bu ev ve bahçe Pervane Dede'nin eşi olduğundan zaten Müsemma hatuna kalacaktır. O nedenle bu satış işleminin neden gerçekleştirildiği ilgili hükümden anlaşılamamaktadır.

Ev satışı konusunda kadınların da ev sattıkları ya da satın aldıkları dikkat çekmektedir. Ancak kadınlar genellikle bu eylemi gerçekleştirirken mahkemeye kendileri gitmez, vekilleri aracılığıyla satış işlemi gerçekleştirilirdi. 25 Kasım 1656 tarihinde Rusçuk sakinlerinden Arslan Çelebi, İsmihani adındaki kadına Cami-i Cedid Mahallesi'ndeki evini 4000 akçeye satmıştır. Mahkemede kadının vekili olarak Süleyman Dede bulunmuş, iki odalı, mahzeni ve avlusu olan evi kadın adına satın almıştır.¹⁶ Benzer şekilde Rusçuk sakinlerinden Mustafa, Faik Mahallesi'nde

12 Atanas Kolev, "Osnovni Etali v Razvitiето na Vinarstvoto v Ruse", *Almanah*, Tom II, ["The Development of Wine Production in Ruse", *Almanac*, vol.II], Ruse 1997, p.450.

13 R, 1, v.4a.

14 R, 1, v.3a.

15 R, 1, v.7b.

16 R, 1, v.3a.

bulunan ve avlusu ile içinde verimli ve verimsiz ağaçlar bulunan bahçeli evini 22 Mart 1657 tarihinde 2080 akçeye Aişe bint-i el-Hâc Ahmed adındaki bir kadına satmıştır. Satış esnasında mahkemede kadının yerine vekili Hüseyin Çelebi bulunmuştur.¹⁷

Erkeklerin kadınlara ev satmalarına ilave olarak kadınlara kadınlara ev satmaları da görülebilen bir durumdur. Rusçuk sakinlerinden Fatıma adındaki kadın, adı yine Fatıma olan başka bir kadına Faik Mahallesi'ndeki evini bahçesi ve avlusuyla birlikte 24 Mart 1657 tarihinde 2500 akçeye satmıştır.¹⁸ Benzer durum gayrimüslim kadınların, gayrimüslim erkek ya da kadınlara ev satışlarında da söz konusudur. Şöyle ki, Kuyumcu Mahallesi'nde ikamet eden İstamat adındaki kadının kocası altı sene önce başka diyara gitmiş ve geri dönmemiştir. Kadın mahkemeye gelerek parasız kaldığını beyan etmiş ve eşine ait bir evi satmak istediğini belirtmiştir. Sonuç olarak bahsi geçen mahallede bulunan iki odalı ve bahçeli olan ev 24 Mart 1657 tarihinde Çerkis adlı gayrimüslime 800 akçeye satılmıştır.¹⁹

Ev satışı konusunda gayrimüslim erkeklerin, yine gayrimüslim erkeklere ev satışlarıyla ilgili hükümlere de kadı sicillerinde rastlanmaktadır. 5 Haziran 1657 tarihinde Tırnova Kasabası'nın Arnavud köyü sakinlerinden Bato adlı bir gayrimüslimin bahsi geçen köyde bir oda ve avlusu bulunan evini Nikola adlı gayrimüslime 7000 akçe bedel karşılığında satması bu guruba örnek olarak verilebilir.²⁰

Çiftlik ve Tarla Satışı

Ahali arasında alım satımlarına rastlanan bir diğer mülk çeşidi de içinde çeşitli müstemilatı bulunan çiftliklerdir. Çiftlikler içinde barındırdıkları mülklerden dolayı diğerlerine oranla daha pahalı olduğundan kaynaklarda bunların satışına sık rastlanmamaktadır. Örneğin Rusçuk sakinlerinden Kösic Hasan Beyzade Süleyman Bey Rusçuk'un Tutrakan Nahiyesi'nin Taban Köyü'nde Tuna Nehri kenarında yer alan ve içinde bir ev, iki anbar, bir sayvan, bir ahır, üç at ve avlusu olan çiftliğini 20 Eylül 1656 tarihinde El-Hâc Şahmerdanzade İbrahim Ağa'ya beş bin akçeye satmıştır. Bu fiyatın içine çiftlik içinde yer almayı yine aynı köyün başka bir mevkiinde bulunan beş parça tarla da dâhildir.²¹ Burada toplu bir satış gerçekleştiğinden mülklerin tek tek fiyatları bilinmemektedir. Öte yandan fiyatın yüksekliğinden dolayı satışın maddi durumu iyi olan iki ağa arasında gerçekleştiği dikkat çekmektedir.

Tarla satışlarıyla ilgili hükümlere bakıldığında bazen satış yapıldığı halde bunu inkar ederek tekrar eski mülkünü kullanmak isteyen kimselere rastlanmaktadır. Nitekim 26 Nisan 1657 tarihinde gayrimüslimler arasında vuku bulan bir satıştan sonra böyle bir durum söz konusu olmuştur. Rusçuk sakinlerinden Yovan adında bir gayrimüslim mahkemeye gelerek Dragana adındaki bir gayrimüslimden davacı olmuş, babasından kalan tarlasını bu şahsın kullandığını belirterek tarlanın kendisine verilmesini talep etmiştir. Dragana olayı doğrulamış ancak tarlayı bu şahsın kendisine sattığını bir Müslüman sipahi ile bir gayrimüslimin şahitliğiyle ispat edince tarlanın Dragana'ya ait olduğu tescillenmiştir.²²

17 R, 1, v.5a.

18 R, 1, v.5b.

19 R, 1, v.5b-6a.

20 R, 1, v.10b.

21 R, 1, v.1b.

22 R, 1, v.9a.

Bu olayda iki kişi arasında bir anlaşmazlık söz konusu olduğundan daha önce satışın kaç akçeye yapıldığı hükümde yer almamaktadır. Değnilmesi gereken diğer bir nokta ise gayrimüslimlerin şer'î mahkemeye müracaatları konusudur. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları cemaat mahkemelerinde çözmeleri mümkünken, diledikleri takdirde konuyu şer'î mahkemeye taşımaları da söz konusu olabilmekteydi ki, yukarıdaki konu bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Bazen çeşitli sebeplerle boş kalan miri tarlaların belli bir bedel karşılığında başka birine devredildiğiyle ilgili örneklere de rastlamak mümkündür. Rusçuk civarında Berşalan Köyü'nde bulunan üç dönüm tarlayı tasarruf eden Ömer adındaki kişi bir nedenle köyden firar edince tarlası üç yıl boş kalmıştır. Bunun üzerine, Köyün Sipahisi olan Ahmed kanuna uygun olarak ilgili tarlanın tasarruf hakkını 150 akçe tapu vergisi karşılığında aynı köyün sakinlerinden olan Ali adındaki şahsa devretmiştir. İlgiliye talebi üzerine mahkeme tarafından 10 Mayıs 1657 tarihinde bir de temessük verilmiştir.²³

Bir yönüyle yukarıdaki örneğe benzer bir durum 17 Mayıs 1657 tarihinde gerçekleşmiştir. Rusçuk civarındaki Sarı İnebeyi Köyü sınırlarında yer alan on dönüm tarla Arslan adındaki şahsın tasarrufunda iken onun ölümüyle Köyün Sipahisi ilgili tarlayı Musa Hoca adındaki kişiye devretmiştir. Musa Hoca'dan bu işlem karşılığında ne kadar ücret alındığı ilgili hükümde yer almamaktadır. Hükümde dikkat çeken bir başka nokta da şudur ki, Musa Hoca bu tarlada ziraat yaptığı gerekçesiyle Tenzile adındaki kadından şikayetçi olmuş ve sonuçta kadın ilgili arazi üzerinde ziraat yapmaktan men edilmiştir.²⁴

Bağ Satışı

Rusçuk şehri Tuna Nehri kenarında yer alması nedeniyle üzüm bağları için oldukça elverişli bir mevkide bulunmaktaydı. Şarap üretiminde üzüm kullanıldığından Rusçuk'taki bağların çoğu gayrimüslimlere aitti. Ancak gayrimüslimlerin bağlarına bitişik olarak Müslümanlara ait bağlar da mevcuttu. Satış olayları Müslümanlar arasında olabildiği gibi gayrimüslimlerin kendi aralarında ve hatta Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında da olabilmekteydi. Bu durum bağ satışları için de söz konusudur. Nitekim bağ satışlarıyla ilgili hükümlere bakıldığında gayrimüslimlerin zaman zaman bağlarını Müslümanlara sattığına rastlanmaktadır. 24 Kasım 1656 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Rusçuk sakinlerinden dört Ermeni kardeş babalarından miras kalan dört dönüm bağlarını Ali Dede'ye 600 akçeye satmışlardır.²⁵ Kurd Ali'nin 19 Aralık 1656 tarihinde bir parça bağını 600 akçe bedel karşılığında Arslan adındaki birine satması ise Müslümanlar arasındaki satışlara örnek olarak verilebilir.²⁶

Üzümün şarap üretiminde kullanılması nedeniyle bağ satışı gayrimüslimler arasında daha sık rastlanan bir durumdur. Rusçuk sakinlerinden Mihail, Harşova adlı mevkide bulunan iki dönüm bağını Gevran'a 24 Nisan 1657 tarihinde 150 akçe bedel karşılığında satmıştır.²⁷ Rusçuk'a bağlı Çernovoda Köyü'nde ise içinde mahzen ve kileri olan bir ev ile üç dönüm bağ, Dimo tarafından Yani adlı bir başka gayrimüslime 13 Ocak 1657 tarihinde 12.000 akçeye satılmıştır.²⁸ Burada bağ

23 R, 1, v.9b.

24 R, 1, v.10a.

25 R, 1, v.3a.

26 R, 1, v.4a.

27 R, 1, v.8a-b.

28 R, 1, v.4a.

satışı ev ile birlikte gerçekleştiğinden fiyatları ayırmak mümkün olamamaktadır. Ancak genel olarak fiyatın diğer satışlarla kıyaslandığında oldukça yüksek olması dikkat çekicidir.

Bağ satışları değerlendirildiğinde dönümü 75 akçeden satılabildiği gibi, dönümü 150 akçeden satılan bağların da olduğu görülmektedir. Bu durumun bağların bulunduğu konum ile doğru orantılı olması kuvvetle muhtemeldir.

Hayvan Satışı

Hayvanlar insanların hayatına etiyle, sütüyle, derisiyle, yünüyle ve gücüyle katkı sağladığından imkânı olan her aile tarafından beslenmekte ve kullanılmaktaydı. Pek tabii olarak insanlar arasında bu hayvanların satışı yapılmaktaydı. Ancak mahkeme kayıtlarında hayvan satışlarına sık rastlanmamaktadır. Öte yandan bazı olağan dışı olaylar vuku bulduğunda hayvan satışlarıyla ilgili hükümlere rastlanmaktadır. Nitekim 5 Aralık 1656 tarihli bir hüküm bu guruba örnek olarak verilebilir. Bahsi geçen tarihte Rusçuk sakinlerinden İbrahim Çelebi adlı kimse Recep adlı şahıstan şikâyetçi olmuş, altı sene önce kaybolan atının Recep'te bulunduğunu beyan ederek olayın tetkik edilmesini ve atın kendisine verilmesini talep etmiştir. Recep ise bu atı Mehmet adlı bir kişiden 600 akçeye satın aldığını ifade etmiştir. İbrahim Çelebi'nin şahitler getirmesi ve bu atın altı sene önce kaybolan atı olduğunu ispat etmesi üzerine, mahkeme kendisinden bir vesileyle atını satmadığına dair bir de yemin istemiştir. İbrahim Çelebi yemin edince mahkeme tarafından at kendisine verilmiştir.²⁹ Burada Recep'in durumu ile ilgili kayıta bilgi olmaması ilginçtir. Recep ilgili atı Mehmet adlı bir şahıstan altı yüz akçeye satın aldığını beyan etmişti. Bunun gerçek mi, yalan beyan mı olduğu hükümde yer almamaktadır.

Burada bir kıyaslama yapmak gerekirse at fiyatı aynı dönemdeki ortalama bir ev fiyatının %20'sine karşılık gelmektedir. At fiyatının aynı dönemdeki ortalama bir dönüm bağ fiyatından 5-6 kat daha pahalı olduğu söylenebilir. Bu durum at hayvanının oldukça değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Atlar özellikle savaşlarda kullanılan önemli hayvanlardan olduğundan devlet de savaşa çıkacağı zamanlarda ahaliden at satın alırdı. 22 Aralık 1656 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Rumeli tarafına sefere çıkılacağı için ahaliden at satın alınması emredilmiştir. Hüküme göre bu atların bedeli Vidin Nezareti malından at başına 1500 akçe olarak ödenecek ve atlar İstanbul'daki İstabl-ı Amireye gönderilecektir.³⁰ Yukarıdaki örnekle kıyaslandığında bu atlar oldukça yüksek bir bedel ile satın alınmaktadır. Bu durum atların savaş için satın alınmasından dolayı kalitesinin yüksek olmasıyla açıklanabilir.

Hayvan satışıyla alakalı bir başka hüküm, bir şekilde kaybolmuş ve sahibi belli olmayan hayvanlarla ilgilidir. 20 Kasım 1656 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Rusçuk'ta iki adet sığır öküzü bulunmuş ve Rusçuk Beytü'l-mal ve Hassa Emini olan Seyyid Ali Ağa'ya teslim edilmiştir. Resmi bekleme süresi olan üç ay geçmesine rağmen sahibi ortaya çıkmayınca Seyyid Ali Ağa mahkemeye müracaat etmiş ve öküzlerin satılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme piyasa değeri belirlenerek öküzlerin satılmasına izin vermiştir.³¹ Öküzlerin satış fiyatıyla ilgili bilgi olmaması hayvan fiyatları konusunda değerlendirme yapmamıza engel olmaktadır.

29 R, 1, v.3b.

30 R, 1, v.32a.

31 R, 1, v.2b-3a.

Değirmen Hissesi Satışı

Hezargrad tarafından doğarak gelen Ak Lom Nehri, Çilingir Köyü'nde Kara Lom Nehri ile birleşerek Rusçuk'tan Tuna'ya dökülmektedir. Lom Nehri üzerinde Rusçuk'un sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sağlayan değirmenler mevcuttur.³² Bu değirmenlerin sahipleri öldüğünde varisleri tarafından genellikle hisselerinin bir başkasına satıldığı dikkat çekmektedir.

8 Mayıs 1657 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Rusçuk'a bağlı Vetova köyü sakinlerinden iken vefat eden Ömer Beşe'nin çocukları Mustafa, Ahmet, Osman, Ümmühani, Rabia ve Fatma, Yesniha adındaki köy sakinlerinden Ali Bey'e, aynı köyün kenarında Ak Lom Nehri üzerinde bulunan üç gözlü değirmendeki hisselerini 17.600 akçeye satmışlardır.³³ Benzer şekilde Rusçuk'a bağlı Dive adlı köy sakinlerinden iken vefat eden Mehmet'in çocukları Ali, Ahmet, Mihrimah ve Elveda, Yesniha Köyü sakinlerinden Ali Bey'e yukarıda bahsi geçen değirmendeki hisselerini yine aynı tarihte 17.600 akçeye satmışlardır.³⁴ Görüldüğü gibi Ak Lom Nehri üzerinde ve Yesniha Köyü kenarında bulunan bu değirmende hisse sahibi olan iki kişi ölünce varisleri kendi paylarına düşen hisselerini aynı köyün sakinlerinden Ali Bey'e satmışlardır. Ali Bey değirmen hisseleri için toplam 35.200 akçe ödemiştir ki bu rakam oldukça yüksektir. Zira aynı dönemde Rusçuk'ta bu fiyata ortalama olarak on tane ev satın alınabilmektedir. Bu durum tarım topluluklarında değirmenlerin ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ak Lom Nehri üzerinde olduğu gibi, Kara Lom Nehri üzerinde de değirmen hissesi satışına rastlanmaktadır. Rusçuk'ta ikamet ederken vefat eden Hüseyin Ali Beyzade İbrahim Çelebi'nin eşi Aişe bint-i Mustafa ile kızları Fatma ve Hatice adındaki kadınlar, İbrahim Çelebi'den miras kalan Toresne adlı mevkide yer alan ve Kara Lom Nehri üzerinde bulunan dört gözlü değirmeni, etrafındaki verimli ve verimsiz ağaçları ve pınarı içeren mülk yerlerini 23 Nisan 1657 tarihinde Mehmet Çavuşzade Ahmed Ağa'ya 8.000 akçeye satmışlardır.³⁵ Bu değirmende başkalarının da hisseleri olup olmadığı hükümden anlaşılamamaktadır. Değirmende başkalarının hisseleri olmadığı kabul edilirse, bu değirmenin fiyatı Ak Lom Nehri üzerinde bulunan değirmene göre oldukça ucuzdur.

SONUÇ

Rusçuk'un Tuna Nehri kıyısında bulunması, tarım, hayvancılık ve bağcılığa uygun bir coğrafyaya sahip olması, tersanesi ile iskelesi bulunması onu ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir şehir haline getirmiştir. Ekonomik hayatın önemli göstergelerinden biri olan satış olaylarının Rusçuk şehrinde de önemli ölçüde gerçekleştiği söylenebilir. Bu satışlar arasında ev, çiftlik, tarla, bağ, hayvan ve değirmen satışları dikkat çekmektedir. Satışlar Müslümanlar arasında olabildiği gibi Müslim-gayrimüslim ve gayrimüslimlerin kendi aralarında da olabilmektedir. Ev satan kimseler arasında kadınların da olması Rusçuk'ta hareketli bir ekonomik hayatın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Ev satışlarına bakıldığında; bulunduğu muhite, yeniliğine, büyüklüğüne, avlusu ve bahçesi olup olmamasına göre fiyatlar değişkenlik göstermektedir. Fiyatlar genellikle 2.080-7.000 akçe aralığındadır. Ev fiyatlarını mahalle bazında karşılaştırdığımızda Faik

32 İbrahim Hamdi, *a.g.e.*, v.180a.

33 R, 1, v.9a.

34 R, 1, v.9a-b.

35 R, 1, v.8a.

Mahallesi ucuz, Mesih ve Cami-i Cedid mahalleleri pahalıdır. Bunda Cami-i Cedid ve ve Mesih mahallelerinin merkezde yer almasının yanında evlerin özelliklerinin de payı vardır. Bir gayrimüslim mahallesi olan Kuyumcu Mahallesi'nde 800 akçeye gerçekleşen bir ev satışı söz konusudur. İki oda ve bahçesi olan bu ev oldukça ucuzdur. Bu durum muhtemelen evin eski olmasından kaynaklanmaktadır.

Çiftlikler, içinde ev, anbar, ahır, avlu, sayvan gibi unsurlar barındırmasına rağmen, muhtemelen merkezden uzakta yer aldıklarından fiyatları 5000 akçe civarındadır. Bu durumda çiftlik fiyatlarının merkezdeki ev fiyatlarından biraz daha yüksek olduğu söylenebilir. İncelediğimiz dönemde tarla satışlarından bahseden birkaç hüküm olmakla birlikte fiyatları açık olarak belirtilmemiştir.

Bağ satışları değerlendirildiğinde, yeri ve konumuna göre dönümünün 75 akçe ile 150 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Ev fiyatlarına oranla bağ fiyatlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Üzümünden şarap üretimi söz konusu olduğundan gayrimüslimler arasında bağcılık daha yaygındır.

İncelediğimiz döneme ait hükümlerde hayvan satışına pek rastlanmamaktadır. At satışıyla ilgili bir hükümde satış bedelinin 600 akçe olduğu görülmektedir ki, bu fiyat ev ve bağ fiyatları düşünüldüğünde oldukça yüksektir. Bu durum atın insan hayatındaki rolünün önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca devletin sefere çıkacağı zaman halktan 1500 akçe bedel ile at satın alması da bunu desteklemektedir.

Değirmenlerin varlığı tarım toplumlarında oldukça önemlidir. Bu durum değirmenleri değerli kılmaktadır. Değirmen veya değirmen hissesi ile ilgili satışlar oldukça yüksek rakamlar ile gerçekleşmektedir. O nedenle değirmen sahibi olan kimselerin oldukça zengin olması kaçınılmazdır.

Satış fiyatlarının, insanların gelirlerine ve alım güçlerine göre değerlendirilmesi yerinde olacaktır. İlgili dönemde Bayırköyü'ndeki Arslan Çelebi Camii'nin müezzini günlük bir akçe,³⁶ Rusçuk'ta "duaguy" vazifesi gören Salih İsa Bey günlük dört akçe,³⁷ Şeyh Geylani bin Hasan günlük onsekiz akçe,³⁸ Şeyh Ahmet bin Veli ise günlük kırkbeş akçe maaş almaktadır.³⁹ Yine aynı dönemde reyanın bir koyun için devlete ödediği yıllık vergi bir akçedir.⁴⁰ Pazar ve bakkallardaki ürünlerin fiyatına bakıldığında; balık çeşitlerinin satış fiyatı ortalama 2 akçe, peynirin kilosu 6 akçe, sığır etinin kilosu 4 akçe, zeytinin kilosu 9 akçe, fındığın kilosu 6 akçe, siyah üzümün kilosu 10 akçe ve elmanın kilosu 2 akçedir.⁴¹

Yukarıdaki verilerden hareketle Rusçuk'ta yaşayan insanların hayat standardının genel olarak orta ve iyi seviyede olduğu söylenebilir. Bu durum ekonomik hayatın önemli unsurlarından olan mülk satışlarının, 1656-1658 yılları itibarıyla Rusçuk'ta önemli ölçüde gerçekleşmesine vesile olmuş, Rusçuk'un Tuna kıyısındaki konumunun da etkisiyle önemli bir şehir olmasına katkıda bulunmuştur.

36 R, 1, v.16b.

37 R, 1, v.18a.

38 R, 1, v.26b.

39 R, 1, v.19b.

40 R, 1, v.19a.

41 R, 1, v.35b, 36a.

BOSNA'DA GAZİ HÜSREV BEY VAKFI'NIN H. 1165-1170 / M. 1751-1757 TARİHLERİ ARASINDAKİ MUHASEBE BİLANÇOLARININ İNCELENMESİ

KADİR ARSLANBOĞA*

Özet

İslam Devletlerinde fethedilen bölgelerin ekonomik ve sosyal açıdan gelişiminde en büyük rol vakıflara aitti. Vakıflar kuruldukları yerlerde sosyal, kültürel ve ekonomik hayata ilişkin pek çok faaliyeti icra etmekteydiler. Böylelikle zaman içerisinde faaliyette buldukları bölgede Türk İslam kültürünün yayılmasına ve yerleşmesine çok ciddi katkıda bulunmaktaydılar.

Gazi Hüsrev Bey, Bosna'nın on yedi yıl sancakbeyliğini yapmıştır. Bu görevini sürdürürken Bosna'da 1531 yılında bir cami inşa ettirmiştir. Devamında ise bu camiye ek olarak; medrese, türbe, sıbyan mektebi, tekke, misafirhane, aşhane-imarethane, hamam, han, başçarşı ve kütüphane inşa edilerek bir külliye vücuda getirilmiştir.

Gazi Hüsrev Bey'in inşa ettirdiği külliye bölgenin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını hızlandırmıştır. Külliyenin inşa edildiği dönemde kasaba halinde olan Bosna, zaman içerisinde vakıf müesseselerinin yardımıyla ekonomik ve sosyal düzeyini arttırarak şehir haline gelmiştir. Bu nedenle Gazi Hüsrev Bey, Bosna'nın ikinci ve asıl kurucusu olarak zikredilmektedir.

Tebliğde yaklaşık beş asır önce Bosna'da Gazi Hüsrev Bey tarafından kurulan ve kendi adını taşıyan vakfın H. 1165-1170 / M. 1751-1757 tarihleri arasındaki 6 yıllık muhasebe bilançoları ele alınacaktır. Bahsi geçen muhasebe bilançoları vasıtasıyla Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın gelir ve giderleri incelenecektir.

Vakfın gelirleri; çiftlik, kervansaray, hamam, han ve çarşıdaki dükkân kiralardan ve mukataalardan elde edilenlerden oluşmaktadır. Giderleri ise; vakıf müesseslerinde çalışan personele yapılan ödemeler, vakfın sair ihtiyaçlarının temini noktasında yapılan alımlar oluşturmaktadır.

Muhasebe bilançoları sadece gelir ve giderleri göstermekten ziyade, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartlar dâhilinde ilgili dönemde faaliyetlerinin devamı noktasında da denetim vasfını haizdir. İnceleceğimiz bilançolar vasıtasıyla Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın kuruluşundan 220 yıl sonrasındaki malî durumu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bosna, Vakıf, Gazi Hüsrev Bey

---

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kat 3 No 302 Terzioğlu Yerleşkesi, karslanboga@comu.edu.tr

The Inspection of Bosnia Gazi Husrev Charity's Accounting Balance Sheets Between H. 1165-1170 / 1751-1757

Abstract

In Islamic states, economically and socially the biggest duties in occupied lands belonged to charities. Charities had many functionalities in social, cultural and economic aspects of life. Eventually, they helped to spread and root Turkish-Islamic culture where they founded.

Gazi Husrev Bey was the governor of the sanjak of Bosna for seventeen years. While he was on duty, he had a mosque built in 1531. In addition to this mosque, a medrese, a tomb, a primary school, a dervish lodge, a guesthouse, an almshouse, a bath, an inn, a market and a library were built and a complex of these buildings was created. This complex increased the speed of Turkish Islamisation in the region. Bosnia where was a town while the complex was being built, became a city by improving its social and economic situation with the help of charities. Consequently, Gazi Husrev Bey is referred as the second but primary founder of Bosnia.

In this study, the 6 year period, between 1751-1757, of the accounting balance sheets of Gazi Husrev Bey Charity, which was founded by Gazi Husrev Bey in Bosnia, will be inspected. By using these accounting balance sheets income and outcome of the charity will be inspected. The income of the charity consisted of a farm, a caravanserai, a bath, an inn and rent income of shops in the market, and income of muqata'ah. The outcome of the charity consisted of salary payments and purchases to supply other needs of charity.

Besides from showing income and outcome, accounting balance sheets provides a disciplinary mechanism to maintain and supervise the operations of charities. After 220 years of its foundation, Gazi Husrev Bey Charity's financial situation will be detected by inspecting the sheets.

Keywords: Ottoman Empire, Bosnia, charity, Gazi Husrev Bey

GİRİŞ

Hüsrev Bey, çeşitli aralıklarla olmak üzere toplamda 17 yıl Bosna Sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Kendisi II. Beyazıt'ın kızı Selçuk Sultan ile Serez Sancakbeyi Ferhad Bey'in oğlu olarak 1480 yılında dünyaya gelmiştir. Sancakbeyi olarak ilk kez Semendire Sancağı'na atanan Hüsrev Bey, 1521 yılında da Bosna Sancağı'na atanmıştır. Bosna Sancakbeyliği görevinden kısa bir süreliğine azledilip geri atanan Hüsrev Bey, 1533 yılında tekrardan Semendire Sancakbeyliği'ne atanana kadar bu görevde kalmıştır. 1536 yılında üçüncü defa Bosna Sancakbeyliği'ne atanan Hüsrev Bey, vefat tarihi olan 1541 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.¹ Hüsrev Bey, görevde bulunduğu süre

1 M. Tayyib Okıç, "Husrev Beg, Gāzi", *İslam Ansiklopedisi*, c. V/I, (1977), s. 602-3; M. Tayyib Okıç, "Gazi Hüsrev Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (1996), s. 453-4; Hatice Oruç, "Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları", *Belleten*, c. LXXIII/ 268, (2009), s. 645-6.

zarfında bölgenin birçok önemli kalesinin fethinde mühim rol oynamıştır. Bundan dolayı kendisine “Gazi” ünvanı verilmiştir.²

Gazi Hüsrev Bey, bölgenin fethinde oynadığı mühim rolünün yanı sıra kurduğu vakıfla da Bosna'nın bir cazibe merkezi haline gelmesinde çok önemli katkıda bulunmuştur. Vakfı sayesinde Bosna bir şehir haline gelmiştir.³

Gazi Hüsrev Bey, Bosna'da bir külliye inşa ettirmiştir. Külliyenin ilk binası H. 937/M. 1530/31'de bitirilen ve bugün Begova Cami olarak bilinen yapıdır. Devamında külliye bünyesinde imaret, hankah, zaviye, türbe, mekteb ve şadırvan yapılmıştır. Çeşitli zaman aralıklarında vakıf bünyesine birçok eser kazandırılmıştır. Bunlar medrese, kütüphane, Taşlıhan, bedesten, çifte hamam, saat kulesi, Moriça Han, Cedit Han, İmaret Han, Kolluk Han, hazire, hastahane, muvakkithane gibi birçok müessese inşa edilerek kurulmuştur. Bunlarla birlikte Gazi Hüsrev Bey, para vakfı da kurmuştur.⁴

Vakfının faaliyetlerini yerine getirmesi için gerekli gelir kaynaklarını ise, babasından kendisine intikal eden mal varlığını, temlikname yoluyla elde ettiği araziyi ve kendi mal varlığından vakfedenler oluşturmaktadır. Vakfettiği mallar içerisinde çiftlikler, evler, mülkler, köyler, kervansaray, dükkanlar, değirmenler, mezra, tarla, ekinlikler, çiftliklerde yaşayan kullar ve cariyelerle birlikte onların çocukları ile kovanlar, kısraklar ve inekler bulunmaktadır. Nukud olarak ise mücevher gibi birçok değerli maden ile birlikte para vakfı kurarak 10'a 11 işletilmesi için 400 dirhem (1.200.000 akçe) vakfetmiştir.⁵

1. VAKIF MUHASEBE BİLANÇOLARI

Vakıf muhasebe bilançoları/icmalleri vakfiyelerinde şartları belirtilen vakıfların faaliyetlerinin denetiminde mühim öneme sahiptirler. Vakıflar kurulduklarında gelir kaynaklarının hangileri olduğu ve bu gelir kaynaklarından nerelere harcamalar yapılacağı ve vakfın idaresinin nasıl olacağı vakfiyelerinde belirtilmektedir. Ancak, belirtilen bu şartların yerine getirilip getirilmediğini denetleme imkânını ise vakıf muhasebe bilançoları vermektedir. Bu sebeple vakıf muhasebe bilançoları/icmalleri vakfın iktisadî ve malî faaliyet raporu olarak ifade edilebilirler.

Çalışmada Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın H. 1165-1170 yılları arasındaki 6 yıllık muhasebe icmalleri incelenmiştir. Aşağıda Tablo 1'de muhasebe bilançolarının hicri ve miladi olarak isabet ettiği tarih aralıkları verilmiştir. Bilançolar miladi takvime dönüştürüldüğünde iki yıl tarihine isabet etmektedir. Makalede yazım ve anlama kolaylığı sağlamak amacıyla hicri yıl, miladi iki yıldan hangisinde daha fazla aya isabet ediyorsa, bilanço yılı olarak o yıl belirlenmiştir. Buna göre muhasebe bilançoları miladi yıl olarak 1752 ile 1757 yılları arasına tekabül etmektedir.

2 Oruç, *a.g.m.*, s. 647.

3 Behija Zlatar, “XV. Ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, s. 59.

4 Zlatar, *a.g.m.*, s. 59; Oruç, *a.g.m.*, s. 648; M. Tayyib Okıç, “Gazi Husrev Beğ Ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlâve Edilmesine Dair Bir Vesika”, *Necati Lugal Armağanı*, TTK, Ankara 1968, s. 464; Ramize Derya Güler, “Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi”, *Sakarya Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 70-3.

5 TSMA.D. 6974, s. 3-8, VGM 633 s. 139-142.

Tablo 1: Muhasebe Bilançolarının Hicri ve Miladi Yıl Aralıkları

Hicri Yıl	Hicri Yıl Aralığı	Miladi Yıl Aralığı	Miladi Yıl
1165	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1165	20 Kasım 1751 - 07 Kasım 1752	1752
1166	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1166	08 Kasım 1752 - 28 Ekim 1753	1753
1167	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1167	29 Ekim 1753 - 17 Ekim 1754	1754
1168	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1168	18 Ekim 1754 - 06 Ekim 1755	1755
1169	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1169	07 Ekim 1755 - 25 Eylül 1756	1756
1170	1 Muharrem - 29 Zilhicce 1170	26 Eylül 1756 - 14 Eylül 1757	1757

Bu icmaller Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kataloğunda 3742 numara ile kayıtlıdır. Defter iki varaktan oluşmaktadır. İlk varağı 1752 ile 1754 yılları arasındaki gelir ve giderleri gösterirken, ikinci varak 1755-1757 yılları arasını göstermektedir. Kayıtlar üçer yıllık iki dönem halinde tutulmuş olup, Her biri ilk yılın 1 Muharremi'nden başlayarak, üçüncü yılın 29 Zilhicce'sinde son bulmuştur. Gelir ve giderlerin hangi yıla ait olduğunu belirtmek içinde her gelir ve gider kaydının sol üst köşesine (bize göre) yıl tarihi yazılmıştır. İncelenen kayıtlar şeklen bilançolardan farklı olarak birer muhasebe icmalleridir. Ancak, bir yıllık süreyi göstermesi açısından çalışmada bu icmaller bilanço olarak tesmiye edilmiştir.

Muhasebe bilançoları gelir, gider ve bakiye kısmı olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Her başlık altında toplamlar verildikten sonra, bakiye kısmında gelir ile gider arasındaki fark belirtilmektedir. Öncelikle bir bütün olarak vakfın gelir ve giderleri yekûnları ile bunların oransal dağılımları tablo ve grafiklerle birlikte verilip kısa bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sonrasında gelirler ve giderler detaylı bir şekilde gösterilecektir. Devamında da vakfın daha önceki yıllara ait bilançolarıyla birlikte değerlendirilme yapılacaktır.

2. VAKFIN GELİR VE GİDERLERİ

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait bilançolara bakıldığında (Tablo 2) 6 yıllık periyotta ortalama olarak gelirler 1.200.000 akçe, giderler ise 930.000 akçedir. Muhasebe dönemi olarak bilançolar üçer yıllık iki dönem halinde verildiğinden, 1752 ve 1755 bilançolarına önceki dönemlerden bakiye kalan gelir fazlalıkları da dâhildir. 1752 yılı bilançosundaki gelirlerin içerisinde gelir fazlalığı olarak 200.811 akçe, 1755 yılında da 585.022 akçe bulunmaktadır. Bilanço yılları itibariyle bakıldığında vakfın gelirleri, giderlerine göre daha düzenli görülmektedir. Gelirler; bakiyeler çıkarıldığında 930.000'den başlamış ve 1.140.000 akçe civarlarına düzenli olarak artarak ulaşmıştır. Giderlerin yıllar itibariyle toplamlarında meydana gelen değişimler, gider kalemlerinden olan ihracat ve inşaat harcamalarının yıllara göre değişkenlik göstermesidir. 1752 yılında 1.000.000 akçe olan giderler; 1757 yılında 780.367 akçeye düşmüştür.

Vakfın bilançolarının, gelirlerin giderlerden fazla olması sebebiyle her sene artı bakiye verdiği görülmektedir. 1752 yılındaki gelirler içerisinde önceki üç yıllık dönemden kalan artı olarak 200.811 akçe; 1755 yılındakinde de 1752, 1753 ve 1754 yıllarına ait bilançoların artı bakiyesi olarak 585.022 akçe bulunmaktadır. 1755, 1756 ve 1757 yıllarına ait dönem sonunda ise vakfın 1757 bilançosu sonrasında toplamda 1.015.392 akçe gelir fazlalığı ortaya çıkmıştır.

Muhasebe bilançolarının ilk üç yıllık dönemine ait belgede gider toplamı 2.631.795 akçe olarak yazılmıştır. Belgede 1752-54 muhasebe dönemine ait olan bakiye 605.018 akçe olarak yazılmıştır. Ancak muhasebe bilançosunu transkript ederken gider toplamı 2.651.791 akçe çıkmış ve 1752-54 muhasebe dönemine ait bakiye 585.022 akçe olarak hesaplanmıştır. Metin içerisinde hesaplamalarda toplanılan meblağlar dikkate alınırken, Ek 1'de transkripti verilerin muhasebe bilançolarında aslına sadık kalınarak, kendi toplamlarımız [ ] içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 2: Gazi Hüsrev Bey Vakfının 1752-1757 yılları arasındaki Gelir ve Giderleri ile Oranları

Hicri/Miladi	1165 / 1752	%	1166 / 1753	%	1167 / 1754	%	1168 / 1755	%	1169 / 1756	%	1170 / 1757	%
Gelirler												
Çiftlik	528.000	57	528.000	55	641.640	56	645.600	59	604.800	53	630.000	55
İcare	397.608	43	432.140	45	436.360	38	441.490	40	455.090	40	483.920	43
Sair	6.130	0	6.130	0	59.994	6	9.010	1	74.890	7	23.250	2
Ara Toplam	931.738	100	966.270	100	1.137.994	100	1.096.100	100	1.134.780	100	1.137.170	100
Ziyade/ artı bakiye	200.811						585.022					
Toplam	1.132.549		966.270		1.137.994		1.681.122		1.134.780		1.137.170	
Giderler												
Vezaif	328.680	33	307.080	45	309.960	32	328.320	29	329.760	32	331.207	42
İnşaat	175.156	18	268.516	39	551.865	57	343.807	30	440.811	43	176.652	23
İhracat	439.131	44	86.408	13	84.885	9	341.721	30	131.741	13	96.181	12
Sair	57.020	6	19.520	3	23.570	2	13.980	1	1.880	0	63.680	8
Eksik tamamlama							112.646	10	112.647	11	112.647	14
Toplam	999.987	100	681.524	100	970.280	100	1.140.474	100	1.016.839	100	780.367	100
Bakiye	132.562		284.746		167.714		540.648		117.941		356.803	

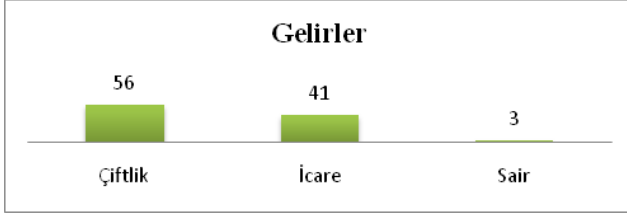
Kaynak: TSM.A.d. 3742.

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın gelir ve gider kalemlerinin oransal dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir. Aşağıdaki grafiklerde ise altı yıllık bilançolardaki gelir ve gider kalemlerinin ortalaması alınarak oransal dağılımları verilmiştir. Giderlere ait Tablo 2'de ve Grafik 1'de eksik olarak belirtilen kısım 1755, 1756 ve 1757 yıllarına ait olan belgedeki yıpranma sebebiyle toplanılan meblağ ile belge sonunda verilen gider yekûnu arasındaki 337.940 akçelik farktır. Bu fark üçe bölünüp yıllara göre tablo ve grafikte dağıtılmıştır.

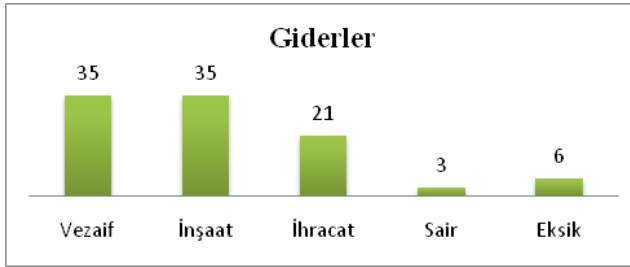
Vakfın gelirleri üç gelir kaleminden oluşmaktadır; çiftlik, icare ve sair. Bu gelirleri içerisinde çiftlik gelirleri %56, icare gelirleri %41 ve sair gelirler ise %3'lik bir paya sahiptir. Genel olarak bakıldığında vakfın gelirlerini iktisadî literatürde rant adı verilen gelirler oluşturmaktadır. Giderler ise vezaif, inşaat, ihracat, sair ve eksik olmak üzere beş başlık altında toplanmıştır. Giderlerin oransal olarak dağılımına bakıldığında vakıf bünyesinde çalışan personele yapılan aylık ödemeleri gösteren vezaif masrafları %35, vakfın mülklerinin tamirini ve yeni bina yapılmasını ifade eden inşaat masrafları %35, vakıf müesseselerinin ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eden ihracat masrafları %21,

vakfın çeşitli masraflarını ifade eden sair giderler %3 ve belgedeki yıpranma nedeniyle okunamayan masraflar ise %6'lık bir paya sahiptir.

Grafik 1: Gazi Hüsrev Bey Vakfının Gelirlerinin Oransal Dağılımları

Grafik 2: Gazi Hüsrev Bey Vakfının Giderlerinin Oransal Dağılımları

2.1. Vakfın Gelirleri

Gazi Hüsrev Bey vakfının gelirleri çiftlik, icare ve sair gelirler olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Dönem itibariyle dünyada hakim ekonomik sektör tarım olduğundan vakfın gelirlerinin çoğunluğunu tarım alanlarından elde edilen gelirler oluşturmaktadır. İkinci sıradaki gelir kalemi ise vakfın inşa ettirmiş olduğu dükkan, hamam, han gibi kira getirici mülklerden elde edilen icare gelirleridir. Sair başlığı altındakiler ise yukarıdaki iki kısma dâhil edilemeyen gelirlerden oluşmaktadır.

Vakfın çiftlik gelirleri olarak bilançolarda İdnoluka ile Kuzmadanya? ve Zağor'daki çiftliklerinin adları verilmiştir. Vakfın daha önceki muhasebe bilançolarına bakıldığında ise Kojulova ve Krovişte'de çiftliklerinin adları geçmektedir. Bilançolar karşılaştırıldığına 1625-1629 yılları arasındaki muhasebe bilançolarında İdnoluka çiftliğinden elde edilen gelirlerin düşük olduğu görülmektedir.⁶ Dolayısıyla Kojulova ve Krovişte çiftlik gelirlerinin 1752-1757 yılına ait bilançolarında İdnoluka çiftliği gelirleriyle birlikte verildiği anlaşılmaktadır.

6 Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın 1629 tarihli bilançosunda çiftlik geliri olarak; Kuzmalaranya? ma'a Zağor'dan 220.000 akçe, İdnoluka'dan 75.000 akçe, Kojulova'dan 110.000 akçe, Krovişte'den 22.700 akçe gelir elde edilmiştir. İncelenen dönemde ise 1757 yılı itibariyle Kuzmalaranya? ma'a Zağor çiftliğinden 288.000 akçe gelir sağlanırken, İdnoluka çiftliğinden 246.000 akçe gelir elde edilmiştir. İdnoluka çiftlik gelirlerinin bu kadar artması imkan dahilinde olmadığından, diğer iki çiftlik gelirlerinin tek başlık altında toplanarak kayda geçirildiğini göstermektedir. Kadir Arslanboğa, "Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın Hicri 1034, 1035, 1036, 1037, 1038 / Milâdi 1624/25, 1625/26, 1626/27, 1627/28, 1628/29 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *Turkish Studies*, v. 9/4, (2014), s. 57.

Tablo 3: Gazi Hüsrev Bey Vakfının Çiftlik Gelirleri

Çiftlik Gelirleri	1752	1753	1754	1755	1756	1757
Çiftlik-i İdnoluka der-kazâ-i Yayçe	240.000	240.000	242.880	261.600	261.600	246.000
Çiftlik-i Kuzmadanya? ma'â Zağor der-kazâ-i Teşne	288.000	288.000	398.760	384.000	343.200	384.000
Toplam	528.000	528.000	641.640	645.600	604.800	630.000

Kaynak: TSMA.d. 3742.

Vakıf çiftliklerden toplamda 1752 ve 1753 yılında 528.000 akçe, 1754 yılında 641.640 akçe, 1755 yılında 645.600 akçe, 1756 yılında 604.800 akçe ve 1757 yılında da 630.000 akçe gelir elde etmiştir. Çiftlik gelirlerinden İdnoluka çiftliğinden elde edilen gelirlere bakıldığında son bilanço yılı olan 1757 yılı haricinde gelir artışlarında düzenli bir seyir bulunmaktadır. Kuzmadanya? ve Zağor çiftliklerinden elde edilen gelirlere ise iniş ve çıkışlar bulunmaktadır. Bu çiftliklerden 1752 ve 1753 yıllarında elde edilen gelirler 288.000 akçe iken, bu tarihten sonra artış görülerek 1754 yılında 398.760 akçe, 1755 yılında 384.000 akçe, 1756 yılında 343.200 akçe ve 1757 yılında 384.000 akçe olmuştur.

Vakıf çiftliklerden resim ve öşür gelirleri elde etmekteydi. Temlikname ile birlikte tasarrufuna aldığı tarım arazilerinde ise malikane-divani sistem geçerli idi. Buna göre kişi odaklı resimler devletin geliri iken, mahsulün öşürü de vakfın gelirini oluşturmaktaydı.⁷

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın gelirleri içerisinde ikinci kısmını ise Tablo 4'te gösterilen icare yani kira gelirleri oluşturmaktadır.

Tablo 4: Gazi Hüsrev Bey Vakfının İcare Gelirleri

İcare Gelirleri	1752	1753	1754	1755	1756	1757
Hammâm-ı çifte	120.240	127.200	127.200	132.240	132.240	160.800
Han-ı cedîd	96.000	100.800	122.400	122.400	115.200	120.000
Dekâkîn ve mehâzîn	121.000	133.000	133.000	133.570	133.570	133.570
Mehâzîn ve hücerât-ı vakf	-	-	-	4.800	32.320	31.390
Han-ı imâret	33.600	29.280	28.800	29.280	22.320	18.480
Han-ı atik	9.600	19.680	12.000	12.000	12.240	12.480
Asiyâb	7.200	7.500	8.160	7.200	7.200	7.200
Hücerât-ı cedîde	6.608	9.600	-	-	-	-
Toplam	394.248	427.060	431.560	441.490	455.090	483.920

Kaynak: TSMA.d. 3742.

Muhasebe bilançolarında sekiz kalem kira gelirlerine rastlanılmıştır. Vakfın kira gelirlerinin yıllık toplamlarına bakıldığında yıldan yıla düzenli bir artış görülmektedir. Kira gelirleri olarak vakfa 1752 yılında 394.248 akçe, 1753 yılında 427.060 akçe, 1754 yılında 431.560 akçe, 1755 yılında 441.490 akçe, 1756 yılında 455.090 akçe ve 1757 yılında 483.920 akçe gelmiştir.

⁷ Oruç, a.g.m., s. 659.

Kira gelirleri içerisinde üç kalem önem arz etmektedir. Bu gelir kalemleri çifte hamam, Cedid Han (Yeni Han), kervansaray ve bedestendeki dükkanlar ile mahzenlerden gelenlerdir. Bilançoların son yılı olan 1757 yılı dikkate alındığında hamamdan 160.800 akçe, Cedid Han'dan 120.000 akçe ve dükkanlar ile mahzenlerden 133.570 akçe gelmiştir. Bu üç kalemden elde edilen meblağ kira gelirlerinin %86'sını oluşturmaktadır. Bahsi geçen gelir kalemleri içerisinde çifte hamamdan elde edilen kira geliri 1757 yılında %22 artış göstererek 132.240 akçeden 160.800 akçeye ulaşmıştır.

Vakfın diğer kira gelirleri elde ettiği kalemlere bakıldığında mehazın ve hücerat (mahzen ve hücre/oda), İmaret Han'dan, Atık Han (Eski Han), asiyaş'dan (değirmen) ve cedid hücerattan (yeni hücre/oda) oluşmaktadır. Bu gelir kalemlerinden mahzen ve hücrelere ait olanlara 1752, 1753 ve 1754 yılında rastlanılmamıştır. Aynı şekilde cedid hücerat gelir kalemine de sadece 1752 ve 1753 yıllarında rastlanılmıştır. Bahsi geçen beş kira gelir kalemine bakıldığında içlerinden sadece İmaret Han geliri, 1757'de 1752 yılına göre düşüş göstermiştir.

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın sair gelirleri tasnifi içerisinde beş gelir kalemi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde mukataa-i zemin geliri haricindekiler düzenli değildir. Mukataa-i zemin arsanın vakfa ait olduğu, ancak arsa üzerindeki bina ve ağaçların mutasarrıfa ait olduğu⁸ mülklerden elde edilen gelirlerdir. Vakfa, mukataa-i zemin geliri olarak bilançoların hepsinde sabit olarak 6.130 akçe girmiştir. 1755 yılında bilançoya irad-ı müteferrika adıyla nereden geldiği belli olmayan çeşitli gelir olarak 2.880 akçe girmiştir. 1754 yılında vakfın imaret ve diğer müesseselerindeki çatıların yenilenmesinde ya da tamirinde hurdaya ayrılan kurşunun satılması ile 1754 yılında 16.384 akçe, 1756 yılında 68.760 akçe ve 1757 yılında 17.120 akçe gelir sağlanılmıştır. 1754 yılında Kaplak? ve Çerince? köy mahsullerinden 27.160 akçe ve Cedid Han'daki hücrelerin yıkılmasından vakfa 10.320 akçe gelir gelmiştir.

Tablo 5: Gazi Hüsrev Bey Vakfının Sair Gelirleri

Sair Gelirler	1752	1753	1754	1755	1756	1757
Mukāta'at-ı zemîn	6.130	6.130	6.130	6.130	6.130	6.130
Îrād-ı müteferrika	-	-	-	2.880	-	-
Gubâr kurşun der-îmâret/vakf	-	-	16.384	-	68.760	17.120
Karye-i Kaplak? ve Çerince?	-	-	27.160	-	-	-
... ma'a mahsûl-i inhidâm hücerât-ı der-hân-ı cedid	-	-	10.320	-	-	-
Toplam	6.130	6.130	59.994	9.010	74.890	23.250
An-mahsûl-i izdiyâd-ı vakf der- zîmmet-i mültezîmân-ı sâbıkâ	200.811	-	-	585.022	-	-

Kaynak: TSMA.d. 3742.

Sair gelirler başlığı altında verilen son gelir kalemini ise, vakfın üçer yıllık muhasebe dönemleri sonundaki artı bakiyenin bir sonraki yılın gelirleri içerisinde gösterilmesi oluşturmaktadır. Buna göre 1752 yılında önceki dönemden kalan 200.811 akçe, 1755

8 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 256.

yılında da 585.022 akçe gelir fazlalığı olarak bilançolara yansımıştır.

2.2. Vakfın Giderleri

Vakıflar, vakfiyelerinde belirtilen sosyal ve iktisadî faaliyetleri yerine getirmek amacıyla harcama yapmaktadırlar. Bu harcamalar, vakıfların kurulduklarında ya da sonradan vakfa kazandırılan toprak, arsa, kervansaray, dükkan, değirmen vd. gelir kalemlerinden karşılanmaktadır. Vakıfların bahsi geçen harcamaları içerisinde en önemli gider kalemi ise personeline ödediği maaşları ifade eden vezaif masrafıdır. Diğerleri ise müesseselerin tamiri veya yeniden inşasını belirten inşaat masrafları, müesseselerin ihtiyacı olduğu malların alımını gösteren ihracat ile vakıfların resmi evrak işlem masrafları ile çeşitli masraflarının toplandığı sair giderlerden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten giderlerin tasnifinde belgedeki yıpranma sonucu okunamayan ve eksik kalan meblağda eksik başlığı altında tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Gazi Hüsrev Bey Vakfının Giderleri

Giderler	1752	1753	1754	1755	1756	1757
Vezaif	328.680	307.080	309.960	328.320	329.760	331.207
İnşaat	175.156	268.516	551.865	343.807	440.811	176.652
İhracat	439.131	86.408	84.885	341.721	131.741	96.181
Sair	57.020	19.520	23.570	13.980	1.880	63.680
Eksik	-	-	-	112.646	112.647	112.647
Toplam	999.987	681.524	970.280	1.140.474	1.016.839	780.367

Kaynak: TSMA.d. 3742.

Vakfın giderleri metin içerisinde tek tek belirtilmekten ziyade, tabloda verilen gider kalemleri itibariyle değerlendirilecektir. Ancak, gider kalemleri içerisinde önem arz eden harcamaların üzerinde ise durulacaktır.

Vakfın gider kalemleri içerisindeki personel ödemeleri diğer masraf kalemlerine göre daha düzenli bir seyir izlemektedir. Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait bir vakfiye suretinde çalışan personel sayısı, birkaç görevi uhdesinde bulunduranlar dikkate alındığında, ortalama 100 kişi civarındadır.⁹ Bu sayı yaklaşık olarak iki yüz yıl öncesine aittir. Bu süre zarfında yeni müesseselerin vakfa kazandırılması veyahut bazı faaliyetlerin durdurulması gibi sebepler nedeniyle çalışan sayısında artma ve azalma meydana gelmiştir. Muhtemelen vakıf müesseseleri arttıkça vakfın çalışan sayısında artış meydana gelmiştir.

Personel maaşı olarak vakıftan 1752 yılında 328.680 akçe, 1753 yılında 307.080 akçe, 1754 yılında 309.960 akçe, 1755 yılında 328.320 akçe, 1756 yılında 329.760 akçe ve 1757 yılında da 331.207 akçe ödeme yapılmıştır. Genel olarak bakıldığında da 300.000-330.000 bin akçe arasında personel ödemesi gerçekleştirilmiştir.

Vakfın inşaat harcamaları ise eskiyen ve tamire ihtiyacı olan müesseselere yapılan masrafları göstermektedir. Bununla birlikte yeni bina inşaları ile çeşitli sebeplerden dolayı zarar gören mülklerin yenilenmeleri de söz konusudur. İnşaat masrafları için

1752 yılında 175.156 akçe, 1753 yılında 268.516 akçe, 1754 yılında 581.865 akçe, 1755 yılında 343.807 akçe, 1756 yılında 440.811 akçe ve 1757 yılında da 176.652 akçe harcanmıştır. Görüleceği üzere yıllara göre harcama aralığı 175.000 ila 500.000 akçe arasında seyretmiştir.

İnşaat harcamaları genel olarak vakıf bünyesindeki cami, medrese, hankah, çifte hamam, hanlar, su yolu, asiyyab ve kenifat (wc) vb. kurumların tamir masraflarını ifade etmektedir. Bunlara ilaveten bilançolarda “mücedded/teceddüd” olarak ifade edilen inşaat masrafları ise müesseselerin inşa veyahut restore edildiğini belirtmektedir. Binaların yenilenmesi sebepleri arasında ekonomik ömürlerini tamamlamaları yanında, olağanüstü durumlar olan deprem, yangın vb. unsurlarda bulunmaktadır. Masraf kalemlerinden anlaşıldığı üzere 1756 yılında yangın sebebiyle vakfa ait bazı binalar yenilenmiştir.

İnşaat harcaması olarak 1754 yılında hayvan ahırını olan ıstabl'ın yeniden inşası ile Cedid Han'ın tamirine 140.720 akçe sarf edilmiştir. Yine 1754 yılında 411.225 akçe masraf ile yapılan hankah, 1756 yılında yangın sonrasında 245.130 akçe masraf ile restore edilmiştir. Aynı şekilde 1755 yılında 64.610 akçelik masraf ile inşa edilen mekteb binası, yangın sonrasında 1756 yılında 35.974 akçelik masraf ile tekrardan kullanılabilir hale getirilmiştir. Vakıf müesseselerindeki kurşun ihtiva eden kısımların masraflarına yangının olduğu 1756 yılında 94.608 akçe, 1757 yılında da 109.528 akçe sarf edilmiştir.

Gider kalemleri içerisinde önemli bir kalemden, vakıf müesseselerinin ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eden ihracat masraflarıdır. Bu masraf kalemi için vakfın kasasından 1752 yılında 439.131 akçe, 1753 yılında 86.408 akçe, 1754 yılında 84.885 akçe, 1755 yılında 341.721 akçe, 1756 yılında 131.741 akçe ve 1757 yılında 96.181 akçe çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında ihracat masraflarını; vakfın hankah, han, türbe gibi müesseselerinin ihtiyacına, her yıl okutulan mevlid-i şerif harcamasına, rikab-ı hümayun masrafına, zeytin yağı, kireç, kırtasiye ve kurşun alımı gibi kalemler oluşturmaktadır.

İhracat harcamaları içerisinde 1752 ve 1755 yıllarındaki yükseklik dikkat çekmektedir. 1752 yılındaki yükseklik içerisinde kurşun alımı ile Kebir Bezzazistan (Büyük Çarşı) için alınan ve okunmadığından ne masrafı olduğu çıkarılamayan harcamaya 272.568 akçe sarf edilmiştir. 1755 yılındakini ise Atik Han ile Kebir Bezzazistan'ın masrafına harcanan 92.406 akçe ile vakfın mahzen ile dükkânlarının masraflarına harcanan 160.800 akçe oluşturmaktadır.

Vakıf giderleri içerisinde sair başlığı tasnifi altında bulunan eda (ödeme) masrafı için 1752 yılında Mimar zımmi Petre'ye olan 7.920 akçelik borç ile diğer vakıflardan kiralanan yerlerin parası olarak 1880 akçe tutarında masraf yapılmıştır. Diğer yıllara ait bilançolarda ise mukataa parası olarak 1.880 akçe ödeme yapılmıştır. Ayrıca, sair harcamalar içerisinde devlet nezdinde bir işin görülmesi için harcanan mübaşir masrafı, vakfın borç senedi veyahut tapu yerine geçen mühürlü temessükat ile senet ödemeleri, bilançoların onaylanmasındaki muhasebe kalem masrafı ile imza masrafları da yer almaktadır. Bahsi geçen tüm masraflar için 1752 yılında 57.020 akçe, 1753 yılında 19.520 akçe, 1754 yılında 23.570 akçe, 1755 yılında 13.980 akçe, 1756 yılında 1.880 akçe ve 1757 yılına 63.680 akçe ödeme yapılmıştır.

Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın giderlerinin gösterildiği tabloda eksik olarak ifade edilen ve 1755 yılında 112.646 akçe, 1756 yılında 112.647 akçe ve 1757 yılında 112.647 akçe olan masraflar, belgenin yıpranmasıyla okunamayan kısımlara ait olan meblağın her

üç yıla bölünmesiyle elde edilmiştir. Kusuraattan dolayı da 1756 yılı 1 akçe eksik olarak yazılmıştır.

3. GAZİ HÜSREVB EY VAKFI'NA AİT BİLANÇOLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Aşağıdaki Tablo 7'de bugüne kadar tespit edilebilen Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait bilanço ve tahrir defterlerinden elde edilen gelir-gider toplamları içerisinde 1585 yılındaki büyük taşşış sonrasına denk gelenler verilmiştir. Tabloda yıllara ait gelir-gider toplamları ile birlikte yıllara göre gelir-gider toplamlarının nominal ve reel değışiklikleri de belirtilmiştir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Gazi Hüsrev Bey Vakfı, incelenen 1752-1757 yılları arasındaki meblağların da işaret ettiği üzere, gelir fazlalığı veren bir vakıftır. Bu nedenle artı bakiyeler ile mütevellilerin vakfa yıllar içerisinde yeni müesseseler kazandırdığı bir gerçektir. Dolayısıyla parasal anlamdaki büyümeyi ele alırken sadece nominal veya reel olarak değil de, bununla birlikte yeni gelir kalemlerinin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Bu durumda 17. yüzyıla ait bilançolarda daha sonraki yıllarda vakfa kazandırılan müesseselerin gelirleri olamayacağından, nominal ve reel karşılaştırma çok sağlıklı olmamaktadır. Ancak, tablodaki veriler, içerisinde risk barındırda da, fikir vermesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 7: Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın Gelir ve Giderlerinin Nominal ve Reel Değişimleri

Yıllar	Nominal				Reel	
	Baz Gelir	Gelir	Baz gelir	Gider	Tük Fiy. Endeksi	Bilanço Endeksi
1604	1,0	347.755	1,0	278.878	7,0	1,0
1621	1,4	476.172	1,7	481.695	7,1	1,0
1625	1,8	637.252	2,3	633.673	6,3	0,9
1626	1,7	588.343	2,1	579.163	4,2	0,6
1627	1,8	614.322	1,9	542.027	4,7	0,7
1628	1,7	608.218	2,3	655.063	4,5	0,6
1629	1,9	646.740	1,9	537.162	4,4	0,6
1752	2,7	931.738	3,6	999.987	9,2	1,3
1753	2,8	966.270	2,4	681.524	7,7	1,1
1754	3,3	1.137.994	3,5	970.280	7,9	1,1
1755	3,2	1.096.100	4,1	1.140.474	10,4	1,5
1756	3,3	1.134.780	3,6	1.016.839	10,5	1,5
1757	3,3	1.137.170	2,8	780.367	12,3	1,8

Kaynak: TSM.A.d. 3742; Arslanboğa, a.g.e., s. 64.

Tabloda Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait 1604 ile 1757 yılları arasındaki yaklaşık 150 yıllık süre içerisindeki 13 yılın gelir ve giderleri gösterilmektedir. Nominal olarak bakıldığında son bilanço yılı olan 1757 yılına ait gelirlerin, 1604 yılındaki gelirlere göre 3.3 kat arttığı görülmektedir. Aynı şekilde giderlerde ise 2.8 kat artış meydana gelmiştir.

Tüketici fiyatları endeksine bakıldığında ise 1757 yılındaki gelir reel olarak 1604 yılına göre 1.8 kat artmıştır.

Açıkça görüldüğü üzere 1757 yılı itibariyle vakfın gelirleri nominal olarak reel karşısında daha fazla artış göstermiştir. Bu artışın gelir kaynaklarındaki üretim artışı veyahut enflasyonist bir artışla mı, yoksa yeni gelir kaynaklarının vakfa kazandırılmasıyla mı arttığını belirlemek güçtür. Bu güçlüğü aşmak amacıyla Tablo 8’de verilen 1629 ve 1757 yılı tarihli bilançolardaki asiyab (değirmen) ile çiftlik gelirleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 8: Asiyab ve Çiftlik Gelirleri Bağlamında Gelir Artışı Hesaplama

Yıllar	Nominal				Reel	
	Asiyab	Baz artış	Çiftlik	Baz artış	Tük Fiy. Endeks	Bilanço Endeksi
1629	4.500	1,0	427.700	1,0	4,4	1,0
1757	7.200	1,6	630.000	1,5	12,3	2,8

Kaynak: TSMA.d. 3742; Arslanboğa, a.g.e., s. 64.

Tablo 8’deki karşılaştırmaya göre nominal olarak asiyab geliri 1.6 kat artış sağlarken, çiftlik gelirlerinde ise 1.5 kat artış olmuştur. Reel olarak bakıldığında ise artışın 2.8 kat olması gerekmektedir. Nominal artış oranlarının, reel artış oranları karşısında yaklaşık olarak 1.7-1.8 kat geride kaldığı görülmektedir.

Tablo 7’de verilen toplam gelir-gider rakamlarında nominal artış, reel artışı geçmiştir. İki gelir kaleminin karşılaştırılmasında ise nominal rakamlar, reel rakamların gerisinde kalmıştır. Bu durum ise toplam gelirler içerisinde, bir yüzyılı aşan zaman süresince yeni gelir kaynaklarının eklendiğini ve bu durumun yekun meblağlardaki nominal ve reel artış oranlarına yansıdığını göstermektedir. Gelir kalemleri itibariyle durum ele alındığında ise, vakıf gelirlerinin reel artışların gerisinde kaldığı ve satın alım gücünün düştüğü görülmektedir.

SONUÇ

Vakıflar kuruldukları yerleri ekonomik ve sosyal olarak geliştirici en önemli yatırımlardır. Gazi Hüsrev Bey Vakfı’da kurulduğu tarihten itibaren Bosna’nın gelişiminde büyük bir öneme sahiptir. Vakıf, iktisadî mal varlıklarıyla -toprak, dükkan, hamam vd.- şehrin ekonomisine katkıda bulunurken, sosyal kurumlarıyla da bölgenin Türk İslam kültürü çerçevesinde şekillenmesinde yüzyıllar boyunca hizmet etmiştir. Ayakta kalan müesseseleriyle de günümüzde halen hizmet vermektedir.

Gazi Hüsrev Bey Vakfı’na ait incelenen muhasebe bilançolarının ortaya koyduğu veriler çerçevesinde vakıf bilançolarının fazlalık vermesi ve 1757 yılında hesaplanan üç yıllık bakiyenin vakfın bir yıllık geliri civarında olması, vakfın etkin bir şekilde yönetildiğini göstermektedir. Bununla birlikte gelirlerin artarak devamı, vakfın kuruluş amacı olan dinî ve sosyal faaliyetlerini rahat bir şekilde icra etmesine olanak sağladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA.TSMA.D. 6974)

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) 633.

Kitap ve Makaleler:

Arslanboğa Kadir, “Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın Hicrî 1034, 1035, 1036, 1037, 1038 / Milâdî 1624/25, 1625/26, 1626/27, 1627/28, 1628/29 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, *Turkish Studies*, v. 9/4, (2014), ss. 51-75.

Güler Ramize Derya, “Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi”, *Sakarya Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Okiç M. Tayyib, “Gazi Husrev Beğ Ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlâve Edilmesine Dair Bir Vesika”, *Necati Lugal Armağanı*, TTK, Ankara 1968, ss. 463-499.

Okiç M. Tayyib, “Husrav Beg, Gâzi”, *İslam Ansiklopedisi*, c. VI/I, (1977), ss. 601-5.

Okiç M. Tayyib, “Gazi Hüsrev Bey”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (1996), ss. 453-4.

Oruç Hatice, “Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları”, *Belleten*, c. LXXIII/ 268, (2009), ss. 645-70.

Öztürk Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Zlatar Behija, “XV. Ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, ss. 57-61.

EKLER

Ek 1: Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın H. 1165-1170 / M. 1752-1757 Yılları Arasındaki Muhasebe Bilançoları

	1165 / 1752	1166 / 1753	1167 / 1754	1168 / 1755	1169 / 1756	1170 / 1757
An-mahsûl-i çiftlik-i İdnoluka der-kazâ-i Yayçe	240.000	240.000	242.880	261.600	261.600	246.000
An-mahsûl-i çiftlik-i Kuzmadanya? ma'a Zağor der-kazâ-i Teşne	288.000	288.000	398.760	384.000	343.200	384.000
An-mahsûl-i icâre-i hammâm-ı çifte	120.240	127.200	127.200	132.240	132.240	160.800
An-mahsûl-i icâre-i han-ı atık	9.600	19.680	12.000	12.000	12.240	12.480
An-mahsûl-i icâre-i han-ı cedîd	96.000	100.800	122.400	122.400	115.200	120.000
An-mahsûl-i icâre-i han-ı imâret	33.600	29.280	28.800	29.280	22.320	18.480
An-mahsûl-i icâre-i Asiyâb	7.200	7.500	8.160	7.200	7.200	7.200
An-mahsûl-i icâre-i mehâzîn ve hücerât-ı vakf				4.800	32.320	31.390
An-mahsûl-i icâre-i dekâkîn ve mehâzîn	121.000	133.000	133.000	133.570	133.570	133.570
An-mahsûl-i mukâta'at-ı zemîn	6.130	6.130	6.130	6.130	6.130	6.130
An-mahsûl-i îrâd-ı müteferrika				2.880		
An-mahsûl-i icâre-i hücerât-ı cedîde	6.608	9.600				
An-mahsûl-i icâre-i hücerât-ı cedide						
An-mahsûl-i mahzen-i vakf-ı ... der-han-ı atık	3.360	5.080	4.800			
An-mahsûl-i gubâr kurşun der-imâret/vakf			16.384		68.760	17.120
An-mahsûl-i karye-i ...			27.160			
An-mahsûl-i			10.320			
An-mahsûl-i izdiyâd-ı vakf der-zimmet-i mültezimân-ı sâbikâ	200.811					605.018
El-îrâd Makbûz ve gayr-ı makbûz mahsûlât-ı vakf mezbûr sinîn-i selase sene 1165, 1166, 1167 / 1168, 1169, 1170		3.236.813			3.973.068	
Minhâ Mesârifat için ihrâcât berây-ı vezâif						
Berây-ı edâ-i vezâif-i mürtezika	232.200	232.200	234.360	243.360	244.440	245.520
Berây-ı edâ-i nâibe-i mürtezika	74.880	74.880	75.600	84.960	85.320	85.687
Berây-ı edâ-i bakıyye-i nâibe-i veresiyye-i medrese	21.600					

Berây-ı mesârif-i mevlid-i şerif	16.629	16.971	26.447		16.069	17.798
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i ... (tarihi okunamıyor)				13.019		
Berây-ı mesârif-i ziyâfet-i Vâli-i devletlu El-hâc Mehmed Paşa		13.022				
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i Câmi'-i Şerif	10.472	23.899	6.078			
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i medrese	20.250	5.826	1.840			
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hânkâh	7.719	5.548				15.576
Berây-ı mesârif-i teceddüd-i ebnâ-i hânkâh (müceddeden ba'de'l-ihrâk 1169)			411.225		245.130	
Berây-ı mesârif-i mekteb (müceddeden binâ-i mekteb der-harem-i şerif 1168) (mekteb ba'del-ihrâk 1169)				64.610	35.974	1.922
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hammâm-ı çifte	43.707	49.525	85.190	65.017	11.976	
Berây-ı mesârif-i hammâm-ı çifte						12.998
Berây-ı mesârif-i hân-ı atık hücerât ve bezzâzistân-ı kebîr				92.406	32.600	12.584
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı atık	6.114	10.098				
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı atık ma'a hücerât-ı cedîde			2.706			
Berây-ı mesârif-i mescid ma'a şâdirvân der-i hân-ı atık	16.080					
Berây-ı mesârif-i hücerât-ı cedîde	10.440					
Berây-ı mesârif-i hücerât-ı cedîde ma'a mehâzin-i cedîde		18.072				
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı cedîd	28.313			72.807	23.487	19.444
Berây-ı mesârif-i müceddid-i istabl ma'a ta'mîr-i hân-ı cedîd		140.720				
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı cedîde			7.170			
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı imâret	3.130	3.344	580	14.966		
Berây-ı mesârif-i hân-ı imâret					3.500	4.922
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i kurşun				41.262	94.608	109.528
Berây-ı mesârif-i müceddid-i çeşme der-kurb-ı ...	7.983					
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i hân-ı suyolu	39.406	26.394	34.876			

Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i suyolu				43.596	27.768	28.318
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i kenîfât	6.484					
Berây-ı mesârif-i kurşun ve ... bezzâzistân-ı kebîr	272.568					
Berây-ı mesârif-i ta'mîr-i Asiyâb (müceddeden binâ-i asiyâb ba'zî-ihrâk 1168)	1.578	3.162	2.200	18.038	1.868	1.864
Berây-ı istihlâs-ı hücreteyn der-hân-ı cedîd	42.000					
Berây-ı mesârif-i zeyt yağı	18.060	14.630	15.532	13.612	14.165	15.406
Berây-ı edâ-i deyn-i Mi'mâr sâbık zımmî Petre	7.920					
Berây-ı edâ-i mukâta'ât-ı ba'zî evkâf	1.880	1.880	1.880	1.880	1.880	1.880
Berây-ı mesârif-i temessükât-ı vakf ve senedât-ı vakf	16.020	17.640	7.290			
Berây-ı mesârif-i temessükât-ı vakf				12.100		47.400
Berây-ı mesârif-i müteferrikâ	22.554	11.713	18.516	32.604	32.748	14.340
Berây-ı mesârif-i müceddeden çeşme der-mahalle-i Ferhâd Bey				10.492		
Berây-ı mesârif-i türbe				8.718		
Berây-ı mesârif-i rikâb-ı hümâyûn der-sinîn-i selase-i sâbıkâ	28.800					
Berây-ı mesârif-i istihlâs-ı mehâzîn ve dekkâkintü'l-vakf				160.800		
Berây-ı mesârif-i kireç ma'a ...				21.581	20.659	6.133
Berây-ı husûs-ı mezkûr içün mübâşeriye	24.000					
Berây-ı mesârif-i rikâb-ı hümâyûn	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000
Berây-ı mesârif-i kalemiye-i muhâsebe	7.200					7.200
Berây-ı mesârif-i hâlâ mevcûd kiratisiye?			12.390			
Berây-ı kalemiyye-i muhâsebe-i ağa-i bâbü's-sa'âde			7.200			
Berây-ı imzâ-i muhâsebe			7.200			7.200
Cem'ân Yekûn mesârif-i der-sinîn-i mezkûre		2.631.795 [2.651.791]			2.937.680	
İhtitâm-ı Îrâd-ı mezkûr mesârif üzerine gâlib gelen işbu mahalde şerh virildi		605.018 [585.022]			1.035.388 [1.015.392]	

MEDIEVAL ARCHITECTURE IN OHRID AND PARADIGMS OF CREATION OF THE SACRED SPACES. A FEW OBSERVATIONS*

JASMINA S. CIRIC**

Abstract

Within the framework of Medieval Architecture on the Central Balkans, special position in architectural history and interpretative horizons belongs to the Ohrid region. It seems to be of major importance for the understanding of the creation of sacred spaces on the Balkans cross-cultural approach toward understanding of the symbolic structuring the medieval city itself.

With its fortress as focal point of the city, than sacral focuses starting from the cathedral church dedicated to St. Sophia, than churches of St. John Theologian (Kaneo) and Virgin Mary Perivleptos church, it is possible to discuss about creating of sacred spaces in Ohrid located on the sacred path of the observer. All together, on the sacred path from the Lower Gate to the Upper Gate, churches are positioned in specific sacred 'units' which bear specific symbolic contents for the observer. Whole symbolism of exteriority of the churches and interior contents, with disposition of the holy relics of St. Clement of Ohrid, contribute to the creation of specific vision of the city as iconic image in which is contained divine essence in the range of highly imbued symbolic structures. It is noteworthy that the role of beholder acquires significance, not only by walking within Medieval city of Ohrid as image of Heavenly Jerusalem but also visualizing the substance of the images within dynamically changing forms of both exterior and interior sacred space of the church.

Keywords: Ohrid, architecture, Celestial Jerusalem, Lower Gate, Upper Gate, St. Clement, paradigm

The significant phenomenon of sacred space stands for iconic in spatially context within medieval cities. On the territory of the Central Balkans particular position in the architectural history and interpretative horizons of the stratigraphy, archaeological layers and urban context belong to Ohrid as the center of autonomous Orthodox church under the tutelage of Patriarch of Constantinople, known as Archbishopric of Ohrid [fig. 1].¹

It seems to be of the major importance for understanding of creation of the sacred spaces on the Balkans so called cross cultural approach toward the symbolism of Medieval city itself. Ohrid was embedded earlier in the powerful traces of antique civilization,

---

* The article contains some of the results achieved in the projects: "Christian culture on the Balkans in Middle Ages: Byzantium, Serbs and Bulgars from 9th to 15th-century" (177015) and "Medieval Art in Serbia and its European context" (177036) financed by Ministry of Science and Education of Republic of Serbia.

** Research Associate, University of Belgrade, Faculty of Philosophy Institute for Art History
e-mail: jciric@f.bg.ac.rs

1 Curta, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press 2006, 392.

and later through the well known Ohrid Archbishopric with the vision of St.Cyril and St.Methodius, who lead the way for the Slavic civilization.²

Within the city in the 10th century the first pan Slavic Center for manuscripts was founded with the activity of St.Clement and St. Naum of Ohrid thus obtained the prestigious name of “Slavic Jerusalem“.³ That is in the focal point of this paper, the idea of creating of the paradigm of the city as vision of Heavenly Jerusalem.⁴

With every step taken in the city the cultural – historical monuments render the continuity of life: the Ancient Theater in the old part of the city,⁵ the epigraphic monuments built into later date edifices and the fortress walls, the basilicas with lavish mosaic floors from the Early Christian period (5th – 6th century), the medieval sacral monuments with exceptional fresco ensembles are representative specimens of the Byzantine art- the cathedral church of the Ohrid Archbishopric the St. Sophia (fig.2; 10th -14th centuries), the Holy Virgin Peribleptos (fig.3; 13th century), St.John the Theologian-Kaneo (fig.4; 13th-14th century), St.Nicholas Bolnički and the Holy Virgin Bolnička from the 14th century, the Small St.Clement (14th century), Sts. Constantine and Helen (14th century), the Small Holy Healers, the Great Holy Anargyres, St.Demetrius, the archeological compound at Plaošnik with Saint Clement’s restored church of St.Panteleimon (10th-15th centuries) and Samuel’s fortress⁶ that stands on the high west slope above the shore of Lake Ohrid all create a perfect architectural bond. Starting focal point of the city was Lower Gate (Dolna Porta) for beholder in his spiritual journey. The beholder finds himself within the image of the city as integral element along with various visual effects created

-
- 2 Fine, John Van Antwerp Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, 1994, passim; Ćirković, Sima, *The Serbs*, Blackwell Publishing, Malden 2004, 64-65; Kuzman, Pasko [et al.], *Ohrid: World Heritage Site*, Skopje 2009.
  - 3 Iliev, Ilija G. “The long Life of Saint Clement of Ochrid. A critical edition.” *Byzantinobulgarica* 9 (1995), 62-120; Kostova, Rosina. “St. Kliment of Ohrid and his monastery: some more archaeology of the written evidence.” In *Vizantiia, Balkanite, Evropa. Izsledvaniia v chest na prof. Vasilka Tăpkova-Zaimova*, edited by Agop Garabedian, Vasil Giuzelev, Elena Stateva et al, 593-605. Sofia: Institut d’études balkaniques, 2006; Miljković-Peppek, Petar. “New evidence on the tombs of Sts. Cyril, St. Clement and St. Naum.” *Macedonian Review* 25 (1995), no. 1, 5-29; Obolensky, Dimitri. “Theophylaktos of Ochrid and the authorship of the *Vita Clementis*.” In *Byzantion. Apheroma ston Andrea N Strato*, edited by Nia A. Stratos, vol. 2, 601-18. Athens: n(o) p(ublisher), 1986; Ugrinova-Skalovska, Radmila. “Clement of Ohrid and the founding of the Ohrid literary school.” *Macedonian Review* 16 (1986), 258-62.
  - 4 Selected bibliography: Baldovin, John F., *Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*, OCA 228, Roma 1987; Bompaire, Jean, *La ville de Constantinople vue a travers le Livre des Ceremonies*, in: *Jerusalem, Rome, Constantinople. L’image et le mythe de la ville au Moyen Age*, Colloque du Departement d’Etudes Medievales de l’universite de Paris-Sorbonne (Paris IV), Paris 1986, 235-246.; Erdeljan, J., *Appropriation of Constantinopolitan identity in the late Middle Ages: the case of Trnovo and Belgrade*, in: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies*, Vol. III, Abstracts of Communications, London 2006, 67-68; Eadem, *New Jerusalem in the Balkans, Translation of Sacred Space in the Local Context*, in: *Новые Иерусалимы. Перенесение сакральных пространств в христианской культуре*, ред.-сост. А. М. Лидов, Москва 2006, 105-107. Cf. also: Flusin, Bernard, *Construire une Nouvelle Jérusalem: Constantinople et les reliques*, in: *L’Orient dans l’histoire religieuse de l’Europe*, ed. par M. A. Amir-Moezzi et J. Scheid, Bruxelles 2000, 51-70.
  - 5 Kuzman, Pasko [et al.], *Ohrid: World Heritage Site*, Skopje 2009, 44-47.
  - 6 *Ibid*, 48-51, 54-60, 72-79, 80-85, 90-92, 94-97, 98-101, 102-114, 122-125.

by architecture forms and painting inside of the churches. Beholder participates in the creation of the spatial imagery already from the starting point, Lower Gate.⁷

With its fortress as highest focal point of the city, than cathedral church dedicated to St. Sophia, also churches of St. John Theologian (Kaneo) and Virgin Mary Perivleptos church, it is possible to discuss about creating of sacred spaces in Ohrid located on the sacred path of the observer. All together, on the sacred path from the Lower Gate to the Upper Gate, churches are positioned in specific sacred 'units' which bear specific symbolic contents for the observer.

The key role in formation of the identity of the city as New Constantinople or precisely said the City of the Living God, New Jerusalem is foundation of the church of Holy Wisdom St Sophia. The status of the main church is substantiated precisely its identity of Jerusalem. That became itself an archetype of the New Jerusalem in the Byzantine world, the program (and iconographic) solution of the church fits to the ritual spatial framework which it represents.⁸

Methods of translation Hierosolyma⁹ and the other points of Christian eikumene through appropriation of Constantinopolitan elements of sacred space,¹⁰ including the whole visual identity, iconographic and spatial solutions, are illustrated in the case of positioning of the churches within the city itself. Hierotopic devices and space paradigms are used in order to provide image of Ohrid as the city with Jerusalem mission on the Balkans. When the churches and monasteries built in the city are perceived as part of a network of sacred places built in the wider area during the late thirteenth to the end of the fourteenth century, it is possible to get a complete picture of the scheme of sacred topography of Ohrid.¹¹

Observed in its wholeness, the spatial disposition of the holy places in Ohrid and those around it as St. Naum, represents a diagram of concentric circles that spread out and gravitate toward the center of the city. Such a scheme is constructed by a spatial image of the ideal city and materialized, physical realization of the idea of centrality that underlies the idea of Jerusalem. Points of sacredness that weave the concentric circles is not only short but also expanding urban space capitals and mark the end point and limits the presence of holiness in it, as well as milestones that clearly define, parts of the presence of the divine.¹²

7 Grozdanov, Cvetan, *Macedonian National Treasures*, Nacionalna knjiga, Skopje 1989, 148.

8 Todić, Branislav, *Archbishop Leo – the creator of the iconographic fresco program in Saint Sophia in Ohrid*, Byzantine World in the Balkans, vol.1., eds. Bojana Krsmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoj Radić, Belgrade 2012, 119 - 136.

9 Erdeljan, Jelena, *New Jerusalems on the Balkans: Translation of the sacred space in the local contexts*, Translation of Sacred Space in the Local Context, in: *Новые Иерусалимы. Перенесение сакральных пространств в христианской культуре*, ред-сост. А. М. Лидов, Москва 2006, 105-107.

10 Erdeljan, Jelena, *Appropriation of Constantinopolitan identity in the late Middle Ages: the case of Trnovo and Belgrade*, in: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies*, Vol. III, Abstracts of Communications, London 2006, 67-68.

11 *Cultural Heritage in Southeast Europe: Macedonia (Former Yugoslav Republic of). Mission Report 14-23 November 2014*, UNESCO Paris 2015, 40 – 49.

12 Bompaire, Jean, *La ville de Constantinople = J. Bompaire, La ville de Constantinople vue a travers le Livre des Ceremonies*, in: *Jerusalem, Rome, Constantinople. L'image et le mythe de la ville au Moyen Age*, Colloque

Another characteristic example of the symbolism of Celestial Jerusalem and point of sacredness that played a immense role in the architecture of Late Byzantine world is the paradigm of the iconic façade, façade ornamented with numerous chess fields, zigzags, Tree of Life motives which were previously discussed as powerful symbols which additionally showed the substance, visible creation and powerful screening of the Ark of the Covenant.¹³ The reception of the Constantinopolitan model has a symbolic meaning too, which means that poses its place in long-accepted inclination of architectural iconography. Many exterior architectural features which are present at Ohrid monuments incline toward the idea of Jerusalem depicted in nonfigurative but highly incapsulated ornaments in symbolical sense, so called aniconic decoration.¹⁴ Almost all mentioned medieval churches in Ohrid share the idea of brickwork imagery at the apse as the most sacred part of the church. Just as in the miniatures of Cosmas Indicoplosteus [fig.5] beholder is able to see on the apse chess fields, especially in the upper structures of the churches.¹⁵ Attention is directed towards visuality¹⁶ and visual discourse of brickwork. On the first glance, it is easy to say that these apses contain developed *opus reticulatum* manner of placing the brick between mortar layers.¹⁷ This building technique also called diaper pattern¹⁸ is known from antiquity, especially from Roman architecture when stone or brick blocks were used and their square bases formed polychrome patterns.¹⁹ Previously was stated that *opus reticulatum* was present and extensively used in Byzantine architecture for more than five centuries but that in Palaeologan period was used "exclusively on discreet areas: under niches, in niches and in lunettes".²⁰ Visual

---

du Departement d'Etudes Medievales de l'universite de Paris-Sorbonne (Paris IV), Paris 1986, 235-246

- 13 Ćirić, Jasmina S., *Les emblèmes sur l'abside de l'église de Lesnovo*, Zograf 35 (2012), 189 – 197; Eadem, *Décryptage du mur : l'Arbre de Vie dans l'architecture byzantine tardive*, Collection of Works "Spaces of Memory: Art, Architecture and Heritage", ed. A. Kadijević, Faculty of Philosophy, Belgrade 2012, 19 – 31; Eadem, *Constantinopolitan concepts. Old symbols and New Interpretations: Facade ornaments at St. Sophia church in Ohrid, Zaum and Lesnovo*, Days of Justinian I (2014), 156 – 165; Eadem, *Brick by Brick: Textuality in the architecture during the Age of King Milutin*, International Scientific Conference "Byzantium and the world of Slavs", Thessaloniki 28 – 30th November 2013, Thessaloniki 2015, 206 – 215.
- 14 Problem of term 'aniconic' was discussed in: Brubaker, Leslie, *Aniconic decoration in the Christian World (6th- 12th century): East and West*, Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente, Spoleto 2004, 573-590. In the context of the exteriority facade cf.: Ćirić, Jasmina S., *The Art of Exterior Wall Decoration in Late Byzantine Architecture*, in Collection of Works: *Actual Problems of Theory and History of Art. Vol. 1. Collection of articles. Materials of the Conference of Young Specialists. St. Petersburg State University, December 1–5, 2010/ Ed. Svetlana Maltseva, Ekaterina Stanyukovich-Denisova*, 2011, 69 - [76]; Eadem, *Les emblèmes sur l'abside de l'église de Lesnovo*, 189 – 191.
- 15 *Tent of the Covenant: Cosmas Indicopleustès, Topographie Chrétienne, t. II*, ed. W. Wolska - Paris 1970, 54–57, 71, 89.
- 16 Peers, Glenn, *Sacred Shock: framing Visual Experience in Byzantium*, Pennsylvania University Press 2004, 124 – 125.
- 17 Horst Hallensleben, *Die Architekturgeschichtliche Stellung der Kirche Sv. Bogorodica Perivleptos (Sv. Kliment) in Ohrid*, 30.
- 18 Robert G. Ousterhout, *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Dumbarton Oaks, Washington 1987, 134.
- 19 Arthur H.S. Peter Megaw, *Byzantine reticulate revetments*, Charistērion eis Anastasion K. Orlandon, Athens 1966, 10 – 22, esp. 12. Usage of this opus was studied by Choisy, August *Le batir chez Romains vol. I*, Paris : Ducher, 1873 ; rééd.: Arnaldo Forni, 1969 et 1984 ; [repro. en fac-similé] Lormaye : J. Laget, 1999, PXLIV; Radivojević, Aleksandra, *Konstrukcije i tehnike građenja antičkog Rima*, Beograd 2004, 54-55.
- 20 Trkulja, Jelena, *Aesthetics and Symbolism of Late Byzantine Church Façades*, 1204-1453, Princeton

concealment of the mystery which happens in the altar and its exterioriation is but one dimension of a complex phenomenon in Byzantine architecture.²¹ The hymns associated with the feasts of the Virgin are depicted on the interior surfaces of the walls and all depictions emphasized the theme of Mary as the true temple.²² Equivalent liturgical messages are expressed with the ornaments in brickwork, often schematized and on the low level of preservice, but still possible to be transcribed and understood. The brickwork of this apse set up at the very end of 13th – century, belong to a period which witnessed a tremendous rise of ornamentation of the facades. Such ornaments fulfilled many functions although it was argued previously that at the Peribleptos apse present a highly complex programme about union with God through a hierarchy of visions. The path to God was through the frames of images.²³

The ornaments on three selected examples [St. Sophia, St. John Kaneo and Perivleptos church as three focal points – one at the beginning one in the middle and one near lower gate] are placed with meticulous attention: chess fields, meander, opus spicatum, Tree of Life motif²⁴ which appeared also in known Christian Topography Cosmas Indicopleustes depictions of Heavenly Jerusalem.²⁵ The same ornamentation used on the apses of Ohrid churches appear in decoration in the depiction of the entrance to the Tabernacle in other miniatures of Christian topography. The creator of these ornaments suggests the fundamental idea of all images perceived as mediating realms. The idea of Jerusalem, the boundary seems crucial and the wall is a sign of passage and transfiguration, dialectic interaction of the holy and most holy realms with the active participation of the beholder.²⁶

Spatial images, marked also with holy relics (in this case relics of St. Clement of Ohrid and the idea of translation of his relics from St. Clement to Perivlepta church),²⁷

University, 2004, 46.

- 21 Robert F. Taft, *The Byzantine rite: A Short History*, Liturgical Press, Collegeville Minnesota, 1991, 33, 34, 61, 74; Sharon E. J. Gerstel, *Beholding the Sacred Mysteries: Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle – London, University of Washington Press 1999; Eadem, *An alternative view of the late Byzantine sanctuary screen*, in: *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens*, East and West, ed. S.E.J. Gerstel, Dumbarton Oaks, Washington 2006, 134 - 161.
- 22 Jacqueline Lafontaine-Dosogne, *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'empire byzantin et en occident*, vol.1, Brussels 1964, 136–67.
- 23 Jules Gross, *La divinization du chrétien d'après les pères grecs, Paris 1938*; Ernst Kitzinger, *The Cult of Images in the age before Iconoclasm*, Harvard University Press, Harvard 1954, 137 – 140.
- 24 Ćirić, Jasmina S. *Décryptage du mur : l'Arbre de Vie dans l'architecture byzantine tardive*, Collection of Works “Spaces of Memory: Art, Architecture and Heritage”, ed. A. Kadjević, Faculty of Philosophy, Belgrade 2012, 19 – 31 (with bibliography).
- 25 *Tent of the Covenant: Cosmas Indicopleustes, Topographie Chrétienne, t. II*, ed. W. Wolska - Paris 1970, 54–57, 71, 89.
- 26 Ćirić, Jasmina S., “Open up, ancient doors, and let the King of Glory enter”. *Meaning of entrances in the Byzantine Architectural Setting: Preliminary Thoughts*, Byzantium and the heritage of Europe: Connecting the cultures, Proceedings of the 3rd International Symposium Days of Justinian I, Skopje, 30-31 October 2015, ed. Mitko B. Panov, Skopje (2016), 146- 151.
- 27 About the cult of St. Clement cf. Vojvodić, Dragam, *Presentations of St. Kliment of Ohrid in the wall painting od medieval Serbia*, Byzantine World in the Balkans, vol.1., eds. Bojana Krsmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoj Radić, Belgrade 2012, 145 – 168. About the translation of relics: *Plaošnik: vozobnovenata manastirska crkva na Sv. Kliment i Pantelejmon*, ed. Cvetan Grozdanov [et al.], Kaneo,

marked with specific contents of exterior architecture, requires a new notion of image paradigms. The introduction of this notion into contemporary art history and humanities in general, will allow us to acknowledge a number of phenomena, not only on the Balkans but Mediterranean which define several symbolic structures as concrete spatial pictorial motifs of Ohrid. It seems clear that beyond image paradigms our discussion will be opened for analyses of visual culture on the Balkans juxtaposed to Mediterranean in general.²⁸

BIBLIOGRAPHY

- Arthur H.S. - Peter Megaw, *Byzantine reticulate revetments*, Charistērion eis Anastasion K. Orlandon, Athens 1966, 10 – 22, esp. 12.
- Baldovin, John F., *Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*, OCA 228, Roma 1987;
- Bompaire, John, La ville de Constantinople vue a travers le Livre des Ceremonies, in: *Jerusalem, Rome, Constantinople. L'image et le mythe de la ville au Moyen Age*, Colloque du Departement d'Etudes Medievaes de l'universite de Paris-Sorbonne (Paris IV), Paris 1986, 235-246.
- Brubaker, Leslie, *Aniconic decoration in the Christian World (6th- 12th century): East and West*, Cristianità d'Occidente e cristianità d'Oriente, Spoleto 2004, 573-590.
- Choisy, August, *Le batir chez Romains vol. I*, Paris : Ducher, 1873 ; rééd.: Arnaldo Forni, 1969 et 1984 ; [repro. en fac-similé] Lormaye : J. Laget, 1999, PIXIV;
- Ćirić, Jasmina, “Open up, ancient doors, and let the King of Glory enter”. *Meaning of entrances in the Byzantine Architectural Setting: Preliminary Thoughts*, Byzantium and the heritage of Europe: Connecting the cultures, Proceedings of the 3rd International Symposium Days of Justinian I, Skopje, 30-31 October 2015, ed. Mitko B. Panov, Skopje (2016), 146- 151.
- Ćirić, Jasmina S., *Brick by Brick: Texturality in the architecture during the Age of King Milutin*, International Scientific Conference “Byzantium and the world of Slavs”, Thessaloniki 28 – 30th November 2013, Thessaloniki 2015, 206 – 215.
- Ćirić, Jasmina S., *Constantinopolitan concepts. Old symbols and New Interpretations: Facade ornaments at St. Sophia church in Ohrid, Zaum and Lesnovo*, Days of Justinian I (2014), 156 – 165.
- Ćirić, Jasmina S., *Décryptage du mur : l'Arbre de Vie dans l'architecture byzantine tardive*, Collection of Works “Spaces of Memory: Art, Architecture and Heritage”, ed. A. Kadijević, Faculty of Philosophy, Belgrade 2012, 19 – 31.
- Ćirić, Jasmina S., *Les emblèmes sur l'abside de l'église de Lesnovo*, Zograf 35 (2012), 189 – 197.
- Ćirić, Jasmina S., *The Art of Exterior Wall Decoration in Late Byzantine Architecture*, in Collection of Works: *Actual Problems of Theory and History of Art. Vol. 1. Collection of articles. Materials of the Conference of Young Specialists. St. Petersburg State University, December 1–5, 2010/ Ed. Svetlana Maltseva, Ekaterina Stanyukovich-Denisova, 2011, 69 - [76].*
- Ćirić, Jasmina S., *Décryptage du mur : l'Arbre de Vie dans l'architecture byzantine tardive*, Collection of Works “Spaces of Memory: Art, Architecture and Heritage”, ed. A. Kadijević, Faculty of Philosophy, Belgrade 2012, 19 – 31 (with bibliography).
- Ćirković, Sima, *The Serbs*, Blackwell Publishing, Malden 2004, 64-65; Kuzman, Pasko [et al.], *Ohrid: World Heritage Site*, Skopje 2009.

Ohrid 2003.

28 Erdeljan, Jelena, *The Mediterranean World and Beyond*, Novi Sad 2015 (with bibliography).

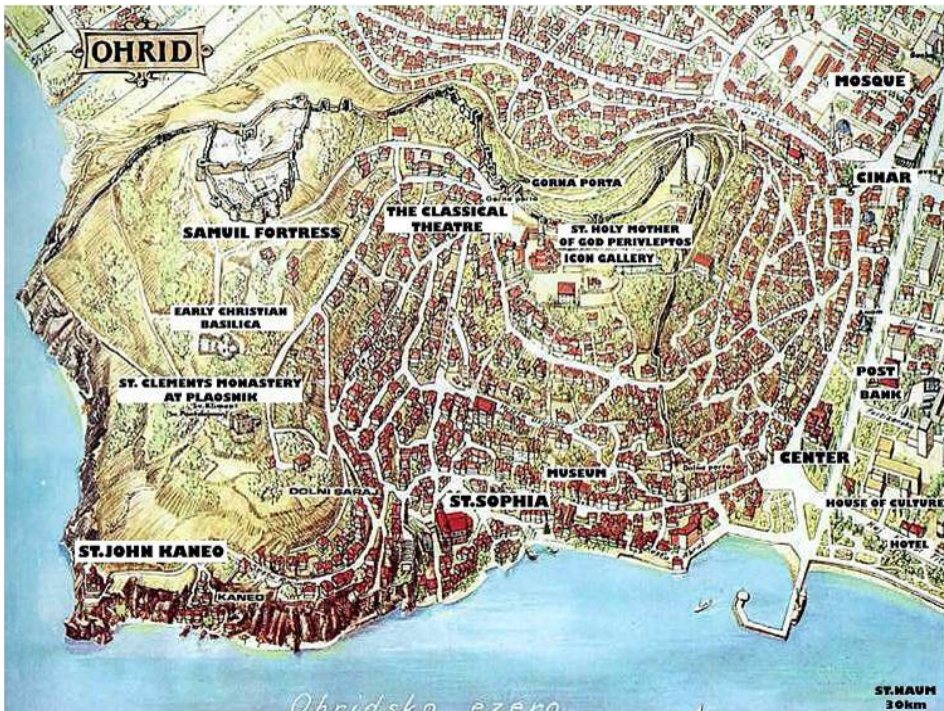

- Cultural Heritage in Southeast Europe: Macedonia (Former Yugoslav Republic of). Mission Report 14-23 November 2014*, UNESCO Paris 2015, 40 – 49.
- Curta, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press 2006.
- Erdeljan, Jelena, Appropriation of Constantinopolitan identity in the late Middle Ages: the case of Trnovo and Belgrade, in: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies*, Vol. III, Abstracts of Communications, London 2006, 67-68.
- Erdeljan, Jelena, New Jerusalems in the Balkans, Translation of Sacred Space in the Local Context, in: *Новые Иерусалимы. Перенесение сакральных пространств в христианской культуре*, ред-сост. А. М. Лидов, Москва 2006, 105-107.
- Erdeljan, Jelena, *The Mediterranean World and Beyond*, Novi Sad 2015.
- Fine, John Van Antwerp Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, 1994.
- Flusin, Bernard, Construire une Nouvelle Jérusalem: Constantinople et les reliques, in: *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe*, ed. par M. A. Amir-Moezzi et J. Scheid, Bruxelles 2000, 51-70;
- Gerstel, Sharon, *Beholding the Sacred Mysteries: Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle – London, University of Washington Press 1999; Eadem, *An alternative view of the late Byzantine sanctuary screen*, in: *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens*, East and West, ed. S.E.J.Gerstel, Dumbarton Oaks, Washington 2006, 134 - 161.
- Grozdanov, Cvetan, *Macedonian National Treasures*, Nacionalna knjiga, Skopje 1989, 148.
- Horst Hallensleben, *Die Architekturgeschichtliche Stellung der Kirche Sv. Bogorodica Perivleptos (Sv. Kliment) in Ohrid*, 30.
- Iliev, Ilia G. "The long Life of Saint Clement of Ochrid. A critical edition." *Byzantinobulgarica* 9 (1995), 62-120;
- Jules Gross, *La divinization du chrétien d'après les pères grecs, Paris 1938*; Ernst Kitzinger, *The Cult of Images in the age before Iconoclasm*, Harvard University Press, Harvard 1954, 137 – 140.
- Kostova, Rosina. "St. Kliment of Ohrid and his monastery: some more archaeology of the written evidence." In *Vizantiia, Balkanite, Evropa. Izsledvaniia v chest na prof. Vasilka Tăpkova-Zaimova*, edited by Agop Garabedian, Vasil Giuzelev, Elena Stateva et al, 593-605.
- Kuzman, Pasko [et al.], *Ohrid: World Heritage Site*, Skopje 2009, 44-47.
- Lafontaine-Dosogne, Jacqueline, *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'empire byzantin et en occident*, vol.1, Brussels 1964.
- Лидов, Алексей. М., Новые Иерусалимы. Создание образов Святой Земли как основа христианской культуры, in: *Новые Иерусалимы. Перенесение сакральных пространств в христианской культуре*, ред-сост. А. М. Лидов, Москва 2006, 13-14.
- Miljković-Peppek, Petar. "New evidence on the tombs of Sts. Cyril, St. Clement and St. Naum." *Macedonian Review* 25 (1995), no. 1, 5-29.
- Obolensky, Dimitri, "Theophylaktos of Ochrid and the authorship of the *Vita Clementis*." In *Byzantium. Apheroma ston Andrea N Strato*, edited by Nia A. Stratos, vol. 2, 601-18. Athens: n(o) p(ublisher), 1986;
- Ousterhout, Robert G., *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Dumbarton Oaks, Washington 1987, 134.
- Ousterhout, Robert, Jerusalem and Constantinople, Sacred Geographies and Holy Cities, in: *Иеротопия, исследование сакральных пространств*, 98-116.
- Peers, Glenn, *Sacred Shock: framing Visual Experience in Byzantium*, Pennsylvania University Press 2004, 124 – 125.

- Plaošnik: vobnovenata manastirska crkva na Sv. Kliment i Pantelejmon*, ed. Cvetan Grozdanov [et al.], Kaneo, Ohrid 2003.
- Radivojević, Aleksandra, *Konstrukcije i tehnike građenja antičkog Rima*, Beograd 2004.
- Taft, Robert, *The Byzantine rite: A Short History*, Liturgical Press, Collegeville Minnesota, 1991, 33, 34, 61, 74;
- Tent of the Covenant: Cosmas Indicopleustès, Topographie Chrétienne, t. II*, ed. W. Wolska - Paris 1970, 54–57, 71, 89.
- Todić, Branislav, *Archbishop Leo – the creator of the iconographic fresco program in Saint Sophia in Ohrid*, *Byzantine World in the Balkans*, vol.1., eds. Bojana Krsmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoj Radić, Belgrade 2012, 119 - 136.
- Trkulja, Jelena, *Aesthetics and Symbolism of Late Byzantine Church Façades, 1204-1453*, Princeton University, 2004.
- Ugrinova-Skalovska, Radmila. "Clement of Ohrid and the founding of the Ohrid literary school." *Macedonian Review* 16 (1986), 258-62.
- Vojvodić, Dragan, *Presentations of St. Kliment of Ohrid in the wall painting od medieval Serbia*, *Byzantine World in the Balkans*, vol.1., eds. Bojana Krsmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoj Radić, Belgrade 2012, 145 – 168.

LIST OF FIGURES

Fig.1. Map of Ohrid with marked positions of the churches

Fig.2. St. Sophia church in Ohrid, photo: Jasmina S. Ciric

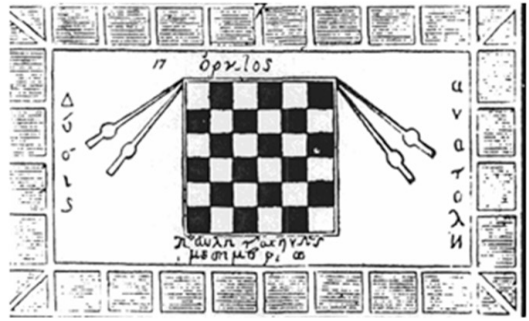
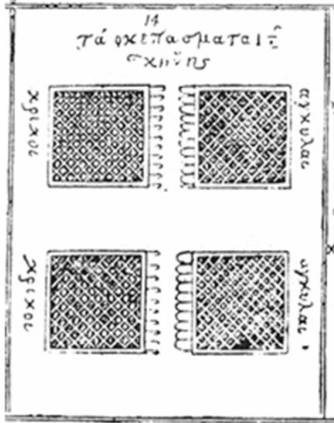
Fig.3. Virgin Perivleptos church in Ohrid, photo: Jasmina S. Ciric

Fig.4. St. John Theologan church – Kaneo in Ohrid, photo: Jasmina S. Ciric

Fig.5. Chess fields, ornament on the apse of Perivleptos church and its comparisons with presentation of the Arc of the Covenant in miniatures of Cosmas Indicoplosteus, photo collage: Jasmina S. Ciric

KADIASKER RUZNAMÇELERİNİN BALKAN TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

ERCAN ALAN*

Özet

Kadıasker ruznamçeleri; Anadolu ve Rumeli diye iki kısma ayrılan kadıaskerlik dairelerinde, atanma yetkisi kadıaskerlerin elinde olan kadı ve müderrislerin tayin kayıtlarının tutuldukları arşiv belgeleridir. Rumeli kadıaskerliği ruznamçelerinden elde edilen bilgiler ışığında Rumeli'deki kazaların teşkili, statüsü, bu statüdeki değişiklikler, kazaların dönemler arasındaki sayısal değişimi, kadılık kurumu, Rumeli coğrafyasında görev yapan kadıların kısa grup biyografisi, kadıların görevlendirme biçimleri ve bunun kazaların statüsü üzerindeki etkisi anlaşılabilir. Bundan başka Rumeli coğrafyasındaki medreseler, bunların statüsü ve burada görev yapan müderrisler ile tabi oldukları sistem de bu defterlerden ayrıntıları ile takip edilebilir. Burada; bu bilgilerden hareketle, Rumeli kadıaskerliği ruznamçelerinin Balkan tarihi açısından taşıdığı değer ve Balkanlar'ın Osmanlı düzeni içindeki yerini anlama açısından bu defterlerin değeri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Kadıasker Ruznamçesi, Kaza, Medrese, Müderris, Rumeli.

The Importance of Kadıasker Ruznamçes for the Balkan History

Abstract

Kadıasker ruznamce registers are kept in the offices of kadıasker which is divided into two parts as Anatolia and Rumelia. Kadıasker ruznamce registers are archival records in which appointment records of kadı and muderrises (professors) within the responsibility of kadıaskers. In the light of the information obtained from ruznamce registers of kadıasker of Rumelia formation of towns (kaza) in Rumelia, their status, changes in this status, numerical changes of the towns between periods, institution of judgeship, short biographies of the kadıs who worked in Rumelia, the kadıs' assignment types and their impacts on the status of the towns can be understood. Furthermore the madrasas in the region of Rumelia, their status and professors who work in these madrasas and their system can be followed with details from these registers. Here; considering this information, importance of Rumelia kadıasker registers in terms of Balkan history and the value of these registers in terms of understanding place of Balkan in the order of Ottoman Empire will be examined.

Keywords: Kadı, Madrasa, Muderris (Professor), Rumelia, Ruznamce Register, Town.

---

* Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alanercan@gmail.com

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadıaskerlik Kurumu ve Kadıasker Ruznamçe Defterleri

Kadıasker; Osmanlı İmparatorluğu'nda, Divan-ı Hümayun'da ilmiye sınıfının temsilcisi olup, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu olan kişidir. Osmanlı Devleti'ne, önceki İslam devletlerinde askerler arasındaki davalara bakan ve kaynaklarda *kâdî-i asker* veya *kâdîlâsâkir*, *kâdîlcünd*, *kâdîleşker* olarak da geçen ordu kadısından mülhem olarak tevarüs eden kadıaskerlik kurumu, Osmanlı kaynaklarında “kadıasker” “kazasker” ya da bazen de “sadreyn efendiler, sadr-ı Rumeli, sadr-ı Anadolu” tabirleriyle de anılır. Bu durum; kendilerinin hem divanın bir üyesi olmalarıyla hem de görev yerleriyle ilgilidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, Orhan Gazi ya da I. Murat döneminin başında kurulan kadıaskerlik müessesesi, asıl karakterini Fatih döneminin sonlarına doğru kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde kadıaskerlik Anadolu ve Rumeli olarak iki kısma ayrılmış ve Rumeli kadıaskerliği kıdem olarak Anadolu kadıaskerliğinin önüne geçirilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında yeni fethedilen topraklarda üçüncü bir kadıaskerlik olarak Arap ve Acem kadıaskerliği kurulduysa da kısa süre sonra kapatılarak burası Anadolu kadıaskerliği yetki alanına verilmiştir.

İdari ve adli çok fazla görevi olan kadıaskerlerin en önemli vazifesi ise; “mevleviyet” olarak adlandırılan üst düzey kadılık ve müderrisliklerin dışındaki imparatorluğun dört bir köşesine dağılmış medreselere müderrislerin ve yine imparatorluğun adlî ve idarî teşkilatının esas birimi olan kadılıklara kadıların tayin, terfi, azil, yer değiştirme gibi özlük işlemlerinin yapılması ve ilmiye sınıfının temel şartlarından biri olan mülazemet sisteminin uygulanmasıdır. İmparatorluğun geniş coğrafyası göz önüne alınırsa, kadıaskerlerin sorumlu olduğu kişi sayısının oldukça yüksek olduğu görülür. İşlerin daha hızlı ve kolay yapılabilmesi amacıyla kadıaskerlik makamı ikiye bölünmüştür. Rumeli kadıaskerliği, birinci kadıasker sıfatıyla, imparatorluğun Avrupa coğrafyasındaki bütün toprakları, Ege ve Akdeniz adaları ile Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerdeki ilmiye mensuplarından sorumlu iken Anadolu kadıaskerliği bütün Anadolu, Arap Yarımadası ve Mısır'dakilerden sorumludur.¹

Kadıasker ruznamçesi ise; Farsça gün manasına gelen “rûz” ve mektup ya da yazılı kağıt manasına gelen “nâme” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ve kadıaskerlerin günlük şeklinde kayıtları tuttukları defterlere verilen addır. Kaynaklarda “rûznâme” ya da küçük ebatlı oldukları için, sonuna Farsça küçültme eki eklenme suretiyle “rûznâmçe” olarak geçen bu defterler genel olarak 2'ye ayrılır. İlki “mülâzım” denen ve medreseden mezun olduktan sonra intisap ettiği hocasının işareti üzerine ilmiye mesleğine girmeye hak kazanan kişilerin kaydedildikleri defterler; ikincisi ise kadı ve müderrislerin tayin kayıtlarını içeren tayin ruznamçeleridir. Bu *rûznâmçelerin* ilk örneği XVI. yüzyılın ortalarına ait olup, zamanla gelişerek düzenli bir hal almıştır. Bugün 377'si İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi'nde (Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi) ve 51'i de Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere toplam 428 adet ruznamçe günümüze ulaşmıştır. Bunlardan 261'i Rumeli ve 167'si Anadolu kadıaskerliğine aittir.²

1 Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakcioğlu, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008, s. 133, Abdurrahmân Abdî Paşa, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi*, Haz. H. Ahmet Arslantürk, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 62.

2 Cahit Baltacı, “Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti” *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4, sy.1, (1979), s. 55-100, İsmail Erünsal, “Nuriösmâniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazâsker Rûz-

Kadıaskerler, ilmiye sınıfının sorumluluk alanları içerisindeki mensuplarının işlerini düzenlerken, uygun gördükleri atamaları, divan günlerinde padişaha arz ederler ve onay beklerlerdi. XVI. yüzyılın sonuna kadar haftada dört gün arza girerlerken, bu tarihten sonra haftada genellikle Pazar ve Salı günlerinden birinde arzlarını sunmuşlardır.

Kazaskerin arzıyla birlikte padişahın onayı alındıktan sonra bu arz kayıtlarının sonuna tayin prosedürünü gösteren "... paye-i serir-i a'laya arz olundukda sadaka buyuruldu" şeklindeki arzı formüle eden kalıplaşmış ifadeler eklenerek kadıasker dairesinde ruznamçeye kaydedilirlerdi. Böylece ilmiye mesleği için büyük öneme haiz ve ilmiye sınıfının kütüğü olarak adlandırılabilir olan ruznamçe defterleri oluşurdu. Bu defterlerden, özellikle atama kayıtlarının yer aldığı ruznamçeler taşıdıkları önem sebebiyle sefere de götürülebilirdi. Çünkü kadıaskerler savaş zamanlarında sefere iştirak ederler ve bu esnada divan kurarak atama işlemlerini yürütürlerdi. Atamaların geçerli olması için muhakkak ruznamçeye kaydedilmeleri gerekmektedir. 1011 (1602-1603) yılında çıkarılan fermanla atamaların ruznamçeye kaydedilmeden kadıların göreve başlamamaları istenmekteydi.³ XVII. yüzyılda çıkarılan ilmiye mesleği ile alakalı fermanlarda da, özellikle mülazemetle alakalı olarak, defter tutmanın ve deftere kaydetmenin önemi vurgulanmaktaydı.⁴ Öyle ki ruznamçede kaydı olmayan kadıların görevlerine son verilir.

Burada Rumeli kadıaskerliğine ait tayin ruznamçeleri incelenerek bunların Balkan tarihi açısından önemi ve değeri değerlendirilecektir.

Kaza Teşkilatı ve Kadılık Müessesesi

Arapça'dan Türkçe'ye geçen "kazâ" kelimesi, masdar olarak "sona erdirmek" anlamı etrafında toplanabilecek şekilde "hüküm vermek, ihtiyacı gidermek; borcu veya ibadeti ifa etmek; bildirmek, tamamlamak, ilişki kesmek; öldürmek", isim olarak ise "hüküm, yargı kararı, yargı görevi, yargı gücü; kader, edâ; ölüm" gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.⁵ Kaza, fıkıh diliyle, "husemânın davasını fasl etmek" diye tabir edilen dava ve hukuk işlerini ifade eder. Osmanlılar'da kadılar, padişahın uhdesinde bulunan kaza yetkisini (yargılama, hüküm verme) kullanmak üzere tayin edilen vekillerdir.

Osmanlı kaza sisteminin merkezinde geniş yetkilerle donatılmış kadı yer alır. Kadının tayin edildiği coğrafi bölgeyi ifade eden kaza kelimesi aynı zamanda idarî bir birimin adı

nâmçeleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c.4, sy. 3, İstanbul (1980), s. 20, Aynı yazar, "Kazasker Ruznamçeleri ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Bazı Ruznamçeler", *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 405. Bilgin Aydın ve Diğerleri, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 39-59. Kataloğlarda Anadolu kadıaskerliğine ait ilk ruznamçenin 1076 (1665) tarihine ait olduğu yazıyorsa da, Rumeli kadıaskerliği ruznamçeleri içine kaydedilmiş İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA) 215/38 numaralı ve 1073-1076 (1662-1665) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden defter Anadolu kadıaskerliğine aittir. Bu yönüyle, Anadolu kadıaskerliğine ait ilk ruznamçe olma özelliğine sahiptir. Bundan başka aynı arşivde 225/48 numarası ile Rumeli kadıaskerliği ruznamçeleri listesine kayıtlı olan ve 1092 -1094 (1681-1683) tarihli kayıtları ihtiva eden defter de Anadolu kadıaskerliği ruznamçesidir. Yine XVII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli tevcihatının karışık yapıldığı defterler de mevcuttur. Meşihat Arşivi'ndeki 220/43 ve 228/51 numaralı iki defter bu şekildeki kayıtları ihtiva etmektedir.

3 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, s. 226.

4 Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçesi (RKR), Yeni Kayıt: 4569/6 Eski Kayıt: 5193/6, Vr. 1b ve MA, 190/13, s. 67-69.

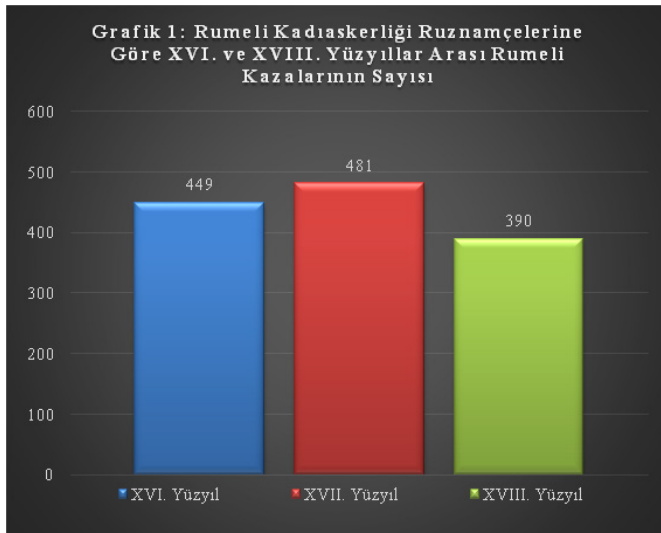
5 Fahrettin Atar, "Kaza", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 113-114.

da olmuştur. Kadıların emrine, tayin edildikleri bölgenin genişliğine veya iş yoğunluğuna bağlı olarak “nâib” denen kadı yardımcılarını tayin edebiliirdi. Yargılama sürecinde kassam, şühûdü’l-hâl, kâtip, muhızır gibi mahkeme görevlileri de kadıların yardımcılarınıydılar.

Kadıasker ruznamçelerinden, ilk olarak kazalar ve buraya tayin olunan kadıların kim oldukları hakkında bilgi elde edilebilir. Ancak; Osmanlı kaza teşkilatı ve kadılık kurumu hakkında en derli toplu bilgi veren kaynaklar kadıasker ruznamçeleri olmalarına rağmen bu defter serisinin Rumeli kısmına ait ilk kayıtlar 989 (1581) tarihinde başlamaktadır. Bu tarihten önce Rumeli kazalarına ilişkin belge az olduğu için ruznamçeler öncesi, Rumeli kazalarına ilişkin bilgilerimiz oldukça azdır. Sadece birkaç kaynakta Rumeli kazalarına ilişkin bilgi vardır. İlki; Ömer Lütfü Barkan’ın XV. yüzyılın sonuna ait cizye defterlerinden elde ettiği bilgilerden derlenmiştir. Buna göre Rumeli’de cizye tahsil edilen 275 adet yerleşim birimi mevcuttur.⁶ 1522 tarihli bir belgeye göre ise Rumeli’de 169 adet kaza mevcuttur.⁷ Aynı tarihli bir başka belgeye göre ise bu sayı 172’dir.⁸

Rumeli kadıaskerliği ruznamçelerine göre ise; XVI. yüzyılın sonunda Rumeli’deki kaza sayısı 449’dur.⁹ XVII. yüzyılın son çeyreğine doğru bu rakam 481’e yükselmiştir.¹⁰ XVII. yüzyılın sonunda yaşana uzun savaşlar ve toprak kayıpları ve ardından XVIII. yüzyılın başındaki toprak kayıpları ile birlikte bu sayı 390’a düşmüştür.¹¹ Aşağıdaki grafik bunu göstermektedir.

6 Bu sayı Ömer Lütfü Barkan’ın, “894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, c. 1, sy. 1, Ankara, (1964)’ten derlenmiştir.

7 Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, sy. 1, Elazığ, (2002), s. 268-271.

8 TSMA, d. 699.

9 Yasemin Beyazıt’ın, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014, s. 183-188.

10 Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 54.

11 Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 57.

Kaza sayısındaki yüzyıllara göre değişimi etkileyen temel faktör, fetih veya toprak kaybı olmakla beraber; *ilhak* ve *ifrazlar* da bu durumu etkilemekteydi. Bir kaza, nahiye ya da köyün yakınındaki başka bir kazaya bağlanması *ilhak*; büyük bir kazanın içerisinde bir bölgenin çıkarılarak yeni bir kaza ihdas edilmesi de *ifraz* olarak adlandırılmaktaydı. İfraz ve ilhak uygulamalarına en eski ruznamçelerden itibaren rastlamaktayız. Burada ilhak uygulamasında temel sebebin kadıların gelirini artırmak; ifraz da ise kadı adaylarına yeni görev alanları açmak olduğu görülmektedir.

Ruznamçelerden tespit edilebilen bir diğer husus ise; kadıların görevlendirilme biçimidir. Kadıların görevlendirilme biçimleri de doğrudan kazanın statüsünü oluşturduğu için bu durum aynı zamanda kazanın da özelliği olmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren kazalar, kadınlara tek bir şekilde değil de değişik tabirler altında tevcih edilmekteydi. Normal kaza tevcihinin yanında, ki bu kazalar bazen “mansıb” olarak anılmaktadır, arpalık, maaş, maişet, tebid ve tekaüd gibi tabirler altında kazaların kadınlara tevcih edildiği görülmektedir.¹²

Ruznamçelerden takip edebildiğimiz bir diğer önemli konu da, kadıların aldıkları yevmiyeler ve bunun zaman içindeki değişimidir. Kadılar maaş şeklinde bir muayyen gelire sahip olmayıp yaptığı işlerden aldıkları harç ve ücretlerle geçinirdi. Kazalar, her kademedeki vazife için belirlenmiş sabit bir günlük ücrete göre sınıflandırılmıştı. Kadıların bu günlük ücreti ruznamçelerde “yevmi” ya da “yevmiye” şeklinde ifade edilmektedir. Kanuni döneminde hazırlanan Celalzade Kanunnamesi’nde “Bir kadılık hâsılı her bin hânede on akçe mahsul olunup anun üzerine hâsıl bağlanır.”¹³ ifadesi ile kadılık gelirlerinin tahmini bir değer üzerinden itibari olarak hesaplandığını göstermektedir. Kazanın büyüklüğüne göre kadının alacağı yevmiye miktarı değişmekteydi. XVI. yüzyıl ruznamçelerine göre Rumeli kazaları; 25, 30, 35, 40, 45, 50, 60, 70, 80, 100, 130, 150, 200, 300 akçelik yevmiyeler ile olmak üzere 14 farklı düzeyde belirlenmiştir.¹⁴ XVII. yüzyılda ise Rumeli kazalarının, küçükten büyüğe doğru 25, 30, 35, 40, 45, 50, 60, 70, 80, 100, 110, 130, 150, 200, 300, 400 ve 499 akçe olmak üzere kadılıkların 17 farklı yevmiye ile tevcih edildiklerini tespit etmekteyiz.¹⁵ Ancak buradaki 110, 400 ve 499 akçelik yevmiyeler sadece bir tane olup istisna teşkil etmektedirler. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise 150, 200, 300, 400 ve 499 akçelik yevmiyeler şeklinde sıralanmaktadır.¹⁶

Rumeli kazalarına ilişkin ruznamçelerden tespit edebileceğimiz son husus ise, yevmiyelere paralel olarak, kazalara verilen rütbelerdir. Her ne kadar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli kazalarının rütbelerine ilişkin ilk düzenlemeler yapılmış olsa da, bu yüzyılın sonundaki Rumeli kadiaskerliği ruznamçeleri günümüze ulaştırdığı için yapılan

12 Bu tabirlerin ayrıntıları hakkında bkz., Alan, a.g.t., s. 82-104, Kuru, a.g.t., s. 80-94.

13 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VII, s. 250. Akgündüz, burada “her bin haneden” kısmını yanlışlıkla “her bir haneden” şeklinde okumuştur. Ancak eserin 279. Sayfasında verilen Osmanlıca orijinalinde bu ifadenin “bin” olduğu görülmektedir.

14 Beyazıt, a.g.e., s. 171-188.

15 Alan, a.g.t., s. 139.

16 Rumeli kazalarının XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortasına kadarki yevmiye değişimi için bkz., Kuru, a.g.t., s. 234-258.

bu düzenlemelerin kayıtlara nasıl yansıdığı tespit edilememektedir.¹⁷ Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren Rumeli kazalarına, yevmiye miktarlarına göre, rütbelerin verildiğini görmekteyiz.¹⁸ Rütbe uygulaması sayesinde kazanın statüsü, büyüklüğü ve buraya atanacak kadının meslek içindeki niteliği de tespit edilmiş olmaktadır.

Kadıasker Ruznamçelerine Göre Rumeli’de Medreseler ve Müderrisler

Kadıasker ruznamçelerinde Balkan tarihi için önemli bir diğer husus da; Osmanlı eğitim sisteminin temeli olan medreselerin ve burada görev yapan müderrislerin kayıtlarını da içermesidir. Hangi kazada hangi medresenin bulunduğunu, burada görev yapan müderrisin kim olduğunu, yevmiyesini ve varsa önceki görev yerini, müderrislerin meslekteki kariyerini, medreselerin Rumeli coğrafyasındaki dağılımını ve zaman içindeki değişimlerini bu kaynaklardan izlemek mümkündür. Ancak dikkat edilmesi gereken husus; bu kaynaklarda sadece atanma yetkisi kadıaskerin elinde olan medreselere müderrislerin tayininin yer almasıdır. XVI. yüzyıl ruznamçelerine göre bu medreseler en düşük 20 akçe yevmiyeli medreselerden başlayarak sırasıyla 25, 30, 40, 50, 60 ve 70 akçelik yevmiyeli medreselere kadar sıralanmaktadır. Ancak 70 akçelik medrese kaydı sadece bir tanedir.¹⁹ Yine bu dönemde çoğu İstanbul ve Edirne’de olmak üzere, Rumeli kadıaskerliğine bağlı 239 adet medrese tespit edilmiştir.²⁰

Ruznamçelerin Eksik Yönleri

Hem ilmiye hem de taşra teşkilatı için çok önemli bilgileri ihtiva eden ruznamçelerin eksik tarafları da vardır. İlk olarak, ruznamçeler günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Rumeli kadıaskerliğine ilişkin ilk defter; XVI. yüzyılın son çeyreğine aittir. Anadolu kadıaskerliği ruznamçelerine ait ilk örnek ise XVII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Ayrıca defter serileri arasında, XVIII. yüzyıla gelene kadar, ciddi boşluklar vardır. Özellikle XVII. yüzyılın son çeyreğine ait Rumeli kadıaskerliği ruznamçeleri bir yangında yok olduğu için günümüze ulaşmamıştır.²¹ Ayrıca birçok defterin bazı sayfaları zarar gördüğü ya da tamamen koptuğu için kullanılmaz haldedir.

Ruznamçelerin eksik bıraktığı bir diğer husus ise, kazaların sadece isimlerinin ve buraya atanmış kadıların kim olduklarının belirtilerek; kazaların kesin sınırlarının çizilmemesidir. Bu nedenle bir kazaya bağlı nahiy ve köylerin isimlerini ruznamçelerden tespit etmek mümkün değildir. Sadece bir köy ya da nahiyenin hangi kazaya bağlı olduğu hakkında kadılar arasında meydana gelebilecek bir anlaşmazlık durumunda mevzu bahis olan yerin hangi kazaya bağlı olduğu belirtilmektedir. Böyle bir durumda ise “defter-i hakanî” ya da “defter-i sultanî” denen defterlere bakılıp karar verilir. Mesela 1 Şaban 1047 (19.12.1637) tarihli bir kayda göre daha önceleri Cısr-i Ergene kazasına bağlı olan Hediye isimli köyün, Hayrabolu kazasına bağlanması üzerine, köy ahalisi şikayetçi

17 XVII. yüzyıl Rumeli kazalarının rütbelerine ilişkin bkz., M. Kemal Özergin, “Rumeli Kadılikları’nda 1078 Düzenlemesi.” *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK, Ankara 1998, s. 251-309 ve Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVII. Yüzyılın Sonunda Rumeli’de Kadılık Rütbeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, sy. 44, (Haziran 2016), s. 337-366.

18 Kuru, a.g.t., s. 56-80.

19 Beyazıt, a.g.e., s. 221-222.

20 Bu sayı Beyazıt’ın *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* isimli eserinin s. 285-292’deki verilerden derlenerek oluşturulmuştur.

21 MA, RKR, 253/76, s. 3.

olmuşlar ve yapılan tetkik sonucu “defter-i hakanî” ayıtları icabı tekrar Cisir-i Ergene’ye bağlanmıştır.²²

Yine kadıasker ruznamçelerinde sadece atanma yetkisi Rumeli kadıaskerliğinin uhdesinde olan kadı ve müderris kayıtları yer almaktadır. Bu nedenle “mevleviyet” denilen üst derecedeki kazaların kayıtları bu defterde yer almaz. Bu derecedeki kazalara yapılan tayinler için ruus defterlerine ve sonraki dönemler için tarik defterlerine bakmak gerekir.

SONUÇ

Rumeli kadıaskerliği ruznamçeleri XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp 1894 yılına kadar gelmektedir. Bu defterler; yaklaşık üç buçuk asır boyunca, Osmanlı İmparatorluğu’nun Rumeli diye adlandırılan Avrupa kıtasındaki topraklarında nasıl bir örgütlenme kurduğunu anlamamız noktasında en önemli kaynaklardır. Özellikle kaza tiye tabir edilen idari birimin kuruluşu, zaman içinde geçirdiği değişim, burada görev yapan kadıların kimliği, tabi oldukları sistem ve bu sistemin zaman içindeki evrimi ayrıntıları ile bu kaynaklardan takip edilebilmektedir. Kaza teşkilatı ve kadılık müessesesi kadar detaylı bilgiler içermese de, Rumeli coğrafyasındaki medreseler ve burada görev alan müderrisler hakkında da en önemli kaynak yine ruznamçelerdir. Ancak bütün olumu özelliklerine rağmen, ruznamçelerin de eksik yönleri vardır. Bu yüzden bu kaynaklar değerlendirilirken bahsi geçen eksiklikleri unutulmamalı ve en önemlisi de döneminin diğer kaynakları ile mukayeseli olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları, Yayımlanmış Belgeler ve Kaynak Eserler

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA)

MA, Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri, No: 190/13, 203/26, 253/76.

Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK)

Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçesi, Yeni Kayıt: 4569/6, Eski Kayıt: 5193/6.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defter No: 699

Abdurrahmân Abdî Paşa, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi*, Haz. H. Ahmet Arslantürk, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII ve VIII, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Barkan, Ömer Lütfü, “894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, c. 1, sy. 1, (1964).

Çakar, Enver, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, sy. 1, (2002), s. 261-282.

Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü’s-selâtin*, II, İstanbul 1275.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakkıoğlu, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008.

Özergin, M. Kemal (1988), “Rumeli Kadılıkaları’nda 1078 Düzenlemesi.” *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK, Ankara 1988. s. 251-309.

22 MA, RKR, 203/26, Vr. 10b.

B. Araştırma - İnceleme Eserleri

- Alan, Ercan, Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.
- _____, “Yeni Bir Belgeye Göre XVII. Yüzyılın Sonunda Rumeli’de Kadılık Rütbeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, sy. 44, (Haziran 2016), s. 337-366.
- Atar, Fahrettin, “Kaza”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 113-117.
- Aydın, Bilgin, YURDAKUL, İlhami, KURT, İsmail, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006.
- Baltacı, Cahit, “Kadı-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti” *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4, sy.1, (1979), s. 55-100.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014.
- Erünsal, İsmail, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazâsker Rûznâmçeleri”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c.4, sy. 3, (1980), s. 19-31.
- _____, “Kazasker Ruznamçeleri ve Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Bazı Ruznamçeler”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 401-447.
- Kuru, Levent, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

BOSNA SERHADDİNDE OSMANLILAR: KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NDAN SONRA BOSNA EYALETİ'NDEKİ OSMANLI ORDUSU ÜZERİNE BİR ANALİZ

ÖMER GEZER*

Özet

1683-99 Harbi'ndeki büyük kayıpları Bâbüâli'yi Karlofça Antlaşması'ndan sonra imparatorluğun serhadlerindeki askerî gücünün takviye edilmesini öngören bir siyaset takip etmeye mecbur bıraktı. Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesi de bu siyasetin gündem maddelerinden birisidir. Bu çalışmanın amacı 1699 sonrasında Bosna'daki Osmanlı askerî gücünü yeni haliyle analiz etmektir.

Fethinden itibaren bir serhad eyaleti olan Bosna, Osmanlı İmparatorluğu içinde askerî karakteri öne çıkan bir bölgeydi. 1699 sonrasında yapılan reformlarla birlikte eyalet tam manasıyla bir askerî serhad halini aldı. Bâbüâli'nin askerî stratejisi gereğince Bosna'daki kapudanlıkların sayısı 32'ye, asker mevcudu ise 16 bine çıkarıldı. Sonraki birkaç yıl içinde Bosna'daki Osmanlı ordusunun nefer sayısı 20 bine yaklaşacaktı.

Bu çalışma kapsamında ilk olarak Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı ordusunun terkihi (piyade, süvari ve topçu) ve coğrafi dağılımıyla askerlerin menşesine (yerli kulu veya kapıkulu) odaklanılacaktır. İkinci olarak, yüzün üzerinde kale ve palanka bulunan Bosna'da asker sayısı bakımından diğerlerinden ayrılan Banaluka ve Bihke'deki garnizonları ele alınacaktır. Sonuç olarak Bosna'daki Osmanlı askerî gücünün, Habsburg sınırındaki diğer garnizonlardan farkı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Habsburg Serhaddi, Askerî Strateji, Bosna Garnizonları, Bosna Askeri

Ottomans on Bosnian Frontier: An Analysis on Ottoman Army in the Eyalet of Bosnia After the Treaty of Karlowitz

Abstract

Great loses in the War of 1683-99 forced the Sublime Porte to follow a policy of strengthening the military power on the frontiers of the empire after the treaty of Karlowitz. An agenda of this policy is also the reorganization of the Ottoman army in the Eyalet of Bosnia. This proceeding aims to analyze Ottoman military in Bosnia in its new form after 1699.

Bosnia, as a frontier province since it was conquered, was a region recognized by its military character in the Ottoman Empire. The province turned into a military frontier by the reforms after 1699. As required by the military strategy of the Sublime Porte,

---

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü, omergezer@hacettepe.edu.tr

the number of the captaincies was raised to 32 and of the soldiers to 16.000. Within the following years, the number of soldiers in the Ottoman army in Bosnia has reached to 20.000.

This study focuses in the first place on the composition (infantry, cavalry and artillery) and geographic diffusion of the Ottoman army in Bosnia, and on the origins of soldiers (locally recruited or sent from the imperial capital). Secondly, the garrisons in Banja Luca and Bihać will be discussed as these were distinguished with the number of soldiers from more than a hundred fortresses and strongholds in Bosnia. In conclusion, the differences of the Ottoman military power in Bosnia from the other garrisons on the Habsburg frontier will be underlined.

Keywords: Ottoman-Habsburg Frontier, Military Strategy, Bosnian Garrisons, Bosnian Soldiers

Bosna, fethinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki askerî serhaddiydi. Bölgeye yönelik ilk Osmanlı akınları daha erken tarihten itibaren, Osmanlılar, Bosna'yı 1463'te fethettiler ve takip eden on yıllar boyunca bu coğrafyada hâkimiyetlerini pekiştirmek için mücadele ettiler. Hersek ve İzbornik'in ele geçirilmesi Bosna'da, daha genel olarak Balkanlarda Osmanlı varlığını sağlamlaştıracaktı. I. Süleyman'ın 1526'daki Mohaç Zaferi'nden sonra Macar Krallığı'nın çöküşü Bosna'da Osmanlı ilerleyişinin önündeki son engelleri de yıktı. Banaluka ve Yayçe kaleleri 1528'de, Dalmaçya'da önemli bir konumda olan Kilis ise 1537'de Osmanlı askerine teslim olduğunda bölgenin fethi büyük oranda tamamlanmıştı.¹

Macar Krallığı'nın çöküşünden sonra Osmanlılar Bosna serhaddinde kendilerine rakip olarak Habsburgları buldular. 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancaklar halinde idare edilen Bosna, muhtemelen Habsburg tehdidine karşılık bir önlem olarak Eylül 1580'de eyalet yapıldı.² Kuruluşu tarihinde Bosna Eyaleti'nin sancakları Bosna (Paşa Sancağı), Hersek, Kilis, Pojega, Rahoviçe, Kırka ve İzbornik'ten ibaretti. Zaman içinde, Osmanlı fetihlerinin idarî teşkilata yansıyan etkilerine bağlı olarak, Bosna'nın sınırları genişledi veya bazı sancakların İstanbul'un Habsburg serhaddindeki yeni eyaletlerine ilhak edilmesine bağlı olarak daraldı.³

Osmanlı fetihleri ya da daha doğru bir ifadeyle Sava Nehri havzasında cereyan eden Osmanlı-Habsburg mücadelesi ve Dalmaçya kıyılarındaki Osmanlı-Venedik rekabeti, Bosna'nın 16. ve 17. asırlardaki kaderini belirledi. Tek cümleyle ifade etmek gerekirse Bosna'nın askerî yönü her geçen gün daha fazla öne çıktı. Bosna'da 16. yüzyılda dahi nüfusun önemli bir kısmı akıncı, voynuk veya martolos gibi isimler altında,

1 Bosna'nın fethi süreci ve erken modern dönemde Bosna Eyaleti'nin idaresi hakkında bkz. Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, c.30/III: *Međunarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije, Sarajevo, 18-22. septembra 1978*, 1980, ss. 433-434; Branislav Djurdjev, "Bosna", *Encyclopaedia of Islam*, c.I, 1986, ss. 1263-1264; Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.VI, 1992, ss. 296-297.

2 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 109.

3 Djurdjev, *a.g.m.*, s. 1263.

Osmanlı padişahının temin ettiği imtiyazların şemsiyesi altına girmek karşılığında asker olarak hizmet ediyordu.⁴ Zamanla bu imtiyazlara yenileri eklenecek, askerlik hizmeti karşılığında verilen muafiyetler Müslüman nüfusun önemli bir kesimini kapsayacak şekilde genişletilecek, nihayet eyalet bir kıyla görünümüne kavuşacaktı.⁵ Osmanlı fethinden sonra kale sayısının iki katına çıkması da Bosna'nın askerî karakterini daha fazla vurguluyordu; nitekim 17. asrın ortasında eyaletteki kale sayısı 120'nin üzerine çıkacaktı.⁶

Bosna'da askerî istihkâmların sayısındaki artış, Hırvatistan ve Slavonya'da Viyana'nın örgütlediği askerî serhaddin (*Militärgrenze*) varlığıyla da doğrudan ilgilidir. Diğer taraftan özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı fetihlerinin kuzeye, Macar vilayetlerine yönelmesi de, Bosna'nın askerî karakterini korumasına sebep oldu. 16. asırdan itibaren uzun süre Bosna'da Osmanlı ordusunun asıl unsurları görülmezken, Osmanlıların Bosna'daki son büyük fetihleri 1592'de Bihaç / Bihke'nin ele geçirilmesi idi. 17. yüzyılda Osmanlılar Bosna cephesinde büyük toprak parçası kazanamadılar; bunun sonucunda Bosna, Osmanlı'nın bir serhad eyaleti olarak kaldı.

1683-99 Harbi'nin sonuçları, bütün imparatorluk için olduğu gibi, Bosna'da da son derece dramatikti. Osmanlılar Sava Nehri'nin kuzeyindeki Bosna kalelerini ve Dalmaçya'daki istihkâmlarını kaybettiler. Macaristan'daki diğer kayıplarla birlikte ele alındığında, 1699 senesi, Osmanlıların Orta Avrupa'daki askerî, siyasî ve jeopolitik üstünlüğünün sona ermesi bakımından bir dönüm noktasıdır. 1521'den itibaren Orta Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyetinin dayanağı olan Macar kalelerinin elden çıkması, Balkanları ve Rumeli'yi, hatta bir bakıma İstanbul'u da tehdiye açık hale getirmişti. Bâbiâli, bu tehdidin farkında olarak 1699 sonrasında yeni sınırı serhadde çevirecek bir askerî strateji takip etti. Basitçe ifade etmek gerekirse Bâbiâli'nin askerî stratejisi, Habsburg sınırı özelinde konuşacak olursak, serhadde istihdam ettiği asker mevcudunu 1683 öncesindeki sayıya çıkarmaktı.⁷

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Bâbiâli, askerî stratejisine uygun olarak Habsburg sınırı boyunca uzanan bölgedeki kalelerde istihdam edilmek üzere yerli asker yazılmasını istedi. Birkaç yıl içinde serhaddin yeni askerî nizamı tamamlandığında Habsburg sınırındaki Osmanlı ordusunun mevcudu 40 bine yaklaşmıştı. Bu mevcuda serhad muhafızlığına gönderilen dergâh-ı âli askerleri ile yerli kulu neferler dâhilken, timarlılar, paşa kapılarındaki askerler ve Tuna donanmasındaki leventler de hesaba katıldığında toplam sayının daha fazla çıkacağı açıktır. Dar kapsamıyla dahi Habsburg sınırındaki Osmanlı askerinin sayısı, İmparatorluğun serhadlerindeki bütün garnizonlara nispetle toplamın yaklaşık olarak %40'ına, İstanbul'daki kapıkulu piyade ve

4 Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, ss. 147-148, 151.

5 Sućeska, *a.g.m.*, ss. 428, 440.

6 Adem Hancı, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III: Türk Tarihi*, c.I, İstanbul, 1985, s. 266.

7 1699 sonrasında Osmanlıların Habsburg sınırında takip ettiği askerî strateji için bkz. Ömer Gezer, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi", *Archivum Ottomanicum*, c.33, 2016, ss. 145-156.

süvarileri de hesaba katıldığında, ulufe karşılığında istihdam edilen Osmanlı neferlerinin ise %25'inden fazlasına tekabül ediyordu.⁸

Habsburg sınırındaki Osmanlı askerî gücünün coğrafi dağılımına bakıldığında ise jeostratejik konumu dolayısıyla Belgrad'ın Osmanlı savunma sisteminin sıklet merkezi olduğu anlaşılır. Belgrad Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonunda mevcut asker sayısı 9 binin üzerindeydi. Bu sayıya Belgrad civarındaki kale ve palankalarda bulunan yerli kulu neferat eklendiğinde, Rumeli'nin kilidini yaklaşık 15 bin Osmanlı askerinin koruduğu ortaya çıkar. Temeşvar'da ise, Belgrad'a nispetle daha küçük bir ordu vardı. Macaristan'daki son Osmanlı kalesini koruyan garnizonun mevcudu 6 bini bulmuyordu. 1699 sonrasında Bâbiâli'nin takip ettiği askerî strateji sonucunda, sayıca en kalabalık asker Bosna Eyaleti'nde istihdam edilecekti.

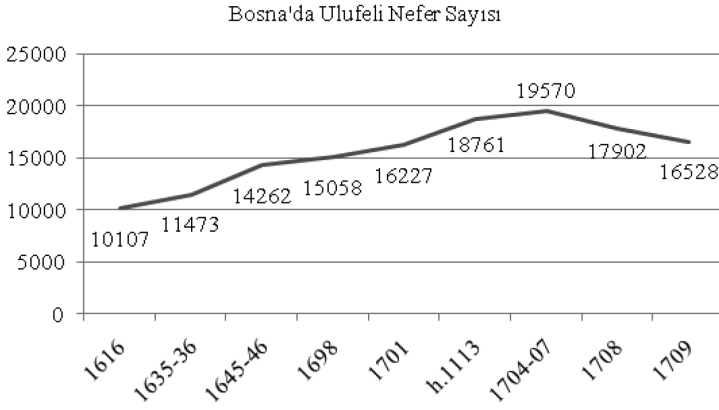
Esasen Bosna'da ulufeli Osmanlı askerinin sayısındaki artışın geçmişi, İstanbul'un imparatorluğun serhad kalelerini daha kalabalık garnizonlarla korumaya başlamasına paralel olarak, 17. yüzyılın erken dönemlerine kadar uzanır. Osmanlılar, 1593-1606 Harbi'nden itibaren, mevsimlik bir cenkten ziyade uzun bir zaman dilimine yayılan mücadele halini alan savaşın doğasındaki değişimin de etkisiyle, merkezî ordunun önemli bir kısmını serhad kalelerinde tutar olmuştur. Diğer taraftan, ateşli silahlarla mücehhez piyadenin ön plana çıkmasıyla birlikte, timarlı sipahiler yerine garnizonlarda yerli kulu nefer istihdamının tercih edilmesi de Osmanlı serhad kuvvetlerinin yapısını değiştirmişti.⁹ Boşalan timarların kale muhafızlarına verilmesi, örneğin 17. yüzyıl süresince Bosna'da timar sayısının artmasına karşılık Bosna sipahisinin Osmanlı sefer ordusundaki rolünü azaltırken,¹⁰ timar gelirlerinin mukataalaştırılması ve ocaklık olarak kale neferlerinin ulufe ödemelerine tahsis edilmesi de timarlı müstahfiz olarak serhad kalelerini bekleyenleri mevacic defterlerinde görünür hale getirmişti. Bu son keyfiyetin, yani serhad askerlerine yapılacak ödeme usulünün değiştirilmesinin, yerli asker mevcudundaki artışın hakikatte olduğundan daha yüksek oranlarda Osmanlı evrakına yansımaya yol açtığına ve bu nedenle söz konusu sayıları dikkatle değerlendirmek gerektiğine de, haklı olarak, işaret edilir.¹¹ Bununla birlikte Bosna Eyaleti'ndeki yerli kulu nefer sayısındaki artış barizdir.

8 Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2016, s. 90. Aksi belirtilmedikçe Habsburg sınırındaki asker mevcutlarına dair verilen bilgiler bu tezden alınmıştır.

9 Özgür Kolçak, "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Timarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi –Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, ed. Kahraman Şakul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 222, 242 vd.

10 Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, c.45, 2015, s. 10.

11 Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, TİMAŞ yayınları, İstanbul 2013, s. 215.

Tablo 1: Bosna Eyaleti'nde Osmanlı Askerî Gücünün Tarih İçinde Seyri¹²

Yukarıdaki tabloda verilen grafikte açıkça görüleceği üzere 1616'dan 1646'ya kadar geçen otuz senelik zaman zarfında Bosna'daki Osmanlı ordusunun mevcudu %40 artmıştı. Tabloda Bosna yerli kulu askerlerinin mevcudunu gösteren dördüncü veri, 1683-99 Harbi'nin son senesinde, eyaletin valisi Daltaban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan ve 10 Haziran 1698'de tamamlanan bir yoklamaya dayanır; buna göre Bosna'daki yerli kulu sayısı 15 binin biraz üzerindeydi.¹³ Can kaybı, esaret ve firar gibi sebeplerle garnizon kadrolarında açılan gediklerin harp şartlarında kolaylıkla doldurulamadığını göz önüne aldığımızda, bu sayının savaşın hemen başında daha fazla olması gerektiğini tahmin edilebiliriz.

Osmanlı-Habsburg barışının imzalanmasından sonra Bâbîâli, eyaletin askerî durumunu gözden geçirmek amacıyla kale neferlerinin yoklanmasını ve mevcut bulunmayanların esamisinin defterden çıkarılmasını istemişti.¹⁴ Bu tarihte Bosna valisi bulunan Köse Halil Paşa'nın¹⁵ eliyle tatbik edilen ve Ekim 1701'de tamamlanan bu yoklama sonucuna göre, coğrafi olarak sınırları daralan Bosna'da asker sayısı artmış, 16 binin üzerine çıkmıştı.¹⁶

Söz konusu yoklama defteri, daha sonraki tarihlerdeki Osmanlı evrakında Halil Paşa nizamı olarak isimlendirilen Bosna'nın 1699 sonrasındaki askerî düzeni hakkında detaylı bilgi verir. Her şeyden önce şu tespiti yapmak gerekir: Halil Paşa nizamı, Karlofça Antlaşması sonrasında Temeşvar ya da Belgrad'da verilen askerî nizamlardan farklı olarak

12 Tablodaki bilgiler sırasıyla şu kaynaklardan elde edilmiştir: Hancıç, *a.g.m.*, s. 268; Said Öztürk, "1042-1045 (1632-35) Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, 1999, s. 336; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, D.BKL.d. 32182; D.BKL.d. 32271; KK.d. 4896; MAD.d. 2387; D.BKL.d. 32294; D.BKL. 63/87.

13 *BOA*, D.BKL.d. 32271.

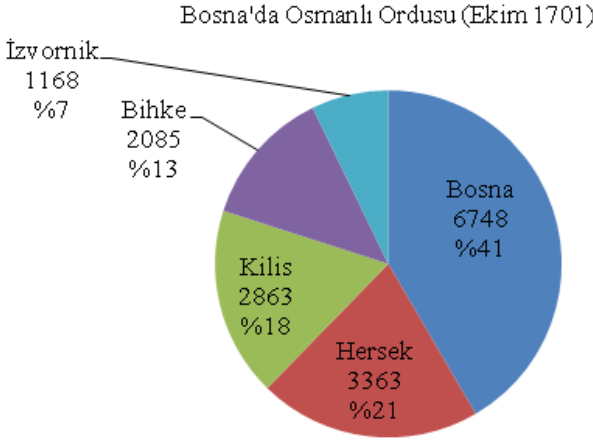
14 *BOA*, A.DVNS.MHM.d. 111, 634/2251 (Evâhir-i Safer 1113 / Temmuz 1701).

15 Köse Halil Paşa, Aralık 1702'ye kadar bu görevde kalacak, Bosna askerî nizamından başka, imparatorluğun Habsburg ve Venedik sınırlarının işaretlenmesi işinin üstesinden de başarıyla gelecekti. Bu konuda bkz. Güner Doğan, *Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2016, ss. 170-171.

16 *BOA*, KK.d. 4896.

çok sayıda yerli asker yazılmasına değil, mevcut eyalet ordusunun askerî ihtiyaçlarla ya da diğer sebeplerle eyaletteki kale ve palankalara dağıtılmasına dayanıyordu. Defterdeki ayrıntılara bakıldığında Ekim 1701 tarihi itibarıyla Bosna Eyaleti'ndeki Osmanlı ordusunun sancaklara göre dağılımı şöyleydi:

Tablo 2: Ekim 1701'De Bosna Sancaklarındaki Osmanlı Askerî Gücü

Yukarıdaki tablo Bosna'daki Osmanlı askerî gücünün dağılımında, coğrafi büyüklük kadar askerî stratejik konumun da önemli olduğunu gözler önüne serer. Eyaletin coğrafi olarak en geniş ve Habsburg İmparatorluğu ile doğrudan komşu olan sancağı Bosna'da, eyalet askerinin %41'i istihdam ediliyordu. Dalmaçya'da Venedik ile hemhudut olması dolayısıyla Hersek ve Kilis sancaklarında da önemli sayıda asker vardı. Habsburg ve Venedik tehdidinden uzakta bulunan İzvornik Sancağı'nda ise sadece binin üzerinde yerli kulu neferin ismi deftere kayıtlıydı.

Bihke ise coğrafi olarak Bosna Eyaleti'nin en küçük sancağıydı ve sayısal olarak bakıldığında sancaktaki asker mevcudu da azdı. Ancak Bosna'daki kale ve palankaların sancaklara göre dağılımı da dikkate alındığında Bihke'nin asker yoğun bir bölge olduğu söylenebilir. Bihke Sancağı'nda Bihke / Bihaç Kalesi'nde toplam 1454 muhafız asker varken, diğer neferat da livadaki 6 kale ve palankaya dağılmıştı.¹⁷

Bihke Kalesi, Osmanlı-Habsburg sınırında son derece önemli bir mevkiye olduğundan, eyaletteki diğer kalelere nispetle daha güçlü bir garnizonla korunuyordu. Aynı tarihte, bir başka önemli kale olan Banaluka'da ise 1225 yerli kulu askeri silâh altındaydı.¹⁸ Yakın tarihli bir icmal defterine göre Bosna'da toplam 104 kale, palanka ve benzeri istihkâm varken Bihke ve Banaluka haricinde garnizon mevcudu binin üzerinde olan bir kale yoktu. Muhafız asker sayısının beş yüzün üzerinde olduğu kale adedi ise yalnızca beşti; İhlevne

17 BOA, KK.d. 4896, v. 31a-38a.

18 BOA, KK.d. 4896, v. 8b-12b.

(838) ve Cisir-i Kebir (595) Kilis'te, Novi (714) ve Şehr-i Brod (552) Bosna'da, Mostar (535) ise Hersek'teki asker sayısı bakımından en büyük kalelerdi.¹⁹

Bu sayılar Bâbüâli'nin ve Bosna paşasının barış zamanında söz konusu kalelerin korunması için uygun gördüğü asker miktarını gösterir; elbette ki kuşatma durumunda bir başka manzara söz konusu olacaktır. Örneğin Haziran 1716 tarihli bir Habsburg istihbarat raporu Banaluka'da 5 bin asker bulunduğunu, başka takviye birliklerin de beklendiğini haber veriyordu.²⁰ Nitekim bir ay sonra Banaluka Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısı 7 bine ulaşmıştı.²¹ Şüphesiz bu artış Bosna'daki timarlıların ya da eli silah tutanların savaşa çağırılmasıyla olduğu kadar, Bâbüâli'nin gönderdiği takviye birliklerle de alakalıdır. Örneğin 1715'te Venedik ile harp başladığında 5 bin civarında kapıkulu askeri buradaki kaleleri korumak üzere muhafız olarak gönderilmişti.²²

Savaş ya da isyan gibi durumlarda kalelerdeki garnizonların kapıkulu askerleriyle desteklenmesi Osmanlı tarihinde alışlageldik bir askerî tedbirdir. Stratejik önemi yüksek kalelerde ise daima İstanbul'dan muhafazacı olarak gönderilen kapıkulu askeri, bunlar içinde de en kalabalık grubu meydana getiren dergâh-ı âli yeniçerileri olurdu. Bosna'da ise, 18. yüzyılın ilk yıllarına ait yeniçeri icmal defterlerindeki kayıtlara göre, barış zamanında yok denecek kadar az kapıkulu yeniçerisi vardı. İcmallere göre 1704'te 28,²³ 1707'de ise 51²⁴ yeniçeri *muhafaza-i kala-i Bosna* kaydıyla Bosna'daydı.

Önceki tarihlere ait verilere bakıldığında da benzer bir sonuç görünür. 1663-64 Harbi sırasında eyalette 255 kapıkulu yeniçerisi vardı.²⁵ Asıl cephenin Macaristan'da olduğu düşünüldüğünde bu sayının azlığı anlaşılabilir, ancak 1683-99 Harbi'nin son senelerinde Bosna'da 312 ila 489 dergâh-ı âli yeniçerisi bulunması da şaşırtıcıdır.²⁶ 1718 sonrasında Bâbüâli, Bosna serhaddinde daha fazla kapıkulu askeri beslemeye başlamıştı. 1723-24'te bütün eyalette yaklaşık 300, 1750-51'de ise 1205 kapıkulu yeniçerisi vardı.²⁷ Bu sayılar önemli bir serhad vilayeti için, Habsburg sınırındaki diğer kalelere muhafız olarak gönderilen kapıkulu yeniçerilerin sayısıyla kıyaslandığında merak uyandıracak kadar azdır. Örneğin 18. yüzyılın hemen başında Belgrad'da neredeyse 4 bin kişilik bir kapıkulu askeri bulunuyordu; Temeşvar'da ise bunların sayısı 1700'ün üzerindeydi.

Bosna Eyaleti'ndeki yeniçeriler bahsinde şaşırtıcı bir başka bilgi, eyaletteki yerli kulu birlikler incelendiğinde ortaya çıkar. Osmanlılar, garnizon birliklerini kadim usullere uygun olarak isimlendiriyordu. Örneğin Bosna yerlilerinin mevâcip defterlerinde

19 BOA, MAD.d. 2387. Hicri 1113 tarihli bu icmale göre Bihke Kalesi'nin mevcudu 1563'e çıkarılmış, Banaluka ise aynı kalmıştı.

20 Österreichische Staatsarchiv (OeStA), KA, Alte Feldakten Kr.339: Türkenkrieg 1716, 1716/6/10.

21 Ludwig Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen – Nach Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, c.XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18 – Feldzug 1716*, Viyana 1891, s.472.

22 Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2007, s. 202.

23 BOA, MAD.d. 3923, s. 4.

24 BOA, AE.SAMD.III 115/11331.

25 Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Montreal: McGill University 2011, s. 255.

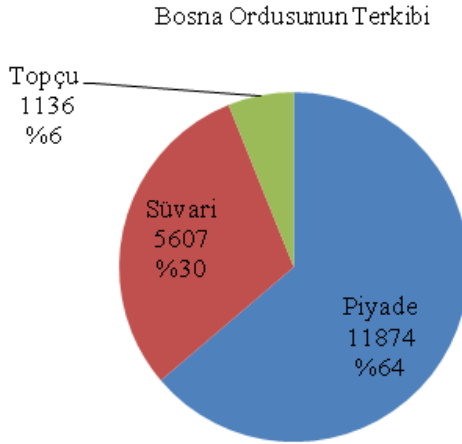
26 BOA, MAD.d. 6683, ss. 205-211; AE.SMST.II 9/867.

27 Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i Asker-i Osmânî*, c.I: *Yeniçeriler*, İstanbul 1299, ss. 105-108.

azeb, faris, müstahfiz, topçu, martolos, paspan ve cebeci birliklerine rastlanır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren taşra ordusunun en büyük unsurlarından birisi haline gelen yeniçeriyân-ı yerlüyân, yani yerli yeniçeriler, Bosna garnizonlarında bulunmazlar. Kısaca; Bosna'da dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı onlarla ifade edilirken, tek bir yerli yeniçeri dahi yoktu. Bosna'da kapıkulu asker sayısının neden bu kadar az olduğuna ve eyalette yerli yeniçeriler de yokken nasıl oldu da bir asır içinde yeniçerilerin Bosna'da güçlenip 1826'ya en güçlü tepkiyi burada verdiğine cevap vermek şimdilik kolay değildir.

Bosna'daki Osmanlı ordusunun yapısına, Bâbîâli'nin tayin ettiği birlik isimlerini bir kenara bırakarak, askerin nasıl / hangi teçhizatla savaştığına dayanan ayrımla bakıldığında ise piyade askerin, bekleneceği üzere, çoğunlukta olduğu görülür (Bkz. Tablo 3: Hicrî 1113'te Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkihi). Bu tarihte Bosna'daki ulufeli yerli kulu askerinin %64'ü piyadeydi. Bosna askeri içindeki süvari mevcudu ise esas olarak surları savunması beklenen bir ordu için fazlaydı; 5607 süvarinin genel içindeki oranı %30 idi. Yüzün üzerinde kale ve palankanın bulunduğu Bosna'daki topçu sayısının azlığı ise daha çarpıcıdır. Eyalette sadece 1136 (%6) topçu neferi vardı ve bunlar 45 kale ve palankada istihdam ediliyordu. Diğer bir deyişle, Bosna kale ve palankalarının yarısından fazlasında topçu neferi bulunmuyordu. Bu durum Bosna'daki Osmanlı ordusunun, bir kaleyi korumakla mükellef bir garnizondan ziyade bütün bir eyaletin güvenliğini sağlamak zorunda olan eyalet ordusu olmasıyla da alakalıdır.

Tablo 3: Hicrî 1113'Te Bosna'daki Osmanlı Ordusunun Terkihi²⁸

Eyaletin en önemli iki kalesindeki garnizonların yapısı ise birbirinden olduğu kadar, genel olarak Bosna'daki Osmanlı ordusunun terkibinden de oldukça farklıydı. Bihke garnizonu genel tablosu itibarıyla bir kaleyi savunmaya son derece müsait yapıdaydı: Piyade %61, süvari %21, topçu %18. Banaluka garnizonu ise kale beklemeye müsait değildir.

28 BOA, MAD.d. 2387. Yukarıdaki tabloda toplamı %1'i bulmayan 144 cebeci, paspan ve esasen gayr-i muharip bir unsur olduğu halde esamisi mevâcip defterine yazılan cami hizmetlilerine yer verilmemiştir.

Kaledeki yerli kulu neferlerin %56'sı süvari, %36'sı ise piyadeydi; topçu sayısı ise sadece 100 idi.

Aslında süvari askeri istihdam etmek müstahkem kalelerin korunması için pahalı bir yoldu. Banaluka Kalesi'ndeki nefer yevmiyeleri, 18. yüzyılın başında imparatorluğun Habsburg serhaddindeki birçok kalesinde olduğu gibi, piyade için 10, süvari için 15 akçeydi.²⁹ Yani Bâbiâli, Banaluka garnizonunda bir kuşatma halinde tabyalarda savaştıramayacağı süvarileri, piyade yevmiyesinin %50 fazlası bir ücretle istihdam ediyordu. Bosna'daki nefer sayısındaki artışı, ulufe masraflarının merkezî hazineye yük olmaması için kontrol altında tutmaya çalışan Bâbiâli, Banaluka'nın bu özel durumunun da farkında olmalıdır. Banaluka garnizonunun terkihi, kalenin Bosna'da önemli bir ulaşım hattı olan Vrbas Nehri'nin oluşturduğu vadi üzerinde olması sebebiyle Bâbiâli'nin askerî stratejik bir tercihi gibi görünmektedir.

Bâbiâli, Bosna'da istihdam ettiği asker mevcudunun kontrolü dışında artmasına müsaade etmek istemese de, daha önce işaret edildiği gibi, sadece serhad kalelerini savunmak için değil, aynı zamanda bütün bir eyaletin güvenliğini sağlamak için de Bosna'da asker yazılıyordu. Nitekim Halil Paşa nizamının tamamlanmasından sonra, Bosna'daki yerli kulu sayısının takip eden birkaç sene içinde 20 bine yaklaşmasının temel sebebi buydu. Halil Paşa'nın halefleri İbrahim ve Osman paşalar zamanında Bosna'da Habsburg tarafındaki kalede bulunan askerî gücü dengelemekten başka, reayanın ve yolların eşkiyadan korunması, madenlerin ve başka vergi kaynaklarının muhafazası gibi nedenlerle yeni asker yazılmıştı.³⁰

20 bine yaklaşan mevcuduyla Bosna'daki yerli kulu askerin Osmanlı hazinesine senelik yükü 11 milyon akçeden daha fazlaydı. Bâbiâli'nin nizamı bozulan Bosna askerinin yoklanması için tayin ettiği Mustafa Ağa, raporunda bazı kale ve palankalarda gereğinden fazla nefer olduğunu ve lüzumu olmayan 1590 neferin esamisinin defterden silinmesi halinde 4 milyon akçeden fazla paranın hazineye kalacağını yazmıştı. Mustafa Ağa'nın raporu üzerine Bosna'daki yerli kulu asker sayısı önce 18 binin altına çekildi.³¹ Sonraki yıl reayayı ve yerli kulu askerleri, paşa, defterdar ve cizyedar zulmünden korumak vaadiyle Bâbiâli'nin kendini vali tayin ettirmesini sağlayan Ferhadpaşazade Mustafa Paşa³² eliyle de Bosna'daki asker sayısı azaltıldı ve 16528'e kadar düşürüldü.³³

Osmanlı merkezî hazinesi bu tedbirlerden mutlaka önemli oranda tasarruf edebilmişti. Ancak Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine neredeyse bütün Bosna coğrafyasından, işini kaybeden askerlerden, askerini kaybeden ağa veya kapudanlardan, hatta eşraf ve kadıllardan Bâbiâli'ye merhamet dilenen arzlar yağmıştı. Osmanlı sarayı zamanla neferat fukarasının hazineye yük olmayacak mali düzenlemelerle eski işlerine dönmesine müsaade edecekti.³⁴ Bu durumun da gösterdiği gibi Bosna'daki Osmanlı ordusu sadece Habsburglara ya da eşkiyaya karşı askerî bir araç değil, aynı zamanda eyaletin en büyük iş kapısıydı.

29 BOA, KK.d. 4896, v. 8b-12b.

30 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 33/14; 33/15; 33/18; 45/31; 49/98; 54/63; 63/52; İE.AS. 53/4830; 66/5938; İE.MDN. 3/178.

31 BOA, D.BKL.d. 32294, ss. 10-11.

32 BOA, MAD.d. 692, ss. 42-43.

33 BOA, D.BKL. 63/87; 63/98.

34 Bazı örnekler için bkz. BOA, D.BKL. 64/17; 64/19; 64/21; 64/40; 72/2; 72/3.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları:****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

A.DVNS.MHM.d. 111.

AE.SAMD.III 115/11331.

AE.SMST.II 9/867.

D.BKL. 33, 45, 49, 54, 63, 64, 72, 73.

D.BKL.d. 32182, 32271, 32294,

İE.AS. 53/4830, 66/5938.

İE.MDN. 3/178.

KK.d. 4896.

MAD.d. 692, 2387, 3923, 6683.

Avusturya Devlet Arşivleri / Österreichische Staatsarchiv (OeStA)

KA, Alte Feldakten Kr.339.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Araştırmalar:

Ágoston Gábor, “Macaristan’da Osmanlı-Habsburg Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, TİMAŞ yayınları, İstanbul 2013, ss. 203-224.

Ahmed Cevad Paşa, *Târih-i Asker-i Osmânî*, c.I: *Yeniçeriler*, İstanbul 1299.

Darling Linda, “Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, c.45, 2015, ss. 1-23.

Djurđjev Branislav, “Bosna”, *Encyclopaedia of Islam*, c.I, 1986, ss. 1261-1275.

Doğan Güner, *Osmanlı-Venedik Egemenliğinde Balkanlar ve Dalmaçya Kıyıları: Savaş, Diplomasi ve Sınır (1691-1721)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2016.

Emecen Feridun, “Bosna Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.VI, 1992, ss. 296-297.

Ertaş Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2007.

Gezer Ömer, “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi”, *Archivum Ottomanicum*, c.33, 2016, ss. 145-156.

Gezer Ömer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2016.

Hancıç Adem, “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III: Türk Tarihi*, c.I, İstanbul, 1985, ss. 263-270.

İnalcık Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Kolçak Özgür, “Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi”, *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi –Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, ed. Kahraman Şakul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Matuschka Ludwig, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen –Nach Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, c.XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18 –Feldzug 1716*, Viyana 1891.

Öztürk Said, “1042-1045 (1632-35) Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, 1999, ss. 325-337.

Sučeska Avdo, “Osmanlı İmparatorluğunda Bosna”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, c.30/III: *Međunarodni Simpozijum za Predosmanske i Osmanske Studije*, Sarajevo, 18-22. septembra 1978, 1980, ss. 431-447.

Yardımcı Mehmet Emin, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006.

Yılmaz Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in an 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Montreal: McGill University 2011.

SAVAŞLARIN OSMANLI KAZA VE KADILIK TEŞKİLATINA ETKİSİ: 18. YÜZYIL RUMELİ ÖRNEĞİ

LEVENT KURU*

Özet

Tarih boyunca devletlerarasında iktidar ve hâkimiyet mücadelesi adına birçok savaş çıkmıştır. Bu savaşlar yapıldıkları bölgeleri ekonomik açıdan olumsuz etkileyerek istikrarsızlığa neden olmuştur. Ayrıca sosyo-kültürel yönden de değişimler yaşanmış; insanların evlerini ve vatanlarını terk etmişlerdir. Savaşların getirdiği iktisadî ve kültürel olumsuzluklar bölgenin idaresini sağlayan müesseselere de yansımıştır.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulundurduğu toprakları şer‘i-idari anlamda yüzlerce kazaya bölünmüş ve bu kazalara sivil idareci olarak kadılar atamıştır. Doğrudan Divan-ı Hümayun’a bağlı olan dolayısıyla padişah adına yetki kullanan bu kadılar vasıtası ile de devletin taşradaki idaresi sağlanmıştır. İdari olarak taşra teşkilatının en önemli müessesesi olan kadılık kurumu zamanla gelişme göstermiştir. Bunun yanında savaşların ortaya çıkardığı olumsuz havadan ilk etkilenen kurumlardan biri de kadılık kurumu olmuştur. Zaman içerisinde kurulan sistematik ve hiyerarşik yapı bölgenin istikrarsızlaşmasıyla bozulmuş, bu durumdan hem kazanın teşkilat içerisindeki statüsü hem de buralarda görev alan kadıların rütbe ve dereceleri etkilenmiştir.

Bu bağlamda; hazırladığımız bildiriyle 1699 Karlofça Anlaşması ile kaybettiğimiz ve 18. Yüzyılın ilk yarısında bir kısmını geri aldığımız Rumeli coğrafyasında sosyal ve ekonomik olumsuzlukların kaza ve kadılık teşkilatının yeniden oluşturulması sırasında ortaya çıkardığı sıkıntılar ve teşkilatın işleyişine etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rumeli, Kaza, Kadılık, Savaş, 18. Yüzyıl

Influence of Wars on Ottoman Districts and Kadi Organization (*Judgeships*): Example of Rumelia in the 18th Century

Abstract

Throughout history, many wars have been fought between countries for power and sovereignty. These wars influenced the regions they were fought negatively in terms of economics, and caused instability. Furthermore, also socio-cultural changes have been experienced; people left their homes and countries. Economic and cultural negativities caused by war effected administrative institutions in the region as well.

The Ottoman Empire divided the countries under its sovereignty into hundreds of districts in terms of ecclesiastical administration and to each of these districts a kadi was appointed as civil administrator. Through these kadis (*judges*) who were directly subordinated to the Divan-ı Hümayun (*Imperial Council*), and thus used their powers

---

* Okt. Dr., Trakya Üniversitesi, leventkuru3@gmail.com; leventkuru@trakya.edu.tr.

on behalf of the Sultan the administration of the country in the rural districts has been ensured. The kadiship which was administratively the most important institution of the district organization improved in time. Besides, kadiships were one of the institutions which were affected by the negative environment caused by war. The systematic and hierarchic structure which was built in time was destroyed by the instability of the region, and therefore, influenced both their status inside the organization in the district and the rank and grades of kadis being assigned to these positions.

In this context, in this study the difficulties caused by social and economic negativities and their influence on the functioning of the organization during reorganization of the district and the kadiship organization in Rumelia which was lost by the Treaty of Karlowitz in 1699, but partially recovered in the first half of the 18th century will be dealt with.

Keywords: Ottoman, Rumelia, District, Kadiship, War, 18th Century

GİRİŞ

Savaş, milletlerarası ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıkların diplomatik ve barışçı yollarla çözülememesi durumunda iki devlet arasında yaşanan en şiddetli ilişki biçimidir. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan savaşlar yoluyla taraflar isteklerini karşılıklı olarak zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır¹. Savaşların ortaya çıkardığı huzursuzluk ve kargaşadan en çok etkilenenler ise bölgede yaşayan insanlar olmuştur. Ayrıca iki devletin karşılıklı mücadelesinden sonra sınırlarda yaşanan değişmelerle bir bölgenin düşman devletin sınırları içinde kalması neticesinde yeni devletin uyguladığı politikalar çoğu zaman bölge insanını olumsuz yönde etkilemiştir.

II. Viyana Kuşatması'nın (1683) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı başlattıkları savaşlar 16 yıl sürmüştür. Kutsal İttifak savaşları olarak bilinen bu mücadelelerden sonra Osmanlı Devleti'nin batı sınırında önemli değişiklikler oldu. Bu savaşlar sonunda önce 1699 Karlofça Antlaşması'yla Macaristan ve Transilvanya'nın büyük bir kısmı Avusturya'ya, Podolya Lehistan'a, Dalmaçya kıyıları ve Mora Yarımadası da Venedik Cumhuriyeti'ne bırakılmak zorunda kalınırken bir yıl sonra 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla da Azak Kalesi ve çevresi Ruslara terk edildi².

Osmanlı Devleti'nin savaşlar yolu ile toprak kaybının taşra teşkilatının temel idarî birimi olan kaza teşkilatını da etkilediğini yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda; XVII. yüzyılda Rumeli kazaskerliği yetkisi altında bulunan ve kasaba kadılığı olarak nitelendirilen küçük kazaların sayısı 481 iken XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu sayının 390'a düştüğü görülmektedir³. Her ne kadar XVIII. yüzyılın ilk yarısında

1 Ahmet Yaman, "Savaş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXXVI, (İstanbul 2009), s. 189-194.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, Ankara 1988, s. 586-595; Ferudun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, ed. Ekmeddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (=IRCICA) yay., İstanbul 1994, s. 5-65; Abdülkadir Özcan, "Karlofça", *DİA*, XXIV, (İstanbul 2001), s. 504-507.

3 Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 55; Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat

Osmanlı ordularının ileri hareketi ile kaybedilen yerlerin bir kısmı geri alınmışsa da eski sınır genişliğine ulaşılammıştır. Bunun sonucu olarak Rumeli kazaskerliğinin bağlı kazalar adet olarak en fazla XVII. yüzyıldadır.

Kutsal İttifak savaşları sonrası Osmanlı sınırlarında yaşanan daralma kaza sayısında azalmaya sebep olduğu gibi savaş bölgesinde olup Karlofça sonrası yine Osmanlı sınırları içinde kalan veya 1700-1739 arası yeniden fethi gerçekleştirilen kazaların teşkilat içerisindeki durumları göz önüne alındığında ilgili kazalar veya bu kazalarda görev yapan kadıların statülerinde de değişiklikler yaşanmıştır.

Rumeli kazaskerliği tarafından tutulan ve Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasında görev yapan kasaba kadılarının atama kayıtlarının yer aldığı ruznamçelerde istilaya uğradığı için geliri kaybına uğrayan ve bu sebeple dereceleri düşürülerek alt rütbeli kadılara tahsis edilen birçok kazaya dair atama işlemi bulunur. Bunun yanında bölgenin uğradığı sosyal ve ekonomik kayıplar nedeniyle tek başına bir kadılık olamayacak kadar gelir kaybına uğrayan kazaların statülerinde de değişikliklerin yapıldığı yine ruznamçe kayıtlarından tespit edilmektedir.

OSMANLI'DA KAZA

İdarî Birim Olarak Kaza

Osmanlılarda mülkî idarenin esası kabul edilen kaza, büyük bir kasaba veya şehir ile etrafında ona tâbi köylerden ibaret olan bir bölgedir⁴. Kazanın başındaki kişi de hükümdarın hukukî otoritesini temsil eden ve ilmiye sınıfından gelen sivil idareci pozisyonundaki kadıdır⁵. Karaca Hisar'ın fethinden sonra Osman Gazi Dursun Fakih'i kadı unvanı ile buraya atamış böylece ilk Osmanlı kadısı göreve başlamıştır⁶. Orhan Gazi'nin kadıların eğitimi için ilk medreseyi kurmasıyla kurumsallaşmaya başlayan kadılık teşkilatı, imparatorluğun sınırlarının genişlemesiyle Osmanlı'ya özgü bir yapıya kavuşmuştur. Zaman içerisinde çıkarılan ferman ve kanunnâmeler ile kaza ve kadılık teşkilatı geliştirilerek sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur⁷. Fethedilen yerlerin tahrir işlemleri yapıldıktan sonra her kazaya bir kadı tayin edilerek kazaî ve bir takım idarî işler bu kimseler eliyle yürütülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı klasik döneminde uygulanan kaza teşkilatında 1838 sonrasında değişimler yaşanmaya başlamıştır⁸. İdarî, hukukî ve hatta askerî bakımdan bir bütün teşkil edecek

Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2016, s.57.

- 4 Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/I-II, Ankara 1955, s. 27-51; Fahrettin Atar, "Kaza" *DİA*, XXV (Ankara 2002), s. 113-117; Tuncer Baykara, "Kazâ", *DİA*, XXV, (Ankara 2002), s. 119-120; Fethi Gedikli, "Kazâ", *DİA*, XXV (Ankara 2002), s. 117-119.
- 5 Ebul'ula Mardin, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, VI (İstanbul 1977), s. 42-45; Atar, "Kadı", s. 66-69; İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, XXIV, (İstanbul 2001) s. 69-73.
- 6 Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 103.
- 7 Ortaylı, "Kadı", s. 69-73; Şinasi Altundağ, "Kadıların Salahiyetleri ve Vazifeleri", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK yay., Ankara 1967, s. 342-354; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", *Belle-ten*, LXI/CCXXXII, s. 597-699; Mehmet İpşirli, *XVII. yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğunda Kazaskerlik Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı Doçentlik Tezi, İstanbul 1982, s. 122-127.
- 8 Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara 1958, s. xxvi-xxviii.

şekilde yeni bir teşkilatın oluşturulmaya başlanması ile hukukî idareci olarak kadının sosyal fonksiyonu gerilemiştir. Coğrafyanın etkin olduğu yeni bir malî ve idarî bütünlük ortaya çıkmasıyla kazalar önce bir müdürün idaresine bırakılmış, zamanla kaymakamlık idaresi oluşturularak önce sancağın sonra da vilayetin en alt birimi haline gelmişlerdir⁹.

Kazaların Rütbe ve Statüleri

Osmanlı coğrafyasında yer alan kazalar önceleri belli bir sınıflamaya tâbi tutulmaz iken zamanla Rumeli, Anadolu ve Mısır kazaları olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Bu ayrım sonrası Rumeli canibinde yer alan kazalar ile ilgili işlemlerin salâhiyeti Rumeli kazaskerliğine verilirken, Anadolu ve Mısır kazaları ise Anadolu kazaskerliğinin uhdesine terk edilmiştir¹⁰.

XVI. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında gerek Anadolu gerekse Rumeli kazalarının rütbeleri için özel bir tanımlama kullanılmadığı, bu dönemde kazaların gelir durumuna bakılarak belli bir yevmiye ile kadılar tayin edildiği anlaşılmaktadır. Mevcut kaynaklara göre kazaların rütbelere dair ilk çalışma XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli kazaları için yapılmış ve Rumeli’de bulunan bütün mansıblar derecelendirilerek her kazaya belirli bir rütbe verilmiştir. Yapılan düzenleme ile Rumeli canibindeki kazalar on iki dereceye ayrılmıştır. Bunlar; Sitte-i âliye, Ûlâ, Karîb ilâ’l-Ûlâ, Sâniye, Karîbe il’s-Sâniye, Sâlise, Râbi’a, Karîb ilâ’r-Râbi’a, 150-200 akçe arası mansıblar, Karîbe il’al-menâsıb, 130-150 arası mansıblar, 110-130 arası mansıblar şeklindedir¹¹.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, 1740 tarihli bir yazmadan Rumeli kadılıklarının, Manâsıb-ı Seniyye, Rütbe-i Ula, Rütbe-i Karîbü’l-ulâ, Rütbe-i İsnâ, Rütbe-i Karîb-i ile’s-sâniye, Rütbe-i sâlise, Rütbe-i Karîbe-i ile’r-râbi’a, Rütbe-i Hâmise Kârîbe İl’l-mânâsîbü’l-mezkûre olmak üzere sekiz dereceye ayrıldığı anlaşılmaktadır¹². XIX. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen iki yazmaya göre ise Rumeli kadılıkları Sitte, Ûlâ, Karîbe-i Ûlâ, Sâniye, Sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve Çanat olmak üzere dokuz derecede sınıflandırılmıştır¹³.

Osmanlı kaza teşkilatında her bir kaza için verilen rütbede esas alınan ölçütün ne olduğu ya da kazaların rütbelerini belirleyen faktörlerin ne olduğu hususunda, kazanın nüfusu, gelişmişlik durumu ve kadıların kazalardan elde ettikleri gelirler olmak üzere üç faktörün rütbede etkili olduğu söylenebilir. XVIII. yüzyıl göz önüne alındığında Akkırman, Hulucic, Silistre gibi yüksek nüfus ve gelir düzeyine sahip kazalar sitte rütbesi ile sınıflandırılmış ve buralara görevlendirilen kadılar günlük 499 akçe gelir elde etmişlerdir. Bunun yanında yukarıda bahsedilen faktörlere bağlı olarak 400, 300, 200, 150 akçelik kazalar da sırasıyla Ûlâ, Karîbe-i Ûlâ, Sâniye, Sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve en alt düzeyde Çanat rütbeli kazalar olmak üzere bir sınıflamaya tâbi tutulmuşlardır.

9 Baykara, “Kazâ”, s. 119-120.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 91.

11 M. Kemal Özergin, “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord. Prof. Dr. İ.Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK yay., Ankara 1988, s. 251-309.

12 Ahmet Halaçoğlu, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III, TTK yay., Ankara 1999, s. 869-897.

13 Yasemin Beyazıt, “Rumeli Kadılıklarının Rütbelere Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma”, *Belgeler*, XX-VIII/XXXII (Ankara 2008), s. 11-56; Yasemin Beyazıt, “Rabiâ’dan İnebahtı’ya” Rumeli Kadılık Rütbeleri”, *Yeni Türkiye*, LXVI, Ankara 2015, s.1228-1236; Kadir Sinan, *Memalik-i Osmaniyedeki Rumeli Kadılıkları Defteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri Medeniyeti ve Teşkilatı Tarihi Kürsüsü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974, s. 7-31.

Kazaların Rütbe ve Statülerinde Yapılan Değişiklikleri

Osmanlı kadılık teşkilatında kazalara verilen rütbelerin durağan kalmadığı geçirdikleri olumlu veya olumsuz süreçlerin ilgili kazanın teşkilat içerisindeki durumunu da etkilediği, kazanın mamur hale gelip gelir durumunun artmasıyla birlikte rütbesinin yükseltildiği, aksi durumlarda ise daha düşük rütbeyle kadılara tahsis edildikleri yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur¹⁴. Kazaların rütbelerini etkileyen en önemli faktörlerden biri de bölgede yaşanan savaşlardır. Özellikle sınır boylarındaki kazalar komşu devletlerle yaşanan meselelerden menfi etkilenmişlerdir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Rumeli kazasker ruznamçelerinde yer alan birçok atama kaydında kazalara dair tenzil-i rütbe işlemine rastlamak mümkündür ve bu uygulamanın yapılma sebebi genellikle açık bir şekilde belirtilmiştir. Mesela; Paşa Sancağı'nda Sofya ile Vidin arasında kalan Berkofça Kazası, Kutsal İttifak savaşları esnasında Osmanlı-Habsburg mücadelesinin yaşandığı yerlerden birisi olmuştur ve 1688'de Habsburgların desteği ile bölgede bir isyan başlamıştır¹⁵. Bu isyan ve savaş ortamının getirdiği huzursuzluk sebebiyle kazanın nüfusunun ve dolayısıyla gelirinin azaldığı kaza teşkilatına dair kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim 1667 tarihli bir yazmada kazanın salise rütbesinde olduğu tespit edilmiştir¹⁶. XVIII. yüzyıla ait Rumeli kazasker ruznamçelerinden yer alan 30 Ağustos 1707 tarihli bir atama işleminde ise Berkofça kazasının İnebahtı rütbesine tenzil edildiği anlaşılıyor. Bu işlem incelendiğinde kazanın düşman istilasına uğradığı ve hediyesinin, yani gelirinin az olması sebebiyle rütbesinin düşürüldüğü tespit edilmiştir. Bu dönemde salise rütbesinde olan mansıblar 200-300 akçe yevmiyeye sahip iken İnebahtı rütbesinde olan kazalar ise kadılara 150-200 akçe günlük gelir sağlamışlardır. Yapılan bu atama işlemi ile Ali Berkofça'yı yeni rütbesiyle 20 ay tasarruf edecektir¹⁷.

Savaşları yarattığı huzursuzluk ortamı ya da düşman istilası sebebiyle kazaların gelir durumları düşmesi ve bunun neticesi olarak rütbelerinde yapılan tenzil işlemine dair bir diğer misal Valyeva Kazası'na da aittir. Belgrad'ın 100 km batısındaki Valyeva, Kutsal İttifak savaşları sırasında Habsurglar tarafından işgal edilmiş ve bu işgal sırasında Müslüman nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Kaza, Belgrad Anlaşması (1739) ile tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmişse de bir daha eski günlerine dönememiş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında köy hâlini almıştır¹⁸. Öte yandan her ne kadar kaza Karlofça ile elden çıkmışsa da İstanbul tarafından buraya belli bir müddet kadı atamasının yapıldığı ruznamçe kayıtlarından tespit edilmektedir. Bu durum Valyeva'nın merkezinin elden çıkmasına rağmen mülhakatının Osmanlı sınırları içinde kalmasından kaynaklanmıştır ve bu suretle Valyeva'ya görevlendirilen kadılar vazifelerini sürdürmüşlerdir. Ancak kazanın gelir durumunun düşmesi kadınların atama işlemlerine de yansımıştır. 4 Nisan 1707 tarihli atama kaydından kazanın düşman istilasına uğraması sebebiyle rütbesinin

14 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 171-188; Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, s. 136-143; Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, s.56-80.

15 Machiel Kiel, "Berkofça", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.510-511.

16 M.Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", s. 251-309.

17 Meşihât Arşivi, Rumeli Kazasker Ruznamçeleri (=MA, RKR), 243/66, s. 19.

18 Machiel Kiel, "Valyeva", *DİA*, XXXXII, (İstanbul 2012), s. 500-501.

tenzil edilerek 150-200 akçe yevmiyeli Eğri rütbeli mansıplar sınıfına dahil edildiği anlaşılmıştır. Yapılan bu işlemle mevcut kadı Hasan'ın 14 ay daha görev yapmasına daha sonra kazayı Mehmed'in tasarruf etmesine karar verilmiştir¹⁹.

Kazaların rütbelerinin tenzil veya terfisine dair birçok kayıt ihtiva eden kazasker ruznamçelerinde kazanın neden rütbesinin değiştiği bazen açık olarak yazılırken bazı kayıtlarda ise ayrıntılı bir açıklama yapılmamış, sadece kazanın boş olduğu ve kadıların rağbet etmemesi sebebiyle rütbe tenzili yapıldığı yazılmıştır. Bu kayıtlar döneme dair bilgiler veren diğer kaynaklar ile karşılaştırıldığında rütbe tenzilinın sebebi ortaya çıkmaktadır. Mesela; Kutsal İttifak savaşları sırasında istilaya uğrayan ve Müslüman nüfusunun büyük bölümünü kaybeden Köstendil Sancağı maddî anlamda da büyük zarar görmüştür²⁰. Bu sancağa bağlı İvranya Kazası ile ilgili 25 Şubat 1728 tarihli bir kazasker ilamı, kazanın boş olduğunu bu sebeple kadıların rağbet etmediklerini belirtmiş ve Salisa (200-300 akçe yevmiye) olan rütbesinin Çelebi Pazarı (150-200 akçe yevmiye) rütbesine tenzil edilmesi yönünde sadrazamın onayı istenmiştir. 28 Şubat 1728'de çıkan buyurulduyla da kazanın rütbesi tenzil edilmiştir²¹. Damadzâde Ebu'l-hayr Ahmed Efendi'nin Rumeli kazaskerliği zamanında, 25 Ocak 1715'te çıkarılan bir ilamla Ürgüb, İstar-i Eflak, Memlahateyn, Valyeva, Mitrofica, Berkofca, Birce ve Kenzin, Gradčanice kazalarının rütbelerinin tenzil edilmesi de benzer sebepten olmuştur. Bu ilama göre, adı geçen kazalara erbabı rağbet etmediği için kazalar Çelebi rütbesine indirilmiştir²². Kazaya erbabının rağbet etmemesi yine gelirle ilgilidir ve teşkilat içinde tecrübeli kadılar yüksek rütbeli kazaların gelirlerinin azalması durumunda buralardan bir an önce ayrılıp yeni bir mansıb elde etmeye çalışmışlardır. Bu da hem teşkilat içinde sıra bekleyen kadıların sayısının artmasına hem de kazaların boş kalmasına neden olmuştur. Rumeli kazaskerlik dairesi de bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak için kazayı daha alt rütbeli kadılara tahsis etme yoluna gitmiştir. Bu sebeple tenzil-i rütbe yapmıştır.

Düşman istilası sonucu gelir kaybına uğrayan kazalara dair yapılan bir diğer düzenleme ise ilhak kaza uygulamasıdır. Daha önce müstakil bir kaza iken bir kadıya tahsis edilemeyecek kadar küçülen kazalar komşu kazalardan birine ilhak edilmişlerdir. Hersek Sancağı'na bağlı Gabele Kazası için yapılan bir düzenleme bu duruma emsal teşkil etmektedir. XVII. yüzyılda Gabele Kazası'na yapılan kadı atamalarını incelediğimizde, kazanın 30 akçeden 150 akçeye kadar yevmiyeler ile müstakil olarak tasarruf edildiği görülmektedir²³. Ayrıca 1078 (M. 1667-1668) yılına ait bir yazmada, kaza yine müstakil kadılık olarak görülmektedir²⁴. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise yüzyılın hemen başında kaza hakkında çıkarılan bir ferman bize kazaya dair önemli bilgiler vermektedir. Bosna beylerbeyine hitaben yazılmış Şubat-Mart 1713 tarihli bu fermana göre, önceden muin bir kaza iken düşman istilasına uğradıktan sonra kenarda kalan ve müstakil kaza olma durumu olmayan Gabele Bakıyesi'nin Ustulca Kazası'na bağlı olduğu bildirilmiş, hariçten birilerinin kazaya müdahale etmemesi için

19 MA, RKR, 246/69, vr. 7a.

20 Machiel Kiel, "Köstendil", *DİA*, XXVI, (Ankara 2002), s. 277-279.

21 MA, RKR, 268/91, vr. 2a; Savaşlar ve düşman istilası sebebiyle rütbe tenzili uygulamasının diğer örnekleri için bknz. MA, RKR, 243/66, s.7; 246/69, vr. 8a; 243/66, s. 6; 243/66, s. 18; 246/69, vr. 41b.

22 MA, RKR, 253/76, s. 6.

23 Alan, *Kadısköy Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, s. 635-638.

24 Özergin, s. 251-309.

gerekli önlemlerin alınması emredilmiştir²⁵. Benzer bir durum Dogne? Kazası için Safer 1121'de (Nisan-Mayıs 1709) çıkarılan fermanla görülmektedir. Düşman istilası yüzünden kazaları harap olan Dogne? ahalisi, Divan-ı Hümayun'a başvurup kazalarının Mostar'a ilhak olmasını rica etmişler ve bu talep payitahta tarafından uygun görülmüştür²⁶. Bu iki örnekte de kazanın gelirinin azalmasında başlıca etken savaş ortamıdır. Kazanın müstakil olamayacak kadar az gelirinin olması durumunda ise Rumeli kazaskerlik dairesi buradaki işleri yürütebilmek için yakındaki bir kazanın kadısını ilgili kazada yetkili kılmıştır.

Mora Örneğinde Kazaların Yeniden İhdas Edilmesi

XVIII. yüzyıl kazasker ruznamçelerinde savaşlar sonucu elden çıkan yerlerin tekrar geri alınması üzerine buralarda kadılık teşkilatının yeniden oluşturularak kadıların tayin edildiği ruznamçe kayıtlarına yansımıştır. 1683-1699 Kutsal İttifak savaşları sonrası elden çıkan, ancak Damad (Şehid) Ali Paşa'nın askerî harekâtı ile 1715'te geri alınan²⁷ Mora Yarımadası'nın tahriri yapılarak Osmanlı idarî yapısı yeniden ihdas edilmeye çalışılmıştır ve kazalara hemen kadılar atanmıştır. Bu dönemin kayıtlarını içeren kazasker ruznamçesine de yapılan tahrir kaydının bir sureti konulmuş ve kazaskerin bu kazalara tahrir olunduğu şekli ile kadı ataması buyurulmuştur²⁸.

Tablo 1. 4: Mora'nın Yeniden Fethi Üzerine Yapılan Kadı Atamaları²⁹

Kaza İsmi	İsim	Göreve Başlama Tarihi	Tevcih Şekli	Ayrılma Tarihi	Atandığı Derece	Görev Bitiş Sebebi	İlhak Kazası
Anadolu	Mehmed Edib	1.L.1127	K/ Nakl		300		Arhoz
Arkadya	Abdullah	29.Z.1127	K	29.C.1129	200	Ref	
Ayapetre	İbrahim	29.S.1128	K		150		
Balyabadra	Hafız Ali		K	1.S.1128		Ref	
Benefşe	Mehmed	29.S.1128	K	30.Ca.1129	200	Ref	Koron
Hulumic	Esad		K	30.N.1128		Ref	
Kalamete	Ahmed	30.M.1128	K	29.C.1129	200	Ref	Fenar
Kalavrita	Yahya	29.R.1128	T	29.L.1128		Ref	
Karitene	Ali		N	30.Ra.1128		Ref	
Kördüs	Süleyman		K	30.Za.1128		Ref	
Mezistre	Mahmud	1.Ş.1127	K	30.Za.1128	400	Ref	
Moton	es-Seyyid Ali		K	30.Ra.1129		Ref	

25 MA, RKR, 251/74, s. 1.

26 MA, RKR, 246/69, vr. 2b.

27 Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", *DİA*, XXX (İstanbul 2005), 280-285.

28 MA, RKR, 256/79, s. 2.

29 MA, RKR, 254/77, s. 4-8,10-16, 20; 256/79, s. 26, 102-103,106; 257/80, vr. 60, 21b

Kaza İsmi	İsim	Göreve Başlama Tarihi	Tevcih Şekli	Ayrılma Tarihi	Atandığı Derece	Görev Bitiş Sebebi	İlhak Kazası
Tiraboliçe	Moravî İbrahim Efendi	30.M.1128	K	30.B.1129	300	Ref	

SONUÇ

Netice olarak; Osmanlı kaza teşkilatında kadınlara sağladıkları gelirler bakımından belli bir sınıflamaya tabi tutulan kazalarda yaşanan sosyo-ekonomik değişimler teşkilatın işleyişini de etkilemiştir. Ortaya çıkan aksaklıkları gidermek için kaza rütbe bakımından tenzil ve terfi edilebildiği gibi müstakil olamayacak kadar düşük gelirli kazalar yakın kazalara ilhak edilerek buralardaki adli ve idarî mekanizmanın aksamaması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ister ilk defa fethedilsin isterse Mora örneğinde olduğu gibi Osmanlı sınırları içinde olup kaybedilen ancak tekrar fethi gerçekleştirilen bir yer olsun bölge Osmanlı'nın eline geçtikten sonra yapılan ilk işlemlerden biri de buraya kadı atanması olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

MA, RKR, 243/66, 246/69, 251/74, 253/76, 254/77, 256/79, 257/80, 268/91.

Araştırma Eserleri

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/I-II, Ankara 1955, s. 27-51.

Alan, Ercan, *Kadısköy Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Altundağ, Şinasi, "Kadınların Salahiyetleri ve Vazifeleri", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK yay., Ankara 1967, s. 342-354.

Atar, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, XXIV, (İstanbul 2001), s. 66-69.

_____, "Kaza" *DİA*, XXV (Ankara 2002), s. 113-117.

Atsız, Nihal, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.

Baykara, Tuncer, "Kazâ", *DİA*, XXV, (Ankara 2002), s. 119-120.

Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s. 171-188.

_____, "Rumeli Kadılıklarının Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma", *Belgeler*, XXVIII/XXXII (Ankara 2008), s. 11-56.

_____, "Rabiâ'dan İnebahtı'ya" Rumeli Kadılık Rütbeleri", *Yeni Türkiye*, LXVI, Ankara 2015, s.1228-1236.

Emecen, Ferudun, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, ed. Ekmeddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (=IRCICA) yay., İstanbul 1994, s. 5-65.

Gedikli, Fethi, "Kazâ", *DİA*, XXV (Ankara 2002), s. 117-119.

Halaçoğlu, Ahmet, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III, TTK yay., Ankara 1999, s. 869-897.

İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", *Belleten*, LXI/CCXXXII, s. 597-699.

- _____, *XVII. yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğunda Kazaskerlik Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı Doçentlik Tezi, İstanbul 1982.
- Kiel, Machiel – Alexander, John, “Mora”, *DİA*, XXX (İstanbul 2005), 280-285.
- Kiel, Machiel, “Berkofça”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s.510-511.
- _____, “Köstendil”, *DİA*, XXVI, (Ankara 2002), s. 277-279.
- _____, “Valyeva”, *DİA*, XXXXII, (İstanbul 2012), s. 500-501.
- Kuru, Levent, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- Mardin, Ebul’ula, “Kadı”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, VI (İstanbul 1977), s. 42-45.
- Ongan, Halit, *Ankara’nın 1 Numaralı Şer’iye Sicili*, Ankara 1958.
- Ortaylı, İlber, “Kadı”, *DİA*, XXIV, (İstanbul 2001), s. 69-73.
- Özcan, Abdülkadir, “Karlofça”, *DİA*, XXIV, (İstanbul 2001), s. 504-507.
- Özergin, M. Kemal, “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord. Prof. Dr. İ.Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK yay., Ankara 1988, s. 251-309.
- Sinan, Kadir, *Memalik-i Osmaniyedeki Rumeli Kadılıkları Defteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri Medeniyeti ve Teşkilatı Tarihi Kürsüsü, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, III, Ankara 1988.
- Yaman, Ahmet, “Savaş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXXVI, (İstanbul 2009), s. 189-194.

EKLER

Belge Örnekleri

Ek 1. Berkofça kazası istilâ-i küffârdan nâşi kalîl-ül-elcedvâ olmağla İnebahtı rütbesine tenzil olunup kadısı el-hac Ali gâyet-i şehri-i mezbûreden on dokuz ay zamanı tasarrufundan sonra ref’ ve yeri yevmi yüz elli akçe ile Menlik kazasından otuz iki ay infisâl ve atebe-i aliyye yirmi iki ay mülâzemet-i müstemiresi olup sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî olan Mevlana sufi dâilerine yevmi iki yüz akçe ve tevkît-i mezbûr ile tevcih olunup ba’de hulûli t-tevkît müddet-i örfiyyesi tamamına değin mutasarrıf olmak ricâsına ba’de’l-arz sadaka buyruldu. (MA, RKR, 243/66, s. 19)

سهم و درسی از جسم عدل و عدل و عدل و عدل
 بر قوه فضایی استیلا و کفار هم نمانشی قبل الجودی اولخلد ایینه مخنی رتبه سینه تنزیل اولنوب ضعیف علی غایت
 اولن لطفوز آی مدتی تفرقند منکره وضع ویری یومی یوز الی ایجه ایله منک قضا سندن اولنوز ایکی آی انصاف
 و حجت علی کبر ای ای علامت ستمه هر اولوب هر اولوب ارغابیت شهر طری ای اولان مولانا محمد صغری و عبد ربه ایچین ایچ
 و وقت مزبور ایله اولنوب عدل اولنوب عدل اولنوب عدل اولنوب عدل اولنوب عدل اولنوب عدل اولنوب عدل

Ek 2. İ'lâmî mücibince Çelebi Pazarı rütbesine tenzil olunmak buyruldu. Fi 17 Receb 140

Ma'rûz-u dâ'î devlet-i âliyyeleridir ki

Sâlisâ rütbesinde olan İvranya kazası bî-hâsıl olduğundan kuzât efendi dâ'ileri rütbe-i mezkûre ile rağbet etmemeleriyle kazâ-i merkûm tahmil olduğu Çelebi Pazarı rütbesine tenzil buyrulmak bâbında emr-i fermân hazret-i veliyü'l-emrindir. 14 Recebü'l-ferd 140. (MA, 268/91, vr. 2a)

Ek 3. Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-kelâm Mostar kadısı Mevlânâ El-hac Ömer'e tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcaak ma'lûm ola ki, Dogne(?) kâzası ahâlîsi Südde-i Saadetime arzuhâl edip kazâ-yı mezbûr istilâ-i küffârdan harap olmağla gâh ehline ve gâh âhr kazâlara ilhâk olunup emr-i şerîfimle vaki' olan tekâlif-i Dogne? ahâlîlerine tahmil olunup perâkende ve perişân olmalarına bâ'is olmağla Mostar kazâsına ilhâk olunmak için ahâlîsi mahzar etmeleriyle işbu sene-i ihdâ ve işrîn ve mi'e ve elf Rebüü'l-evvelî gâyetinden hâlâ mutasarrıf olduğun Mostar kazâsına ilhâk ve gâyet-i merkûmeden kazâ-yı mezbûru ma'en vech-i meşrûh üzere sen mutasarrıf olup ahâlîleri beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şerî'yye eyleyesin deyu a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhırin bi'l-fi'l Rumelî kazaskeri olan Mevlânâ Mîrza Mustafa edâmallahü te'âlâ fezâ'ilehu tarafından mühürlü mektup mücibince hükm-i hümayûnum ricâ eyledikleri ecilden vech-i meşrûh üzere amel eylemek emrim olmuşdur. Buyurdum ki vusûl buldukdâ bu bâbda şâdir olan emrim ve Mevlânâ-yı müşârün-ileyh tarafından verilen mühürlü mektup mücibince amel edip min-ba'd hilâfına rızâ göstermeyesin şöyle bilesin âlâmet-i şerîfimle âmil olasın. Tahfîren evâhir-i Safer ihdâ ve işrîn mi'e ve elf. Kostantiniyye el-mahrûse (MA, RKR, 246/69, vr. 2b)

POST OTTOMAN IDENTITY OF SERBIA: UPRISINGS AND BELGRADE

ULZHAN DYUSEMBAYEVA* & JOZEF ROJIK**

Abstract

For centuries Ottoman Empire had been one of the world's largest imperial powers. In nineteenth century Ottomans started to lose the power, one of the main reasons for decline was raising nationalism, as ethnic and regional groups demanded self-determination and independence.

The first Serbian Uprising of 1804 within two years turned into a Balkan-size national and social revolution. Serbian peasants exhausted by the local administration and janissaries upraised after the slain of dozens of local leaders. The Serbian Revolution provoked peasant's actions in Greece and Bulgaria and became a symbol of the coming nation-building in Balkans.

On 8th of January of 1807, Belgrade became the capital of Serbia. Serbian writer, Milan Milicevic who lived in nineteenth century, recalled that "several decades ago, the chief city of Serbia was part Turkish, part Greek, part cosmopolitan, but least of all Serbian. The houses, stores, shops, dress, mode of life and all the customs were oriental".

However, a nineteenth century was very long for Serbia, turned Belgrade from Ottoman fortress to one of the European cities. Every city reflects the soul of nation. Tracing the signs of what was left from Ottoman Empire in Belgrade and seeking for post ottoman identity as a part of nowadays identity of Serbian people could be a great interest of researchers.

Keywords: Ottoman Empire, Serbia, Belgrade, identity, nationalism

For centuries Ottoman Empire had been one of the world's largest imperial powers. In nineteenth century Ottomans started to lose the power, one of the main reasons for decline was raising nationalism, as ethnic and regional groups demanded self-determination and independence.

The first Serbian Uprising of 1804 within two years turned into a Balkan-size national and social revolution. Serbian peasants exhausted by the local administration and janissaries upraised after the slain of dozens of local leaders. The Serbian Revolution provoked peasant's actions in Greece and Bulgaria and became a symbol of the coming nation-building in Balkans.

On 8th of January of 1807, Belgrade became the capital of Serbia. Serbian writer, Milan Milicevic who lived in nineteenth century, recalled that "several decades ago, the chief city of Serbia was part Turkish, part Greek, part cosmopolitan, but least of all Serbian.

---

* Faculty of Social Sciences, Comenius University, Bratislava, Slovakia, E-mail: ulzhandk@gmail.com

** Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Mlynské luhy 4 821 05 Bratislava, Slovakia, E-mail: Jozef.Rojik@umb.sk

The houses, stores, shops, dress, mode of life and all the customs were oriental". However, a nineteenth century was very long for Serbia, turned Belgrade from Ottoman fortress to one of the European cities. Every city reflects the soul of nation. Tracing the signs of what was left from Ottoman Empire in Belgrade and seeking for post ottoman identity as a part of nowadays identity of Serbian people could be a great interest of researchers.

When the empires collapse their territories start to establish their own identity many times neglecting the patterns of past. An example is the capital of current day Serbia – Belgrade, which was a meaningful trading and administrative city of Ottoman Empire.

The main focus of this work is to describe how Belgrade started to change from Ottoman to European city. In this work we would like to sketch the life of Belgrade, the mosques which used to be in every quarter of the city, the Turbes – Ottoman style Mausoleums, the atmosphere and mentality of the city. We will try to elaborate the writings of travelers of that time visiting Belgrade to better understand questions of identity.

OTTOMAN INVASION OF BELGRADE

Ottomans laid two unsuccessful sieges, first in 1440 and after in 1456. In 1521 the Ottoman forces attempted to conquer Belgrade, and this time, under the leadership of Suleiman, they were successful. From that time for almost five centuries the city was lost for the Serbs.

Slowly under the new Ottoman rule the cityscape of Belgrade started to change. Belgrade started to change. Belgrade was a part of province Smederovo, Semendire Sancagi. The seat of the Belgrade was besieged unsuccessfully in 1456 by Ottoman forces at that time city was defended governor (sancakbey) of the province was moved to Belgrade however it kept the name. The first Sancakbey of Smederovo was Mehmed Bey Minnetoglu (1459-63). ¹David Norris explains that the new rulers called Belgrade "Dar al Jihad" or the House of the Holy Wars.² It was also mentioned by Bajraktarevic (1952) that Turks used to call Belgrade "Dar ul Jihad or Darul Jihad" in Serbian "Kucha ratova za vieru" which can be translated as House of war for a faith". The interesting fact is that that name was used not only for Belgrade but for other frontier cities as Tunis, Baghdad and Tripoli. ³

It was also known as Asagi Belgrad and Tuna Belgrad, in order to distinguish it from several other cities. ⁴

SPIRIT OF MOSQUES

No historian would deny that Belgrade was strategic, military and economically important in the middle Ages and during the Ottoman times. Since 1521 Belgrade became a part of Islamic Urban civilization so called Ottoman 'sehir'. Slowly the look of Belgrade became more in line with Ottoman cityscapes as Muslims enriched its urban structure with their vakifs (endowments). Evleya Celebi an Ottoman traveler, called Belgrade the "Cairo of Rumeli" and he was surprised by its appearance and the wealth of its citizens. Belgrade

1 Agoston Gabor, Masters Bruce, „*Encyclopedia of Ottoman Empire*”, New York: Facts on File, 2009, p. 4-6.

2 Norris A. David, “*Belgrade a cultural and literary history*” Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 10.

3 Fehim Bajraktarevic, “*Historical journal*”, Serbian academy of Science, 1952 available on internet [http://cosbelgrade.com/sites/default/files/barjaktarevic_f_kako_su_turci_zvali_beograd.pdf] [20.09.2016].

4 Agoston Gabor, Masters Bruce, “*Encyclopedia of Ottoman Empire*”, New York: Facts on File, 2008, p.89

was a quite multinational city. People of various confessions, races and nationalities lived in Belgrade. Along with the Muslims, there was Orthodox as well as Catholic Christians of diverse origins. According to the imperial taxation out of 247 registered households in 1536: 79 Muslims, 139 Christian and 28 Gypsy. In less than thirty years there already were 1127 households: 695 Muslim, 220 Christian 192 Gypsy and 20 Jewish.

In 1560 there were 16 mosques registered in Belgrade, 24 in 1572 and 29 at the end of the century. There were at least 29 mosques in the seventeenth century and 12 mescids were erected, so altogether around 70 mescids and mosques. Evliya Celebi who travelled to Belgrade in seventeenth century, confirms that there were 33 mosques and 19 mescids, all together about 270 houses of worship including both mescids and mosques.⁵

E.Milkovic claims that the city of Belgrade in the period of 1536-1560 had 16 Muslim districts (mahalle), three of them in surrounding of the Belgrade fortress, and one in front of Bolma fortress. Mahalles were different in size, so in "honorable Mosque of His Majesty of the Emperor" mahalle were 8 households,, in Zejnutdin-aga mahalle 55, in Ferhat-Pasha mahalles were 59, in Haji Vejlije mahalle 8 households, so all together about 365 Muslim households.⁶

One of the known Serbian author writes in his novel, what he observes in the city: *"Here is a list of some kept my eyes transfixed for hours: The Prince's Palace, the New Residence, the Cathedral, the Old Hospital, the Department of State...then the Bajram Bey and the Bajrakli mosques..."*⁷

In official web page of Islamic community we can find similar figures of 273 mosques which once existed in Belgrade. The only one now remaining till today is a Bajrakli-dzamiya on Gospodar Jevrem Street. Based on a website of the city of Belgrade, written by Islamic Community of Belgrade, mosque was erected at around 1575.⁸ However D. Norris claims that the Bajrakli-dzamiya was built by Sultan Suleiman II at around 1690 when Ottomans recaptured Belgrade.⁹ Originally, it was called Čohadži-mosque, after the endower Hajji-Ali, a cloth merchant. It is a single-spaced building with a dome and a minaret. It served as a Catholic church during Austrian rule (1717-1739). It was turned back into a mosque once the Ottomans retook it. Yahya (chehya) Hussein Bey, renewed the building in 1741 and sometime after in kept his name. Since the eighteenth century it was named Bajrakli-mosque (Bajrakli-dzamiya). It became the main city mosque after its renewal in the nineteenth century, made by the Serbian dukes.¹⁰ The meaning of the name is taken from the word bajrak – flag or banner, which has been raised as a signal for the other mosques that it was time to begin prayers. Bajrakli-dzamiya has reflected the changes of regime that are in hear of the city.

5 Fotic Aleksandar, „*Belgrade: a Muslim and Non-Muslim cultural centre (Sixteenth-Seventeenth centuries)*”, Crete University Press, 2003.p-61-62.

6 Milkovic Ema, *"An account of travels and historical source: Belgrade in 16th Century"*, Belgrade, Serbian Academy of science, special ed.,2003, p.45.

7 Norris A.David, *"Belgrade a cultural and literary history"*, Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 53.

8 Available on internet: [<http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=201404>] [20.09.2016].

9 Norris A.David, *"Belgrade a cultural and literary history"*, Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 15.

10 Available on internet: [<http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=201404>] [20.09.2016].

From the end of the sixteenth century a big mosque, the Batal-dzamija, stood near or on today's Nikola Pasic Square. The mosque situated in the Serbian district. The building itself was abandoned and stop functioning due to several events. It became better known as a bazaar or Cattle Market. Knez Milos's son, Knez Mihailo had the idea of converting the mosque into the state archive after the Ottomans left in 1867, which would save the building. However his sudden death changed the plans and old building was demolished in 1869. The magazine of Modern Boshian thought had a picture of Batal-dzamija however the dates mentioned were couple decades after it was pulled down.

Dr. Hazim Šabanovic (1916-1971.) associated Batal mosque with Ejnehan Bey in his work, "Urban Development in Belgrade from 1521 to 1688 ". Ejnehan beg was the sandzak-beg of Konavlje. In late 1592, he captured Čanadski Sandzak in Hungary, where he died in 1594. Batal mosque was single-domed mosque, with trompe in the transition from the square to the octagonal drum that had no windows. Overhead tromps with external parties, were triangular parts of the roof. The entrance to the mosque was located on the north side. The minaret was built on an octagonal pedestal from the same stone as the walls of the mosque and the dome of the mosque used to be covered with lead.¹¹

One of the mosques enchanted by many travelers including Evliya Celebi is definitely Yahyali Gazi Mehmed Pasha's mosque. The old name of the mosque was "Imaret camii" it existed from 1739 until 1870s. Evliya Celebi in his generous description mentioned that it was built from booty and he called it "the pride of the sehir of Belgrade". Its central dome wasn't build from solid materials and had four lateral domes. Abdurrahim Efendi, mufti of Belgrade (in May 1656) the great Ottoman scholar has been buried under the mihrab of the mosque.¹²

Altay S. Recepoğlu wrote a book „Mosques of Belgrade“ where he tried to show the importance of the mosques and described it through that Muslim Identity of Belgrade. Due to his writings there were some 123 mosques in Ottoman Belgrade. German travelers mentioned „Turkish churches of Belgrade“ in other word "mosques" in their writings. In 1673, Hans Kunitz assumed that "there are about 30 or 40 „Turkish temples“, or mosques, covered by lead. At the sixties of the nineteenth century marks a new dimension in the representation of Belgrade in the German travelogues. The evangelical Pastor of Belgrade Daniel von Köln (Daniel von Cölln) translated from English to the German travelogue of William Denton (William Denton), added by personal impressions and visions. There is a short passage he summarizes all what the reader might be interested. Belgrade had a population of 22,000, it was the residence of the prince, the seat of government and foreign consulates. There are, then, three Serbian churches, a Catholic chapel, eleven mosques, three synagogues then, lyceum, a gymnasium, elementary school and etc.¹³

Another one was Turgut Pasha's mosque, which was a residence of the Russian army and during the First Serbian Uprising turned into church.

11 Available on internet: [<http://sandzakpress.net/belgrade-the-national-assembly-building-site-was-once-home-to-a-mosque-this-is-its-story>] [25.09.2016].

12 Fotić A, "Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha's Evkaf in Belgrade". Budapest: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Volume 54 (4), 2001, p.442.

13 Djordje Kostić, "A Fortress, A Suburb, A Town: The German View Of Belgrade", Belgrade: Serbian Academy of science, special ed.,2003, p.21.

Turbes are remarkable elements of Ex-Ottoman Identity. Turbe – Turkish mausoleum made of stone. There used to be around ten of those graves in Ottoman Belgrade however only two remain – the turbe of David Ali Pasha a successful militant of eighteenth century and the second belongs to Selim and Hasan Pasha Cesmeliija who used to live in nineteenth century. Ivo Andric was inspired by turbe to write his short novel “The Excursion”.¹⁴

BELGRADE OF EIGHTEENTH CENTURIES: BETWEEN TURKS AND AUSTRIANS

In 1699, Habsburg and Ottoman Empires signed “The peace of Karlovci” and established a new boundary between two Empires. It was reflected on strategic importance of Belgrade, from this moment, the city had a new status, it became a periphery of the Ottoman Empire. The Austrians watched the walls of Kalemegdan from Zemun, city on the hills. There were more and more refugees coming from the south of Hungary, by that Serbian community start to flourish.

Belgrade used to be a Muslim town with its market town look, Ottoman garrison and pasha. The cityscape was filled with minarets of the many mosques, building were made of wood with a one storey. Edward Brown, seventeenth-century English traveler wrote:

“The streets where trade is busiest is covered with a wooden roof as protection from the sun and rain. The shops are small on a low counter, like tailors in England, sits the shop-keeper selling his goods to the buyer who remains outside, rarely going inside...The covered market is a square, paved with flag stones, a fountain in the centre and rows of various shop at the entrance.”

The breaking point happened after 1717 under Habsburg rule. Belgrade obtained the look of European city. They added another storey to some of the larger building, converted mosques to churches, rebuilt the fortress, by that city acquired Baroque architectural style. One of the most significant reminders of the past is the fortress – Kalemegdan.¹⁵

KALEMEGDAN

There are only a handful signs of Ottoman Belgrade which exist even today. One of them is Kalemegdan a fortress and oldest section of the urban area of Belgrade.

Belgrade (in Serbian *Beo-grad*) which name came from the old fortress which is elevated beyond two rivers, the Sava and the Danube, which confluence into one flow here. The city has been praised by many travellers, poets, writers who have lived or travelled here. One of the remarkable figures of the twentieth century was a poet Milos Crnjanski. In one of his lesser-known books, a travel guide to the city, he writes about its geographic position that Belgrade is situated high on rock over plain and has majestic panorama. Today we can have a walk to that rocky slope and look out at the view described by Crnjanski from Belgrade’s old Turkish fortress of Kalemegdan, which is nowadays central park of Belgrade, containing reminders of the city’s history.

Kalemegdan (from Turkish *Kale* town and *megdan* battlefield) is the fortress previously occupied by Celts, Romans, Byzantines, Bulgarians, Hungarians and Serbs

14 Norris A.David, “*Belgrade a cultural and literary history*”, Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 24.

15 Norris A.David, “*Belgrade a cultural and literary history*”, Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 13-15.

sequentially controlled two rivers Sava and Danube. The fortress used as a garrison for troops and was a chair of political apparatus of pasha, sent by Sultan for ruling the province on his behalf. Artisans and craftsmen came from different corners of the empire were coming to provide services. The fortress has several Gates which were secured by the army.

The King's Gate (Kralj kapija), the gate was there from the medieval times however in 1725 Austrians replaced in with a much stronger defensive fortification. The gate leads us through Roman Well (Rimski bunar) which has been sunk by the Austrians in 1721-1731. During the Ottoman rule the wall of Kalemegdan where people sit nowadays and enjoy the view, used to have another name "fecir bajir" the hill for contemplation.

The nerve centre for military and government life of Belgrade and the surrounding region was Upper Town (Gornji grad), inside of which the Turks had a mosque with quarter for the Janissaries. Defterdarova kapija, a small gate into the white walls of the Upper Town has been built in honor of Mehmed Pasha Sokolovic back in 1577 was marked by a water fountain.

From a small gate a path leads to a Lower Town (Donji grad), which used to be an integral part of the city's defenses. At the bottom of the slope in the Lower Town, in vicinity to the ruins is an oriental structure that used to be one of the seven public Turkish bath-housed (hamams), the only one remaining from the Ottoman times, which was built at the beginning of the nineteenth century.

The Nebojsa Tower (Kula Nebojsa) from 1460 has been converted into a prison by Turks in the eighteenth century, which had a shady reputation as a place from which inmates rarely returned. The end of the Kalemegdan's walls is marked by two gates, Despotova kapija and Zindan kapija and a Dizdareva kula all from the fifteenth century. The path between Despotova and Zindan kapija leads down to the Lower Town, on the way to which used to be a gunpowder store.

Istanbul Gate (Stambol-kapija) is the massive main gate to the city. The road from here took the traveler inside the city and led to the Inner Istanbul Gate and the Upper Town of the Fortress, or took traveler down through Serbia and to the sultan's court in Istanbul. It was an integral part of the defensive system, well guarded to control traffic coming and leaving Belgrade. The Istanbul Gate was not only a door into Belgrade it was a gateway to the Balkans. In eyes of the Serbs Istanbul Gate was an iconic representation of Turkish oppression and became their main goal when they launched their attack on the city in 1806.¹⁶

THE SERBIAN UPRISINGS AND BELGRADE

*"Rise Serbia, our dear mother,
To be again what you have once been,
Serbian children are weeping for you
They are courageously fighting for you now."*¹⁷

16 Norris A. David, "Belgrade a cultural and literary history", Oxford: Signal Books Limited, 2008, p. 1-28.

17 Batakovic Dusan, "The 1804 Serbian Revolution: A Balkan-size French Revolution", available on internet: [http://www.batakovic.com/en/full-story/21/2012/02/22/the-1804-serbian-revolution_-a-balkan-size-french-revolution.html], [21.09.2016].

The Serbian revolution (coinphrase by *Leopold von Ranke* for two uprisings between 1804-1817) has brought Serbia its statehood as a “suzerain” (tributary) state of Ottoman Empire.¹⁸

Belgrade became the focus of Serbian nationalist attention in the early nineteenth century.¹⁹ The era of nationalism in Balkan firstly took place in Serbia. It was a coincidence of several facts: the central authority was the weakest and foreign influence stronger than anywhere else in the Ottoman provinces in Europe. The ties among the Orthodox Serbs became more intensive because of frequent wars, forced migration and resettlement campaigns on the changing borderland between the Habsburg and the Ottoman Empire.

Within two years the uprising turned into a Balkan-size national and social revolution. Serbian peasants exhausted by the local administration and janissaries upraised after the slain of dozens of local leaders. Subsequently, the events of 1804 turned into a war for independence of 1807, which was supported Tsarist Russia. The Serbian Revolution provoked peasant’s actions in Greece and Bulgaria and became a symbol of the coming nation-building in Balkans.

Series of victories against Ottoman army encouraged Serbian insurgents (Ivankovac in 1805; at Misar and at Deligrad in 1806) but the most important was the capture of Belgrade in 1807. On 8th of January of 1807, leaded by Karageorge, Belgrade became the capital of Serbia. In 1806 the petition was sent to Russian Emperor, they claimed that if Russian decided to send its troops to the Balkans, then “*all Serbs from Serbia, Bosnia, Herzegovina, Montenegro, Dalmatia and Albania would joyfully unite and would, within a brief space of time create a new army of 200, 000 – strong troops.*”²⁰

Led by charismatic leader (vozd) Karageorge (Karadjordje Petrovic) 25.000 strong rebels took Belgrade and made it the capital of insurgent Serbia, until its final defeat in 1813. Belgrade was repopulated by a group of enlightened Serbs from the Habsburg Empire who gave a new cultural and political structure for the peasant society of Serbia. Majority of Ottoman population left the city. The Governing Council, High School, Theological School and other administrative building were built. Napoleonic wars in Europe dictated further development of Belgrade. In 1812 Russia and the Ottoman Empire concluded the Bucharest Treaty which granted local government for Serbia within the Ottoman ream. However the luck was not with Karageorge, and after complete defeat he eventually find asylum in Russia. In October of 1813 Belgrade was recaptured by the Ottomans, the city face a brutal revenge.

In 1815 was the second phase of the Serbian Revolution led by Prince Milos Obrenovic. He signed the agreement with local Ottomans on maintaining peace and in return acquired the power to govern Serbia himself. In 1834, there were 6000 Muslims living in Belgrade, however in 1837 out of 20 000 citizen only 3000 were Muslims. Princ

18 Leopold von Ranke, “*A history of Servia and the Servian Revolution*”, Available on internet: [<https://archive.org/stream/historyofservias00rankrich#page/n1/mode/2up>], [21.09.2016]

19 Agoston Gabor, Masters Bruce, “*Encyclopedia of Ottoman Empire*”, New York: Facts on File, 2008.

20 Batakovic Dusan, “*The 1804 Serbian Revolution: A Balkan-size French Revolution*”, Available on internet: [http://www.batakovic.com/en/full-story/21/2012/02/22/the-1804-serbian-revolution_-a-balkan-size-french-revolution.html], [21.09.2016].

Milos Obrenovic started to continue with the “repopulation” of Belgrade with peasant immigrants from Austria and inner Serbia. Besides Muslims and Serbs, Belgrade was also inhabited by Greeks, (Tzintzars) who controlled some of local trade before being absorbed by the Serbian population. Batakovic believes that at the beginning of nineteenth century Belgrade still had a strong Ottoman appearance.

Serbian writer Milan Milicevic who lived in nineteenth century, recalled that *“several decades ago, the chief city of Serbia was part Turkish, part Greek, part cosmopolitan, but least of all Serbian. Turkish and bad Serbian was spoken on the street, largely Greek in the stores, and in church and school more Greek than Serbian. The houses, stores, shops, dress, mode of life and all the customs were oriental”*. Gradually Belgrade started to change and to become increasing Serbian, after Novi Sad in the southern part of Habsburg Empire, into the most important cultural center of the Serbian nation. After 1552 the first book in Serbian was printed in Belgrade in 1832, alongside with the first newspapers – Novine Srbske and in 1839 the Belgrade grammar school was established. On the other hand with the time, Belgrade became more and more Europeanized. A border city with Austria and Hungary, was the first European capital to be bombed during the WWI. A nineteenth century was very long for Serbia, turned Belgrade from Ottoman fortress to one of the European cities.²¹

CONCLUSION

The Ottoman Identity in current day Belgrade is not as vivid or dynamic as it was in eyes of the travelers of that time.

In some point the Ottoman Identity of Serbia is not a tangible since there are only a handful reminders left till our days from Ottoman times, however that period of time could be considered as a part not only of decline of national Serbian identity but as historical phase of the identity-building process. It is in many times cruel or restless and uneasy part of Serbian history, however even so the city survived, absorbed the Ottoman Identity which fragments we can see in the main attraction of Belgrade - Kalemagden, in its turbes, mosques, words and names and probably in the mentality of the city. The target I set up for myself in current research was to describe and envision imaginary Ottoman Belgrade with its mosques networked along the city. We believe the topic still has some gaps for further deeper research and might require the knowledge of Ottoman language, which I do not obtain yet, however I hope that I conveyed my message through this work. Every city reflects the soul of nation. The older the city often hides more mystery and many times has complicated history. Belgrade with its rich history can be easily considered as one of them. In this work I tried to disclose the many-sidedness of this city and in some point maybe to arouse the interest on that subject.

We would like to finish my work with the words of Lena A. Yovitchitch a writer living at the beginning of the twentieth century mentioned...

“...a city undoubtedly reflects the mentality of the nation which conceives, and plans, and builds it. Viewed in this light, mere bricks and mortar assume a psychological interest, and are seen as the tangible

21 Batakovic Dusan, *“Belgrade in the 19th century: A Historical Survey”*, Washington D.C., 2002, Journal of the North American Society for Serbian Studies, vol.16 (2), pp.335-339.

*embodiment of ideas, to judge according to their practical utility and esthetic value. Thus, the design of a school building, a church, or a house tells its tale more plainly than any words could do. Despite riches or poverty, the spirit and aspirations of a people are welded into every construction – be it high or low – which meets the eye. This is particularly the case in Belgrade, where the history of the country for several decades back can be traced in the various stages of architecture prevalent in town”*²²

BIBLIOGRAPHY

- Agoston Gabor, Masters Bruce, “Encyclopedia of Ottoman Empire”, New York: Facts on File, 2008. Available on internet: official website of city of Belgrade [<http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=201404>][20.09.2016].
- Available on internet: “Center of Ottoman Studies Belgrade” [<http://cosbelgrade.com/bibliography>] [20.09.2016].
- Available on internet: “Diwan Magazine” [<http://diwan-magazine.com/batal-dzamiya-u-beogradu-do-1789-godine-ejnehan-begova/>] [20.09.2016].
- Batakovic Dusan, “Belgrade in the 19th century: A Historical Survey”, Washington D.C., 2002, Journal of the North American Society for Serbian Studies, vol.16 (2), pp.335-339.
- Djordje Kostic, “A fortress, a suburb, a town: the German view of Belgrade“, Belgrade: Serbian Academy of science, special ed., 2003.
- Finkel Caroline, “Osman’s Dream”, London 2005, John Murray, p. 118-120.
- Fotic Aleksandar, „Belgrade: a Muslim and Non-Muslim cultural centre (Sixteenth-Seventeenth centuries)“, Crete University Press, 2003.
- Fotic Aleksandar, “Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha’s Evkaf in Belgrade”. Budapest: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Volume 54 (4), 2001, p. 442.
- Milkovic Ema, “An account of travels and historical source: Belgrade in 16th Century”, Belgrade, Serbian Academy of science, special ed., 2003.
- Norris A.David, “Belgrade a cultural and literary history”, Oxford: Signal Books Limited, 2008.
- Available on internet: [<http://sandzakpress.net/belgrade-the-national-assembly-building-site-was-once-home-to-a-mosque-this-is-its-story>] [25.09.2016].
- Fehim Bajraktarevic, “Historical journal”, Serbian academy of Science, 1952 available on internet: [http://cosbelgrade.com/sites/default/files/barjaktarevic_f_kako_su_turci_zvali_beograd.pdf] [20.09.2016].

²² Yovitchitch Lena ” Pages from Here and There in Serbia” Belgrad: S. B. Cvijanovich; First Edition edition, 1926, p. 70 (translated by David A. Norris Belgrade a cultural and literary history” Oxford: Signal Books Limited, 2008)

ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA'NIN YÜKSELİŞİNDE MUKÂTAA SİSTEMİNİN ROLÜ

MENSURE ÖZTÜRK*

Özet

Osmanlı Devleti'nde, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam sisteminde malikâne uygulamasına geçilmesi, taşrada genellikle âyan, eşraf, vücûh-ı memleket ve mütegalibe gibi isimlerle anılan bölge ileri gelenlerinin güçlerini artırarak onlara yeni olanaklar sağlamış ve hatta kendilerine mütesellimlik, voyvodalık ve muhasıllık gibi vergi toplama ve idari görevler edinmelerinin önünü açmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Rumeli'deki âyan tegallübü zirveye tırmanırken Alemdâr Mustafa Paşa, Rusçuk âyanı olarak gösterdiği yararlılıklar sonucunda vezirlik rütbesi ile Tırnova voyvodalığı vazifesini de üstlenmiş ve bu idari konumu malikâne mukâtaa gelirleri elde etmesine olanak sağlamıştır. Mukâtaaya sahip olan kişi bölgenin gümrük, darphane, mumhane gibi tekel haline getirilen bir kuruluşu işletme hakkına veya satın alma tekeline sahipti. Bu çalışmada, arşiv belgeleri ışığında Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tuna boyundaki Silistre ve Niğbolu Sancağı dâhilindeki Rusçuk, Tırnova, Hezargrâd kazaları ile Tırhala ve civar kazalarda elde ettiği mukâtaa gelir kalemleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Balkan coğrafyasında mukâtaa sisteminin bir âyan olarak Alemdâr Mustafa Paşa'nın yükselişinde nasıl bir rol oynadığı ve Osmanlı taşrasında idari-mali sistemdeki yozlaşma emareleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Alemdâr Mustafa Paşa, Mukâtaa, Rusçuk, Âyan, Voyvoda

The Role of Mukâtaa System on the Rise of Alemdâr Mustafa Pasha

Abstract

The Ottoman Empire began to apply the *malikâne* practice within the upholding system at the end of the eighteenth century. This practice made the regional prospectives, who were called âyan, *eşraf*, *vücûh-ı memleket* and *mütegalibe*, even stronger and gave them new opportunities. It also helped to give them the authority to collect taxes, and to have administrative duties (e.g. *mütesellim*, *voyvoda*, *muhasıl*). The early nineteenth century was the time of the rise of the âyan *tegallüb* in Rumelia. Meanwhile, Alemdâr Mustafa Pasha was promoted as the vizier and the *voyvoda* of Tırnova. This promotion was due to his success as the âyan of Rusçuk, which helped the *malikâne* establish *mukâtaa* revenue streams. The person who had the *mukâtaa* also had the right to operate or purchase a business which had a monopoly in the area (e.g. customs, mint, candle manufacturing house). Based on the documents in the archives, this study will attempt to determine the *mukâtaa* revenue streams obtained by Alemdâr Mustafa Pasha in the townships of Rusçuk, Tırnova and Hezargrâd, within the borders of the Silistre and Niğbolu districts, as well within the Tırhala township and its vicinity. The study will also examine the role of the *mukâtaa* system in the Balkan area regarding the rise of Alemdâr Mustafa Pasha as an âyan, and will also examine the signs of corruption within the financial and administrative system in the countryside of the Ottoman Empire.

Keywords: Alemdâr Mustafa Pasha, Mukâtaa, Rusçuk, Âyan, Voyvoda

* Dr., Tarih Anabilim Dalı, mensureoztrk@hotmail.com.

GİRİŞ

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti özellikle mali anlamda büyük bir zorluk içine girmiştir. Hazinesinin ihtiyacından dolayı, miri mukâtaanın malikâne usulü ve *kayd-ı hayat şartı* ile 1694 senesi itibariyle, mahalli eşraf ve âyanlar tarafından alınarak idare edilmesi, has ve mukâtaa voyvodallıkları ile bu gibilerin zengin olmalarına, tedrici surette nüfuz ve kudretlerinin artmasına sebep olmuştur.¹

Yine aynı dönem içerisinde Osmanlı idari bürokrasisinde paşa unvanına sahip kimselerin çoğalması ile yeterli yönetim ve gelir biriminin olmayışı da bir veya birkaç sancağın yönetiminin aynı kişiye verilmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Mutasarrıflık olarak adlandırılan bu yapı ile taşrada sancak beyi yerine vezir rütbeli paşalar atanmaya başlanmıştır.² XVIII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeyleri ile daha önceki dönemlere oranla sayıları oldukça artmış olan vezirlerin sorumluluklarında farklı türden vazifelerin bulunması sebebiyle kendilerine arpalık olarak gelir tahsil edilmesi *mütesellimlik* kurumunu meydana getirmiş ve mütesellimler çoğunlukla bölgenin yerel, nüfuzlu, zengin, asayişli sağlayabilecek güçte olan ve merkezden gelen emirleri uygulayabilecek şahıslar arasından seçilmiştir.³ Gelirleri padişah ve ailesinin uhdesinde olan has topraklarına tayin edilen *voyvodalar* ise sancakbeyinin vazifelerini yerine getirmekte ve âmir olarak beylerbeyine bağlı bir durumdaydılar.⁴ Osmanlı dönemindeki bu süreç dâhilinde bilhassa taşradaki yerel hanedandan gelen aileler, miri mukâtaaları ve sancakları *malikâne* olarak ele geçirmişlerdir. Bu durum ailelerin etki ve kuvvetlerinin daha da artmasına olanak sağlayarak bir nevi âyanlıklarının temelini atmalarına imkân vermiştir.⁵

Merkezi hazine ile ilgili vergi kaynağının (*mukâtaa*), peşinini (*muaccele*) ve yıllık vergisini (*mal*) ödeme kapasitesine sahip oldukları anlaşılan söz konusu bu kişilerden beklenen, tasarruf ettikleri vergi kaynağına ait gelirleri toplamaları ve yıllık vergileri zamanında ödemeleridir. Âyanların malikâne elde ettiği bölgelerdeki mukâtaaların iltizamını alacakları zaman muacceleyle ödeyebilecek kadar varlıklı olması ve uhdesine verilen mukâtaanın vergilerini toplayabilecek kadar da güç sahibi olması gerekmektedir. Malikâne olarak satılan gelir kaynakları bütçede maktu'at ve mukâta'at genel başlığı ile toplanan gelirlerdir. *Avarız ve nüzul bedelleri* ile gayrimüslimlerden alınan *cizye* dışında, maden işletmeleri, esnaf kethüdalığı, tuzlulardan alınan damga vergisi gibi devletin almakla hükümlü olduğu tüm vergileri kapsamaktadır.⁶ Ne var ki 1730'lardan itibaren malikâne sisteminin genişlemesi hız kazanmaya başlayınca yalnız mukâtaaların hemen tamamı malikâne olmakla kalmayıp, aynı zamanda tımar, zeamet ve hasların da pek çoğu mukâtaa haline getirilerek sisteme dâhil edilmiştir. Ayrıca birçok eyalet, sancak, muhasıllık, voyvodalık vb. büyük idari ve mali birimler de malikâne kapsamına alınmıştır.

1 Mehmet Genç, "Mukâtaa", *TDVİA*, XXXI, İstanbul, (2006), s. 131.

2 Jülide Akyüz, "Osmanlı Mutasarrıflarına Bir Örnek; Şerif Paşa", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, (2008), s. 24.

3 Mütesellim tayinleri için bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *AÜ. DTCFD*, XXIV/3-4, (1970), ss. 369-390.

4 Erol Özvar, "Voyvoda", *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, (2013), s. 130; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, XIII, (Yayına Haz.: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 700.

5 Özcan Mert, "Ayan", *TDVİA*, IV, İstanbul, (1991), s. 196.

6 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s. 119.

Hatta cizye ve avarız vergilerinin de bir bölümü yanında bulunduğu mukâtaalarla birlikte malikâne olarak verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ile birlikte maddi olarak büyük sıkıntılara sebep olacak savaşların içine girmiştir. Savaşlardaki nakit ve asker ihtiyacının karşılanması bakımından devlet, âyanların mahalli güçlerinden faydalanma yoluna gitmiştir.⁸ İlki 1724 yılında yaygınlaşması 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Osmanlı Devleti o tarihe kadar imzaladığı en ağır antlaşma olan Küçük Kaynarca antlaşmasını kabul etmiştir. Yine aynı dönemin sonlarına doğru 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarına girilmesi bilhassa Rumeli’de vilayet ve kazaların idaresinde âyanların söz sahibi olmalarına neden olmuş ve buna mukabil âyan *tegallübünün* durdurulamaz bir hale dönüşmesine fırsat tanımıştır.⁹

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti için mühim bir değer olan Balkan coğrafyası dâhilindeki Tuna kıyılarında Rusçuk âyanı olarak kendini gösteren ve zamanla güçlenerek mütesellimlik, voyvodalık gibi resmi görevler ile bölgenin mukâtaa kaynaklarına sahip olan Alemdâr Mustafa Paşa’nın yükselişinde önemli bir faktör olan bu gelir kaynakları, arşiv belgeleri ile tespit edilerek elde edilen bulgular aktarılacaktır.

1. Alemdâr Mustafa Paşa’nın Rusçuk Âyanlığı ile Malikâne Elde Etmesi

1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında Tuna kıyılarındaki Rusçuk kenti stratejik bir önem kazanmıştır. Rusçuk’un savaşın sınır bölgesinde kurulu olması, askeri fonksiyonunun önemi ve askeri şartlara uygun konumu vasıtasıyla yeni bir savunma sisteminin içinde yer almasına sebep olmuştur.¹⁰ Bu durum itibari ile Rusçuk kalesi Şumnu, Varna ve Silistre kaleleriyle birlikte Osmanlı Devleti’nin kuzeyindeki toprakları korumak amacıyla oluşturduğu savunma sisteminin içinde bulunmuştur.¹¹

Aynı dönemde Alemdâr Mustafa Paşa’nın bulunduğu Rusçuk ve civarı Tirsiniklizâde İsmail Ağa’nın kontrolündeydi. Alemdâr da Tirsiniklizâde’nin hizmetinde bulunmaktaydı. Arapyan, Tirsiniklizâde’nin Alemdâr Mustafa’ya çok güvendiğini ve bu güven neticesinde onu kendisine önce hazineदार daha sonra da ordusuna bayraktar yaptığını söylemektedir.¹² Alemdâr, Pazvantoğlu isyanında göstermiş olduğu başarıdan dolayı *Kapıcıbaşılık* payesi ile birlikte Hezargrâd âyanlığını elde etmiştir.¹³ Tirsiniklizâde’nin

7 Mehmet Genç, “Malikâne”, *TDVİA*, XXVII, İstanbul, (2003), s. 517.

8 Vera P. Mutafçieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, İstanbul, (1978), s. 180.

9 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 285-289; Fuat Köprülü ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyan”, *İA*, Eskişehir, (2001), s. 41.

10 Teodora Bakardjieva, “Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikâyesi”, *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 637; Machiel Kiel, “Rusçuk”, *TDVİA*, XXXV, İstanbul, (2008), s. 248.

11 Meryem Kaçan Erdoğan, “Rusçuk Kalesi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyum Bildirileri*, (Eskişehir 11-13 Mayıs 2005), İstanbul, s. 426.

12 Kalost Arapyan, *Alemdâr Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ankara 1943, s. 3.

13 Ali Seydi, *Alemdâr Mustafa Paşa*, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1911, s. 46; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yıldıoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1942, s. 50.

ölümüyle de halkın talebi doğrultusunda Alemdâr'ın *Ruşçuk Âyanlığı* hükümet tarafından kabul edilmiştir.¹⁴

Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk âyanı olmasıyla, kendisine karşı mülâyimâne hareket edilmesi her ne kadar aşıkâr olsa da Silistre havalisinde devletin nüfuzunu iade eylemiş, o zamana kadar Silistre'ye girmeyen valilerin eyalet merkezinde bulunmaları temin olmuştur. Alemdâr'ın Rusçuk âyanlığına müteakip Kapıcibaşılık rütbesine ilaveten kendisine *Mirahur-ı evvel* payesi de verilmiştir.¹⁵

Alemdâr Mustafa Paşa, elde ettiği rütbelerine rağmen âyan eşrafından olduğu için bazı usulsüz hareketlerde bulunarak malikâne edinmeye çalışmıştır. Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre, Hezargârd âyanı müteveffâ Hacı Ömerzâde'nin oğulları olan Abdullah, Hasan ve Süleyman tarafından hükümete takdim olunan bir arzuhalde; miras taksimi olmak üzere iken o dönem Silahşör rütbesinde olan Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cuma Kazası âyanlığını bahane ederek Hezargrâd kazasına geldiğini ve buradaki konaklarına baskın yaparak hanelerini tahrip ettiğini, her türlü emval, eşya ile çiftliklerindeki hububat ve hayvanları zapt ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca iltizamlarında olan köyleri subaşılar aracılığıyla ele geçirdiğini ve hasılatlarını da tahsil ettiğinden dolayı kendilerinin de Şumnu ve Yenipazar taraflarında perişan halde kaldıklarını beyan etmişlerdir.¹⁶ Daha sonrasında yani Alemdâr'ın Hezargrâd kazasına âyan olarak görevlendirildiği zaman da Hacı Ömerzâde'nin oğulları uhdesinde olan Hassaha-i Toriçe mukâtaasının 3 hissesini 9 senelik olarak hakkı olmadığı halde zapt ettiği ve vergilerini alarak mal-ı mirisi ile kalemiyesini ödediği ve de kendilerine bir akçe faiz bile vermediği ifade edilmiştir.¹⁷

20 Cemaziye'l-evvel 1224/ 3 Temmuz 1809 tarihinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra müsâdere edilen mal varlığının araştırılması kapsamında ele alınan bu yazışmaya göre, Alemdâr'ın Hezargrâd'da malikâne olarak sahip olduğu mukâtaanın¹⁸ 3 hisseye göre, senelik 5.682,5 kuruş olduğu ve hissenin mal ile vergilerini aldığı tahkik edilmiştir.¹⁹

Bu şartlar dâhilinde âyanların büyük bir güç ve servet elde edeceği endişesi ile hükümet, Alemdâr'ın Tirsiniklizâde kadar nüfuz sahibi olmasını istemediğinden, Rusçuk ve Hezargrâd âyanlığı dışında herhangi bir şeye karışmasını uygun görmeyerek onu yalnız Silistre eyaletindeki muhtelif kaza âyanlarından biri olarak tanımak eğilimindeydi.²⁰ Ancak

14 Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa", *TDVİA*, II, İstanbul, (1989), s. 364.

15 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, (Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmaz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 467.

16 *BOA*, C.DH, 52/ 2591, (29/Ca/1216-7/Ekim/1801).

17 *BOA*, C.ML, 676/ 27708, (29/Z/1224-4/Şubat/1810) s. 1.

18 Mukâtaa gelirleri, yalnızca mukâtaa haline getirilen gelir kaynaklarının tahsil edilmesi değil mukâtaaların gelir miktarına bağımlı kalemiye veya berat gibi bazı resim ve harçları da içine almaktadır. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI. ve XVIII. yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 72.

19 *BOA*, C.ML, 676/ 27708, (29/Z/1224-4/Şubat/1810) s. 2.

20 *BOA*, HAT, 43/2189; *BOA*, HAT, 63/2771.

Ruşçuk âyanı olan Alemdâr Mustafa, hemen hemen bütün Silistre eyaleti âyanları ile ittifak yaparak Âyanlar âyanı olmuştur.²¹ Alemdâr Mustafa Paşa, Rusçuk âyanlığı döneminde iken hükümetin yanında olmuş ve Rusçuk şehrindeki surları kuvvetlendirmiştir. Ayrıca herhangi bir Rus saldırısına karşı Tuna kenarında bulunan Yergöğü'ne de birçok asker ve mühimmat göndermiştir.²²

2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Mutasarrıf Olduğu Arazilerin Durumu

Osmanlı Devleti, daha önce de bahsettiğimiz üzere reyanın tasarrufunda bulunmayan ve işlenmeyen miri arazileri mukâtaa usulüyle işletiyordu. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk, Hezargrâd âyanlığı döneminde mutasarrıf sıfatı ile uhdesinde bulunan mukâtaa arazilerinin gelirleri, kendisine muaccele olarak verilmiştir. 1236 (M. 1821) senesinde muhasebeye kaydedilen Silistre, Şumnu, Dobruca, Balçık, Mankalya ve civar kaza kalemlerinin cizye hasılatının tespit edilmesi ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın mutasarrıf olarak elde ettiği gelir miktarı yaklaşık olarak belirlenmiş olacaktır.²³

Tablo 1: Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Evrak Bohçalarındaki Değerler²⁴

Kaza	Ednâ (Fakir) Evrak	Evsât (Orta) Evrak	Âlâ (Zengin) Evrak
Bohça-i Nefsi Şumnu	111	2.000	303
Bohça-i Perakende-i Şumnu	84	380	57
Bohça-i Yenipazar	471	678	211
Bohça-i Kaza-i Maçin	200	500	50
Bohça-i Kaza-i İsakçı	2.770	830	150
Bohça-i Kaza-i Dobruca	150	800	150
Bohça-i Kaza-i Hırsova	200	800	200
Bohça-i Kaza-i Karasu	500	400	50
Bohça-i Kaza-i Balçık ve Kavarna	117	781	25
Bohça-i Kaza-i Mankalya	85	410	30
Bohça-i Nefsi Silistre	150	1.000	250
Bohça-i Kaza-i Hezargrâd	100	1.400	100
Bohça-i Umur Fakih		1.364	
Toplam Değerleri	4.238 kuruş	11.343 kuruş	1.576 kuruş

21 Mensure Öztürk, "Ruşçuk Âyanı Alemdâr Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, (Nisan 2015), s. 102.

22 Arapyan, *a.g.e.*, s. 4-5.

23 *BOA*, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), s. 2-3.

24 *BOA*, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), s. 3-4. Cizye vergi yükümlüleri âlâ (zengin), evsât (orta) ve ednâ (fakir) olarak üç gruba ayrılmışlardır. Değişik dönemlerde paranın alım-satım gücüne göre farklı vergi ödemişlerdir. Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA*, VIII, İstanbul (1993), s. 46.

Tablo 2: Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cizye Defterine Kayıtlı Olan Hisse Evrak Değerleri²⁵

Kaza	Ednâ (Fakir) Evrak	Evsât (Orta) Evrak	Âlâ (Zengin) Evrak
Nefsi Şumnu	6	999	117
Kaza ve Perakende-i Şumnu	30	1.579	88
Kaza-i Yenipazar		550	65
Kaza-i Balçık ma'a Kavarna	38	415	12
Kaza-i Mankalya	59	175	8
Kaza-i İsakçı	330	337	11
Kaza-i Maçin	249	629	6
Kaza-i Hırsova	116	463	
Kaza-i Karasu	61	390	10
Kaza-i Silistre ve Dobruca	260	2.000	171
Kaza-i Hezargrâd	260	2.400	75
Kaza-i Karasu'daki Panayırda Ferş Olunan	739	815	
Toplam Değerleri	2.148 kuruş	10.752 kuruş	556 kuruş

Tablo 3: Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Kalemleri ve Hasılat Değerleri²⁶

Kaza	Bilhesap Değerleri
Nefsi Şumnu	13.149
Perakende ve Kaza-i Şumnu	18.779
Kaza-i Yenipazar	8.770
Kaza-i Hezargrâd	27.190
Kaza-i Balçık ve Kavarna	3.702
Kaza-i Mankalya	1.823
Kaza-i İsakçı	4.512
Kaza-i Maçin	6.402
Kaza-i Hırsova	4.284
Kaza-i Karasu	3.595
Kaza-i Silistre ma'a Dobruca	2.431
Karasu'da Panayırda Ferş Olunan	9.476
Toplam Değeri	121.718 kuruş

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen Silistre, Şumnu, Kavarna, Dobruca, Karasu, Balçık ve civar kaza kalemlerin cizye gelirlerinin kaydedilen evrakından alınanlar

25 BOA, C.ML., 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), s. 3-4.

26 BOA, C.ML., 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), s. 4-5.

ve hisselerine ayrılan evrakından iade olunanlar da dâhil hasılatları toplamı, 121.718 kuruştur.²⁷ Alemdâr Mustafa Paşa'nın cizye gelirlerinin müsâdere kapsamına alınması ve tahsilat sürecindeki gecikmelerinde etkisi ile hesaplama uzun bir sürede gerçekleşmiştir.

Ele aldığımız diğer bir kayda göre Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğulları Hasan, Hüseyin ve İsmail Beyler'e Tırhala, Ağrıboz,²⁸ İnebaht ve Mora ceziresinin pamuk rüsumu mukâtaa hissesinden *ber vechi nefer* ortak mutasarrıf oldukları 11 dönüm arazinin hissedarlığı ihсан olunmuştur. Her birine 4'er kese faiz olmak üzere tertip olunan 54 dönüm arazi hissesinden 11 dönüm arazinin 135.000 kuruş muaceli olarak malikâne uhdesinde olduğu kaydedilmiştir.²⁹

3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tuna Seraskerliği ve Vezirlik Dönemindeki Mukâtaa Kalemleri

Vidin ve civarında etkili asi bir âyan olan Pazvantoğlu Osman, 1797 tarihinde 80.000 kişilik orduya sahip olarak Niğbolu, Zıstovi, Rusçuk, Sofya ve Niş şehirlerini ele geçirmiştir. Böylece Belgrad ve Eflâk'ı tehdit eder hale gelmiştir. Bunun üzerine Bâb-ı Âli kendisiyle görüşmek zorunda kalmış ve maiyetinde bulunan 6.000 dağlı eşkıyasını Belgrad'a sevk etmesi karşılığında affedilerek paşalık tevcih edilmesi suretiyle uzlaşmaya varılmıştır. Bundan sonraki dönemde Sırbistan'daki gelişmeler karşısında devletin yanında yer alan Pazvantoğlu'nun 10-19 Ocak 1807 tarihinde öldüğü haberi gelince Tuna ve Silistre eyaleti için yeni bir valiye gerek duyulmuştur.³⁰ Bu olayı görüşmek için meclis toplanmış ve Alemdâr'ın bu göreve getirilmesi istenmiştir. III. Selim'in de kat'î iradesi üzerine Alemdâr Mustafa, Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri olarak vezir olmuştur.³¹

Alemdâr Mustafa Paşa'nın 1807 senesinde Orduy-ı Hümâyûn Seraskeri olması ile uhdesine geliri 4.800 kese olan mukâtaa ihсан edilmiştir. Bunun 1.200 kesesi Filibe mukâtaasına ihale olunmuştur. Bununla birlikte 25 Ramazan 1222/26 Kasım 1807 tarihinde

27 BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), s. 4-5.

28 Ağrıboz mukâtaası XVII. yüzyılda önemsiz bir mukâtaa geliri iken Rumeli'nin güney sahillerindeki Ağrıboz ve Kavala iskelesi gümrükleri ve Enez, Kavak tuzlaları gibi bir kısım mukâtaalar buraya bağlıydı. Çakır, a.g.e., s. 109.

29 BOA, C.ML, 38/ 1716, (11/Ca/1224-24 Haziran 1809).

30 Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *TDVİA*, XXXIV, İstanbul, (2007), s. 209.

31 Tuna Sahilleri Başbuğluğu'nun Alemdâr Mustafa Paşa'ya ihâlesi ve kürk gönderilmesi hakkında hatt-ı hümâyûn gönderilmiştir. BOA, HAT, 261/15081, (29/Z/1221-9/ Mart/ 1807); Alemdâr Mustafa Paşa'ya Tuna Seraskerliği tevcihinin verilmesi babında hatt-ı hümâyûn. BOA, HAT, 1498/ 21, (11/R/1222-14/ Eylül/1807); Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlılarından ve mirahur-ı evvel payesiyle Rusçuk âyanlığından Mustafa Paşa'ya Vezirlik, Tuna Seraskerliği ve Silistre eyaleti tevcih olunduğuna dair hatt-ı hümâyûn: "İşbu bin iki yüz yigirmi bir senesi Zi'l-Ka'de-i Şerfesi'nin yigirmi beşinci gününde şeref-yäfte-i sudur olan Hatt-ı Hümâyûn-ı şevket-makrûnum mücebince, avâtuf-ı aliyeye-i müllükâne ve avâtuf-ı behiyye-i hüsrevânemden "Rütbe-i Dâverî-i Vezâret"le kadr u şânın terfi' u i'lâ ve Tuna ser-askerliği ile Silistre eyaleti dahî te'yhiden sana tevcih ü inâyet edip i'lâm için ta'yin olunmuşdur. Buyurdum ki, Hatt-ı Hümâyûn-ı izzet-makrûnumla sâdur olan Fermân-ı Celilü'l-kadrim mücebince Rütbe-i Dâverî-i Vezâret ve Tuna Ser-Askerliği ile zikr olunan Silistre Eyâleti'ne te'yiden zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ü sıyânet-i kul u ra'îyyet bâbında ve derf' u ref'-i te'addiyât ü mezâlimde ve emr-i muhâfazası ve umûr-i Ser-Askeriyye'de ve sâ'ir fermânım olan hidemât-ı aliyeyimin edâ vü gayret ü temkînine bezl-i iktidâr ü sa'y-i bi-şümâr eyleyüp min ba'd fukarâ-yı ra'îyyet ve iskân-i vilâyet ü memlekette bir vechile zulm ü te'addî vü tecâvüzden be-gâyet ihtirâz ü ictinâb üzere olasin!" BOA, C.AS, 28/ 1298, (25/Za/1221-3/Şubat/1807).

gönderilen bir hatt-ı hümayûna göre Alemdâr Mustafa Paşa'nın sorumluluğundaki mukâta'at, cizye ve zahire masrafı 75.000 kuruş olarak Başmuhasebe'ye kaydedilmiştir.³²

Alemdâr Mustafa Paşa, vezirliği süresince gelir kaynakları bakımından önemli bölgeleri tasarrufunda bulundurmıştır. Tuna canibi Seraskeri payesi ile miriden kendisine tahsis edilmesi gereken alacağına karşılık uhdesine mukâtaa tayin olunmuştur. 2 Muharrem 1222/ 12 Mart 1807 tarihinde Darphâne-i Âmire'ye teslim edilen evraka göre, Tersâne-i Âmire Emimi Hasan Ağa'nın ifadesi ile Alemdâr Mustafa Paşa'ya Darphâne-i Âmire'den 1.500 kese ayrılmıştır. Ayrıca Zağra-i Atik hissesi, Sultan'ın Âdet-i Ağnam³³ hissesi ile Kula ve Tutrakan mukâtaaları 7'şer senelik muaccele ile Paşa'nın uhdesine verilmiştir.³⁴ 4 Muharrem 1222/ 14 Mart 1807 tarihinde tutulan kayda göre Alemdâr Mustafa Paşa'nın uhdesine verilen mukâtaa gelir kalemleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Vezareti Döneminde Uhdesindeki Mukâtaa Gelir Kalemleri³⁵

Mukâtaa Kalemi	Uhdesine Verilen Değer	Yıllık Süresi	Hesap Tutarı
Makta'î Kule	1.500 + 37,5 kuruş	7 yıl	10.762,5 kuruş
Makta'î Âdet-i Ağnam-i Selânik	14.744 + 368,5 kuruş	7 yıl	105.791 kuruş
Makta'î Hisse Zagra-i Atik	9.533+20 kuruş	7 yıl	66.871 kuruş
Toplam Değeri	183.424,5 kuruş		

4.Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tırnova Voyvodalığı ile Elde Ettiği Mukâtaa Gelirleri

1775-1860 yılları arasında devletin nakit ihtiyacını karşılamak üzere ülke genelinde bir kısım mukâtaaların yıllık gelirinin fazlası (faizi) hisselerine ayrılmak suretiyle hayat boyu kişilerin tasarrufuna verilmiş ve kadın veya erkek, müslim veya gayrimüslim, askeri veya reaya her Osmanlı tebaası hisse alabilme hakkına sahip olmuştur.³⁶

Merkezi hazine adına vergi toplayan voyvodalar, görevleri gereğince eyalet ve sancaklarda yalnızca gelir tahsilinden değil, bu gelirleri hazinenin tahsis ettiği harcama yerlerine havale etmekten de sorumlu olmuşlardır. Kale askerlerine teçhizat masraflarını zamanında göndermek, erzak ve hayvan tedariki ve asker sevk etmek gibi hususlarda vazife almışlardır.³⁷

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşları dönemi ortalarında Darphâne-i Âmire'de sefer için nakit kalmayıp bir yandan gecikmiş olan masraflara bir taraftan da yeni meydana gelen masraflar için akçe tedarikine ihtiyaç duyulmuştur. Belgelerden edinilen bilgiler

32 BOA, C.ML, 393/16051, (23/B /1222-26/Eylül/1807).

33 Ağnam, hayvanlardan alınan vergi anlamındadır. Âdet-i ağnam resmi, kendi başına bir kalemden ibarettir. Her yılın ilk ayında sancakta müzayede ile mültezimlere ihale edilirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

34 BOA, C. ML, 393/ 16089, (04/M/1223-2/Mart/1808).

35 BOA, C. ML, 393/ 16089, (04/M/1223-2/Mart/1808).

36 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 79.

37 Özvar, a.g.m., s. 130.

dâhilinde Darphâne'de mevcut olan akçenin şimdiye kadar ki sefer masrafları için bir senede 20.000 kese aktardığını söyleyebiliriz. Bab-ı Âli'deki Meclis-i Şura'da yapılan sözleşmede Alemdâr Mustafa Paşa'nın daha evvelki alacağına karşılık kendisine Niğbolu Sancağındaki Tırnova voyvodalığı mukâtaasının satışı yapılmıştır. Böylece Alemdâr'ın gelir alanı daha da genişlemiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın birkaç gelire birden haiz olması miriye 100 kese faizli akçe girmesini sağlamıştır. Tırnova mukâtaası daha evvelden Darphâne-i Âmire'den zapt ve idare olunur iken Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tuna Seraskerliği zamanında kendisinin askere verdiği zahire ve masraflar için devlet tarafından alacağı olan meblağının tamamına karşılık olmak üzere bu mukâtaa, Darphâne-i Âmire'den ayrılarak "*ber vechi malikâne*" olarak Alemdâr'a zahire bedeline karşılık satılmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa da sahip olduğu bu mukâtaa gelirlerini oğullarının isimlerine tevcih ve berat ettirmiştir. Ancak Alemdâr, muaccelen uhdesine aldığı bu malikânenin devlete ödenmesi gereken akçesini ödemediği gibi bölge ahali olan reayadan da fuzuli vergi toplamaya devam etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Alemdâr Mustafa Paşa'nın evvel ve ahir birikimi ile ziyan ettiği eşya ve nakitlerin tamamının miriye ait olduğu ve de vefat etmesi ile zaten devlet tarafından müsâdere kapsamına alınacağı belirtilmiştir. Fakat Alemdâr ve oğullarına tevcih olunan malikânenin dönemin idari yapısı gereği hayat boyu satılmış olması, oğulları üzerinde kayıtlı olan mukâtaanın terkedilemez olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğullarına *cânib-i miriden* senevi 10'er 15'er kese faizli hisse verilmesiyle mukâtaanın üzerlerinden alınması ve miri adına zapt edilerek devlet tarafından idare olunması sağlanmıştır.³⁸

Hazine haslarının paşalara, beylere ve devlet görevlilerine tahsis edilmesi ve gelirlerin toplanmasında iltizam sisteminin yaygınlaşması ile yarı mülkiyetin oluşmasına doğru kaymalar söz konusu olmuştur diyebiliriz. Mültezim, sağlığında malikâneyi istediği gibi işletebilmiştir. Ölümünden sonra da hazine müzayede ile varislerine avantajlı haklar sağlamış, böylece malikâneler kısmen miras bırakılabilen mülklere dönüşmüştür.³⁹

Alemdâr Mustafa Paşa'ya olduğu gibi malikâne olarak satılan Tırnova mukâtaası, Alemdâr'ın ölümüyle oğullarının üzerinden zapt edilerek padişah ailesinden olan Fatma Sultan'a has tahsis edilmiştir. Fatma Sultan'a "*ber vechi has*" tahsis olunması müzakere konusu olarak bölgenin gelirleri de kendisine tanzim edilmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın kendi oğulları üzerinde bulunan mukâta'at da Darphâne-i Âmire'de zapt edilerek her birine yıllık 15'er kese faizli hisse verilmiştir. Belgelerden elde edilen bilgiler neticesinde, Tırnova Kazası mukâtaasına bağlı olan Garbova Varanik Köyü, Drakova, Tahmis Kahve Mukâta'atı ve Muhzırbaşılık ile mübaşirin masrafları da dâhil edilmek üzere tek elde toplanan iltizam bedelinin senelik 3 yük 42.870,5 kuruş olduğunu ifade edebiliriz. Alemdâr Mustafa Paşa'nın üç oğlunun tasarrufunda olan mukâtaada kalemiyye masrafı olarak tespit edilen meblağ 24.750 kuruş has akçesi ile Tırnova mukâtaasının 165.479,5 kuruş faizi olduğu hesap edilmiştir.⁴⁰

38 BOA, HAT, 539/ 26638, (29/Z/1224-4/Şubat/1810).

39 Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (1998), s. 47.

40 BOA, C.ML, 22511/ 548, (1224/M/11-26/Şubat/1809): "Tırnova kazası mukâtaasının senelik 42.875 buçuk gürüş iltizam bedeli, 24.750 gürüş has akçesi ile toplamda 65.479 buçuk gürüş olduğu ve miri mülkten senelik 30.000 gürüş Has'a tertip olunduğu" ifade edilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen gelirlerinin devlet hazinesine alınması veya Alemdâr'ın borçlarına tahsil edilmesi sürecinde tutulan bu belge ve mali kayıtlara göre, 5 Rabi'ül-evvel 1231/ 4 Şubat 1816 senesinde Tırnova kazasının geliri; 1223 (M. 1808) senesi ruz-ı kasım tevzi malından 164.342 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁴¹ Ayrıca Alemdâr'ın Tırnova'da bazı köylerden alacağı olan meblağ da şöyledir: Kalofer *zimmi* karyesi ahalileri zimmetleri 47.681 kuruş, Rahoviçe-i Bala ahalileri zimmeti 1.316,5 kuruş, Korucaören karyesi ahalileri 130 kuruş, Servezi karyesi ahalileri zimmeti 937 kuruş, Studena Voynuk reayaları zimmeti 124 kuruş, Bela (Bylea) Voynuk reayaları zimmeti 162,5 kuruş, İslıye Voynuk reayaları zimmeti 122,5 kuruş, İstrafiye karyesi 2.992 kuruş, Rahoviçe-i Zir karyesi ahalileri 624,5 kuruş, Dranova karyesi ahalileri zimmeti 52.808 kuruş, Travna karyesi ahalileri zimmeti 26.217 kuruş, Leskofça karyesi ahalileri zimmeti 1.135 kuruş, İstrafiye karyesi ahalileri zimmeti 142 kuruş, Viskot karyesi reayaları zimmeti 74,5 kuruş, Dibençe Voynuk reayaları zimmeti 14,5 kuruş, Dospatlı karyesi ahalileri zimmeti 194 kuruş, Elena karyesi ahalileri zimmeti 1.025 kuruş, Hoçki karyesi ahalileri zimmeti 189 kuruş, Okcılar karyesi ahalileri zimmeti 200 kuruş, Arnavut karyesi ahalileri zimmeti 189 kuruş, Suhindol Voynuk karyesi reayaları 189, Bedirli karyesi ahalileri 315, Suhindol karyesi ahalileri 315, Yalova karyesi ahalileri zimmeti 579 kuruş, Çolak mahalle karyesi Madiye zimmeti 100 kuruş, Hacer karyesi ve Kara Mustafalar karyesi ahalileri ve Kör Salih Ağa zimmeti 2.000 kuruş alacağı olduğu kaydedilmiştir. Bunların dışında Tırnova kantarından bakayası olan Hüseyin Alemdâr'ın 200 kuruş, Lofçalı Genç Ağa'nın 4.777 kuruş, Sokollu ve Tuzluca mezraalarından 3 senelik iltizama alınan köylülerden Belene karyeli Rüstem Ağa zimmetinden 1.200 kuruş toplamda 145.883 kuruş devletin zimmetine geçen miktar olarak Alemdâr Mustafa Paşa'nın geliri mahiyetinde belirlenmiştir.⁴²

SONUÇ

XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'ndeki idari organizasyonun temel birimlerinden olan taşradaki yerel yönetim kadrosundaki yapısal ve işlevsel dönüşümler, âyan zümresinin siyaset içerisinde yükselerek devlet teşekkülünde yer almasına olanak sağlamıştır.

Yine aynı dönemde taşrada malikâneyi iltizam eden âyan zümresi ve büyük mukâtaa mültezimi olan vezirler, kendilerine tahsis edilen has mukâtaa ile servetlerini ve güçlerini artırmışlardır. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı-Rus savaşlarının devam etmesi, hükümetin Rumeli'deki güçlü âyan ve görevlileri, askeri, idari ve mali bakımından ihtiyaçların karşılanması için olağanüstü bir duruma getirmiştir. Bu koşullar içerisinde iltizam sistemi ile bir nevi savaşlar finanse edilmiş ve devlete ait miri kaynaklar da giderek yönetici zümrenin uhdesine girmiştir.

41 BOA, MAD.d, 9726, s. 180.

42 BOA, MAD.d, 9726, s. 172; Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonraki Muhallefat kayıtlarını inceleyen hocamız Ferlibaş'ın yapmış olduğu tespitlere göre, Tırnova kazasının gelirleri; Tırnova civarındaki alacaklarından temin edilecek meblağ da dâhil edilmek üzere 150.870,5 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu miktarın Tırnova'ya bağlı 21 köy reyası ile voynuk reyanın yaşadığı 6 köyden, Kıptıyan cizyesi bakayasından, Tırnova'daki bakkallardan, Soklu ve Tuzluca adını taşıyan 2 mezraanın üç yıllık iltizam bedelinden ve Tırnova kantarı bakayasından alacaklarından alınarak hazineye teslim edildiği aktarılmaktadır. Meral Bayrak Ferlibaş, "Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 21, İstanbul, (2009), s. 75.

Arşiv vesikaları ışığında ele aldığımız bu çalışma ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tuna boyundaki Silistre ve Niğbolu Sancağı dâhilindeki Rusçuk, Tırnova, Hezargrâd kazaları ile Tırhala ve civar kazalarda elde ettiği mukâtaa gelir kalemleri belirlenmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın sorumluluğundaki mukâtaa gelirlerinin toplam değeri 832.399,5 kuruş olarak hesap edilmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle geriye kalan mal varlığı ve gelirleri her ne kadar müsâdere sürecine alınmışsa da miriye kalan miktar, devletin beklentisini karşılayacak düzeyde olmamıştır.

Sonuç olarak elde ettiğimiz bulgulara göre, XIX. yüzyıl başlarında Alemdâr Mustafa Paşa'nın Balkan coğrafyasında bir âyan olarak yükselmesinde elde ettiği mukâtaa gelir kaynaklarının etkisinin büyük olduğunu ve bu durumu Osmanlı Devleti'nin değişen şartları dâhilinde taşrada uyguladığı politikasının bir emaresi olarak gösterebiliriz.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Dahiliye (C. DH) Nr. 52/ 2591

Cevdet Maliye (C. ML) Nr. 676/ 27708, 393/1605, 393/ 16089, 22511/ 548, 103/ 4563, 103/4563, 38/1716.

Cevdet Askeriye (C. AS) Nr. 28/ 1298.

Hatt-ı Hümayun (HAT) Nr. 43/2189, 63/2771, 261/15081, 1498/ 21, 539/ 26638.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) Gömlek Nr. 9726.

B-Kitap ve Makaleler

Akyüz, Jülide, "Osmanlı Mutasarrıflarına Bir Örnek; Şerif Paşa", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, (2008), ss. 23-37.

Arapyan, Kalost, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ankara 1943.

Bakardjieva, Teodora, "Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikâyesi", *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (1999), ss. 631-639.

Beydilli, Kemal, "Pazvandoğlu Osman", TDVİA, XXXIV, İstanbul, (2007), ss. 208-210.

_____, "Alemdar Mustafa Paşa", TDVİA, II, İstanbul (1989), ss. 364-365.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI. ve XVIII. yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

Erdoğan, Meryem Kaçan, "Rusçuk Kalesi", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyum Bildirileri*, (Eskişehir 11-13 Mayıs 2005), İstanbul, ss. 425-438.

Ferlibaş, Meral Bayrak, "Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefati", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 21, İstanbul, (2009), ss. 63-120.

Genç, Mehmet, "Malikâne", TDVİA, XXVII, İstanbul, (2003), ss. 516-517.

_____, "Mukâtaa", TDVİA, XXXI, İstanbul, (2006), ss. 129-132.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007.

İnalcık, Halil, "Cizye", TDVİA, VIII, İstanbul, (1993), ss. 45-48.

Kiel, Machiel, "Rusçuk", TDVİA, XXXV, İstanbul, (2008), ss. 246-250.

Köprülü, Fuat ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", *İA*, Eskişehir, (2001) ss. 40-42.

Mert, Özcan, "Ayan", TDVİA, IV, İstanbul, (1991), ss. 195-198.

- Mutaftçieva, Vera P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31, İstanbul, (1978), ss. 163-182.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, (Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmaz), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi”, *AÜ. DTCFD*, XXIV/3-4, (1970), ss. 369-390.
- _____, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Yayına Haz.: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 669-709.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Öztürk, Mensure, “Rusçuk Âyanı Alemdâr Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, (Nisan 2015), ss. 95-129.
- Özvar, Erol, “Voyvoda”, *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, (2013), ss. 127-130.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Seydi, Ali, *Alemdâr Mustafa Paşa*, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1911.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1942.
- Veinstein, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (1998), ss. 35-56.

ORTA BALKANLARDA YEREL TİCARET: XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA DUBNİCE EMTİA GÜMRÜĞÜ

FARUK DOĞAN*

Özet

Dupnice Emtia Gümrüğü Rumeli’de orta kol üzerinde tesis edilmiş olan küçük bir kara gümrüğüdür. Bulunduğu konum özellikle Serez-Belgrad yolu üzerinde yürütülmekte olan pamuk ticareti açısından önemli olmuştur. Bu itibarla on sekizinci yüzyılda söz konusu ticareti geliştirmek ve güvenliğini sağlamak için kurulmuş olduğu söylenebilir. On dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan Sırp isyanları neticesinde Niş gümrüğünün buraya taşınması ile daha da önemli hale gelmiş olan gümrük, kadim kara gümrüklerinden sayılarak 1868 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür.

Muhdes gümrüklerin kaldırılması ile Dupnice halkı büyük ekonomik sıkıntıya girerken gümrük de daha çok yerel ürünlerin ticaretinin yapıldığı bir özellik kazanmıştır. Belgelerdeki ifadeyle gümrüğün gelirleri yörede üretilen meyve ve sebze ticaretinden ibaret hale gelmiştir. İncelediğimiz dönemde gümrükte işlem yapan tüccarların % 27’ni Müslümanlar, % 59’nu gayrimüslimler, % 8’ni de Rus’lar teşkil etmiştir. Rus tüccarların en önemli ticaret malı pamuk ve pamuk ürünleri olmuştur. Gümrük gelirlerinin üçte biri Rus tüccarların yaptığı bu ticarettten elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Belgrad, Dupnice Emtia Gümrüğü, Gümrük, Pamuk, Ticaret

Regional Commerce in Central Balkans in the Mid-Nineteenth Century: Dupnica Customs of Goods

Abstract

Dupnica Customs of Goods is a small mainland customs established in central Rumelia. Its location is especially important for cotton trade conducted between Serres and Belgrade. Thus, it can be said that customs was established in the eighteenth century to improve and secure that trade. After the transfer of customs in Niş to Dupnica because of Serbian revolts. Its importance grew bigger and it stayed among the ancient (kadim) mainland customs until its closure in 1868.

With the abolition of after established customs people of Dupnica found themselves in a big economic crisis and the Dupnica Customs became a place of commerce for local goods. As it expressed in archival documents income of the Customs was just made up of trade of locally produced fruits and vegetables. Within the period we studied 27 per cent of tradesmen were Muslims, 59 per cent were non-muslims, and 8 per cent were Russians. The most important good for Russian tradesmen was cotton. One-third of customs income was earned from this trade of Russians.

Key Words: Balkan, Belgrade, Dupnica Customs of Goods, Customs, Cotton, Trade

Osmanlı Gümrük Sistemi

İlkel ve basit şekliyle M.Ö. 2000 yıllarına kadar giden gümrük uygulaması, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup bu geçiş sırasında alınan vergilere “gümrük resmi” denmektedir¹. Zikredilen gümrük tarifi büyük ölçüde günümüzdeki devletlerarası ticarî uygulamayı ifade etmektedir. Hâlbuki Sanayi İnkılâbı öncesinde bu kavram bölge ve şehir sınırlarını da içine almakta ve bunlara genel olarak dâhilî veya kara gümrükleri adı verilmekteydi. Kara gümrükleri Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir süreçte tedricen kaldırılırken Osmanlı Devleti’nde bu gümrükler varlıklarını yirminci yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti’nde gümrükler sahil, kara ve hudut (sınır) gümrükleri olarak üçe ayrılmıştı. Kara gümrükleri genelde iç ticarete konu olan mallara uygulanırken, sahil ve hudut gümrükleri hem iç hem de dış ticaret mallarına uygulanmaktaydı. 1859 tarihli Gümrük Nizamnamesinde Osmanlı gümrükleri; sahil, kara hudut, Tuna Eyaleti Mümtazesî ve kadim kara gümrükleri olarak dört kısma ayrılmıştı².

Klasik dönemde Osmanlı kara gümrükleri imparatorluğun her tarafını saran bir ağ şeklinden çok, iç mübadelenin belirli yoğunluğu aşığı şehirleri merkez kabul eden daireler şeklinde örgütlendiğinden karada her yerde gümrük tesis edilmemişti. İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakir, Halep, Şam, Bağdat gibi şehirler iç gümrük merkezlerinin başında geliyordu³. Bunların yanı sıra daha küçük kasaba ve şehirlerde de gerek görüldükçe gümrükler ihdas edilir ve bunlar genellikle yakınındaki büyük gümrüklere bağlanırdı. Bu neviden gümrüklerin 1801 yılında sayısı yüzün üzerindeydi⁴. Söz konusu gümrük merkezlerinin yanı sıra çoğunluğu dağlık, ormanlık ve ıssız yerlerde geçit ve konaklama emniyetini sağlamak üzere kurulmuş olan “Bâc”⁵ veya derbent⁶ adı verilen merkezler vardı.

Genellikle bir büyük şehirde üslenen gümrük teşkilatı, şehir merkezi ile çevresindeki köyleri ve bazen küçük kasabaları da içine alan bir daire şeklindedeydi. Bu daireye giren, çıkan veya transit geçen mallar gümrüğe tabi tutulurdu. Gümrük dairesine giren ticarî eşyadan amediyye, çıkanlardan reftiyye ve satılmadan transit giden eşyalardan ise müruriyye adı verilen vergiler tahsil edilirdi. Tüccarın vergilendirilme kıstası malın cinsi değil malı satan tüccarın dini ve tabiiyetiydi. Buna göre klasik dönemde Müslümanlar %3, Osmanlı tebaası

1 Erol Özvar, “Osmanlı’da Gümrükler ve Kervanlar”, *Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 105.

2 Yakup Karataş, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği”, *History Studies*, Temmuz 2012, s. 214.

3 Mehmet Genç, “Osmanlı Devleti’nde İç Gümrük Rejimi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s.197.

4 Mübahat Kütükoğlu, “Gümrük (Osmanlılarda Gümrük)”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 263.

5 Osmanlılarda bâc genel olarak vergi anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda gümrük resminin adı bâc-ı büzürgtür. Bu vergiye konu olan mallar pazarda satılırken ayrıca damga (bâc) vergisine de tabi tutulmuştur. Bâc hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, “Bac”, *DİA*, C.4, s. 411-413. Bâc kavramının on altıncı yüzyılda Orta Tuna bölgesindeki kullanımları için bkz. Nenad Moacanin, “Bâc and Gümrük on The Middle Danube, 1540-1614: Terminological Elucidations”, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi (Bildiriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 463-467.

6 Bir yerin derbent olması için, oranın yolların kavşak noktasında ve merkezi bir durumda olması lazımdır. Bundan daha önemlisi o yerin “mahuf” ve “muhatara” olan, “kutta-i tarik” ve “haramî” den hali olmayan yerler olması gerekirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

olan zımmî gayrimüslimler %4 ve harbî adı verilen yabancı devletlerin vatandaşları %5 gümrük resmi öderlerdi⁷. Zamanla Osmanlı Devleti ile kapitülasyon antlaşmaları yapan devletlerin vatandaşları ahitname hükümlerine tabi olmaya başlayarak daha düşük gümrük vergileri ödeme imkânını elde ettiler. Özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen bütün Avrupa devletleri ile özel gümrük tarifelerini içeren antlaşmalar yapıldı.

Önceleri ad volarem yani malın kıymeti üzerinden alınan gümrük vergisi daha sonraları gümrük memurları ile tüccarlar arasındaki çeşitli problem ve uyuşmazlıklar nedeniyle spesifik tarifeler üzerinden alınmaya başlandı. Bunun anlamı malın balya, denk, kantar, yük veya okka üzerinden hesap edilmesi demektir. Bâc olarak tesis edilen merkezlerde ise yük ve benzeri miktar birimi başına alınacak akçe değerlerini ihtiva eden spesifik tarifeler geçerliydi.

Gümrük resmini ödeyerek herhangi bir gümrükten geçen kişiye söz konusu vergiyi ödediğine dair “eda tezkiresi” verilir, böylece başka bir gümrüğe geldiğinde bu belgeyi göstererek tekrar gümrük vergisi ödemezdi. Fakat buna rağmen nizama aykırı hareketler de olmuyor değildi. Tüccarların en sık başvurduğu yöntem gümrük merkezlerinden geçmemek veya sahil gümrüklerine gittiğini beyan ederek gümrük bulunmayan yollara sapmaktı. Bu durumun önlenmesi için gümrük merkezlerinin yeni yeni kasaba ve şehirlere yaygınlaştırılması ekseriya gerekli oluyordu. Nihayetinde 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile sadece ihracattan alınması öngörülmüş olan %12 oranındaki gümrük vergisinin 1840 yılından itibaren iç gümrüklerde de uygulanmaya konulması ile iç gümrük merkezleri hemen hemen bütün şehirlere yaygınlaştırılmış oldu⁸.

Tanzimat’tan sonra muhdes (sonradan kurulan) kara gümrükleri Mayıs 1843’te kaldırıldı. Fakat eskiden beri mevcut olduğu için “kadim” adıyla anılan varlıklarını devam ettirdiler⁹. Ancak bu durum, sahil gümrükleri ve eski kara gümrüklerinin bulunduğu Osmanlı şehirleri ile muhdes gümrüklerin bulunduğu yerler arasında birincilerin aleyhine bir durum ortaya çıkardı. Birincilerin yakınındaki yerlerin mahsul ve mamullerine gümrük resmi ödenirken diğerleri bundan muaf tutuldu. Bu ve buna benzer başka nedenlerden dolayı 13 Mart 1874’e kadar tedricen tütün, enfiye, müskirat ve tuz hariç bütün kara gümrükleri kaldırıldı.

Gümrükler birer mukataa kabul edilerek iltizam veya emanet yöntemi ile idare edilirdi. Diğer mukataalarda olduğu gibi gümrük mukataalarında da tek bir gümrük değil birkaçı bir arada iltizama verilir¹⁰. Tanzimat ile birlikte “her türlü gelirin hazineye girmesi ve tüm giderlerin hazineden karşılanması” ilkesi çerçevesinde 1840’ta yed-i vâhid, iltizam ve ihale usulleri kaldırılmış, vergilerin daha adil ve doğrudan doğruya halkın katılımıyla toplanabilmesi için muhassıllık teşkilatı kurulmuştu¹¹. Emanet usulü bu dönemde yeniden uygulanmaya başlandı. Bu çerçevede olmak üzere İstanbul ve çevresi gümrükleri “İstanbul

7 1590’larda bu oranlar bazı iktisadî mülâhazalarla birer puan artırılmıştı. Bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Devleti’nde İç Gümrük Rejimi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 199.

8 Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 202.

9 BOA, MVL, 46/33-lef 6.

10 BOA, A.DVN. MHM, 25/73.

11 İlber Ortaylı, *Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1974, s. 13.

Emtia Gümrüğü Emaneti” adı altında birleştirildi. Yeni düzenlemeye göre gümrükler maaşlı ve yeminli memurlar tarafından sevk ve idare olunacaktı. Toplanan gelirler masraflar çıktıktan sonra hazineye ait olanlar başkente, diğerleri ise mahalli mal sandıklarına teslim edilecekti. Bu yeni düzenlemeler doğrultusunda Samakov’un da içinde bulunduğu İhtiman, İznebolu, Preznik bölgesine Samakov Nazırı Kapucubaşı Reşit Bey, Radomir ve Dupnice bölgesine ise Avlonya eski mütesellimi Hacı Ahmet Ağa memur tayin edildi¹².

Bu idare biçimi uygulamadaki çeşitli aksaklıklardan dolayı iki yıl sonra terkedildi ve tekrar iltizam yöntemine geri dönüldü. 1860’ ta büyük merkezlerde gümrük emanetleri kurularak başlarına birer emin tayin edilmesi suretiyle yeniden emanet yöntemi uygulanmaya başlandı. 1870 yılında Emtia Gümrük Emaneti de Rüsumat Emaneti adını aldı.

a. Balkan Coğrafyasında Yol Sistemi ve Ulaşım

Osmanlı gümrük sistemi hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra, bu noktada Dupnice’nin de içinde bulunduğu Rumeli kara yolu ağı ile bu yollar üzerinde kullanılan araçlar konusunda da kısa bir bilgi vermek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya açılan üç ana yol ağı mevcuttu. Bunlar İstanbul- Kırkkilise- Akkirman üzerinden Özi ve Kırım’a giden “sağ kol”, İstanbul’u Edirne-Filibe-Sofya-Belgrad-Viyana üzerinden orta Avrupa’ya bağlayan “orta kol” ve İstanbul-Gümülçine- Yenişehir- İzdin- İstefe rotasını izleyen “sol kol” idi¹³. Dupnice Kazası da Rumeli’nin “orta kol” olarak adlandırılan ana yoluna çok yakın bir mahalde ve stratejik önemi olan bir kavşak noktasında bulunuyordu. Viyana üzerinden karayolunu kullanarak gelen tüccarların bir kısmı Belgrad, Niş, Sofya, Filibe, Edirne, İstanbul güzergâhını takip ederken bir kısmı da Niş’ten sonra Vidin’e yönelerek Tuna nehri boyunca uzanan Vidin, Niğbolu, Rusçuk, Yerköyü rotasını kullanırlardı¹⁴. Osmanlılar İstanbul ile Belgrad arasındaki bu ana yola büyük önem vererek bakımını sağlamışlar, hatta yol boyunca ilave yeni yollar da tesis etmişlerdi.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Saraybosna tarafından gelen Avusturya tüccarları, büyük bölümü Avusturya egemenliği altındaki Alman topraklarını Balkan Yarımadası’nın güney kesimlerine bağlayan en önemli karayolu durumundaki Belgrad, Niş, Üsküp, Selanik üzerinden Selanik ve Serez ile ticaret bağlantıları kurmaya başlamışlardı. Bu ticarete özellikle Serez’in pamuğu büyüyen Avrupa tekstil sanayisinin en fazla rağbet gösterdiği ürünüydü ve Dubnice Gümrüğü ’de Sofya- Samakov-Serez-Selanik yolu üzerinde önemli bir geçiş noktasında bulunuyordu.

Genel olarak bakıldığında on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı yol sistemi Lütfi Paşa’nın sadareti sırasında kurduğu menzil teşkilatı ile II. Murat devrinde varlığı bilinen derbent teşkilatı etrafında şekillenmişti¹⁵.

12 Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. 13-14.

13 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Yayınları, Ankara 1991, s. 147.

14 Mübahat Küçükkoğlu, “Osmanlı’da Gümrük”, s. 263-268; Numan Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

15 A. Mesut Küçükkalay ve Numan Elibol, Osmanlı İmparatorluğuna Avrupa’dan Karayolu ile Yapılan Ticaretin Değerlendirilmesi (1795-1804), *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 (2003), s. 156.

Rumeli'de var olan kara yollarında ticarî taşımacılık öküz, manda veya atların kullanıldığı yük arabalarıyla gerçekleştirilirdi. Manda ve öküzlerin koşulduğu arabaların taşıma kapasitesi 700-800 okka dolayındaydı. At arabalarında ise koşulan atların sayısına bağlı olarak yük kapasitesi 600 ile 1500 okka arasında değişiyordu. Balkan topraklarından Avusturya tarafına yönelen tüccarların İstanbul, Belgrad, Viyana veya Üsküp, Belgrad, Viyana; ya da Zıştovi, Rusçuk, Bükreş, Braşov, Viyana rotalarından herhangi biri üzerinde ve 10, 20, 30 kadar atın çektiği yük arabalarıyla yaptığı yolculuklar, yaklaşık 6 haftada tamamlanıyordu¹⁶.

Trakya bölgesi hariç Balkan topraklarının genelinde deve yerine at, katır, manda veya öküz tercih edilmekteydi. Atların taşıma kapasiteleri 300 kg ile 650 kg arasında değişiyordu. Taşınan yükler ise keten bezi veya yün çuvallardan yapılan balyalar, örme sepetler veya ahşap sandıklar halinde hayvanlara yüklenirdi. Taşımacılıkla en fazla meşgul olanlar ise Sırbistan'ın doğu kesimlerinde ve dağlık bölgelerde ikamet eden halklardı. Nakliyatta arabaların kullanılması yalnızca düzlük alanlarda ve kısa mesafeli olarak olanaklı idi ve pek az güzergâhla sınırlıydı¹⁷. Ayrıca nakliye arabalarının kullanım alanları da o kadar geniş değildi. Mesela bu arabalara Bosna ve Sırbistan'da nadiren rastlanırdı. Zira yük arabalarının daha on altıncı yüzyılda kullanıldığı bilinmesine rağmen nakliyatta atların yerini alması, ancak on dokuzuncu yüzyıl ortalarında söz konusu olmuştu. Balkanların orta bölgelerinde ise öküz ve mandaların koşulduğu ağır yük arabaları kullanılmaktaydı. Bu vasıtalar yüksek tekerlekli ve genellikle üzeri çıplak ahşap veya kumaşla örtülü nakliye araçları idi. Bunlar hem yük eşyası naklinde, hem de seyahatlerde kullanılırdı¹⁸.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız şartlar muvacehesinde Rumeli'nin orta kolu üzerinde bulunan küçük bir kara gümrüğünün yapısını yaklaşık bir yıllık süreyi kapsayan emtia gümrük defterlerine dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede ticarete konu olan malların niteliği, miktarları, tüccar zümrelerinin milliyeti ve bu ticaretteki etkinlikleri, devletin gümrüğe bakışı gibi sorulara cevaplar aranarak bölgedeki yerel ticaretin yapısı bir ölçüde resmedilmeye çalışılmıştır.

b. Dupnice Emtia Gümrüğü ve İdaresi

Dupnice¹⁹ (Dubnitsa) Struma nehri vadisinde, Sofya'dan Selanik iskelesine giden ana yol üzerinde olup on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar Köstendil sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Kazanın coğrafi özelliğinden dolayı derbent bir yerleşim yeri olması²⁰, İstanbul-Sofya-Niş-Belgrad ana yolunun (orta kol) üzerinde bulunması ve nihayet ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması stratejik önemini artıran unsurlardı²¹. Aynı

16 Küçükkalay ve Elibol; *a.g.m.*, s. 160.

17 Küçükkalay ve Elibol; *a.g.m.*, s. 160.

18 Küçükkalay ve Elibol; *a.g.m.*, s. 160-162.

19 Kazanın çeşitli yazarlar tarafından Doboniçe, Dobniçe, Dupnice, Dubnitsa gibi farklı okumaları olduğu görülmektedir. Biz Dupnice adını kullanmayı uygun gördük. M.Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, TTK. Yayınları, Ankara 2006, s. 302.

20 BOA, MVL, 46/33.

21 Bu husus ile ilgili Meclis-i Vala kararında Serez'in en önemli ihraç ürününün pamuk olduğu, bu ürünün Tuna iskelelerine Dupnice üzerinden gönderildiği ve söz konusu gümrüğün kuruluş gayesinin bu ticareti kolaylaştırmak olduğu ifade edilmişti. BOA, MVL, 989/1. 11 Za 1280/18 Nisan 1864.

özelliklere sahip hemen yakınındaki Cuma-i Bâlâ (Yukarı Cuma) ile Radomir kazaları da Dupnice gümrüğüne bağlıydı. Özellikle Cuma-i Bâlâ Dupnice kazasının güneyinde nüfusunun hemen tamamı Yörüklerden oluşan bir *pazar yeri* olarak kurulmuştu²².

Dupnice ile ilgili ilk kayıtlar 1445 tarihli bir tahrir defterinde “karye-i Dupnice”, 1480 tarihli bir başka tahrirde ise “nahiye” olarak karşımıza çıkmaktadır. 1516 tarihli mufassal tahrir defterinde ise kaza statüsünde görülmektedir. Kazanın Müslüman nüfusu 1516’da %23, 1550’de %35, 1570’te %43 ve 1883 tarihli Tuna Salnamesi’nde %53 oranında gözükmektedir. 1828 tarihinde kazanın toplam nüfusu 6000 kişiye yakındır²³. 1847 tarihinde ise kasaba 480’i Müslüman, 250’si Bulgar olmak üzere 730 haneye sahipti²⁴.

Dupnice Gümrüğü kaçakçılığın önlenmesi amacıyla on sekizinci yüzyılda ihdas edilmişti²⁵. Bu gümrüğün yukarıda sözünü ettiğimiz bâc veya derbent şeklinde ihdas edilen bir gümrük olduğu anlaşılmaktadır²⁶. Tehlikeli yerlerde bulunan büyük ticaret yollarının kavşak noktasında kurulmuş olan müstahkem derbentler de derbentçi adı verilen görevliler bulunurdu. Büyük eşkıya gruplarının gezdiği Balkanlar gibi yerlerde derbentçi olarak ücretli askerler kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Balkanlardaki derbentler bu türdendi²⁷. On sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Yunanistan ve Arnavutluk’ta bu görevi “mortolos” adlı hizmetliler yerine getirirdi. 1722’de bunlar tasfiye edilerek yerlerine Müslüman reyadan muhafazacı ve bekçi ismiyle yeni bir teşekkül oluşturuldu. Bu uygulamanın yapıldığı yerlerden birisi de Dupnice Kazasıydı²⁸. Derbent bekçileri ücretli görevliler olup en önemli gelir kaynakları “geçit akçası” veya “derbent rûsûmu” adıyla alınan bir ücretti²⁹. Tanzimat ile birlikte derbentler muhassıllar tarafından idare edilmeye ve her derbentin aylık tahsisatı bağlı bulunduğu kaza bütçesinden ödenmeye başlandı³⁰.

1834’te mülkî teşkilatta yapılan düzenlemeler çerçevesinde Rumeli eyaletlerinde de yeni idare tarzı uygulanmaya başlandı. Bu çerçevede 1839’da Dupnice’nin de bağlı olduğu Niş; Sofya, Samakov ve Köstendil kazalarını da içine alan bir eyalete dönüştürüldü. Bu arada Maliye Nezareti kurularak karışıklık içindeki maliye işlerine düzen getirilmeye çalışıldı. Muhassıllıkların gelirleri ile İstanbul Emtia Gümrüğü gelirleri maliye hazinesi

22 On sekizinci yüzyılın sonunda Cuma kasabasını gezen Fransa’nın Selanik konsolosu Felix Bejour, kasabanın bir ileri karakol hizmeti veren ve Yörüklerle iskân edilmiş olduğunu belirtir. Machiel Kiel, “Cuma”, *DİA*, C. 8, s. 89; Aynı yazar, Ottoman Pious Foundations In Western Bulgaria: Berkofça, Cum’a-i Bâlâ, Dupnicas”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 125.

23 Machiel Kiel, “Ottaman Pious Foundations...s.115-131.

24 Machiel Kiel, *a.g.m.*, s. 125.

25 Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s.201; Dupnice Gümrüğü on sekizinci yüzyılın sonlarında Darphane’ce zabt ve idare olunan gümrükler arasındaydı. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, 1986, s. 103.

26 “Dupnice kazası kara gümrüğünün vaz ve tesisine bâdî ve Tanzimât-ı Hayriye bidâyetine gelince gümrük-i mezbûr bâc-ı ubûr hükmünde olup mültezimin taraflarından zabt ve idâre oluna geldiği...”, BOA, MVL, 46/33 lef 10.27 R 1262/19 Nisan 1846.

27 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 49,50 ve 69.

28 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 95,96.

29 “...mahal-ı mezkûrda (Basornıçe Derbenti) Dupnice gümrüğü tarafından gümrük-ı mezbûrun ihdasından beri memur oturarak derbent rûsûmu namıyla oradan gelip geçen emtiadan yüküne göre tahsil-i rûsûm ile aybaşında defteriyle beraber Dupnice gümrüğüne teslim...” BOA, MVL. 989/1. 8 Za 1280/15 Nisan 1864.

30 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 136 ve 158.

içerisine alındı. Bu uygulama çerçevesinde Dupnice Emtia Gümrüğü Niş eyaleti dâhilinde Samakov Muhassıllığına bağlı bir mukataa olarak emaneten yönetilmeye başlandı³¹. İncelediğimiz gümrük defterlerine göre Radomir, Cum'a-i Bâlâ kasabaları ile Kelisora, Gozniçe, Serbice ve Bosarniçe Derbentleri de Dupnice Emtia Gümrüğünün idaresi altındaydı. Dupnice Emtia Gümrüğü 1278 (1861/1862) tarihine kadar İstanbul Emtia Gümrüğü, bu tarihten sonra ilgasına kadar Rüsumat Emaneti tarafından idare olundu³².

Dupnice ve çevresinin “derbent” bir mahal ve özellikle Serez bölgesinde üretilen pamuğun Tuna sahillerine ulaştırılmasında önemli bir geçiş noktası olduğunu daha önce zikredilmişti³³. Bu yol üzerinde güvenlik hizmetinin karşılığı olarak Tanzimat’a kadar tüccardan “bâc” namıyla 3-4 kuruş alınmakta ve bu gelir iltizam ile idare olunmaktaydı. Fakat 1807-1808 Sırp isyanları sırasında meydana gelen güvensizlik ortamında Niş – Belgrad üzerinden Orta Avrupa’ya yapılan ticaret kesintiye uğramış ve ticaretin güzergâhı daha doğudaki Zıstovi iskelesine kaymıştı³⁴. Niş gümrüğünün bu durumdan etkilenmemesi için söz konusu gümrüğün idaresi bir süreliğine Dupnice’ye taşınmış ve burada bâc vergisi şeklinde alınan eski uygulamaya ilave olarak Dupnice Emtia Gümrüğü adıyla bir gümrük ihdas edilmişti. Niş isyanının sona ermesinden sonra Niş gümrüğü tekrar eski mahalline taşındığında Dupnice Emtia Gümrüğü varlığını devam ettirmiş ve bu durum Tanzimat’tan sonra da sürmüştür³⁵. Fakat bu yaşananlar Dupnice’nin üzerinde bulunduğu yolun önemini azaltmış ve gümrüğün gelirleri kazada üretilen taze meyve ve sebzedden alınan vergiden ibaret hâle gelmiştir³⁶.

Daha önce de belirtildiği gibi 1843 tarihinde muhdes (sonradan kurulan) gümrükler lağvedilmiş ve bu durum kadim kara gümrüklerinin bulunduğu yerlerin halkı aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştı³⁷. Aynı akıbeti yaşayan Dupnice halkı da bu durumdan kurtulmak için söz konusu gümrüğün muhdes gümrüklerden olduğunu ısrarla vurgulamış fakat bir sonuç alamamıştır³⁸.

Ortaya çıkan bu olumsuz durum hükümeti yeni tedbirler almaya sevk etti. Bu çerçevede Balkanların kavşak noktasında olan ve önemli bir gelire sahip olan Niş’in tamamen devreden çıkmasını önlemek amacıyla, Dupnice Kazasını da içine alan Selanik-

31 “Niş Eyâleti dâhilinde vâkî Samakov Muhassıllığı mülhakâtından Dubnice kazâsının emtia gümrüğü ber vech-i emânet zabt ve idâre olunmak...”, BOA, KK, 5267, s.1; BOA, ML, VRD, 1128, s.1.

32 BOA, MVL, 1073/32 lef 1. 22 Ra 1283/25 Temmuz 1866.

33 BOA, MVL, 46/33 lef 3-4-5 ve 7.

34 Niş İsyanı ve sonuçları hakkında bkz. Süleyman Uygun, “Sırp İsyanı ve Hurşid Ahmet Paşa”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S.17 (Bahar 2011), s. 417-436; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992, s.17-42; Selim Arslantaş, *Osmanlı’da Sırp İsyanları*, Kitap Yayınları, İstanbul 2007; Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s. 39-87.

35 Bu uygulama sonrasında söz konusu gümrüğün muhdes mi yoksa kadim mi olduğu konusunda arşiv belgelerine yansıyan tartışmalar söz konusudur. Buna göre kaza halkı gümrüğün Tanzimat sonrasında ihdas edildiğini iddia ederek kaldırılmasını talep ederken, hükümet ise gümrüğün Tanzimat öncesinde de var olduğunu ileri sürerek kadim gümrükler arasında sayılması gerektiğini vurgulamıştır.

36 BOA, MVL, 46/33 lef 1.

37 Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı’da Gümrük”, s. 263.

38 BOA, MVL, 1073/32 lef 1; 1846 da Bulgaristan’ı da kapsayan bir teftiş seyahatine çıkan Padişah Abdülmecit, seyahati sırasında Edirne, Zıstovi ve Rusçuk’ta halkın şikâyeti üzerine kara gümrüklerini kaldırmış fakat aynı istekte bulunan Vidin halkının talebine olumsuz karşılık vermişti. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992, s. 43.

Sofya yolu ıslah edilerek yol üzerinde zor bir geçiş noktasında olan Karsine Derbendi yeniden imar edildi. Ayrıca tüccarların bu rotayı kullanmasını sağlamak için de inzibatî tedbirler alındı³⁹.

Fakat bu teşebbüsler kaçakçılığın önlenmesinde yeterli olmadı. Nitekim yükünü iskelelere götüren tüccar gümrüğe uğramayarak son derece elverişsiz olan dağlık yerlerden yolculuk yapmayı alışkanlık haline getirmişti. Bunda Yunanistan'dan Sofya tarafına giden eşyanın gümrüğünün sınırda alınması gerekirken Dupnice gümrüğü ile ona bağlı derbentlerde de gümrük resmine tabi tutulması da etkili olmuştu. Neticede Dupnice yolunun az kullanılması, civar yerleşim birimlerinden kazanın pazarına gelen emtiadan gümrük resmi alınması, yerel ürünlerin fiyatlarını gümrüğü olmayan bölgelere göre daha pahalı hale getirdi. Kaza halkı Selanik gibi büyük iskelelere mal akışını artırmak ve azalan ticareti tekrar canlandırmak için gümrüğün kaldırılmasını tekrar talep etti⁴⁰.

Özetle çevre kazalarla hemen hemen aynı ekonomik faaliyetlerde bulunan Dupnice halkı yapılan uygulama ile ekonomik olarak ciddi zarar gördü. Aynı tarihlerde kazada ortaya çıkan bazı idarî ve malî yolsuzluklar⁴¹ ile yöreye yerleşen bir takım Arnavut nüfusun ortaya çıkardığı huzursuzluklar halkın içine düştüğü ekonomik sıkıntıları bir kat daha artırdı⁴². Bu tarihten itibaren kaza halkının Dupnice Emtia Gümrüğü'nün kaldırılması için başkente sık sık başvurduğunu fakat hepsinde de olumsuz cevap aldıkları görülmektedir⁴³.

Belgelerdeki ifadelerden Dupnice Emtia Gümrüğü'nün ana gelirinin Serez ile Tuna iskeleleri arasındaki ticaretten özellikle pamuk ticaretinden elde edildiği açıktır⁴⁴. Tanzimat sonrasında uygulanmaya başlanan yeni gümrük nizamı tüccarların Dupnice yolunu daha az kullanmasına yol açmış, dolayısıyla hem gümrüğün gelirleri azalmış hem de mevcut gelirin kaza çevresindeki meyve ve sebze ticaretinden ibaret hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim mevcut defterler de bu durumu teyit etmektedir. Kaza halkı da tam bu noktada hem kazanın içine düştüğü ekonomik sıkıntılar, hem de gümrük gelirlerinin önemli ölçüde azalması dolayısıyla çok sıkıntı çekmekte olduklarını bahane ederek gümrüğün kaldırılmaması hâlinde kasabayı terk edecekleri tehdidinde bulunmuştur⁴⁵. Halkın haklı gerekçelerine rağmen merkezî hükümet yöneticilerinin fiskalist mantıkla hareket ettiklerini anlıyoruz. Zira verilen cevaplarda söz konusu gümrüğün gelirlerinin hazinenin muayyen gelirleri arasında sayıldığını ve bu nedenle geliri az olsa da iptal edilemeyeceğini ısrarla vurgulamışlardır⁴⁶. Buna ilave olarak 4 Ağustos 1864 tarihli Tuna Vilayeti'ne hitaben

39 BOA, MVL. 46/33 lef 8.

40 BOA, MVL, 989/1 lef 3.

41 Dupnice kazasında mahallî yöneticilerin aşarın toplanması konusunda yaptıkları uygunsuzluklar ve halkın şikâyetleri konusunda bkz. BOA, A.MKT. 79/85, 88/31, 89/31, 95/100, 142/96; İ.MVL.107/2428; A.DVN.29/72.

42 Bir takım Arnavut kişilerin kasabaya yerleşip huzuru bozmaları ve halkın şikâyetleri konusunda bkz. BOA, A.MKT. 31/2, 34/4.

43 "Dupnice gümrüğü hasilatı mesârifât-ı seniyyeye karşılık varidât-ı muayyene-i celileden olduğundan..."-BOA, MVL,46/33.

44 BOA, MVL,46/33 lef 7.

45 BOA, MVL,46/33 lef 7.

46 Gümrük siyasetinin başlıca gayesinin ne olduğu tartışmalı bir konudur. Zira amaç hazine gelirlerini artırmak mı, yoksa ihracatı teşvik ederek iktisaden gelişmek midir? Bu soruya Osmanlı devlet adamlarının bazıları gümrük resimlerinin gelir kaynağı, bazıları ise iktisadî gelişme vasıtası olduğunu ileri sürerek cevap vermişlerdir. Fakat

yazılan bir Meclis-i Vâlâ kararında, Dupnice'nin Rumeli ile Sırbistan arasındaki ticarete çok önemli ve zorunlu geçiş noktası olması dolayısıyla tüccarın Niş gümrüğüne uğramadan kaçak yollardan geçmesini önlemek için kaldırılmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir⁴⁷. Özetle hükümetin korkusu gümrüğün kaldırılmasıyla hem kaçakçılığın artacağı hem de Niş gümrüğünün malî açıdan büyük zarar göreceği endişesiydi.

Yukarıdaki gelişmelere ilave olarak söz konusu gümrüğün gelirlerine zarar veren başka faktörler de vardı. Bunlardan biri Niş mutasarrıfının görevden alınması kararıydı. Nitekim kaza halkı bu durumu bahane ederek gümrük vergilerini vermeyecekleri tehdidinde bulunmuştu. Derbentlerde görevli olan hizmetliler de kendi başlarına hareket etmeye başladıklarından gümrüğü uhdesinde bulunduran sarraf Mıgırdıç durumun düzeltilmesi için hükümete başvurdu⁴⁸. Bunun yanı sıra gümrüğe gelen malların “gümrük resmi bitmiştir” anlamına gelen “bitmiş tezkeresinin” Selanik ve çevresi gümrükçüleri tarafından tüccarlara verilmesi de ayrıca şikâyet konusu olmuş ve bu tür hareketlere yeltenilmemesi konusunda mahallî yöneticiler uyarılmıştı⁴⁹. Neticede yerli halkın ve tüccarların gümrük nizamına aykırı hareket etmeleri de önemli bir sorun teşkil etmiş ve gümrük idarecilerinden bu tür hareketlere engel olunması istenmişti⁵⁰.

Dupnice Emtia Gümrüğü 13 Mayıs 1861 tarihine kadar iltizam ile idare olundu ve bu tarihte alınan bir karar ile yeniden emanet yöntemine geri döndü⁵¹. Nihayetinde 1284/1867-1868 tarihinde Niğbolu, Silistre, Rehova, Lom ve Niş gümrükleri ile beraber kaldırılarak tarihi ömrünü tamamladı⁵².

c. Dupnice Emtia Gümrük Defterlerinin Analizi

İncelemeye çalışılan defterlerin altısı Maliye Nezareti'ne bağlı Maliye Defterleri⁵³ biri ise Kamil Kepeci⁵⁴ tasnif fonu içerisinde bulunmaktadır. 1487 ve 1506 numaralı defterler sadece gümrükten geçen yabancı tüccarların kayıtlarını ihtiva etmektedir. 523, 528 ve 1128 numaralı defterlerde yabancı ülke tüccarları ile Osmanlı tebaası olan tüccarlar birlikte kaydedilirken, 1 Ocak 1847 tarihinden itibaren yabancı devletlerin tüccarları için ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır⁵⁵. Bu durum belgelerde açıkça belirtilmemesine rağmen aynı dönemde imzalanan Osmanlı-Rus ticaret sözleşmesinin bir sonucu olsa gerektir⁵⁶.

genel uygulama maliyenin iflasa sürüklenmesi gerekçesiyle vergileri muhafaza etme yönünde olmuştur. Osmanlı iktisadî dünya görüşü ve bu arada “fiskalizm” hakkında bkz. Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s.43-96.

47 BOA, MVL, 1073/32; BOA, A.MKT. MHM. 351/76.

48 BOA, A.MKT. UM. 103/39. Lef 1. 27 N 1268/15 Temmuz 1852; BOA, A.MKT. UM. 103/39 lef 2. 27 N 1268/28 Temmuz 1852.

49 BOA, A.MKT. UM. 103/73. 16 L 1268/3 Ağustos 1852.

50 BOA, MVL. 989/1. 8 Za 1280/15 Nisan 1864. Bu tarihte (1856/57) Dupnice Emtia Gümrüğü iki seneliğine Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Abdurrahman Ağa, Raşit ve İbrahim Efendilere iltizama verilmişti. BOA, A. MKT. MVL. 77/98.

51 BOA, MVL. 367/53. 25 L 1277/6 Mayıs 1861.

52 BOA, A. MKT. MHM. 392/53.

53 BOA, ML. VRD. 1128, ML. 523, ML. VRD.528, ML.539, ML. VRD.1487, ML. VRD. 1506.

54 BOA, KK, 5267.

55 “...63 senesi mah-ı Muharremü'l haramının on üçüncü gününde duhul eden 62 senesi şehri-i Kanun-ı evvelinin yirminci gününden itibaren düvel-i ecnebiye tebaasının emtiası gümrüklerini havi ayrıca defter tutularak takdim kılınmak...”, BOA, ML. VRD, 1487, s.1.

56 Mübahat Kütükoğlu, *Baltalimanı'na Giden Yol; Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK

Defterlerdeki kayıtlar iki ya da üçer aylık olarak tutulmuştur. Tüccarın ismi, nereli olduğu, taşıdığı eşyanın götürüldüğü veya getirildiği yer, miktarı ve toplam ödenen gümrük vergisi ayrı ayrı kaydedilmiştir⁵⁷. Ticarî eşyanın gümrük vergi oranları belirtilmemiş sadece ödenen toplam vergi kaydedilmiştir. Farklı mallardan oluşan bir eşya grubu deftere yazıldığında eşyaların tümü üzerinden verilen vergi belirtildiğinden bu tür kayıtlarda malların kıymetini tespit etmek mümkün olmadı. Bu itibarla gümrüğe kaydolun malların gerçek kıymetini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Buna karşılık tek bir malın kaydında kıymet tespiti yapmak nispeten daha kolay olmaktadır. Keza defterde gümrüğe giren veya çıkan fakat tek kalemden oluşan malların değerini hesaplarken dönemde cari olan %12 gümrük vergisini esas alınmıştır⁵⁸. Emtianın kıymeti üzerinden vergilenmesi esas olduğundan, birkaç maldan oluşan mal gruplarında, hangi maldan ne kadar vergi alındığını tespit edebilmek için vergi miktarını mal çeşidi miktarına bölerek yaklaşık bir değer elde etmeye çalışıldı. Dolayısıyla bulunan rakamlar gümrüğe kaydolun malların gerçek kıymetini değil yaklaşık değerini ifade etmektedir.

Bir başka vurgulanması gereken husus da yabancı ülke vatandaşı tüccarların mallarının kıymetinin tespitidir. Mesela kayıtlara göre Rus tüccarı ile Avusturya tüccarı işlenmemiş pamuk ile kuzu derisinin yüküne 10 kuruş gümrük vergisi ödemiştir. Kayıtlarda ham pamuğun tümünün yük başına ödenen gümrük vergisi 10 kuruştur. Eğer tüm “yükler” aynı kıymeti haiz değilse bunun anlamı vergilemenin ağırlık üzerinden yapıldığıdır. Nitekim Osmanlı vatandaşı olan tüccarların aynı malın “yüküne” farklı vergi vermesi de bu durumu teyit eder mahiyettedir. Zira burada vergilemeye esas mala ödenen vergi oranının yabancı tüccarlar açısından en kötü ihtimal ile eşit düzeyde olduğu var sayılsa bile bu durum değişmemektedir⁵⁹. Buna karşılık ipek gibi diğer emtia farklı şekilde fiyatlanmakta olup mesela ipeğin yüküne 2 ile 30 kuruş arasında gümrük vergisi ödenmektedir.

Ticaret muahedesi yapılan yabancı ülke tüccarlarının vereceği gümrük vergisi oranının gümrük tarife defterlerine kaydedildiği bilinmektedir. Bu itibarla Osmanlı ülkesi mahsulü her çeşit emtia “tarife-i matbuada muharrer” olarak defteri hazırlanır ve bunlar ilgili gümrüklere gönderilirdi. Eğer tarifede olmayan bir mal olursa “rayıç-i belde” üzerinden vergilendirilme yoluna gidilirdi⁶⁰. Dupnice Emtia Gümrüğü de bu uygulama kapsamı içindeydi.

Kayıtların tutulduğu dönemde Dupnice Emtia Gümrüğü Niş Eyaleti’nde Samakov Muhassıllığı’na bağlı bir mukataa idi. Bu mukataa “ber vech-i emanet” yöntemi ile yönetiliyordu. Gümrüğe Cuma (Cuma-i Bâlâ) ve Radomir kasabaları ile Kelisora,

Yayınları, Ankara 2013, s. 223-226.

57 Örnek bir kayıt için: “*Siroz Kazalı Yusuf Ağa vilayeti tarafına götürdüğü bargir ve katır, 4 re’s, 2 kuruş*”, BOA, ML, 528, s. 2.

58 Murat Fidan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticarî Münasebetleri*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s. 63.

59 Nitekim 1846 Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşmasına kadar Rus tüccarların “en ziyade imtiyaza mazhar millet” statüsünde olduğu bilinmektedir. Söz konusu tarihten itibaren gümrük oranları yükseltilmiş olmakla birlikte Osmanlı vatandaşlarının ödediği orandan yüksek olmamıştır. Bkz. Murat Fidan, a.g.t., s. 62-74; Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s. 223-226.

60 BOA, A.MKT. MV.L. 77/98. 22 Ca 1272/30 Ocak 1856.

Kozniçe, Serbiçe, Bosarniçe derbentleri de dâhildi. Her iki kasabada da Samakov Muhassıllığı tarafından atanmış birer memur görev yapıyordu. Kelisora, Kozniçe ve Serbiçe derbentlerinde ise kolcular hizmet veriyordu. 1845'in Ağustos-Kasım aylarını ihtiva eden ilk defterde Dupnice Gümrüğünde Muhsinzâde Molla Mehmet görev yaparken bu tarihten sonra gümrük memuru Arif Ağa idi. Cuma kasabası gümrüğünde ise Salih adlı bir memur görev yapmaktaydı. Ayrıca gümrükte sandık memurluğu ve kolcu görevi yapan Yahudi hizmetliler de vardı. Derbentlerde ve kırdada ise atlı ve yaya kolcular görev yapıyordu. Neticede gümrükte toplam 12 memur hizmet veriyor ve masrafları aylık 1215 kuruşa ulaşıyordu⁶¹.

Tablo 1: Dupnice Emtia Gümrüğü Görevlileri ve Maaşları

Görevli Memurlar	Aylık maaş ve masraflar(kuruş)
Dupnice Gümrüğü Memuru	250
Cum'a Gümrüğü Memuru	150
Sandık Memuru	120
Kantar Memuru	70
Kile Memuru	50
Süvari Kolcu	100
Süvari Kolcu	100
Süvari Kolcu	100
Süvari Kolcu	100
Piyade Kolcu	50
Piyade Kolcu	50
Piyade Kolcu	50
Dupnice ve Cuma kazaları gümrük memurlarının ev kiralari	25
Kırtasiye	61-93
Dupnice'den Samakov'a irsaliye para transferi	33,5-52,5

Dupnice Emtia Gümrüğü gelirlerine baktığımızda kabaca yarıya yakın kısmı Rus vatandaşı tüccarların Serez ve çevresinden aldıkları işlenmemiş pamuğun Belgrad'a götürülmesi sırasında alınan gümrük vergisinden oluştuğu görülmektedir. Bilindiği üzere Serez ve civarında on sekizinci yüzyıldan itibaren pamuk üretimi hızla gelişmeye başlamıştı⁶². Kara yolu ile yapılan taşımanın deniz yoluna göre pahalı olması birim ağırlık başına daha değerli olan pamuğun ihracatını teşvik ediyordu. Özellikle Serez ve çevresi ürettiği pamuğun üçte birini deniz yolu ile Selanik'ten ihraç ederken, kalan kısım da karadan ya Belgrad yakınındaki Zemun'a ya da Rusçuk ve Niğbolu üzerinden Habsburg

61 1277/ senesinde gümrüğün bir aylık maaşlar toplamı 1600 kuruş, bir aylık masraflar toplamı ise 2840 kuruşa ulaşmıştı. BOA, ML. 959, s. 3.

62 Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri (1700-1850)", *İÜİFM*, C. 27, No, 1-2, s. 54; Bruce Mc. Goven, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Edit. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2006, C. II, s. 811.

topraklarına gönderiliyordu⁶³. Bu ticarete Rusya, özellikle 1774'ten sonra, Karadeniz'den başka karayoluyla da Balkan ülkeleriyle ticarî mübadelelerde bulunmaya başlamıştı. Defterlerdeki kayıtlar da bu durumu teyit eder mahiyettedir. Nitekim gümrükte işlem gören 144 tüccarın sadece beş tanesi Nemçe tüccarı diğerlerinin tamamı ise Rus'tur. Her ne kadar bu ticaret Edirne Antlaşması'ndan sonra büyük ölçüde Rumen Prenslıklarına kaymış ve Serez ile onun ihrac limanı olan Selanik'in pamuk ihracatı gerilemiş olsa da yörenin pamuğu önemli bir ticaret malı olma özelliğini korumuştur⁶⁴.

Rusya tüccarının ticaretini yaptığı malların bileşimine baktığımızda en başta işlenmemiş pamuk gelmektedir (ham harır). Defterlerdeki kayıtlar bize bir yıllık sürede toplam 1955 yük ham pamuğun Serez'den Belgrad'a götürüldüğünü gösteriyor. Şu halde tüm gümrük gelirinin ¼'nin yalnızca pamuk ticaretinden elde edildiği anlaşılıyor. Bunun yanı sıra pamuk ipliği, ipek, kundura ve çeşitli hayvan derileri de önemli ticaret malları arasındadır.

Burada dikkati çeken bir başka husus Lazovoğulları, Kuyumcuoğulları, Papazoğulları gibi birkaç Rus tüccar ailesinin bu ticarete hâkim olmasıdır. Bunun yanı sıra Dimitraki Baba Kosta adlı bir tüccar da dikkati çekmektedir. Nitekim bu tüccarın 1847 yılının ilk beş aylık süresi içerisinde 2317 kuruşluk gümrük ödediği görülmektedir ki bu miktar bu sürede ödenen toplam verginin % 17'ni oluşturmaktadır⁶⁵.

Yerli tüccar ise, Dupnice ve çevresinde yetiştirilen meyve ve sebze, hayvan ve hayvan ürünleri, kurutulmuş meyve, pekmez, şarap vb. gibi ürünler ile başta kereste olmak üzere çeşitli orman ürünlerinin ticaretini yapıyorlardı. Özellikle yörede yetiştirilen; armut, erik, üzüm, nar, şeftali, kestane, muşmula, incir, ceviz, kiraz, elma, ahlat (yabani armut), kavun, karpuz, soğan, banya, lahana, patlıcan, kırmızı biber, yaprak gibi mevsim meyve ve sebzeleri ile koyun, keçi, at ve katır gibi büyük ve küçükbaş hayvanlar, pirinç, bal, balmumu gibi ürünler önemliydi.

Bunun yanı sıra tekstil ve tekstil sanayinin ara malları da kayda değer ürünlerdi. Nitekim yün, pamuk, pamuk ipliği, ipek, kaytan⁶⁶ (özellikle Karlova kaytanı) ile aba üretiminde kullanılan çeşitli araç ve gereçler bu türdendi.

Orta Balkanlarda 1830'lara doğru Samakov, Pirdop, Karlova, Sopot, Kızanlık ve Sliven gibi merkezlerin tekstil sanayii hızla gelişmiş ve özellikle Karlova patika bezi imalatı açısından dikkate değer bir ivme kazanmıştı⁶⁷. Özellikle Samakov ve çevresinde Bosna ve Arnavutluk tüccarlarına satılmak üzere giyim eşyası biçip diken terziler, bu sayede çok karlı bir ticareti sürdürüyorlardı⁶⁸. Sırbistan ve Bosna tarafına en fazla aba üretiminde kullanılan

63 Bruce Mc. Goven, *Osmanlı İmp. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II. s. 811, 864 ve 937; 1812'de Selanik'ten kuzeye Alman memleketlerine malların çoğu atlarla taşınmış ve bunun için 20.000 at kullanılmıştı. Bu tarihte Selanik'ten Viyana'ya 50 günde gidiliyordu. Virginia Paskaleva bu mesafenin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında 18 günde tamamlandığını belirtmektedir. Virginia Paskaleva, *a.g.m.*, s. 54.

64 Virginia Paskaleva, *a.g.m.*, s. 58-67.

65 BOA, ML. VRD. 1487, 1506.

66 19. Yüzyılın başlarında Bulgaristan'ın bazı bölgeleri kaytan üretiminde uzmanlaşmıştır. Özellikle Filibe, Koca Balkan Dağı eteklerindeki köyler, Sliven, Samakov ve özellikle Karlova önemlidir. Bkz. Nikolay Todorov, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri", İÜFM, C.27 (Ekim 1967-Mart 1968), S.1-2, s. 3-9.

67 Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri (1800-1914)*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 79; Nikolay Todorov, *a.g.m.*, s. 9.

68 Michael Palairat, *a.g.e.*, s.83.

malzemeler ile “mahlût eşya” kaydı altında çeşitli alet edevatlar götürülmekteydi. Bu tüccarlar İstanbul ile Bosna arasında gidip geliyor, Samakov’lu terzilerden basitçe dikilmiş, düşük kalite yüzden yapılmış giyim eşyası ile daha sonra Bosnalı terzilerce perakende satışa hazır hale getirilecek yarı mamul kumaşlar alıyorlardı⁶⁹. Defterlerde “abacılık” veya “abacılık metar” şeklindeki kayıtların çok olması bu ticaretin canlılığının işareti olsa gerektir. Bunlara ilave olarak kazanın hemen yakınındaki Samakov ve çevresinde üretilen demir, hem ham hem de işlenmiş (nal) olarak ticarete konu olurken çeşitli renkte boyalar, sabun, silah, ayakkabı, süpürge gibi metaların ticareti de önemliydi.

Yukarıda sıkça vurguladığımız gibi Dupnice Emtia Gümrüğü’nün pamuk ile birlikte ana gelir kaynağı kaza ve çevresinde üretilen meyve ve sebzededen alınan vergilerdi. Hatta gümrüğün varlığının ana sebebinin bu malların satışının olduğu belgelerde açıkça ifade edilmektedir⁷⁰. 1843 sonrasında muhdes gümrüklerin kaldırılması ile birlikte kazanın çevresindeki Edirne başta olmak üzere birçok gümrük merkezinin lağvedilmesi, Dupnice ve çevresi ürünlerinin pahalılaşmasına neden olmuş ve gümrüğün gelirleri bundan olumsuz etkilenmişti. Nitekim Dupnice Emtia Gümrüğü 1261/1262 (1845/1846) senesinde yıllık 90.400 kuruş gelire sahipken, 1278-1281 (1861-1865) seneleri arasında dört senelik geliri 210.039 kuruş 30 paraya ulaşmıştır⁷¹. Bu verileri esas aldığımızda aradan geçen yirmi senelik süre zarfında gümrüğün gelirleri yıllık olarak % 40 oranında azalmıştır.

Bu azalmanın oranı 1845/46 yılı ile 1846/47 yılı gelirleri karşılaştırıldığında daha düşük kalmaktadır. Ayrıca 1845/46 yılı geliri olan 90.400 kuruşun, masraflar çıkarıldıktan sonraki toplam mı yoksa brüt gelir mi olduğu belgede açıkça ifade edilmiyor⁷². Fakat elimizdeki defterlere göre 1846 Haziranından 1847 Nisan sonuna kadar olan on bir aylık dönemde gümrüğün net geliri 71.478 kuruştur. Kayıtlara göre en fazla gelir elde edilen ayda bile on bin kuruşa ulaşamadığından bu miktarı Mayıs ayı geliri kabul etsek dahi bir önceki yıla göre en azından on bin kuruşluk bir azalma söz konusudur. Buna karşılık 1277/1860-61 senesinin Teşrinievvel ayına ait olup inceleme dışı tuttuğumuz deftere göre bir aylık gelir 12.824 kuruş olmuştur. Bu miktar 1846 senesinin aynı ayına ait gelirlerle karşılaştırıldığında küçük bir artışı göstermektedir⁷³. Ayrıca gümrük gelirinin yaz ve sonbahar aylarında artış, kış aylarında ise azalış gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu durumun gümrüğün gelirlerini oluşturan taze meyve ve sebzelerin bu mevsimlerde hasat edilmesinden kaynaklandığı açıktır.

Gümrük defterlerinde kayıtlı olan malların yoğunluğu da mevsimlere göre değişiklik göstermektedir. Bunun sebebi gümrüğün gelirlerinin “*kazada meydana gelip satılarak civar mahallere nakil edegeldikleri meyve-i ter ve sebze misüllü mahsulattan vergi alınmasından*” ileri geldiği belirtilmektedir⁷⁴. Yaz mevsiminde yaz meyve ve sebzelerinin ticareti artarken kış mevsiminde ise daha çok kurutulmuş meyve ve sebzeler ile peynir, şarap, pekmez, kestane gibi ürünlerin ticareti ağırlık kazanmaktadır. Canlı hayvan ticaretini çoğunlukla Yörükler yaparken şarap ticaretini ise çevre köylerdeki gayrimüslimler yapıyordu.

69 Michael Palairat, *a.g.e.*, s.84.

70 BOA, MVL, 46/33 lef 1.

71 BOA, MVL, 1073/32.

72 BOA, MVL, 46/33 lef 6.

73 BOA, ML, 959, s. 3.

74 BOA, MVL, 46/33 lef 7.

Gümrüğün gelirleri arasında sadece gümrüğe giren veya çıkan mallardan alınan gümrük resmi değil, Dupnice, Radomir ve Cuma kazaları pazarlarında alışverişten alınan bâc, kantar ve kutla⁷⁵ gibi vergiler de vardır. Bu vergilerin toplam değeri 3.167 kuruşa ulaşmaktadır. Ayrıca derbentlerden geçiş sırasında tahsil edilen geçiş vergisi ile kaçaklardan tahsil edilen gelir ise 593 kuruştur. Buna ilave olarak Dupnice pazarında satılan canlı hayvan (özellikle inek, öküz, at ve katır), kereste ve tulub penbe satışlarından elde edilen gelir de önemlidir.

Tablo: 2 Aylara Göre Dupnice Emtia Gümrüğü Gelirleri (kuruş)

Aylar	Dupnice	Cuma	Radomir	Bâc, Kantar, Kutla Geliri	Toplam
(1845) Ağustos	6865	1281	620	444	9.210
Eylül	6264,5	1367	699	742,5	9.073
Teşrinievvel	4494	--	2065	521	7.080
(1846) Haziran	4621	953	214	120	5.908
Temmuz	2824,5	629,5	319,5	57,5	3.831
Ağustos	3808	1597	611	84	6.100
Eylül	4691	1488,5	934,5	77	7.191
Teşrinievvel	4411	2777	1001	150	8.339
Teşrinisani	5473	2606	894	173	9.146
Kânunuevvel	3357	1250	631	226	5.464 (8.827) ⁷⁶
Kânunusani	2508	1685	1047	175	5.415 (9.495)
Şubat	2640	2329	517	127	5.613 (8.318)
(1847) Mart	3930	4482	389	128	8.929 (10.488)
Nisan	2317,5	2685	372,5	167	5.542 (8.447)

Tablodan da anlaşılacağı üzere aylar itibarıyla gümrük gelirlerinde belirgin bir farklılık görünmemektedir. Gelirlerin 1846 yılı yaz aylarında diğer aylara göre nispeten azalması ecnebi tüccarın bu aylarda ödediği verginin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1846'nın Haziran ve Temmuz aylarında sırasıyla 5.908 ve 3.831 kuruş gelir elde edilirken yılın son ayları ile 1847'nin ilk aylarında yabancı tüccarın ödediği verginin artmasıyla aylık gelir 10.000 kuruşa ulaşmaktadır.

1846 senesi sonlarından itibaren yabancı ülke vatandaşları tüccarlarının hem sayısında hem de ödedikleri gümrük vergisinde dikkate değer bir artış olmasına rağmen tüccar sayıları 26 gibi az bir rakamdır. Osmanlı vatandaşlarının gümrük işlemleri adedi

75 Bu kelime hakkında belgeden yola çıkarak net bir şey söylemek mümkün değil. Fakat bâc ve kantar resmi ile birlikte ifade edildiğinden bu kelimenin de bir ağırlık birimi olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim kutla bu bölgede tahıl ve madencilikte kullanılan bir ölçü biriminin adıdır. Kratova'da madencilikte 160 dirhem (513,2 gr), tahıl için kullanılan ise Manastır'da 10 okka, Selanik'te 8 okka (arpa) ve 11 okka (buğday) kaddır. Bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 79.

76 Parantez içindeki rakamlar ecnebi tüccarların ödedikleri vergiyle beraber toplam rakamı ifade etmektedir.

(1.586) ile yabancı ülke vatandaşlarının işlem adedini (144) karşılaştırdığımızda toplam işlemin sadece % 8,3'ünü yabancı tüccarların oluşturduğu görülmektedir. Fakat bu oran ödenen gümrük vergi miktarları karşılaştırıldığında % 22'ye çıkmaktadır.

Dupnice Emtia Gümrüğü'nden geçen tüccarların tabiiyetlerine baktığımızda sırasıyla gayrimüslim Osmanlı vatandaşları % 62,01 ile ilk sırada yer almaktadır. Müslümanlar % 28,6 ile ikinci sıradadır. Bu durum bölgenin nüfus yapısına da uygunluk göstermektedir. Daha sonra sırasıyla Rus vatandaşı tüccarlar, Yahudiler ve Nemçe tüccarları gelmektedir. Burada dikkati çeken bir başka husus, gümrük kayıtlarında sadece 144 işlemle % 8,3 paya sahip olan Rus tüccarların gümrüğe ödedikleri kişi başı vergi miktarı 181,8 kuruş, Nemçe tüccarı için 168 kuruş, gayrimüslimler için 30,2 kuruş, Müslümanlar için ise 30,3 kuruş olmasıdır.

Tablo: 3 Dupnice Emtia Gümrüğünden Geçen Tüccarların Tabiiyetleri Ödediği Vergi Miktarı ve Toplam Kıymeti (kuruş)

Tüccarın Tabiiyeti	Adet	%	Ödediği Vergi(kuruş)	%	Toplam Kıymeti
Müslüman	495	27,3	15.043	19,8	125.358
Gayr-i Müslim	1071	59,1	32.415,5	42,8	270.129
Yahudi	20	1,1	490,5	0,6	4.087,5
Rus	144	7,9	26.191,5	34,6	218.262
Nemçe	5	0,1	840	1,1	16.800
Diğer	77	4,2	1729,5	2,2	14.412,5
Toplam	1812	100	75.642	100	649.049

Tablo: 4 Yabancı Tüccarların Ödediği Vergi ve İşlem Miktarı

Aylar	Yabancı Tüccarın ödediği vergi(kuruş)	Yabancı Tüccar Sayısı
Ağustos (1845)	1.364,5	6
Eylül	1564	7
Teşrinievvel	60	1
Haziran (1846)	1300	10
Temmuz	611	6
Ağustos	180	1
Eylül	1727,5	3
Teşrinievvel	1020	6
Teşrinisani	3752	20
Kanunievvel	3363	18
Kanunisani	4080	26
Şubat	2705	13
Mart (1847)	1559	10
Nisan	2905	17
Toplam	26.191	144

SONUÇ

Netice olarak Dupnice Emtia Gümrüğü Rumeli'de orta kol üzerinde tesis edilmiş olan küçük bir kara gümrüğüdür. Bulduğu konum özellikle Serez-Belgrad yolu üzerinde yürütülmekte olan pamuk ticareti açısından önemli olmuştur. Bu itibarla on sekizinci yüzyılda söz konusu ticareti geliştirmek ve güvenliğini sağlamak için kurulmuş olduğu söylenebilir.

Muhdes gümrüklerin kaldırılması ile Dupnice halkı büyük oranda ekonomik sıkıntıya girerken gümrük de daha çok yerel ürünlerin ticaretinin yapıldığı bir özellik kazanmıştır. Belgelerdeki ifadeyle gümrüğün gelirleri yörede üretilen meyve ve sebze ticaretinden ibaret hale gelmiştir. İncelediğimiz dönemde gümrükte işlem yapan tüccarların % 27'sini Müslümanlar, % 59'unu gayrimüslimler, % 8'ini de Rus'lar teşkil etmiştir. Rus tüccarların en önemli ticaret malı pamuk ve pamuk ürünleri olmuştur. Gümrük gelirlerinin üçte biri Rus tüccarların yaptığı bu ticareten elde edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkan Sırp isyanları neticesinde kadim kara gümrüklerinden birisi olan Niş gümrüğü Dubnice'ye taşınmıştır. Böylece bu gümrük daha da önemli bir hale gelmiştir. Kaza halkının içine düştüğü ekonomik sıkıntılar nedeniyle sık sık gümrüğün kaldırılmasına yönelik girişimler, merkez idarenin de bu yöndeki eğilimi ile uyum sağlaması neticesinde ancak 1868 tarihinde olumlu sonuç vermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, MVL, 46/33

BOA, A.DVN.MHM, 25/73.

BOA, KK, 5267

BOA, ML. VRD, 1128,

BOA, A.MKT. 79/85, 88/31, 89/31, 95/100, 142/96; 31/2, 34/4.

İ.MVL.107/2428;

A.DVN.29/72.

BOA, A.MKT. UM. 103/39.

BOA, A. MKT. MVL. 77/98.

BOA, A. MKT. MHM. 392/53.

BOA, ML. VRD. 1128, ML. 523, ML. VRD.528, ML.539, ML. VRD.1487, ML. VRD. 1506.

BOA, ML, 528

Basılı Kaynaklar

Arslantaş Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitap Yayınları, İstanbul 2007.

Cezar Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, 1986.

Efe Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

Elilibol Numan, *18. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Fidan Murat, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticarî Münasebetleri*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

Genç Mehmet, *Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2000.

Goven Bruce Mc., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (I.I.C.) Edit. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2006.

- Halaçoğlu Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Yayınları, Ankara 1991.
- İnalcık Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992.
- Karataş Yakup, Sacit Uğuz, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği", *History Studies*, Temmuz 2012. s. 213-225.
- Kiel Machiel, "Cuma", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 89-90.
- _____, "Ottoman Pious Foundations In Western Bulgaria: Berkofça, Cum'a-i Bâlâ, Dupnicas", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s.115-131.
- Küçükcalay A.Mesut, Numan Elibol, Osmanlı İmparatorluğuna Avrupa'dan Karayolu ile Yapılan Ticaretin Değerlendirilmesi(1795-1804), *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2 (2003), s. 151-176.
- Kütükoğlu Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı'da Gümrük", *DİA*, C.14 (1996), s.263-268.
- _____, *Baltımanı'na Giden Yol; Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Moacanin Nenad, "Bâc and Gümrük on The Middle Danube, 1540-1614: Terminological Elucidations", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi (Bildiriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 463-467.
- Orhonlu Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.
- Ortaylı İlber, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1974.
- Palairt Michael, *Balkan Ekonomileri (1800-1914)*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Özvar Erol, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- Paskaleva Virginia, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri (1700-1850)", *İÜİFM*, C.27, No, 1-2, s. 37-74.
- Taşkın Ünal, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- Todorov Nikolay, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri", *İÜİFM*, C.27 (Ekim 1967-Mart 1968), S.1-2, s. 1-36.
- Uygun Süleyman, Sırp İsyanı ve Hürşid Ahmet Paşa, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.17 (Bahar 2011), s. 416-436.
- Yeniçeri Celal, "Bac", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 411-413.

KUYÛD-I KADİME ARŞİVİ İŞİĞINDA BALKAN ŞEHİRLERİNDE OSMANLI PAZAR VE PANAYIRLARINA BAKIŞ

SEVGİ IŞIK*

Özet

Ticaret yaşamının önemli unsurlarından olan pazar ve panayırlar, tarih boyunca ticaretin yönlendirildiği önemli merkezlerden olmuştur. Ayrıca değişik coğrafyalardan farklı tüccarların bir araya gelerek, kültürel anlamda etkileşimleri ve sosyalleşmelerinde de önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Pazar ve panayırlar, tarıma dayalı ekonominin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde haliyle daha çok zirai ürünlerin piyasaya arz edildiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu itibarla bölgesel üretim ve tüketim hareketlerinin tespit edilebilmesinin yanı sıra, ticari faaliyetlere hâkim olan ölçütler ile siyasal idarenin bu ölçütlere bakış açısı belirlenebilir.

Kuyud-ı Kadime Arşivinde yer alan TKG. KK. İKP. Fon Kodlu İkame-i pazar belgeleri H.1254 (M.1838) ile H.1305 (M.1887) tarihleri arasında ait 66 adet belgeden ibarettir. Balkanlara ait H.1254 (M.1838.) ile H.1282 (M.1865) tarihleri arasında değişen 36 adet ikame-i pazar belgesi bulunmaktadır.

Çalışmada pazarların kurulduğu merkezler ile pazarların bu merkezlerin gelişmesindeki rolü başta olmak üzere demografik yapısı, alım ve satım konu ürünler, bu ürünlerin zamanla değişmesi, esnaftan alınan vergiler gibi pek çok yönüyle irdelenecektir.

Gelinen noktada Balkanlardaki pazar ve panayırların bölge halkının talepleri çerçevesinde merkezi idarenin ciddi uğraş ve kıstasları dâhilinde tertip edilen Müslim-gayrimüslim tebaanın inanç ve gerekleri paralelinde şekillenen iktisadî, sosyal, idarî bir imparatorluk organizasyonu olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Pazar, Panayır, Ticaret, Osmanlı Devleti, Kuyûd-ı Kadime Arşivi, Balkan Şehirleri.

In Light of Kuyud-i Kadime Archive, Looking to The Markets and Fairs in Ottoman Balkan Cities to Exemplies

Abstract

Markets and fairs are one of the most important elements of the commercial life of trade routed through history. They have also played a significant role about interact and socialize of the traders from different geographies in a cultural sense.

Markets and fairs mostly the placing on the market which The Ottomans based on agriculture dominated the economic life. In this way, they help us to clarify the movements of reginal production and consumption right along with the political vision for the dominant criterion of trading activity.

In Kuyud-ı Kadime archive TKG. KK. IKP. Coded market fund processing business documents 1254 (1838) between and 1305 (1887) date consists of 66 units between documents belong to. There are The Balkans 1254 (1838) to 1282 (1865) date 36 ikame-i pazar documents.

In this work, the centers of the markets and the role of the developments of these places will be discussed firstly by the demographic structure, trading products and the changes in these products in time period, such as taxes taken from the traders.

At this point, it is going to be realized that markets and fairs in the Balkans were the organization which was based on central managements economic, social and executive arrangement with significantly occupation and criterion shaped by the necessity of Muslim and non-Muslim regional nations believing and needs.

Keywords: Market, Fair, Trade, Ottoman State, Archive of Kuyûd-ı Kadîme, Balkan Cities

GİRİŞ

Haftalık pazar ve panayırlar sanayi devrimi öncesi toplumların ekonomik hayatının en önemli unsurlarından birisidir. Ulusal ve uluslararası ticaretin yapıldığı bu sahalarda özellikle bölgesel ekonomik faaliyetler açısından önem arz eder. Ekonomik öneminin yanı sıra sosyo-kültürel etkiye de sahip olan pazar ve panayırlar, değişik coğrafyalardan insanların bir araya gelerek kültürel anlamda etkileşimlerinde ve sosyalleşmelerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Pazar ve panayırlar, ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde ise, bilhassa tarımsal üretimlerin piyasaya arz edildiği ticaret merkezleridir. Bölgesel üretim ve tüketim hareketlerinin tespit edilebilmesinin yanı sıra, Osmanlı'da ticari faaliyetlere hâkim olan ölçütler ile devletin iktisadi bakış açısı da belirlenebilmektedir. Osmanlı'da pazar ve panayırlar, devletin ticareti geliştirmek için verdiği çabayı yansıtmaları bakımından da büyük önem arz etmektedir.

A- TARİHSEL SÜREÇTE PAZAR VE PANAYIRLAR

I-Pazar ve Panayırların Tarihsel Gelişimi

Farsçada alışveriş yeri anlamına gelen bâzâr¹, birçok dile yine bâzâr ya da pazar olarak geçmiş olup, bu terim en geniş anlamı ile belirli zamanlarda ve belirli bir yerde arz ve talebin karşı karşıya geldiği yaygın ticaret sahaları² için kullanılmaktadır. Eski Yunancada "*kutsal gün, ayin, bayram*" anlamlarına gelen "*ponegy*"³ sözcüğünden türediği düşünülen panayırlar ise, uzak ülkelerden gelen tüccarların bulunduğu, pazarlara göre daha büyük ölçekli ticaret sahalarıdır.

1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1997, 14.bs., s.74; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, Ankara 2009

2 Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.21, İstanbul 2012, s.360.

3 Ülgen, a.g.m. s.361.

Tarihte ilk pazar ve panayırların M.Ö. 2000’li yıllarda kurulduğu bilinmekte olup, daha çok Orta-Doğu yani Anadolu, Mezopotamya ve Suriye ile Mısır’da kurulan bu panayırlar belli şehirlerde ticaret kervanlarının bir araya gelmesi ile oluşan büyük pazarlar şeklindedir. Bilhassa, coğrafi konum ve iklimi gereği tarımın ve ticaretin gelişmesine uygun bir konumda olan Anadolu, M.Ö. 2000’li yıllardan itibaren kurulan uygarlıklar döneminde (Hitit, Urartu, Frig, Lidya) büyük ticaret sahalarının oluşturulduğu önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmiştir.⁴ Benzeri panayırlar Eski Helen/Yunan ve Roma’da da görülmektedir. Romalılar işgal ettikleri yerlerde ticareti geliştirmek için panayırlar kurmuşlardır. Eski Yunan’da halkın ürettiği malların tanıtılıp sergilenmesiyle pazar ve panayır geleneği başlamıştır.⁵

Her ikisi de ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlar olan pazar ve panayırların kurulma sıklıkları ve büyüklükleri farklıdır. Pazarlar daha ziyade belli bir bölgenin üretici ve tüketicisini bir araya getiren ve genellikle haftada bir veya iki gün açılan ticaret alanları iken, panayırlar pazarların aksine profesyonel tüccarlar için yılın belirli zamanlarda kurulan daha büyük buluşma yerleridir. Bu ticaret mekânları sayesinde değişik coğrafyalardan insanlar bir araya gelerek kültürel anlamda etkileşimlerde bulunup sosyalleşme imkânı elde ederler. Ayrıca bu mekânlar Türk ve Dünya Tarihi’nde ve bilhassa Osmanlı Devleti’nde idari durum ile demografik yapı, mimari, şehirleşme ve ulaşım olanakları gibi fiziki, kültürel ve ekonomik durumlarının tespitinde de önemli veriler sağlamaktadır. Osmanlı Tarihi açısından böylesi önemli bir yere sahip olan pazar ve panayırların incelenmesi ve değerlendirilmesinde ise, pazar ve panayır belgeleri yadsınamaz bir değere sahiptir.

Belirli bir bölgede pazar veya panayır kurulabilmesi, o bölgenin konum, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomik yapı gibi birçok faktörünün göz önünde bulundurulmasını gerektirir.⁶ Konum, iklim ve nüfus miktarı gibi faktörler pazarların kurulmalarını, kurulma zamanlarını ve sürekliliklerini; çevrenin ekonomik yapısı ise pazarda satışa sunulan ürünlerin tür, çeşit ve miktarını belirleyici bir rol oynamaktadır.⁷ Bir bölgede, yukarıda sayılan faktörlerin uygun olması sonucu her hafta pazar kurulabilmesi o bölge için büyük bir ekonomik ayrıcalık olup, bu ayrıcalığın sürdürülebilmesi ise fiziksel güvenliliğe ve yasal korumaya bağlıdır.⁸ Böylesi bir ticari ayrıcalığı hem bölgesel hem de ulusal çıkarları için gerekli gören devletlerce pazar ve panayır yerlerinin güvenliğine önem verilmiş, pazar yerlerinin kendisi kadar pazarlara ulaşan yolların da güvenliği sağlanmıştır. Güvenlik sağlanmadığı zamanlar pazarlar sekteye uğramış, nitekim XVI. yüzyılda Anadolu’da ve Rumeli’de düzenli hafta pazarları kurulurken yüzyılın ikinci yarısında Celali isyanlarının yol açtığı kargaşa ve emniyetsizlik yüzünden pazarların

4 Akarçınar, R.Bahar, “Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği”, Milli Folklor Dergisi, S.64, 2004, s.30

5 Coşkun Çakır, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihine Genel Bir Bakış: Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine”, İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, İstanbul 2006, s.10; Coşkun Çakır, “Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır” Röportaj, (Erişim) <http://www.os-ar.com>, 27.06.2012, s.1

6 Ülgen, a.g.m., s.361.

7 Harun Tunçel, “Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye’de Haftalık Pazarlar”, (Erişim) <http://cografya.bilecik.edu.tr>, (15.06.2012), s.3

8 Ülgen, a.g.m., s.363.

zaman zaman tatil edildiği görülmüştür.⁹ Panayır ve pazarların kurulmasında güvenlik her zaman öncelikli sıraya oturmuştur. Bu sebeple yol güvenliğinin sağlanabilmesi için derbent teşkilatı oluşturulur. Rumeli’de bu amaca yönelik ve giderleri zengin vakıf gelirleriyle karşılanan kervansaray, han, köprü, imaret, misafirhane inşa edilmiştir.

Anadolu; doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan uluslararası ticaret yolları için köprü durumunda olması ve jeopolitik konumu açısından stratejik bir öneme sahip olmasının yanı sıra, iklim özellikleri ile tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygunluğu ve gittikçe artan nüfus yoğunluğu ile uluslararası ticari faaliyetlerin merkezi olma vasfını doğal olarak taşımaktaydı. Bu durumun bilinci içerisinde olan Anadolu Selçukluları ticarete büyük önem vererek komşu devletlerle ticaret anlaşmaları imzalayıp, transit ticaretin gelişmesi için çalışmışlar, ticaret yolları üzerinde bir günlük mesafelerle kale vazifesi görebilecek şekilde askeri teçhizatla donatılmış kervansaraylar inşa etmişlerdi. Anadolu’da yapılan kervansaraylar ile hem Yakın Doğu ticaretine önemli bir öge katılmış¹⁰ hem de gelecekte de sürdürülecek olan ticari bir geleneğe ilk adım atılmıştı. Yolların güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra tüccarlara bir çeşit devlet sigortası¹¹ uygulaması getirilmiş ve tüccarlardan alınan vergilerin oranları düşürülmüştü. Bütün bu tedbirler Anadolu’yu milletlerarası ticaretin merkezi¹² haline getirmiş, uzak ülkelerin ürünlerinin de piyasaya sürülebildiği Anadolu şehirleri büyük bir pazar yeri haline gelmişti. Uluslararası ticaret hacminin artması, büyük pazar ve panayırların kurulması ve çoğalması hem devletin vergi gelirlerini artırmış, hem ülkede mal bolluğunun oluşmasını sağlamış, hem de yerel üreticinin ve tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştı. Dolayısıyla panayırla bölgede ticaretin canlanması ve ödenen gümrük vergileri sayesinde devlet hazinesine gelir aktarılması noktasında da olumlu katkı sağlamıştır.

B-OSMANLI DÖNEMİ PAZAR VE PANAYIRLARI

I-Osmanlı Pazar ve Panayırlarına Genel Bir Bakış

Orta Asya ile Türk ve İslam kültürünün etkin olduğu bölgelerde süre giden bir geleneğin köklü bir tarihsel süreç sonunda Anadolu Selçuklularına ve sonrasında Osmanlı’ya intikal etmesi ile ortaya çıkan Osmanlı dönemi pazar ve panayırları, birbirinden farklı coğrafya ve kültürlerden etkilenip gelişerek nev’i şahsına münhasır bir yapıya kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti’nde pazar ve panayırların ilk olarak Osman Gazi zamanında¹³ kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı’da pazarlar; haftanın belli bir günü veya günlerinde, pazar kurulan mahal ile çevresinden alışveriş için gelen sınırlı sayıdaki iştirakçinin bir günde ulaşabileceği büyük köyler ve kazalarda¹⁴ kurulan alışveriş merkezleriydi. Panayırlar

9 Tahsin Özcan, “Pazar” (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, c. 34, s. 207.

10 Claude Cahen, “13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret”, Çev: Aykut Derman, *Cogito Dergisi*, S.29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.132.

11 Anadolu Selçuklularının tüccarlara sunduğu devlet sigortasının detayları için bkz.: Cahen,

12 Mehmet Altay Köymen, “Türkiye Selçukluları Devleti’nin Ekonomik Politikası”, *TTK Belleten*, C. L, S.198, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.615-616.

13 C. Çakır, *a.g.r.*, s.2.

14 Pazar ve panayırların kurulduğu köy ve kazalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: TKG.KK.İKP. No:1-66; Ayrıca, mufassal tahrir defterlerinde pazar ve panayırlar ile ilgili vassaleler de incelenebilir. Örneğin: TKG.

ise, yabancı ve yerli tüccarların katılımının sağlandığı pazarlara göre daha büyük ölçekli ticaret merkezleriydi. Tarihsel kökenlerinin dayandığı diğer medeniyetlerden farklı olarak Osmanlı panayırları, genellikle senede bir veya birkaç kez kurulup, 3-4 günlük¹⁵ sürelerle açık kalmış, en fazla on beş günlük¹⁶ bir süre ile sınırlı tutulmuştur. Bunun nedeni ticari faaliyetlerde tekeli eğilimlerin oluşmaması¹⁷, üretici ve tüketiciyi zarara uğratacak hususların bertaraf edilmesi¹⁸ ve genel olarak ticari serbestinin benimsenmesidir.

Osmanlı'da pazarlar egemen olduğu coğrafyanın tümünde, ulaşım, nüfus ve üretim/tüketim dengeleri göz önünde bulundurulduğunda bölgesel açıdan merkezi sayılabilecek yerlerde açılırken, uluslararası özelliğe sahip panayırlar ise yoğunlukla Rumeli'de, gayrimüslim toplulukların yaşadığı bölgelerde kurulmuştur. Ayrıca, Bizans döneminden beri faal olan panayır alanlarının yeniden canlandırılarak sürdürülmesi için girişimlerde bulunulmuştur.¹⁹ Yeniden canlandırmak²⁰ ve önceden kurulanların zararına olmamak koşuluyla yeni pazar ve panayırlar açmak²¹ hem ticaret hacmini hem de vergi gelirlerini yükseltmiştir. Bu panayırlar Avrupalı ve Osmanlı tüccarların buluştuğu uluslararası alışveriş yerleridir. Panayırlar merkezi otorite tarafından organizasyonu sağlanan bir statüde iken haftalık pazarlar ise mahallî hükümetlerin kontrolünde yani belediye hizmetleri arasında bulunmaktaydı.²²

KK.TTd. No: 132, Kütahya Mufassal, II. Cilt, vrk.128; TKG.KK.TTd. No: 166, Selanik Mufassal, II. Cilt, vrk.290 vd.

- 15 TKG.KK.İKP. No:31, Saraybosna Sancağı Vişegrad, Travnik Sancağı İzenice Kasabası Glamoç Kazası Vakf-ı Zir Kasabası, Bihke Sancağı Novasel Kazası Kluç Kasabası, Nefs-i Ma'den Kasabası, Bihke Sancağı Priror Kazası Kozarca Kasabası'na Ait 19 Zi'l-hicce 1285 Tarihli İkâme-i Pazar ve Panayır Belgesi; TKG.KK.VKF.Cd.No:167, Fatih Sultan Mehmed Han Evkafi, vrk.75; Hamidiye Nahiyesinde Türbedere Panayırı
- 16 TKG.KK.İKP. No:34, Selânik Sancağı Yenişehir Fenar Kazası Berbatos Çiftliği'ne Ait 24 Şa'bân 1271 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 2, Amasya Sancağı'na Ait 8 Cumâde'l-âhire 1281 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 202, Yanya Mufassal, I. Cilt, vrk.16
- 17 TKG.KK.İKP. No:42, Siroz Sancağı Nevrekob Kazası'yla Pirlepe Kazası'na Ait 16 Safer 1277 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 13, İzmir Sancağı İneâbâd Kazası Teke Karyesi'ne Ait 6 Ramazan 1282 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi
- 18 TKG.KK.TTd., No: 153, Ohri Mufassal, I. Cilt, vrk.98: Osmanlı merkezi yönetimi bölgesel olduğu kadar ulusal ekonomi açısından da büyük önem arz eden pazarların yerli halkı zarara uğratmayacak biçimde düzenlenmesi ve sürdürülmesine özen göstermiştir. Ohri Sancağı dâhilinde bulunan Podgradic pazarının Arnautluk'taki karışıklıklar nedeniyle bir süredir açılmaması nedeniyle yerel halkın mağdur olmasına istinaden gerekli tedbirler alınmış, pazar yerinin her hafta perşembe günü yeniden açılmaya başlaması ve üretici ile tüketicilerin zarara uğramaması sağlanmıştır.
- 19 18. ve 19. yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde bazı panayırların "*kadimden berü*" yani başlangıcı belli olmayan zamandan itibaren kurulduğu bahsedilmektedir. Bu ifadede de anlaşılacağı üzere, Osmanlı kendisinden önce var olan pazar ve panayır alanlarının kullanımına izin vermiş, hatta bunların yaygınlaştırılması için çaba sarf etmiştir: TKG.KK.TTd. No: 202, Yanya Mufassal, I. Cilt, vrk.16; Ayrıca, bilgi için bkz.: Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996, s.9,10
- 20 TKG.KK.İKP. No:48, Vidin Eyâleti İvraca Kazası'na Ait 17 Safer 1263 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; İvraca pazarının yeniden canlandırılması için yerli halkın müracaatları üzerine müsade-i seniyye alındığı görülmektedir.
- 21 Osmanlı Devleti pazar ve panayırlarda serbest ticaret ilkesini benimsemiş olmakla beraber yeni açılacak pazar veya panayırların çevredeki diğer pazar ve panayırlara zarar vermemesini de öncelikle göz önünde bulundurmıştır. Vidin Eyaleti'ndeki İvraca Kazası pazarı söz konusu kriterler açısından örnek teşkil etmektedir: TKG.KK.TTd. No:150, Niğbolu Mufassal I. Cilt, vrk.137
- 22 Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.11

İlgili diğer defterlerin yanı sıra, bilhassa tahrir defterlerindeki kanunnamelerden ve defterdeki sancak ve kazaların vergi gelirleri sayılırken zikredilen bu vergilerden²³ o bölgede kurulan mahalli pazarların büyüklüğünü ve diğer kaynaklarla mukayeseli olarak pazar ve panayırlarda satışı yapılan ürünleri tespit etmek mümkün olabilmektedir. Ayrıca, Osmanlı'da pazar ve panayırlarda, tüccarlardan vergi almak için gümrükler kurulmuş ve getirilen malın sahibi, cinsi ve adedi varidat defterlerine işlenmiştir.²⁴ Bu defterlerde pazar ve panayırlarda alınan vergilerin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bunlar arasında serçin, yular, mizan, evzân ve ekyâl resimleri ile yevmiye-i dekâkin, damga rüsumu, duhan hasılatı, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsumu, bac resmi²⁵, at pazarı rüsumu, sergi rüsumu, panayır resmi gibi vergiler ve harçlar sayılabilir.²⁶ Pazar ve panayırlarda satılan koyun ve keçilerden *bac-ı ağnam*; şehirde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaş ve kesilen hayvanlardan *bac-ı tamga*; yurt dışından gelip, transit olarak memlekette geçen veya memlekette kalmak üzere gelen mallardan *bac-ı büzürk*; pazar ve panayırlarda satılan her türlü hayvandan *bac-ı kırtıl* ve ülke dışına çıkarılan mallardan *bac-ı niyabet* adı ile vergiler alınmıştır. Tanzimat'a kadar olan dönemde panayır ve pazar mahallerinden alınan bu vergiler daha ziyade *bâc-ı bazar* ya da *kıst-i bazar*²⁷ adı ile zikredilmekteydi.

1241'den itibaren Asakir-i Mansure'nin giderlerine karşılık olmak üzere "ihtisâb rüsumu"²⁸ adı ile yeniden tanzim edilmiş, bu gelirlerin kayıt ve hesabını tutmak için de İhtisâb Nezâreti ihdas edilmişti.²⁹ XVIII.-XIX. Yüzyıllarda devletin yapıcı müdahalesinin kullanıldığı³⁰ ve teşvik edildiği³¹ ticaret alanları olan pazar ve panayırlardan elde edilen gelirlerin kayıtlarını tutmak üzere bir nezaret tesis edilmesinden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde pazar ve panayırlar Osmanlı ticaret hayatının ve devlet ekonomisinin en önemli unsurlarından birisidir.

Osmanlı Devleti, pazar ve panayırların tesisinde bölge halkının dini inanışlarını ve ibadet günlerini dikkate almıştı. Örneğin, Hıristiyan halkın yoğun olarak bulunduğu

23 Bu vergilerin türleri ve açıklamaları için bkz.: Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi*, Çev.F.Hakan Özkan, Ankara 1999, s.2-681

24 Varidat defterlerine, pazar ve panayırlara getirilen malların cins ve miktarlarının yanı sıra o bölge ile ilgili keyfiyetin bilinmesi bakımından pazar ve panayırlar ile ilgili merkezden yazılan İlmühaberler ve Emr-i Şerifler de kaydedilmiştir.: TKG.KK.İKP. No:24, Niş Eyâleti Ürgüp Kazâsı'na Ait 24 Safer 1274 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi.

25 Bac vergisinin hangi ürünlerden ne miktarda alınacağı, aynen mi nakden mi alınacağı gibi hususlarda Kuyud-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan mufassal defterlerin kanunnamelerinde detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin. TKG.KK.TTd. No: 91, İlbasan Mufassal; TKG.KK.TTd. No: 93, İskenderiye Mufassal vd.

26 Çakır, a.g.r., s.2-3.

27 Halil İnalçık, *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Basımevi, Ankara 1987, 2.baskı, s.XXXVII.

28 Halife Ömer zamanından beri tüm İslam coğrafyasında uygulanan bu vergi, Osmanlı'da da başlangıçta 1/40 esası üzerinden ihdas edilmiş, ancak zamanla bu miktar değişerek her yerde farklı uygulanmaya başlanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Vefik, a.g.e., s.41; Pazarlardan alınan vergilerin İhtisab Rüsumu adıyla alınması hakkında bkz.: TKG.KK.İKP. No:48, Vidin Eyâleti İvraca Kazâsı'na Ait 17 Safer 1263 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi

29 Vefik, a.g.e., s.281.

30 Akarpınar, a.g.m., s.29; Şen, a.g.e., s.9.

31 Osmanlı pazar ve panayırları devam ettirmenin yanı sıra özellikle 18. ve 19. yüzyılda ticari hayatı canlı tutmak için yeni pazar ve panayırlar kurma yoluna da gitmiştir: Şen, a.g.e., s.10.

bölgelerde pazar ve panayırların yortularına³² yani pazar gününe ya da paskalya günlerine³³, Yahudi halkın çoğunlukta olduğu bölgelerde Cumartesi gününe denk gelmemesine³⁴ özen gösterilirdi. Müslüman halkın ise, Cuma ibadetlerinin aksamaması için talepleri dikkate alınarak Cuma günü olan pazarlarının günü değiştirilirdi.³⁵ Bu taleplerin birbiri ile çakışması halinde ise, yakın bölgedeki pazar veya panayırlara engel teşkil etmemek üzere hafta ortasındaki herhangi bir gün pazar için seçilirdi.³⁶ Pazar ve panayırların açılacağı günlerin seçiminden hareketle ilgili bölge nüfusunun dini yapısı ve dağılımı da tespit edilebilmektedir.

II- Balkan Pazar ve Panayırları

Osmanlı Devleti'nin, tebaasından hiç kimsenin bir mal sıkıntısı çekmemesi anlayışı üzerine kurulan ticaret politikasının bir sonucu olarak, devlet tebaasının ihtiyaçlarını yerinde karşılamak düşüncesiyle hareket etmiş, böylece Balkanların hemen her yerinde pazar ya da panayır kurulmasını sağlamıştır. Anadolu'da kurulan pazarlara nazaran Rumeli'de kurulan pazar ve panayırların çok daha büyük olduğu aşikârdır. Osmanlı ülkesinde ilk panayırlar daha ziyade Rumeli'de yer almaktaydı. 16.yüzyıldaki nüfus artışı ve kentleşmeyle birlikte, kırlarla kentler arasındaki bağların güçlendiğine işaret etmektedir. Bu süreç içinde Balkanlar ve Anadolu'da köylülerin ve büyükçe toprak sahiplerinin ürünlerini getirip kent ve kasaba sakinlerine sattıkları, düzenli olarak kurulan pazarlar ve panayırlar ortaya çıkmıştı. Pazarlar aynı zamanda, göçerlerin köylüler ve kentli nüfusla bir araya gelmesini sağlamaktaydı.³⁷

Balkanlar'ın ve Anadolu'nun pek çok köşesinde düzenli olarak yerel pazarlar kurulmaktaydı. Yerel pazarlara gelen tüccarlar bir yandan reyanın ve sipahinin getirdiği hububat ve diğer tarımsal malları kentlerde satmak üzere toplarken, öte yandan da kentlerdeki zanaatların ürettiği mamul malları satışa sürmekteydiler. Osmanlı ülkesinden tarımsal ürünler ithal etmek isteyen Avrupalı tüccarlar da bu pazarların içinde daha büyük olanlara gelerek mal topluyorlardı.³⁸

Anadolu'da kurulan panayırlara nazaran Balkanlarda kurulmuş olanlarının milletlerarası çapta olduğu bilinmektedir. Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimiye, Petriç, Şarköy, Siroz, Selanik-Lika, Nevrekop, Piriştine, Vidine, Şumnu, Marova, Dolyan, Alasonya, Filibe, Serfiçe, Silivri ve Tekirdağ panayırları bu konuma sahip pazarlardandır. Nitekim bu pazarlar, panayırlara yerli ve yabancı tüccarın katıldığı milletlerarası fuarlar şeklinde

32 TKG.KK.İKP. No:24, Niş Eyâleti Ürgüp Kazâsı'na Ait 24 Safer 1274 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 181, Sofya Mufassal, vrk.24; TKG.KK.TTd. No: 196, Üsküp Mufassal, vrk.21 vb.

33 TKG.KK.TTd. No:411, Niğbolu Evkaf, vrk.20;(İslimiye Panayırı)

34 TKG.KK.İKP. No: 5, Mahrûse-i Bursa'ya Ait 21 Safer 1259 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi: Bu belgeden anlaşılacağı üzere Hahambaşı'nın talebi üzerine, Cumartesi günleri açılmakta olan pazar yerinin, yahudi halkının ibadetlerine mani olmaması için hafta içi uygun bir güne çekilmesi hususunda müsadde-i seniyye verilmiştir.

35 TKG.KK.İKP. No:38, Selânik Sancağı Yenice-i Vardar Kazâsı'na Ait 9 Zi'l-ka'de 1281 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 8, Edirne Eyâleti Aydos Kazâsı'na Ait 25 Cumâde'l-âhire 1273 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi;

36 TKG.KK.İKP. No: 7, Edirne Eyâleti Nefs-i İslimiye Kazâsı'na Ait 25 Cumâde'l-âhire 1273 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi: İslimiye Kazâsı'nın pazarı haftada iki gün cumartesi ve pazar günleri kurulmakta iken, Hıristiyan ve Yahudi halkının ibadetlerine engel teşkil etmemesi için Pazartesi ve Salı günlerine alınmıştır.

37 Şevket Pamuk, *Osmanlı'da Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.81

38 "Balkanlardaki Pazarlar" balkanpazar.org/balkanlardaki_pazarlar.html (27 Aralık 2015)

gerçekleşmiştir.³⁹ Ayrıca XVI.-XVII. yüzyıllarda Rumeli’de Tor varoşunda, Hersek’teki Mişova Manastırı civarında, Taşlıca kazasının Prez yaylasında, Ustrumca, Alasonya, Çatalca, Hnıpišta, Perriç, Yenişehir, Sıdrakapsa, İsrorga, Karaferye, Kateriina ve Çitroz’da panayır kurulmaktaydı.⁴⁰

Balkanlar, Avrupa ile Anadolu’yu birleştiren bir konumda olması hasebiyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticarete daha da ivme kazanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise yerli ve yabancı tüccarların Balkanlarda kurulan uluslararası panayırlarda buluşmalarıdır. Bu buluşmada mahalli üretimler uluslararası piyasaya sunulduğu gibi, uluslararası piyasadandan da mallar tüccarlar vasıtasıyla iç kesimlere dağılmaktaydı.

Hasköy oldukça işlek bir alanda bulunduğu için burada bir panayırın kurulması için uygun bir yerdi. 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle de Balkanlar yavaş yavaş sanayi malları üretimine geçen Avrupa ticaretinin rekabet alanına sahne oluyordu. Bu rekabet Rumeli’deki panayırlarda gerçekleşiyordu. Yabancı devletler Osmanlı tebaasından olan zimmi ve Yahudi tüccarlardan oluşan temsilciler ve aracılar vasıtasıyla ürünlerini Balkan pazarına sokuyorlardı. Balkanlara getirilen mallar öncelikle Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Nevrokop ve Alasonya gibi panayırlara götürülüyor, buralardan da Osmanlı iç pazarına dağıtılıyordu.⁴¹

C-KUYÛD-I KADİME ARŞİVİNDE İKAME-İ PAZAR VE PANAYIRLAR⁴²

I-Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Osmanlı Devleti’nin iktisadî, idarî, askerî, siyasî ve sosyal yapısı ile ilgili verilerin kayıt altına alınıp muhafaza edildiği Defterhâne’den günümüze intikal eden arşiv dokümanlarından oluşmaktadır.⁴³

Defterhâne⁴⁴, Osmanlı Devleti’nde arazi ile ilgili tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve bu muamelelere ait her türlü defter ve belgenin muhafaza edildiği dairedir. Padişahın Veziriazamda bulunan mührü ile açılıp kapanan ve devletin üç hazinesinden birisi olarak kabul edilen Defterhâne’nin bu önemi, bünyesinde tutulan ve arşivlenen defter ve belgelerin öneminden kaynaklanmaktadır. Defterhâne’de bulunan bu arşiv dokümanları Osmanlı Devleti’ndeki kâğıt, yazı yazma ve yazılı vesikaya saygı gösterme gelenek ve anlayışının bir sonucu olarak çeşitli muhafazalar içinde saklanmış, zengin bir arşiv hazinesinin bugünlere intikal etmesi sağlanmıştır. Sağlıklı devlet idaresinin sağlıklı bir

39 www.altayli.net/turklerde-tarih-boyunca-panayir-ve-fuarcilik.html (05.02.2016)

40 Özer Küpeli, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, *Osmanlı*, c.3, Yeni Türkiye Yay., (Edit: G. Eren), Ankara 1999, s.491

41 Kadir Arslanboğa, “Osmanlı Devleti’nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırının 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* c.8 s. 36 Volume:8, Şubat 2015 s. 776

42 Sevgi Işık vd., *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, TKGM Yayınları, Ankara 2012, s.347-350. (Bkz. İkame-i Pazar ve Panayır Belgeleri Kataloğu)

43 Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde muhafaza edilen arşiv dokümanlarının ayrıntıları hakkında bilgi için bkz.: Mehmet Yıldırım vd., *Osmanlı’dan Günümüze Tapu Arşivi*, Semih Ofset, Ankara 2012, 4. Baskı.

44 Defterhâne’nin teşkilat yapısı, önemi, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’ne uzanan süreçteki tarihsel gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, *Defterhâne’den Tapu ve Kadastro’ya*, Semih Ofset, Ankara 2010.

hafızaya sahip olmaktan geçtiğini ve bu hafızanın ise yazılı evrakın muhafazasına bağlı olduğunu idrak etmiş olan Osmanlının bu anlayışı, günümüzde Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda bulunan Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nin bizlere intikal etmesini sağlamıştır.⁴⁵

II- Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde İkâme-i Pazar ve Panayır Belgeleri

İkâme-i Pazar ve Panayır belgeleri, Defterhane'nin günlük muameleleri içerisinde, Osmanlı iktisadi yapısı için büyük önem arz eden pazar ve panayırların kurulması yönündeki talep ve emirler sonucunda yapılan yazışmalar kapsamında, Sultan'ın Emr-i Şerifi ve Sadrazamın Buyruldu'su ile Tevkii'nin tashih ve onayından sonra Defterhane kâtiplerince kaleme alınmışlardır.⁴⁶

İkâme-i Pazar ve Panayır belgeleri *H. 22 Safer 1254 (M.1838) ila H. 8 Safer 1305 (M.1887)* tarihleri arasında tutulmuşlardır. Bu belgeler genel olarak 55x80 ebatlarında olup, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde yapılan tasnifte, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi İkame-i Pazar ve Panayır Belgeleri (TKG.KK.İKP) fonu içerisinde tasnif edilen otuz sekiz adedi Balkan coğrafyasına ait toplam altmış altı adet belgeden oluşmaktadır. Bu belgeler Tahrir Defterleri meyanında yer alan Mufassal ve Evkaf Defterlerindeki pazar ve panayır belgelerinden şekil olarak farklılaşmaktadır. Mufassal ve Evkaf defterlerindeki pazar ve panayır belgeleri Tevkiiler, Defter-i Hakani Eminleri ve Divan-ı Hümâyûn muhasibleri tarafından defterlere sonradan eklenen ve adına vassale denilen bir şekilde iken⁴⁷, çalışmamızdaki ikame-i pazar ve panayır belgeleri ise padişahın tuğrasını havi bir ferman şeklinde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Tahrir defterlerindeki pazar ve panayırlara ait vassale kayıtları ile çalışmamızın esasını oluşturan ferman şeklindeki pazar ve panayır belgeleri muhteva olarak tetkik edildiğinde tıpatıp aynı olanları olduğu gibi farklı olanların da olduğu görülmektedir.

İkame-i Pazar ve Panayır belgeleri; dönemin padişahının tuğrasını havi olarak ferman şeklinde yazılmıştır.⁴⁸ Nişancıya hitaben yazılan bu belgeler, elkab cümleleri ile başlamaktadır.⁴⁹ Daha sonra sancak ve karye isimleri yazılıp kaza tarafından talep edilen husus dile getirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla pazarların kurulması veya birtakım değişikliklerin yapılması hususundaki müracaatlar, Defter Emini'nin kayıtlar üzerindeki dikkatli tedkiki ve Nişancının da teyidi neticesinde padişah tarafından karara bağlanmıştır.

Balkanlara ait ikame-i pazar ve panayır belgeleri incelenerek pazar kurulan günlerin dağılımı ile ilgili aşağıdaki grafik hazırlanmıştır.

45 Yıldırım, Kadioğlu, a.g.e., s.14.

46 TKG.KK.İKP. No: 1-66: Pazar ve panayırlarla ilgili bu belgelerin tahlili iktisadi, idari, sosyo-kültürel ve benzeri hususlarda Osmanlı Devleti'nin değerlendirilmesinde önem arz ettiği gibi, devletin bürokratik işlemlerinin yani merkez kalemlerinin muamelelerinin ve işleyişinin anlaşılmasında da önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

47 Bu hususta bir örnek için bkz. EK:2

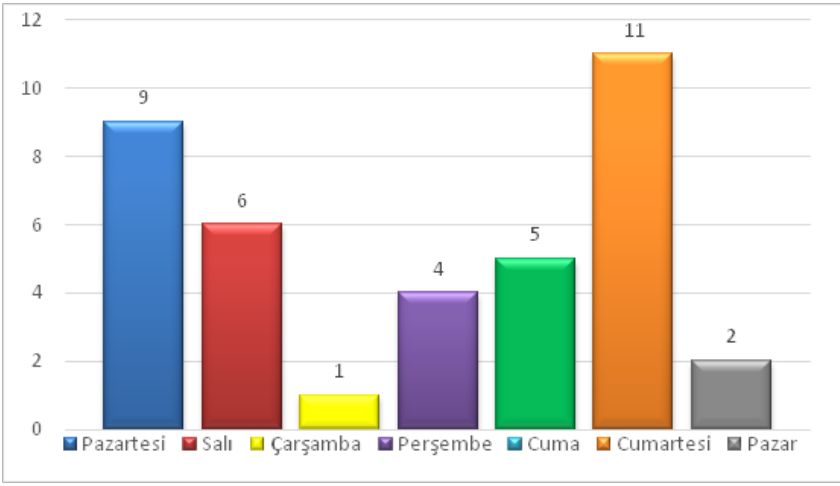
48 Bu hususta bir örnek için bkz. EK:1

49 İftihârü'l-e'âlî ve'l-e'âzım Müstecmi'-i cemi'ü'l-me'âlî ve'l-mefâhim el-muhtassu bi-mezidi 'inâyeti'l-mülkü'd-dâ'im Mutehayyizân-ı Ricâl-i Devlet-i 'Aliyyemden hâlâ tevkî'i-i Divân-ı Hümâyûnum olan El-Hâcc Ahmed Keşşâf dâme 'uluvvuhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki) TKG. KK. İKP. No: 54: Köstendil Kazâsı'na Ait 1 Cumâde'l-âhire 1268 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi

III- Belgelere Göre Balkan Coğrafyasındaki Pazarların Kurulduğu Günler

Kuyud-ı Kadime Arşivindeki pazar ve panayır belgelerine göre; Balkanlarda en çok pazar kurulan gün cumartesidir. Özellikle Müslümanların ibadet günü olan Cuma ve Hristiyanların ibadet günü olan pazar kurulmaması hususunda titiz davranıldığı düşünülebilir. Nitekim belgelerde de rastladığımız üzere ahalinin ibadet günlerinde yapılan “alışverişin ibadetlerine mani olması ve ahalinin bu konudaki arzularını merkezle paylaşması sonrasında yapılan düzenleme ile pazar kurulan günler değiştirilmiştir. Diğer taraftan en az pazar kurulan gün ise Çarşamba’dır. (Bkz: Grafik:1)

Grafik 1: Kuyud-ı Kadime Arşivindeki İkame-i Pazar ve Panayır Belgelerine göre Balkan Coğrafyasındaki Pazarların Kurulduğu Günler⁵⁰

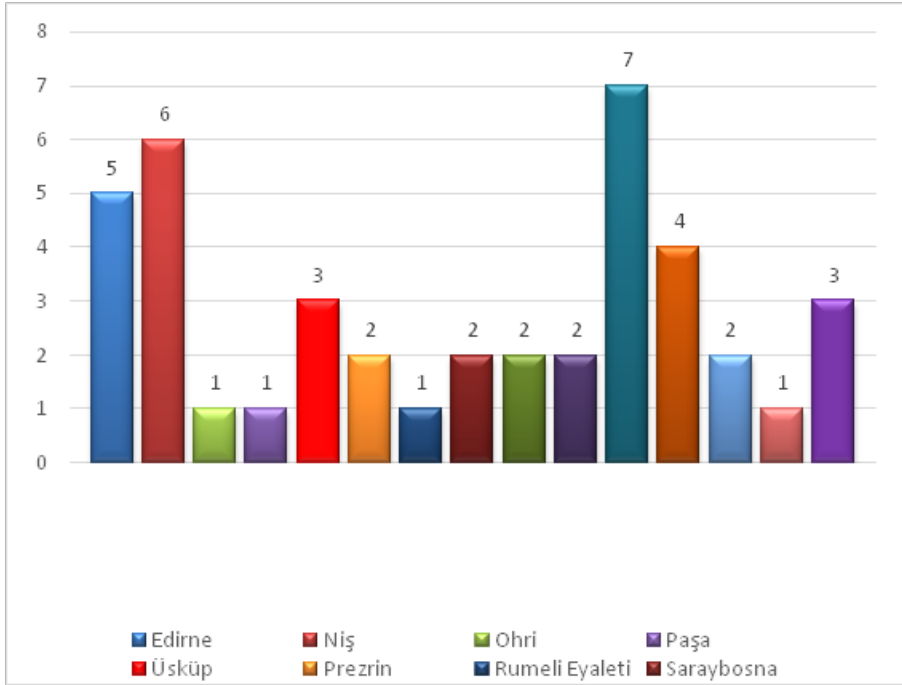
IV- Belgelere Göre Balkan Coğrafyasındaki Kurulan Pazar ve Panayırların Sancaklara Göre Dağılımı

Pazar kurulan sancakların dağılım grafiğine bakıldığında ise; en fazla pazar kurulan sancağın 7 adet pazar ve panayır ile Selanik olduğu görülmektedir. Osmanlı Balkan coğrafyasının en büyük vilayeti konumundaki Selanik’in coğrafi konumu, ticaretin gelişmiş olması gibi faktörlerin bunda önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Selanik’i kurulan pazar ve panayırların sayısı bakımından Niş ve Edirne takip etmektedir. Öte yandan Ohri, Rumeli, Paşa ve Sofya sancaklarında ise sadece birer pazarın kurulduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Selanik, Niş ve Edirne sancaklarında pazar ekonomisinin, pazara dönük üretim faaliyetlerinin ve alım-satım döngüsünün diğer sancaklara göre çok daha etkin olduğu anlaşılmaktadır. Hazırlanmış olduğumuz tablodan bu sonuca varmak mümkün olmakla beraber söz konusu pazar ve panayır kayıtlarına alım-satım konu olan ürüne dair bilgilerin ter almaması bölgedeki ekonomik faaliyetler hakkında kesin düşüncelere ulaşmamızı engellemektedir. Dolayısıyla bizler her ne kadar en çok

50 Çalışmada kullanılan temel başvuru kaynağı Kuyud-ı Kadime Arşivindeki İkame-i Pazar ve Panayır Belgeleri olduğu için sonraki tablo ve grafiklerde tekrara düşmemek adına yazılmayacaktır.

Cumartesi ve en fazla da Selanik Vilayetinde pazar ve panayırların kurulduğu sonucuna ulaşabiliyor isek de bu pazarlarda talep edilen ürünler başta olmak üzere üretildikleri yerler, taşıma organizasyonları, ürün başına alınan vergiler ve emek döngüsü gibi oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz pek çok veriye ulaşamamaktadır. (Bkz: Grafik: 2)

Grafik 2: Balkanlarda Kurulan Pazar Ve Panayırların Sancaklara Göre Dağılımı

SONUÇ

Tarım ve zanaata dayalı ekonomilerden, sanayi ve makine üretiminin hakim olduğu ekonomiye geçişle beraber eskinin pazar ve panayırları da bu değişim ve gelişimden etkilenmiş, ancak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı'da bölgesel ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü pazarların günümüzde hemen her il ve ilçede belirli günlerde açılmaya devam ettiği malumdur. Çağının uluslararası ticaret merkezleri olan panayırlar ise günümüzde ürün ve hizmetlerin, teknolojik gelişmelerin, bilgi ve yeniliklerin tanıtıldığı, alım ve satımının yapıldığı, teknik işbirliği ve ticari ilişkilerin kurulup geliştirildiği büyük ve uzmanlaşmış mesleki nitelikli fuarlara dönüşmüştür.

Pazar ve bilhassa panayırlarda insanların belli sürelerle bir arada bulunmalarını kolaylaştıran yeme, içme ve barınma imkânlarını sağlanması ve buralarda çeşitli eğlence ortamlarının oluşması, birbiriyle etkileşim halinde gelişen Asya, Türkistan, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde görülen pazar ve panayırların, iktisadi faaliyetlere olduğu kadar sosyo-kültürel etkileşime de ortam hazırladığı bilinmektedir. Bu alanlardaki uluslararası etkileşim farklı kültürlerin örf, adet ve yaşantılarında ve bilhassa dillerindeki değişimi ve etkileşimi beraberinde getirmiştir. Günümüzdeki iletişim araçlarının çok daha kısa süreler içinde gösterdiği sosyo-kültürel etkileşimi, teknolojik araçların olmadığı dönemlerde farklı ırk, din ve milletlerden

insanların bir araya geldiği ve kültür, sanat ve edebiyatın da sergilendiği pazar ve panayırların üstlendiği düşünüldüğünde, bu alanların önemi daha da belirgin bir hal almaktadır.

Osmanlı dönemi pazar ve panayırları alelade yapılar olmayıp birçok noktada devletin değerlendirilmesi ve yorumlanmasına katkı sağlayabilecek ve süregelen gelenekleriyle günümüzde var olan pazar ve panayır anlayışının anlaşılmasına katkı sağlayabilecek büyük öneme sahip sosyo-kültürel önemi de ihtiva eden uluslararası ticaret merkezleridir. Balkanlarda kurulan pazar ve panayırlar yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri olmuş, tüccarlar buralarda bir araya gelerek alışveriş yaptıkları gibi sosyo-kültürel etkileşimde de bulunmuşlardır. Bu sahalardaki ticari hareketlilik ülke ekonomisine de büyük katkılar sağlamaktadır.

Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan İkâme-i Pazar ve Panayır belgeleri gerek Osmanlı dönemine ait bölgesel ve genel iktisadi bilgilerin tespiti hususunda gerekse bu bilgilerden hareketle günümüzde süre giden geleneksel iktisadi uygulamaların mukayeseli tahlilinde ve anlamlandırılmasında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A) BOA (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)

BOA. A.MKT. MHM: Dosya no: 241/12; 310/10

B)TKG. KK (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi)

a) TKG. KK. İKP. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, İkâme-i Pazar ve Panayır Belgeleri)

No: 24-31

33-42

44-48

50-55

60-62

b) TKG.KK.TTd. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Tapu Tahrir Defteri)

TKG.KK.TTd. 48 (H. 1153/ Cezire-i Sakız)

61 (H. 977/ Drama)

64 (H. 976/ Edirne)

113(H. 1001/ Kızılcamüselleme)

143(H. 1128/ Mezistire)

165(H. 976/ Selanik)

174(H. 1006/ Silistire)

559 (Prizren)

c) TKG.KK.VKF.Cd. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Vakf-ı Cedid Kataloğu)

TKG.KK.VKF.Cd. 167

2. ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLERİ

Akarpınar, R. Bahar, “Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği, *Milli Folklor Dergisi*, 2004, Yıl 16, Sayı 64. s.25-36.

Arslanboğa, Kadir “Osmanlı Devleti’nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırının 1769 ile 1818 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* c.8 s. 36 Volume:8, Şubat 2015 s. 774- 786

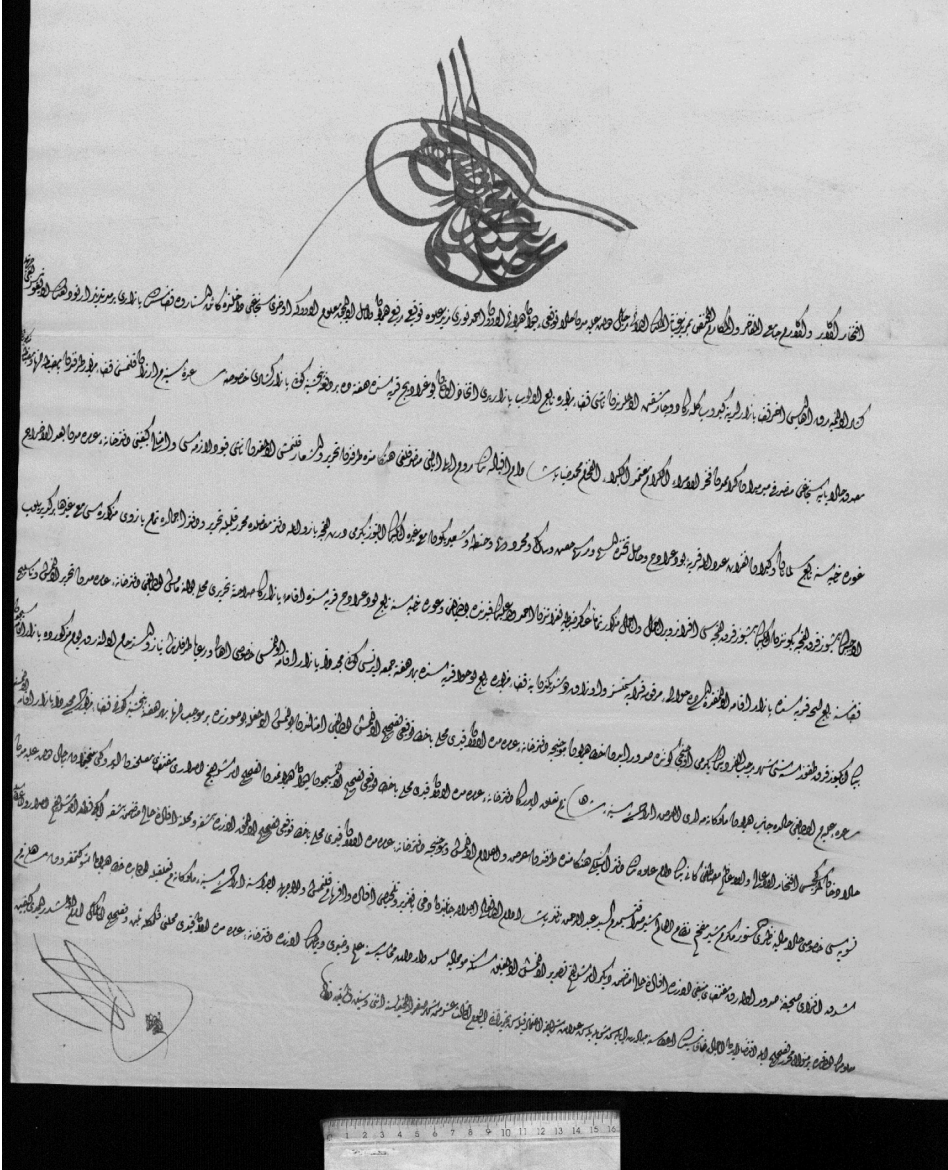
- Cahen, Claude, “13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret” (Çeviren: Aykut Derman), *Cogito Dergisi*, S.29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.132-143.
- Çakır,Coşkun, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarçılık Tarihine Genel Bir Bakış: Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine, İktisat” *Tarih ve Zihniyet Dünyamız*, İstanbul 2006.
- Çakır, Coşkun, “Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır” Röportaj, [http:// www.os-ar.com](http://www.os-ar.com) (27.06.2012), s.1-3.
- Çalışkan, Vedat, “Geleneksel Periyodik Ticaret Mekânları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık 2008 Cilt 10 Sayı 2, 217-245
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 14. Baskı, Ankara 1997.
- Faroqhi, Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)” (Çeviren: Melek Eğilmez), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (Özel sayı), ODTÜ Yayınları, Ankara 1978, s.39-85.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri Ve Kırsal Hayatı*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2006
- Işık, Sevgi, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’ndeki İkame-i Pazar ve Panayır Belgeleri: Tarihsel Gelişimi, Muhtevası, Önemi ve Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Dnşm. Doç.Dr. Hatice ORUÇ, TKGM, Ankara 2012.
- Işık, Sevgi, vd., *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, TKGM Yayınları, Ankara 2012, s.21-83, 206, 347-350.
- İnalçık, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Küpeli Özer, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırı’nın Tarihine Dair”, *Osmanlı*, c.3, Yeni Türkiye Yay., (Edit: G. Eren), Ankara 1999, s.490-497)
- Özcan, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri -I- Pazar yada Panayır Yerleşmeleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, s.205-224.
- Özcan, Tahsin “Pazar” (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, c. 34, s. 206-208.
- Öztürk, Hüseyin, “Balkan Çarşıları”, *Kültürel ve Sanatsal Araştırmalar* Yay. No: 2014-2, G.M. Matbaacılık ve Tic. A.Ş., İstanbul 2014
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, C.I-III.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı’da Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.81
- Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, (Çev. F.Hakan ÖZKAN), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1999.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, Ankara 2009.
- Şen, Ömer, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 43, Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan İstanbul 1987
- Tunçel, Harun, “Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye’de Haftalık Pazarlar”, <http://cografya.bilecik.edu.tr>, (15.06.2012), s.1-18.
- Ülgen, Pınar, “Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 21, İstanbul 2012, s.359-381.
- Yıldırım, Mehmet-Kadioğlu, Songül, *Defterhâne’den Tapu ve Kadastro’ya*, Semih Ofset, Ankara 2010.
- Yıldırım, Mehmet vd., *Osmanlı’dan Günümüze Tapu Arşivi*, Semih Ofset, 4. Baskı, Ankara 2012.

3. İNTERNET

- www.altayli.net/turklerde-tarih-boyunca-panayir-ve-fuarcilik.html (05.02.2016)
- Balkanlardaki Pazarlar” balkanpazar.org/balkanlardaki_pazarlar.html (27.12.2015)
- <http://www.edirnetarihi.com/engin-koc-osmanli-donemi-rumeli-panayirlari.html>(12.01.2016)

EKLER

EK:1 İstarova Kazasının pazarı bir müddetten beri Arnavutluk'un uygunsuzluğu cihetiyle küşad olunamayarak ahalişi başka kaza pazarlarına gidip gelirken zorluklarla karşılaşmalarından dolayı aynı kazaya bağlı pazar yeri olan Podgradiç Karyesinde haftada bir perşembe günü pazar kurulması hususunda, TKG.KK.İKP.26

İKÂME-İ PAZAR VE PANAYIR BELGE ÖZETLERİ						
SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE
EBAD	Pazar Kışad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR				
1	TKG. KK. İKP.6	İkame-i Pazar ve Panayır	H. 20 C. Ahire 1273 (M. 15 Şubat 1857)	Edirne	Dimetoka	-
55x80	Salı	Dimetoka Kazasında ahad (pazar) günleri kurulmakta olan pazar gayri müslim tebaanın yortu gününe rastladığından ve bu durum ticaretlerine mani olduğundan dolaylı pazarın salı gününe tahvili hususunda.				
2	TKG. KK. İKP.7	İkame-i Pazar ve Panayır	25 C. Ahire 1273 (M. 20 Şubat 1857)	Edirne	Nefs-i İslimiye	-
55x80	Pazartesi, Salı	Nefs-i İslimiye Kazasında cumartesi ve pazar günleri kurulmakta olan pazar gayri müslim tebaanın yortu gününe rastladığından ve bu durum ticaretlerine mani olduğundan dolaylı pazarın Pazartesi ve salı günlerine tahvili hususunda.				
3	TKG. KK. İKP.8	İkame-i Pazar ve Panayır	25 C. Ahire 1273 (M. 20 Şubat 1857)	Edirne	Aydos	-
56x80	Cuma	Aydos Kazasında cuma günleri müceddeden pazar ikame ve kışad olunması hususunda.				
4	TKG. KK. İKP.9	İkame-i Pazar ve Panayır	18 Receb 1273 (M. 14 Mart 1857)	Edirne	Karınabad	-
55x80	Cuma	Karınabad Kazasında haftada bir cuma günleri pazar ikame ve kışad olunması hususunda.				
5	TKG. KK. İKP.24	İkame-i Pazar ve Panayır	24 Safer 1274 (M. 14 Ekim 1857)	Niş	Ürgüç	-
55x80	Pazartesi	Ürgüç Kazasında pazar günleri kurulmakta olan pazar gayri müslim tebaanın yortu gününe rastladığından ve bu durum ayınlarının icrasına mani olduğundan dolaylı pazarın pazartesi gününe tahvili hususunda.				
6	TKG. KK. İKP.25	İkame-i Pazar ve Panayır	5 R.Evvel 1280 (M. 20 Ağustos 1863)	Niş	İvranya	Preşova
56x78	Cuma	Preşova Karyesinin büyüklüğü dolayısıyla İvranya'ya yedi sekiz saat mesafede ve orta mahalde büyük bir cami ve hayli dükkân bulunduğundan camileri olmayan etraf karye ahaliyi cuma namazını eda etmek için karyeye geldiklerinde pazara uygun bir cemiyet toplanmış olduğundan burada daimi suretle cuma günleri bir pazar ikame olunması hususunda.				

SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARVE	EBAD	Pazar Kışad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR
11	TKG. KK. İKP. 30	İkame-i Pazar ve Panayır	14 Şevval 1261 (M. 16 Ekim 1845)	Rumeli Eyaleti	Filorina	-	53x78	Cumartesi	Filorina Kazasında her hafta ahad (pazar) günü kurulan pazar ehl-i zimmet reyvanın yortu gününe tesadüf edip, bunlar pazara gelmediklerinden bu durum pazar esnafını zarara ve fukaranın alışverişlerini sekteye uğrattığından pazarın Cumartesi gününe tahvilî hususunda.
10	TKG. KK. İKP. 29	İkame-i Pazar ve Panayır	19 Receb 1281 (M. 18 Aralık 1864)	Prezrin	Vulçitrin	-	57x80	Cumartesi	Vulçitrin Kazasının büyüklüğü ve ahalisinin çokluğu cihetiyle diğer mahallerde olduğu gibi kazada her hafta cumartesi günleri pazar kışad olunması hususunda.
9	TKG. KK. İKP. 28	İkame-i Pazar ve Panayır	24 C. Ahire 1274 (M. 9 Şubat 1858)	Üsküp Eyaleti/ Prezrin Sancığı	Piriştine	-	53x80	Perşembe	Piriştine Nahiyesinde pazar günleri pazar kurulmakta ise de Hıristiyan Tebaanın bugünde alışveriş yapmaları ayınların ıcrasına mani olduğundan pazarın perşembe gününe tahvilî hususunda.
8	TKG. KK. İKP. 27	İkame-i Pazar ve Panayır	22 Safër 1254 (M. 17 Mayıs 1838)	Paşa	Nevrekob	Zimova	54x76	Cumartesi	Zimova Karyesi ve civarında olan kurannın ahalisi yakınlarda pazar olmadığından dolaylı alışveriş için dokuz on saatlik mesafelere gitmekte olduklarından karyede haftada bir defa cumartesi günleri pazar ikame olunması hususunda.
7	TKG. KK. İKP. 26	İkame-i Pazar ve Panayır	13 Safër 1262 (M. 10 Şubat 1846)	Ohri	İstarova	-	56x78	Perşembe	İstarova Kazasının pazarı bir müddetten beri Arnavutluk'un uygunsuzluğu cihetiyle kışad olunamayarak ahalisi başka kaza pazarlarına gidip gelirken zorluklarla karşılaşmalarından dolayı aynı kazaya bağlı pazar yeri olan Podgradic Karyesi'nde haftada bir perşembe günü pazar kurulması hususunda.

SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE	EBAD	Pazar Kışad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR
15	TKG. KK. İKP. 35	İkame-i Pazar ve Panayır	22 Muharrem 1275 (M. 1 Eylül 1858)	Selamık	Karacaabad	Spoçka	54x79	Cuma	Karacaabad Kazası ahalisi idarelerine gerekli erzak tedarikinde sıkıntı yaşadıklarından her hafta cuma günleri pazar ikame ve kışad olunması hususunda.
14	TKG. KK. İKP. 34	İkame-i Pazar ve Panayır	24 Şaban 1271 (M. 12 Mayıs 1855)	Selamık	Yenişehir/ Fener	Berbatos Çiftliği	56x80	Ruz-ı Kasım'da (Panayır kışadı)	Tırhala Sancagında Tırnova, Alasonya ve Çatalca Kasabalarıyla Meşkur ve Bağlılu Çiftliklerinde senede bir defa belirli zamanlarda panayır kurulduğu gibi Yenişehir Fener Kazasında Berbatos Çiftliği'nde de her sene Ruz-ı Kasım'da panayır kışad olunması, mezkur çiftlik Selamık Sancagıyla sınırlı olmak ve deniz kıyısına yakın bulunmak cihetiyle Ruz-ı Kasım'da hayvan almak için o mahalle haylice tüccar geldiğinden bunun o yer ahalisi için kolaylık ve menfaat sağlayacağı ve diğer panayırarda yer hakkı namıyla alınan verginin burada yer hakkı ve başka ad altında alınmayacağı ilanı hususunda.
13	TKG. KK. İKP. 33	İkame-i Pazar ve Panayır	6 Muharrem 1264 (M. 14 Aralık 1847)	Selamık	Vodine	-	54x75	Cumartesi	Vodine Kazasında her hafta pazar günü pazar kurulmakta ise de gayri müslim tebaanın yortularına tesadüf etmesi cihetiyle bu durum ayınlarını icraya mani olup alışveriş yapamadıklarından ve kazada Yahudi taifesi bulunmadığından pazarın cumartesi gününe tahvilii hususunda.

SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE	EBAD	Pazar Küşad Edilen Gün
20	TKG. KK. İKP. 40	İkame-i Pazar ve Panayır	21 C. Ahire 1274 (M. 6 Şubat 1858)	Silistre	Nefs-i Rusçuk	Fersude	55x80	Pazartesi ve Salı
19	TKG. KK. İKP. 39	İkame-i Pazar ve Panayır	4 C. Evvel 1282 (M. 25 Eylül 1865)	Selamik	Yenice-i Karacaabad	Koştan	56x79	Pazartesi
18	TKG. KK. İKP. 38	İkame-i Pazar ve Panayır	9 Zilkade 1281 (M. 5 Nisan 1865)	Selamik	Yenice-i Vardar	-	54x73	Perşembe
17	TKG. KK. İKP. 37	İkame-i Pazar ve Panayır	13 Şevval 1281 (M. 11 Mart 1865)	Selamik	Karacaabad	Kapenyay	55x76	Salı
16	TKG. KK. İKP. 36	İkame-i Pazar ve Panayır	29 R. Evvel 1280 (M. 13 Eylül 1863)	Selamik	Siroz	Dotkova	56x76	Cumartesi
AÇIKLAMALAR								
			Siroz Kazasına tabi Dotkova Karyesi diğer karyelere nispetle büyük ve civarında bulunan pazar mahallerinin uzaklığı sebebiyle karyede her hafta cumartesi günleri pazar ikame ve küşad olunması hususunda.			Karacaabad Kazasında bulunan Kapenyay Karyesi büyük bir köy olduğu ve kazanın ortasında bulunduğundan, ahali diğer mahallerde bulunan pazarlara gitmekte sıkıntı çektiklerinden karyede her hafta salı günleri pazar ikame ve küşad olunması hususunda.		
			Yenice-i Vardar Kazasında eskiden beri cuma günleri pazar-ikame olummakta ise de müslim ahali alışverişle meşgul olduklarından ve Cuma namazını edemediklerinden dolayı pazarın perşembe gününe tahvilii hususunda.			Yenice-i Karacaabad Kazasının Koştan Karyesinde eskiden beri pazar günleri kurulmakta olan pazarın, bugünün gayri müslim ahalinin ayini icra etmelerine mani olduğundan pazartesi ve salı günlerine tahvilii hususunda.		

SIRA NO	FON KODU	21	22	23	24	Pazar Kışad Edilen Gün
	TKG. KK. İKP. 41	İkame-i Pazar ve Panayır	TKG. KK. İKP. 42	TKG. KK. İKP. 44	TKG. KK. İKP. 45	
BELGE TÜRÜ	İkame-i Pazar ve Panayır	İkame-i Pazar ve Panayır	İkame-i Pazar ve Panayır	İkame-i Pazar ve Panayır	İkame-i Pazar ve Panayır	
TARİH	28 C.Evvel 1274 (M. 14 Ocak 1858)	16 Safer 1277 (M. 3 Eylül 1860)	14 R..Ahir 1281 (M. 16 Eylül 1864)	24 Safer 1274 (M. 14 Ekim 1857)		
SANCAK	Siroz	Siroz	Sofya	Üsküp		
KAZA	-	Nevrekob/ Pırlepe	Beyançe	Nefs-i Palanga		
KARYE	Çayağzı nam mahalalde	-	Çayırova	-		
EBAD	55x79	54x77	56x80	56x80		
	Pazartesi	Nevrekob ve Pırlepe Panayırları (Ağustos başlarında-Hızır Günü)	Cumartesi	Cumartesi	Cumartesi	
AÇIKLAMALAR	Siroz Sanağında Çayağzı nam mahall iskele ve işlik olduğundan tüccarların çoğluğuna binaen mezkur mahalde her hafta pazartesi günlerinde pazar ikame olunması hususu.	Siroz Sanağında her sene Ağustos başlarında kışad olunan panayırların açılış günü aynı güne tesadüf etmesinden dolayı tüccarların çoğluğuna Pırlepe Panayırı'na gelmekte, bu durum da Nevrekob Panayırı'nın iptaline sebep olduğundan dolayı iki taraf panayırın alışverişine zarar olmamak için Pırlepe Panayırı'nın Ruz-ı Hızır'da yahut Uzunca Ova Panayırı'nın akabinde, Nevrekob Panayırı'nın ise Ağustos başlarında kışadı hususları hakkında.	Beyançe Nahiyesine tabi Çayırova Karyesinde pazar günleri kurulmakta olan pazarın ahalisiyle civar karye sakinleri Hıristiyan oldukları için pazar günü layıkıyla alışveriş yapamamalarından dolayı pazarın cumartesi gününe tahvilii hususunda.	Üsküp Eyaleti dâhilinde bulunan Nefs-i Palanga'da pazar günleri kurulmakta olan pazar gayri müshim tebaamın yortu gününe tesadüf eylediğinden, bu durum ise ticaretlerine mani olduğundan ve bu mahalde Yahudi Milleti de bulunmadığından pazarın cumartesi gününe tahvilii hususunda.		

SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE	EBAD	Pazar Küşad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR
29	TKG. KK. İKP. 50	İkame-i Pazar ve Panayır	22 Receb 1263 (M. 6 Temmuz 1847)	(*) Vidin	Berkofça	-	54x78	Perşembe	Berkofça Kazasında her hafta perşembe günlerinde pazar müteaddeden pazar ikamesi hususunda.
28	TKG. KK. İKP. 49	İkame-i Pazar ve Panayır	8 Receb 1263 (M. 22 Haziran 1847)	(*) Edirne	Nefs-i Tekfurdagi	-	55x78	Panayır Ağustos ibtidasında	Nefs-i Tekfurdagi'nda Ağustos'un onbeşinde bir panayır küşadının Uzuncaabad-ı Hasköy ve diğer panayırlara zararı olup olmayacağı sorulduğunda mezkur panayırın Ağustos ibtidasında kurulduğu takdirde Uzuncaabad Panayırı'na zarar vermeyeceği bildirilmiş olduğundan, bu tarihte bir panayır kurulması hususunda.
27	TKG. KK. İKP. 48	İkame-i Pazar ve Panayır	17 Safar 1263 (M. 4 Şubat 1847)	Vidin	İvraca	-	54x77	Pazar	Vidin Eyaleti dahilinde bulunan İvraca Kazası'nda pazar kurulmadığı için ahali ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşadıklarından, kazada her hafta pazar günlerinde pazar ikamesi hususunda.
26	TKG. KK. İKP. 47	İkame-i Pazar ve Panayır	23 Ramazan 1282 (M. 9 Şubat 1866)	Üsküp	İştib	Kiliselü	55x78	Cumartesi	İştib Kazasına bağlı Kiliselü nam büyük karyede her hafta cumartesi günlerinde pazar müteaddeden pazar küşad olunması hususunda.
25	TKG. KK. İKP. 46	İkame-i Pazar ve Panayır	6 R.Evvel 1276 (M. 3 Ekim 1859)	Üsküp	Kratova	-	54x76	Cumartesi	Üsküp Eyaleti dahilinde bulunan Kratova Kazasında pazar günleri kurulmakta olan pazar gayri müslim tebaanın yortu gününe tesadüf eylediğinden, bu durum ise ticaretlerine mani olduğundan ve bu mahalde Yahudi Milleti de bulunmadığından pazarın cumartesi gününe tahvili hususunda.

SIRANO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE	EBAD	Pazar Küşad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR
34	TKG. KK. İKP. 55	İkame-i Pazar ve Panayır	20 R.Ahır 1277 (M. 5 Kasım 1860)	(*) Vidin	Tirnova	Bele	53x76	Pazartesi	Tirnova Kazasında bağlı Bele Karyesi'nde pazar olmamasından dolayı ahali alışveriş hususunda zorluk çektiğinden, pazartesi günlerinde müteaddeden bir pazar küşadı hususunda.
33	TKG. KK. İKP. 54	İkame-i Pazar ve Panayır	Gurre-i C.Ahıre 1268 (M. 23 Mart 1852)	(*) Niş	Köstendil	-	56x80	Pazartesi	Köstendil Kazasında her hafta pazar günleri kurulmakta olan pazarın gayri müslim ahalinin yortularına tesadüf eylemesinden dolayı pazartesi gününe tahvilii hususunda.
32	TKG. KK. İKP. 53	İkame-i Pazar ve Panayır	21 Şaban 1263 (M. 4 Ağustos 1847)	(*) Niş	Dobniçe	-	55x79	Salı	Dobniçe Kazasında her hafta pazar günleri kurulmakta olan pazarın salı gününe tahvilii hususunda.
31	TKG. KK. KP. 52	İkame-i Pazar ve Panayır	8 Şaban 1263 (M. 22 Temmuz 1847)	(*) Niş	Samakov	-	54x76	Pazartesi	Samakov Kazasında her hafta pazar günleri kurulmakta olan pazarın pazartesi gününe tahvilii hususunda.
30	TKG. KK. İKP. 51	İkame-i Pazar ve Panayır	5 Şaban 1263 (M. 19 Temmuz 1847)	(*) Niş	Sofya	-	54x78	Salı	Sofya Kazasında her hafta pazar günleri kurulmakta olan pazarın gayri müslim ahalinin yortularına tesadüf eylemesinden dolayı salı gününe tahvilii hususunda.

SIRA NO	FON KODU	BELGE TÜRÜ	TARİH	SANCAK	KAZA	KARYE	EBAD	Pazar Küşad Edilen Gün	AÇIKLAMALAR
35	TKG. KK. İKP. 59	İkame-i Pazar ve Panayır	3 Şaban 1280 (M. 13 Ocak 1864)	(*) Silistre	Tulcu Karasu	-	55x78	Tulcu Panayır, Haziran ibtidası ile Eylül'ün onbeşi - Karasu Panayır, Mayıs'ın yirmisi ile Ağustos'un nihayeti	Tulcu'da Haziran ibtidasıyla Eylül'ün onbeşinde birer hafta olarak senede iki defa müceddeden panayır küşadı ve Karasu Panayır'ının Mayıs'ın yirmisiyle Ağustos'un nihayetine tahvil hususunda.
36	TKG. KK. İKP. 60	İkame-i Pazar ve Panayır	23 Şaban 1280 (M. 2 Şubat 1864)	(*) Silistre	Köstence	Boğaz	55x79	Cuma	Köstence Kazası dâhilindeki Boğaz Karyesinde her hafta cuma günlerinde müceddeden pazar ikamesi hususunda.
37	TKG. KK. İKP. 61	İkame-i Pazar ve Panayır	21 Ramazan 1280 (M. 29 Şubat 1864)	(*) Silistre	Köstence/ Hırsova	-	55x78	Çarşamba-Pazar	Köstence ve Hırsova Kazalarında hafta pazarı bulunmadığından ahali alışverişte sıkıntı çektiklerinden dolayı, Köstence Kazasında her hafta çarşamba, Hırsova Kazasında ise pazar günlerinde pazar ikamesi hususunda.
38	TKG. KK. İKP. 62	İkame-i Pazar ve Panayır	25 Şevval 1280 (M. 3 Nisan 1864)	(*) Saraybosna	Taşlıca	-	55x78	Pazartesi-Cumartesi	Taşlıca Kazasında pazar günlerinde kurulmakta olan pazarın pazartesi, Prepol pazarının dahi cumartesi günlerine tahvil hususunda.
<p>Sancak adları sütununda (*) olan kısımlar belgelerin orijinalinde yazılı olmayıp, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yayını olan Tahir SEZEN'in hazırladığı "Osmanlı Yer Adları" kitabına göre kazaların o dönemde bağlı olduğu sancakları gösterir.</p>									

SIRBİSTAN ARŞİVİ'NDEKİ HAZİNE

ENİSA ALOMEROVIÇ-HUBANIÇ*

Özet

Bir milletin kuvveti olan temel direkleri kültürel mirası ve millet geleneği onun ruhaniyetine dayanmaktadır. Sırbistan Arşivi'nde bulunan Osmanlıca el yazısı eski belgeleri sadece Balkanların değil bütün dünyanın ortak kültürel mirası olmuştur.

Arşivdeki Osmanlıca belgeleri içten birkaç parçaya bölünür.

Fon Prens Miloş Obrenoviç'in Kalemi ilk bölümdür. İkinci Sırp İsyanı sırasında Prens Miloş kişisel kaleminde Osmanlı dilinde yazılmış olan bir fonun parçası da olmuştur.

Fon asıl adı VARIA – Türk Belgeleri'nde bulunan orijinal evrakları ikinci bölümünde. Arşiv fonu içinde belgeleri en fazla XIX. yüzyıldan bulunmaktadır.

Sırbistan Arşivi'nde koruyan Osmanlıca belgenin hem harita koleksiyonunda hem de özel bir grubunda nadirat olarak bulunmaktadır.

Bireysel Osmanlı belgeleri Sırbistan Arşivi'nin her fonunda bulunabilir. Belge kaynakları tarih araştırmasına asli değer vermektedirler ve Osmanlı döneminde iç olaylar araştırması için tek kaynağıdır.

Sırbistan'da Osmanlı mirası farklı insani disiplinlerin bakış açısıyla çok konuları için yer bırakır. O geniş temelinde karmaşık sorular ortaya çıkar ve tarihin araştırma için değerli bir katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mirası, Kültürel Mirası, Osmanlıca Arşiv Belgeleri

Treasuryin the Archive of Serbia

Abstract

The power of one nation lies in its spirituality whose pillars are its cultural heritage and tradition. Numerous documents in the Ottoman language, which can be found in the Archive, are a part of not only the Balkan cultural heritage but also the worlds'.

These manuscripts are internally divided into several unities:

First unity consists of the corpus *Office of Prince Milos Obrenovic*. The built of this corpus, of which one part was written in the Ottoman language, was created during the Second Serbian Uprising in Prince Milos's personal office.

Second unity consistsm of original manuscripts and which belong to *VARIA collection – Turkish documents*.

A special group consists of rarities in the Ottoman language as well as of documents from the *Collection of geographical charts and maps*.

---

* Doğu bilimci ve Arşivci, Sırbistan Arşivi, Karnegijeve No. 2, Belgrad, e-mail: alomerovic_enisa@yahoo.com

Individual Ottoman documents can be found in many other corpora, whose sources are of primary importance for studying history and which are one of the rare wellheads for studying internal events during the Ottoman Empire.

The Ottoman heritage in Serbia leaves room for a series of topics from the perspective of different humanistic disciplines. It raises complex questions on a really wide basis and gives a valuable contribution to the researching of history.

Keywords: Ottoman Legacy, Cultural Heritage, Archive Corpus İn The Ottoman Language.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da beş yüzyıl boyunca kültür mirası ve millet geleneği ile Avrupa'nın güneydoğusuna önemli derecede etki etmiştir. Osmanlı belge kaynaklarının korunması için Balkan milletlerinin tarihinin araştırılmasında XV. yüzyıldan itibaren XX. yüzyılın ortalarına kadar aslı değer arşivlerdir.

Sırbistan Arşivi – Ulusal Önem Taşıyan Kültür Kurumu ve Sırbistan Cumhuriyeti'nin ana arşivi olarak – tarih, ruhaniyet ve sorumluluk anlamında, Osmanlıca eski belgeleri de koruyor. Bu belgeler sadece Balkanların değil bütün dünyanın ortak kültür mirasıdır.

Bu belgeler, Osmanlı döneminde birlikte yaşayan hem Sırlar hem de diğer Balkan milletlerinin tarihinin araştırılması için vasıtasız, tek ve ana kaynaklardır. Osmanlı zamanından kalan çok çeşitli belgeler çok iyi organize olan Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük askeri ve idari teşkilatının bir sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli yönetim bölümlerine ayrılmıştır ve onun merkezi yönetiminin sonucu olarak bu belgelerin bir kısmı Sırbistan Arşivi'nde bulunmaktadır.

Sırbistan Arşivi'nin belgeleri

Arşivdeki çok sayıda Osmanlıca belgeler birkaç kısma ayrılmıştır.

Prens Miloş Obrenoviç'in Kalemî Fonu ilk kısımdır. Kendisi 1815-1839 ve 1858-1860 yılları arasında Sırp prensliği yapmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Balkan tarihinin araştırılması için kesinlikle en eski ve en değerli fonlardan birisidir.

Bu fonun arşiv malzemesinin bir kısmı Osmanlıca yazılmış ve İkinci Sırp İsyanı sırasında Prens Miloş Obrenoviç'in kişisel kalemünde oluşturulmuştur. Sırp devleti geliştikçe onun kalemî de, en yüksek yönetim kurulu olarak gelişiordu. Prens Miloş özel olarak düzenlenmiş bu devlet kurumundan Sırbistan Prensliğini yönetiyordu.

Bu kaleminden hem devletin içinde hem de yabancı politikacılarla muhaberat ve tahrirat yapılmış, bağlantılar kurulmuş, çoğu işlerin müzakeresi hususunda görüşler ifade edilmiş ve bağlar kuvvetlendirilmiştir. Tarihteki çeşitli sorunlara rağmen, bu kalem Sırp Prensi Knez Miloş Obrenoviç ile Bâb-ı Âli, Belgrad paşası, sınırdaş olan paşalar ve Sırbistan'da yaşayan Türkler arasında en önemli muhaberat aracı olmuştur.

Kamu işvereni ve kamu görevlileri arasında, devleti ilgilendiren önemli konulara ait resmî evrak ve kayıtları yazmış olanlar arzuhalci, tahrirat kâtibi, mektupçu, kalem efendisi, başkâtip, mütercim ve dragomanlardır. Dolayısıyla Miloş'un istifasına ve Sırbistan'dan çekilmesine kadar Osmanlı Hanedanı'yla Sırp hükümeti arasında muhaberat bu şekilde yapılmıştır.

Prens Miloş Obrenoviç'in Klemi ile ilgili aralarında Osmanlıca bilenler de olmak üzere bir takım tarihçiler bilimsel eserler yazmışlardır. Onlar ana kaynak olarak bu arşiv vesikalarını kullanmışlardır.

El yazısı arşiv malzemesinin tüm Balkan tarihi için derlenmesi, toplanması ve bilgi işlem hizmetlerinin yanında, şartlar elverdiğince, bilgi, araştırma ve bu alanda yapılan çalışmaların sonuçlarının yayımlanması Sırbistan Arşivi'nin ana amaçlarından birisidir. Bu kapsamda, Sırbistan Arşivi 2009 senesinde Prens Miloş Obrenoviç'in Klemi Fonu'ndan *Miloş'a Yazan Sınırdaş Türkler* adıyla bir kitap yayınlamıştır. Bu kitap 310 belgeden oluşmaktadır. Bu kitabı Dr. Mirjana Marinkoviç düzenlemiş ve Osmanlıcadan Türkçeye transkribe etmiş ve Sırpçaya çevirmiştir.

Asıl adı VARİA olan ikinci kısım Fonda – orijinal Osmanlı belgeleri mevcuttur. Bu fonda çoğunlukla XIX. yüzyıldan belgeler bulunmaktadır.

Bu arşiv malzemesi farklı vesikalardan oluşmaktadır ve on tane arşiv saklama kutusunda muhafaza edilmektedir. Belgeler kronolojik olarak ve konu adlarına göre gruplanmamıştır. Ayrıca, belgenin biçimine göre arzuhal, tezkire, rapor, şikâyet, müsvedde ve ferman, berat ve buyuruldu gibi yazıların kopyaları mevcuttur. Bu belgeler malzemenin içeriğine göre hem idari-siyasi ve askeri konular hem de iktisadi ve sosyal hayat şeklinde sınıflandırılabilir. Sırbistan'daki iç olaylar, başkaldırı ve ayaklanmalar, ordular hakkında mektuplar, haydutların sınır dışı edilmesi, haydutluğa ait çeşitli haberler, mülkler, vergi ödenmesi, ticaret, gümrük vergilerinin ödenmesi, mürur tezkeresi ve diğer konularla ilgilidir.

Türk serhat devlet adamlar (paşa, müşir, vali, muhafız, mütesellim, defterdar) ile hem Sırp başknez Aleksandar Karacorceviç hem de diğer devletlerin görevlileri arasında muhaberat edilmiştir. İstanbul, Vidin, Bosna, Hersek, Rumeli, Silistre ve Sırbistan'da bulunan diğer şehirlerden muhaberat ve tahrirat gönderilmiştir.

Bu fonda Aleksandar'a yazılmış mektupların yanında kendisinin Sırp başknezi seçilmesi nedeniyle gönderilen kutlama ve onun terfisi ile ilgili teşekkür mektupları görülebilir. Bunun yanında başknezin cevapları ve onun bazı kamu görevlilerinin atanması konusundaki tebrik mektupları yer alır. Bu muhaberattaki sayısız olay, nazik ve samimi ilişkiler içinde olan Sırp ve Türk halklarının ilişkilerinin güçlendirilmesi olarak yorumlanabilir. Bu fon, iki devlet ve millet arasındaki dostça ilişkileri ve işbirliğini daha iyi okumak ve anlamak için ve ortak tarihi yorumlamak için önemli kaynaklar sağlamaktadır.

Sırbistan Arşivi'nde korunan Tarihî Türkiye Türkçesi belgeleri özel bir grupta nadirat adı altında bulunmaktadır. IV. Mehmed'in bir fermanı (1649 senesinden) ve Sultan I. Mahmud'un beratı (1736) ve fermanı (1743) evrakların en eskilerinden bazılarıdır.

Özgün evrakların yanında harita koleksiyonunda tarihi, coğrafi ve askeri haritalar bulunur ve XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlılar tarafından yapılan Belgrad haritası mevcuttur. Bu harita bugünkü Belgrad Kalesi'nin (Kalemaydan) eski durumunu göstermektedir.

Arşiv Malzemesi Kanunu'na göre Sırbistan Arşivi Sırbistan'da bulunan diğer arşivlerin arşiv malzemesini de korumakla yükümlüdür. Böylece Osmanlıca yazılan evrakların listesini elinde bulundurmaktadır. Bu açıdan bakarsak Belgrad'ın tarih arşivi, Yeni Pazar, Kragujevac, Vranje, Zajeçar, Alacahisar, Niş, Pirot, Pasarofça,

Bögürdelen arşivlerinde Osmanlıca belgeleri bulabiliriz. İsmi geçen arşivlerin malzemesi genellikle XIX. yüzyıldan kalmıştır ve şüphesiz tarih araştırmaları için önemli ve değerli kaynaklardır.

Osmanlıca yazılmış olan malzeme tarandığında pek çok tapu belgesinin mevcut olduğu görülmektedir. Bunların temel işlevi o dönemde miri arazilerdeki ilişkileri teşhis etmektir. Herhalde bu belge biçimi her fonda bulunabilir.

Gelecekte Osmanlıca vesikaların kataloğunu oluşturma planı söz konusudur. Belgelerin tarihi belirlenerek özetleri çıkarılacak ve vesikaların biçimlerine ve arşivlerine göre katalog tasnifi yapılacaktır.

Sırbistan'da Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok el yazısı eski belge ve kitap yok edilmiştir.

Dolayısıyla, Sırbistan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış çok sayıdaki evrakı ile övünemez ama onların iyi korunması ve değerliliğiyle övünebilir.

Günümüzde Sırbistan Arşivleri'nde muhafaza edilen bunlardan ibarettir ama bahsettiklerimin yanında başka Osmanlıca belgeler Sırp Bilim ve Sanatlar Akademisi, Svetozar Marković Üniversite Kütüphanesi, Sırbistan Ulusal Kütüphanesi ve Niş Milli Müzesi'nde mevcuttur.

SONUÇ

Bu ülkelerin Osmanlı dönemi tarihlerinin en zengin kaynağı Osmanlı Arşivleri'dir. Geçen sene Ekim ayında Sırbistan Arşivi ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arasında arşivler arası işbirliği protokolü Belgrad'da imzalanmıştır. Arşivler, kendi arşiv fonlarını zenginleştirmek amacıyla araştırmalar yaparak, millî mevzuatlarına uygun şekilde arşiv belgelerinin çoğaltılmış örneklerinin ve arşivlerinde bulunan arşiv belgeleri için yayınlanmış kılavuz, envanter ve benzeri araştırma vasıtalarının mübadelesini yapacaklardır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Sırbistan Arşivi

II. Kitap

Marinkoviç Mirjana, Fon Prens Miloş Obrenoviç'in Kalemi'nden – *Miloş'a yazan sınırdaş Türkler*

19. YÜZYIL ORTASINDA BULGARİSTAN'DA BİR TÜRK YERLEŞİMİ: TOPÇU NAHİYESİ

FERHAT BERBER* & SALİM AŞLI**

Özet

Topçu Nahiyesi, Silistre Kazası'na tabi bir birimdir. Köylerinin büyük kısmı 16. yüzyıl kayıtlarında da görülür. 18. yüzyılda bu köylerden çoğu Fenarüstü adlı bir nahije içindedir. Topçu Nahiyesi ismine ilk kez 1831 tarihli nüfus sayımı kayıtlarında rastlanır. Nahije'nin ömrü kısa olmuştur. Topçu Nahiyesi Tuna Vilayeti'nin teşkilatlanma sürecinde lağvedilmiştir.

Nahije'nin demografik yapısı Müslüman/Türk ağırlıklıdır. Ekonomisi tarıma dayalı olup üretimin tamamı tahıldan oluşmaktadır.

Bu kadar kısa süreli bir nahije düzenlemesinin en makul açıklaması bölgenin özelliği ve devletin politikası ile yapılabilir. Osmanlı Devleti'nde uç bölgelerinin mülki ve demografik yapılanması kuruluş ve yükselme dönemlerinde akınlar; dağılma devrinde ise savunmaya dönük tedbirler düşünülerek yapılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda Silistre Rus saldırılarına karşı bir savunma hattı niteliğindedir. Topçu Nahiyesi de muhtemelen hattın gerisinde, tedarik amacıyla yapılan düzenlemeler neticesinde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Topçu nahiyesi, Silistre, Osmanlı Devleti, Temettuat, Bulgaristan

A Turkish Settlement in Bulgaria in the Middle of the 19th Century : Topçu Township

Abstract

Topçu Township is a unit which is dependent on the county of Silistra. Most of the villages are also seen on the records of 16th century. In the 18th century, most of these villages were in a township called Fenarüstü. "Topçu Township" name is first encountered on the 1831 census records. The presence of the Township was short. It was abolished during the organizational process of the Danube Province.

The demographic structure of the township is predominantly Muslim/Turk. Economy is based on agriculture and all of the production is made from wheat.

The most reasonable explanation for such a short-term township organization can be made with the characteristics of this region and the government's policy. Property and demographic structure of the border regions in the Ottoman State was done by considering conquests in the establishment and development ages and precautions about defending in the collapse period. During the 18th and 19th centuries Silistra is a defensive line against Russian attacks. Topçu Township also emerged, probably behind this line, as a result of regulations for supply.

Keywords: Topçu township, Silistra, Ottoman Empire, Income registers, Bulgaria

* Yrd. Doç. Dr. MCBÜ, Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi, ferhat_berber@yahoo.com

** MCBÜ, SBE, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Osmanlı Balkanlarında doğan devletlerin her birisinin ortaya çıkış sürecinde benzer saikler vardır. Bunun yanında söz konusu ulus-devletlerin Osmanlı idaresi altındaki konumları ise sosyo-ekonomik ve siyasi yönlerden önemli farklar barındırmaktadır. Örneğin Romanya topraklarını oluşturan Eflak ve Boğdan başlangıçtan itibaren merkezi yapıya bağlı Osmanlı eyaletleri olmamışlardır. Sırbistan ve Karadağ ise İstanbul'a hem uzaktı hem de dini ve sosyal açıdan bir nevi özerklik taşımaktaydı. Üstelik buralar çok yoğun bir Müslüman nüfusa da sahip değildi. Yunanistan ise diğer Balkanlılara göre çok daha önceden Osmanlı'dan ayrılarak ulus-devletini inşa sürecine başlamıştı. Haliyle Osmanlı Bulgaristanı'nı Rumeli'nin diğer bölgelerinden ayrı tutmak gerekir. Çünkü Bulgaristan topraklarında yaşayan kitlelerin 19. yüzyıl ortalarına kadar sosyolojik yönden tipik Osmanlı karakteri taşıdığı öne sürülebilir. Öyle ki, Bulgaristan coğrafyası, 14. yüzyıl sonundan 19. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık beş asırlık bir dönem Osmanlı idaresi altında kalmıştır ve 19.-20. asırlardaki bütün tasfiye faaliyetlerine rağmen Müslüman/Türk kültürünün izlerini halen taşımaktadır. Bu cümleden olarak 19. asır ortalarındaki Bulgaristan coğrafyasının Anadolu ile mukayesesini daha anlamlı olmalıdır.

Bu çalışma ağırlıklı olarak 1840'lı yıllara odaklanmıştır. Bunun başlıca sebebi eldeki istatistiksel kaynakların bu döneme ait olmasıdır. Ancak bu dönemin çok önemli bir başka yönü ise, Bulgaristan coğrafyası için Osmanlı idaresinden kopuş sürecinde ilk hareketlenmelerin başlamasıdır. Bölgede meydana gelen ilk büyük toplumsal olaylar, toprak mülkiyeti temelli rahatsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Nitekim II. Mahmud sonrasında dahi bölgede ayanların etkilerinin devam etmesi¹ veya diğer bir deyişle İnalçık'ın altını ısrarla çizdiği “Gospodarlık” rejimi², kaynağı belirsiz ve tartışmalı bir mülkiyet düzenine yol açmıştır. Hatta 1830'larda öncü-haberci niteliğindeki hareketler 1841'den itibaren gerçek isyanlara dönüşmeye başlamıştır.³ Zira Tanzimat reformlarının devleti modernleştirme, otorite ve istikrarı sağlama çabasının yanında, bu reformlarla eş zamanlı olarak değişen ekonomik şartlar, huzursuzluk ve tepkileri tetikleyici karaktere sahiptir. Öyle ki, 1840'ta tahıl ihrac yasağının kaldırılması, yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli topraklarından Britanya'ya yapılan ihracatın kat kat artması; mesela Bulgaristan ve Rumeli'den gerçekleşen Mısır ihracatının 1840'tan 1848'e kadar beş katına çıkması⁴, gibi veriler toprağın değerlendirilmesinin çok açık göstergeleridir. Kıymetlenen arazinin mülkiyeti ayrı bir mesele iken, Gospodarlığın, ilave vergi yükü, sorunların daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuş, mülkiyet meselesine çare arayışları sürecinde de Müslümanların tasarrufundaki topraklar Bulgarların eline geçmeye başlamıştır.⁵

Bu sebeple 19. yüzyıl ortalarında Bulgaristan coğrafyasına odaklanacak yerel ölçekli çalışmaların, daha geniş çaplı analizlere katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Bölge bölge sosyo-ekonomik yapının resmedilmesi, bütünü parçalarını görerek, söz konusu topraklardaki dönüşümün öncesini anlamaya yarayacaktır. Bu maksatla tebliğde,

1 Aşkın Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirası'nın Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 147

2 Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992, s. 76 ve 83-197

3 Koyuncu, a.g.t., s. 148-149

4 Michael Palairret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Ç. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-49

5 Palairret, a.g.e., s. 50-51; İnalçık, a.g.e., s. 105; Koyuncu, a.g.t., s. 151-152

Osmanlı Bulgaristan'ından bir kesit olan Topçu Nahiyesi'nin 19. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik durumu incelenecektir.

TOPÇU NAHİYESİ'NİN COĞRAFI KONUMU VE KÖYLERİ

Silistre, günümüzdeki ismiyle Silistra, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Romanya sınırında, Tuna Nehri'nin Bulgaristan'ı terk ettiği bölgede bulunan eski bir yerleşimdir. Silistre isminin Dak-Trak dilinde “muhkem yer” anlamından türediği öne sürülür.⁶ Şehir, 18. asrın son dönemlerinden itibaren Osmanlı-Rus savaşlarında her daim savunma hattının önemli bir parçası olmuş, kimi zaman işgal altında kalmıştır.⁷

Çalışma konusu olan Topçu Nahiyesi'nin lokalizasyonu zordur. Çünkü nahiyenin köyleri günümüzde Silistre ve Dobriç vilayetleri arasında dağınık vaziyettedir. Bugün Strelkovo⁸ adını taşıyan ve nahije merkezi niteliğindeki Topçu köyü Silistre'ye bağlı olsa da diğer köylerin büyük çoğunluğu Dobriç sınırları içinde kalmıştır. İnceleme konusu olan Topçu Nahiyesi'ne bağlı köylerin pek çoğunun güncel isimleri ve durumları Tablo-1'de gösterilmiştir.⁹

Tablo 1: Topçu Nahiyesi Köyleri'nin Bugünkü Durumları

Köy	Bugünkü İsmi	Köy	Bugünkü İsmi
Silistre'ye Bağlı Köyler			
Ali Fakihler	Glavan	Hızır Çelebi	Gospodinovo
Topçu	Strelkovo	Davutlar	Davidovo
Dobriç'e Bağlı Olanlar			
Köy	Bugünkü İsmi	Köy	Bugünkü İsmi
Arabacı	Kolartsi	Kesecik	Altsek
Bayrampınarı	Feld-feber Dyankovo	Kocaoğulları	Pop Gruevo
Karaabdullah	Bojan	Koçmar	Koçmar
Karacauhud	Sirnets	Kuyucuk	Podslon
Karapelit	Karapelit	KüçükAkınar	Mali İzvor
Koyunlu	Bonevo	Sarnebi	Balik
Kurtpınarı	Tervel	Yesirce	Enevo
Receb	Dryanovets	Mırzık	Vodnyantsi
Soyaklı	Angelariy	Ekincik	Posev
KıdırAşık	Guslar	Kavurga	Voynikkovo
Çayır	Hitovo		

6 Machiel Kiel, “Silistre”, *TDVIA*, (pdf), s. 202

7 Kiel, a.g.m., s. 204-205

8 Bu isim, “Topçu” ismi ile yakın bir anlam taşımaktadır.

9 Tablo, Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, TTK, Ankara 2006'dan hazırlanmıştır.

Harita 1: Silistre ve Dobriç illerinin Bulgaristan'daki Konumu¹⁰**Tablo 2:** Topçu Nahiyesine Bağlı İskân Üniteleri (1831-1845)¹¹

Alifakihler	Davudlar	Karaağaç	Koyunlu	Recep
Arabacı	Düşbudak	Karacauhud	Kurtpınarı	Sarnebi
Avdallah	Ekincik	Karapelit	Kuyucak	Soyaklı
Bayrampınarı	Fırladan	Kavurga	Kuyular	Topçu
Çayır	Hızıraşık	Kesecik	Küçük Akpınar	Yesirci
Çelebi	Hızırçelebi	Kocaoğulları	Küçük Karaağaç	
Çiftlik	Karaabdullah	Koçmar	Mırzık	

Silistre Eyaleti, Silistre Sancağı'na bağlı Topçu isimli bir nahiyeye ilk kez 1831 nüfus sayımı kayıtlarında rastlamaktayız. 32 adet köy ve bir adet çiftlik Topçu Nahiy'e' sine bağlıdır. Aynı şekilde 1845'te yapılan temettüat sayımlarına ait defterlerden de aynı sonuçlar çıkmaktadır.

19. Yüzyılın ortalarında söz konusu nahiyeye bağlı olan bu köylerin büyük çoğunun en az dört asırlık bir geçmişinin olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 16. yüzyılın ilk yarısına ait kaynaklarda Silistre Kazası dâhilinde, ya aynen ya da çok yakın biçimde yer adları mevcuttur. Aşağıdaki tabloda 1530 tarihli muhasebe defterinden¹² çıkarılan isimler görülmektedir.

10 <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/silistre.html>

11 Köy isimleri aşağıda işlenecek olan nüfus ve temettüat defterlerinde geçmektedir.

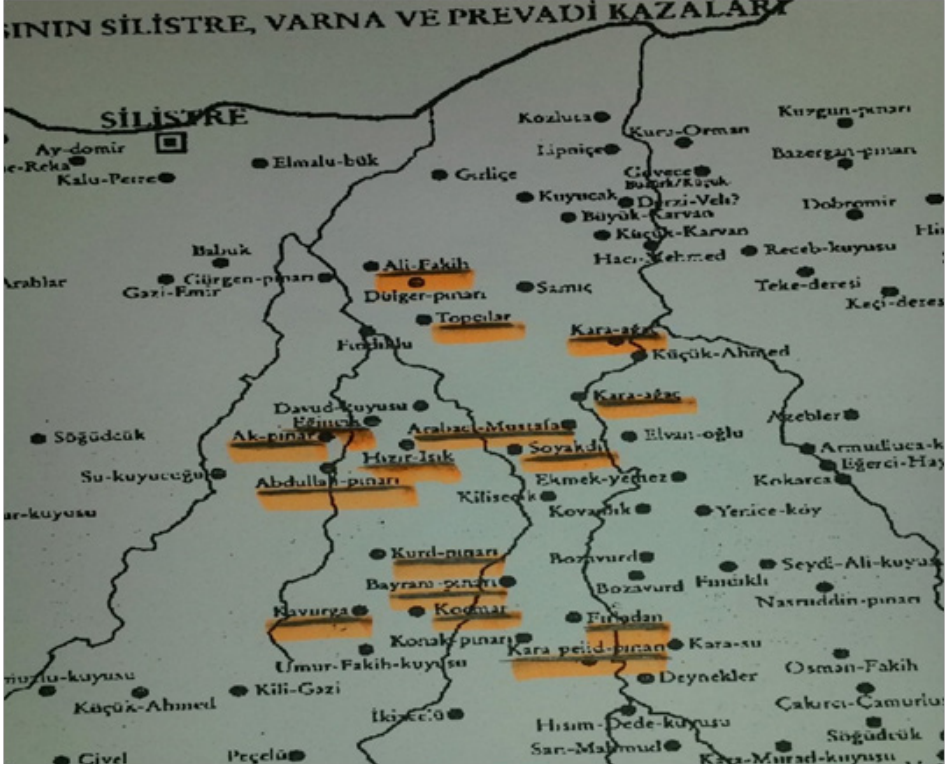
12 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2002, s. 74-92

Tabl 3: Topçu Nahiyesi'ne Bağlı Köylerle Aynı veya Benzer İsmi Taşıyan Köyler (1530)

Yer Adı		Statü	Bağlı Olduğu Birim
1831-1845	1530		
Avdallah /Karaabdullah	Abdullahpınarı	Köy	Silistre Kazası
Küçük Akpınar	Akpınar	Köy	Silistre Kazası
Alifakihler	Ali Fakih	Mezraa	Silistre Kazası
Arabacı	Arabacı Mustafa	Köy	Silistre Kazası
Bayrampınarı	Bayrampınarı	Köy	Silistre Kazası
Davudlar	Davud Kuyusu	Köy	Silistre Kazası
Düşbudak	Düşbudakpınarı	Köy	Prevadi Kazası
Ekincik	Eğincik	Köy	Silistre Kazası
Fırladan	Fırladan	Köy	Silistre Kazası
Hızırçelebi	Hızır Fakih	Köy	Silistre Kazası
Hızırışık	Hızır Işık	Köy	Silistre Kazası
Hızırçelebi	Hızırlık	Köy	Silistre Kazası
Karaağaç	Karaağaç	Mezraa	Silistre Kazası
Karacauhud	Karaahadpınarı	Köy	Silistre Kazası
Karapelit	Karapelidpınarı	Köy	Silistre Kazası
Kavurga	Kavurga	Köy	Silistre Kazası
Koçmar	Koçmar	Köy	Silistre Kazası
Kurtpınarı	Kurtpınarı	Köy	Silistre Kazası
Kuyucak	Kuyucak	Köy	Silistre Kazası
Küçük Karaağaç	Küçük Karaağaç	Mezraa	Fenar/Prevadi Kazası
Recep	Receb Kuyusu	Köy	Silistre Kazası
Soyaklı	Soyakdı	Mezraa	Silistre Kazası
Soyaklı	Soyakdı İsa	Köy	Silistre Kazası
Topçu	Topçılar	Köy	Silistre Kazası
Topçu	Topcıpınarı	Köy	Silistre Kazası
Topçu	Topcupınarı	Mezraa	Fenar/Prevadi Kazası

Harita 2: Topçu Nahiyesi Köyleri'nden 1530'da Mevcut Olanlar¹³

18. yüzyılın son dönemlerine ait bir kaynağa göre Silistre Kazasının alt iskân ünitelerinden Fenarüstü Nahiyesi'nin Topçu adında bir köyü bulunmaktadır.¹⁴ Bundan başka aynı nahiyenin 34 köyünden 24'ünün isimleri şunlardır: Hızır, Ali Fakihler, Davudlar, Recep, Kurtpınarı, Abdullah Kebir, Düşbudak, Kavurga, Koyunlu, Koçmar, Kuyucak, Esirce, Mızrık, Fırladan, Çelebi Tekkesi, Bayrampınarı, Sarnebi, Karacauhud, Soyaklı, Arabacı, Karapelit, Küçük Akpınar, Kocaoğulları, Karağaç. Özetle Fenarüstü isimli nahiyenin 34 köyünden 25'i, 1831-1845 arasında Topçu Nahiyesi'nin köyleri arasında da görülmektedir.

TOPÇU NAHİYESİ'NİN KURULUŞU VE İDARİ TAKSİMATTA Kİ YERİ

Merkezi Topçu Köyü olan ve aynı adı taşıyan Nahiyе'nin kuruluş tarihini şimdilik tespit edemiyoruz. 1791-1793 tarihleri arasında Fenarüstü isimli bir nahiyeye bağlı olan bu köylerin, 1793 ile 1831 arasındaki dönemde Topçu Nahiyesi kapsamında teşkilatlandırıldığını söyleyebiliriz. Silistre ve çevresinin işgale ve yıkıma uğradığı,

¹³ Harita, 370 Numaralı..., a.g. eserde s. 147'deki haritadan alınan kesit üzerinde hazırlanmıştır.

¹⁴ Havva Selçuk, "Ziştovi ve Yaş Anlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)", *Turkish Studies*, 8/5 Spring 2013, ss. 645-674, s. 649

1806-1812 veya 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşlarından birinin ardından¹⁵ yeni bir nahiyeye olarak ihdas olması, akla gelen ilk ihtimaldir.

1831 tarihli nüfus defterlerinde olduğu gibi, 1844-1845 tarihli temettüat defterlerinde de Topçu Nahiyesi, Silistre Eyaleti dâhilindeki Silistre Kazası Defterdarlığı'na bağlıdır. 1845'ten 1866 yılına kadar Silistre Kazası'nın bir nahiyesi konumunda varlığını devam ettirmiştir.¹⁶ Ancak 1866 sonrasında Topçu Nahiyesi adıyla bir birime rastlanamamıştır.

Aslında burada “nahiyeye” kavramının bir mülkî-idare ıstılahı olarak Osmanlı literatüründeki kullanımına da dikkat çekmek gerekir. “Nahiyeye”, Osmanlı idare teşkilatı içinde XV. asırdan itibaren kullanılan bir terimdir. Bu tabirin daha çok livalarda belli bir coğrafi bölgeyi ifade etmek, kazanın hukuki selahiyet alanı olmasının yanında, nahiyenin askeri yetki alanını vurgulamak üzere kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Bugün de bilinen haliyle kazanın bir alt ünitesi olarak ortaya çıkan ve resmen bir idari birim haline gelen “nahiyeye”nin tesisi ise ancak 1871'den sonradır.¹⁷ Topçu Nahiyesi'nin ortaya çıktığını düşündüğümüz 1793-1831 yılları arasında nahiyeye biriminin statüsünü net bir biçimde ortaya koymak şimdilik mümkün değildir. 1871'den itibaren yani nahiyeye biriminin statüsünün idari mevzuatta net bir şekilde ortaya konulmasını müteakiben de Topçu Nahiyesi'ne rastlanmamaktadır.

15 Kiel, a.g.m. s. 204-205

16 Kadir Acar, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Reform Denemesi: Tuna Vilayeti (1864-1867)*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 55-56 ve ayrıca bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîye* H. 1264/ M. 1848 s. 193; H. 1272/ M. 1855 s. 77; H. 1273/ M. 1856 s. 93; H. 1274/ M. 1857 s. 91; H. 1278/ M. 1861 s. 126; *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri-II*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 54-58

17 Bkz. İlhan Şahin, “Nahiyeye”, *TDVİA*, (pdf), s. 306-308. Osmanlı mahallî idare teşkilatı üzerine kaleme alınan başucu eserleri de dahil olmak üzere, 19. yüzyılda 1864 ve 1871 düzenlemelerine kadar geçen süreçte nahiyeye kavramının statüsü net bir biçimde ortaya konulamamıştır. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000, özellikle s. 99-101; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997; Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 2 S. 1, 2011, ss. 29-50, İlhan Şahin, a.g.m.

NAHIYE'NİN NÜFUSU

Tablo 4: Nahiye'nin Nüfusu ve Etnik Yapısı

	Köy	1831 Müslüman Erkek Nüfus ¹⁸	1831 Müslüman Tüvana (yetişkin) Erkek ¹⁹	Temettüat Kaydı Mükellef ²⁰
1	Alifakihler	24	13	18
2	Arabacı	30	15	14
3	Avdallah	165	73	78
4	Bayrampınarı	74	20	37
5	Çayır	17	6	14
6	Çelebi	19	9	15
7	Davudlar	21	6	8
8	Düşbudak	81	25	39
9	Ekincik	76	32	30
10	Fırladan	18	8	9
11	Hızıraşık	49	19	27
12	Hızırçelebi	43	18	16
13	Karaabdullah	68	32	27
14	Karaağaç	28	12	17
15	Karacauhud	41	14	15
16	Karapelit	28	10	55
17	Kavurga	78	36	44
18	Kesecik	33	18	19
19	Kocaoğulları	75	38	40
20	Koçmar	161	73	58
21	Koyunlu	38	18	17
22	Kurtpınarı	148	70	63
23	Kuyucak	76	31	46
24	Küçük Akpınar	43	19	17
25	Küçük Karaağaç	30	11	16
26	Recep	27	13	17
27	Soyaklı	43	23	14
28	Sarınbebi	41	13	20
29	Topçu	61	23	25
30	Kuyular	58	26	33
31	Yesirci	43	15	23
32	Mırzık	49	19	20
33	Çiftlik (Gayrimüslim)	?	?	16
Toplam		1786	758	907

18 BOA. Nfs. d. 6593, 1249 Z. 11

19 BOA. Nfs. d. 6593, 1249 Z. 11

20 Kullanılan Temettüat Defterleri: BOA. ML. VRD. TMT. d. 12448; 12453; 12431; 12432; 12288; 12446; 12287; 12456; 12438; 17376; 12443; 12449; 12444; 12440; 12450; 16203; 12445; 12435; 12451; 12437; 12429; 12439; 12442; 12433; 12455; 12430; 12441; 12434; 12447; 12436; 12452; 12454; 12427. Söz konusu defterler, Saim Kocakaplan, Temettüat Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazası'nın İktisadi ve Sosyal Yapısı, Marmara Üniversitesi SBE İktisat Tarihi ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, künyeli eser içinde de kullanılmıştır. Ancak defterlerin bu eserdeki kullanım şekli çok ciddi metodolojik sorunlar içermektedir.

1831 yılı verilerine göre Topçu Nahiyesi'nde 1786 Müslüman erkek nüfus görülmektedir. Bunun yanı sıra köylere dağılmış vaziyette 311 erkek nüfus olarak Müslüman Kıbtı de buna dâhil edildiğinde nahiyenin toplam Müslüman erkek nüfusu 2097'ye ulaşmaktadır. Yaklaşık bir o kadar da kadın nüfus olması halinde nahiyede bulunan Müslümanların toplam nüfusu 4000 kişinin üzerinde tahmin edilebilir. Nahiyeye ait gayri Müslimlerin kaydedildiği bir nüfus defterine rastlayamadık. Ancak nahiyede sakin gayrimüslimler olduğunu 1845 yılına ait temettüat kayıtlarından öğreniyoruz. Bu kayıtlarda hem Karapelit Köyü'nde 36 adet mükellef reaya, hem de Topçu çiftliğinde 16 adet mükellef reaya görülmektedir. Temettüat tahririnden nüfus tahmini yapmak için bunları aile reisi kabul edersek ve haneyi 5 ile çarparsak 250 civarında gayrimüslimin nahiyeye toplamında sadece iki alanda bulunduğunu düşünebiliriz. Ancak bu iki verinin zaman ve nitelikleri bakımından karşılaştırmasını yapmak güçtür. Kaba bir tahminle, Topçu Nahiyesi'nde Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı % 95 civarında olmalıdır.

Nüfus defterlerinde bütün erkek nüfusun yazılmasına karşılık; Temettüat defterleri gelir sayımı odaklı olduğu için, vergi mükellefi olabilecek kişiler kaydedilmektedir. Buna rağmen ağırlıklı olarak vergi mükellefi sıfatına sahip olanlar yetişkinlerdir. O yüzden 1831 nüfus defterlerinin Tüvana (yetişkin) tasnifi ile Temettüat defterlerinde kayıtlı kişilerin karşılaştırılması nüfus hususunda bazı ipuçlarını verebilir. Örneğin Topçu Nahiyesi'nde 1831'de 758 Müslüman yetişkin erkek, 1845'de ise 855 Müslüman mükellef erkek²¹ kaydedilmiştir. Bu veriler bize, aradan geçen yaklaşık 14 yıllık süreçte Topçu Nahiyesi köylerinde sıra dışı bir demografik hareketlilik olmadığı yönünde bir tahmin yapma imkânı sunmaktadır.

1831 yılı nüfusunun işgücü olarak değerlendirilebilecek kısmı Tüvana olarak belirtilen gruptur. Bu da toplam erkek nüfusun % 42'sine tekabül eder. Ayrıca Tablo-5'e göre "askerde" olarak kaydedilen 11 kişi mevcuttur. 758 kişilik yetişkin erkek nüfusa oranla 11 kişinin askerde olması bu tarihlerde bölgeden %2'den daha azının askere alındığı düşündürmektedir.

Nüfusun köylere dağılımı nahiyenin yerleşim birimlerinin nüfus büyüklüğü açısından oldukça dalgalı bir görüntü ortaya koymaktadır. 17 erkek nüfusa sahip Çayır bu bakımdan en küçük köy olarak karşımıza çıksa da Temettüat defterlerinde Çayır "Mahalle" olarak kaydedilmiştir. Bundan sonra 18 erkek nüfusa sahip Fırladan Köyü de ikinci küçük yerleşim birimidir. Tabloda da görüldüğü gibi sırasıyla Avdallah, Kurtpınarı ve Koçmar köyleri nüfus yönünden en büyük köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nahiyenin merkezi konumundaki Topçu Köyü ise 61 erkek nüfusa sahiptir. Bu da Topçu Köyü'nün merkez seçilmesinde büyüklük faktörünün rolü olmadığını göstermektedir.

Topçu Nahiyesi'nin nüfusuna dair en ayrıntılı bilgiler ise 1831 yılına ait iki adet nüfus defterinden öğrenilmektedir.

21 Toplam mükellef sayısı 907'dir. 36 kişi Karapelit Köyü'nde, 16 kişi de çiftlikte olmak üzere 52 kişi gayrimüslim nüfus çıkarıldığında Müslüman mükellef sayısı 855'e tekabül etmektedir.

22 BOA. Nfs. d. 6593, 1249 Z. 11

23 BOA. Nfs. d. 6522, 1249 Z. 11

Tablo 5: 1831 Yılında Topçu Nahiyesi Köylerinin Nüfus Durumu

Köy	1831 Müslüman Erkek Nüfus ²²					1831 Kıbtî Erkek Nüfus ²³	Toplam Nüfus
	Tüvana	Sabi	Müsin	Asker	Yekûn		
Alifakihler	13	7	4		24		24
Arabacı	15	8	7		30		40
Avdallah	73	66	26		165	121	286
Bayrampınarı	20	43	11		74		74
Çayır	6	7	4		17		17
Çelebi	9	5	5		19		19
Davudlar	6	10	5		21		21
Düşbudak	25	31	19	6	81	17	98
Ekincik	32	33	11		76	9	85
Fırladan	8	7	3		18		18
Hızırtaşık	19	20	10		49	1	50
Hızırçelebi	18	15	9	1	43	8	51
Karaabdullah	32	26	9	1	68		68
Karaağaç	12	11	5		28	5	33
Karacauhud	14	17	10		41	10	51
Karapelit	10	14	4		28		28
Kavurga	36	29	13		78		78
Kesecik	18	13	2		33		33
Kocaoğulları	38	26	9	2	75	5	80
Koçmar	73	63	25		161	35	196
Koyunlu	18	15	5		38		38
Kurtpınarı	70	63	14	1	148	62	210
Kuyucak	31	31	14		76		76
Küçük Akpınar	19	14	10		43		43
Küçük Karaağaç	11	13	6		30		30
Recep	13	10	4		27	2	29
Soyaklı	23	13	7		43	3	46
Sarınbebi	13	23	5		41		41
Topçu	23	27	11		61	25	86
Kuyular	26	18	14		58	5	63
Yesirci	15	21	7		43	3	46
Mırzık	19	22	8		49		49
Toplam	758	721	296	11	1786	311	2097

SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLER

19. yüzyıl ortalarında Topçu Nahiyesi'nin sosyo ekonomik özelliklerini yansıtabilecek yegane kaynak grubu, yukarıda künyeleri verilmiş olan, Temettüat Defterleri olarak adlandırdığımız gelir sayımı kayıtlarıdır. Bu defterlerden Topçu Nahiyesi köylerindeki arazi kullanımı, zirai üretim miktarı, hayvan miktarı ve bunlardan elde edilen gelirler, tarımsal ürün çeşitleri ve bunlardan elde edilen gelirler, nahiyenin gelir durumu, ödenen vergi türleri ve miktarları, meslekler, aile isimleri, lakap ve unvanlar gibi özelliklere ait bilgiler elde edilebilmektedir.

Bu bahis altında, defter verileri tek tek köyler şeklinde değil, nahiyenin bütünü olarak ele alınmıştır. Böylelikle Topçu Nahiyesi olarak teşkil edilen yerleşim birimine ait bilhassa iktisadi verilerin, Osmanlı coğrafyasının diğer bölgeleri ile mukayese edilmesine olanak sağlanacaktır. Bu çalışma içinde de ilgili başlıklar altında defter verileri tasnif edilecek ve son olarak Silistre'ye yakın bölgelerin verileri ile mukayese edilecektir.

Arazi Kullanımı

Bölgede toplam ekili arazi 46.468 dönümdür. Nahiyede kişi başına düşen ekili arazinin ortalaması ise 52,15 dönüm olarak hesaplanmıştır.²⁴ Kişi başına düşen ekili arazinin köyler arasında farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Çelebi ve Fırladan köylerinde bu miktar 72 dönüme yaklaşmaktadır. Kişi başına düşen en az ekili arazi ise 35 dönümden az toprak ile Hıdıraşık Köyü'nde görülmektedir.²⁵

Tablo 6: Kişi Başına Ekili Arazinin En Çok ve En Az Olduğu Köyler

Köy	Kişi Başına Düşen Ekili Arazi (Dönüm)
Çelebi	71,8
Fırladan	71,77
Hıdıraşık	34,96

Ürünler ve Üretim²⁶

Topçu Nahiyesi'nde ziraat edilen ürünlerin çok çeşitli olmadığı görülür. Defter kayıtlarına göre sadece hububat üretimi yapılmaktadır. Nahiyede sadece buğday (hınta)

24 Burada "kişi başı" olarak kullandığımız tabir toplam nüfus içindeki her bir kişiyi değil, defterde kayıtlı mükelleflerden her birisini ifade etmektedir. Zira temettüat defterlerindeki kişi olarak kaydedilen mükellefleri hane reisi kabul ederek "hane X 5" formülü ile toplam nüfus bulma metodu her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyecek, toplam nüfus tahmini üzerinden yapılacak "kişi başı ortalama" hesaplamaları da yanıltıcı olacaktır. Bu çalışmadaki bütün "kişi başı ortalama" hesaplamaları defterlerde kayıtlı mükellef sayısı esas alınarak hazırlanmıştır.

25 Bkz. Tablo-6

26 Genellikle temettüat defterlerinde 1844 yılındaki hasılatın aşar ödemelerinin gösterildiği kısımda ürünlerin kile olarak birim fiyatları belirtilmekte veya ödenen verginin aynı ve nakdi bedeli gösterildiğinden hesaplanabilmektedir. Ancak Topçu nahiyesinin köylerine ait defterlerin neredeyse tamamında ürünlerin birim fiyatlarında aynı köyün içinde bile bir standart olmadığı görülür. İlgili kayıtlarda bu durumun sebebine dair herhangi bir ipucu dahi bulunamıştır. Bu sebeple bu kısımda ürünlerin birim fiyatları ele alınmamıştır.

ve arpa (şair) üretildiği görülmektedir. Ancak buğdayın hinta, kızılca²⁷ ve koloz²⁸ şeklinde üç türü üretilmektedir. Bunlar arasında üretilen kile ve bunun kuruş olarak değerine bakıldığında, kolozun daha kıymetli olduğu görülmektedir. Tablo-7'de 1844 yılında nahiyede elde edilen ürünlerin kile ve kuruş olarak toplam değerleri gösterilmiştir.

Tablo 7: 1844 Yılı Ürün ve Hâsılat Bilgileri

Ürün	Toplam Hâsılat	
	Kile	Kuruş
Hinta	12.170	404.510
Koloz	450	15.620
Kızılca	31.015	796.190
Şair	15.660	270.005
Toplam Hububat	59.295	1.486.325

Hayvancılık

Topçu Nahiyesi köylerinde ciddi anlamda bir hayvan varlığı ve hayvancılıktan bahsedilemez. Ancak hanelerin küçük çaplı olarak ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda yük ve binek hayvanına sahip olduklarını, çok az miktarda da büyükbaş ve küçükbaş hayvandan gelir elde edildiğini söyleyebiliriz. Burada sadece hayvan başına elde edilen ortalama gelir ve hayvanı olan kişiler arasında bundan elde ettikleri ortalama gelir verilecektir.²⁹

Tablo 8: Hayvan Gelirleri

Hayvan Başına Yıllık Ortalama Gelir		Kişi Başına Hayvandan Elde Edilen Yıllık Ortalama Gelir	
Cins	Gelir (Kuruş)	Cins	Gelir (Kuruş)
Koyun ve Keçi	3	Küçükbaş	8
İnek ve Sığır	20	Büyükbaş	30
Manda ve Camış	30		

Gelirler ve Vergiler

Topçu Nahiyesi'nin genelinde gelir kalemleri çok çeşitli değildir. Zira aşağıda da görüleceği üzere meslek çeşitliği de bulunmamaktadır. Bu sebeple gelirler sadece tarımdan ve az miktarda da hayvancılıktan elde edilmiştir. Sadece çok az miktarda kira geliri bulunmaktadır. Bir buçuk milyon kuruşun üzerinde bir toplam gelire³⁰ sahip olan nahiyede kişi başına düşen ortalama gelir 1.707 kuruştur.

27 Kızılca: Bir cins yumuşak buğday. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul, sf.1128

28 Koloz: Bir çeşit sarı buğday. Halime Kozlubl Doğru, 1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik-Sosyal ve Ekonomik Durumu, TTK, Ankara 2011, s. 256

29 Bkz. Tablo-8

30 Bkz. Tablo-9

Tablo 9: Topçu Nahiyesi Gelirleri

Elde Edilen Alan	Toplam Gelir (Kuruş)
Tarım	1.486.325
Hayvancılık	34.431
Kira	450
Toplam Gelir	1.521.206

Topçu Nahiyesi'nde elde edilen toplam gelirin % 13,8'i vergilere gitmektedir. Nahiyede öşür, vergi-i mahsusa ve ağnam olarak üç çeşit vergi ödenmiştir. Bunlar arasında en yüksek meblağ öşür vergisi olmuştur. Ardından vergi-i mahsusa³¹ ve az miktarda ağnam gelmektedir.³²

Tablo 10: Vergiler

Vergi Türü	Toplam Ödeme		Kişi Başına Ortalama Miktar(Kuruş)
	Kuruş	Para	
Öşür	148.632,5		166,8
Vergi-i Mahsusa	60.324,5		67,7
Ağnam	1.747	19	
Toplam Vergiler	210.704	19	236

Meslekler

Topçu Nahiyesi'nin köyleri genel itibariyle küçük köyler olup ağırlıklı olarak çiftçilikle iştilig edilmektedir. Bu sebeple mesleklerde bir çeşitlenme görülmemektedir. Aşağıda defterlerde kayıtlı kişilerin meslek veya iştilig alanları³³ ile herhangi mesleği-geliri olmayanlar³⁴ gösterilmiştir.

Tablo 11: Meslek veya İştilig Alanları

Çiftçi	806
Muhtar	26
İmam	22
Hizmetkâr	13
Muallim-i Sübyan	9
Berber	7
İmam Hatib	4
Ağnam Çobanı	3
Arabacı	1

31 Bu vergi Tanzimat ile birlikte vergi adaletini sağlamak amacıyla yapılan düzenlemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Tanzimat öncesinde çeşitli kalemler altında alınan vergiler kaldırılıp yerine vergi veya vergi-i mahsusa adıyla yeni bir ödeme ihdas edilmiştir. Vergi-i mahsusa, eskiden sancak bazında ödenen toplam örfi verginin az çok gelir durumu da hesaba katılarak, hane başına paylaştırılması ile belirlenmiştir. Bkz. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 86

32 Bkz. Tablo-10

33 Bkz. Tablo-11

34 Bkz. Tablo-12

Tablo 12: Herhangi Bir Mesleği/Geliri Olmayanlar

Alil (hasta)	4
Muhtaç	3
Sübyan ve Yetim	2
Muhacir	1
Misafir	1
Bölge Dışında olan	1
Yer Afeti olduğundan Ziraatden Muaf	1

Köydeki kayıtlı meslekler incelendiğinde çiftçiliğin dışında muhtar, imam, muallim ve imam-hatib gibi kamu görevi icra eden 37 kişi görülmektedir. 32 adet köy ve bir adet çiftlikte 13 hizmetkâr bulunması ve köylerde (ziraî) ortaklık görülmemesi, dışarıdan işgücü hizmeti temin edilmediğini göstermektedir. Aslında bu veriler bir anlamda, söz konusu köylerin içinde kasabalaşma yolunda ümit vaat eden bir köy bulunmadığını da işaret etmektedir.

Tablo-12’de görüldüğü gibi, mesleği-geliri olmayan ya da kendi başına geçinmesi mümkün olmayan kişi sayısının azlığı da bu köylerin sosyo-ekonomik yönden orta halli köyler olduğuna dair ipuçları olarak algılanabilir. Bölge dışından, Muhacir ve Misafir olarak kaydedilmiş sadece birer kişinin bulunması da 33 yerleşim birimine sahip nahiyenin gerek iş gerekse sosyal anlamda çok fazla hareketli bir bölge olmadığı şeklinde yorumlanmalıdır.

Çevre Kazalarla Mukayese³⁵

Topçu Nahiyesi’ne ait iktisadi verilerin yakın coğrafyadan Dobruca ve Deliorman’a bağlı yerleşim birimleri³⁶ ile mukayesesi, nahiyenin ekonomik açıdan bölgedeki yerinin tespiti için önemlidir.³⁷

Tablo 13: Topçu Nahiyesi ile Çevre Yerleşimlerin Bazı İktisadi Verileri

Bölge/Veri	KİŞİ BAŞINA ORTALAMA			
	Mezru Tarla	Zirai Hâsılat	Vergi-i Mahsusa	Gelir
Topçu	52	1.638	67	1.707
Hezargrad	17	975	59	1.073
Eskicuma	10	511	59	1.067
Şumnu	9	600	65	1.035
Yenipazar	11	-	58	961
Pravadi	19	1.305	63	1.392
Hacıoğlu Pazarı	44	2.392	48	2.159
Balçık	73	-	60	2.566
Mangalya	164	-	-	1.482
Köstence	25	691	41	856
Babadağ	17	728	35	1.058

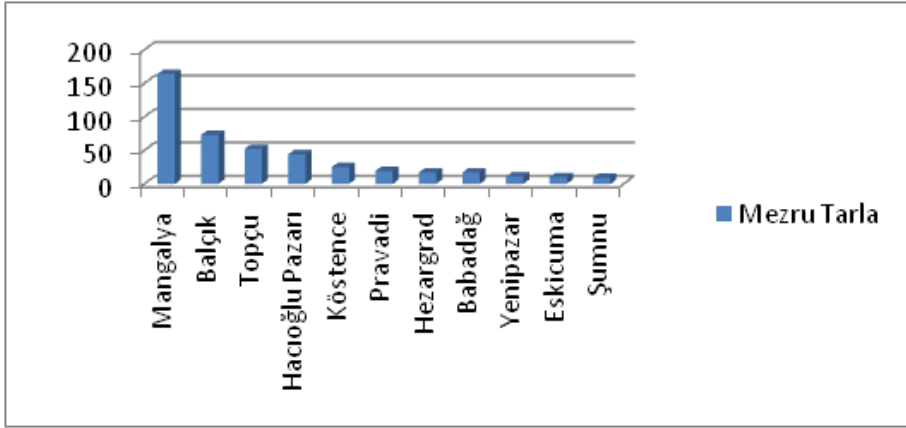
35 Karşılaştırma için kullanılan verilerin derlendiği Halime Doğru’nun eserinde yaptığı tasniften bizim elimizdeki veriler ile mukayese edilebilecek nitelikte olanlar kullanılmıştır.

36 Doğru, a.g.e. s. 59-239

37 Bkz. Tablo-13

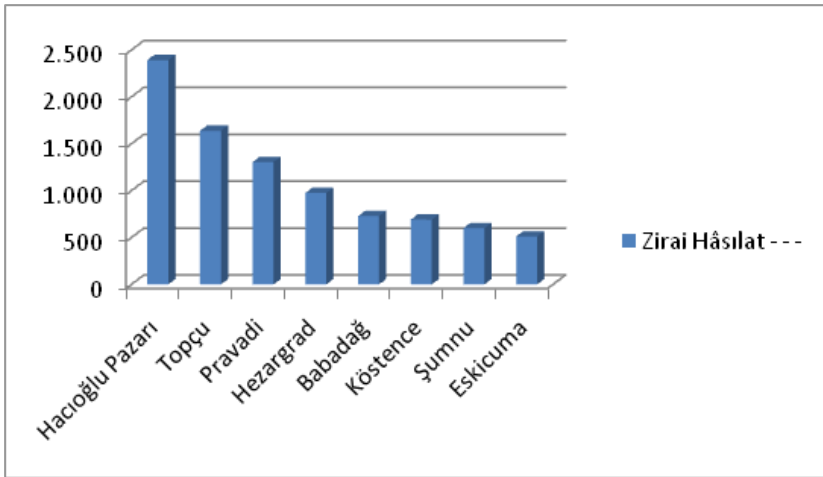
Topçu Nahiyesi kıyaslanan bölgeler arasında kişi başına düşen tarım yapılan toprak miktarında kendinden daha büyük pek çok kazayı geride bırakmıştır.³⁸

Grafik 1: Kişi Başına Ortalama Mezru Tarla

Kişi başına elde edilen ortalama zirai hâsılat olarak da, Topçu Nahiyesi'nin diğer kazalar içinde Hacıoğlu Pazarı'ndan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.³⁹

Grafik 2: Kişi Başına Ortalama Zirai Hâsılat

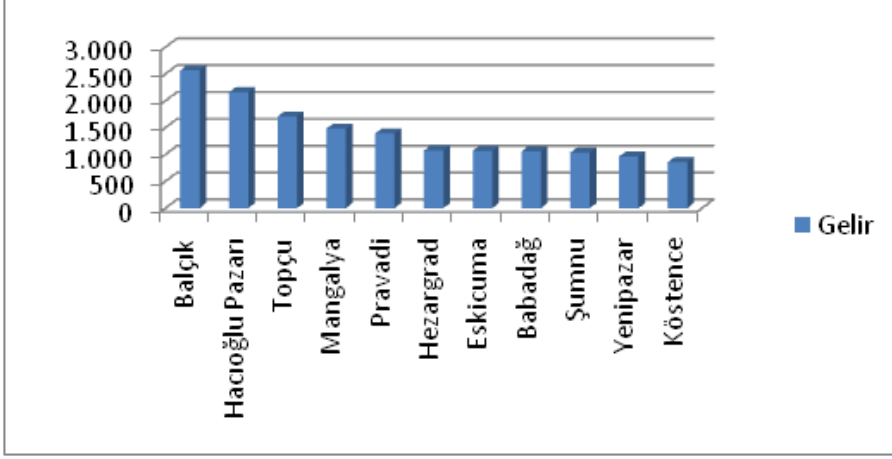

Kişi başına elde edilen ortalama gelir durumunda da yine Topçu Nahiyesi üçüncü sırada yer alarak pek çok kazanın önüne geçmiştir.⁴⁰

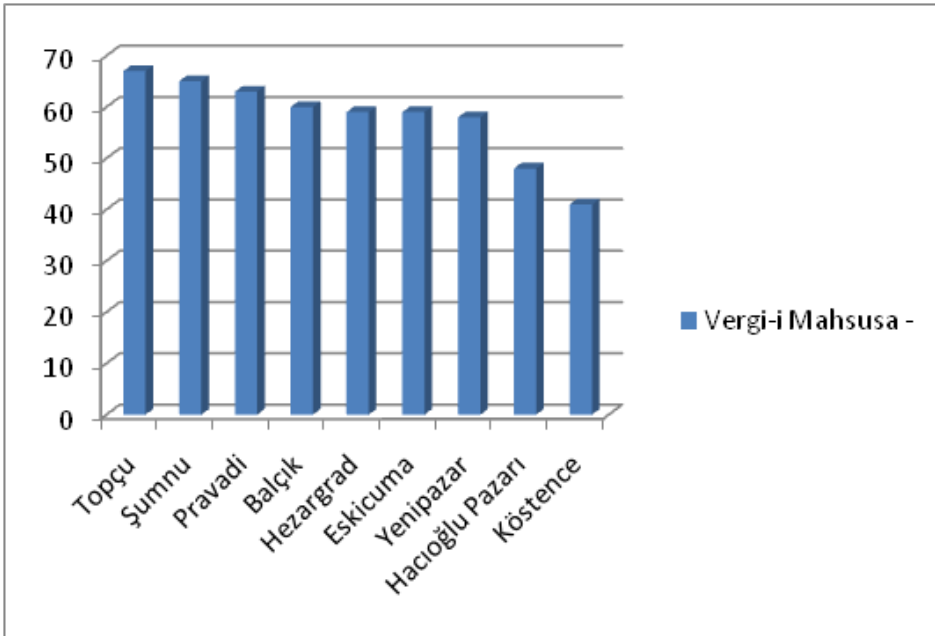
38 Bkz. Grafik-1

39 Bkz. Grafik-2

40 Bkz. Grafik-3

Grafik 3: Kişi Başına Ortalama Gelir

Ağırlıklı kısmı tarımdan elde edilmiş gelirleri ile ön sıralarda yer alan Topçu Nahiyesi, kişilerin ödediği ortalama vergi-i mahsusa miktarı ile de kıyaslanabilir veriye sahip 8 kazanın önünde yer alarak bu vergi türünde kişi başına en çok ödeme yapılan yerleşim birimi olmuştur.⁴¹

Grafik 4: Kişi Başına Ortalama Vergi-i Mahsusa

41 Bkz. Grafik-4

SONUÇ

Tabiri caiz ise Topçu Nahiyesi, “kendi yağıyla kavrulan” ve şehirleşmeye doğru gelişme göstermeyen (incelenen dönem için⁴²) bir yerleşim birimidir. Nüfus bakımından tamamına yakını Müslümanlardan oluşan ve tahminen 4.000-5.000 kişi arasında bir toplam nüfusu barındıran bu iskân ünitesi 32 adet köy ve bir adet de çiftliği bünyesinde tutmaktadır. Bu kadar önemsiz gibi görünen bir köyler kümesinin niçin nahiye şeklinde teşkilatlandırıldığını anlamak güç gibi görünmektedir.

Oysa yukarıda Dobruca ve Deliorman bölgelerinin kazaları ile yapılan kıyaslama bu köyler topluluğunun önemli bir hububat üretim bölgesi olduğuna işaret etmektedir. Arpa ve buğdaydan başka ürün ziraati yapılmamaktadır. Bu ürünler normal şartlarda da önemli iken savaş zamanlarında çok daha kıymetli olmaktadır. Köylerinin büyük kısmının tarihinin en az 16. yüzyılın ilk yarısına kadar dayanması ise buradaki Müslüman yerleşiminin ne kadar köklü olduğunun kanıtıdır. Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir ayrıntı da ödenen “vergi-i mahsus”ın miktarıdır. Bu vergi türünün eskiden ödenen örfi vergilerin miktarına dair bir ipucu olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Böylece ödedikleri kişi başına ortalama ile çevre kazalara göre vergi yükü daha ağır köylüler karşımıza çıkar.

Silistre gibi, Rus saldırıları karşısında muhkem bir mevki ve hemen gerisinde ona bağlı kadim köyler... Üstelik sadece buğday ve arpa üreten, ahalisinin tamamına yakını Müslümanlardan oluşan küçük köylerden müteşekkil bir kır yerleşimi... Buna karşın üretimi de vergi yükleri de son derece yüksek.

Bu çalışma başta Osmanlı Bulgaristan'ından küçük bir kesite odaklanarak, söz konusu coğrafya üzerine yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. İlaveten Topçu Nahiyesi olarak incelemeye çalıştığımız bölgenin, askerî önemi haiz olan Silistre'nin art alanındaki tarım ünitelerini ve insan kaynaklarını bir arada tutmak amacıyla nahiye olarak tanımlanmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Zaten Osmanlı yönetimi altına girdikten bir süre sonra bu topraklarda Anadolu'dan gelen, başta yörük grupları olmak üzere, Müslümanlar iskân edilmiş, kadim ahalinin terk ettiği araziler şenlendirilmişti. Bu topluluklar sadece ziraatle mükellef olmayıp doğal bir sınır olan Tuna Nehri'nin hemen gerisinde fetihlere destek için hem işe hem de savunma amaçlı vazifeler görmekteydi.⁴³ Yükseliş yıllarında fütuhata yönelik bir pragmatizm ile iskân edilenlerin torunları, imparatorluğun son dönemlerinde yine benzer amaçlarla yeniden teşkilatlandırılıyorlardı. Ancak bu defa amaç fetih değil aksine savunma idi. Bu görüş şimdilik kuvvetli bir tahminse de, çevresindeki benzer yerleşimlerin de detaylı incelenmesi ile daha net sonuçlar elde edilebilir.

42 Bu çalışmada incelenen kaynaklardan yaklaşık 30-40 yıl sonra da, artık Topçu Nahiyesi müfredatında olmamakla birlikte, bu köylerin nüfuslarında önemli bir artış olamadığı görülmektedir. Bkz. Tuna Vilayet Salnamesi 1290 defa 6, s. 129-132

43 Yusuf Halaçoğlu, “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri”, *Belleten*, LIII/207-208 (Ankara 1989), s. 637-681.

KAYNAKÇA

- BOA. Nfs. d. 6522, 1249 Z. 11; 6593, 1249 Z. 11; 6593, 1249 Z. 11
- BOA. ML. VRD. TMT. d. 12448; 12453; 12431; 12432; 12288; 12446; 12287; 12456; 12438; 17376; 12443; 12449; 12444; 12440; 12450; 16203; 12445; 12435; 12451; 12437; 12429; 12439; 12442; 12433; 12455; 12430; 12441; 12434; 12447; 12436; 12452; 12454; 12427.
- 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530) II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2002
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye H. 1264/ M. 1848; H. 1272/ M. 1855; H. 1273/ M. 1856; H. 1274/ M. 1857; H. 1278/ M. 1861
- Tuna Vilayet Salnamesi 1290 defa 6
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri-II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012
- Acar Kadir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Reform Denemesi: Tuna Vilayeti (1864-1867)*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013
- Acaroğlu Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, TTK, Ankara 2006
- Çadircı Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997
- Doğru Halime Kozlubl, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman Ve Dobruca'nun Demografik-Sosyal Ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 2011
- Gençoğlu Mustafa, "1864 Ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 2 S. 1, 2011, Ss. 29-50
- İnalçık Halil, *Tanzimat Ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992
- Halaçoğlu Yusuf, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Bellekten*, LIII/207-208 (Ankara 1989), s. 637-681.
- Kiel Machiel, "Silistre", *Tdvia*, (Pdf)
- Kocakaplan Saim, *Temettüat Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazası'nın İktisadi Ve Sosyal Yapısı*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007
- Koyuncu Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler Ve Osmanlı Mirası'nın Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005
- Ortaylı İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000
- Palairt Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Ç. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000
- Selçuk Havva, "Ziştovi Ve Yaş Anlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)", *Turkish Studies*, 8/5 Spring 2013, Ss. 645-674
- Şahin İlhan, "Nahiye", *TDVİA*, (Pdf)
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Şener Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990
- <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/silistre.html>

EKLER**Ek 1: Topçu Nahiyesi Köylerinde Kullanılan Unvan ve Lakaplar**

Abdulfettah	Deli	Keçecioğlu	Papuroğlu
Abduş	Delice	Kır	Sancaktaroğlu
Abdüssamed	Deligöz	Kırcalı	Sarıca
Ağa	Demiroğlu	Kırnakoğlu	Sarıca Sakal
Akbaş	Derviş	Kırtıkoğlu	Sipahi
Alemdaroğlu	Efendi	Kısa	Sipahioğlu
Amuca	Enbiya	Kıbarca	Sipahizade
Arabacı	Fındıkoğlu	Koca	Sofu
Arıoğlu	Gaytanlıoğlu	Kolkanadoğlu	Şahanoğlu
Ataullah	Gazi	Kovalı	Taşçıoğlu
Ayrancıoğlu	Hacı	Kör	Tatar
Bektaş	Hafız	Köse	Terli
Beşe	Hatip	Kula	Terzioğlu
Boşnak	Hızıroğlu	Kumral	Topal
Bülbül	Hizmetkar	Kurtoğlu	Topçu
Cansız	Hoca	Kuzucu	Tosun
Cerrah	İbiş	Küçük	Tuzsuz
Çakır	İkbal	Kütükçüoğlu	Uzun
Çekirge	İncioğlu	Mezarcıoğlu	Veli
Çolak	Kaba Sakal	Mirkadioğlu	Yanıkoğlu
Çömlekçioğlu	Kadı	Molla	Yarucaoğlu
Daloğlu	Kağman	Murtaza	Yaşlı
Damad	Kara	Nebi	Yavaş
Danabaş	Karagöz	Nesim	Yörük
Dede	Katiroğlu	Pafta	Zanaatkâr

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
BALKAN VE EGE UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISBN:
978-605-4222-59-9